

S. V. Narayana Murthy Naidu.

1. 11. 1900.

S. V. Narayana Murthy Naidu.
M.A., B.O.L. VIJAY
Professor of Telugu,
S. V. COLLEGE, TIRUPATI.

కృపల: శ్రీకృష్ణ దేశికాయ ల.

S. V. Keerthi,
1942.

శ్రీ ర స్తు

పారిజాతాపహరణము

(నంది తిమ్మనార్యకృతము)

DONATED BY
Dr. S. KEERASWAMY NAIDU, M.A., Ph.D.,
Held. Professor, S. V. College
TIRUPATI

నాగపూడి కుప్పస్వామయ్యగారు

రచించిన

పరిమళోల్లాస మను న్యాఖ్యానముతోఁ గూడినది

చెన్నఘరి :

ఆంధ్రప్రదేశ్ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రాము.

1929

N. KUPPUSWAMAYYA B.A.

నాగపూడి కుప్పస్వామయ్య

PLACED ON THE SHELF

Date.....

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE,

Acc. No 37316.....

Date .....

TIRUPATI.

శ్రీ ర స్తు
 శ్రీ గణాధిపతయే నమః
 శ్రీ శారదాంబాయై నమః
 పారిజాతాపహరణ
 మహాకావ్యవ్యాఖ్యాన మగు
 పరిమళోల్లాసమునకుఁ
 బీ రి క

శ్రీ కాంతామణికిఁ సురక్ర సుమముం
 బ్రేమంబుతో నియ్య న
 స్తోకామర్షముఁ జెంది మానసమునకు
 శోకించునత్యాసఁజే
 నాకానీతముఁ బారిజాతనగముం
 దా నిచ్చి యూరార్చునా
 శ్రీకృష్ణుఁ మునివంద్యఁ బుణ్యచరితుఁ
 సేవించు నశ్రాంతమున్.

1

క. ప్రతిపదవిన్యాసచమ
 త్కృతియుతమై నరసవచనమృద సంశ్లేషాం
 చితిమై భావోదయరం
 జితమై యీ కావ్యరమణి చెలువారుఁ గనున్.

2

తే. సరసకవిమానసాహ్లాదకరమృదూక్తి
 భరణమై నీరసగ్రంథశతనమృదిత
 మోదనహృదయహృదయసంభూతతాప
 హరణ మై పారిజాతాపహరణ మమరు.

3

క. వలికపురపుఁ బలుకులు పలు
కులఁ దేనియ లొలుకఁ జెలుపుకులుకులు దొలఁకం
బలుకుపెలఁది కఱపిన చిలు
కలపలుకులు నందితిమ్మకవివరుపలుకుల్. 4

సీ. కొమరారు పారిజాతమహీరుహవతంస
కుసుమాళిపలపులఁ గొల్ల వెట్టి
పలుకుఁదొయ్యలిముద్దు లొలుకు విపంచికా
కలరవంబులతోడఁ జెలిమిచేసి
శారదాచరణాలబుజ స్ఫురన్మంజీర
మృదురవంబులతోడ మేల మాడి
యమరాలయంబున నరుదారు నమృతంబు
తియ్యదనంబుతో వియ్య మంది

తే. సౌరభములు గుబాళింప నరససుభగ
కోమలతయు శ్రావ్యతయును గొమరు మిగుల
మదురరసములు చిప్పిల మంజుసరణి
నందితిమ్మనపల్కు లానంద మొసఁగు. 5

సీ. సురలలో హరిగూఢహరునిచందంబున
నగములలో మేరునగముమాడ్కి
గ్రహములలోన సారసమిత్రుకైవడిఁ
దారలలో సుధాధాముపగిది
నదులలో జాహ్నవీనదియొప్పిదంబునఁ
గవులలో వాల్మీకికవివడుపున
రసముల శృంగారరసమువిధంబున
వర్ణంబులను శుక్లవర్ణముగతి.

తే. నిలను నవతారములలోనఁ గృష్ణులీలఁ
దరులలోఁ బరిజాతంబుకరణి భక్త
గణములో నారదనిపోల్కిఁ గావ్యసమితి
నాంధ్రమునఁ బరిజాతాపహరణ మలరు. 6

సీ. ఏమహీనాథుండు భూమిశమణిమాశి
సీరాజితాంఘ్రిపంకేరుహుండు
ఏపండితవతంసుఁ డిలలోనిపండిత
వ్రాతంబునకుఁ బరిజాతనగము
ఏకవీశ్వరుఁ డిద్ధవాకోద్యదాముక్త
మూల్యదాకావ్యనిర్మాణచణుఁడు
ఏపంద్యచరితుండు శ్రీవేంకటేశ్వర
పాదారవిందైకభజనరతుఁడు.

తే. ఏరసికలోకవద్యుఁడు పరిజాత
హరణముఖ సత్కృతిస్వామి యై విశాల
శాశ్వతయశంబుచేఁ గ్రాలు జగతి నట్టి
కృష్ణరాయని గీర్తింతు నెనఁగు పేర్చి. 7

క. వాసిగ నీకావ్యమునకు
వ్రాసితి నానేర్పుకొలఁది వ్యాఖ్యానంబున్
భాసిలు నిలం బరిమళో
ల్లాసం బనుపేర రసికులకు ముద మొదవన్. 8

క. తెలిసినవానిని వ్రాసితిఁ
దెలిసినవని తలఁచి వ్రాసితిం దెలియక నా
తెలియమిఁ బొలసిన నలుసులఁ
దెలిపెద రని తెలఁతు లెన్న తెలిసినవారిన్. 9

ఆంధ్రకవితాపారంగతు లగు నన్నయ తిక్కన యెఱ్ఱాపెగ్గడ భాస్కరుడు బమ్మెగపూరిన మున్నగు కవిసాములు తొలుత నీ భాషయందు జనులకు సుత్తసుధర్మం భూలు బోధించు పురాణానులు లేమింటేసి భారతరామాయణభాగవతములను సంస్కృత భాష నుందుండి యాంధ్రీకరించి లోక్తోత్తరకీర్తినిలయు లై యాంధ్రలోకంబునకుఁ బరమోపకారంబు చేసి యున్నారు. వారిలో నన్నయ, తిక్కన యెఱ్ఱాపెగ్గడ యను మువ్వుగు దేవతలలో పారిపారహిత్యగర్భు లనియెడు నూర్తిత్రయముంబోలె గని త్రయం బనం బుగించు నద్వైతలు సకలప్రపంచంబున కాధారులై వెలయుకరణి నాంధ్రభాషాప్రపంచంబునకు జీవాధారులై వెలయుచున్నవారు. తద్రచితము లగు భారతసారివంశగ్రంథములే యాంధ్రభాష మాతగొమ్మలై యలరారెడు.

అమృహగ్రంథములు పురాణోపాసము లైనను దత్కర్తలు సంస్కృతమునందు వాల్మీకివ్యాసులచందంబున నందందు సందర్భములు పొసగినచోటుఁ గేవలనంద సంఘాయకంబులగు వర్ణనాదులను మనోహరంబుగాఁ జేసియేయున్నారు. పిదపఁ గొం డొక కాలమునకుఁ గ్రమంబున మహిపాలురకుఁ గావ్యశైలియందభిరుచి యొదవఁ దద్రంజనార్థము వారికాలంబున నుండిన యాంధ్రకవిసాధులగు శ్రీనాథాదు లెఱ్ఱా పెగ్గడవిరచిత మగు లక్ష్మీనృసింహపురాణముమాడ్కిని భీమేశ్వరపురాణము కాశీఖం డము లోనగు పురాణకథలను గావ్యరీతిని రచించుటయ కాక శృంగారనైషధము భోజనశీయము మొదలగు కేవలకావ్యములను వ్రాసిరి.

పదింపడి సంస్కృతాంధ్రమలందు విశేషసాంశిత్యంబు గలిగి మహిశ్వరుఁ డెయ్యుఁ గవీశ్వరుఁడై నుకవిజాతంబునకుఁ పారిజాతమహిజాతంబై యాంధ్రభోజం డనఁ గీర్తి గాంచిన కృష్ణదేవరాయ మహారాజుకాలంబునఁ గేవలకావ్యశైలిని గ్రంథములు రచించుట యన్నరసాధనకుఁ శ్రీతికరంబను తలంపునఁ గవీశ్వరులు ప్రబంధములను రచింపునఁ దొడంగిరి. అట్టికావ్యము లల్లసాని పెద్దనార్యకృతిమగు మనుచరిత్రము నంది తిమ్మనార్యవిరచితంబగు పారిజాతాపహరణము మున్నగునవి. కృష్ణరాయఁడు మహా కవి యగుటచేఁ దానును నామక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచించెను. *

* ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయవిరచితము కానోప దనియు దాని నల్లసాని పెద్ద నార్యుడో యొంజొక మహాకవియో వ్రాసియుండ నోపు ననియుఁ బండితులలో నొక వాదము బహుకాలమునుండి నెగడుచున్నది. కాని యక్కావ్యమునఁ గృష్ణరాయ కృతి మనియే చెప్పఁబడియుండుటచేఁ దద్రచితము కాదని వాదించువారలే తమవాదమును

భూర్జటి కాశహస్తమాహాత్మ్యమును వ్రాసెను. అనంతర మచిరకాలంబుననే రామరాజ భూషణుండు వసుచరిత్రమును బింగళినూరన కళాపూర్ణోదయము ప్రభావతీప్రద్యు మ్ము మొదలగు నుత్తమకావ్యములను రచించి పొగడ్డు గాంచిరి. వారికిఁ బిమ్మట కవి పుంగవులు గతానుగతిమలై యిమ్మార్గముననే సంచరించుచుఁ బ్రాయఃకంబుగాఁ గేవల ప్రబంధములనే వ్రాయుచువచ్చిరి. వానింగూర్చి యిచ్చట ముచ్చటించుట యనవసరము.

ఇప్పగిది నాంగ్రభాషయందుఁ బెక్కులు ప్రబంధము లుప్పత్తినినను వానిలోఁ బ్రధానము లనియు నుత్తమోత్తమకావ్యము లనియుఁ బండితు లొక్కరీతిని భేర్కొను నవి మనుచరిత్రము, వసుచరిత్ర, మాముక్తమాల్యద, పారిజాతాపహరణము, శృంగార నైషధ మను నీయేనుకావ్యములు. ఇవియే తెనుఁగునఁ బంచమహాకావ్యము లనబడు. కొందఱు శృంగారనైషధమునకు మాటుగాఁ గాశీఖండమును గొందఱు పాండురంగ మాహాత్మ్యమును మఱికొందఱు రాఘవపాండవీయమును నెన్నుదురు. కాని మొదటి నాలుగుమహాకావ్యములను గూర్చి పండితులలో నభిప్రాయభేదము లేదు.

పారిజాతాపహరణమహాకావ్యమును వ్రాసిన నంది తిమ్మన జీవితాదుల నిండుక వివరించెడి విపులముగాఁ జెలిసికొనఁగోరువా రాంగ్రకపులచరిత్రమువలన నెఱుంగవచ్చు. కృష్ణ దేవరాయలు క్రీస్తుశకము 1509 వ సంవత్సరము మొదలు 1580 వ సంవత్సరమునఱకు రాజ్యముచేసెను గావున నంది తిమ్మకవి యా కాలమున జీవించి యుండె

సోపపత్తికంబుగా సిద్ధాంతీకరింపవలసి యుండు. మనుచరిత్రతైలిని దీనితైలిని బోల్చి పరికింప నీతైలులందుఁ జాలభేదములు గన్పట్టుటచే నిది పెద్దనార్యకృతము కానోపదని నిర్ణయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కృష్ణరాయ లాముక్తమాల్యదయం దనేక గ్రంథములు తాను రచించినట్లు చెప్పికొనియున్నాడు. అతఁడు కవి గానిచోఁ దా నన్నిగ్రంథములు రచించినట్లు లసత్వము వచియించునా. 'కవితాశ్రీలోలుండు,' 'కర్ణ కుండలితరసాఖండ కవికావ్య,' 'విద్యాభేలనభోజ,' 'భోజక్షమాపతివిద్యాపరి పాక' యని యల్లసాని పెద్దకవిండుండును, 'గవితాప్రావీణ్యభణీక' యని నందితిమ్మ కవిశ్వరుండును గృష్ణ దేవరాయ మహీనాథుని వినుతించియున్నారు. కావున నతఁడు గొప్పకవివర్ణుఁ డనుటకు సందియము లేదు. రచనాతారతమ్యముచే నాముక్తమాల్యద పెద్దనార్యనిరచితము గాదని స్పష్టమగుటచేతను నితిరు తెనరును దానిని రచించినట్లు ప్రవాదము లేనికారణంబునను గృష్ణరాయఁడు కవితానిర్మాణవిచక్షణుఁ డని పెద్దనార్యతిమ్మనార్యులు నుడివియుండుటచేతను నాగ్రంథమును దాను రచించినట్లు చెప్పికొని యుండుటచేతను నాముక్తమాల్యదను గృష్ణరాయఁడే రచించె ననుట తల్లము. ఈవిషయమును నిచ్చట విపులముగాఁ జర్చించుట యకాండతాండవము.

ననియు నీ కావ్యమును 1516-1520 సంవత్సరముల నడుమ రచించి యుండనోపు ననియుఁ జరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఇతఁ డార్యేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. కాళింగోత్తరుఁడు. ఆప స్తంబనూత్రుఁడు. సింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకును బుత్తుఁడు. మలయమారుత కపింద్రునకు మేనల్లుఁడు. శివభక్తుఁడు. ఈవిషయములను గవియే చెప్పియున్నాఁడు.

నీ. కాళింగోత్తరవిఖ్యాతుఁ డాప స్తంబనూత్రుఁ డార్యేలపవిత్రకులుఁడు

నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మాంబకుఁ దనయుండు సకలవిద్యావివేక

చతురుఁడు మలయమారుతకపింద్రునకు మేనల్లుండు కృష్ణరాయక్షీతీశ

కరుణాసమాలబ్ధిభునచతురంతయుననుహ్యగ్రహారసన్మానయుతుఁడు

తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనరుతి యధుగోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత

హరణ మనుకావ్య మొనరించె నంద్రభౌష నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

పారిజాతాపహరణము 5-106.

నందితిమ్మకవికి ముక్కుతిమ్మనయని యొకనామాంతరము నుప్రసిద్ధమై వాడుక లోనున్నది. దానికిఁ గారణ ముక్కివినరుండు చక్కనివనితామణిముక్కును వర్ణించి

శా. నానానూనవితానవాసనల నానందించుసారంగ మే

లా న న్నొల్లదటంచు గంధఫలి బల్కాఁడందపంబంది యో

షానాసాకృతిఁ బూని సర్వసుమనస్సౌభ్యసంవాసి యై

పూనెంబ్రేక్షుమాలికామధుకరీపుంజంబు లీర్వకలకా.

అనుపద్యమును జెప్పఁగా దానిచమత్కారముంగాంచి రామరాజభూషణుఁడు తనవసు చరిత్రమనందుఁ జేర్చుకొనెననియు దీనిచే ముక్కుతిమ్మనయనుకేరుగలిగె ననియు నొక ప్రవాదము గలదు. కాని యది విశ్వాసార్హముగాదు. పైపద్యమునై లీవలననే యది నందితిమ్మనది కా దనియు రామరాజభూషణకృతమే యనియుఁ దెల్లం బయ్యెను. ముక్కు పొడుగుగా నుండుటచే నీకేరు గలిగెనని కొందఱుందురు. ఇదియే నిజము గా నోపునని తోఁచెను. కారణ మెయ్యదియైనను నిక్కవిచంద్రునకు ముక్కుతిమ్మన యను ప్రసిద్ధనామము గలుగుట నిక్కము. 'ముక్కుతిమ్మనార్యముద్దుపల్క' అను ప్రాచీన పండితపరంపరాగతవచనమే దీనికి నిదర్శనము.

ఇటులే యితఁడు పారిజాతాపహరణమును రచించుట కొకకారణము పెద్దల నాఁటినుండి విననయ్యెను. కృష్ణదేవరాయ లొకరేయి యంతిపురమున నిజకాంత యగు తిరుమలదేవితో నేకాంతంబున నుండుతఱి నాసతి యతనిదేసం గొండొకప్రణ యాపరాధము గావించఁగా నమ్మహీపతి మపితుండై లేచి చని యమ్మగువమొగంబుఁ

జూడకుండాననియు వారినిరుపురిం గలుపుటకై తదీయమిత్రుండును గవీశ్వరుండును బెద్ద నాడునునగు నంసితస్త్వం యిమ్ముహూకావ్యమును రచియించి యతనికి వినిపింపఁ బ్రథమా వ్యాసాంతమునఁ గల 'పాటలగంధి...' 'జలబాతానన...' 'కోపనపదహాతి...' 'నను భవదీయ...' అను నీపద్యంబులను విని కృష్ణరాయలు కోపంబు విడనాడి తనసతిం జేరి సుఖిం బుండెననియుఁ జెప్పుదురు.

అంగ్రపంచమహాకావ్యములలో మనుచరిత్రము, వసుచరిత్ర, మామక్తమాల్యద, శృంగారనైషధ, మను నీనాటగింటికిఁ బండితులు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి ప్రకటించి యున్నారు. రాఘవపాండవీయము పంచకావ్యములలో నొకటి యని యెన్నంబడినను దానికిని బ్రాచీనపండితవ్యాఖ్యానము గలదు. కాని యెల్లవారును నాంగ్రపంచమహా కావ్యములలో నొకటి యని యంగీకరించుచుఁ బరిచయమున్న పారిబాతాపహరణమున కేలాకో యిందాఁక నెవ్వరును వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁదలంపరైరి. ఇది సుబోధనుని తలంచి వ్రాయురైననచో సామాన్యముగా నర్థములు వీడనిప్రకరణము లిం దన్నియొకలవు. ఎవరును దీనికి వ్యాఖ్యానమువ్రాయమికిఁ గారణము నన్ను ధన్యు జేయవలయు ననుతలంపునఁ గాఁబోలు నని తలంచుచున్నాను.

పిన్నటనాటనుండి పారిబాతాపహరణకావ్యముపై నాకు మక్కువ యెక్కువ. ఇమ్ముహూకావ్యంబును జదువఁ జదువ దీనిపై నా కభీరుచి నానాఁడు మిక్కుట ముగుచు నచ్చెను. దీనికిఁ బండితోత్తము లెన్నరైనను వ్యాఖ్యానము చేయుదురొహో యని 'పెద్ద'కాలము తద్దయు నిరీక్షించుచుంటిఁ గాని యొక్కదను జేయరైరి. అంతట దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాయుతలంపు క్రమంబున నామనంబునఁ బోటచురించి చికిరించుచుండె. ఇట్లు కలిపయకాలంబుననుడు మడియమిత్రు లగు పలువుగ్రహేరణంబున నల్పభ్రాంతిగ నే నిప్పనికిఁ గడంగుట తగదని యెడలోఁ దలంపక సాహసంబున నీవ్యాఖ్యానము వ్రాయఁబూని శిండిక కాలంబునకుఁ బూర్తికావించితి.

ఈగ్రంథమునకు ముద్రితాదర్శములు నాలుగింను గలవు కాని వానిలో నుత్తమం బులని నానుడికిఁ దోచినవి రెండు. ఒకటి నల్లారుజమిందారువా గను శ్రీమన్నాగ మహీశ్వరునిచే ననేకాంగ్రగ్రంథములను చొలుదొల్ల బహుళస్వయప్రకాశములతో నమ్ముచేయించి యాంగ్రగ్రంథంబున పుష్కారంబు చేసిన వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిల ముద్రితాదర్శకాలాలో దుగ్భూతి (1861) సంవత్సరంబునం బుచ్చు చేయింపఁబడినది. ఇది యనేకాంగ్రగ్రంథపరిశీలనము చేసిన శ్రద్ధగర్విత గ్రంథమునకు రెండువత్సరములముందు యాంగ్ర బహుళకు మహాపవక్రతి గావించిన బహుళబహుళురీ నీతో రామస్వామిశాస్త్రిలవారు పరిశీలించింపినపు స్తకము. దీనియందు వారు గావించిన పరిశీలనంబందుఁ గలవు. మఱి యొకటి మడియమిత్రులను బండితోత్తము లని పేరగ్రంథగావించినవారును మహా

పాధ్యాయ కలాప్రపూర్ణబిరుదాంబితులను నగు వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిలవారే గ్రంథమున ననేకములగు సవరణలు గావించి ధ్యేయ ముద్రాక్షరకాలలో ముద్రింపించి నది. ఈ రెండవరచనలలోను నవపాతము లనేకములు గానంబడుటచే నింకను బ్రాచీనతాత్పర్యతీర్థిగ్రంథములు సంపాదించఁ బ్రయత్నించితిం గాని యొక్కడను నొక్కటియుఁ జిక్కదయ్యె.

కావునఁ బై కనినరెండవరచనలే నాకాధారము లయ్యెను. ఈరెంటియందును దప్పలని తోచినవానిని నాబుద్ధికి సమంజసమనియుఁ గవిహృదయంబనియు స్ఫురించిన తెలుగున సాహసించి సవరించితి. ఉన్న పాతములకుఁ గవిహృదయం బెట్లంగి యిర్పవలెదగము చేయుట యటులుండఁగా నవపాతములు కానంబడినపుడు సాధుపాఠనిర్ణయించి నేయుటయందు గోచరించు కష్టం ఓంత యని నెప్పనలయునే.

అప్పగిది నేను గవిహృదయనిర్ధారణము చేసి కావించినసవరణలను గొన్నింటిని బండితాఖండలమున గీర్తి లేదులును నగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలకును సుతతొందలు విద్వాంసులకును జూప వారెల్లరు నాసవరణలను సమీచినంబు లని యామోహించిరి. ఈసవరణలను (అ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపియున్నాను. ఇంకను పై కనిన యాదర్శములు రెంటును బాకభేదములు గానంబడినపుడు నామనంబునకు లెస్స యాది తోచినపాతములను స్వీకరించితి. వీనిని (అ) గుఱుతుగలయనుబంధములో నూచించియున్నాఁడను. వీనిలోను నాచేసినసవరణలు కొన్ని గలవు. సంస్కృతవ్యాకరణశాస్త్రసాధ్యముగు పదములు గొన్నింటికి నూత్రసహితముగా రూపనిష్పత్తులు వివరించి వానిని (ఇ) గుఱుతుగల యనుబంధములోఁ దెలిపినాఁడను. వాని వాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములలోనే లిఖింపరాదా యని కొందఁ జెప్పిరి. కాని యవి సామాన్యజనులకు నిరుపయోగములై పానకములోఁ బుడకలనలై క్షణికరంబులై యుండునని తలచి యన్నిటచ్చట వివరింపక వానిని దెలియఁగోరువారికై ప్రత్యేకముగా వ్రాసితి.

ఈ వ్యాఖ్యానమునందుఁ జేర్చుకొనఁదగు సంశయములను (ఈ) గుఱుతు గల యనుబంధములో వివరించితి.

ఈవ్యాఖ్యానము వ్రాయుటయందు నే నవలంబించిన నియమములను వివరించెద.

1. సామాన్యముగా సులభముగుపద్యములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయకయే సుగమముని నదలితి. (మా. 1-46-1-51.)

2. పద్యములలోను గద్యములలోను సులభము లని నాకుఁ దోచినపదముల క్లుప్తములు వ్రాయనైతి. సమాసముల కర్థము వ్రాయునపుడు వానియందలిసులభపదములు

కును నర్థము వ్రాయవలసివచ్చుటచే వ్రాసితి. అతనికిఁ—ఆనారదమహర్షి కి; చని—పోయి; ఇచ్చి—ఒసంగి; అప్పుడు—ఆసమయంబున; మగడు—పెనిమిటి; అంభోజేక్షణలు—స్త్రీలు; ఇట్టిపదముల కర్థములు వ్రాయుట స్వర్థ మని నాతలంపు.

3. ప్రాయికముగా నన్వయక్రమముననే యర్థవివరణము గావించుచు మూలము నందలికఠినపదములకు సులభపదములతోనే యర్థములు వ్రాసితిని.

4. వర్ణనలు మొదలగు కఠినములగు పట్టులలోఁ బ్రతిపదార్థములును దాత్పర్యము లును విఫులముగా వివరించితి.

5. ఎందేని పద్యములలో విశేషాంశములు వక్తవ్యము లని నాకుఁ దోచినవాని నాయాపద్యములవ్యాఖ్యానములకడపట వ్రాసితిని. అట్టిపట్టులలో (వి) యనుగుఱుతు పెట్టెఁబడియున్నది.

6. పెక్కుచోటుల నాచేసినయర్థములకు నిఘంటుప్రమాణములను నితరగ్రంథ ప్రమాణములను నుదాహరించితి.

7. ఆయాచోటుల నలంకారములను ధ్వనులు మున్నగువానిని సూచించితింగాని వానిలక్షణములను విద్యార్థు లలంకారశాస్త్రమువలన నెఱుంగఁగల రనుతలంపున లిఖింపక విడిచితి.

8. ఆయావృత్తములకు ఛందోలక్షణములు సంగ్రహముగా వివరించితి.

9. అనేకస్థలములలో సంస్కృతగ్రంథములలో నుండి ప్రమాణపదముల నుదాహరించి యున్నాను. వానికిని దెలుగునఁ దాత్పర్యములు వ్రాసినచో సులభముగాఁ దెలియునని కొందఱు నుడివిరి. కాని గ్రంథవిస్తరభయంబుచే వ్రాయనైతి. వానిని జిజ్ఞాసువు లించుకప్రయత్నముతోఁ దెలిసికొనఁగలరు. ఇక్కాలంబునఁ దెలుగుచదువు వారికి సంస్కృతభాషాజ్ఞాన మావశ్యకముగాదని కొందఱు దానిదెస ననాచరంబునేయుదురు. వారిమాటలతో నేమికాని యాంధ్రగ్రంథపరిజ్ఞానంబునకు సంస్కృతభాషాజ్ఞాన మత్యంతావశ్యకమని యాగ్రంథములను జదువువారికిని గవిత్యము చేయువారికిని దప్పక గోచరించును. అనేకవిషయములు సంస్కృతగ్రంథములలో నున్నవి కాని తెలుగుభాషయందు లేవు. కావున వ్యాఖ్యానమునేయునపుడు సంస్కృతగ్రంథముల నుండి ప్రమాణవాక్యముల నుదాహరింపవలసియే యుండును. అవి ధారణార్హము లై యుండును.

10. సంస్కృతపక్షీతత్పురుషసమాసముల కర్థములు వ్రాయునపుడు కర్మార్థమున విచ్చిన పక్షీవిభక్తులకుఁ దెలుగున నావిభక్తులతో నర్థము వ్రాసినచోఁ జదువుటకు సొంపుగా నుండి దనుతలంపున నట్టితావులలోఁ దఱచుగా ద్వితీయావిభక్తులతోనే యర్థము వ్రాసితి.

ఉదాహరణము:—

తరసాస్వాదన (1-29)—మాంసముయొక్క తినుటయందు-అని వ్రాసినఁ జెను
పుట్టుక తెన్నగా నుండెదను తలంపున మాంసమును దినుటయందు-అని నిఖించితి.
పణాదాన (1-95)—పందెపుసామును గ్రహించుటయందు;
కుంభిత్రాణ (2-56)—వీనుగును రక్షించుటయందు;
పృథుకస్వాపక్రియా (2-65)—బిడ్డలను నిద్రపుచ్చు కార్యమునందలి;
జగత్ప్రియ్యానిర్మితి (3-38)—మల్లోకములను సృజించు కార్యమునందు;
దైత్యవిధ్వంసన (3-41)—రాక్షసులను జంపుటయందు;
కొన్నియెడల వక్షీభక్తితోనే యర్థము వ్రాసితి:—
బలీంద్రనిర్బంధన (2-53)—బలిచక్రవర్తియొక్క చెఱఁజెట్టు కార్యమునందు;
ప్రసూనానవార్పణ (3-44)—పుష్పపుద్యముయొక్క అర్పించుటయందు;
ఈనియంబులు కొన్నియెడలఁ దప్పియునుండవచ్చును.

మహాపండితసార్వభౌముండును వ్యాఖ్యానచక్రవర్తియు నగు మల్లి నాథనూరి
కాళిదాసవిరచితము లగు రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, (మాఘా
కావ్య మనంబడు) శిశుపాలవధము, (భారవికృతం బగు) కిరాతార్జునీయము, (క్రీహార్జు
కృత మగు) నైషధము అనునీ మహాకావ్యములకు వ్యాఖ్యానములువ్రాసి లోకులకుఁ
బరమోపకారము చేసియున్నాఁడు గదా. మల్లి నాథునిమాడ్కి నిరంకుశముగా
వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁ దదీయపాదరజంబును బోలనినాఁడోటివానికిఁ దరమా. అయి
నను నప్పండితోత్తముఁ డవలంబించిన పద్ధతిని నే ననుసరింపఁబూనితి నని మాత్రము
వాక్రువ్వఁగలను. అతని వ్యాఖ్యానములలో నుండి తెక్కు లుదాహృతవచనంబులు
నేను నై కొని మదీయవ్యాఖ్యానములలోఁ జేర్చితి.

అతఁడు సులభపదములకును గొన్నిచోటుల నర్థములు వ్రాసెను. కొన్ని సులభ
పదములకుఁ గఠినపదములతో నర్థములు వ్రాసెను. వీని కుదాహరణములు కొన్ని
చూపెద.

కుమారః—బాలకః (రఘువంశము 4-37) అంతం—అవసానం (మేఘసందేశము 2-55)
సురాః—దేవాః (,, 10-35) కంపనేన—అనధూననేన (,, 6-30)
ముదం—ఆనందం (మాఘాకావ్యము 6-72) గురోః—పురోధనః (కుమారసంభవము 7-81)
శుక్లేః—శుభ్రైః (కిరాతార్జునీయము 5-42) మానస్య-వాగ్మయనవ్రతస్య (నైషధము 3-30)
కృతైః—నిర్మితైః (,, 8-1) కంఠం—గ్రీవాం (,, ,)

ఇట్లు వ్రాసియునికి న్యూనతయని నేను వచియింపను. వ్యాఖ్యానము వ్రాయుభోరణిలో నిట్టివి లిఖింపఁబడుట సహజము. ఇట్టివి మదీయవ్యాఖ్యానమునందును గల వని యెఱింగి మల్లి నాథనూరిని శరణు సాచ్చితి.

ఈ కావ్యమునందలి కథను సంగ్రహముగా వివరించెద.

శ్రీకృష్ణుఁ డొకనాఁడు రుక్మిణీదేవిగృహంబున నుండఁగా నారదమహర్షి యచ్చటికి వచ్చి వారిచేఁ బూజితుండై యొకపారిజాతపుష్పమును గృష్ణుని కిచ్చెను. అతఁడు రుక్మిణియింట నున్న కారణంబున దాని నద్దేవి కిచ్చెను. దీని నెఱింగి సత్యభామ యీనుఁడై మగనిపైఁగోపించి గుఱించుచుండఁగాఁ గృష్ణుఁ డామె ననునయించి యొకపుష్పమునకై నీవు వగవశేల పారిజాతపుష్పమునే నీయింటికిఁ దెచ్చి నాటించెదనని చెప్పఁగా సత్యభామ సంతరించి కాంతునికి మజ్జనాద్యుపచారములు నేయఁదొడంగె. అచ్చటికి నారదుండును వచ్చిన నందఱును భుజించినపడంపడి నారదునితోఁ గృష్ణుఁడు నరకాసురుం డపహరించినకుండలముల నదితి కిచ్చుటకై నేను మీవెంటనే యమరావతికి వత్తు నని యింద్రునితోఁ జెప్పు మని వీడ్కొలిపె.

అమ్మఱునాఁడు కృష్ణుఁడు సత్యభామాసహితుండై గరుత్మాంతు నెక్కి యమరావతికిఁ బోయి దేవేంద్రునిమన్న నలు వడసి సతీయుతుండై నందనోద్ధానంబునకుఁ జని కొంతసేపు విహరించి యారేయి కడపి మఱునాఁ డుద్ధానవనంబునకుఁ బోయి పారిజాతపుష్పమును బెల్లగించి గరుత్మాంతునిపైఁ బెట్టెను. వనపాలకు లావృత్తాంతము నింద్రునితోఁ జెప్పఁగా సతఁడు తనసేనలతో నచ్చి కృష్ణునితో యుద్ధముచేసి యొడి యతనికి శరణాగతుండై యావృత్తుంబును నీవు భూమికిఁ గొనిపోయి నీ యిచ్చకు వచ్చినంతకాలము పెట్టుకొనియుండు మని చెప్పినఁ గృష్ణుఁడు దానిం దెచ్చి సత్యభామయింట నాటించెను.

వెండియు నారదుండు వారికడకువచ్చి సత్యభామతోఁ బుణ్యకన్తమును జేయుమని బోధింప నద్దేవి యావ్రతము నానరించి వ్రతాంగముగా నాకల్పపుష్పమును దన భర్తతోఁ గూడఁ జేర్చి నారదునికే దాన మిచ్చి నుజుల నమ్మహామునివరునివలనఁ గైకొని సకలసుఖంబు లనుభవించెను.

ఈ యుపాఖ్యానము సంస్కృతహరిసంకేతమునందు 128 మొదలు 140 వఱకుఁ బదియు నెనిమిదియధ్యాయములలో విపులముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఆకథనే కైకొని నందితిమ్మకవి పారిజాతాపహరణముహాకావ్యమును వ్రాసెను. మూలగ్రంథములోని చాలభాగముల ననుసరించియే యాకవివరుఁడు వ్రాసినను బెక్కుచోట్లలోఁ గథలను మార్చియు సంక్షేపముచేసియు బొత్తిగా వదలియు తేనివర్ణనాదులను విస్తరించి పెం

చియు భేదములు గావించెను. అతఁ డేల యటు లొనర్చెనని యడుగుట యసంభవము. పురాణకథను నితివృత్తముగా గైకొని చమత్కృతికిని రసపుష్టికిని నెలయునటులు స్వతంత్రతతోఁ గావ్యములు రచించుచుటయే యుత్తమకవుల సంప్రదాయము. కుమారసంభవము, శిశుపాలవధము మొదలగు మహాకావ్యము లీపద్ధతినే రచింపఁబడినవి. ప్రాయశఃకముగా మహాకవు లుత్తమపురుషుల చరిత్రములనే తమకావ్యముల కితివృత్తములుగాఁ గైకొందురు. మనకవి పురుషోత్తముఁ డగు కృష్ణనిచరిత్రమును గైకొని యొద్దీనికిఁ గారణ మేమనఁగాఁ గావ్యనిర్మాణమునకు ముఖ్యప్రయోజనము సహృదయుల హృదయంబులం దానందంబుఁ బొందించుటయే యైనను భగవంతునిచారిత్రము నైనచోఁ బారతౌకిక సుఖపాదనంబు నగు ననుటయే. భగవద్గీర్వాణసహితంబుగా నానందంబు ననుభవించుటకంటె శ్రేయం బొందు గలదే.

సంస్కృతహరివంశమును నందితిమ్మకవి తనకావ్యములో ననుసరించినపట్టులనూ (ఉ) గుఱుకుగల యనుబంధములోఁ దెలిపియున్నాను. ఈగ్రంథములలోఁ గల కథాభేదముల గొన్నిటిని (ఉ) గుర్తుగల యనుబంధములో నూచించినాఁడను.

ఇంక నీప్రబంధమునందలిగుణవిశేషంబులం బ్రదర్శించెద.

అలంకారములు కావ్యోభాకరము లగుధర్మము లగుటచే నంది తిమ్మన యందునీ మహాకావ్యంబున శబ్దార్థాలంకారములను బ్రయోగించి దానికి మెఱుంగు నెట్లయ్యున్నాఁడు. శబ్దచిత్రములగు ఛేదము-వృత్త్యనుప్రాసము-యమకము-గుణితక్రమము-పాదభ్రమకము-మొదలగువాని కుదాహరణము లెత్తి చూపవలసియుండదు. అర్థాలంకారముల నాయాపద్యముల వ్యాఖ్యానములందుఁ గొన్నింటిని నూచించియున్నాఁడను. వీనిలో నుత్పేక్షలను రూపకములను స్వభావోక్తులను నీకావ్యమునందు మెండు ఉపమలు నందందుఁ గలవు. అతిశయోక్తు లల్పములు. ద్వితీయాశ్వాసమందలియంధకావ్యవర్ణనము (2-84), నక్షత్రవర్ణనము (2-87), సంప్రదయపూర్వభావికరణవర్ణనము (2-89), చంద్రాస్తమయ వర్ణనము (2-59) వీనిలో నొక్కొక్కపాదమునం దొక్కొక్కయుత్పేక్ష గలదు. ఈ యాశ్వాసమునం దితరపద్యములు ప్రాయశఃకముగా రూపకములతోఁ బ్రేక్షలంకృతములై చెన్నారు. అట్లులే తృతీయపథ్యశ్వాసములలోను బెక్కుపద్యములు గానంబడు.

‘శ్లేషప్రాయ ముదీచ్ఛేషుఃప్రతీచ్ఛేష్యర్థమాత్రకమ్,

ఉత్ప్రేక్షాదాక్షిణాత్ప్రేష గాడేవ్యక్షరడంబరః’

అని పార్శ్వచరితమున బాణుండు నుడివినట్లు దాక్షిణాత్యు లుత్ప్రేక్షాప్రియములనుట తెల్లము.

మనోహరములగు రూపకాలంకారముల పుదాహరణము లొకకొన్నిచూపెద.
 ‘అమరులబోనపుట్టిక...’ (2-41); ‘విననయ్యెం గృకవాకుమాజితములు...’ (2-65);
 ‘వనజశ్రీధన...’ (4-47); ‘మొగుడుండమ్ముల జిక్కు.....’ (4-49); ‘భోజనకన్యా
 సరిద్రాజహంసము.....’ (5-105).

ఇందుఁ గన్నట్లు స్వభావోక్తులలోఁ బరమరమణీయము లని నామదికిఁ దోఁ
 చినవానింగొన్నిటి నిచటఁ బ్రదర్శింతు. నారదమహర్షి వర్ణనంబును (1-44), గృష్ణస్వామి
 స్నానవర్ణనంబును (2-9...13), జంద్రికావర్ణనంబును (2-53), సిద్ధకిన్నర విద్యాధరాది
 వర్ణనంబును (2-89...96), భ్రమరవిహారవర్ణనంబును (3-51), మధ్యాహ్నకాలవర్ణనం
 బును (4-20...23), గమనీయము లగుస్వభావోక్తులఁ గొమారారుచఁ జదువరులడెం
 దంబుల నానందకండళితంబులు గావించు.

ఇక శ్రీ పురుషగుణవర్ణనము లీకావ్యమునఁగడురసవంతములై యాప్రకరణ
 ములఁ జదువునపుడు మనము ప్రత్యక్షముగా వారిసమక్షమున నుండి వారిచర్యలం జూచు
 చున్నట్లులే తోఁపఁజేయుచు నిర్భరానందపరవశులం గావించు. ప్రథమాశ్వాసమందు
 నారదమహర్షి పారిజాతఫలమును వర్ణించుచు రుక్మిణీదేవిని భూషించి సత్యభామను
 దూషించుటయు నిది విని సత్యభామ కోపావిప్లవచిత్రయై తనపరిభవంబునకుఁ గుందుచుఁ
 బరిపరివిధంబులఁ బరితపించుటయు గృష్ణుఁ డాదేవిని బ్రేమరసార్ద్రము లగు సులలితవచ
 నంబుల ననునయించుటయుఁ దిలకలంబునజరిగిన ప్రదుభియలసరసవ్యాపారసంభాషణా
 దులును నారదుండు సత్యభామను నుతించుటయుఁ గృష్ణుండు పారిజాతవృక్షమును బెక
 లించి గరుడునిపైఁ జెట్టినపు డాక్షేపించిన నందనవనపాలకులతో సత్యభామ చెప్పిన
 గర్వోక్తులునుఁ బుణ్యకన్యాచరణసమయంబున ధర్మజులు నుడివినహాస్యవచనములును
 మనుజగుణస్వభావానురోధంబు లై మనోహరంబులై యుప్పారు. ఇవి ముందువిస్తరించి
 తెలుపబడు.

ఈ కావ్యము శృంగారరసప్రధానమైనది. కావ్యమంతయు శృంగారరసపూరి
 తంబై యుండుటచే దాని పుదాహరణము లెత్తిచూపుట యనావశ్యకము. అయినను
 సతిమనోజ్ఞము లగు కొన్నిపట్టులఁ దెలిపెద. చికోరివిలాసవర్ణనము (2-44), చంద్రికా
 వర్ణనము (2-53), మేరుపర్యతవర్ణనము (2-88), శ్రీకృష్ణం గాంచునప్పటిసురసుందరీ
 విభ్రమములవర్ణనము (3-11...21), వైజయంతీవర్ణనము (3-41), నందనోద్యానవర్ణనము
 (3-44...57), పారిజాతనగవర్ణనము 4-3...10), జుక్రీడావర్ణనము (4-29...38),
 మున్నగునవి కేవలకోమలశృంగారరసవిలసితంబు లై లలితంబు లై సహృదయహృదయం
 గమంబులై డెందంబుల నమదానంతంబులంబులు గావించు.

వీర రాద్ర భయానక బీభత్సప్రముఖము లగు నితరరసములును నిందుఁ బ్రస్తావనశీలమున వర్ణింపఁబడియున్నను నవి యిందు మెత్తఁబడినవని చెప్పవలసియున్నది. ఆ పట్టులలోను శృంగారరసము తలనూపుచుండును. పట్టడలించె నేని... (4-72); సుర వీరుఁ డొకఁడు... (4-73); చుక్కలరాణివాసముల... (5-10); గిరితటము... (5-15); అలనాటిసన్న... (5-27); ఈ పద్యములలో వీరరాద్రరసములు శృంగారరసముచే మఱుంగుపడినవి. అమరవిభునిసమరం బకఱోరాహవంబై ముదావహంబై క్రాలెడు. కరుణరసమున కీకావ్యమునఁ బ్రసక్తి లేదు. అద్భుతరసవర్ణనమును లేదనియే చెప్పందగు. హాస్యరసవర్ణనము 'వనితయొక్క రు... (3-13); 'బలివనుజేంద్రు... (5-81); 'మేళవించినది నుమ్మి... (5-86); వీనియందుఁ గాంచునది.

శాంతరసమున భక్తిరసము చేరును. నారదమునికృతకృష్ణస్తుతి (1-49-50), (5-92...99); వైతాళికోద్ధీతకృష్ణప్రబోధనము (2-56-57); అదితికృతదశావతార స్తవము (3-27...37); కృష్ణదివ్యచరిత్రాత్మకస్తుతి (చంపకము 3-88); ఇవి చదువున పుడేమానవునిమానసము భగవద్భక్తిరసాందోళితము గావుండును. ఏనుండరిడెందము భగవత్పాదారవిందభజనపరాయణము గావుండును. ఇందలిభక్తిరసము శృంగారరసమున కంగముగాఁ దద్రసపోషకమై చెలువారు.

ఇందు పృథ్వులలోఁ గై శిశివృత్తియు రీతులలో వైదర్భిరీతియుఁ బ్రధానములు. ఇది లలితముగఁ ద్రాక్షాపకమున నొప్పారును. వీని కుదాహరణము లందందుఁ గాంచునది.

పారిజాతాపహరణకావ్యమునందలి వైశిష్ట్యములం గొన్నిటిని బ్రదర్శించెదః—

(1) ఒకవిషయమును వర్ణింపఁ బ్రసక్తి కలిగినపుడు దాని నాపట్టున వర్ణించుట సరస మగుంగాని దాని కించుకసంబంధము గల యొల్లవిషయములను ననుసారముగా నప్రాసంగికముగావర్ణించుట యౌచిత్యమునకు సుమారము. ఒకపట్టణము గలదని చెప్పెడిచోట నందలి బ్రాహ్మణాదిజాతులను వనితలను వేశ్యలను బుష్పలావికలను వప్రపరిఖాదులను భటుగజతురగస్యందనాదులను విరుస చప్పుక గతానుగతికముగా వర్ణించుట యాంధ్రకవుల యాచారమై యున్నది. వాని నతిశయోక్తులతోనే వర్ణింతురు.

“నీ. అచటివిప్రులు మెచ్చ రభిలషిద్యాప్రాధి ముది మదిదప్పిన మొదటివేల్పు
నచటిరాజులు బంటు నంపి భార్గవునైన బింకానఁ బిలిపింతు రంకమునకు
నచటిమేటికిరాటు లుకాధిపతి నైన మునుసంచి మొదలిచ్చి మనుప దక్షు
లచటినాలవజాతి హలముఖాత్తవిభూతి నాదిభిక్షువు భైక్ష మైన మాన్పు

తే. నచటి వెలయాండ్రు రంభాదులైన నొరయఁ

గాసెకొంగున వారింపి కడపఁగలరు

నాట్యరేఖాకళాధురంధరనిరూఢి

నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ మ్రొనఁ జేవ."

—అని మనుచరిత్రము ఆ. 1

మనుచరిత్రము - కళాపూర్ణోదయము - ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము - ఆముక్తమాల్యద - కవికర్ణరసాయనము మున్నగు గొప్పకావ్యములలో నిట్లులే యీవర్ణనలు కానంబడుచున్నవి. ఈ వర్ణనలు పాపరాజకృతోత్తరరామాయణము రసికజనమనోభిరామము మొదలగు నాధునికకావ్యములం దత్యుత్పలగు నతిశయోక్తులతో విరాజిల్లుచున్నవి. నందితిమ్మకవి తనకావ్యమునందెట్టి వర్ణనలు గావింపఁడయ్యె.

(2) సామాన్యముగాఁ గవులు తమకావ్యములలో నాయికలను వర్ణించుచో నా పాదతలమస్తక వంగములను రత్నక్రీడలను విచ్ఛలవిడిం బచ్చిగా వర్ణింతురు. ఇదియు నాచితీకిఁ గరంబు బాహ్యం బనియే సహృదయులు దలంతురు. పారిజాతాపహరణంబున వనితావయవరత్నక్రీడాదివర్ణనములు గానరావు. రుక్మిణీ సత్యభామల సౌందర్యమును వర్ణింపఁ బ్రసక్తి యుండియుఁ గవి వర్ణింపక యాచిత్యపరిపాలనంబు చేసె. శ్రీకృష్ణుని శయనాగారంబును హంసతూలికాతల్పంబును నీ కవివర్యుఁడు పెల్లుగా వర్ణించి యచ్చట నతనికి సత్యభామకును గుసుమశరలీలలు జరిగెనని వర్ణింప నవసరము ప్రసక్తమయ్యెను వర్ణింపక 'శయనాగారంబున విసోదశీం దేలినిద్రామద్రితనేత్రుడై శయనించె' నని నయంబుగ నింతయే చెప్పి నదలెను. (1-53). ఇప్పగిదినే వైజయంతి వర్ణనమును దిమ్మకవి విపులముగాఁజేసి యందారాత్రి సత్యభామతో 'మనోభూరాజ్య సౌఖ్యనిద్రాపారీణత నుండె' నని సులలితముగాఁ జెప్పి వదలెను. ఈ చందంబున నాచిత్యంబుఁ బాటించినకవులు పెక్కుండ్రు లేరని నిక్కముగా నక్కాణింపవచ్చును.

అయినను నీకావ్యమునందు 'వలిజక్కవలపెక్కువలు దమ్మవెగ నిక్కు చను దోయి కొకవింతచాయ దోచె'నని 1-56 లో నొక్కచోఁ గుచవర్ణనము గన్పట్టెడు. ఇది పారిజాతకుసుమధారణంబుచే రుక్మిణీదేవికిఁ గలిగిన శోభాతిశయమును వర్ణించు ప్రస్తావనంబునఁ గావింపఁబడినది. స్తవవర్ణనమును వాల్మీకివ్యాసాది ప్రాచీనమహాకవులు గావించియుండుటయేకాక మహర్షి ప్రోక్తములగు దేవీస్తోత్రములందును గానంబడియెడుఁ గాన నిది యనుచితం బననగదు. 'కులాచల స్ఫుర్ధికుచనమస్తధ్యామే', 'మాలంకషకుచ శిఖరామే', అని దుర్వాసామహర్షిప్రోక్త మగు లలితాస్తవరత్నమునందును, 'కామేశ్వర ప్రేమరత్నమణి ప్రతిపదస్తనీ', నాభ్యాలవాలగోమాళి లతాఫలకుచద్వయా' యని

లలితాసహస్రనామస్తోత్రమునందును జూపట్టుచున్నవి. ఇంకను బెక్కులుదాహరణములు చూపవచ్చు.

ఈ కావ్యమునందు 1-56 'అభినీలాలక...' 4-18 'వదలిన నీవిబంధముల - - -' అను నీ రెండు పద్యములయంద రతిప్రస్తావనలు గావింపఁబడియున్నది.

వీనింగూర్చి—

'రతిశ్రమ స్వేదవిశాశహేతు, ర్నవోదభారానయనేద హేతుః
సమారుతస్య ద్యది చారుగాత్రి, నమేఘకాలో మసు వల్లభ స్సాస్యత్',
'ఏనం విధేఘ స్రీయసంగమేఘ, రతావసానే యదుపైతివాయుః
'రతిశ్రమస్వేదహర స్సుగంధి, స్తతః పరం కిం సుఖ మస్తి లోకే',
'ఉమా స్తనద్వంద్వసమర్పితానన, స్తయాసమాశ్లిష్యనిషీడితాధరః
ఖడ్గాంబువిఠ్ఠాళితచంద్రశేఖర, స్తాంచాపివీక్షక బహుశ స్తదా శివః'

అని హరివంశమునందు వ్యాసుఁడు వర్ణించియుండుటచే దివ్యకవియుఁ బై కనిన చొప్పున వర్ణించుట యనుచితము కాదని సమాధానము చెప్పనగుంగాని మఱియొచ్చుటను నిట్టి రతిప్రస్తావనే లేనియీకావ్యమున నిచయు లేకుండిన లెప్పుగా నుండు నని చెప్పవలసియుండు. పరికింపఁగా నివియు రతిక్రీడావర్ణనములు కావు. వీనిలో మొదటిది పద్యమునందు రత్నత్సాహజనకం బగుననియు రెండవ దానియందు రతిక్రీడానంతరం కాలీననారీశీరపరివృత్తమానలక్షణంబులును గవి వర్ణించెను గాని కేవలరతిక్రీడావర్ణనంబుల నెంతమాత్రమును జేయఁజయ్యె. అట్టి యసహ్యము లగు శృంగారవర్ణనము లాంధ్ర మహాకావ్యములలోఁ బ్రాయశఃముగా నన్నిటియందును గాంచనగు.

'సహసానఖంపచ.....' మనుచరిత్రము (8-116);

'నెలఁతగు త్తిపుగుబ్బ.....' వసుచరిత్రము (6-91);

'బెరు కెఱుంగని.....' కళాపూర్ణోదయము (3-38);

'మఱియుఁ గపోలచుంబన...' ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము. (5-44)

'కరలతలందంద...' కుమారసంభవము (9-343)

'తెమలించి కరులొయ్య.....' ఉత్తరహరివంశము (5-195);

ఇట్టి వెన్నేనియుఁ గలవు.

ఇట్టివర్ణనలు పారిజాతాపహరణములో లేమి గొప్పగుఁగము.

(3) సాధారణముగాఁ గావ్యములలో స్త్రీవిరహమును వర్ణించునపుడు విరహిణి చంద్రమన్మథమారుతాద్యుపాలంభనము నేయునట్లు కవులు వర్ణింతురు.

‘త్రీపురసంహార మొనరించునపుడు హరుఁడు

బండిగల్లుగ నీమేను గండి జేసె

నదియు నెలవాటి తెగటాఱ వైతి చంద్ర

యకట రోహిణివలనిపథ్యమునఁజేసి’—అని మనుచరిత్రము—ఆ. 3

ఇట్టియుపాలంభనములు స్వభావవిరుద్ధము లయ్యు రసపుష్టి కని పీనిని వర్ణించినను నొకటి చెందున్న జాలుఁగాని పెక్కుపద్యములు న్రాసిన నవి వెగటు పుట్టించు. ఈ కావ్యమునందట్టియుపాలంభనములకుఁ గవి ప్రసక్తి గలిగించుకొనఁడయ్యె.

(4) ఇందలి సంస్కృతపదములు సుప్రసిద్ధ గీర్వాణ మహాకవులు వాడిన ప్రశస్త శబ్దములుగాని కేవలనిఘంటుమాత్రగోచరము లగు నప్రసిద్ధ శబ్దములు గావు. శ్రుతికటావులగు పదము లిందులేవు.

(5) ఆంధ్రపదములు జాత్యములును లోకవ్యవహార సిద్ధములై తద్దయు ముగ్ధులు గురియుచుండు. జౌలెమ్మ, అమ్మ యేచునిచెప్పును, ఎంతకులేడు, ముల్లోకముఁ దానయేఁగుతి, కన్నులు గప్పుకొనంగ, వారు ననుం దలలెత్తిమాడఁగా, సన్నలజా యలంబులకనైతునె, ప్రాణము లెంత తీసాకో, ఇంతగా నోచితి, పూసలలో దారం గు మాడ్కి, అనగి పెనగి, కలసి మెలసి, కూడిమాడి, దీనించ మొకయించుక చూచెద, పలుకుల దేనె లుట్టిపడ, కల్లదనంబు, నీవు పుట్టఁగాఁబుట్టినది, మాయలు నీకు వెన్నతోఁబెట్టినవి. ఇట్టి చమత్కార జనకములగు మధురరసములు గురియు జాతీయ యములు సరసుల మానసంబులఁ గరగించునని చెప్పవలయునే.

(6) ఈ కావ్యమున నందందు ధ్వనులు గోచరించుచున్న గృతిపతిస్తుతులగు నా శ్వాసాద్యంతపద్యములలోను గావ్యవర్ణితాంశములను సూచించు ధ్వనులు గోచరించుచునీ రసజ్ఞుల కానందకరమై యొప్పురు. ధ్వనిప్రాచుర్యవిలసితమిగులచే నిదియు త్తమకావ్యము. ఇంక మనుజగుణవర్ణనముంగూర్చి యుపన్యసించెద.

ఇక్కాన్యంబునఁ బాత్రగుణములను రసము లొలుక ముద్దులు గులుక స్వభావాను సాగంబుగాఁ దేలుమాటలతోను రమణీయము లగు జాతీయములతోను నందితిమ్మకవి యందముగా వర్ణించియున్నాఁడు. అవి చదువునప్పుడు చదువరులు నా పాత్రగుణము లోఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గలసి మెలసి యున్నట్లు తలంచుచు నాయాభావంబులను జెందుచు నానందింతురు.

పారిజాతపహరణకావ్యంబున వర్ణింపఁబడినవారిలు నారదుఁడు, కృష్ణుఁడు, సత్యభామ, రుక్మిణి, దేవేంద్రుఁడు నను నీయేవురు. వీరిలోఁ బ్రభానులు నారదుఁడును సత్యభామయుఁ గృష్ణుఁడును. వీరలగుణంబుల నెప్పగిదిని గవివర్ణించుచుఁ జదువరులకుఁ జచ్చు లొదవించునో యిండుక యరయుండము.

నారదుఁడు.

ఈ కావ్యమందలికథకు మూలకందము నారదమహాముని. రుక్మిణీదేవిగృహంబునఁ గృష్ణుఁ డున్న సమయమున నిమ్మనిచంద్రుఁ డందుల కరుదెంచి యొకపారిజాత కుసుమంబు నొసంగుటయే యీ కథకు బీజానాప మయ్యెను. అతఁ డన్నలినాక్షుని సన్నిధికి రాకున్నను వచ్చినను బూవు నొసంగకున్నను నిచ్చినను రెండుపూవులనిచ్చినను నతఁడు తెచ్చిన దొకపూవే యైనచో దానిం గృష్ణుం డేకాంతచేతను లేక యేకాంతమున నున్నపు డిచ్చినను పారిజాతపహరణవృత్తాంతమునకుఁ బ్రసక్తియే యొనరియుండదు. ఆంధ్రలోకంబున కీమృహాకావ్యంబును లభించియుండదు. ఈ విషయంబున నారదుని యుద్దేశములు నాలుగు. 'చక్రనిదాననంచు నెలజన్మనినంచు జగంబులోనఁ బేరెక్కినదాన నంచుఁ బతి యెంతయు నా కనురఘుఁడంచుఁ దా నిక్కుచు విష్ణువీగుచుఁ గాంతల గణింప' కున్న సత్యభామ కించుక యహంభావశాంతి యొదవించుట ముఖ్యోద్దేశము. ఇది కృష్ణుని కిది హృదయకుహరాంతరమున నొక్కింతసచ్చుతమే యై యుండనోవు. ఈ దంపతులకుఁ బ్రణయకలహము గలిగించి వేడుక చూచి సంతసించుటయు నింద్రుని కించుకపరాభవము గలిగించుటయు రుక్మిణీదేవికిని సత్యలప్తముగాఁ బరాభవహాని యొదవించుటయు గలహాశ నుఁ డగు నమ్మునినాథునికి బెఱతలంపులు గానోవు.

పారిజాతకుసుమం బొకటిని నారదుఁడు కృష్ణున కిచ్చిన దానిని సత్యభామకుఁ బంపునునా రుక్మిణి కిత్తునా యని తనమనంబున నురియాడుచుండ రుక్మిణి కిమ్ముని నారదుఁడు కమ్మున్నచేసి దాని నిప్పించె. సత్యభామ కనుయవోడముట కిదియే చాలదా. ఆయనూయ పానుంగువడక యగ్గలం బగుటకై నారదుఁ డామసుమము నుద్దేశించి రుక్మిణితో నిది పారిజాతప్రహసనంబు నరులకు ధరియింప నరది నూనె పాలోమి పార్వతి పద్మపద్మజారాణియును ననుదినంబు శిరంబునఁ దాల్చురనియుఁ బరిచుకము నెడను వాడవనియుఁ గోరినవాని నెల్ల నొడఁగూర్చుననియుఁ బొగడెను. అంతియకాక యీపుష్పమును గృష్ణుఁ డితరపతుల కియ్యక నీకిచ్చుటచే నతనికి నీవే యత్యంతప్రేమపాత్రమగుట తెల్ల మయ్యెననియు నింతట సీపతులందఱును నీకు విధేయురాండ్రై నీ సరణసారసయుగ్మము లాశ్రయింపఁగలరనియు నీ కాంతుఁడు నీమాటజవదాటక విశంసకుఁడై యుండఁగలఁడనియు నడ్దేవినిభూషించెను. ఇంతమాత్రమును జాలదనియు నింకను ముడిదిటవుగాఁ బడవలయు

ననియు నెంచి సత్యభామ పేరెత్తి యామె యిందాఁక కన్నుమిమ్ముగానక విష్టిపీఁగుచు సవతులను సరకు నేయుటకుండెనే. రుక్మిణీ యిప్పటి నీమహిమ నూచినబోటు లామెతో విన్నవింప నామె ప్రాభవం బంతయు నంతమై డెందంబునఁ గుండకుండునే యని సత్యభామను దూషించెను. 'నీమహిమ నూచినబోటులు విన్నవించిన' నని నారదుఁడు చెప్పవలయునే. అట్లు చెప్పకున్నను బోటులు విన్నవింపక మిన్నకుందురా. అయినను నొక వేళ చెప్పక తప్పదుగో యనియుఁ జెప్పకున్నఁ దా నెంచినకార్యము తప్పు ననియుఁ దలఁచి యట్లు హెచ్చరించెను. అంత నక్కాంతమానసంబున మానానలంబు దరికొని మండఁదొడంగె. తన తలంచినపని నెఱవేఱె. ఇంక జరుగవలసినపనులకై యాదంపతులను వదలి తాఁ బ్రవృత్తునిసేవలు గైకొనుచు మున్నీటికిఁ జని మాధ్యందినకృత్యము లాచరించుచుండె.

ఇక్కడ సత్యభామ హృదయంబున రవుల్కొనియెరియు కోపాగ్నిం జల్లార్పఁ గృష్ణునికి భగీరథప్రయత్నము నేయవలసివచ్చెను. తుదకు నెన్నియో పాటులు పడి యెట్లాకో యామెకు మనశ్శాంతి యొనరించె. వారు సమాధానపడినతోడనే నారదుఁడచ్చటఁ బ్రత్యక్షుండై యొక చిన్నముడిపెట్టె. వాటితోడ భుజియించి కూర్చుండి సత్యభామను జూచి 'పతి నీవై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసంతతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్నాచిలజ్జింపఁగా నతులప్రాభవవైభవోన్నతులప్రావై ' నీవు వర్తించుచున్న దానవే యని యామెను గొండపైనుంచి పొగడి'యనికైన నీపతినిన్ను'బాసి చనునో' యని పతికి పారిజాతమహీరుహహారణమునకై సురపురంబున కరుగునపుడు కృష్ణుఁ డామెను దోడ్కొని చనునట్లు పురికొల్పి కృష్ణునిపం దేశమును నింద్రునితోఁ జెప్ప నరిగెను. ఇమ్మహామునిసమయోచితకార్యసమాచరణనై పుణ్యం బగణ్యంబు. ఇంతటితో నైనను సీ ప్రకరణమున నారదునిపని తుదముట్టినదికాదు. మురవైరి బలవైరితో నాలంబుచేసి యతని నోడించుటయు నితనికి సంతోషావహమే. కృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును ద్వారకాపురికిఁ దెచ్చి సత్యభామగృహంబున నాటించినపదంపడి వెండియు నిమ్మనిన త్రముఁడు వారిచెంగటికి విజయంచేసెను. ఇంకను నతనికిఁ గృత్య మొందు గలదు. అమృతహర్షి సత్యభామంగని 'హేమనిభగాత్రి నీభాగ్య మేమి తెప్ప జిష్ణుభూజంబు నీపెట్టుఁజెట్టు చేసి సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ బాలుచు పొలామి గెలిచితి వలఘుమహిమ' నని కీర్తించి యంతటితో బోక 'యతులితతావకీన మహిమాతికయోచిత మైనపుణ్యకవ్రత మొనరింపఁగావలయు' నని తద్విధానంబుఁ దెలిపి యావ్రతం బానతీమణిచేఁ జేయించె. తద్వృతాంగంబుగా నప్పారిజాతనగంబును గృష్ణ సహితంబుగా సత్యభామ దానం బొసంగఁ దాను గైకొని కృష్ణునిపైఁ దనక త్తటిఁ గలిగిన స్వామిభావంబును నెఱపుచు వేడ్కనేయఁ దలంచి తనవీణాద్యుపకరణముల నతనిచే

మోయించి పోమ్ము పొమ్మని యతం దొక కొంత పోవ బోవ రమ్మ రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి వివోదంబులు సలిపి కృతార్థుఁడయ్యె.

నారదుఁడు దేవర్షి శ్రేష్ఠుఁడు. సాక్షాత్పూర్ణమానసపుత్తుఁడు. సంతత విష్ణు భజనైకశీలుఁ డగుపరమభాగవతోత్తముఁడు. అట్టిచుహవీరుఁడు కలహాపియుం డెట్లు య్యోనో యని యందఱకును సంచయంబు గలుగనోపు. నిక్కముగ నమ్మహర్షి సత్తముఁ డితరులకుఁ గావలయునని కలహములఁ బోషించి వేడుకఁ జూచువాఁడుకాదు. అయి నను జనులకుఁ గర్మవశంబున నేయేధులంబులు సంప్రాప్తములు కాఁగలవో వానిం బడె యుట కనురూపము లగుకార్యములం బ్రవర్తింపఁజేయుట లామనిండుఁడు జనుల కుత్సాహంబుఁ గల్పించు నని యెఱుంగునది. అట్లు చెయుట కలహంబులపగిదిం గానం బడును. కాని యది లోకోపకారార్థ మనియే యెన్నుచును.

దేవేంద్రుఁడు.

దేవేంద్రుని గుణముల నరయుచును. ఇతఁడు శుష్కప్రతాపాస్తులు వచియించు వాఁడు. పారిజాతవృక్షమును భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు పెకలించికొని పోనఁ దబూనుట యెఱింగి 'కౌద్రాకారుఁడై శేర్పి యేమేమో కృష్ణుఁడు మందభోబలెనె తా నింద్రుఁడ్రుమోత్పాటనంబీమై నిచ్చుటఁ జూపవచ్చె నిదిమేలేతార్థు లైడైన న్మదీయామో ఘోశనిపాత మిట్టిదని యాహా తెల్పఁదాయెంజమి'యని పీఠాలాపంబులు పలికి నిజసతీ యగు శచీదేవింజూచి నీవితనూత్రన విన్నంబవనేల. ఇదే సత్యభామగర్వమును బాది జాతధూరుహంబును విడిపించిచ్చి నీకు మనఃప్రియంబు గావెను నని వనితాసమక్షం బున నుత్తరకుమార ప్రతాపములు వచియించె. కాని కృష్ణునితో యధముచేయునపు డేమి శూరత్వము లేందుఁ బోయెనో. తనవజ్రాయుధమును గమలనాభుం దొడిసిపట్టుకొనఁ గా నింద్రుఁడు భయకంపితుఁడై సిగ్గువొడచు నడ్డవిడేపునిచరణంబుల వ్రాలినమస్కరించి దేహి నపరాధిని గావునాయని వేడుకొనియె. అబ్బినచోఁ దలయు నబ్బకున్నఁ గాళ్లును బట్టిన కొనుట యితనిగుణము. కృష్ణుఁడు పారిజాతద్రుమంబును బుచ్చుకొనుమని దాని నియ్యఁ బూనిన నింద్రుఁడు 'సోమ్మన నెద్ది యే ననఁగ సోమ్మన కెవ్వఁడఁ గర్త పీపు నీసోమ్మిల్లల ప్రపంచమును' నని వేదాంతోపన్యాసముచేసి నీవు ధరణియందుండునం వాక నీ భూమి హమును నుంచుకొనుమని మహావాతకరణిం బలికె. ఇతఁడు సమయానుగుణంబుగాఁ బ్రవర్తించుచు నే గాలికాచాప యెత్తువాడనుట కివి నివర్తనములు.

రుక్మిణి.

రుక్మిణీదేవిదేసను నారీజనసహజగుణంబు లొకకొన్ని చూపఁజెను. వానిలొక ననూయయు గర్వమును బ్రధానములు. సవతులందఱలోను సత్యభామపై నిద్దేవిమనంబున

నీను సందడించుచునేయుండెను. సత్యభామకును రుక్మిణిపైననూయ నిరంతరము హృదయ తరమున నెలకొనియుండె. దీనిని సకారణంబుగ మనోహరంబుగా మనకవి

‘కులమును రూపము న్మగనిహరిమియుం గలదాననంచు నీ
నల నల రుక్మిణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్మగనిహరిమియుం గలదాన నంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరవల్పొడమె న్నడి వారి కెంతయున్.’

—అని వర్ణించెను.

రుక్మిణి కెట్లు ప్రాభవహానివాటిలైనో కను గొందము. ‘చెలఁచులు పదియాఱువేళ్లు రలో నెన్న సరిలేదు సాభాగ్యగరిమ నీకు’ననియు, నీవీకునుంబు దాల్చుటచే ‘సవతుల వచ్చి నీదరణసారసయుగ్మము లాశ్రయింతు’రనియు మునీంద్రుఁడు తన్ను వినుతింప వీనుల వింగుగా విని మనంబునఁ జొంగుచుండిన రుక్మిణి యిపుడు పారిజాతద్రుమంబున నే నాక బునుండి తెచ్చి కృష్ణుఁడు తనపెరటిచెట్టుగా నాటింప నవరిమిత్రుడైన మోదరసంబునఁ దేలియాడు సత్య విభవముగాంచి మనంబున నీకుచెందకున్నే. అంతియకాక సత్యభామ చేయు పుణ్యక్రవతముఁ గనుఁగొనుటకై సవతుల నందఱ నామతింపఁ దాను వచ్చుట కిష్టము లేకున్నను ‘సతులు పదాఱువేళ్లురును సంగడిరా వదనాంబుజంబునం గృతకవికాసమచ్చుపడ రాఁ దగవౌ నని కమలరాగమణి శివికాధిరూఢయై’ వచ్చెను. అత్తనియ్యియుదాత్తచిత్త యగుటంజేసి తనయాంతరంగిక భావంబును వెలుపటికిఁ గానరానీ యక గాంభీర్యంబున నందితినందంబున వచ్చిన ట్లితరులకుఁదోషం జేసెఁగాని మనంబున నామసామ యిట్లయ్యెనే యనుమనస్తాపంబు సందడించుచునేయుండె. ఇది నాకీజనం బులకు నైజగుణము.

సత్యభామ

సత్యభామగుణాతిశయంబుల విచారించెను. ఈకావ్యమునఁ గథానాయక సత్య భామ. ఆ రమణీమణిగుణములను గార్యములను నీకవికులతిలకుఁ డెంతయు చుచోజ్ఞ ముగా వర్ణించి లోకంబున స్త్రీలస్వభావగుణంబులను మధురముగాఁ జిత్రించి యు న్నాఁడు. పారిజాతకుసుమంబును దన కియ్యక తనమగఁడు తనసవతియగు రుక్మిణికి చ్చిన మానవతియగు నమ్మానిని నైరించునా. అద్దేవివోటి సంభ్రమంబునఁ గనుగవ నెఱ సంజవొడుచుగా వచ్చి యేమో మహాపద సంభవించినటు ‘లమ్మా యేమని చెప్పును’ నన్నపుడే యన్నైలత గుండియ యుల్లనియె. కుసుమవృత్తాంతము విన్నంతన తనమనం బున నగ్గి దరికొనుడు దిగ్గనలేచి యిట్లు పలవించె. ఆహా నాప్రాణమైన మగఁ డిట్లయిన బున నగ్గి దరికొనుడు దిగ్గనలేచి యిట్లు పలవించె. ఆహా నాప్రాణమైన మగఁ డిట్లయిన నామనం జరియదే. అవ్వరి నవ్వనజాత్తుఁడు తనకుఁ బ్రియంబు గల్గినదే కర్పణచేసినఁ జేయుఁగాక. న న్నామునినాథుఁడు తూలనాడనేల. కలహమే కల్యాణమని జగంబుల

వెంట మెలకెడు మానికి నన్ను మాటుట సహజమగుంగాని నాపతి మదని యతనిని వారెం
పవలదా. తరుణుల తెగులములు నమ్మదగవని పురుషులందురుగాని నిజముగాఁ బరుషులతో
శరదంబువదలచిత్తులు కావున వారిని నమ్మబోలునే. అని పనవివసని వెండియు శోకం
బగ్గలం బగుడుఁ దన కిప్పుడు వాటిల్లిన యవమానమును దొల్లిటి మేలిమియుం దలంచి

‘ఇన్ని దినంబులు న్వవతు లిందఱిలోఁగడు గారవంబునం
గన్నియ నన్ను ఎల్లభుండు గన్నులఁ గప్పకొనంగనుండి యా
వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారు ననం దల లెత్తిమాడఁగా
సన్నలఁ జాయలం బలుకనైతునె ప్రాణము లెంతటిభోకో’

యనియు నిట్టిమాటలు చెపుట స్వినఁబడియుఁ ‘బ్రాణము దాల్చెదమేన నింతగా నోచితి
నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయినున్నదాలనో’ యనియుఁ బలివించె. మనుపటి తన
విభవంబులం దలంచుకొని నామగఁడు కలలోను నామాట జపదాటువెఱచునే యేపదార్థం
బును నాకొసంగక యొరలకెయ్యఁడే యనియు నాతో నతఁడు సలిపిన వేడుక పను
లన్నియు భుక్తిజిహ్వలకుఁ జిక్కి మఱచెనో మగఁ డింతులకు ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్న
నోర్వవచ్చుంగాని చనవిచ్చి పుచ్చుకొన్న నోర్వవచ్చునే యనియుఁ బరిపరివిధంబులఁ బరిత
పించి కోపగృహంబునకుఁ జని మాసినచీర కట్టుకొని సొమ్ములూడ్చి పాఱవైచి పలకుఁ బట్టు
వెట్టి మంచముపై మేను వైచి ‘గాఢమనోజవిపాదవేదన’చేఁ బొరలుచు: ‘మనకపుఁ
బాముకాటుగతి మచ్చరమస్విన మగ్గలింపఁగ వెడవెడఁ గన్ను మాయంచుఁ గనువిచ్చుచు
నగుచుఁ దలయూచుచుఁ బాన్పుపైఁ బడుచు నుసురంచు లేచుచు’ నిప్పగిదిం జెప్పరాని
దుర్భరసంతాపానలంబునఁ గ్రాగుచుండె. ‘తనకుఁ బ్రియంబు గల్గునెడ కర్పణఁ జేసినఁ
జేసెఁగాక’ యని రుక్మిణిపేరం జెప్పనొల్లక యిట్లు చెప్పుటచే నప్పడఁతి కెంతటి
యనూయ యుండెనో తెలియఁదగు.

కృష్ణుండు వచ్చి త న్నెన్నియోవిధంబుల మృదువచనంబుల నుపలాించియుఁ
బ్రసన్నురాలుగాకున్న నత్తరుణి చరణంబుల వ్రాలి నమస్కరింప మానక్రోధావేశంబున
నతనిశిరంబును వామపాదంబునందన్న. ‘రతిచక్రేప్రసృతేతు నాస్తిశాస్త్రం నచక్రమః’
అను ప్రాక్తనసహృదయోక్తిచందంబున నట్టి సమయంబుల నంబుజాక్షులు మర్యాదలు
పాటించుచే, పాదాహతిం బొరసి సరసిజాక్షుఁ డన్నలినాక్షితో నింకను నులితవచనం
బుల నాప్రాణమా ప్రణయకోపంబున నీవు తన్నినది నాకు మన్ననయ మెత్తనిచిగురుం
బోలుచెన్నగునీ పదము నొచ్చెనో యని చింతిల్లెద నింకనైనను గోపం బుజ్జగింపవే యని
బుజ్జగించె. అప్పలుకులు ములుకులై యాశీవిషవిషంబుకంటె హెచ్చుగ నమ్మచ్చెకంటి
మానసంబు నేర్పదొడంగె. అంత నాయింతిమిన్న ‘మే యఱదోపనిక్కి వీడినకచములను

బుల్లము వెడదోపుమఁ దై చెఱుంగు గ్రక్కునఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు జంకెన నెఱిమీపు
 చూచి యీ చందంబున మగనిం బరుసములాడెను. ఈ నయగారపుం బ్రియుము లీపసలీ
 మొగమిచ్చమాటలేల. నిను నమ్మియుండిన ఫలబిడ తోడనెకలై. ననుం జెనకి యాఱడి
 వెట్టిన నీయానసుమీ. పసులకాపరి భావజమర్మకర్మము లెఱుంగునే. ఇంక నిన్ను
 నమ్మెను. ఈ బాంకులు భవత్ప్రియాంగనయగు రుక్మిణికి రుచించుఁగాని మాకు రుచింపవు.
 నీవు పుట్టఁగానే కల్లదనంబులు పుట్టె. మాయలునీకు వెన్నతోఁ జెట్టినవి. నేను బేల
 తనంబున నిన్ను నమ్మి నాగుట్టును దేజమును బోఁగొట్టుకొంటిని. మునివల్ల భుండు
 నీ ప్రాణవల్లభను బాగడఁగా విని యుల్లసిల్లినవీనుల మా చవిగానిమాటలను వినవలసి
 ఁచ్చెనే. ఇంక నీశమంతకరత్నమును నెవ్వతె ధరింప నోచియున్నదో. ఈ రైవతకాద్రి
 కేళి యేవనితకుఁ బ్రాపించునో. ఈ వసంతారామ కర్పూరకదళికాగారవసతి యేసుద
 తికిఁ దక్కునో. ఇంక నన్నియు దిగనాడి యే నెందేనియుఁ జనుదాన. అని కావలసి
 నంత వడ్డించె. న మైవ్యతిఁగాఁ జూచితివని మగని నదల్చె. అంత నక్కాంత డగ్గతికచే
 మాటలాడఁజాలక క్రొంజివుళులు మెక్కి యెలుంగురాల్పడఁ గోయిలవానక్రోల్చినవిన్న
 నువున ముద్దుముద్దుగా నేడ్చె. అప్పు డప్పద్మాక్షుండు తగినమంత్రమువేయఁ గలకదేటి
 యత్తరుణి ప్రసన్నచి త్రయయ్యె. నెలంతుక లలంతులం బెనువంతం బొరయుటయు నలం
 తులన యూఱుటయు స్వభావగుణంబులు.

సత్యభామ కోపముశమింపఁగానే దానిని నిండుకయు మనంబున గణింపక మగ
 నికి మజ్జనాద్యుపచారములు సలుపఁగడంగి తన యుదాత్తగుణంబుఁ జూపెను. మగని
 కుపచారాదులు నేయుటయే కాక తనయింటి కప్పు డరుడెంచిన వారదమహర్షికి నతఁ
 డంతకు మున్ను తన్ను నిందించినది మదిం దలఁపక యుదారభావంబున సాతిభేయ
 సత్కృతు లానరించి భోజనాదివిధులు గావించి ప్రసన్నచిత్త యై యతనివరణంబులకు
 ననుసక్తరించి తదీయాశీర్వాదంబులఁ గైకొనియె. సామాన్యముగాఁ దోయ్యలు లిట్లు
 చేయుట యరుదు.

మహిళలకు సహజగుణంబగు తాలిమిలేమి సత్యభామయందును గన్పట్టుచున్నది.
 కృష్ణుండు తనదేవేరితో దేవేంద్రుని నందనోద్యానమునంగలి వైభవములను వర్ణించి
 చెప్పుచుండఁగా దాని నర్థాంగీకారముగా వినుచు నావరవర్ణిని యావర్ణన లెంతసేపటికిని
 ముగియకున్న నన్నలిసాక్షుంజూచి ప్రాణేశ్వరా యేల తామసంబుచేసెదవు. ఈపారి
 జాతమహిజాతమును గ్రక్కునఁ బెల్లగించి మదియభవనప్రాంగణంబున నాటించి
 నీప్రతి నెఱవేర్చుమాయని త్వరమాణయై పురికొలిపె. తరుణుల కొకవస్తువుపై మనసు
 పోయెనేని యది చేపడునందాఁక వారికి నిద్దుర పట్టదుకదా.

అయ్యుత్తమాంగనే యుదాత్తగుణోత్తరయయ్య నహంకార మా రమణికి
వెన్నతోఁ బెట్టిన దగుటచే నాగుణ కూమెను వదలక యప్పుడప్పుడు తలనూపుచునే
యొండెను. పారిజాతవృక్షమును బెల్లగించికొని పోవఁబూనిన కృష్ణుని వనపాలకు లధిక్షే
పింప నతఁడేమో వచియింపఁబూన నతనిం గరసంజ్ఞను మాన్చి తానేవారితో గర్వోక్తులు
పలికినచందముం గనుఁడు.

‘వినుఁడు మరేశ్వరు వనపాలకులు వార్ధిఁ బొడమిన యీ దివ్యభూరుహమున
కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు తోడియిందెను గొస్తుభము నెవ్వఁ
డధిపుడై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక తెక తేర యిదియేమి యొకరిసొమ్మె
యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు నొడియించుకొని యేగుచున్నదానఁ
బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని, మీశచీదేవి తనదు ప్రాణేశుఁ డైన
మఘువు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు, వలన మరలంగఁ గొనుటె పో వానితనము..
జౌరా సత్యభామగర్వోక్తులు. ఆమె చేసిన హేతువాదము లెంత యుక్తి యుక్త
ములుగా నున్నవో. వారిధియందుఁ బొడమిన పారిజాతనగంబున కింద్రుండు నింద్రాణియు
నె ట్లధిపులైరి. దానితోఁబుట్టిన లక్ష్మీదేవియుఁ గొస్తుభమణియు నేప్రభువునకుఁ
దక్కెనో. యతనికే యీవృక్షమును దక్కవలయునని యుక్తులు నుడివి వాదించె. మదీయ
విభునిచే దీనిని నవహరించికొని యరుగుచున్నదానఁ గానఁ నేను వీరపత్ని నగుదును.
మీశచీదేవి వీరపత్నియగునేని తనవిభు నిటకుఁబంపి మరల దానిని నావిభునివలనఁ గొని
పోవఁదగును. అని యొడలెఱుంగని యహంభావముతోఁ బలికె. ఓహో! నేనేమఱుపాటున
‘నావిభునివలన’ నని పైవాక్యమున వ్రాసితి. ఆప్రాధాంగన చెప్పినది ‘సత్యభామా
విధేయువలన’ ననియే. ఈమాటలో సంతగర్వము కానవచ్చుచున్నది. తాను జెప్పిన
ట్లాడువాఁ డని భావము. నిక్కముగాఁ గృష్ణుఁ డమ్మహాదేవి చెప్పిన ట్లంతయు నాడు
చుండెను గావున సత్యభామావిధేయు ఁడని తనమగనిని దాఁ జెప్పినది యొప్పే యగుం
గాని తప్పు గాదు.

మఱియు నొండొక సందర్భమున సత్యభామాసముచితకార్యసమాచరణంబున
నయ్యంబుజానన వినయంబున గర్వప్రాభవంబులు గోచరించెడు. పుణ్యకవ్రతపరిసమాప్తి
యయిన పిదప నామదవతి కనకపాత్రములం గల్పనగము క్రొవ్విరులను నించి రుక్మిణీ
శ్రవృతులగు పదియాఱువేపురు సవతులకు వాయనము లిచ్చునపుడును నామెదెస గర్వ
భావమును రుక్మిణియొడ హృదయతాపంబును నూక్ష్యదృష్టలకుఁ దప్పక గోచరించు.

ఇది యంతయు నిట్టులుండ సత్యభామ కొక పెనుమనఃక్షోభ కారణము మహాను
భావుఁడగు నారదునిచేఁ గలిగె. న్రతవిధానమంతయుఁ గ్రమముదవృక్తయు నేకొఱుం

తయు లేకయు తెన్నగా జరిగినది. అమ్మహోత్యవముఁ జూడవచ్చినవా లెల్లరు మృష్టాన్ముభోజనాద్యుపచారగౌరవములువడసి సంతసిల్లిరి. సత్యభామ మనోరథము లన్నియు నీడేలెను. కాని మొదటికి మోసము వచ్చినది. ఈ పుణ్యకవ్రతమును సాకల్యంబుగాఁ జేసినయెడ ‘సనకసకవస్తుసమితయుఁ దనయసమృద్ధియును గల్గి తానుం బుతయును మనమున నఱగొఱెఱుంగక యనితరసులభైకసుఖము లందుదు’రని నారదుఁడు సత్యభామతో వ్రతాచరణమునకు ఫలంబుగా మున్నే చెప్పియుండె గదా. ఇప్పుడే మైనది. సత్యభామ పరమోత్సాహ దోహితౌతరంగ యై మహావిభవంబున నచ్చుహోత్రతమును సాకల్యంబుగా ననుష్ఠించి యాగమోక్తంబు గావునఁ దనప్రాణేశ్వరునిం దారిజాతవృక్షముతోఁ జేర్చి కట్టి నారదునికి ధారాపూర్వముగా దానమిచ్చెను. నారదుఁడు కృష్ణునిం ననకింకరునిగాఁ గైకొని నిజస్వామిభావము ననుష్ఠించుచుండఁ గాంచి సత్యభామ యుల్లంబు డిల్లవడియె. ఇంక నేమన్నది. పారిజాతవృక్షమున కాశపడి వ్రాణేశ్వరుని మునినరుని కొసంగి యమ్మగువ వగవదొడంగె. ఇంక మదీయభర్త యొరులయశ్శీనమైనపు డీకల్పవృక్షము నాకేల. ఈవ్రతము నాచరించుట కిదియూ ఫలము. నారదుఁ డొక్కొక్కటియా నాకుఁ దెచ్చిపెట్టుచున్నాఁడు. దైవమా యేమిసేయుదు. అని మనంబున నుత్తలంపడఁ జొచ్చె. అప్పు డయ్యునిద సవతు లొండొరుల మొగంబులు సూచుచు నిది యేమి యన్యాయము. ఇక్కలికి కొక్కతె కా కృష్ణుఁడు మగఁడు. మనకును మగఁడు కాఁడా. మన మగనిని దానము చేయుటకు దీని కధికార మేమి గలదు. ఈ దాన మెట్లు చెల్లునో చూతము. అని గుజగుజులు వోవుచుండి లేమో. దీని సంతయఁ గాంచి నారదుఁడు మందహాసాంచితవదనుడై సత్యభామతో నిదిగో సేమనో హరుని నిచ్చెదం జేకొనుమని చెప్పె. అప్పులకు లమ్మతంపుసోనలై యాచానవీనులం బడుటయు నపకిమిత ప్రమోదభరితాననయై యాత్మభూషణవితానము లన్నియు నత్త పసికి నిష్క్రమ్యంబుగా నిచ్చి తనప్రాణవల్లభుం గైకొనియె. అప్పటి కప్పంకజాక్షి మనంబు కుదుటఁబడియె. నారదుఁడు భగవంతుండగు కృష్ణునిఁ దెక్కుగతుల వినుతించి యరిగినపిమ్మటనే యమ్మించుబోణి గట్టెక్కితిం గదా యని నిరపధికానందభరిత చిత్త యయ్యె. తక్కిన యిందువదన లందఱును డెందంబుల నమందానందంబుఁ జెందిరి.

(శ్రీ)కృష్ణుఁడు

భగవంతుండగు కృష్ణుఁడు సాక్షాద్విష్ణువే యని యెఱుంగనివారు గలరే. అతఁడు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనంబునకును ధర్మసంస్థానమునకును భూలోకమున లీలా మానుషవిగ్రహుండై యవతరించె. మనుజుండై పుట్టినకతంబున నతండు మరుజుల ధర్మంబులను నాచారంబులను ననుష్ఠించె. కావుననే మహర్షి పుంగవుం డగు నార

దుండు తనయొద్దకు వచ్చిన నతని కెదురుగనచ్చి రుక్మిణీయుతుండై నమస్కృతు లొనర్చి యాతిశ్యంబులు సలిపి మీరాకచే నేను గృతార్థుడనైతి నని సగౌరవంబుగా నుపచార వచనంబులు పలికె. సత్యభామాగృహంబున భోజనకాల కరుగునపుడు నారదుండు మున్నగా నడువఁ గృష్ణుండు సత్యభామాసహితుండై యతనిపిటుంద నడిచె. (2-17) తల్లియగు నదితికి సతీయుతంబుగా నమస్కారంబుగావించె. ఇట్లు కృష్ణుండు పూజ్యుల దేనమనుజు లాచరింపవలసినవిధానంబులను స్వానుష్ఠానంబుచే లోకుల కెఱింగించె.

పారిజాతపుష్పంబును దాను రుక్మిణి కిచ్చుట యోగిని సత్యభామ కోపావల చిత్తయై యుత్తలపడుచుండఁగాఁ గృష్ణుండు మనముల్లో నిమ్మగువకుఁ గొండ్రిక గర్వ కాంతి కావలసినదేమని తలచియుండునని మున్నే నుడివితఁగదా. కావుననే యాలి తొంగివంద మొకయించుక చూచెన నంచు ధూరణికోపాలుఁ దాదేవిపిటుందనుండి యొకలోలలోచన పీచుచుండిన పీవనను దాఁ బుచ్చుకొని పీచుచుఁ బారిజాతపుసుమవా సనంబ్రకటించె. ఇది యాసుదతి నెక్కసక్కెము చేయుటయేకదా. ఇక నారదమునీం ద్రుండు తనచేఁ జేయించినవని తనకును సమృతంబనుటకు సందియము కలదే. దీనిం గాంచి యాచందలాక్షికిఁ గోపశోకంబులు ద్విగుణితంబై తనతో నాబోటి మాటలాడ వుండుటయుఁ దా నేమియు నెఱుంగని నిరపరాధికరణి నారదుణితో నయగారపుఁ బలుకులు పలుకఁ దొడంగె. కృష్ణుఁ డప్పుడు చెప్పినమాటలు నంది తిమ్మకవిచంద్రుండు చెప్పినయొప్పిదంబున మనము చెప్పలేము. కావున నమ్మచోకవి వలననే యా పలుకుల నాలింతము.

ఇందునిభౌస్య మైఁ దొడపులేల ధరింపవు నున్నగావు లీ
వెందును మానలేవు తెలు షేటికిఁ గట్టితి పీటికారుచు
త్రైందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁజేయక యున్ని యేమి నీ
చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుంగఁగఁ జెప్పుమా.

మన మరయఁదలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలక్ష్మో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము తప్పు క్లానో
వనజదళాయతాక్షి పగవాడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కినిమిషమైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వనేర్తునే.

ఇవియా కుపితురా లగు సత్యభామను నుపలావించుమాటలు. ఇవి కడుపు మండించుమాటలని కృష్ణునికిఁ దెలియదా. తెలిసి యాచేషియ నేప్పించి వేడుకచూడ నల యుననియే కృష్ణుం డిప్పగిదిం బుల్లకుట్టుమాటలు చెప్పెనని యొప్పుకొనచగు. ఇప్పుడుకు

లప్పడఁతి కురిసినపుండుల నుప్పు వెట్టినయట్టులును గనగనమండు నగ్గిలో నేయివోసిన
ట్లును నైయా దేవిమనంబును మఱియు దహింపఁ జొచ్చె.

అదియు నెఱుంగని వాఁడపాలెఁ గమలనయనుఁడు వెండియుఁ గాపట్టంబు
వహించి

పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కవు నేఁడిది యేమి వాలుగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొనవేల యురస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదుర్కొత్తి మక్కువ ననుం బిగకొఁగిటఁ జేర్చవేటికే
చిలుకలకొల్కి యెవ్వ రెడచేసెరి నీకిటు లేల చింతిలన్.

ఇదియుఁ జాలదని శేషభవచనంబులు నుడువఁ బూని

మనమున మాటాం గ్రుసుల మన్నని లీనోకవాఁడు నెట్టికా
మిసులకు గారవంబు మెరమెచ్చులకై పనరింతుఁగాని పా
యని యనురక్తి నీయొడన యగ్గలమై కనుపట్టునాకు నీ
పనిచినపంపు నేయుటయుఁ బ్రాభవ మాటది నీ వెఱుంగవే.

అనిపటికి యాభామినికిఁ గోపోద్రేకంబును వేయిమడుంగులు హెచ్చు కావించె.
పాపమునత్యభామను గృష్ణుఁ డీలీలఁ గరుణమాలి గేలిసేయుటం జూడ సత్యభామ
దెస దునకు జాలి యొసవకుండునే. పుష్పముం దనకొసంగక చుక్కిణి కొసంగుటచేఁ గలి
గిన యవమానమునైన నమ్మానెతి సైరింపనోపుంగాని ప్రాణపదమైనతనముగఁడే పైకనిన
చందంబునఁ ద న్నవమానించినదియకాక యిప్పుడు త న్ననునయించువానిపగిదిఁ దేనియ
పూసిన వినపు ములుకులం బోని పలుకులు చెప్పి నొప్పించుటను సైరింపఁజాలునే.

అంతటఁ గపటనటనాపరఁ డగు కృష్ణుఁ డొండొకయుపాయంబు మనంబున
నిశ్చయించి దీనివలన నేమి కలుగునో చూతచుని దానిఁ బ్రయోగించె. అది చుచువరు
లెఱుంగుదురు కదా. అటుల కృటీలకుంతలచరణంబులపైఁ దనశిరంబు సోఁక సాఁగిలఁబడి
కృష్ణుఁడు నమస్కరించెగాని దానివలనఁ జంతితార్థసిద్ధి కాకపోవుటయేకాక నిజశిరంబు
తడియవామపాదాహతిం జెందెనను విషయఫలంబును బొడమె. దానికి రసికశిఖామణి
యగుకృష్ణుఁడు వెనుదీయక నతినిపుణంబుగా

నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కఁ బూని తాఁ

చినయది నాకు మన్ననయ చెల్లుగునీపదపల్లవంబు మ

త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానముఁ దాఁకిన నొచ్చునంచు నే

ననియెద నల్కమానువుగదా యింకనైన సరాశకుంఠా.

అని పలికె. ఇంతమాత్రమున నాభామినికి గ్రోధశాంతి యొనవునే. వ్యాధికిఁ దగిన మందు నిచ్చినంగదా రోగము మదురును. ఇందాఁకను గృష్ణుఁడు పన్నిన యన్నియుపా యంబులను విఫలంబులయ్యె. సత్యభామ మగనిం బరుసము లాడఁదొడఁగి తనకడుపులో గ్రిక్కిరిసిన వెక్కసం బగు మచ్చరంపువసమును వెడలఁగఁకెను. అతనినిఁ గసిదీఱ యజ్ఞేష్ఠముగా నుపాలంభించెను. అంతట గన్దంబుచే మాటలాడ కేక్యము గాక యెఱుఁ గెత్తి యేడ్వఁదొడంగెను.

ఇఁకఁ గృష్ణుఁడు మిన్నకున్నఁ గార్యము తప్పునని యెంచి రోగనిదానంబు నను సరించి యుచితోషధప్రయోగము చేసెను. అటు లేడ్చుచున్నయన్నాతిని వనజా త్నుఁడు దననిండుఁగొంగిటం జేరిచి బుజ్జగించి యామెనునుఁజెక్కుల జాటు కన్నీరు కరంబు నం దుడిచి నెయ్యముఁదియ్యము దోఁప నాశ్రయనీ యొకపుష్పంబునకై యేల యిట్లు పరితపించెదవు. నామాట వినుము. ఇంద్రునితో యుద్ధముచేసియైనను బారిజాతవృక్ష మునే తెచ్చి నీయింటి పెరటిఁచెట్టుగా నాటింతు నిక నూఱిడిల్లుమా యని యీమంత్రము వేసె. వేసినతోడనే రోగము ప్రశాంతం బయ్యె. కృష్ణుఁడు పూనిన కార్యమును సాధించి వైదగ్ధంబునఁ జెన్ను మీఱె.

కృష్ణుఁడు రసికశిఖాచుణి యని నుజివితమికదా. అతఁ డమరావతికిఁ బోయి నప్పుడు పీఠిని వచ్చుచుండఁగా నచ్చటియచ్చరలేమ లతనిం గాంచునప్పుడును వారితో సురతరంగిణియందు జలకేళి సలుపునపుడును దన రసికత్వంబును దేటపఱిచె.

దేవేంద్రుఁడు త న్నెదిరించి యుద్ధమునేయ నతనిని దదీయసేనలతో జయించి యతని విజ్రాయుధము నవలీలం బట్టుకొనిన శిగ్గును భయంబును జెంది పురఁదగండు కృష్ణునికి మ్రొక్కి యేనపరాధిం గావుమాయని వేఁడిన గోవిందుఁడు కృపాకుండై సీపారిజాతతరువు నిచ్చెదఁ గైకొనుమని పలికి నిజనిరుపమనిరవధికనిర్వాజకరుజారసంబును శరణాగతవత్స లత్వంబును దెల్లంబుచేసె.

నారదమహామునిండుండు కృష్ణుని సపారిజాతంబుగా సత్యభామనలన దానము గొనిన నతనికిఁ గృష్ణుఁడు విశంపదుఁడగుటంజేసి యతఁడు పీఠాద్యుపకరణంబులఁ దనపైఁ బెట్టి మోయించిన వానిని సంతసంబునఁ జేకొని యతఁడు పాశ్చాత్యసామ్రాజి శాసించిన నొకకొంత పోయిపోయి రమ్మరమ్మని చెప్పిన మరలఁ జేరంగవచ్చి తన కింకరత్వంబును నెఱవేర్చురీతిని నిజభక్తపరాధీనత్వముం బ్రకటించె.

ఇటు లాధగవంతుని లీలావినోదంబులవలనఁ దదీయమాహాత్మ్యంబు దేటపడు నట్లు కవిశిరోమణి యగు నందితిమ్మన యమ్మహాత్మునిచరితంబును నిపుణముగాఁ జదు వరులకుఁ జవు లొదవించునటుల వర్ణించియునికి కరంబు సంస్తవనీయంబు. ౨

ఇందుఁ బుణ్యకవ్రతసమాచరణకథ యప్రసక్తమని కొందఁ డందురు. కాని యది సరికాదు. పారిజాతతర్కుబ్ధిచే సత్యభామ కొనరిన యుత్తమఫలంబులను నిరూపింపఁ కున్న నది కవిదేశఁ గొఱంతయును. పారిజాతమహిజాతమాహాత్మ్యం బందఱికిని దెలుపఁ విలసియుండు. తాఁ గోరినవస్తువు చిక్కఁగదాయని సత్యభామయుల్లంబున నుబ్బునఁ దేలియాడక యాయన ర్ఘ్యవస్తువునే దానముచేయుట శ్రేయస్కరంబని యామె తెఱింగింపఁవలసియున్నది. వ్రతాచరణము శుభప్రపంబని జను లెఱుంగవలయు. రుక్మిణీదేవి కించుక ప్రాభవహాని కావలసి యున్నది. కృష్ణసింధుక్రపరాధీనత్వంబు దేటపడవలసి యున్నది. ఇటు లీకథను వివరించుటకుఁ బ్రయోజనము లున్న కారణంబున నిది యప్రసక్తమనఁజనదు. సంస్కృతపారివంశమునం దీకథ యింకను విపులముగా నున్నది.

ఈకావ్యమును రచియించుటయందు నందితిమ్మన మాఘకవికృతశిశుపాలవధ మహాకావ్యమును గొన్ని పట్టుల ననుసరించి యున్నాఁడు. వారదునివర్ణన మగు 'సరిగమ పదనిస...' అనుపద్యమును శిశుపాలవధకావ్యమందలి

'రణద్విరాఘట్టనయానభస్వతః, పృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైః స్వరైః

'స్ఫుటీభవద్ధా)మవిశేషమూర్చనా, మవేక్షమాణం మహతీం ముహూర్ముహూః'

అనుశ్లోకముతోఁ బోల్చిచూడనగు. శిశుపాలవధమునందు దేవీసహచరుడై కృష్ణుఁడు యాశ్రమేడలెను. పారిజాతాపహరణమునందును సత్యభామాసహితుండై సురపురంబున కేగెను.

ఇట్టికావ్యరత్నమును రచియించి తనకంకితము గావించిన నందితిమ్మనకుఁ బ్రబంధకర్తల నందఱిలోను గృష్ణరాయఁ డుత్తమస్థానము వొసఁగి సంభావింపక మనుచరిత్ర రచయితయగు నల్లసాని పెద్దనను నధికునిఁగాఁగఱపించి యతని కాండ్రకవితాపితామహుఁడను బిరుదుమిచ్చి కవిగండపెండేరమును నతనిపాదములందుఁదొడిగి మనునరిత్రం బందుకొని పురంచేగింపఁ బల్లకిఁ దాఁజేతఁ బట్టి యెత్తి యెదురైనచోఁ దనముదకరీంద్రము నిల్పి చేమూఁతయిచ్చి యెక్కించుకొని యిక్కరణిం బెక్కుతెఱంగుల నక్కవినాథుని గారవింఁచెఁగాని సరసమస్మణవచనచనాధారేయుఁ డగు నందితిమ్మనకుఁ జతురంతయనమహాగ్రహారదానమాత్రసంభావనలు గావించె.

ఈరెండుకావ్యములను నిష్పక్షపాతబుద్ధితో సహృదయులు పోల్చి చూతురేని యెల్లవిధంబులను మనుచరిత్రకంటెను బారిజాతాపహరణమహాకావ్యము కరంబు రసవంతమని గోచరించును. అందు వైస్వక్యము లేదు. కథానాయకుఁడగు స్వాకోచిమనువు గ్రంథాంతము భాగముననే మనకుఁ గప్పడుచున్నాఁడు. పరూధిసీప్రవరాఘ్నుల

యుపాఖ్యానము రసవంతముని పలువురు సుతంతరు కాని యది రసాభాసపూరితము. వరూధిసీగంధర్వలసమాగమము నీతికి బాహిరము, మృగయావర్ణన సుప్రసక్తము. అరుణాస్పదపురవర్ణనమున బ్రాహ్మణాదివర్ణనము లతిశయోక్తులతో నిండియున్నవి. అచ్చటచ్చట గొన్ని పద్యములుదక్కఁ దక్కినవన్నియుఁ గతిరహితమునఁ గూర్చబడి నవి. భక్తిరసవర్ణన మల్పము.*

‘నవోఽగ్ధో జాతిరగ్రామ్యా క్లేషోఽక్లిప్తఃస్ఫుటోరసః

వికటాక్షరబంధశ్చ కృతస్మి మేకత్ర దుష్కరమ్’

అను బాణోక్తిలోఁ జెప్పఁబడిన గుణంబు లన్నియుఁ బారిజాతాపహరణకావ్యము నందుఁ గలవు గాని మనుచరిత్రమునందుఁ గన్పట్టవు. మనుచరిత్రము పారిజాతాపహరణముతో నేదండమునను సరిరావని నిస్సంశయముగాఁ గంకోక్తిగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏవిషయంబునఁ బరికించినను నీరెంటిలోఁ బారిజాతాపహరణమునకే యగ్రస్థానము నొసంగఁదగియున్నది. మనుచరిత్రమును గృష్ణదేవరాయల కంకితమునేయక పెద్దనార్యుఁడొరుల కంకితము చేసియుండెనేని యేతత్కావ్యస్వయ తారతమ్యవిచారంబున శీచ్ఛటఁ బ్రసక్తియే యొనరియుండదు. ఆంధ్రభోజుండగు కృష్ణరాయలే యీరెండుకావ్యములకుఁ గృతిపతిత్వమునంగీకరించి యగ్రసమ్మానార్హుం డగు నంది తిమ్మనను బెద్దనకంటెఁ దక్కువగా బహూకరించుట రసికశిఖామణియుఁ బండితుండును గవితాప్రావీణ్య ఫణీశుండును నగు కృష్ణరాయని దెస న్యూనతయని చెప్పవలసి యున్నది. దీనికిఁ గారణము లేవియో తెలియరావు. ఏమియున్నను గేవల మేతదుభయకావ్యతారతమ్యమాత్రపరిశీలనము చేయునెడ నంది తిమ్మనకవనంబుపైఁ గృష్ణరాయలకు శౌరవాధిక్యము తప్పకయుండఁ దగు ననియుఁ బెద్దనకంటెఁ దిమ్మనకే యెక్కువ సమ్మానాదులు చేసియుండవలయు ననియు నట్లునర్పమి యతని దెసఁ గొఱంత యనియు విబుధవర్ణులకు దోచకమానదు.

ఇమ్మహాకవీశ్వరుని వచనంబులు సవ్యకీరీషకుసుమకోమలంబులు. మకరందరసాసారమధురంబులు. సకలజనమనోమోదనంధాయక సరసగుణాలంకార విరాజితంబులు. సహృదయహృదయంగమలలితభావగాంభీర్యగురుచిరంబులు. అ మృతం పు సోనలు.

* దీనియందలి గుణగుణములను శ్రీయుతు లగు కాశిభట్ల బహ్మయ్యశాస్త్రిగారాంధ్రసాహిత్యపరివత్సత్రికయందలి దశమసంపుటమునందు విపులముగా సయోక్తికముగాఁ జర్చించి విమర్శించియున్నారు. వారి యభిప్రాయములతో నేను బూర్ణముగా నేకీభవించెద.

లేనియడేటలు. ఈ కావ్యమును జరువఁ జరువఁ జపు లూరుచు వెండియుఁ జరువఁ దలంపు గలుగుఁ గాని తనివి యొదవదు.

ఇటు లీ యుత్తమకావ్యమును నిర్మించి రసికుల కమందానందంబు సమకూర్చు నంది తిమ్మకవిసాధుని కవితాప్రావీణ్యంబు నెంత వినుతించినం బోలెదో. ఆంధ్రకావ్య ములలోఁ బారిజాతాపహరణ మగ్రస్థానమును వహించి నిచ్చలు నిరుపమానం నై నెగడుఁ గాక.

ఈ వ్యాఖ్యానమును దొలుదొల్లఁ బ్రకటింపఁబూని కడపపురంబున శ్రీ వేంక ఠేశ్వరాలయంబున 5-2-1928 తేదిని నొక మహాసభం జేర్చి నాదెస ననూన ప్రేమాదరం బులు నెఱపి నన్ను గారవించిన మన్నిత్రులు శ్రీయుతులగు జనమంచి శేషాద్రి శర్మగారు, విరూరు పిచ్చయ్యగారు, కురుడి గుండురావుగారు, కాకూరు శ్రీనివాసరావు గారు పేరికిని నమ్మహాసభయం దగ్రాసనాధిపత్యంబు వహించి నన్ను బహూకరించిన మన్నిత్రులు కవిసార్వభౌమ బిరుదాంచితులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికిని నీ వ్యాఖ్యానముంగూర్చి నామఁ బలుచెఱంగులఁ దోడ్పాటు గావించిన మడియ మిత్రుల శ్రేష్ఠ రక్షకు గృతిజ్ఞ తాతరంగిత హృదయుండనై ధన్యవాదంబులు గావించుచున్నాఁడ.

శ్రీ కృష్ణాయ నమః.

నాగపూడి - కుప్పస్వామయ్య.

అ ను బ ం ధ ము లు

- (అ) ఈ వ్యాఖ్యానమునందు నేను గావించిన సవరణలు.
  - (ఆ) నే నంగీకరించిన పాఠములు.
  - (ఇ) సంస్కృతవ్యాకరణసాధ్యశబ్దములరూపనిష్పత్తులు.
  - (ఈ) వ్యాఖ్యానమునందుఁ జేర్చుకొనవలసిన యంశములు.
  - (ఉ) నందితిమ్మన సంస్కృతహరివంశము ననుసరించిన శబ్దములు.
  - (ఊ) సంస్కృతహరివంశమునకును బారిజాతాపహరణమునకును సంబంధములు.
  - (ఎ) వ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథముల నామములు
(సంస్కృతము)
  - (ఏ) గ్రంథనామములు పేర్కొనఁబడని ప్రమాణములు (సంస్కృతము)
  - (ఐ) తెలుగుగ్రంథములనామములు.
  - (ఒ) పద్యానుక్రమణిక.
  - (ఓ) తప్పొప్పులసూచి.
-

(౨)

ఈ కావ్యమునందు నేను గావించిన సవరణలు:—

ఉన్న పాఠము	సవరణ	ఉన్న పాఠము	సవరణ
1- 28 వరభలు-పరభట		2- 73 ధారుణి-ధారిణి	
1- 42 వాసిఁబెనంగఁగ- జెలంగఁగ		2- 85 యామిక్వృత-కృతి	
1- 95 పరస్పరావేల్లనములు-పరస్పరా		3- 38 నొక్కి-దేవతా-నొక్కి-వేదేవతా	
	[స్వేషణములు	“ శౌండీర్య } —శౌండీరు	[ద్రా
1 102 కోపాద్యోగమున-కోపాద్యోగమున		శౌండర్య }	
1-110 నల్లడలు నారసి-నల్లడలుఁ గన్గొని		3-41 (యమకామినీ)ధూమార్ద్ర-ధూమో	
,,,, బాష్పకళికా-బాష్పకణికా		4- 17 వృత్తి నరుగఁ-వృత్తిఁ దిరుగఁ	
1-1'6 నడికింపపు-నుడికింపపు		4- 46 రాక్షసాలితిలకాంబద్ధిధితిఁ-రాక్ష	
1-134 బాగల-బాగుల			[సాసితికాంబద్ధిధితిఁ
1-138 హృదయారంగన్నయాచార-రజ్య		5- 8 నిర్ణిరోధ-నిర్నిరోధ	
1-140 రణవీక్షిత-రణవిక్షిత [న్నయాచార		5- 64 నాత్మకీయంబైన-నాత్మనీనంబైన	
2- 15 త్తోభవిభ్రమ-విశ్రమ		5- 70 విడంబిత } —విడంబక	
,,,, సమయనిర్గత-నిర్గమ		విడంబిక }	
2- 36 నెపంబున-నెవంబున		5- 95 శ్రీవరచరపదహృత - శ్రీవరచరచర	
2- 39 నేలపురుటింటి-నెలపురుటింటి			[హృత
2- 53 బొడమె(స్వేగురుఁజుక్క) - బాలి		5- 96 జనికర్మకర్మణా-జనివర్మకర్మణా	
2- 55 భణితులు-భణితులు	[చెక్	5-104 గోమేధిక-గోమేదక	
2- 65 స్వాప్రక్రియాడోలికత్-క్రియాలో			
	[లికత్		

II

(అ)

నే సంగీకరించిన పాఠములు:—

(సీ) గుఱుతు గలవి సీతారామాచార్యులు కావించిన సవరణలు.

(వే) ,, వేంకటరాయశాస్త్రిలు కావించిన సవరణలు.

(*) ,, నేను గావించిన సవరణలు. తక్కినవి ప్రాచీన పుస్తకములలోని.

పాఠములు.

ఉన్న పాఠము	సవరణ	ఉన్న పాఠము	సవరణ
*1- 2 ఔచల-ఔచల		* ,, నవయవంబులపై-నవయవంబులతో	
*1- 7 కాంచెదుర్వసుక- కాంచె దుర్వ		2- 59 వోకాడి-వోనాడి	
1- 10 ఎంతలు-వంతలు	[సుక	2- 60 కైకొనె-కైకొన	
*1-26 గాధాధఃకరణ-గాధాధఃకరణ		2- 61 మండలాంత-మండలాంక (వే)	
1- 35 నృపవల్లభ-జనవల్లభ		2- 75 అటంచు-అటంచు	
1- 56 వెసఁ జిందు-వెదచిందు		2- 80 పసిడికాముల-కాముల	[ధరము
1- 85 ముళ్ల మాటలుకలహమె-మాటలగల		2- 86 యామరుత్కుధరము-యీమరుత్తు	
1- 93 తొలుజనన్మము-తొలిజనన్మము[హమె		2- 96 బచ్చికలిండి-బచ్చికఁదెండి (వే)	
1- 94 మాడియాడి-మాడిమాడి		2-100 చొట్ట-చోట	
1- 95 చంద్రికావళి-చంద్రికాకేళి		*3- 3 అంతకమున్న-అంతకుమున్న	
*1-104 త త్తరంబు-త త్తటంబు		3- 5 తత్కుశలంబె-తత్కుశలంబు	
1-110 బురడింపక-బురుడింపక (సీ)		3- 18 గనుఁగొనుచుం-గనుఁగొనుచుం	
*1-113 వడఁబెట్టుచు	} వడిఁగట్టుచు	3- 19 మాక్తికాశులకొ-మాక్తికావశుల్	
వడివెట్టుచు		3- 31 వికిలి-వెకలి	
1-120 పాటలకాంత-పాటలకాంతి		*3-32 మానరోరి-మానురోరి	
1-122 గగుర్నొడవఁగ-సొడువఁగ (సీ)		3- 51 పరువంబు గాఁగ-పరువంబుగాక	
1-140 లేపకృత-లేపకృతి		3- 56 గమయఁగా-గమువఁగా (సీ)	
2- 11 వెలిం బొరయ-బొలయ		3- 61 మరుద్వృత-మరుద్వృధా	
2- 19 గులుకరింప-గులకరింప		4- 10 గవుంసిటం-గవుంసిలం (వే)	
2- 20 చేతులపఁదార్పు	} చేతులనుచేర్చె	4- 16 జలములు తారతారక-జలములదార	
చేతులపవార్చె			[దారక (సీ)
*2-36 కజ్జలముల్ల వ-కజ్జలవన్నవ		,, ప్రేంకనమునకు-ప్రేంకనమునన (వే)	
2- 42 గొలపండి-గెలపండి		4- 17 కందుకాహతి-కర్ణికాహతి (వే)	
2- 43 గ్రుచ్చుచో-గూర్చుచో		4- 20 శిధురసముక-శిధురసముత్	
2- 50 కాజపువ్వులు-కాజపువ్వులు (వే)		4- 38 చీకుబండల-బీర్కుబండల (సీ)	
2- 52 జలపూత్ర-జలపోత్ర		4- 44 కిన్నరద్యయంబు-ద్యయములు (వే)	
,, గప్పురంపుఁగొప్పెల-గుప్పెల		4- 49 బీరెండ-బీరెండ (సీ)	

III

4- 56 పసుమకోమలి-పసుమకోమల (వే) 4- 64 సంధితా-సంధితా 4- 66 (గణయ)కంకణ-కంపణ 4- 72 బట్టకపట్టఁగా-బట్టఁగఁబట్టఁగా 5- 7 యసురాంగములక-యసురాంగక [ముత్ 5- 13 శిథిలతానువిధులగు - శిథిలతానువిధు [లగు 5- 17 నిశామన్యంబు- నిశామన్యంబు (వే) 5- 20 నానగండ-నానగండి	5- 28 బోరనం-బోరునం 5- 35 ద్వాదశాత్మప్రఖరతరకరాపమ్యమై- ద్వాదశాత్మప్రకరఖరకరాప మ్యమై 5- 36 కేలశతపత్ర-కేలశతపత్ర *5-37 గ్రన్థలకాండైరి-గ్రన్థలకాండైరి 5- 94 మునివర్య-మునివార 5- 96 రాత్రీణ్ణాచిర-రాత్రీనాంచిత (వే) ,, భామితాక్ష-భామితాజ్జ
-

IV

(ఇ)

సంస్కృతవాక్యకరణసాధ్యశబ్దములు; వానికి సూత్రసహిత
రూపనిష్పత్తి వివరణము:—

1. దర్పణత్ (1-12)

ఆచారాగ్ధే క్విబంతా చ్చత్వప్రత్యయః—

సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విభావన క్తవ్యః—అని వార్తికము.

2. సుభగంభావుక (1-25)

(సూత్రమ్) క ర్తరిభువః ఖిష్టచ్ఛ్ఠాకఞ్ఞా (3-2-57)

ఆధ్యాదిషుచ్చ్యర్థేష్యచ్చ్యంతేషు భవతేకేతాస్తః - అనాధ్యాయోభవతీతి
ఆధ్యంభవిష్టః - ఆధ్యంభావుకః - సుభగంభావుకః (అత్రాకఞ్ఞా).

3. కూలముద్రుజ (1-28)

(సూ) ఉదిహలే రుజివహోః (3-2-31)

ఉత్పూర్వాభ్యాంరుజవహిభ్యాం కూలే కర్మణ్యుపపదేఖిశ్సాన్యాత్ - కూల
ముద్రుజతీతి కూల ముద్రుజః- (కూల ముద్వహః)

(సూ) అరుద్విషదజస్తస్యముమ్ (6-3-67) ఇతిముమాగమః.

4. ఆముష్యాయణ (1-28)

(సూ) అలుగు త్తరపదే (6-3-1)

(సూ) షష్ట్యా ఆక్రోశే (6-3-21)

(వా) ఆముష్యాయణాముష్యపుత్త్రికాముష్యకులికేతిచ-

ఆముష్యాపత్యం - ఆముష్యాయణః - నడాదిత్వాత్ఫక్.

5. నేదిష్ఠ (1-29)

(సూ) అతిశాయినేతమబిష్ఠనా (5-3-55)

(సూ) అంతికబాధయోర్నేదసాధా (5-3-63)

6. తుందపరిమృజ (1-29)

(సూ) తుందశోకయోః పరిమృజాపనుదోః (3-2-5)

తుందశోకయోః కర్మణో రుపపదయో! రాభ్యాంకసాన్యాత్ - ఆలస్య సు

V

భాహరణయో రితివక్తవ్యం - తుందంపరిమార్చితి తుందపరిమృజోఽనః
(శోకాపనుదః - సుఖస్యాహర్తా)

7. విస్మయర (1-30)

(నూ) సృష్టస్యదక్షరచే (3-2-160)
సృమరః - ఘస్మరః - అద్మరః

8. జనతా (1-32)

(నూ) తస్యసమాహః (4-2-37)
(నూ) గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తత్ (4-2-43)
గ్రామతా - జనతా - బంధుతా - సహాయతా (సమాహారేప్రత్)

9. వర్తిష్ఠ (1-33)

(నూ) అలంకృష్ణో నిరాకృష్ణో ప్రజనోత్పన్నో తృతోన్మదరుద్యపత్రప వృతువృ
ధు సహచర ఇష్టాచ్ (3-2-136)
అలంకరిష్ఠః.....వర్తిష్ఠః.....వర్తిష్ఠః

10. విశ్వజనీన (1-48)

(నూ) ఆత్మనిష్వశ్వజనభోగో తైరపదాత్థః (5-1-9)
(నూ) ఆత్మాధ్యానాథే (6-4-169)
ఏతాథేప్రకృత్యాస్తః - ఆత్మనేహిత మాత్మనీనం-విశ్వస్మైజనాయ హితం
విశ్వజనీనం - అధ్వనేహితం - అధ్వనీనం.

11. వశంవద (1-65)

(నూ) ప్రియవశేవదఃఖిచ్ (3-2-38)
(నూ) అరుద్వివదజస్తస్య మమ్ (6-3-67) ఇతి ముమాగమః.

12. తావకీన (1-67)

(నూ) యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంశిచ్ఛ (4-3-1)
(నూ) తస్మిన్నణిదయుష్మాకాస్మాకా (4-3-2)
యాష్మాకీణః - యాష్మాకః - ఆస్మాకీణః - ఆస్మాకః
(నూ) తవకమమకావేకవచనే (4-3-3)
ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదోస్తవకమమకాస్తః - ఖిచ్ఛణిచ్ఛ - తావకీనః
తావకః; మామకీనః - మామకః.

13. ఆతిథేయ (2-17)

(నూ) పథ్యతిథిపసతిస్వపతేర్థఞ్ (4-4-104).
 పథిసాధు - పాథేయం; అతిథౌసాధు - ఆతిథేయం;
 వసనం - వసతిః - తత్రసాధు - వాసతేయా - రాత్రిః;
 స్వాపతేయం - ధనం.

14. అపలితం కరణ (2-34)

(నూ) అథ్యసుభగన్మాలపలితవగ్నాంధప్రియేషు ప్వర్థికే వ్యవౌ
 కృషాఃకరణేఖ్యైః (3-2-56)
 అథ్యంకరణ-సుభగంకరణ-పలితంకరణ-అంధంకరణ.

15. అనూర్యంపశ్య (2-69)

(నూ) అనూర్యలలాటయో ర్ద్వైతపాః (3-2-36)
 అనూర్యమిత్యనమర్థసమాసః దృశి నానాస్సంబంధాత్ -
 నూర్యం నపశ్యం తీత్యనూర్యంపశ్యా రాజదారాః -
 లలాటంతపః—నూర్యః.

16. పశ్యతోహర (2-72)

(నూ) అలు గుత్తరపదే (6-3-1)
 (నూ) వస్త్రీ చానాదరే (2-3-38)
 (వా) వాగ్వికృత్యదోష్ఠ్యైః క్రిదండహరేషు
 వాచోయక్తిః - దిశోదండః - పశ్యతోహరః - (పశ్యంతంజనమనాదృత్య
 హరతీ త్వర్థః).

17. పాథేయ (2-90)

13-ఆతిథేయ శబ్దవత్.

18. అధ్వసీన (2-93)

10-విశ్వజనీన శబ్దవత్.

19. అష్టాపద (3-41)

(నూ) అష్టనస్సంజ్ఞాయాం (6-3-125); ఇతి ద్వీర్ఘః
 అష్టసు లోపేషుపదం ప్రతిష్ఠాయశ్యేతి.

20. వాసతేయీ (3-41)

13 ఆతిథేయశబ్దవత్.

21. ప్రవాళత్పద (3-41)

1 దర్పణత్ రూపవత్.

22. శర్కరిల (3-60)

(సు) దేశేలుబిలచాచ (5-2-105)

చాదణ్ మతుప్ చ-సికతాస్సంత్యస్మిక్ దేశే సికతా ; -సికతిలః-
నైకతః-సికతావాక్-ఏవం శర్కరేత్యాది.

23. సర్వాంగీణ (4-87).

(నూ) తత్సర్వాదేః పథ్యంగకర్మపత్రపాత్రం వ్యాప్నోతి (5-2-7)

సర్వాదేఃపథ్యాద్యంతాత్ ద్వితీయాంతా త్థస్యాత్
సర్వపథావాప్నోతి-సర్వపథీనః-సర్వాంగీణః-సర్వకర్మీణః
సర్వపత్రీణః-సర్వపాత్రీణః.

24. పాణింధమ (4-90).

(నూ) ఉగ్రంపశ్యేరమ్మదపాణింధమాశ్చ (3-2-37)

ఏతే నిపాత్యంతే-పాణియోధ్మాయంతేస్మిన్నితి పాణింధ
మోఽధ్వా-అంధకారాద్యావృత ఇత్యర్థః-తత్రహి సర్పాద్యప
నోదనాయపాణయశ్శబ్దంతే.

25. భిదేళిమ (4-90)

(నూ) లవ్యత్తవ్యానీయరః (3-1-96)

ధాతో రేతే ప్రత్యయాస్సుః

(వా) కేళిమర ఉపసంఖ్యానం.

పచేళిమామాషః-పక్తవ్యాః; భిదేళిమా స్ఫురణః-భేత్తవ్యాః
కర్మణిప్రత్యయః.

26. నిశంమన్య (5-17)

(నూ) ఆత్మమానే ఖశ్చ (3-2-83)

స్వకర్మకేమనసేర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్చస్యాత్-చాణ్డినిః-
అనిశాం నిశామితి మన్యతే.

VIII

27. ఘస్మర (5-22)

7. విస్మయరశబ్దవత్

28. పతయాళు (5-35)

(సూ) స్పృహిగృహిపతిదయి నిద్రా తంద్రాశ్రద్ధాభ్య ఆశుచ్ (3-2. 158)
ఆద్యాస్త్రయశ్చరాదా వదంతాః; స్పృహయాళుః-
పతయాళుః-దయాళుః-నిద్రాళుః-తంద్రాళుః-శ్రద్ధాళుః.

29. ఆత్మసేన (5-64)

10. విశ్వజనీశశబ్దవత్.

30. భంజిత (5-98)

నివృత్తప్రేమణాదృంజనాతోర్ద్విజంతాత్మరక్తి క్షప్రత్యయః.

31. వర్తిష్ఠ (5-105)

9. వర్తిష్ఠశబ్దవత్.

32. ఏకచ్ఛత్రిత (5-107)

ఏకచ్ఛత్రం-ఇత్యస్మాత్కరోత్యర్థే తత్కరోతి తదాచచ్ఛే ఇతిణిష్ఠః...
తస్మాత్కరోతి క్షప్రత్యయః.

శ్రీ ర మ్మ.

పారిజాతాపహరణ వ్యాఖ్యలో

ఈ క్రింద వివరింపబడిన సవరణలను గావించుకొనునది.

(పుట 26, క. వనితా జనతా.....అను పద్యమునందు
రెండవపాదమున కర్థ మిట్లు వ్రాసికొనవలయు.

ఘన-మేఘుడు; తాపని-తపసుని (అనగా మూర్ఖుని) కొడుకగు
కర్ణుడు; “భానుర్వంశ స్సహస్రాంశు స్తపన స్సవితారవిగి”
అని యమరుడు; తారకాభిక-(నక్షత్రములకు మనోహరుడగు) చంద్రు
డు; “కమ్రగి కామయితా భీకగి కమనగి కామనోఽభికగి”
అని యమరుడు; ద్యుచరగవీ-కామధేనువు; (వీరియొక్క).....
“సజ్జనులు కామధేనువు యొక్క” అనుటను “సజ్జనులు
మేఘుడు మొదలగు వారియొక్క” అని సవరించికొనఁదగు.

(పుట 142) గజకచ్ఛ... ..ఘాతుకుండు—దీని వ్యా
ఖ్యానమున, గజ కచ్ఛప రూపంబులఁ దాల్చియుండిన “క్షత్రియుల
నిరువురీ” అనుటను “విప్రుల నిరువురీ” అని సవరించికొని యీ
క్రిందఁ గనిన దానిని జేర్చుకొనునది:—

సంస్కృతభారతమున విభావముండును శుప్రతీకుండును దొలి
జన్మమున మహర్షులని వ్యాసుండు:—

“ అసీద్విభావనుర్నామ మహర్షిః కోవనోభృశమ్,
భ్రాతాతస్యాను జస్యాసీ త్సుప్రతీకో మహాతపాః. ”

మహర్షులు విప్రులుగాను విశ్వామిత్రునిం బోలె త్కత్రియులుగాను నుండవచ్చును. తిక్కన సోమయాజి విభావసుండును సుప్రతీకుండును దొలి జన్మమున మధుకైటభులను దనుజేంద్రులని వ్రాసెను:—

“ క. విను మధుకైటభు లనియెడు
దనుజేంద్రులు కచ్చనంబు దంతియునై పు
ట్టినవారు తమ్మైఱుంగమిఁ
జెనఁగుదు రొండొరులతోడ భీకరభంగిఁ. ”

అనుశాసనిక పర్వము. ఆ—1.

(పుట 146) నొగలఁ—దీని యర్థమునందు—“ కత్తెడు
కొయ్యలను ” అనుటను “ కత్తెడు కొయ్యతో బండిని జేర్చి
కత్తెడు నిడుపగు కొయ్యలను ” అని సవరింపఁ దగు.

(పుట 172) బాసదప్ప వరగండాంకా!—అనుట కర్థము
నిట్లు సవరింపవలయు:—“ బాసెదప్ప వరగండాంకా!” అని
యొండఁదగు. కృష్ణరాయనికి “ భాషగెతప్పవరాయరగండ ”
అను బిరుదము గలదని యొక శాసనమువలనఁ జెలియవచ్చెడి. దీనికి,
ఆడినమాటను దప్పవారిని శిక్షించువాఁడని యర్థము చెప్పవచ్చును.

(పుట 183) 15-వ పద్యము వ్యాఖ్యానమునందు:—

“ బొంకె ” అని యుండుటచే, “ అన్యతోదరి ”
యను పదము సాభిప్రాయము. అని చేర్చుకొనఁదగు.

(పుట 191) 29-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు 5-వ బంతిలో నీ క్రిందఁ గనినదానిని జేర్చుకొనఁదగు:—చిలువ— అనుటకు, “ చిలుము + వాయి ”—విషము నోటియందుఁ గలది యని యవయవార్థమును జెప్పవచ్చును.

(పుట 234) ఎలదేటి దాఁటులో నూనిన.....అనుట కీ దిగువఁ గనినటు లర్థము వ్రాసికొని వ్యాఖ్యానమున నున్నదాని నర్థాంతరముగా గ్రహించునది.

ఎలదేటిదాఁటు-తుమ్మెదలగుంపు, లోనూనిన డప్పిక్-తమలోఁ గలిగిన తృప్తచేత, మూగఁబడి-చుట్టుకొని, ఇచట స్వార్థమునఁ బడ్వను బంధము.

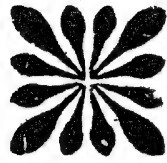
(పుట 252) తామ్రపర్ణియై యోప్పెక్—అనుట కీ క్రిందఁ గనిన దానిని వ్యాఖ్యయందుఁ జేర్చుకొనఁదగు:—

తామ్రపర్ణినదిలో మత్స్యములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. అట్లు వర్ణించుట కవి సమయము.

(పుట 263) 60-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు—ఇంద్ర ద్రుమ-అను పదమున కర్థమందు “ దేవదారు వృక్షమును ” అను మాటలకు బదులు “ మద్ది మ్రాఁకులను ” అని సవరించి వ్రాసికొని ‘శ్రీ కృష్ణుని శైశవ క్రీడలలోని యమశార్దూన భంజనకథ యిట ననుసంధేయము.’ అని జేర్చుకొనవలయు.

(పుట 265) కదనాభిశంసియై—దీని యర్థమందు-“ యుద్ధమును దెలుపునదియై ” అనుటకు “ యుద్ధమును నిందించు నదియై ” అని సవరింపఁదగు.

(పుట 270) మానస వేగ రథ్యమును—దీని యర్థమందుఁ
 “ వేగముగల గుఱ్ఱమును ” అనుటను “ వేగముగల గుఱ్ఱము
 గలదియును ” అని సవరింపనగు.

IX

(శ్రీ)

వ్యాఖ్యానమున నీక్రింద వివరించినవానిని జేర్చుకొనఁదగు:—

పుస్తకము వచ్చినవెంటనే చదువరు లాయాచోటులలో ‘అను’ అను సంకేతాక్షరములను వ్రాసికొనినచో వానిం జూచునపు డీసూచికం గాంచి యవ్విశేషాంశములను (ననుబంధములను) జదువుకొనవచ్చును.

1-12--17 వ బంతికీర బిమ్మట నీక్రింద గనినదానిని జేర్చుకొనవలయు:

‘భద్రాసనము’—అభిషేకోపయోగి పీఠవిశేషము.

“శ్లెష్మం మడంగుళోత్సేధం పోడశాంగుళవిస్తృతం
ద్విద్వా దశాంగుళాయామం క్షీరదారు సముద్భవం
పద్మాంకితం భవే ద్భద్రప్రసీతం స్మపనకర్మణి”

— అని వాస్తుశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పియున్నారు.

(‘ద్వావింశదంగుళాయామం’ అని పాతాంతరము)

‘సింహాసనము’—

“రుచిరేణ సువర్ణేన నిర్మితం రత్నరంజితం
అష్టభిసాన్నితైః సింహైర్మూర్ధ్ని తత్సువిరాజితం
అధఃకాంచన విన్యస్తరత్నవేదిత్రయాన్వితం
ఆస్థానమండపే రాజ్ఞాం సింహాసన మిదం పరం”

— అని మానసోల్లాసము.

1- 30 (25-5) మరువః (పుం)-స్వాక్ష్మకక్ష-తత్రవృక్ష భేదే.....స్వల్పపత్రతుల
స్యాం-జంబీర భేదే-వ్యాఘ్రే-రావశా-భయానకేచ-అనితారానాథతర్కవాచస్పతికృత
శబ్దస్తోమమహానిధి యను నిఘంటువునం దున్నది.

ఆప్తేగారి సంస్కృత హూణనిఘంటువునందు:—

మరూవక— (adjective) terrible; formidable;

మరూవకః—a kind of plant; a tiger; Rahu; a variety of lime; a crane;

అని యున్నది.

దీనిచే, మరువకః-మరూవకః— అని రెండురూపములుం గలవని తెలియవచ్చెడు.

1-44 (32-18)

అన్ని రాపశ్చవేదాశ్చసోమనూర్యానిలా స్తథా
సర్వసీవతు విప్రస్య శ్రోత్రే తిష్ఠంతి దక్షిణే. —అనియుఁగలదు.

1-58 (44-4) సాభాగ్యురిమృత—సాభాగ్యము—స్వాధీనభర్తృకత్వము.

1-64 (45-12) తలపూవాడక—అనఁగా శిరోఘాతముగా నుండుట (వనితల
లో శ్రేష్ఠురాలుగా నుండుట) తగ్గక, యనియు నర్థముచెప్పవచ్చును. అప్పు డరసున్న
లేదు. ప్రాచీనముదితగ్రంథములో నిర్బిందుకముగానే యున్నది.

1-70 (47-8) 'విధికి'—'సర్వధనీ'—ఈపదముల మధ్యమందు 'అసుబ్యతః, అసు
పదమును జేర్చుకొనఁదగు.

1-71 (47-16) శృంగారపనంబు—'శృంగార' మనఁగా మన్మథోద్బేధమును
(మన్మథప్రాదుర్భావమును) బొందినదని యర్థము.

శృణాతిచరమదశాప్రాపణేన హినస్తి కాముకానితి శృంగం మన్మథో
ద్బేదః—(శృ-హింసాయాం) - శృంగమృచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతిశృంగారః.

1-91 'ఆనరకాసురదమనుఁడు— ఈవిశేషము సాఖిప్రాయము—నే నతని
కా సమయంబునఁ జేసినమేలును దలఁపఁడయ్యెనే యని ధ్వనిస్ఫురించెడు.

1-94 (వ్యాఖ్య 7వ పంక్తిలో)—'సరసము' అను పదమునకుఁ బిదప - 'కావున
నిట్లు పాఠమును సవరించితి' అని చేర్చుకొనవలయును.

1-112—(63-11) 'కందర్ప' శబ్దనిర్వచనము—

'కందర్పయామితి మదా జ్ఞాతమాత్రోజగాదచ

తేనకందర్పనామానం తంచకారచతుర్ముఖః' —అని.

1-131. (68 వ పుట-4 బంతులకుఁ బిదప):—

'మాన' మనఁగాఁ బ్రియునిచేఁ బ్రేయసికిఁ బాదపతనాదిపూజ చేయించునది
యని భోజరాజు చెప్పియున్నాఁడు:—

'మానపూజాయాం' ఇతిధాతోః స్వారికణిజంతత్వాత్ నిచ్ఛుజివ మాన ఇతి
రూపం—సహిప్రేయాంసమస్యోః పాదపతనాదిపూజాయాం ప్రయోజయతి.

—అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

1-133 (74 వ పుట-వ్యాఖ్యానముకడఁట):—

ఇందు శోకము వర్ణింపఁబడినను నిది కరుణారసము కానేరదు. కరుణారసమునకు
స్థాయిభావము శోకము.

ఇష్టనాశాదనిష్టాపేః కరుణాఖ్యోరసోభవేత్
 శోకోఽప్రస్థాయభావస్యాచోఽచ్యుమాలంబనం మతమ్.

—అని సాహిత్యదర్పణము.

ఇ చట రతియే స్థాయిభావము-మానముచే దంపతులకుఁ గలిగినయమోగము పున
 ర్మోగపర్యవసాయి కావున నిచట విప్రలంభశృంగారమే రసము.

అస్రాప్తి రివ్ ప్రలంభస్సామ్యసోద్ధాతాభిలాషయోః-(తత్ర హేతవఃపంచ)
అయోగో విరహో మానః ప్రవానశ్శాప ఇత్యపి.

విప్రలంభశృంగారము సంభోగశృంగారమునకుఁ బుష్టికరమని యాలంకారికులు నుచివెదరు.

‘నవినావిప్రలంభేన సంభోగః పుష్టి మశ్నుతే
కషాయతేహి వస్త్రాదౌ ధూయాన్ రాగో వివర్ధతే’ —ఆని

2-53. 119 వ పుట కడపట:—

‘బంధుశ్చైరసుహృద్వాదీకల్పః ప్రఖ్యోప్రభస్సమః
దేశీయదేశ్యరిప్యాభసోదరాద్యా ఇవార్థకాః’

—అని కవికల్పలత.

ఆద్యపదముచే-ఆప్త-సవత్స-సబ్రహ్మచారి-సనాథి-సగంధి-సచ్ఛాయ-
సధర్మ-సగర్భ-సతీర్థ-దాయాద-ప్రతిష్ఠాండ-ప్రతిబంబ-అనుబంబ-అనుప్రాస-మొద
లగునవియు గ్రాహ్యములు.

2-53. (125-3):—

విలాసినివిలాసులు—విలాసవతులగు యువతులును విలాసవంతులగు యువజనులును;

స్త్రీవిలాసలక్షణము:-

ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భూనేత్రాననకర్మభిః
తాత్కాలికో విశేషో స్సవిలాస ఇతీరితః.

పురుష విలాసలక్షణము:—

ధీరసంచారిణీపృష్ఠిర్గతిగ్గోవుషభాంచితా
స్థితపూర్వంతుథాలాపా విలాస ఇతిక్రీతః.

—అని రసార్జనసుధాకరము.

2-54. (వ్యాఖ్యానముకడపట):—

‘పాడమెకొ’ అనియే యన్ని యాదర్శములలోను బాపము కానంబడుచున్నది. అపుడు ప్రాసభంగమగునుగావునఁ బోలిచేనని నవరించితిఁ. అర్థమును రత్నము ప్రకాశించెనని సరసముగానున్నది. లడలకుఁ బ్రాసముగీకరింపఁదగినదికాదు.

XII

2-75 (144 వ పుట 3 వ బంతిలో):—

జాతులనఁగా మనోరథసిద్ధియని యర్థము చెప్పవచ్చునని ప్రకరణముంబట్టి యూహింపఁదగియున్నది.

2-88. (157 వ పుటకడపట):—

‘సువర్ణ రూప్యతామ్రశ్వహరితాలమనశ్శిలాః
గైరికాంజనకాశ్మీరలోహసీసాశ్చ హింసులూః
గంధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః’

—అని గైరికాదిధాతువివరణము.

2-92-(162-22) ‘లాలసులకా’—

‘లోలుప్థో లోలుభో లోలో లాలసో లంపటశ్చసః’

—అని యాదవనిఘంటువు.

2-106 (172 వ పుటకడపట)

‘పరాధూతసంక్రందనా’—అనుటచేఁ గృష్ణుఁడు యుద్ధమున దేవేంద్రుని జయించుట ధ్వనించెడు.

3-59 (230 వ పుటనడుమ):—

‘శరీరమోహితజగద్వాహా’—అనుటచేఁ గృష్ణుని జూచి సురపురకామినులు మోహించుట ధ్వనించెడు.

4-46 (256-26) ‘అసిలతికా’—కత్తిని లతగా వర్ణించుట కవిసమయము. దీనికిఁ బ్రయోగము—

‘తత్రచశయనతలనివృణ్ణః క్షీతితలోపవిష్టయాశ్చనైశ్చనై రుత్సంగనిహితాసిలతయాఖిద్ద
వాహిన్యా నవనశినదశకోమలేన కరసంపుటేన సంవాహ్యమానచరణః’

—అని కాదంబరి.

(ఉ)

నందితిమ్మన పారిజాతాపహరణంబున సంస్కృతపారివంశము ననుసరించినట్లుగా—

పారిజాతాపహరణము. హరివంశములోని స్లోకములు.

- 1-58 సీ-జలజాక్షియిది.....ఉమాదేవచరన్యేష్టహిమాచలముతాన్తే
ధారయేదీశ్వరీనిర్వృంపుష్పశ్యేతానిమద్రథే
అదితిశ్చసపాలోమిమహేంద్రమురతారణే
హోడశస్త్రీసహస్రాణాంయశ్యేభిర్వర్ణైర్జితే
అద్యేష్టం వాసుదేవస్య వేషిత్వాంభోజవర్ణా
ప్రకాశమద్యసాభాగ్యమనివార్యం యశశ్చరే
అద్యాహమవగచ్ఛామి సర్వథా సర్వభోజితే
ఆత్మాద్వితీయఃకృష్ణస్యభోజేర్వమితీధామి
త్రైలోక్యరత్న సర్వస్వమపచక్ష్యత్కామ్యహి
అలంకృతంపుష్పమేతత్సంసర్గా ప్రసర్వకా
ప్రవత్సపితథాగంధానీషితాకృతీర్థనాకా.
—అభ్యాయము 124.
- 1-59 క. పరిమళమునెడదు.....అహ్లాన మేత తృతతం పుష్పంధవతి కామి. ,,
- 1-61 చ. అడిగినయంతలో.....బుభుక్షోవాపిపాసావా గ్లానిర్వాచ్యథా జనా
దేవవధారయంత్యాస్తే స్వచ్ఛందేనభవిష్యతి. ,,
- 1-62 చ. కుమలయపత్రసేత్ర.....సపత్న్యస్తేగుణోపేతే సర్వాః సర్వేశ్వరప్రేమే
అవమానావనేకేనత్వయానిక్తాద్యభామి. ,,
- 1-63 క. నెలకొనివేసవి.....శీతోష్ణేచేషిలేదేవి పుష్పమేతద్ప్రయచ్ఛతి. ,,
- 1-66 ఉ. చక్కనిదానంచు....అద్యసాత్రాజితీదేవి జ్ఞాన్య త్యవరవర్జినీ
సాభాగ్యాభ్యాంసదావేత్తియాత్మానంసభగావతీ.,,
- 1-67 క. ధరియించిన.....పూర్ణేసంవత్సరేదేవిపుష్పమేతత్ప్రవాంతికాత్.
నివర్త్యతే తరువరం సమయేన ప్రయాశ్యతి. ,,
- 1-68 తే. అనుచు.....తద్వశ్రుత్వాసు నిఖిలం ప్రేష్యాన్తే స్త్రీప్యభావంతి
ప్రకాశీకృతమేవాసీ ద్విష్టారంతఃపురే తదా. ,,
- 1-69 ఉ. అందఱలోన.....అర్హేతిపుత్త్రమాతేతి జ్యేష్ఠేతిచసమాగతా
ప్రాయేణప్రవదంతిస్మ హృష్టాదామోదరస్త్రియః.,,

XIV

1-70 తే. వారిలోపల.....రూపయావనసంపన్నా సాభాగ్యేనచ గర్వితా. ,,

1-82 చ. అనవిని.....జగ్రాహరోహకులితేన చేతసా
వహ్నే శ్శిఖాశ్రీరిచనర్థితాననా. ,,

1-84 చ. అతులమహా.....యత్పారిజాతపసుమం దత్తవాన్నారదస్తవ
తత్త్రిలేష్టజనేదత్తం త్వయాహంపరివంచితా
స్తోతవ్యాదితావత్సా నారదేనతవాగ్రతః
దుర్భగోఽయం జనస్తత్రికిమరమనుశబ్దితః.
—అధ్యాయము. 126.

1-96 క. అని వగల మిగుల.....దండహ్యమానా జ్వలనేనవర్ధతా
సేర్వ్యాసముఖేనగతప్రభేద
క్రోధాన్వితా క్రోధగృహంవి విక్రం
వివేకతారేవ ఘనం సత్యాయమ్.
—అ. 124.

1-99 ఉ. మాసినచీర.....బద్ధ్వాలలాటేహిమచంద్రకుభ్రం
దుహాలపట్టంప్రియరోమచిహ్నం
పర్యంతదేశం సరనేనదేవీ
లిలేపసాలోలోహితచందనేన
దీప్తోపధానేతయనేఽపనీయ
విభూషణా న్యేకనిబద్ధవేణీ. ,,

1-101 చ. వెడవెడకన్న.....సంస్మృత్యసంస్మృత్య శిరస్సరోమం
ప్రకంపమానాసముపోపవిష్టా
ప్రేష్యాచుధ్యగతాం క్రోధా
న్విశ్వసంతీం ముహుర్ముహుః
పునరుత్థాయశయానాత్ప్రతంతీచ పునః పునః.
—అ. 125.

1-107 క. అని యనుమానించుచు..భీతభీతస్సశనకైర్వివేక యదునందనః
అవకుంత్యయాదావక్త్ర ముపధానేన్యవేశయత్. ,,

1-108 ఉ. కొందఱ.....ప్రేష్యాజనంసంజ్ఞయాధనాఖ్యేయోస్మీతిసంజ్ఞపక్.

1-109 ఉ. ఈలలితాంగి.....గ్రహాయవ్యజనంచైవ స్థిత్యాసపరిపార్శ్వకః
శనై రవాస్యజద్వాతం జహాసశనకైరివ. ,,

1-110 ఉ. అంతటఁ బారిజాత.....సపారిజాతస్యపుష్పస్య సంస్పర్శేనానువాసితః
బభౌరభగవాన్ గంధం దిన్యం మానుషదుర్లభమ్.
అత్యద్భుతతమంగంధం జిహ్మిత్వా విస్మయాన్వితా
అపాస్పృతోన్మృఖంసత్యా కిమేతదితిచాబ్రవీత్. ,,

1-111 క. తలవాంచిమగుడ.....తస్యాఃసుస్రావనేత్రాభ్యాం వారి ప్రణయకోపజం
ఘశేషయపలాశాఖ్యా మవశ్యాఃజలం యథా. ,,

1-115 ఉ. ఇందునిభాస్య.....కిమర్థం కాంఘమంవాసో మహారజనమేవద
నానుగృహ్ణాసిసుశ్రోణి శుక్లంనాసోనుగృహ్యతే
వాసన్యేతేతవాభీష్టే మహారజనకాంఘమే
దేవాభిగమనా దూర్ధ్వం శుక్లంసేష్టంహి తేప్రియే
కించానాభరణంగాత్రం సుగాత్రితవకధ్యతామ్. ,,

1-117 చ. పలుకులఁ దేనెలు.....కిమనాభావ సేమాద్య ముఖేనోత్పలగంధినా
అర్ధాష్టపిహి తావన్నాం కిమర్థం నిరీక్షనే. ,,

1-118 చ. మనముల.....త్వదీయోహంయథాదేవి ఖ్యాతో జగతికింకరః
నాజ్ఞాపయసిహం కిం త్వంపుతేవవరవర్జిని
మనసాకర్మణావాచా నత్వామతిదరామ్యహం
న్నేహశ్చబహుమానశ్చ తృప్యతేఽన్యాసునాస్తిమే

1-125 ఉ. ఈనయగార.....వాక్మాత్రమివ పశ్యామి మాధుర్యం సంప్రయుజ్యతే
మయిన్నేహశ్చకృతక త్త వాన్యత్ర నకృత్రిమః. ,,

1-127 ఉ. గట్టివచేతలుం.....శ్రుతంచాప్యథవాశ్రావ్యం దృష్టః స్నేహఫలోదయః
నాహంత్యాంకితవంధూ ర్తమజ్ఞాసిష మరిందమ
అద్యజ్ఞాతోసితత్పక్ష శ్చేపలోజనవంచకః.

—అ. 126.

1-128 చ. మునిపతివచ్చి.....తామస్తాపీత్సమతుం తే ప్రియాంస కిలనారదః
తదశ్రాపీచ్ఛహృష్టస్త్వం ప్రియాయాసంస్తవంకిల.,,

1-129 క. మానంబె తొడవు.....మానార్థంజీవ్యతేలోకే సద్భిరిత్యుక్తవాససి
తదేవంసతినేచ్ఛామి జీవితం మానవర్జితా. ,,

- 1-130 తే. తనదుకోడండ్ర.....యద్రదాక్షిణ్యమాంశ్యశూర్మహుమానేన నందినీ
అవజ్ఞాతాత్వయాద్రాక్షిన్ను నందోర్భాగ్యకర్మితామ్
- 1-131 సీ. ఉవిద యెవ్వతె.....వసంతకుసుమైచ్చిత్రం సదాచై వతకం గిరిం
ప్రియాభూత్వా ప్రియాభూతా కథంద్రయ్యో మ్యహం
జలక్రిడాంతవాంకస్థా దేవకృత్వామహోదధా ప్రసః
కథందోర్భాగ్య మాపన్నా పశ్యేయమసి సాగరమ్.,
- 1-133 ఉ. ఈసునఁ బుట్టి.....ఇతీదముక్తాపునరేవశోభనా
ముమోచితోయం నయనోద్భవంసతీ
గ్రహాయశీతం హరివాససత్కుభా
పటాంత మాధాయ ముఖే శుచిస్మితా.
—అ. 125.
- 1-134 ఉ. ఆరమణీలలామ.....సముత్పత్యజలరత్ర పతితం వదనాంబుజాత్
ప్రతిజగ్రాహపద్మాక్షః కరాభ్యామపి సత్వరః. ,,
- 1-135 ఉ. ఓలలితేంద్రనీల.....పారిజాతస్యపుష్పాణి యదీచ్ఛస్యతి కోపనే
తదాదాతాస్మిసుశ్రోణి సత్యమేతద్భ్రమిమితే.
—అ. 126.
- 1-136 తే. వామలోచన.....స్వగ్ధాదిహానయిత్యాచ పారిజాతంద్రుమేత్వరం
గృహే తేసాపయిమ్యమి యానత్కలంత్య మిచ్ఛసి.
- 2-16 క. చనుడెంచె.....అభ్యాజగామసన్నాత్వా మునిశ్రేష్ఠోమహోదధా. ,,
- 5-46 మ. బెరసెన్నేన } .....వృక్షోత్తమంపశ్యతాంవై వృద్ధానాం నాగమజ్జరా
- 5-47 క. వినసేర్చిరి } .....యేంధాస్సవత్సువ స్సర్వే సంబభూవుః త్సకాదిన
'విరోగారోగిణశ్చాపక' మ్రూత్వా గంధం వనస్పతేః.
—అ. 134.
- 5-52 సి. విరివిగా.....మనీషి తేనసతరు రల్పొభవతిభారత
మహత్త్వాద్వాసుదేవస్యత దద్భుత మభూ న్మహత్
కదాచిద్ధ్వారకాం సర్వాం ప్రచ్ఛాదయతిభారత
కదాచిద్ధస్తహార్యస్తు భవత్యంగుప్తసన్నిభః. ,,
- 5-85 క. సత్యముగ.....భోః కేశవమదీయ స్తవమద్భిరర్చితోసిసత్యయా
సత్త్వం మామనుగచ్ఛస్వకు రువ్వ యద్రుపీమ్యహమ్.
—అ. 135.

XVII

౯—౮౬ (నీ. మేళవించినది, అనుపద్యములోని)

తే—పామ్మ పామ్మని—.....ప్రథమకల్పిత తేజస మబ్రవీన్మహానూనిః
సజంతమనువద్రాజ నారదంస జనార్దనః
పరిహాసాన్ బహువిధాన్ కృత్వామహాశక్తయః
తిష్ఠన్వగచ్ఛామీత్యుక్త్వా పరిహాసవిరుద్ధం
అపనీయతతేకంథా త్పుష్పహామైన ముద్రకేత్. ౧౧

(౬)

సంస్కృత హరివంశమునకును బారిజాతావహరణమునకును గల

కథాభేదములు :—

(1) సత్యభామనుననునయించుచో గృష్ణుడైవితో రుక్మిణిదగ్గఱ నే నవుడుండుటచే దాక్షిణ్యంబున బారిజాతకుసమంబును నామె కిచ్చితి నిది యొకటే నేను నీకుఁ గావించినయవరాధము. దీనిని త్నమింపవేయని వేడుకొనె నని సంస్కృతహరివంశమున నుండగా, నంది తిమ్మకవి తనకావ్యంబున గృష్ణుడు సత్యభామచరణంబులకుఁ బ్రణమిల్లెననియు నాకోమలాంగి తదీయశిరంబులు వామపాదంబున దొలగఁ ద్రోచె ననియు వ్రాసెను.

(2) సత్యభామ నేను దపంబునేయబోయెదను; నీకు నాపైఁ బశ్చాత్తాపము గలదేని దీనికనుజ్ఞయుమ్ము; భర్తయనుమతిలేక తనంతట సతిచేయుతపోవ్రతములు నిష్ఫలములు గాన నీయనుమతిఁ గోరెదనని కృష్ణు నడిగినట్లు హరివంశముననున్నది. తెలుఁగున నిట్లు లేదు.

(3) నారదుడు సత్యాకృష్ణులను వీడుకొని యరుగునపు డమ్మసింద్రునితోఁ గృష్ణుడు నీవు సురేంద్రునొద్దకుఁబోయి పారిజాతృక్షమును నేఁగోరితినని చెప్పి దానిని నాతఁ డిచ్చినట్లు సమ్మతింపజేయుమనియు నతఁడెయ్యనినాఁ డతనియురంబును నాగదతో మోయదుననియుఁ జెప్పుమనఁగా నతఁడప్పగిది చెప్పియు నప్పురందరుఁ డొప్పుకొనకున్న నారదునిచే దాని నెఱిగి కృష్ణుడు స్వర్గమునకుఁ బోయి యింద్రునితో యుద్ధముచేసి యావృక్షమును దెచ్చెనని హరివంశమున నున్నది. మనకావ్యమునందుఁ గృష్ణుడు నారదునితో నే నదితికుండలముల నద్దేవికిచ్చుటకై సురపురంబునకు వచ్చెదనని యింద్రునితోఁ జెప్పుమని చెప్పిన ట్లున్నది.

(4) కృష్ణుఁ డమరావతికిఁబోవునపుడు సత్యభామను దోడ్కొనిపోయినట్లును నింద్రునిచే సత్కృతుఁడైనట్లును నందితిమ్మన చెప్పెను. హరివంశములో నిట్లుకానంబడదు. కృష్ణుడు పరమేశ్వరుఁగూర్చి తపంబొనర్చి పారిజాతహరణంబునకై వరంబు వడసినట్లు హరివంశమున నున్నయంశము తెలుఁగున లేదు.

(5) ఇంద్రోపేంద్రులయుద్ధమును గాంచి లోకములు భీతిఁజెంద బ్రహ్మప్రచోదితులై యదితియుఁ గశ్యపుడును వారిసమరంబును వారిచి రనియు నదితియే పారిజాతవృక్షమును ద్వారకకుఁ దీనికొనిపొమ్మని యనుమతినొసంగఁ గృష్ణుడు దానిం దీసికొనిపోయెననియు హరివంశమున నున్నది. తెలుఁగున వ్యత్యస్తముగా నున్నది.

(6) నారదుడు కృష్ణుని సర్వభావముల దానము గొని యురనిటో చేరించు చూట లాడి పదంపడి విడిచిపుచ్చిన కృష్ణుడు నారదునిదేవంబ్రహ్మయై భరముగోళముని చెప్పిన నమ్మని దండ్రుడు నీసాలోక్యమునిమ్ము. దేవయోనికాండసచ్చిక్షుడు దేవతలలో నేను బ్రాహ్మణుండ నగునట్లును వరమిమ్మనితోకిన శివకందు షష్టరంబుల నొసంగెనని హరివంశముననున్నది. పుణ్యకోర్పుత్రిక్రమంబు నానందంబు ప్రసన్నుడగు నున్నది. మనకాచ్యముని నిని లేవు.

(7) నంది తిమ్మన మనకాచ్యమునందు సాయంప్రారభుచుచుండ్రుచున్నప్పుడు యాత్మమయాది వర్ణనమును గృష్ణుం డనురావతికి సర్వభావసహితముగా నురనిటో చేరునగ సిద్ధసాధ్యవిద్యాదరాదిఖరగణవర్ణనంబును నాకపురిచ్చుండునై నమ్మిం దచ్చు నంబును దశావతారస్తుతియుం గృష్ణపరిత్రాప్తకర్తవ్యంబును మోక్షసాధనవిహితవిరోధజలప్రీత్యాదివర్ణనంబులును రసపోషణయినతై కానించెను. అవి హరివంశమునం గన్బల్బులు.

(8) నారదుడు కృష్ణుని వినుతించిన చిత్రరచనార్చక కర్తవ్యముచాలమునందులేదు. ఇట్టిభేదము లింకను గొన్ని గలవు. దీనికిఁ గారణమునంకితిమ్ముచ దాను సంస్కృతపారివంశమునందలి హరిబాహురణకథను నాంధ్రీకరించు బూచక నోయితి నైత్తమునుకొని స్వతంత్రముగాఁ గావ్యమును నిర్మింపఁ గడవరుటచే. కావున నీ చంద్రీకరిని గల పోలికలను గ్రహింపవలయుఁగాని భేదములను బరికింపవలయు.

(ఎ)

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యసంఖ్య
అంగిరస్సప్రతి	812	5	59	అమరకోశము	,,	,,	,,
అనర్థ రాఘవము	161	2	91		154	2	88
అమరుకము	69	1	121		155	2	,,
అమరకోశము	9	1	9		156	2	,,
	11	1	12		,,	,,	,,
	16	1	19		,,	,,	,,
	22	1	26		157	2	88
	24	1	29		,,	,,	,,
	26	1	32		,,	,,	,,
	62	1	109		,,	,,	,,
	75	1	135		161	2	91
	81	2	1		,,	,,	,,
	82	2	2		163	2	93
	83	2	8		165	2	94
	90	2	20		168	2	99
	104	2	42		172	2	106
	114	2	51		,,	,,	,,
	125	2	53		175	3	1
	127	2	55		178	3	8
	129	2	59		180	3	11
	137	2	68		186	3	21
	138	2	68		191	3	29
	141	2	71		,,	3	30
	145	2	79		201	3	38
	146	2	82		,,	,,	,,
	148	2	85		203	3	38
	150	2	86		204	3	38
	150	2	87		207	3	38
	152	2	88		,,	,,	,,

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షాంశసంఖ్య	పద్యసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షాంశసంఖ్య	పద్యసంఖ్య
అమరకోశము	214	3	41	అమరకోశము	305	5	48
214	3	41			313	5	61
216	3	41			350	5	105
217	3	41		ఆశ్చర్యచూడామణి	214	3	41
230	3	59		ఆశ్వలాయనస్మృతి	32	1	44
235	4	6			308	5	56
249	4	30		ఐతరేయోపనిషత్తు	327	5	87
254	4	41		కళోపనిషత్తు	311	5	50
257	4	47			327	5	87
259	4	49		కవికల్పలత	109	2	47
266	4	66			271	4	77
267	4	67		కామసూత్రము (వాత్స్యే			
267	4	67		యనకృతము)	67	1	121
268	4	69		,, జయమంగుళుని వ్యాఖ్యానము	,,	,,	,,
273	4	79		కాశీఖండము	138	2	68
276	4	86			308	5	56
283	5	6		కావ్యనందక	7	1	6
284	5	9		కావ్యప్రకాశిక	334	5	87
291	5	14		కావ్యాదర్శము	33	1	44
292	5	18			61	1	109
294	5	23			115	2	52
295	5	25			119	2	53
297	5	30			120	2	53
300	5	35			,,	,,	,,
300	5	36		కాళిదాసుని దేవీ స్తవము	334	5	87
				కిరాతార్జునీయము	97	2	35
				కుమారసంభవము	334	5	87
					69	1	122

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య
కుమారసంభవము	70	1 123	సారాయణీయము	328	5 8
	90	2 20	సమిత్తనిదానము	48	1 73
	120	2 53	సీతీసారము	331	5 87
	160	2 90	నైషధము	158	2 88
	161	2 91	పద్మపురాణము	196	3 37
	190	3 27	పరాశరస్మృతి	312	5 59
కృష్ణకర్ణామృతము	205	3 38	పారంజుమహాభావ్యము	354	5 109
కేసోపనిషత్తు	325	5 87	ప్రతాపరుద్రీయము	246	4 22
కౌషీరకీబ్రాహ్మణోపనిషత్తు	311	5 59	బృహదారణ్యకోపనిషత్తు	311	5 59
	327	5 87		325	5 87
ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	311	5 59		“	“
	“	“		“	“
	325	5 87		326	5 87
	326	5 87	భగవద్గీత	140	2 70
తత్త్వరత్నాకరము	123	2 53		310	5 59
	124	2 53		325	5 87
తైత్తిరీయోపనిషత్తు	311	5 59		“	“
	327	5 87		“	“
	“	“		326	5 87
త్రికాండశేషము	4	1 3		“	“
	215	3 41		“	“
ఉక్తరూపము	54	1 114		327	5 87
ఉక్తస్మృతి	308	5 56		327	5 87
ఉద్వీరూపాదికోశము	148	2 86		330	5 87
ఘృవాల్మోకము	3	1 1		340	5 94
	336	5 87		344	5 97
సారాంశము	161	2 91	ఘట్టకావ్యము	350	5 105
సారదసంగీతశాస్త్రము	159	2 89	భరతశాస్త్రము	163	2 92
	205	3 20	భవిష్యత్పురాణము	297	5 30
సారాయణీయము	297	5 30	భాగవతము	36	1 40

XXIII

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	ప్రస్తుతం	విశ్వానరాయణ	సంస్కృతము	గ్రంథనామము	ప్రస్తుతం	విశ్వానరాయణ	సంస్కృతము
భాగవతము	206	3	38		328	5	87
	331	5	87	మద్రాసరాక్షసము	293	5	21
	"	"	"	ముహూర్తనూర్తండము	273	4	79
	347	5	101	చుగచర్మీయము	164	2	93
భాగవతి	76	1	138	మేఘసంజేశము	194	3	24
భామతి (వాచస్పతిమిత్ర)	310	5	59	యాదవనిఘంటువు	149	2	86
భామనీలీలాసము	201	3	38		160	2	90
భారతము	161	2	91	యాస్కనినిరుక్తము	310	5	59
	188	3	24	రఘునంశము	70	1	123
	216	3	38		120	2	53
	310	5	59		158	2	88
	312	5	59		169	2	100
	"	"	"		184	3	17
	328	5	87		205	3	38
	347	5	101		218	3	41
భావప్రకాశము	14	1	18		249	4	29
	29	1	42	రత్నశాస్త్రము	83	2	8
బృహత్సంహిత	162	2	91	రసార్ణవనుధాకరము	30	1	42
మనుస్మృతి	34	1	45		39	1	53
మనోరమ	47	1	70		41	1	56
మాండూక్యోపనిషత్పాఠిక					42	1	56
(గౌడపాదీయము)	311	5	59		"	"	"
మాఘకావ్యము	97	2	35		43	1	56
	109	2	47		65	1	117
	119	2	53		68	1	121
	221	3	45		184	3	18
	335	5	87		319	5	74
					321	5	73
మార్కండేయపురాణము	303	5	56	రాజపుత్రీయము	164	2	93
మండూక్యోపనిషత్తు	311	5	59	రామాయణము	50	1	82

ఈవ్యాఖ్యానమున నుదాహరింపబడిన గ్రంథములు:—(సంస్కృతము)

గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పదసంఖ్య	గ్రంథనామము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పదసంఖ్య
రామాయణము	57	1	98	శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు	325	5	87
	68	1	121		326	5	87
	187	3	21		,,	,,	,,
	222	3	46		,,	,,	,,
లలితాసహస్రనామస్తోత్రము	202	3	38		328	5	87
చసిష్టాస్తోత్ర	310	5	59	సరస్వతీకంఠాభరణము	7	1	6
విశ్వనిఘంటువు	110	2	48		29	1	40
	215	3	41	సంగీతచూడామణి	212	3	41
విష్ణుపురాణము	297	5	30	సాహిత్యదర్పణము	3	1	1
	346	5	100		64	1	113
వేదము	131	2	60		184	3	18
	132	2	60	సారస్వతాలంకారము	354	5	109
	161	2	91	సౌందర్యలహరి	119	2	53
	188	3	21	స్కాందపురాణము	308	5	56
	201	3	38	హయశీర్ష పాంచరాత్రము	290	5	13
	231	3	61	హరివంశము	37	1	49
	259	4	49		44	1	58
	312	5	59		285	5	9
(మంత్రవర్ణము)	327	5	87		297	5	30
కాకుంఠలము	69	1	121		298	5	30
	166	2	95		307	5	55
శారదాతిలకము	31	1	44		330	5	87
శారీరకమీమాంసాసూత్రము	325	5	87	హర్ష చరితము—పీఠిక			
శాశ్వతనిఘంటువు	156	2	88	హలాయుధనిఘంటువు	218	3	41
శుద్ధార్థచింతామణి	312	5	59	హతయోగప్రదీపిక	202	3	38

‘ఈ’ గుర్తుగల వ్యాఖ్యానానుబంధములోని ప్రమాణములు:—

కవికల్పలత	119	2	53	రసార్ణవసూధాకరము	125	2	53
కాదంబరి	256	4	46	,,	,,	,,	,,
మానసోల్లాసము	10	1	12	సరస్వతీకంఠాభరణము	68	1	131
యాదవనిఘంటువు	162	2	92	సాహిత్యదర్పణము	74	1	133

(5)

గ్రంథనామములు పేర్కొనబడిన ప్రమాణములు:—(సంస్కృతము)

సంస్కృతము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యసంఖ్య	సంస్కృతము	పుటసంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యసంఖ్య
	2	1	1		163	2	98
	12	1	13		165	2	94
	21	1	24		178	3	7
	„	„	„		181	3	12
	23	1	27		182	3	13
	29	1	42		183	3	15
	31	1	44		184	3	17
	„	„	„		186	3	21
	32	„	„		188	3	24
	35	1	48		225	3	51
	39	1	53		236	4	9
	41	1	56		272	4	78
	46	1	67		309	5	59
	60	1	106		312	5	59
	62	1	109		313	5	59
	67	1	121		316	5	67
	68	1	121		317	5	70
	76	1	137		324	5	86
	97	2	35		329	5	87
	113	2	50		338	5	93
	123	2	53		343	5	96
	130	2	59		345	5	98
	140	2	70		346	5	100
	„	„	„		347	5	101

అనుబంధములోనివి

10	1	12	74	1	33
32	1	44	„	„	„
68	1	112	157	2	88

(బి)

తెలుగు గ్రంథములు:—

గ్రంథనామము	పుట సంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్య సంఖ్య	గ్రంథనామము	పుట సంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్య సంఖ్య
అచ్చకవియము	42	1	56	భారతము	100	2	38
	340	5	94		107	2	45
	341	5	95		118	2	53
ఆంధ్రనామసంగ్రహము	272	4	78		144	2	77
కామకళానిధి	175	3	1		“	“	“
కాశీభండము	206	3	38		155	2	88
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	18	1	21		204	3	38
	29	1	48		207	3	38
	41	1	56		228	3	56
	42	1	56		254	4	39
	147	2	84		267	4	66
	187	3	22		293	5	20
కావ్యాలంకారసంగ్రహము	7	1	6		303	5	42
	181	3	12	భాస్కరరామాయణము	336	5	87
	“	“	“		“	“	“
	223	3	48	భోజరాజీయము	112	2	49
ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధన గ్రంథము	340	5	94	రత్నశాస్త్రము	21	1	24
భాగవతము	84	2	9	వసుదత్తీయము	337	5	92
	230	3	59		“	“	“
	337	5	92	వాసిష్టరామాయణము	56	1	96
భారతము	19	1	23	విక్రమార్కచరిత్రము	112	2	49
	35	1	47	శృంగారనైషధము	98	2	86
	“	“	“	శీతారామాంజనేయ సువాదము	337	5	92
	58	1	101	హరిసంశయము	4	1	2

శ్రీరస్తు

శ్రీ గణాధిపతయే నమః

శ్రీ శారదాంబాయై నమః

పా రి జా తా ప హ రణ ము

సరిమల్లోల్లాసనామకవ్యాఖ్యానసహితము

ప్రథమాశ్వాసము

దేవతాస్తుతి

శ్రీమదికిం బ్రియం బెసంగఁ జేర్చినయుయ్యెలలీల వైజయం
తీమిళితాచ్చకౌస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యూత్మవ
క్షోమణివేదిఁ బూల్పెసంగఁ జూఘ్కులఁపండువు నేయువేంకట
స్వామి కృతార్థుఁ జేయు సరసక్షితినాథునికృష్ణరాయనికా. 1

అవతారిక

క. ద్విరదవదను శరజుని నజ,
హరిహర వాణీ రమాంబికాదిత్యుల ము
ద్గురువుల నిరలముఁ గొలిచెదఁ,
బరమ సుఖాపాప్తిఁ గోరి భావమునందుకా.

ఆంధ్రకవికులతలపం డగు ముక్కుతిమ్మనార్యుఁ డను నామాంతరము గల
నందితిమ్మకవి సత్కావ్యరచన యనేకశ్రేయస్సాధన మను తలంపున లీలామానుషావతా
రుండైన శ్రీకృష్ణస్వామి నిజదేవీయగు సత్యభామకుఁ బ్రీతినేయుటకై స్వర్గలోకమునుండి
పారిజాతమును దెచ్చిన చరిత్రను మహాభారతాంతర్గతహరివంశమునను భాగవతమునను
నిరూపింపఁబడిన దానిని దెనుఁగు ప్రబంధముగా రచియింపఁబూని యక్కావ్యమున

కాంధ్రభోజుఁ డగు శ్రీకృష్ణరాయనరపతిం గృతిపతింగా నేర్పఱిచి గ్రంథాదియం దాశీర్వాదముగాని యిష్ట దేవతానమస్కారముగాని వస్తునిర్దేశముగాని చేయవలయునను విద్యత్ప్రవింశప్రదాయనియమముచేఁ గృతినాథుండగు కృష్ణరాయమహీనాథుని నాటు పద్యములచే నిష్ట దేవతానుతిపురస్కరంబుగ నాశీర్వదించెను. అం దిది మొదటిపద్యము.

ఇయ్యది గ్రంథాదిపద్య మగుటచేసి లక్ష్మీవాచకమైన శ్రీశబ్దమును బద్యాది యందుఁ గవి ప్రయోగించెను. దేవతావాచకశబ్దములును భద్రాదివాచకశబ్దములును గ్రంథాదియందుఁ బ్రయోగింపఁబడినచో వర్ణగణాదిశుద్ధి యని యభియుక్తసమ్మత మగుటచే శ్రీశబ్దము దేవతాభద్రాద్యుభయవాచకము గావునఁ బ్రాయికముగాఁ గవులు దీనినే గ్రంథాదిని బ్రయోగింతురు. చంద్రదేవతాకమైన భగణము ప్రథమప్రయుక్తము గావునఁ గవికిని, గృతిపతికిని, జదువువారికిని, వినువారికిని, శుభాపహమును గీర్తికరమును నగు.

(వ్యాఖ్యానము) శ్రీ-లక్ష్మీదేవి; ఉయ్యెలలీల-ఉయ్యెలవలె; వై జయంతీ మిళిత-విష్ణుదేవుని వనమాలతోఁ గూడిన; అచ్చ-వోషరహితమగు; కాస్తుభము-విష్ణు దేవుఁడు వక్షంబున ధరించుమణి; నిద్దపుఁగాంతి-మనోజ్ఞ మగు కాంతితో, (నిద్దము-స్నిగ్ధశబ్దభవము); తనర్పి-ఒప్పి; ఆత్మవత్సోమణివేది-తన యురంబనెడు మణినిర్మితంబగు తిన్నెమీఁద; (విష్ణుదేవునియురము మణివలె మెఱయుటచే మణివేదికిఁ బోల్పఁబడియె.)

శ్రీవేంకటస్వామియురంబు మణిఖచితంబగుతిన్నెచందంబున నున్నదనియు, నా తిన్నియపై వనమాలానిబద్ధం బగు కాస్తుభమణి లక్ష్మీదేవిమనంబున కింపు సంపాదించ నమర్చిన యుయ్యెలవలె నున్న దనియు భావము. లక్ష్మీదేవి విష్ణుదేవునివక్షంబున వసించుట ప్రసిద్ధము. కాస్తుభమణిని మణివేదియందుంచుట సరసము. పండువు-పండుగు; కొన్నియెడల నాంధ్రపదములలో గకారమునకు వకారము వచ్చును. పగలు-పవలు; తీగియ-తీవియ; ఈగి-ఈవి; ఇత్యాదులు). వేంకటస్వామి-వేం-పాపములను, కట-దహిం చువాఁడు;

“సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కట స్తద్దాహ ఉచ్యతే
సర్వపాపదహో యస్మాత్తస్మాద్వేంకటనామవాన్.”

“కలౌవేంకటనాయకః” అను నారోక్తిచే నీకలియుగమున వేంకటేశ్వరుఁడు సర్వ పాపనివారకుడై సర్వాభీష్టప్రదుండగుటచే సర్వజనోపాఘ్నుడై వెలయునని యెఱుఁ గునది. సరసక్షితి నాథుని కృష్ణరాయనిఁ-నరసమహీపాలుని సుతుఁ డగు కృష్ణరాయ మహారాజు నని భావము. ఇట్లు తండ్రిపేరును వష్టివిశేషముగాఁ గూర్చి నుడువుట యాంధ్రకవీశ్వరుల సంప్రదాయము. ఇటు వష్టివిభక్తికి జన్యజనకభావము వివక్షితము

అభ్యుపయోగము గ్రంథాధిని నిష్ట దేవతానుతిపురస్కరముగఁ గృతినాయకుని నాకీ
ర్వాచించుటయు మహాకవిసంప్రదాయము.

(విశేషము.) ఈమహాకావ్యమును రచించిన ముక్కుతిమ్మన యని ప్రసిద్ధిఁ
గాంచిన నందితిమ్మన యాశ్వాసాంతగద్యమున “శ్రీమదుమామహేశ్వర వరప్రసాదలబ్ధ
సారసారస్వతాభినంది” యని చెప్పికొనియుండుటచే శిష్యక్షుడుగాఁ గానంబడు
చున్నను, గృష్ణరాయమహారాజునకుఁ దిరుపతిమహాధరంబుపై భక్తానుగ్రహార్థము దివ్య
మంగళరూపుఁడై వేంచేసియుండు శ్రీవేంకటేశ్వరుం డిష్ట దేవతకావునఁ దొలుత నద్దేవుని
వినుతించె నని యెఱుంగునది.

“శ్రీమదికిం బ్రయం బెసఁగఁ జేర్చిన యుయ్యెలలీలకొ” అనుటచేఁ గవి యీ
కావ్యమునందు వర్ణనూన మగు సత్యభామాశ్రీత్యర్థ పారిజాతాపహరణరూపమైన యితి
వృత్తమును వ్యంగ్యమర్పాదచే నూచించె నని సహృదయులమానసంబులకు గోచరంబగు.
ధ్వనిప్రధానంబగు కావ్య ముత్తమంబని యాలంకారికమతము.

“కావ్యస్యాత్మా ధ్వని రితి బుద్ధై ర్యస్సమామ్నా తపూర్వః”

అని సుడివి ధ్వనిలిక్షణమును

“యత్రార్థశృద్ధోవా తమర్థ ముపసర్జనీకృతస్వాధౌ
వ్యజ్ఞః కావ్యవిశేష స్సధ్వనిరితి నూరిభిః కథితః.”

అని ధ్వన్యాలోకమున నానందవర్ధనాచార్యుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

అలంకారములు:—వైజయంతీమిళితకాస్తుభమును శ్రీదేవికై యమర్పఁబడిన
యుయ్యెలగా నుత్పేక్షించుటచే వస్తూత్పేక్ష. ఆత్మవత్సోమణి వేది యనుచో రూప
కము. కావ్యార్థనూచనంబుచే ముద్రాలంకారము. వీనికిఁ బరస్పరాంగాంగిభావాదులు
లేమింజేసి సంసృష్టి.

“మిథోఽన పేక్షయా తేషాం స్థితిస్సంస్పృహిరవ్యతే” అని సాహిత్యదర్పణము.
ఇది యుత్పలమాలావృత్తము. ప్రతిపాదమును భరనభిభరలగ గణములును, బదియవ
యక్షరము యతిస్థానంబును గలది.

మ. పొలఁతుల్ గొంగిట గ్రుచ్చియెత్తి తలఁబ్రా లోయించునవ్వేళ నొఁ
దల గంగం దననీడఁ దాన కని మాగ్ధ్యం బొప్ప వేటొక్కతో
య్యలియంచు న్నది నెంచుపార్వతియసూయావాప్తికి న్నవ్వుకొ
న్నెలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు న్మహేశ్వర్యముల్. 2

ఈపద్యమునఁ బార్వతీపర మేశ్వరవివాహవర్ణనరూపమగు శివస్తుతి చేయఁబడినది.

(వ్యా) సాలతః-చెలికత్తెలగుస్త్రీలు; కాగిట-కాగిలిశబ్దమున కిది యాప విభక్తిరూపము, కాగిలిచే ననియర్థము; గ్రుచ్చి-చేర్చి (చిక్క-బట్టి); పార్వతీదేవి లజ్జా భరంబున వరునిపైఁ దలఁచ్రాలుపోయింట్లకై స్వయముగా లేవకుండుటయు నిండుక వెనుదీయింట్లయుం గని చెలికత్తె లాదేవిని గాగిటఁ జిక్క-బట్టి యెత్తిరని భావము. ఇది నవవధూలక్షణము. తలఁచ్రాలు-తలపైఁబోనెడుప్రాలు, అనఁగా బియ్యము. పెండ్లిసమయమున నవవధూవరు లొండొరులశిరంబులపై మంగళార్థము బియ్యమును బెక్కుమాటులు పోసికొనుట యాంధ్రదేశపుజనుల కాచారమైయున్నది. ఇది ద్రావిడులలోఁ గానంబడదు. ఔదలగంగ-నడితలయందలిగంగానదియందు. “ఔదల” యనుపదము సార్థబిందుకము. “ఔదలఁ జవలేటి లేఁ దరఁగలు బాలుఁ డగు చందమామ నుయ్యాల లూఁప” అని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశము; మౌగ్యంబు-మాధత్వము (అజ్ఞత్వ మని భావము); సౌందర్యమని యర్థాంతరము; “మౌగ్య సుందరమాధయోః” అని త్రికాండశేషము; క్రొన్నెలపూఁదాలుపు-బాలచంద్రధరుఁ డగు శివుఁడు.

పరమశివుని మాళియందలి గంగానదియందుఁ బ్రతిఘటించినతనబింబమును గాంచి పార్వతి యన్యంగన యని భ్రమించుటచే భ్రాంతిమదలంకారము.

(వి) పార్వతీదేవిని బాలతలు కాగిటం బొదివి తలఁచ్రాలు వోయించునెడ శివ జటాజూటమందలి నిర్మలమందాకినీసలిలంబులం బ్రతిఘటించిన తన ప్రతిబింబమును గాంచి మఱియొక కాంతామణి యను భ్రాంతిచేఁ బార్వతి యసూయపడుటం గని నవ్వు పరమేశ్వరుఁ డని ఇర్ణించుసందర్భమునఁ గవి తనకావ్యమందుఁ జెప్పఁబడు పై కథా భాగము నిట్లు సూచించెను. ఎట్లన, రుక్మిణీదేవిగృహమందు శ్రీకృష్ణుఁ డుండునెడ నారదుఁడువచ్చి తెచ్చియిచ్చిన పారిజాతఫలమును గృష్ణుఁడు దా నచ్చటనున్న కారణమునను నారదప్రేరణమునను రుక్మిణీకియ్యఁగాఁ దగ్గఱమెఱుంగక తనపై హరికిఁ బ్రేమ లేదని సత్యభామ యసూయపడుట మున్నగు కథాసందర్భము లిందు సహృదయహృదయగోచరంబు లగు.

క్రొన్నెలపూఁదాలు పనుటచేఁ బారిజాతఫలముధారణమును ధ్వనింప మగు.

ఈవృత్తము మత్తేభవిక్రీడితము-సభరనమయవగణంబులను బదునాలుగవయక్కరము యతిస్థానమును గలది.

మ. తనదంతాగ్రముచేతఁ దీక్షమతి, యుద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే

త నితాంతోన్నతి, దానవిస్ఫురణ నుత్సాహంబు, శుండాముఖం

బున దీర్ఘాముపు, నిచ్చుఁగావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరా
యనికి న్వారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయ తైకచిత్రాబ్జుఁడై.

3

ఈపద్యమున గణాధిపతిస్తుతిచేయఁబడినది.

(వ్యా) వారణరాజవక్త్రుఁడు-ఏనుఁగుమిన్న మోముగల గణేశ్వరుఁడు; దానవిస్ఫు
రణఁ—దానము-ఏనుఁగు చెక్కిలినుండి పొడము మదజలము; ఉత్సాహంబు-పాలనశక్తి,
బలము (ప్రభుమంత్రోత్సాహము లని శక్తులు మూఁడు); శుండా-తొండము.

(వి) రనదంతాగ్రముచేతఁ దీక్షచుతి నిచ్చుఁగావుత మని చెప్పుటచే దంతాగ్రము
తీక్షణముగా నున్న దనియెడు ధ్వని స్ఫురించెను. ఇట్లులే సంభయము మున్నతముగా
నున్నదనియు దానవిస్ఫురణ ముత్సాహకలితముగా నున్న దనియు శుండాముఖము
దీర్ఘంబుగ నున్నదనియు ధ్వనుల నూహించునది.

ఇది కవిప్రాధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని.

ఇలఁ దీక్షచుత్సాదిదానయోగ్యతావిశిష్టత్వన్యోన్యక విశేషణములచే గణాధిపతి
వర్ణింపఁబడియుండుటచేఁ బరికరాలంకారము. వారణరాజ వక్త్రుఁడగు విఘ్నేశ్వరుఁడు
తనదంతాగ్రములు తీక్షణములుగావున బుద్ధితీక్షణ్యమును, గుంభము లున్నతములు గావున
నత్యంతోన్నతిని, దానవిస్ఫుర్తి యుత్సాహకార్యముగాన ముత్సాహమును, దొండ మతి
దీర్ఘముగావున దీర్ఘాయువును, నిట్లు నిజావయవరూపసాష్టానంబుల కనురూపము లగు
గుణాదులను గృష్ణరాయనికొసంగు గాక యని చెప్పుట చమత్కారము.

చ. సరసపుటల్కు-దీర్చుతటి శార్ఙ్గ సుదర్శన నంద కాబ్జ సం

భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై
హరినలుగేలుఁ బైకొన నుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడు నిం
దిర కృపఁ జూచుఁగాత నరదేవశిఖామణిఁ గృష్ణరాయనిఁ.

4

ఈపద్యమున లక్ష్మీస్తుతి చేయఁబడినది.

(వ్యా) సరసపుటల్కు-ప్రణయకలహము; శార్ఙ్గ-విష్ణుదేవుని వింటికిఁ బేరు; సుద
ర్శన-అతనిచక్రము; నందక-అతనిఖడ్గము; అబ్జము-శేఖము; పైకొనఁ-చేర్చుగా;

విష్ణువు లక్ష్మీదేవికిఁ బొడమినపాలయలుకం దీర్చుటకై యద్దేవి నసునయింప
శార్ఙ్గమును ధరించిన తనయొకహస్తమును నద్దేవినడుముమీఁదను, సుదర్శనమును ధరించిన
చేతిని గట్టిప్రదేశంబుమీఁదను, నందకమును ధరించినకరంబును జడమీఁదను, శేఖమును
ధరించినకేలును నద్దేవిమెడమీఁదను చేర్చి యామెను సంతసింపఁజేసెనని భావము.

కార్యముదర్శనాదులు గలహస్తంబులఁ గ్రమముగా నడుము కటి మొదలగు స్థానములయందుంచెనని చెప్పబడెనది క్రమాలంకారము. దీనికే యథాసంఖ్యాలంకార మనియుఁ బేరు.

(వి) ఇట్ల నడుమతిసూక్ష్మమై పిడికిటఁ బట్టఁదగియుండుటచే వింటిం బోలియున్నదనియు, గటిప్రదేశము సక్రమవలె నున్నదనియు, జడ కత్తిచందంబున నున్నదనియు, గళము శంఖముపగిది నున్నదనియు, నుపమానములు స్ఫురించెడుఁ గావున నిది శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని.

ఇది చంపకమాలానృత్తము. నజభజజజరగణంబులను బదునొకండవ యక్షరము యతిస్థానమును గలది.

చ. తనమృదుగీతికాశరిణతధ్వనివైఖరిఁ బల్కు మంచు మిం
చినరహిఁ జేతిపీణీయకుఁ జెక్కులు గీటుచు నేర్పు చున్నదో
యన నఖరాంకురంబుల నయఃమ్మునఁ దంత్రులు మీటి గాన మిం
పొనరఁగఁ జేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిక. ౪
. ఈపద్యమున సరస్వతీ స్తనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) పరిణత-పక్వమైన(అనఁగా నుత్కృష్టమైనదనుట); నైఖరి-విధము; పీణీయ-పీణ. యాపాంతరము 'పీణే'. కొన్ని శబ్దములలో 'నియ'కు మాఱుగా నెత్వంబు వచ్చును; తీనియ-తీవె; కన్నియ-కన్నె; ముత్తియము-ముత్తెము. గీటుచుక-తాకుచుక (దువ్వుచు నని భావము); నఖర-నఖము.

తనకంఠస్వరమునకు సాటిగాఁబలుకుమని పీణకుఁ జెప్పుచున్నదో యనునట్లు ప్రేఖలచేఁ దంత్రులను మీటుచున్నదని చెప్పుటవలనఁ గంఠస్వరమున నుపమానమైన పీణానాదమునకు సరస్వతీకంఠస్వరము నుపమానముగాఁ గల్పించుటచేత నుపమేయమైన వాణీకంఠస్వరమున సత్కర్మాతిశయము చెప్పఁబడినది.

అలంకారము—ప్రతీపభేదము. 'నేర్పుచున్నదో' యనునెడ సుక్ష్మేక్ష; పీనికీ సంస్పృష్టి.

కృతినాయక వంశానువర్ణనము

చ. వలిమలయల్లువాఁడు తలవాఁడ ధరించినపూవుగుత్తి వే
ల్వులగమిజీవగట్ట యుడివోవనిచల్వలఁచుకి వెన్నెల
ల్మొలచినపాదు పాల్కడలి ముద్దులపట్టి నృసింహకృష్ణరా
యలఁ గరుణారసంబు నినుపారెడిచూపులఁ జూచుఁగావుతక. 5

ఈపద్యంబునఁ జంద్రస్తుతి చేయఁబడినది.

(వ్యా) వలిమల-హిమాచలము; అల్లువాఁడు-అల్లుఁడు; తలవాఁక-తలమీఁద నుండునదియందు (గంగానదియం దని భావము); జీవగణ్ఠి-ప్రాణాధారము.

ఈసమాసము సంస్కృతాంధ్ర పదమిత్రము గావున నసాధువైనను మహాకవి ప్రయుక్తమగుటచే నిది “ప్రాణగొడ్డము” మున్నగువానిరీతి ననివ్యగ్రాహ్యమనియు గ్రాహ్యమనియుఁ దెలియవలయు. అయినను నిట్టిసమాసములను గవులు క్రొత్తగాఁ గల్పించి కబ్బంబులందుఁ గూర్పఁదగదు.

ఉడివోవని-ఉడిగిపోవని-తగ్గని; చల్వల టెంకి-కై త్యములకు స్థానము; నినుపా రెడు-విస్తరింపఁజేయు;

(వి) (1) కృష్ణరాయనికి వంశకర్తయైన చంద్రునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషములచే నట్టిగుణములు కృష్ణరాయనికిఁ గల వనుధ్వని స్ఫురించెడు. ఎట్లనఁగా-మహేశ్వరుఁడు శిరస్సున ధరించిన వాడనుటచే సజ్జనశ్లాఘనీయుఁడనియు, దేవతలకుఁ బ్రాణాధారుఁ డనుటచే బూజ్యులకు శివనాధారభూతుఁ డనియు, నుడివోవని చల్వల టెంకి యనుటచే నెడతెగని శాంత్యాదీసద్గుణములకు నివాసస్థానమైనవాఁ డనియును, వెన్నెలల్మొలచిన పా దనుటచే నెల్ల వారికి నాహ్లాదము గావించు సౌజన్య సౌఖ్య సౌమనస్యాననుగుణము లతనియందే యంకురింపఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచినవాఁ డనియు, క్షీర సాగరసంజనితుఁ డనుటచే నుత్తమకులప్రసూతుఁ డనియు ధ్వను లూహ్యంబులు.

ఇందుఁ గావ్యగుణము ప్రసాదము. దీనికి లక్షణము:—

“యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదస్సోఽభిధీయతే” అని సరస్వతీకంఠాధరణము.

“వ్యక్తార్థపద మగ్రామ్యః ప్రసాదః పరికీర్తితః” అని కావ్యచంద్రిక.

“ప్రసిద్ధపదంబుల నలఘూక్తిప్రసాద మయ్యె నది యెట్లన్న” అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

(2) చంద్రస్తుతి నే నెఱిగినంతకు నే యితరకవులును జేయరైరి. కృష్ణదేవరాయఁడు చంద్రవంశసంజాతుఁ డని చెప్పఁబూని కవి తదవతరణార్థము చంద్రుని వినుతించె నని యూహించునది.

(3) ఇక్కడ నాంధ్రకవిసంప్రదాయానుసార మగు సంస్కృతాంధ్రకవిస్తుతి నేలొకొ తిమ్మనార్యుఁడు చేయక విడిచిపెట్టెను. 6-7 పద్యముల సంబంధముం బరికించి చూడ నిట గ్రంథపాఠంబును లేదని తెలియవచ్చెడు.

ఉ. ఆయమృతాంశునం దుదయ మయ్యె బుధుం, డతఁ డార్తరక్షణో
పాయుఁ బురూరవుం గనియె, నాతని కాయువు పుత్తుఁడయ్యె, న
య్యాయతశక్తికి న్నహుఁడు డాత్మజుడై యిలయేలెఁ, దత్సుతుం
డై యలరె న్యయాతి, యతఁ డాహవదోహాలుఁ గాంచె దుర్వసుఁ.

(వ్యా) ఆహవదోహాలుఁడు-యుద్ధమునం దత్యంతోత్సాహము కలవాఁడు; తుర్వసుఁ-కొంద టీశబ్దమును 'దుర్వసు'నని దాదిగా వ్రాయుచున్నారు. తుర్వసు నని తేకా రాదిగా వ్రాయుటయే సరి యని యెఱుంగునది.

క. ఉర్వీశవశాళి యగునా,
తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వరేఖా,
నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్య నృపతి జనించెఁ.

8

(వ్యా) మాళి-శిరస్సు; అనఁగా శిరమువలె శ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము; కిరీటమనియు నర్థము గలదు. నిర్వాపకుఁడు-పోఁగొట్టువాఁడు.

ఇది కందపద్యము-గగభజనలగణములలో మూడేసి గణములు ప్రథమత్వతీయ పాదములకును, నైదేసి గణములు ద్వితీయ చతుర్థ పాదంబులకును నుండవలయు. బేసి స్థానమందు జగణము నుంపఁదగదు. పద్మార్థమునం దాఱవగణము నలజములలోనొకటిగా నుండఁజను. ద్వితీయచతుర్థపాదంబులలోఁ జతుర్థగణాద్యక్షరము యతిస్థానము. ప్రతి పాదమునందును దొలుతటియక్కరము గురువుగానైనను లఘువుగానైనను నుండవలయుఁ గాని గురులఘువులఁ జేర్పఁదగదు. ద్వితీయచతుర్థపాదంబులలోఁ గడపటి యక్షరము గురువుగా నుండవలయు.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు, సతతంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు, పౌరుషం
బేమియు వెల్లి గాదు, తన కెందును బై మఱి రాజు లేఁడు, సం
గ్రామములోన నొక్కనరుగానికి వాసి దొఱంగఁ డీశ్వర
త్కౌమహీశామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్నిభంగులఁ. 9

ఈపద్యమునం దీశ్వరునికంటె నీశ్వరమహారాజున కుత్కృష్టగుణంబులు కలవని వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) తామసవృత్తిలేదు-ఈశ్వరమహారాజునకుఁ దామసవృత్తిలేదని చెప్పటచే భగవంతుఁడగు నీశ్వరునకుఁ దామసవృత్తి కలదని యూహించునది. తామసవృత్తియనఁ గోపాదిగుణవిశిష్టన ర్తనమని రాజుపరముగానర్థము; తమోగుణవిశిష్టుఁడని శివునిపరముగా నర్థము; సతతంబును నుగ్రుఁడు కాఁడు—ఉగ్రుఁడు—భయంకరుఁడు; అనఁగా శత్రువులపై యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు తక్కిన దక్కినవేళలందు నుగ్రుఁడు కాఁడనియు శాంతుఁ డని యు భావము; శివుఁడోసతతము నుగ్రుఁడే—ఉగ్రశబ్దవాచ్యుఁడని భావము. “ఉగ్రఃకపర్దీశ్రీ కంఠః” అని యమరుఁడు; పౌరుషం బేమియు వెల్లిగాదు—పౌరుషము—పరాక్రమము; పుం స్త్వము; ఈశ్వర రాజున కొకప్పుడును బరాక్రమము తగ్గినది కాననియు, శివుఁ డర్థ నారీశ్వరుఁడుగుటచే నచనికె బౌరుషము (పుం స్త్వము) తగ్గినదనియు భావము; రాజు— నృపతి—చంద్రుఁడు. ఈశ్వరరాజునకుఁ పైని రాజులేఁడనియనఁగా నతనికంటె నధికుఁ డగురాజు లేఁడనియు, శివునికిఁ బైని రాజుగలఁడనియు ననఁగా నతనికిరంబుపైఁ జంద్రుఁ డుగలఁడనియు భావము; సంగ్రామము—యుద్ధము; నరుఁడు—మనుష్యుఁడు—అర్జునుఁడు; ఈశ్వరరాజు యుద్ధమునం దేనరునివలనను బరాజయము నొందఁడనియు, శివుఁ డర్జునుని వలన యుద్ధమున గానిఁ జెందె ననియు భావము.

అలంకారము:—ఉపమానమునకంటె నుపమేయమున కాధిక్యమును జెప్పటచే న్యతిరేకము. శ్లేషోత్థాపితము.

ఉ. రాజుల నెత్తుటం బరశురాముఁడు వ్రంతలు నేసె రెండుమూఁ
డీజగతికొ, గణింప నది యెంతటివిస్మయ, మబ్జినీసుహృ
త్తేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయ్యాశ్వరుచే జనించె ఘో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్వికర క్తనదీనహస్రముల్.

10

(వ్రంతలు—(‘వంతలు’ అని రూపాంతరము) కాలవలు; ఇక్కడ మడుగు లని భావము; రెండుమూఁడు—ఇది స్వల్పార్థమును సూచించెడు చులకనమాట; ఇచ్చట నై దని యర్థము; అబ్జినీసుహృత్తేజుఁడు—సూర్యునివంటి తేజస్సుగలవాఁడు; బెడందకోట యవ నాశ్విక—బెడందకోట యను దుర్గమునందలి తురుష్కులైన గుత్తుపురొతులు.

తొల్లి పరశురాముఁడు క్షత్రియుల నిరువదియొక్కమాటులు చంపి తదీయరక్త ప్రవాహములను ధరణిపైఁ బ్రవహింపఁజేసెనని పురాణకథ గలదు. అట్లు పరశురాముని

క్షత్రియసంహారమువలనఁ బొడవిననెత్తురులు కెండు మూఁడు (అనఁగా నైదు) మడుఁ గులుగా శ్యమంతపంచకమున శేర్పడెననియు నది యాశ్చర్యము కాదనియు నీశ్వరమహా రాజుచే నఱుకఁబడిన యవనాశ్వికులరక్తము పెక్కువేలనదులుగాఁ బ్రవహించెననియు నిదియే విస్మయావహం బనియు భావము.

అలంకారము. అత్యుక్తి—

క. శాశ్వతవిజయుఁడు తిమ్మయ,
యీశ్వరస్వపతికిని గౌరి కెన యగు తత్త్వా
జేశ్వరి లక్ష్మణునికికు,
న్విశ్వాతిగయశుఁడు నరస విభుఁ డుదయించెన్.

11

(వ్యా) విశ్వాతిగయశుఁడు—ప్రపంచము నతిక్రమించి వ్యాపించినకీర్తి గలవాఁడు. అనఁగా సర్వలోకములయందును వ్యాపించిన కీర్తి గలవాఁడనుట.

సీ. ఎవ్వనివిజయంబు లెఱిగించుశాసన
స్తంభంబు లాశాంత శైల వితతు
లెవ్వనియరిగాఁపు లేపారుకాళింగ
యవ నాది వివిధ దేశాధినాథు
లెవ్వనిత్యదానైకవిలాసంబు
లారూఢతరతులూపూరుషంబు
లెవ్వనిచిరకీర్తి యింద్రలోకాంగనా
భోగినీగీతికాభోగపదము

తే. వాఁడు వొగడొందు సర్వసర్వంస హాధి
దేవతాముఖదర్పణద్విజయనగర
భద్రసింహాసనస్థుఁ డున్నిద్రతేజుఁ
డీశ్వరాధిపు నరసభూమీశ్వరుండు.

12

(వ్యా) ఆశాంతశైలవితతులు—దిగంతములందలిపర్వతముల సమూహములు; అరిగాఁపులు—(కప్పములు కట్టు) సామంతరాజులు; (అరి—కప్పము); తులూపూరుషంబు—తులూపూరుషమును పేరుగల యొకమహాదానము.

ఒకపెద్దత్రాసునం దొకవైపున దానముచేయునతడు కూర్చుండి మఱియొకవైపున దనకు సరిగాఁ దూఁగునంతటి ధనమును (బంగారు, వెండి మున్నగువానిని) బోసి దానినిసత్పత్తిములకు దానముచేయుటకుఁ దులాపూరుషదానంబని జేరు. ఇది మహాప్రభువులు చేసఁదగినది. తొల్లి మహామహీపతులు చేయుచుండిరి.

ఇంద్రలోకాంగనా.....పదము—ఇంద్రలోకాంగనా-స్వర్గకామినులు; భోగిని-నాగలోకకామినులు (వీరియొక్క); గీతికాభోగ-గానాతిశయమునకు; “ఆభోగః సరిపూర్ణతా” అని యమరుడు; పదము-స్థానము.

నరసరాజు దిగంతములవఱకుఁ గల సమస్తభూములను జయించుటచే నందలిపర్వతము లీతనివిజయంబులఁ దెలుపుకొనన స్తంభంబులై యొప్పుచున్నవనియు, గళింగయన నాది సమస్తదేశాధిపతు లితనికి సామంతరాజు అనియు, నితఁడు ప్రతిదినమును దులాపూరుషదానము చేయువాడనియు, నితనికిఁ ద్రిని సురలోకకామినులును సురగాంగనలును గానమునేయుదురనియు, ఇరుసగా నీపదరణములు నాలుగింటికిని భావము.

సర్వసర్వసహాధి.....సింహాసనస్థుఁడు—సర్వ-సమస్తమైన; సర్వసహా-భూమియొక్క; అధి దేవతా-అధిష్ఠానదేవతయొక్క; ముఖ-వదనమునకు; దర్పణత్-అద్దమువలె నావరించుచున్న; విజయనగర-విజయనగరరాజ్యమునకు; భద్రసింహాసనస్థుఁడు-పట్టాభిషిక్తుఁడగు మహాప్రభువు. అనఁగా సర్వభూమండలమందలి యెల్లయుత్కృష్టవిస్తువులును నీవిజయనగరసామ్రాజ్యమునం దలరారుచున్నవని భావము.

ఇది సీసపద్యము—నాలుగు పెద్దచరణములును, బిమ్మటఁ దేటగీతియో యాటవెలఁదియో యొకటియు నుండవలయు. ఒక్కొక్క పెద్దచరణమునకును నాఁటింద్రగణములును, రెండు సూర్యగణములును నుండవలయు. ప్రతిపాదమునకుఁ బ్రథమ తృతీయగణాద్యక్షరములకును, బంచమ సప్తమగణాద్యక్షరములకును, యతిఁగూర్చవలయు. దేటగీతి నాలుగు పాదములుకలది. ప్రతిపాదమునందును, సూర్యగణమొక్కటి, యింద్రగణములు రెండు, మఱి సూర్యగణములు రెండు నుండవలయును. చతుర్థగణాద్యక్షరమున యతి నుంపవలయును. ఆటవెలఁదియు నాలుగు పాదములు కలది. ప్రథమ తృతీయపాదములలో సూర్యగణములు మూడు, నింద్రగణములు రెండు, ద్వితీయ చతుర్థపాదములలో నైదు సూర్యగణంబులు నుండవలయు. అన్నిటను జతుర్థగణాద్యక్షరము యతిస్థానము. ఇమ్మాడుపద్యములందును బ్రాసయతి నుంపవచ్చును.

అలంకారము-అతిశయోక్తి.

సీ. కుంతలేశ్వరుండు సిక్కు వడంగ విద్యాపు
 రంబు గైకొని నిజప్రాధి నెఱవెఱ
 బారసీకునకు దుర్భరమానవత్వంబుఁ
 దొలంగించె మానవదుర్గసీమఁ
 జోళవల్లభునకు సురవధూమధురాధ
 రము లిచ్చి మధురాపురంబుఁ గొనియె
 శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీవి
 నోదంబు యావనేద్రునకుఁ జూపె

తే. నతఁడు నుతికెక్కె రామనేత్రవంతురాళ,
 కలితపోడశదానవిఖ్యాతయశుండు
 మండలీకరమేఘు మార్తండవిరుదుఁ,
 డీశ్వరాధిపు నరసప్రశ్నశ్వరుండు.

13

(వ్యా) కుంతలేశాధిపతిని జిక్కుపఱచి-కుంతలములను (వెంక్రకులను) జిక్కు-
 పఱచిన నవి శోభావిహీనంబులై పూర్వస్థితిం జెందుట దుర్లభముకదా; విద్యాపురంబు-
 బిజాపురము; చోళవల్లభునకు సురసహూమధురాధరము లిచ్చి-చోళదేశపురాజును జంపి
 స్వర్గమునకుఁ బంపి యనుట; పోడశదానవిఖ్యాతయశుండు-పోడశదానములు :—

“స్వర్గం రోప్యం తథా తామ్రం కాంస్యం గావో గజా హయాః,
 గృహం భూమి ర్వృషో వస్త్రం శయ్యా క్షేత్ర ముపానహా,
 దాస్యన్నం సర్వకార్యేషు దానం పోడశకం మతం.”
 అని ప్రమాణము.

క. ఆనరసమహిమహిళా,
 జానికీఁ గులసతులు పుణ్యచరితలు తిప్పాం
 బా నాగాంబిక లిరువురు,
 దానవదమనునకు రమయు ధరయునుబోలె.

14

(వ్యా) మహిమహిళా-జాని-భూ సతిని భార్యగాఁ గలవాఁడు; రాజు.
 అలంకారము. ఉపమ.

క. వారలలోఁ దిప్పొంబ కు,

మారుఁడు పరిపంథికంధిమంథాచలమై

వీరనరసింహరాయుఁడు,

వారాశి పరీతభూమివలయం బేలేక.

15

(వ్యా) పరిపంథికంధిమంథాచలమై—పరపంథి-శత్రువు లనెడు; కంధి-సముద్ర మనకు; మంథాచలమై-మందరపర్వతమై; మందరపర్వతము సముద్రమును ముక్కించి సంక్షోభము గావించినటుల వీరనరసింహరాయఁడు శత్రువులను హింసించె నని భావము.

కృష్ణ రాయ వర్ణనము

శా.వీరశ్రీనరసింహశౌరి విదపక్ విశ్వక్షమామండలీ

ధౌరంధర్యమునన్ జనంబు ముద మంద న్నాగమాంబాసుతుం

డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుం డై రాజ్యసింహాసనం

బారోహించె విరోధులు స్థమానశైలారోహముం జేయఁగన్.

16

(వ్యా) ధౌరంధర్యము-భారవాహిత్యము; కృష్ణరాయఁడు సింహాసనం బారోహించు పఁగా నతనిశత్రువులు వనపర్వతంబుల నారోహించి రని చెప్పటచే నిది యక్రమాతి శయోక్త్యలంకారము.

ఇది శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము-చుసజసతతగ గణంబులును, బరుమూడవ యక్షరము యతిస్థానమును గలది.

సీ. యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి

సింహాసనస్థుఁ డై చెన్ను మెఱయ

గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁజేసి

పరకామినీసహోదరతఁ జూపఁ

మఱి జరాసుతునకై మధుర డించుటఁజేసి

పరవర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ

బారిజాతము నానపడి పట్టి తెచ్చుట

నౌదార్యమున దాని నడుగువఱుపఁ

తే. గోరి తొలుమేనఁ దన కైనకొదువ లెల్ల
మాన్చుకొనవచ్చి భవనైకమాన్యలీల
నవతరించిన కృష్ణుఁ డౌ ననఁగ మించె
నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాయకుండు.

17

ఈ పద్యమున శ్రీకృష్ణుఁడే తనయవతారమునఁ దనకుఁ గల్గిన కొదువలను దీర్చి
కొనుటకై యిపుడు కృష్ణరాయలుగా నవతరించి యప్పటికొదువలను మాన్చుకొనియెనని
వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కోడిగిందుట-పరిహాసాస్పదముగాఁ గ్రీడించుట.

కృష్ణావతారమునందు సింహాసనముండు కాకుండిన కతంబున నిప్పుడు సింహాసన
ముఁ డయ్యెననియు, నపుడు గొల్ల చేడియలతోఁ గ్రీడించుటంజేసి యిప్పుడు పరశ్రమీపరా
జుఁ డై యొప్పెననియు, నపుడు జరాసంధునకు మధురాపట్టణంబును విడిచి పరాజి
తుఁ డగుటంజేసి యిపుడు శత్రురాష్ట్రముల జయించి స్వాధీనపఱచుకొనెననియు, నపుడు
పారిజాతవృక్షము నాశించి దేవేంద్రునితో యుద్ధముచేసి దానిం దెచ్చుటచే నిపుడొకరి
సొమ్మున కాశింపక యెల్ల రఘును దాను దానములఁ జేసి కీర్తిగాంచెననియు భావము.

అలంకారము:—అధికాభేదరూపకము-కావ్యలింగము-పీనికి సంకరము.

శా. శ్రీరంగేశ్వర నాభి పంకజ రజ శ్రీ కంటెఁ జోళేంద్ర త
స్వీరాజత్కుచపాళిమంజరులకంటె సహ్యాభూభృత్తటి
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంటె న్వన్నె గావించెఁ గా
వేరీతోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్విసాధర క్తప్రభా. 18

(వ్యా) పంకజశ్రీ-తమ్మిపుష్పాడులసంపద; కుచపాళిమంజరులు-స్తనప్రదేశములం
దలంకరించుకొనిన పూగుత్తులు; స్తనప్రదేశములందు విలాసార్థము రాజశ్రీలు మకరికా
పత్రరచనలు కావించుకొనుటచే వారు ధరియించుపూపుగుత్తు లెఱ్ఱనిరంగుల నొప్పారునని
తెలియునది; సహ్యాభూభృత్తటి.....గైరికద్రవము—సహ్యాభూభృత్తటి - సహ్యపర్వత
ప్రదేశముదలి; నీరంధ్రీకృత-నిబిడమైన; గైరికద్రవము-గిరినుండి జాటు నెఱ్ఱనిద్రవపదా
ర్థము; ఇది గైరికాదిధాతువనంబడఁను; లక్షణము “గైరికం ర క్తధాతుశ్చ గై రేయం గిరిజం
తథా” అని భావప్రకాశము.

కృష్ణరాయఁడు శత్రురాజులను జంపి తదీయరక్తములను గావేరీజలంబులం బ్రవ
హింపఁజేయుటచే నవి శ్రీరంగసాధన్యామి నాభికమలమునందలి పుష్పాడులకంటెను,

జోళమహిపాలాంగనలకుచ ప్రదేశములం దలంకృతము లగు పువ్వుగుత్తులకం టెను, గావేరీ నదికి జన్మస్థాన మగు సహ్యాద్రితటములందలిగై రికద్రవముకం టెను మించినర క్తవర్ణముచే విరాజితంబు లై యొప్పారెనని భావము.

కృష్ణరాయఁడు శ్రీరంగనాథుని నేవించి సహ్యాచలప్రాంతదేశంబుల జయించి చోళ దేశమహి నాథుల యాపుమాపి జితకాశుఁడై చెలఁవారె నని యెఱుంగునది.

అలంకారము:—ఇందు గై రికద్రవాదిసంపర్కముచే మునుపే శోణవర్ణముగా నుం డిన కావేరీతో యంబులు శత్రురాజులర క్తములు కలిసిన కారణంబున నధికారుణప్రభా కలితంబు లయ్యె నని చెప్పటచే ననుగుణాలంకారము.

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రశస్తి నాఁడును నేఁడు

చెలఁగి ధర్మక్రమస్థితి ఘటించె

భూభృదుద్ధరణ విస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు

గోరక్షణఖ్యాతిఁ గుదురుపఱిచె

సాధుబృందావన సరణి నాఁడును నేఁడు

వంశానురాగంబు వదలఁ డయ్యె

సత్యభామాభోగన క్తి నాఁడును నేఁడు

నాకల్ప మవని నింపార నిలిపె

తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు

జనన మందెను వసుదేవమనుజవిభుని

కృష్ణుఁ డనుపేర నరసేంద్రుకృష్ణదేవ

రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు.

19

ఈపద్యమునం దాదినారాయణుండు తొల్లి శ్రీకృష్ణుండుగాను, నిష్కండుకృష్ణదేవ రాయలుగాను నవతరించె నని కవి సుడివి వారిద్దఱికిఁ గల సాధర్మ్యములను వర్ణించి యున్నాఁడు.

(వ్యా) నాఁడును-కృష్ణావతారమందును; చక్రవర్తిమహాప్రశస్తిఁ-చక్రాయుధ ముచేత నర్పించుచుండెనను ఖ్యాతిచేత; ధర్మక్రమస్థితిఁ-యుధిష్ఠిరునియొక్క న్యాయ స్థితిని; ఘటించెఁ-ఁజనఁగూర్చెను; నేఁడును-కృష్ణరాయావతారమందును; చక్రవర్తిమహా ప్రశస్తిఁ-సార్వభౌముఁడను మహాఖ్యాతితో; ధర్మక్రమస్థితిఁ-ధర్మమార్గమునందునికిని;

ఘటించెక; నాడును; భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తిక—భూభృత్—కొండయొక్క—(గోవిర్ధన గిరియొక్క); ఉద్ధరణ—ఎత్తుటయొక్క (ఉత్ + ధరణ); విస్ఫూర్తిక—అతిశయముచే; గోరక్షణఖ్యాతిక—గోపాలుఁ డను ప్రసిద్ధిని; కుదురుపటిచెక—ఘటించఁజేసెను; నేడుక—; భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తిక; భూభృత్—రాజులయొక్క (శత్రురాజులయొక్క); ఉద్ధరణ—(ఉత్ + హరణ) సంహరించుటయొక్క; విస్ఫూర్తిక—; గోరక్షణఖ్యాతిక—భూపాలనప్రసిద్ధిని; గో—భూమియనుటకుఁ బ్రమాణము. “స్వర్గేషు పశువాగ్విజ్విదిజ్విత్త్రఘ్నిభూతలే” అని యుచురుండు. కుదురుపటిచెక—; నాడును—; సాధుబృందావన సరణిక—సాధు—రమ్యమైన; బృందావనసరణిక—బృందావనమార్గమందు (అనఁగా బ్రదేశ మందు); వంశానురాగంబుక—వేణువునందలి ప్రేమను (అనఁగా వేణుగానమునందనుట); వదలఁడయ్యెక—విడువఁడయ్యె; నేడుక—; సాధుబృందావన సరణిక—సాధుబృంద—సజ్జన సమూహములయొక్క; అవనసరణిక—రక్షించుమార్గమునందు; వంశానురాగంబుక—తనవారియందలి ప్రేమను; వదలఁడయ్యెక—నాడును—; సత్యభామాభోగసక్తిక—సత్య భామతోడనుఖమును బడయు నాసక్తిచే; ఆకల్పముక—ఆప్రసిద్ధమైన పారిజాతవృక్షమును; అవనిక—భూమియందు; ఇంపారక—నిలిపెక—స్థాపించెను; నేడుక—; సత్యభామా భోగసక్తిక—సత్య—యథార్థభాషణమునందును; భామాభోగ—స్త్రీలతోడి భోగమునందును (నిజభార్యలతోననుట); సక్తిక—ప్రీతిని; ఆకల్పముక—కల్పాంతస్థాయిగా; అవనిక—నిలిపెక; నాడుక—(అనఁగాఁ గృష్ణునికాలమునందును); యాదవాన్వయమునందుక—యాదవులవంశమందు; వసుదేవ మహిపతిపుత్తుడైన కృష్ణుఁడనుపేర నాదినారాయణుఁ డవతరించె ననియు, నేడును యాదవాన్వయమునందనఁగా యదువునకు సంబంధించిన వంశము (యదువు యయాతికి జ్యేష్ఠకుమారుఁ డనియు; దుర్వసునక గ్రజుఁ డనియు భారతమువలనఁ దెలియనయ్యెడి) నందాదినారాయణుండు నరనేంద్రుని కృష్ణ దేవరాయుఁ డనుపేర నవతరించె ననియు భావము.

అలంకారిము: — క్లేషాత్తాపితానుభయాభేదరూపకము.

చ. అలఘణిభోగరత్నములు నాదిగిభోక్తృటగండగంధము

ల్లలఁపునఁ బాటి నవ్వు వసుధాసతి దా భుజకీర్తిమకాక్తిక

చ్ఛలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రుని బాహువునందు భూషణో

జ్జ్వలమణుల న్మృగీమదమువాసనయుం గని భూర్త లం గనల్. 20

(వ్యా) వసుధాసతి—భూదేవి; కృష్ణరాయనృపచంద్రుని బాహువునందుక—బాహువునందుఁ బ్రకాశించుచున్న; భూషణోజ్జ్వలమణులక—ఆధరణమైన భుజకీర్తియందు

మొఱయుచున్న రత్నములను; మృగీమదమువాసనయుఁకన్తూరీపరిమళమును; కని—; అలఘణిభోగరత్నములుఁ—తోల్లి తన్నుఁ దాల్చియుండిన శేషునిపడగలయందలి మణులును; అదిగిభోక్తిగండగంధముతో—తోల్లి తన్ను ధరించిన దిగ్గజములయొక్క యధిక మైన చెక్కిళ్ల వాసనలును; తలఁపునఁబాటి—జ్ఞప్తిరాఁగా; తా—(ఇది వాక్యాలంకారము); భుజకీర్తి మాక్తికచ్చలమునఁ—భుజకీర్తియందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే (భుజకీర్తి-భుజాభరణము); నవ్వుఁ—పరిహసించుక; అంగనల్—స్త్రీలు; ధూర్తలు—దుష్టస్వభావము.

భూమిదేవి యిప్పుడు తనభారమును వహించిన కృష్ణరాయలబాహువునందు ధరింపఁబడిన భుజకీర్తియందలి మణులను గన్తూరివాసనయుఁగిని పూర్వము తన్ను ధరించియుండిన శేషునిపడగయంగలి రత్నములను దిగ్గజములచెక్కిళ్ల యందలి వాసనలును దనకు జ్ఞప్తిరాఁగా (నవి వీనికంటె దద్దయునికృష్ణంబులను భావంబున) నమ్మసీపతి భుజకీర్తలందలి ముత్యము లనెడు వ్యాజముచే నచ్చె ననియు స్త్రీలు చెడ్డస్వభావముగల వారనియుఁ దాల్చిర్యము.

భూమిని దొల్లి యాదిశేషుఁడును దిగ్గజములును ధరించియుండఁగా నప్పుడు శేషునిఘణాభోగరత్నములను దిగ్గజముల గండస్థలగంధములను దా ననుభవించుచు సంతసించుచుండెననియు, నిప్పుడు తన్నుఁ గృష్ణరాయ మహీనాథుఁడు నిజబాహువునందు భరింపఁగా నందు ధరింపఁబడియుండు భూషణమునందలి రత్నములను బూయఁబడియుండు కస్తూరియొక్క పరిమళమును ననుభవించుచు దొల్లి టిఘణాభోగరత్నములను మత్తేభగండగంధములను స్మరించి యవి వీనికంటె దద్దయునికృష్ణములని భావించి వానిం బరిహసించెననియు, నాపరిహాసము ముత్తైములవలె ధవళమైయుండుటచే నిచ్చటఁ గృష్ణదేవరాయలు భుజమునందు ధరించిన భుజకీర్తియనెడు భూషణవిశేషమందలిముత్యములు వసుధాసతినవ్వువలె నొప్పారె ననియు భావము.

ఇచట భూదేవి తొల్లి తాను బ్రీతితోమన్నించుచుండిన శేషునిఘణాభోగరత్నములును దిగ్గజములగండగంధములును నిప్పుడు తాను వేటొక నాయకుని జేరి యతని మణులనువాసనలనుగాంచి సంప్రీతిఁ బొంది పైనిజెప్పిన వస్తువులను దిరస్కారభావముతోఁ బరిహసించుటచేత నిది భూదేవికి సత్ప్రవర్తనముగాదు. కావున దీనింబట్టిమాడ స్త్రీలుధూర్తస్వభావ లని విశేషమునుండి సామాన్యమును సమర్థించుటచే గవి యర్థాంతరన్యాసమును నలంకారమును జెప్పెను.

ఇందు నాయక (భూదేవి) పరకీయ.

అలంకారములు:—కైతవాపహ్నుతి-స్మృతి - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుఁడు కృష్ణనందను
 నృనసిజునిఁ జయించె నది మానుషమే నరనేంద్రుకృష్ణరా
 యన్యపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
 దనుఁ డగు వీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగఁ. 21

(వ్యా) మునుకొని-పూని; కొండవీటికడ-కైలాసపర్వతప్రాంతమునందు; కొండ
 వీడును పట్టణమునకు సమీపమునందు, అని యర్థాంతరము. తొల్లి రుద్రుఁడు కృష్ణనంద
 నుఁడగు మన్మథుని జయించె ననుట పరాక్రమవిశేషము గాదు. ఇప్పుడు కృష్ణరాయలు
 ప్రతాపరుద్రనందనుఁడగు వీరభద్రుని జంపక దయతోఁగాపాడెను. తనకుమారుని జంపిన
 వాని కుమారుని దాను రక్షించుట యుదాత్తగుణముగదా. కావున నిదియే శ్లాఘనీయ మని
 భావము.

ఇందుఁ గృష్ణరాయని దీరోదాత్త నాయకునిగా వర్ణింపఁబడినది.

లక్షణము:—

క. ధీరుఁడుగంభీరుఁడు సత్కార్యుఁడు నస్వయంకృతస్తుతి నిరహం
 కారుఁడు నగు నాయకుఁ డిల, ధీరోదాత్తుఁడు నాఁగ ధృతిఁ బెంపారుఁ.
 అని కావ్యాలంకారమాణుషి.

చ. నెలకొని కృష్ణరాయ ధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ
 గలన నెదిర్చి హస్తీకరకాండతతు ల్మనకంఘఁ బాములై
 మలసినచోటఁ గూడిన సమగ్రయశోవననంబు గప్పి తా
 వలవఁగ జేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడు గాన నేర్పునఁ. 22

(వ్యా) కలన-యుద్ధమునందు; మనకంఘఁబాములై - రత్తిక్రీడాపరవశములగు
 సర్పములై; మనకము-సంభోగేచ్ఛ; మలసినచోట-చేరినస్థలమునందు; సమగ్రయశోవనం
 బు-విశాలమైన యశస్స నెడువస్త్రమును; కప్పి-(భూసతిమీఁదననుట); వశ్యవిధిజ్ఞుఁడుగా
 న-వశీకరణవిద్యాప్రపీఠం డగుటచేత; భూసతిని వలవఁగజేసె నని యన్వయము.
 లోకమునందుఁ గాముకులగు పురుషులు తాముకోరిన పడఁతులను దమ్మువలచునట్లునర్చు
 టకై యొకధవళవస్త్రముమీఁద సర్పమిథునములను రమింపఁజేసి యావస్త్రము నాయంగ
 నపైఁ గప్పిన నప్పడఁతి తనకు వశురాలగునని లోకప్రసిద్ధిమగు వశీకరణంత్రము గలదు.
 దీనిని మనకలాడించుట యందురు.

సీ. ఉదయాద్రవేగ నత్యుద్ధతి సాధించె
 వినుకొండ మాటమాత్రన హరించె
 గూటము ల్నెదరంగఁ గొండవీ డగలించె
 బెల్లముకొండ యచ్చెల్లఁ జెఱిచె
 దేవరకొండ యుద్యుత్తి భంగము నేసె
 జల్లిపల్లెనమగ్రశక్తి గూల్చె
 గినుక మీఱుననంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసె
 గంబంబుమెట్టు గ్రక్కనఁ గదల్చె

తే. బలనికాయము కాలిమట్టుల నడంచు
 గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుఁ
 డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
 రాజమాత్రుండె శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు.

23

(వ్యా) వేగ-వేగమును (అటోపమును); వేగ యనుటకుఁ బ్రయోగము—

“ఆ, ధృతరాష్ట్రం డవినీతి నేసినను సుధింపంగరాదంచు వే! గ తెగంబాఱు”...

భారతము, ఉద్యో. ఆ 3.

అత్యుద్ధతి-అతిపరాక్రమముతో; అత్యున్నతితో ననుట. ఈపదము సాఖి ప్రాయమై చమత్కారపోషకముగ నుండెడు. ఇట్లులే తక్కినపాదంబులలోను నరయు నది. వినుకొండను-వినియెడుకొండను; మాటమాత్రన-(మాటచేతనే) జయించె నని చెప్పట చమత్కారము; కొండవీడు - పర్వతపట్టణమును; కూటముత్ - శృంగములు; చెదరంగ-కదలునట్లుగా; అగలించె-కదల్చెను; బెల్లముకొండ-అను నొకదుర్గమును; అచ్చెల్లఁజెఱిచె-స్వరూపనాశనము చేసె ననుట; అచ్చుతో బెల్లము చేయఁబడుటచే బెల్లముకొండయచ్చెల్లఁ జెఱిచెనని చెప్పట సరసము. అనంతఁడు (శేషుఁడు) క్రింద నున్నవాఁడు కావున ననంతగిరిని క్రిందుపడఁజేసెనని చెప్పట చమత్కారము; మెట్టును గదల్చిన శిథిలమై చెడుంగావునఁ గంబంబుమెట్టును గదల్చెనని చెప్పటసరసము; మెట్టు-కొండ; కటకమును-కటక మనుపేరుగల పట్టణమును; కటక మను నాభరణవిశేష మనియు భావము; కటకము-కడియము; బలనికాయము-(కృష్ణరాయల) సేనలసమూహము; కాలి మట్టుల-కాలిత్రొక్కుడులచేత; అడంచు-అణచును, జయించు ననుట; ఉత్కల

మహీశుడు—ఉత్పలదేశపు రాజు. కృష్ణరాయలు తన నేనాసయాహముయొక్క పాద సంచారముచేతనే తన రాజధానియగు కటకమును పట్టణమును జయించునని యుత్పల దేశపురాజు కృష్ణరాయలకు భయపడుచుండె ననియుఁ గావున నీతఁడు రాజసామాన్యుడు కాఁడనియు భావము.

అలంకారము:—పరికరము.

సీ. బాహుసాధక్రీడఁ బరఁగు పంటవలంతి
తొయ్యలి నిడుదకస్తూరిబొట్టు
వైరి సైన్యాభిలో వచ్చు గెల్పులనావఁ
గడఁ జేర్చుప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి
యరికుంభికుంభముక్తాక్షరాంకిత మగు
జయరమాకన్యక చదువుపలక
శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు
సమరేంద్రజాలపింఛంపుఁగుంచె
తే. మేను సగము యశోమహేశానునకును
శౌర్యంపిఁ గోరి వచ్చిన చాయలేమ
నరసవిభు కృష్ణరాయ భూనాథచంద్రు
చేత ననిలోన మించు కౌత్సేయకంబు.

24

యుద్ధమునందు విజృంభించు కృష్ణరాయని హస్తమునందలి కత్తి యిందు వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అనిలోనక—యుద్ధమునందు; మించు—విజృంభించు; కౌత్సేయకంబు—కత్తి; బాహుసాధక్రీడ.....తొయ్యలి—తన బాహువనెడు మేడయందు సంచరించు భూ సతియొక్క; నిడుదకస్తూరిబొట్టు—స్థిర మైనకస్తూరీతిలకము; గెల్పులనావఁ—జయమనెడు నావను; కడఁజేర్చు—దరికిఁదీసికొనిపోవు; ప్రాఁకుడుఁగడపుఁజేయి—(నీటియందు) నావను నడపుతెడ్డు. శత్రుసేనయను సముద్రమునుండి వచ్చెడు జయమనెడునావను దరికిఁజేర్చె ఁ గడవలెఁ గృష్ణరాయనికత్తి యొప్పుచున్నదని భావము.

అరికుంభి...ముక్తాక్షరాంకితమగు—శత్రువుల యేనుఁగుల కుంభములనుండి పుట్టు ముత్యములనెడు నక్షరములే చిహ్నముగాఁ గల; జయరమాకన్యక—జయలక్ష్మి యనెడు

పడుచు; చదువుపలక - చదివెడుపలక; నల్లనిపలకమీద నక్షరములు వ్రాసి చదువుట యిప్పటికిని బల్లెటూళ్ల బడులలో వాడుకయైయున్నది.

క. జలధరఘణిఘణిచక, జలచరకరిమ స్తకేతుశంఖవరాహా

జ్వలదంష్ట్రశుక్తిజాతంబులు ముతైము లొప్పు రత్నముల వివిధములై .

—అని రత్నశాస్త్రము.

దీనికి సంస్కృతము.

“గజేంద్రదీమూతవరాహశంఖ మత్యైహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని,

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవభూరి.”

శత్రురాజులకు - శత్రురాజులయొద్దకు; అప్పురస్త్రిలను రప్పింపజేయు యుద్ధమునెడు నింద్రజాలసంబంధమును నెమిలిపించుచున్నవలె గృష్ణరాయలకత్తియు న్నదని భావము. అనగా శత్రువుల జంపి దేవలోకమునుండి వచ్చు నప్పురస్త్రిలతో గూడ స్వర్గమునకు బంపు నని భావము.

“అదేశకాలపారోక్ష్యం పరోక్షస్యైవ నస్తునః |

యత్రోషధాదిభిస్సోయ మేంద్రజాలవిధిస్మృతః||” అని ప్రమాణము.

యశోమహేశానునకును-తనకీర్తి యనెడు శివునకు; తనయశస్సనెడుశివునకు నతని కత్తి పార్వతివలె నర్థశరీరమై యున్నదని భావము. యశస్సు ధవళమగుటచే శివునకు బోల్పబడియె. శౌర్యరవి గోరివచ్చిన చాయలేమ-తన పరాక్రమమునెడు సూర్యుని చెంతకువచ్చిన చాయాచేవలె గత్తి యొప్పుచున్నదని భావము. చాయలేమ నలుపు వర్ణము గలది కావున గత్తికి బోల్పబడియె.

అలంకారము:—రూపకములాటు. వీనికి సంస్కృతి—ఉల్లేఖము.

షష్ఠ్యంతములు

క. ఏవంవిధ గుణఖనికిని

ద్యోవనితా ప్రార్థ్యమానధూర్తారిధరి

త్రీవర సంగతి సుభగం

భావుకరణముదిత కలహపారణమునికి.

(వ్యా) ఏవంవిధ-ఇటువంటి; గుణ-గుణములకు; ఖనికి-గనియైన హానికిని; ద్యోవనితా...మునికి-ద్యోవనితా - స్వర్గకామినులచేత; ప్రార్థ్యమాన-కోర బడు

చున్న; ధూర్త-దుష్టులగు; అరిధరిత్రీవర-శత్రురాజులయొక్క; సంగతి-మాడికను; సుభ-
గంభావుక-చునోజ్ఞముగా నగుచున్న; రణ-యుద్ధముచేత; ముదిత-సంతుష్టుడైన; కలహ-
పారణమునికొ-నారదుడుగలవాడగు కృష్ణరాయనికి; కృష్ణరాయడు కలహప్రియు-
డగు నారదమహర్షికి సంతోషము గలుగునట్లు తనతోయుద్ధముచేయవచ్చెడు శత్రురాజు-
లను జంపి స్వర్గమున కంపు నని భావము.

కలహపారణమునికొ-కలహమునే యశేనముగాఁ గలముని (నారదుడు).

ఈకాన్యమునందుఁ బ్రారంభముననే నారదుడు కృష్ణునిపాలికిఁ జనుడెంచి పారి-
జాతమసుమం బొక్కటి యొసంగి సత్యభామాకృష్ణులకుఁ గలహముఁ గావించుట వర్ణింపఁ
బడినది. దాని నిక్కడ నూచించుటకై “రణముదితకలహపారణమునికొ” అని చమ-
త్కారముగఁ జెప్పఁబడియె.

అలంకారములు—పర్యాయోక్తి - ముద్రాలంకారము. సూచ్యార్థసూచనము
చేయుట ముద్రాలంకారలక్షణము.

క. రాధాతనయాధారిత

గాధాధఃకరణ నిపుణకరణశయునకుఁ

మేధావ దసాధారణ

బోధాకరహృదయునకు విబుధసదయునకుఁ.

26

(వ్యా) రాధాతనయ-కర్ణనియందు; ఆధారిత - ఆవహింపఁబడిన; గాధా-కథము
(ప్రసిద్ధిని); అనఁగా దానముచేయుటయందుఁ గర్ణుడు నిరుపమానుడను లోకప్రసిద్ధిని;
అధఃకరణ-క్రిందుపఱచుటయందు-అనఁగా దిరస్కరించుటయందు; నిపుణ-సమర్థమైన;
కరణ-సాధనమైన; శయునకుఁ-హస్తముగలవానికి; మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకు (పండితు-
లకుమాత్రము); అసాధారణ-విశేషమైన, అనఁగా ననితరసాధారణమైన; బోధ-జ్ఞానము-
నకు; ఆకర-స్థానమైన; హృదయునకుఁ-మనస్సుగలవానికి. మఱియొక యర్థము.—

మేధావత్-ప్రజ్ఞావంతులకును; అసాధారణ-సామాన్యముగాని; బోధ-జ్ఞానమునకును;
ఆకర-స్థానమైనవానికిని; విబుధ-పండితులయెడల; సదయునకుఁ-దయాశుభైనవానికిని;
“నిపుణకరణసదయునకుఁ” అని యొకపాఠము గలదు. దాని కర్థము—

నిపుణ-సమర్థమైన; కర-హస్తముయొక్క; సత్-శ్రేష్ఠమైన; అయునకుఁ-శుభా-
మహావిధి గలవానికి; అనఁగా దానవ్యాపారము గలవాడని భావము.

—‘అయ శ్శుభావహో విధిః’ అని యమరుడు.

క. నాగాంబికా కుమారున

కాగామి గతాధునిక సృపాలభ్య యశ

శ్రీగుంభ హసిత హిమగుది

శాగజ తనుకటజ నైల్య సంభారునకు.

27

(వ్యా) ఆగామి.....సంభారునకు—ఆగామి-జనింపజోవు; గత-చనిపోయిన; ఆధునిక-ఇప్పుడుండెడు; సృప-రాజులకు; అలభ్య-పొందదగని; యశశ్రీ-కీర్తిసంపన్నయొక్క; గుంభ-చేరికచేత; హసిత-నవ్వబడిన; ఇక్కడఁ దెల్లఁగాఁజేయఁబడిన యని భావము. హిమగు-చంద్రునియొక్కయు; దిశాగజ-దిగ్గజములయొక్కయు; తనుకటజ-దేహమునుండియుఁ జెక్కిల్ల నుండియుఁ బుట్టిన (అనగాఁ జందురునియొక్క శరీరమునుండి పుట్టినదియు దిగ్గజముల కటచులనుండిపుట్టినదియు నగు); నైల్యసంభారునకు—నీలకాంధిరమును గలవానికి. అనగాఁ గృష్ణరాయనియశస్సు భూతభవిష్యద్వర్తమానప్రభువులయశస్సుకంటె మించినదనియు నీతని యశస్సు చంద్రునిశరీరము నందలి నీలకాంతులను బోఁగొట్టి తెల్లగాఁ జేసినదనియు నీతని యశస్సు స్వర్గపర్యంతమును దిగంతములందును వ్యాపించె ననియు భావము. “దానాది ప్రభవా కీర్తిః ప్రతాప ప్రభవం యశః” అని కీర్తియశస్సులకు భేదము. అయినను గవులు వీని నభేదముగాఁ బ్రయోగింతురు. (హిమగు-మంచుకిరణములు గలవాఁడు.)

అలంకారములు:—అతిశయోక్తి-తద్గుణము-అలంకారకృతవస్తుధ్వని.

క. సామర్ష దళిత పరభట

సామజ హయ కూలముద్రుజ తుతజఘనీ

కాముకితాఖిలజలధికి

నాముష్యాయణ సుధీ గృహంగణ నిధికి.

28

(వ్యా) సామర్ష .....జలధికి—సామర్ష-కోపయుక్తముగా; దళిత-చీల్చఁబడిన; పరభట-శత్రువులయొక్క సేనలు; సామజ-వీరుఁగులు; హయ-గుఱ్ఱములు; (వీనియొక్క) కూలముద్రుజ-గట్టును బెల్లగించి పడఁద్రోయుటవలని (అనగా నిర్మూలము సేయుటవలని); తుతజఘనీ-నెత్తురుపేటలచేత (సంపూర్ణ రక్తప్రవాహములచేత నని భావము); కాముకిత-కాముకులుగాఁజేయఁబడిన; అఖిలజలధికి—అన్ని సముద్రములు గలవానికి. అనగాఁ గృష్ణరాయలు చంపిన శత్రువులసేనలు గజములు గుఱ్ఱములు వీని రక్తములచే నేర్పడిన నదులు సమస్తసముద్రములకుఁ బ్రవహించెననియు నది సముద్రుఁ

డు సరిత్పతిగావునఁ గ్రొన్నెత్తురుటేఱులు వచ్చుచో వానిం గామించున ట్లాప్పెననియు భావము. ఆముష్యాయణ.....నిధికిఁ—ఆముష్యాయణ-సద్వంశమునందుఁ బుట్టిన; సుధీ-పండితులకు; గృహంగణనిధికిఁ—గృహముధ్యమందలి నిధియైనవానికి; అనఁగాఁ బరం పరాప్రసిద్ధులగు పండితులకుఁ గృష్ణరాయలు ముంగిటి పెన్నిధివలె సమస్తసంపత్తులుండై వారిని బోషించు నని భావము. 'వరభట' అని ముద్రితగ్రంథములలోఁ బాఠము కానఁ బడుచున్నది. అది సమంజసముకాదు.

అలంకారములు—అసంబంధాతిశయోక్తి—ఉ త్వేక్ష్యగమ్యము-కడపటి పాదమున రూపకము. అలంకారకృతలంకారధ్వని.

క. కోదండద్రోణునకును

వేదార్థసాధన ప్రవీణునకు సమి

న్నేదిన్మ విమత తరసా

స్వాదనవశ తుందపరిమృజ కృపాణునకుఁ.

29

(వ్యా) కోదండద్రోణునకుఁ—విలువిద్యయందుద్రోణునకుసమానమైనవాఁడును; సమిన్నేదిన్మ...కృపాణునకుఁ—సమిత్—యుద్ధమునందు; నేదిన్మ-మిక్కిలి సమాపించిన (డగ్గటిన); విమత-శత్రువులయొక్క; తరస-మాంసమును; అస్వాదన-తినుటయందు, 'పిశితం తరసం మాంసంపలలగ్రక్వమామిషం' అని యనునఁడు; నశ-అధీనమైనకారణముచేత, అనఁగాలోఁబడుటవలన; తుందపరిమృజ - (కడుపునిండుగఁదిని) కడుపును దడపుచున్న, అలసమైన; కృపాణునకుఁ—కత్తిగలవానికి. అనఁగాఁ గృష్ణరాయనికత్తియుద్ధమునందుఁ దన్ను సమాపించిన శత్రువులను జంపి వారి మాంసములను యజ్ఞేష్టముగాఁ దినుటచేఁ గడుపుఁ దడవికొనుచు సోమరియై యుండెనని భావము.

తుందపరిమృజ-తుంద-కడుపును, పరిమృజ-తడపువాఁడు (తిండిపోతు, సోమరి యని యర్థము.)

అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

క. అనుహృదనుపవన వినర

గ్రసనరసవ్యసనవశవికనదసిరసనా

ప్రసరణ శయఘణ విలసన

విన్యమర మరువకిత సమరవీధీస్థలికిఁ.

30

(వ్యా) అనుహృ.....స్థలికిఁ—అనుహృత్—శత్రువులయొక్క; అనుపవనవిసర-ప్రాణములనెడు వాయుసమూహములను; గ్రసనరస-అస్వాదించు రుచియందలి;

వ్యసన-అసక్తికి; వశ-అధీనమై; వికసత్-విచ్చుచున్న; బయలుపెడలుచున్న; అసిరసనా-
కత్తియనెడు నాలుకయొక్క; ప్రసరణ-చాచులును గల్గిన; శయఘ్న-హస్తమనెడు
పాముపడగయొక్క; విలసన-విలాసముచేత; విస్మయరమణకీత-అధికభయంకరముగాఁ
జేయఁబడిన, (మరువఁ-భయానకం), (దీనియర్థ మింకను విచార్యము); సమరవీధీస్థలికిఁ -
యుద్ధరంగము గలవానికి.

శత్రువులయొక్క ప్రాణము లనెడు వాయువులను గృష్ణరాయని హస్తమనెడు
పాముపడగయందుఁ బ్రకాశించు కత్తియనెడునాలుక శత్రువులయొక్క ప్రాణములనెడు
వాయువుల నధికముగాఁ గ్రోలుటయందు లోలుపమై చాచి యిటునటుఁ దిప్పుటచే
యుద్ధరంగము మిక్కిలి భయంకరముగాఁ జేయఁబడె నని భావము.

అలంకారము:—వృత్త్యనుప్రాసము (శబ్దాలంకారము); సావయవరూపకము.

క. వైంధ్యద్విపగంధనిబ

ద్ధాంధ్యాళి ప్రతిపదోదితాలయవిభవా

వంధ్యప్రబంధ కృతి సం

బంధ్యనుభావునకు బుధితమనుభావునకుఁ.

31

(వా) వైంధ్యద్విప.....బంధ్యనుభావునకుఁ—వైంధ్యద్విప-వింధ్య
పర్వతభవములగు నేనుగులయొక్క; గంధ-వాసనలచేత; నిబద్ధ-కలిగింపఁబడిన; ఆంధ్య-
గ్రుడ్డితనముగలిగిన; అళి-తుమ్మెదలచేత; ప్రతిపద-సర్వత్ర (సర్వదా అనియు నర్థము);
ఉదిత-చెప్పఁబడిన (కీర్తింపఁబడినయనుట); ఆలయవిభవ-గృహవైభవముచేత(కలిగినట్టి);
అవంధ్య-అధికమైన; ప్రబంధకృతి-కావ్యనిర్మాణమునకు; సంబంధి-సంబంధమైన(అనఁగాఁ
గవులచేఁ బ్రబంధములందుఁ బొగడఁబడిన); అనుభావునకుఁ-మాహాత్మ్యముగలవానికి.

కృష్ణరాయని గృహవైభవములను వింధ్యోద్భవములగు నేనుగుల మదజలములఁ
గ్రోలుచు మదాంధములై యున్న తుమ్మెదలు సర్వత్ర కీర్తించునటుల యుంకారములు
చేయుచున్నవనియు నట్టిగృహవైభవముల నలరు నతనిమాహాత్మ్యమును గవులు ప్రబంధ
ములందుఁ బొగడుదు రనియు భావము.

వైంధ్యద్విప-అని చెప్పుటచేఁ గృష్ణరాయఁడు వింధ్యపర్వతమువలకుఁ గల దేశ
ముల నాక్రమించె నని ధ్వని స్ఫురించెడు. ఇక్కడ శబ్దశక్తిమూలధ్వని.

బుధితమనుభావునకుఁ—బుధిత-తెలిసికొన్న; మను-మంత్రములయొక్క; భావు
నకుఁ-అర్థముఁగలవానికి (అనఁగా రహస్యములగు నర్థముల నెఱిగినవాఁ డనుట.)

క. వనితాజనతాస్మరునకు

ఘనతాపనితారకాభికద్యుచరగవీ

ఘనతాయనకారకన

త్పనితాత్పనితాంతదానపరతంత్రునకు.

32

(వ్యా) వనితాజనతా-స్త్రీజనసమాహములకు; స్మరునకు-మన్మథుడైనవాని కిని (సమాహారమునందు “తత్” ప్రత్యయమువచ్చి ‘జనతా’ యనురూప మేర్పడియె). ఘనతా.....తంత్రునకు-ఘనతాప-అధికమైనవ్యసనమును; నితారక-హింసా ట్టుటయందు; అభిక-ఆసక్తిగల; “కమః కామయితాభికః కమనః కామనోఽభికః” అని యమరుడు; ద్యుచరగవీ-కామధేనువుయొక్క; ఘనతాయన-ఘన-అధికమగు; తాయన-వృద్ధికి (అనగా గొప్పతనమునకు); కారక-హేతువైన; సత్-సత్పురుషులచేత; పనిత-స్త్రీత్రముచేయఁబడిన; ఆత్మ-తనయొక్క; నితాంత-ఎడతెగని; దాన-ఈవికి; పరతంత్రునకు-అధీనుడైనవానికి; కృష్ణరాయని సంతతదాన మహిమమును సజ్జనులు కామధేనువుయొక్క యీవింబోలియుండుటచే దాని మాహాత్మ్యమునంటి దని పొగడుదు రనుట.

ఈపద్యమున ద్విప్రాసము.

క. పరిపంథి దోర్బలసమి

త్పరివర్ధిష్ణు ప్రతాపదహ నారణికి

సరసకళాధోరణికి

సరసాధిప కృష్ణరాయనాయకమణికి.

33

(వ్యా) పరిపంథి.....దహనారణికి-పరిపంథి-శత్రువులయొక్క; దోర్బల-బాహుబలమనెడు; సమిత్-సమిధులచేత; పరివర్ధిష్ణు-మిక్కిలి వృద్ధిబొందు స్వభావముగల; ప్రతాప-శౌర్యమనెడు; దహన-అగ్నినిబుట్టించు; అరణికి-కోయ్య యగువానికి; అనగా-గృష్ణరాయఁ డను నగ్ని మధనదారువునండి ప్రతాపమనెడు నగ్ని పొడముచున్నదనియు నది శత్రువుల బాహుబల మనెడు సమిధులచే వృద్ధిబొందుచున్నదనియు భావము.

సరసకళారసవంతములైన విద్యులయొక్క; ధోరణికి - మార్గముగలవానికి; అట్టి కృష్ణదేవరాయలకు.

అలంకారము-రూపకము.

క థా ప్రా ర ం భ ము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పంబూనిన పారిజాతావహా
రణం బను మహాప్రబంధమునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

(వ్యా) అభ్యుదయ-శ్రేయస్సు; మహాప్రబంధమునకుఁ-మహాకావ్యమునకు.
నగరాగ్ధ వాదులగు పదునెనిమిదివిషయములైనను వానం గొన్ని తక్కువగానైనను వర్ణిం
పఁబడియుండునది మహాకావ్య మనంబడును.

క. జనమేజయ జనవల్లభుఁ

డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునం

దనివి సనక వైశంపా

యనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయత్తమతికా.

(వ్యా) ఆనుదినమును-ప్రతిదినమును; సుధాస్వాదము-అమృతపానము.

సీ. హరివంశకథలెల్ల నానుపూర్విగ నిట్లు

విని కృతార్థుడ నైతి మునివరేణ్య

యా దానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ

బూని యా యదువంశమున జనించి

యతఁడు గ్రమ్మఱ వారి కాధార మగు పారి

జాతంబు పుడమి కేరీతిఁ దెచ్చె

ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని

బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి

తే. తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము దీఱ

వినఁగ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ

ననిన నా వ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ
నధిప విను మని పలికె నత్యాదరమున.

36

(వ్యా) ఆపపూర్విగఁ—ఒకటిపెంబడి నొకటిగా (వరుసగా);

ఒండేని—కాపన్న; పాడి—న్యాయమును; తొఱగి—విడిచి.

చ. హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేంద్రుని యింట నున్న య
చ్చరలకొలంబువారి నెలజవ్వనముం బొలివోనివారిఁ ద
న్వరునిఁగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాఱువేపురం
బరిణయ మయ్యె నారదునిపంపున సౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై.

37

సుగమము.

తే. మఱియు రుక్మిణి నత్య జాంబవతి మిత్ర
వింద భద్ర సుదంత కాళింది లక్ష
ణ యనఁగా మున్న కల రజ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండు సమతాభిమానవతులు.

38

(వ్యా) మహిషులు—పట్టపుదేవులు; ఏకపదనము మహిషి.

ఉ. ఆరమణీలలామముల నందఱు గూడి యదూర్ద్వహుండు త
ద్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతకృదినీమల
న్వారిధితీరకుంజసదనంబులఁ గేళితరంగిణీతటీ
క్రైరవిణీసహాయ మణికల్పిత సౌధముల న్వసించుచున్.

39

(వ్యా) యదూర్ద్వహుండు — యదువంశము నుద్ధరించువాఁడు; క్రైరవిణీ
సహాయ—చంద్రుఁడు; క్రైరవిణీసహాయమణి—చంద్రకాంతమణి.

శా. ఏయేవేళల నేనరోజముఖి యేయేలీలలం గోరుఁ దా
నాయావేళల నానరోజముఖి నాయాలీలలం దేల్చి యే
చాయం జూచినఁ దాన యై మెలఁగుచు న్నౌఖ్యాబ్ధి నోలాడు భో
గాయత్తం డయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్.

40

(వ్యా) ఓలాడు—ఓలలాడు, రూపాంతరము; లేలియాడు నని యర్థము.

ఈపద్యంబున సమత యను కావ్యగుణంబును దెలియునది.

“అవైషమ్యం క్రమవతాం సమత్వమితికీర్తితమ్” అని సరస్వతీకంఠాభరణము.

కం. దొరఁకొన్న కొలఁది విడువక, చరణపదార్థములనడక సరిసాగెడు వి

స్ఫరణ యది సమత యనఁ జను, నరయం గుకవులకు నంప దది పరికింపక.

అని కావ్యాలంకార చూడామణి.

క. హరి యిట్లు సతుల నందఱు

సరిగాఁ జూచియును భోజజనపాలసుతం

దరుణీమణి సాత్రాజితి

నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్.

41

(వ్యా) భోజజనపాలసుత-దుక్కిణి; సాత్రాజితి-సత్యభామ; చనవులు-ప్రేమ తోడి స్వాతంత్ర్యములు.

చ. కులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నీ

వల నల గుక్కిణీరమాణి వాసిఁ జెలంగఁగ వత్సభామయుం

గులమును రూపము న్మగనికూరిమియుం గలదాన నంచు నా

వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్వాడమె న్మది వారి కెంతయుక. 42

(వ్యా) కులము-సద్వంశజననము, ఆభిజాత్యమనుట; రూపము—చతుర్విధ భూషణములను ననఁగాఁ గర్ణాభరణములగు కుండలములను గంఠాభరణములగు ముక్తాహారములను బాదాభరణములగు నందెలను హస్తాభరణము లగు కడియములను ధరింపకున్నను నా సామూలచే నలంకరించుకొన్న విధముననే ప్రకాశించునట్టి యాకారవిశేషము.

“కుండల ముక్తాహార నూపురాంగదాది చతుర్విధభూషణా

భావేషి భూషిత వదనభాసమాన ఆకారవిశేషః.”

అని సంస్కృతమున రూపనిరూపణము.

“అవేధ్యారోప్యవిశ్లేప్య బంధనీయై రభూషితం

యద్భూషిత మివా భాతి తద్రూప మితి కథ్యతే.”

అని భావప్రకాశము.

“అంగాస్య భూషితాన్యేవ ప్రక్షేపాస్తై ర్విభూషణైః

యేన భూషిత వద్భూతి తద్రూప మితి కథ్యతే.”

అని రసార్ణవసుధాకరము.

ఈవలక్—ఒకవైపున; వాసిఁజెలంగఁగఁ—పాభవముతోనొప్పారఁగా; ఇచ్చటఁ
“జెనంగఁగఁ” అని యొకపాఠము కానంబడుచున్నది కాని దానికంటె “చెలం
గఁగఁ” అని యుండుటయే లెస్స; ఆవలక్—మఱియొకవైపున; అనఁగా రుక్మిణిపద్మినిగా;
పవరింపఁగాఁ—మెలఁగఁగా; రవరవలు—అనూయలు, స్పర్ధలు.

ఇందును ‘సమతే’ యనుగుణము.

శ్రీకృష్ణునొద్దకు నారదమునివచ్చుట.

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంత గృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్వ జూద మ
త్యంతవినోదకేలిమెయి నాడుచు నుండఁగ నదృశ్యతంబుగఁ. 43

(వ్యా) శశికాంత.....వేదిమీఁదఁ—చంద్రకాంతమణులచేఁ గల్పింపఁబడిన
తిన్నెపై.

సీ. సరిగమపథనిన సంజ్ఞస్వరంబుల

మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ

భాగీరథీపయఃపరిపూర్ణమణికమం

డలుపు హస్తంబునఁ జెలుపు మిగులఁ

బ్రణవమృతావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష

వలయంబు కర్ణశక్కులిక వ్రేల

సమరస్మత్యోచిత చమరవాలంబును

గక్షపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ

తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల నీన

జడలు మోక్షద్రుసల్లవశంక నేయ

గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ
నారివేరంపుడవని దైత్యారికడకు.

44

ఈపద్యంబున నారదాగమనము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సరిగమపథనిస సంజ్ఞ స్వరంబులక—సరిగమపథనియనుసంజ్ఞలుగల స్వర ములచేత, ఇచ్చటఁ గడపటి ‘స’కారము తారవజ్ఞు మని తెలియునది (మధ్యమవజ్ఞమని యర్థము).

“సరిగమపథని”యని సప్తస్వరంబులకు సంజ్ఞలు. స్వప్తస్వరములు—షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, అనునవి.

“శ్లో. శ్రుతిభ్యస్సన్న్య స్సన్న్యాష్టజ్ఞ
ర్షభ గాంధారమధ్యమాః,
పంచమో ధైవతశ్చాఫ నిషాద ఇతిసప్తతే
తేషాంసంజ్ఞా సరిగమపథనీత్యపరామతా.

అని ప్రమాణము.

మహతి—నారదుని వీణెకు మహతి యని పేరు.

“విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తు కళావతీ

మహతీ నారదస్య స్యా త్సరస్వత్యాస్తు కచ్చసీ.” అని ప్రమాణము.

సభోవాయునిహతిక—(నారదుండు గగనంబునుండి వచ్చుటచే) ఆకాశవాయువుల తాఁకుడులచేత; మొరయక—శబ్దింపఁగా; ప్రణవమంత్ర.....కర్ణశక్కులిక వ్రేలక—ప్రణవమంత్ర—‘ఓం’ అను మంత్రముయొక్క; ఆవృత్తి—పురశ్చరణము చేత; పావన—పవిత్రమైన; స్ఫటికాక్షవలయంబు—స్ఫటికమణినిర్మిత జపమాల;

కర్ణశక్కులికక—(శక్కులిక—చక్కిలము)—చక్కిలమురూపమును బోలిన కర్ణమునందు.

అక్షశబ్దవృత్తప్రతిః—

“అదిక్షాంతార్ణయోగిత్వా దక్షమాలేతి కీర్తితా

తద్వర్ణసంఖ్యై ర్మణిభి ర్జపమాలాం ప్రకల్పయేత్.” అని శారదాతిలకము.

దీని వివరణము:—

“అకారాది లకారాంతం పంచాశన్మణినూత్రకం

క్షకారం మేరుషంసానే లకారాది విలోమతః

వర్ణాష్టకవిభేదేన శత మష్టోత్తరం భవేత్

ఏకై కాంతరితం మంత్రం జపా దేవం ఫలప్రదం.”

స్ఫటికచణులతో జపించిన మోక్షము కలుగును.

‘స్ఫటికో మోక్షదః పరః’ ‘స్ఫటికో మోక్షదాయకః’ అని ప్రమాణము. స్ఫటికాక్షమాలను నారదుఁడు కర్ణమున ధరించెనని చెప్పఁబడి యుండుటచే దానియందెన్ని మణులు లుండెనని విచారింపఁదగు. అష్టోత్తరశతసంఖ్య యనినచో సంతటి దీర్ఘమగు జపమాలను జేవని దాల్చుట యసంగతము కావున నమ్మునీంద్రుఁడు మోక్షార్థియగుటచే నిగ్యదేనుమణులుగల స్ఫటికజపమాలను ధరించె నని తెలియనగు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“పంచవింశతిభి ర్మోక్ష స్త్రీంశద్భి ర్ధనసిద్ధయః
సర్వార్థాస్సప్తవింశత్యై పంచదశ్యాభిచారికం
పంచాశద్భిః కామ్యకర్మ సిద్ధి స్సాన్యచ్ఛతు రుత్తరైః
అష్టోత్తరశతై స్సర్వసిద్ధి రక్షైః కృత స్సృజా.”

కర్ణ మనఁగా నిచ్చటఁ గుడిచెవి యని తెలియునది. స్ఫటికాక్షమాలను గుడిచెవియందు ధరించుట యేల యనఁగా దక్షిణశ్రవణమునఁ బ్రావోపదేశము చేయఁబడును గావునను నందు గంగ వసించునని యైతిహ్యము గలదు గావునను పరమపావనమైనయంగ మగుటచే దానియందు నారదుఁడు జపమాలను ధరించె నని యెఱుంగునది.

“విప్రజాం దక్షిణే శ్రోత్రే గంగాద్భ్య స్సరితోఽభిలాః
వసంతిసతతం పుణ్యా స్తస్మాత్తైః సలస్పృశేచ్ఛృతిం.”

విప్ర. 1.

అని ఆశ్వలాయనస్మృతిరత్నము.

చమరవాలము—చమరమృగముతోఁడయందలివెండ్రుకలతోఁ జేయఁబడినచామరముని యర్థము;

అకాలచంద్రికలక్—కాలము కానప్పటి వెన్నెలను; ఈనక్—కల్పింపఁగా; అనఁగా వెన్నెల కాయుటకు సమయము కాకున్నను నారదునిదేహకాంతి ధవళము కావున వెన్నెలవలెఁ గాయుచున్న దని భావము. ఆరివేరంపుఁడపసి—కలహప్రియుఁడైన ముని; ఆరివేరము—కలహము.

(వి) నారదుఁడు విష్ణుభక్తాగ్రేసరుఁడు, త్రికాలవేది, లోకానుగ్రహతత్పరుఁడు, జితేంద్రియుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు. అట్టి మహనీయునిఁ గలహప్రియుఁ డనియుఁ గలహభోజి యనియుఁ జెప్పఁదగునాయని శంక యెల్లరక్తును గలుగనోపు. నిక్కముగ నమ్మహర్షి సత్తముఁ డితరులకుఁ గావలయానని కలహములఁ బొసఁగించి వేడుకఁ జూచువాఁడుకాఁడు. అయినను జనులకుఁ గర్మవశంబున నేయేఘలంబులు సంప్రాప్తములు

కాఁగలవో నానిం బడయుట కనురూపములగు కార్యములం బ్రవర్తింపజేయునటు లా మునీంద్రుఁడు జనుల మత్స్యహంబుఁ గల్పించునని యెఱుంగునది. అట్లుచేయుట కలహం బులపగిదిఁ గానంబడును. ఇక్కడ నారదమహర్షిని 'ఆరివేరంపుఁదపసి' యని చెప్పుటచే నితఁడు సత్యభామకును గృష్ణునకును గలహము లొనరించుటకై వచ్చినవాఁడు కావున నీపదం బిక్కడ సాభిప్రాయం వై యున్నది.

అలంకారములు—“మహతి సభోవాయునిహతి మొరయన్”, అనుచోట సంజం ధాతిశయోక్తి-పురుష వ్యాపారము లేకయే వీణపలుకుచున్నట్లుచెప్పుటచే విభావనాలంకారము ప్రతీయమానము.

ఇది యలంకారకృతాలంకారధ్వని.

ఇచ్చట నారదునివీణ యతిసుకుమారముగాఁ జేయఁబడిన నని స్ఫులింఁచెడు.

“దేహకాంతు లకాలచంద్రికలనీనన్”, అనుచోట నారదాగమనము రుక్మిణీ కృష్ణులకును దదితేరులకును జంద్రికాప్రసరణమువలె హృదయాహ్లాదకరమై యొప్పెననిధ్వని.

“మోక్షద్రుపల్ల వశంక నేయన్”, అనునడ నుత్పేక్ష; రూపకానుప్రాణితము. ఇట 'శంక'యను పద ముండుటచే నిది భ్రాంతిమదలంకార మనుశంక గలుగవచ్చునుగాని యది భ్రాంతియే.

“మశ్యే శంకే ద్రుపం ప్రాయో నూనమిత్యేవ మాదిభిః

ఉత్పేక్షావ్యజ్య తేశస్తై రివ శబ్దోఽపి తాదృశః”

అని యాచార్యదండికృతకావ్యాదర్శమునఁ బ్రమాణము.

ఇచ్చట నారదమహర్షి జడలను గాంచి యెవరును మోక్షవృక్షపల్ల వములని భ్రమపడ లేడు. కావున నిట నుత్పేక్షయే యని తెలియవలయు.

“ఆరివేరంపుఁదపసి” యనుచోటఁ బరికరాలంకారము.

క. వచ్చినమునిసతి కెదురుగ

వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వనితయుఁ దానుం

బొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి

యచ్చరరిపుభేది సలిపె నాతిథ్యంబున్.

45

(వ్యా) పొచ్చెంబులేని—తక్కువకాని; వియచ్చరరిపుభేది—వియచ్చర — ఆకాశమునందు సంచరించువారు (దేవతలు), వియచ్చరరిపు—దేవతలకు శత్రువులు (రాక్ష

నులు), వారిని సంహరించినవాడు వియచ్చరరిపుభేది; పెద్దలు చిన్నవారియొద్దకు వచ్చునపుడు వీరిప్రాణములు భయగౌరవములచే శరీరములనుండిలేచి వెడలు ననియు వీర్రా పెద్దలకుఁ బ్రత్యుత్థాననమస్కారములఁ జేసిన మఱి నాప్రాణములు తమశరీరములయందే నిలుచు ననియు స్మృతులు నుడువుచున్నవి.

శ్లో. ఉర్ధ్వం ప్రాణాహ్యత్క్రమంతి యూనస్థస్థవిర ఆగతే
ప్రత్యుద్ధమాభివాదాభ్యాం పునస్తాఽప్రతిపద్యతే. అని మనుస్మృతి.

కృష్ణుడు భగవంతుడుఁ బరమాత్ముడైనను బ్రకృతిమన మనుజరూపమున నవతరించుటంజేసి సనాతనుడగు నారదచుహ్వి కంఠెను సంతయొచిన్నవాడు గావునఁ గృష్ణుఁ డార్యధర్మముం బాటించి యా సంయమింగ్రునకుఁ బ్రత్యుత్థాననమస్కారములఁ జేసె నని తెలియునది.

తే. అపుడు రుక్మిణి కనునన్న నబ్జములులు

రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి

హరియు నమ్మానియనుమతి నర్హవీర

మున సుఖాసీనుఁ డయి కరంబులు మొగిచ్చి.

46

సుగమము.

క. సురసంయమివర మీ రిట

కరుదేరఁగ నిప్పు డేఁ గృతార్థుడ నయితిన్

నిరతంబు మీరు నాపయిఁ

గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము సుమీ.

47

(వ్యా) నిరతంబు—ఎల్లప్పుడు; ఇది దేశ్యశబ్దము. సంస్కృతమైనచో మిక్కిలి యాసక్తి గల దని యర్థము.

ఇది—ఈవిషయము, అనఁగా నాపైఁ గరుణ గలిగియుండుటయను నీవిషయము; అకారణము—నిర్వేతుకము.

(వి) భారతమున ‘నిరత’మను పదము దేశ్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది.

“తరువోజః నిరతంబుగా నేను నీవనుభేద నియమంబులేకున్గి— నిక్కము మనకు నిరువురకును నీకు నిష్ఠుండ నాకు నిష్ఠుండు మఱి నీ కనిష్ఠుండ నాకుఁ

గరమనిష్ఠుం డట్లు కానమ్మ మనుచు ఘనభుజాల్ భువనోపకారై కమతులు
హరియునర్జునుఁడు బ్రయముతోడఁదగిలి యనోన్మనహితభావ లాడుచు
న్నంత]

ఆరణ్యపర్వము. ఆశ్వాసము. 1.

కం. “నిరతము రాక్షసభావముఁ, బొరసియు నీ విట్లు ధర్మబుద్ధి వగుట య
చ్చెరు విది కావున నీకును, దిరముగ నమరత్వమిచ్చితిని గృప వత్సన”

ఆరణ్యపర్వము. ఆశ్వా. 6.

ఈపట్టులలో ‘నిరతము’ అనుటకు ‘సతతము’ అను నర్థముపాసఁగదనియు ‘నిర్ణ
యముగా’ అనునర్థము చెప్పనచ్చు ననియుఁ దోచెడు.

క. నావుడు శౌరికి ని ట్లను

నా వేలుపుఁదపసి మర్త్యుఁ డాడెడిరీతిఁ

నీ విట్లు వలుక నుచితమె

యే విశ్వజనీనచరిత యెఱుఁగ నె నిన్నున్.

48

(నా) విశ్వజనీనచరిత్రప్రపంచమునందలి సర్వజనులకు హితమైన చరిత్రము.
గలవాఁడా.

కావ్యగుణము-సౌశబ్దము.

సంస్కారవి శేషశాలి శబ్దప్రయోగము సౌశబ్దమనంబడును.

“శబ్దశాస్త్రవిజ్ఞేయా శ్లాఘ్యసంస్కారశాలితా,

శబ్దానాం విద్యతేయత్ర సౌశబ్దం తత్రకథ్యతే.”

—అని లక్షణము.

“సుపాంతిజాంచవ్యుత్పత్తి స్సౌశబ్దమితి కథ్యతే”

—అనియుఁ గలదు.

ఈయాశ్వాసమందు 25 వ పద్యమునందలి “సుభగంభావుక” యను పదమును
23 వ పద్యములోని “కూలముద్రుజ”యను పదమును “నామస్యాయణ”యను పద
మును 29 వ పద్యములోని “నేదిష్ట” “తుండపరిమృజ” శబ్దములును వ్యాకరణశాస్త్ర
సంస్కారవి శేషోత్పన్నములు కావున నచ్చటను సౌశబ్దమను గుణమును గాంచునది. ఈ
శబ్దముల రూపనిష్పత్తింగుఱించి పీఠికలో విస్తరించి వ్రాయఁబడియున్నది.

నారదుండు శ్రీకృష్ణుని స్తుతించుట

సీ. ప్రామినుకులదొంగఁ బాతాళకుహరంబుఁ

జారఁబోటి చీటిసచోట వీవ

తరిగొండ వెన్నువై దాల్చి వేల్పులఁ గూటి

చవిఁ దేల్చినట్టి కచ్చపమ వీవ

నీటిలో మునిగిన నేలచేడియఁ గొమ్ము

కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోణి వీవ

మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న

క్కఱఁ గాచినట్టి సింగంబ వీవ

తే. దితిజు మెట్టిన యా పొట్టిదిట్ట వీవ

పుడమితేఁడుల నడచిన ప్రోడ వీవ

కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన గబ్బి వీవ

యిపుడు ద్వారక వసియించునీవు నీవ.

49

ఈపద్యమున విష్ణుదేవుని దశావతారములలోఁ గృష్ణావతారమువలనఁ గల యవతారములు ప్రాయికముగా నచ్చతెలుగు మాటలతో వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ప్రామినుకులు—ప్రాతేపలుకులు, అనఁగా వేదములు; దొంగఁ—సోమా కాసురుని; చీటిస—చంపిస; చోటపు—చుత్స్యవిశేషమపు(చుత్స్యావతారము); తరిగొండఁ— మందరపర్వతమును; మాటిపవిఁ—ఆహారరుచియందు (అనఁగా నమృతపానముఁ జేయించి); తేల్చిన—సంతోషపఱచిన; కచ్చపము—తాచేలు (కూర్మావతారము); నేలచేడియఁ— భూసతిని; ఘోణి—పంది (వరాహావతారము); మునిమాపు—మాపు—రాత్రి; మునిమాపు— రాత్రికిఁబూర్వమైన కాలము; అనఁగా సాయంకాలము; సింగంబు—సింహము (నృసింహా వతారము); దితిజు—బలిచక్రవర్తిని; మెట్టిన—అణచిన; పొట్టిదిట్ట—చామనస్సాము (నామనావతారము); పుడమితేఁడులనడచినప్రోడ—(పరశురామావతారము); కడలిఁ గోలకుఁ దెచ్చిన—సముద్రముపై బాణముఁ బ్రయోగించి యాతనిగర్వము నణచిన; గబ్బి—కూరుడు (రామావతారము); నీవు నీవ—నీవు సర్వాంతర్యామియగు పరమాత్ముని యని భావము.

అయినను శ్రీకృష్ణుండు దశావతారాంతర్భూతుండు కాఁడనియు సాక్షాద్భూత మంతుడే యనియు భాగవతము నడుపుచున్నది. “ఏతేకాంతకలాః పుంసః కృష్ణాస్త్య భగవాన్ స్వయమ్” శ్రీభాగవతము స్కంధము. 1. అధ్యాయ. 3. శ్లో. 2.

ద్వారకవసియించు నీ వనుటచే బలరామవతారమును జెప్పబడినది. బలరామ కృష్ణు లొక్క యవతారముగానే భావింపబడుదురు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

ఆయుధ ప్రగ్రహా పీఠా తావన్మోన్య మయా వుభౌ
పూర్వజానుజ సంక్షాతు రామ గోవిందలక్షణౌ
సమరే ఒప్రతిరూపాతౌ విష్ణురేకోద్విధాకృతః
ద్విపత్ను ప్రతిపర్వాణౌ పరాక్రాంతౌ యథేశ్వరౌ.

హరివంశవిష్ణుపర్వము. అధ్యాయ 17. శ్లో. 18.

క. రక్కసిమగువల యీలువు

మొక్కపటిచె దీవ పాపములగమి కాలం

ద్రొక్కెదవు నీవ యింకిట

నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా.

50

(వ్యా) ఈ—నీవే; రక్కసిమగువల—రాక్షసస్త్రిలయొక్క; ఈలువు— పాతివ్రత్యమును; మొక్కపటిచెదవు—చెటుపఁజూయెదవు (భవిష్యద్ధర్మము); ఈవాక్యము బుద్ధావతారమును సూచించుచున్నది; పాపములగమి కాలంద్రొక్కెదవు—ఇది కల్యాణ తారమును సూచించుచున్నది.

క. ద్వారక వైకుంఠపురం

బీరుక్మిణీ లక్ష్మీ మీర లిచ్చట నునికీ

సారెకుఁ గొల్వంగ వత్తును

గోరికతోఁ గంసహర ముకుంద మురారి.

51

సుగమము.

వ. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యవ్వరించినందఱుం డమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనా బిరుదగాఢా కథనవందిబృందాయమానేందిదిరంబును నుచితోపయోగజ్ఞునితా నందబాష్పసందోహ శంకావహ మకరందబిందుతుందిలంబును నిఖిల మనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశదప్రభానిచుళితంబును నగు పారి

జాతంపుఁ గ్రొన్న న మిన్నేటిపసిండినెత్తమ్మిచిగురుటాకునం బొదివి
యిచ్చిన.

52

ఇందుఁ బారిజాతకుసుమము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) నిజవాసనా...దిందిరంబును—నిజవాసనా—తన పరిమళముయొక్క—
(అనఁగాఁ బారిజాత కుసుమపుఁ బరిమళముయొక్క); బిరుదగాథా — బిరుదగానము
లను (అనఁగా స్తుతిపాఠములను); కథన — చెప్పెడు; వంది బృందాయమాన —
వంది బృందమువలె నాచరించుచున్న; వంది — స్తుతి పాఠపఁడు, బట్టువాడని
యర్థము; ఇందిందిరము — తుమ్మెదలు కలది. అనఁగాఁ బారిజాతకుసుమ పరి
మళముచే నాకర్షింపఁబడి యందలితేనియం ద్రాగుటకై తుమ్మెదలు మూఁగుచున్న
వనియు నవి చేయు యుంకారము లా కుసుమరాజు పరిమళమును బొగడుచున్న
ట్లుండెననియు భావము. ఉచితోపయోగ...తుందిలంబును—ఉచితోపయోగ—అర్హ
మైన యుపయోగముచేత (నారదుఁడు కృష్ణుని కొసంగుటయనెను నర్హోపయోగముచేత;
జనిత—కలిగిన; ఆనందభాష్పసందోహ—ఆనందాశ్రువులగుంపు లనెడు; శంకాహా—సందే
హమునుగల్గించు; మకరందబిందు—తేనెబొట్టులచేత; తుందిలంబును—బలిసినదియు; అనఁగా
భారముకలిగినదియనుట; నిఖిలచునోరభ...నిచుళితంబును—నిఖిలచునోరభ—పదాన—ఎల్ల
కోరికల నిచ్చుటవలన బొడమిన; కీర్తిశంకాకర—కీర్తి యను సందేహమును గలిగించు;
విశదప్రభా—తెల్లని కాంతులచేత; నిచుళితంబు—కప్పఁబడినది; అనఁగాఁ బారిజాతకు
సుమము తెల్లదగుటచే దానిచుట్టును ధవళకాంతు లలమియున్నదినియు నవి యాపుష్ప
ము సర్వాభీష్టముల నొసంగుటచే గలిగినకీర్తులో యనునట్లుండెననియు భావము. కీర్తి
ధవళ మని యెఱుంగునది. కీర్తిని ధవళ మని వర్ణించుట కవిసమయము. కవిసమయము
లనఁగాఁ గవు లవలంబించుచుప్రదాయములు; అవి యనేకములు గలవు. కీర్తిని డెలుపు
గాను క్రోధము నెఱుపుగాను నాకాశమును నీలముగాను వర్ణించుట, కొన్నివృక్షములను
లతలుగా వర్ణించుట, వసంతమునందే కోయిల లుండుట, మానససరోవరంబున మరాళ
ములుండుట, చక్రవాకదంపతులు రాత్రులలో వియోగమును బొందుట, చకోరపక్షులు
చంద్రకిరణములనే భుజించుట, చాతకములు వాననీళ్లనే పానము నేయుట, మొదలగు
నవి; క్రొన్నన—క్రొత్తపుష్పము; అప్పుడు కోసినపుష్ప మనుట; మిన్నేటి...చిగురు
టాకు—మిన్నేటి—ఆకాశగంగయందలి; పసిండినెత్తమ్మి—బంగారుతామరయొక్క; చిగు
రుటాకునక—పల్లవమునందు; పొదివి—చుట్టి.

అలంకారము—మూఁడుసమాసవాక్యములలోనుశ్చేష్ట.

(వి.) నారదాగమన పారిజాతకుసుమప్రదానము లీకావ్యమందు వర్ణనమానంబగు కథామహిమంబునకు బీజావాపం బని యెఱుంగునది.

క. వినయంబు విస్మయంబును

మనమునఁ బెనఁగొనఁగ నపుడు మాధవుఁ డా క్రొ.

న్నన గయికొని భీష్మకనం

దనఁ గనుఁగొని సత్యభామ తలఁపున నిలునన్.

53

(వ్యా) విస్మయంబు—అపూర్వవస్తువును జూచుటచేఁ గలుగు చిత్తవిస్తారము.

‘అపూర్వదర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయో మతః’ అని లక్షణము.

—రసార్థవసుధాకరము.

భీష్మకనందనన్ — రుక్మిణిని; తలఁపున నిలునన్ — జ్ఞప్తికిరాఁగా, స్మరించి.

మ. ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో

మది సాత్రాజితి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినన్ దీని నె

ల్లిదముం జేసినజాడ దోచునొకొ యా లె మ్మిందు నే నున్మిఁ జె

ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగా ననుచు లీలన్ రుక్మిణీకాంతకున్. 54

(వ్యా) ఎల్లిదము—కేలి, అవమానము, చులకన; డౌ లెమ్ము—పరేకాని; ఇది విశ్రాంతిభావనిశ్చయమును డెలుపును; ఇందు నే నున్మిఁ—ఈ రుక్మిణియింట నే నుండుటచే; ఏరికిఁ బంపఁగాఁ జెల్లదు—ఇతరులకెవరికిని బంపుట తగదు; పో—పొమ్ము, అనుట; ఇది నిశ్చయదార్థ్యమును డెలుపును; రుక్మిణీకాంతకున్—దీనికి మీఁదటివద్య. మందలి ‘యిచ్చినన్’ అను పదముతో నన్వయము. కావున నీరెండుపద్యములలో భావము మిళిత మై యుండుటఁజేసి యుగ్మ మనంబును.

“శ్లో. ద్వాభ్యాం యుగ్మ మితిప్రోక్తం త్రిభిః శ్లోకై ర్విశేషకం

కాలాపకం చతుర్భిస్సాన్య త్త దూర్ధ్వం కుశకం స్మృతం.”

అని ప్రమాణము.

అయినను గొందఱు రెండుశ్లోకములకును గుశకమనియే వక్కాణించియున్నారు.

చ. కనుఁగవఁ బిన్ననవ్వు దొలఁక న్మనినాథుని కన్నునన్న ని

చ్చినఁ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మానికి మ్రొక్కి యవ్వరిం

దన నెఱిగొప్పనం జెరివిన స్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేఁ

తనెల ధరించిన ట్లమరె దద్దయు మోహనకాంతినంపదన్. 55

(వ్యా) మనినాథుని కన్నుసన్నన్—కృష్ణుడు స్వయముగానే పారిజాత పుష్పమును రుక్మిణీకే యొసంగుటకుఁ దనమనంబున నిశ్చయింపఁగాఁ దన్నిశ్చయచ్యుతి కాకుండునట్లు నారదుఁడును బుష్పమును రుక్మిణీదేవి కిమ్మని నయనసంజ్ఞ చేసి పురి కొల్పె నని భావము.

చెరివినన్—చెక్కుకొనఁగా; పలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి—మంచుకొండ యగు హిమవంతునిహుఁతురు, పార్వతి; లేఁతనెలన్—బాలచంద్రుని.

అలంకారము—ఉపమ.

సీ. మగమీల నగఁజాలు తెగఁగీలుకొను వాలు

కనుఁగవ కొక వింతకాంతి యొదవె

వలిజక్కువలవెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు

చనుదోయి కొక వింతచాయ దోఁచె

నెలతుమ్మెదలదిమ్ము వెలిఁజిమ్ము చెలువమ్ము

గలవేణి కొక వింతనలుపు మీఱె

నల చెందోవలవిందు చెలు వెందు వెదచిందు

మొగమున కొక వింతజగి దొలంకె

తే. జక్కఁదనమున కొక వింతచక్కఁదనము

జవ్వనంబున కొక వింతజవ్వనంబు

వ్విభ్రమంబున కొక వింతవ్విభ్రమంబు

గలిగె నద్దివ్యకుసుమంబుకతన సతికి.

56

ఈపద్యమునఁ పారిజాతకుసుమధారణమువలన రుక్మిణీదేవికిఁ గలిగిన సౌందర్యా తీతయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మగమీలన్—గండుఁజేపలను ; నగఁజాలు—తిరస్కరించు ; అనఁగా మిక్కిలి ప్రకాశమానమగు ; వాలుకనుఁగవకున్—విశాలమైన నేత్రద్వయమునకు ; వింత కాంతి—అపూర్వమగు శోభాతీతయము ; వలిజక్కువల—గుండ్రములగు చక్రవాకపక్షుల

యొక్క; జక్కవయని యాపాంతరము; పెక్కువల అతిశయములను; తక్కువగఁ—
క్రిందుపఱచునట్లు; ఎలతు మ్రోదలదిమ్ము—లేదేటులగర్వమును; వెలిజిమ్ము—పోగొట్టు;
చెందోవలవిందు—చంద్రునియొక్క; చెలువు—అందమును; ఎందుక—ఎచ్చటను; వెద-
చిందు—ప్రసరింపఁజేయు; విభ్రమము—విలాసము.

కాంతి—మన్మథాప్యాయనోజ్జ్వల మగు శోభ.

“యాపయాపనలావణ్యయాధిసాబగు, సుందరులకెల్ల రసికులుశోభి యందు
దనరుననోన్యతుల్యగాత్రములయందు, గడఁగిపెట్టనితోడవయి కానఁబడుచు”.

“ఆశోభయ రంజనగుణ, పేశలయై మించుగలిగి జెరసినవిద్యా

కాశలుకాంతియందు ప్ర, కాశప్రతిభాప్రిసెఱుగఁగాఁదగు బుద్ధి.”

—అని కావ్యాలంకారమాదామణి.

చక్కదనము—సౌందర్యము—అనఁగా నన్నియవయవముల సంభిబంధములు.
తెన్నగాఁ గూర్చబడి యమర్చబడియుండుట.

“అంగప్రత్యంగకానం య స్సన్నివేశోయథోచితం

సుస్థిప్తం సంభిబంధస్సస్య తత్సందర్శ ముదీర్యతే”

—అని రసార్థవస్తుధాకరము.

జవ్వనంబు—యాపనము; పదునాఱు సంవత్సరములు మొదలు ముప్పదిసంవత్సర
ములవఱకుఁ గల ప్రాయము యాపన మనఁబడును. పదునాఱుసంవత్సరమువఱకు బాల
యనియు ముప్పదియొకటవ సంవత్సరము ముప్ప లేఁబడియేనుసంవత్సరములవఱకుఁ బ్రాధ-
యనియు సంతకుఁ డై ని వృద్ధ యనియుఁ జెప్పఁబడును.

“యావత్ పాదశిసంఖ్య మబ్జముదితా బాలా తితప్ర్రింశేతిం

తావ తస్యైత్తరుణీతి బాణవిశేఖైఃసంఖ్యాః యావద్భవేత్

సాప్రాణేత్యభిధీయతే కవివరై ర్వృద్ధా తిహార్థ్యంస్మృతా

నింద్యాకామకలాకలాపవిధిషు త్యాజ్యానదాకామిభిః”

—అని ప్రమాణము

“రతివ్యాయామసహనో మత్తేభస్యేవమత్తతా ।

విద్యతేయవభావోయ స్తద్యోవనముదాహృతమ్ ”

అని యాశఙ్గలక్షణము.

యాపనము నాలుగువిధములు—అవి యలంకారకాస్త్రమువలనఁ దెలియనగు—గంభ-
విస్తరభీతిచే నిచ్చట లిఖింపఁబడదయ్యె.

విభ్రమము—విలాసము—దీనిలక్షణము.

“బిట్టనిజప్రియునంగన, కట్టెదురంజూచి యంగకంబులమీఁదఁ
బుట్టించినయొయ్యారము, చిట్టాడుల యపి విలాసవిహ్నంబరయఁ”

—అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

“ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భూనేత్రాననకర్మభిః
తాత్కాలికోవిశేషోఽస్సవిలాస ఇతీరితః”

—అని రసార్ణవసమధాకరము.

ఈపద్యమున లలిత మను సనుభావము నర్థింపఁబడినది.

లలితలక్షణము:—

“విన్యాసభంగిరంగానాం భూవిలాసమనోహరా
సుకుమారాభివేద్యత్ర లలితం తదుదీరితం”

—అని రసార్ణవసమధాకరము.

ఇందుఁ గావ్యగుణములు— సమత-ప్రసాదము-మాధుర్యము - సౌకుమార్యము-
కాంతి మున్నగునవి సుస్పష్టంబులు.

మఱియు శృంగారరసము-ద్రాక్షాపాకము-కైశికీవృత్తి-వైదర్భీరీతి. వీనింగాం
చునది.

ఇవి ప్రాయికముగా నీకావ్యమునందంతటను గన్పట్టు. బుద్ధిమంతులంబందుఁ
గాంచి యానందింతురుగాక.

(వి) శృంగారరసమును కైశికీవృత్తియు సామవేదోద్భవములు గాన గానయు
క్రమంగాఁ జదువుట కివి యనుకూలములుగా నుండును.

శృంగారరసము సామవేదజన్యమనుటకుఁ బ్రమాణము:—

“వరసవస్థాయిభావములలోఁ జెప్పిన రతియొ విభావాదిరంజనముల
నయ్యెను శృంగారమది నీలవర్ణంబు నెన్నునిమొన సామవేదవంశే
వర్ణంబు గడుసౌకుమార్యంబు కైశికీవృత్తిని మధురతావిధమునందు
సుప్రసాదాభిధానప్రాసభణితిని విరచింపనొప్పుఁ గవిత్వమునను”

—అని యప్పకవీయము.

కైశికీవృత్తి సామవేదభవమనుటకుఁ బ్రమాణము:—

“భారతీసాత్వతీచైవకైశిక్యా రభటితిన
చత్రసోపృతయస్తాసాముత్పత్తిర్వత్సతే స్ఫుటమ్,

ఋశ్వేదాచ్చ యజుశ్వేదా త్సామవేదాదధర్వణః
భారత్యాద్యాః క్రమాజ్ఞాతా ఇత్యన్యేతు ప్రచక్షత్.”

—అని రసార్థవ స్పృహకరము.

క. కలకంఠకంఠి యీగతిఁ

బులుగడిగిన ముత్తియంపుఁ బాలుపొందంగా

నెలనవ్వొలయఁగఁ బలికెను

జలజాననుపట్టి కలహసంభ్రమపరుఁ డై.

57

(వ్యా) కలకంఠకంఠి—కోకిలస్వరమువంటికంతధ్వని కలది; ఈగతి—ఇట్లు పులుగడిగిన ముత్తియము—పులు—మాలిన్యము (అనఁగా దోషము); కడిగినముత్తియము— పొంగొట్టఁబడిన ముత్తము.

నారదుఁడు రుక్మిణికిఁ బారిజాతకుసుమప్రభావంబు నెప్పుట

నీ. జలజాతీ యిది పారిజాతప్రసూనంబు

నరులకు ధరియింప నరిది సూపె

పొలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజురాణి

యును శిరంబునఁ దాల్తు రనుదినంబు

హరిబహిఃప్రాణంబ వగుట నేఁ డెఱుంగంగ

నచ్చె నీ కిపు డిది యిచ్చెఁ గాన

వెలఁదులు పదియాఱువేపురలో నెన్న

సరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు

తే. నీవు దాల్చినకతన నీ పూవు నేఁడు

భాగ్యము వహించె నుచితోపయోగ్యవృత్తి

నీస్థితార్థంబు లొడఁగూర్చు నిది లతాంగి

దీనిమహిమంబు చెప్పెదఁ దెలియ వినుము.

58

ఈపద్యము మొదల టిటువదిమూఁడపపద్యమునఱకుఁ బారిజాతప్రసూనమాహాత్మ్య ము పర్తింపఁబడియె.

(వ్యా) అరిది—దుర్లభము; పాలోమి—శచీదేవి; పద్మ—లక్ష్మి; పద్మజు
రాణి—సరస్వతి; హరిబహిః—ప్రాణంబవు — కృష్ణునకు నీవు వెలుపల సంచరించుప్రాణము
పంటిదానవు; అనంగా—బ్రాహ్మణురాల పనుట.

గంగావదీతీరమున బుట్టినదికావున బారిజాతంబను పేరుగలిగె.

“పారేజాతో విష్ణుపద్యాః పారిజాత ఇతీరితః” అని హరివంశము.

ఇందుఁ గావ్యగుణములు—మాధుర్యము—ప్రసాదము— అర్థవ్యక్తి.

క. పరిమళము సెడదు వాడదు

పరువము దప్పదు పరాగభరభరితం బై

నిరతము జగదేకమనో

హర మగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా.

59

(వ్యా) పరువము—ప్రాయము.

కావ్యగుణములు—ప్రసాద సౌకుమర్యములు.

మ. అభిసీలాలక నీవు నీపతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే

శలతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను

జ్వలదీపాంకుర మై రత్నిశ్రమ తనూనంజాతధారాశఘ

ర్మలవంబు ట్టొలంగింపఁగా సురటి యై రంజిల్లు నిచ్చాగతిక. 60

(వ్యా) లతాంతాయుధసంగరంబునకు—రత్నిక్రీడకు; ఘర్మలవంబు—చెమటు
బొట్టులు; సురటి—విసనకట్ట.

కావ్యగుణము—బౌదాత్యము.

చ. అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల న్నమకూర్పు నాఁట.

నృడలికఁ జెందనీక యశుభంబు లడంచు జగత్ప్రియంబునం

బడయఁగరాని నర్వగుణభవ్యము సు మ్మిది దీనిఁ దాల్చి యి

ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్. 61

(వ్యా) అడిగితయంత లోన—అడిగినయప్పుడే.

చ. కువలయప్రతనేత్ర నెఱిగొప్పన నీ కుసుమంబు దాల్చుటక

నవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా

ధవుఁ డఱలేనికూర్చి జవదాఁటక నీ పలు కాదరింపఁగా

నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్విత వై విహరింతు గావుతక.

62

(వ్యా.) అటలేని-అడ్డులేని; జవదాటుక-హడ్డు సత్క్రమింపక.

క. నెలకొని వేసవిఁ జలువయుఁ

జలివేళల నుష్ణగుణము సముచితభంగిం

గలిగించు నీ లతాంతము

కొలఁదులు చెప్పంగ నిచ్చుకొత్తలు సుమ్మి.

63

(వ్యా.) కొలఁదులు-మహిమలు.

క. అలరుంబోడులలోపల

నలరుం బోడుములు నీకు నగ్గల మగుచున్

దలఁ పూ వాడక యుండుము

తలపూవు ధరించి వికచతామరసాక్షి.

64

(వ్యా.) పోడుములు-సౌభాగ్యములు; అగ్గలము-అతిశయము; తలపూవాడక సంకల్పము చలంపక (నిశ్చలురాలై); తలఁపు-ఊహించుక; ఊహించుక-ఊహించుక అనుటకు రూపాంతరము; వికచ-వికసించిన.

శబ్దాలంకారము-యమకము.

ఉ. ఇన్నిదినంబులు న్నవతు లిందటలో నలనత్యభామ క

న్సన్నలఁ ద్రిమ్మరుకహరి వశంవదుఁ జై యన విందుఁ గాని యో

కన్నియ నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే

కున్న ననర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికి నైన నిచ్చెనే.

65

(వ్యా.) వశంవదుడు-వశవర్తి; స్వాధీనుఁ డనుట.

ఉ. చక్కనిదాన నంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కినదాన నంచుఁ బతి యెంతయు నా కనురక్తుఁ డంచుఁ దా

నిక్కుచు విష్టువీగుచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకున్

స్రక్కక యున్నె నీమహిమ సూచినబోటులు విన్నవించినన్.

66

(వ్యా.) గణింపదు-లక్ష్యపెట్టదు; ఇంతకున్-నీ పీఠుసుమధారణము చేసిన విషయము తెలిసెనేని; నీమహిమ.....విన్నవించినన్; అని చెప్పుటచే నీయిప్పటి

ప్రాభవము నిచ్చటఁ గనుంగొనినచేడియలు సత్యభామతో నీవృత్తాంతముఁజెప్పవలయునని నారదుఁడు సూచించె ననుభవని స్ఫురియించెడిని.

సత్య—సత్యభామ—“నాపైచేక శేనామగ్రహణమ్” అనిప్రమాణము.

(వి.) 61వ పద్యములో నారదుఁడు “దీనిఁదాల్చి యిప్పుడెఱులలోఁ గనుంగొనఁ మపారమహామహిమానుభావముతో” అనియు నీవీటసుమముం దాల్చుటచే 62వ పద్యములో “సవతులు నచ్చి నీవరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింతు”రనియు 64వ పద్యములో “అలరంబోఁడులలోపల నీపుం బోఁడుము లగ్ధలముగనలరు”ననియు రుక్మిణీదేవితోఁ జెప్పి యాయవతి సవతులకందఱికిని నానుందరిపై ననూయకలుగునట్లుచేసినదియుఁగాక 65 వ పద్యమునందును నీపద్యమునంగును సత్యభామ కత్యంతకోపాసూయాదు లుదయించుటకై యామెసే రెత్తి యామెను దూషించి రుక్మిణిని భూషించి వర్ణించె నని యెఱుంగునది.

క. ధరియించినమొద లొకవ

త్సరమాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో

నిరవుకొని మగుడ నివ్విరి

తరుణీ యలపారిజాతతరువున కరుగున్.

67

(వ్యా.) ధమ్మిల్లము—కొప్పు; ఇరవుకొని—ఉండి.

పారిజాతకునుమవృత్తాంతమును జెలి సత్యభామ కెఱింగించుట

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు

లచటివృత్తాంత మంతయు నరసి పోయి

వేఱువేఱన సఖులు దేవేరులకును

విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి.

68

(వ్యా.) దేవేరులు—మహిషులు.

ఉ. అందఱలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ బూవు గో

విందుఁడు దాని కిచ్చెఁ దగవే యని లక్షణ యోర్చె సైఁచెఁ గా

ళింది శ్రమించె భద్రయవు లె మృని యూటడిలె న్నుదంతఁ లోఁ

గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్., 79

(వ్యా.) తగవే—స్వాయమే.

కావ్యగుణము—మాధుర్యము.

తే. వారిలోపల సౌందర్యవతియు, మాన
వతియు, మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన,
సత్య యంతట నేమొకో శౌరికడకు
బోయి రాదయ్యెఁ జెలి ప్రొద్దు వోయె ననుచు.

70

(వ్యా.) “మహనీయసౌభాగ్యవతి” అనుచోటఁ గర్మధారయసమాసముమీఁద మ
త్వార్థప్రత్యయము రాదను విధికి “సర్వధనీ” త్యాదిమహాభాష్యప్రయోగమున బాహుళ
కత్వము గావున నీప్రయోగము సాధు వని యెఱుంగునది. ‘యద్యపినీలరూపవ
త్ప్రదోయం’ అని మనోరమయందుఁ బ్రయోగము. ప్రాశస్త్యార్థవ్యోతకముగ మఱు
ప్రప్రత్యయము ప్రయుక్త మనియుఁ జెప్పనగు.

మ. తనశృంగారవనంబులో నగ్గిరిసౌతం జక్కఁగా దిద్ది తీ
ర్చినపూఁదేనియయేటికాలువదరిం, జెంగల్వపుష్పాళ్లు నిం
చిన చంద్రోపలవేదిపై, సరసగోష్ఠి నోబ్బటియుం దాను న
వ్వనజాతాయతనేత్ర శౌరిగుణము ల్వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్.

71

(వ్యా.) సౌంత్ర—సమీపమునందు; “లోనగిరిసౌంత్ర” అని పాఠాం
తరము.

కావ్యగుణములు—అర్థవ్యక్తి-ప్రసాదము-సౌమర్యము.

చ. అలికులరావముల్ కిసలయాకుల కోకిలకాకు కాకలీ
కలకలనాదము ల్పెలఁగఁ గమ్మనితమ్మికొలంకు తెమ్మెర
ల్వొలయఁగఁ దొంటిచందమున బుద్ధికి నేమియు నింపు గామికిం
గలఁగుచు సత్యభామ చెలిఁ గన్గొని యించుక సంశయించుచున్.

72

(వ్యా.) కిసలయాకులు..... నాచముల్—కిసలయ-చిగుళ్ల యందు; ఆకుల—
ఆసక్తమైన; చిగుళ్లఁ దినుటయందు వ్యగ్రములయిన యని భావము; కోకిల-కోవెలల
యొక్క; కాకు—స్వరభేదములతోడి; కాకలీ—అవ్యక్తమధురము లగు మృదుధ్వనుల
యొక్క; కలకలనాదముల్—కలకల మనెడుధ్వనులు.

ఇందునుఁ బ్రసాదగుణముచూపఁజెడు.

చ. అకట యదేమియో యెఱుంగనయ్యెదఁ దొయ్యలి దక్షిణాంసచూ
చుకనయస్ప్రకంప గుణసూచన లేమియు వల్లగావు సా
రెకు మది జాలి వొంది యొక రీతిఁ దలంకెడుఁ బ్రాణనాథుఁ డొం
డొకచపలాక్షిఁ గూడి నను నొల్లనిచెయ్యము లేమి నేసెనో. 73

(వ్యా)మాచుక—స్తవగ్రము; వల్లగావు—తెన్నగావు; తలంకెడు—భయ
మగుచున్నది; చెయ్యము—కార్యము; స్త్రీలకు దక్షిణాయన స్తవగ్ర భుజగ్రము లవరుట
యశుభనూచకమని శకునశాస్త్రము. వామభాగంబున నీయంగములు స్ఫురించుట శుభ
నూచకంబులు. పురుషున కివి విపరీతంబు లగు.

వామభాగస్తు నారీణాం పుంసాంశ్రేష్ఠస్తు దక్షిణః

దానే దేవాదిపూజాయాం స్పందేఽలంకరణేపిచ॥ అని నిమిత్తనిదానము.

క. అని సత్యభామ తనవిధ

మనుఁగుందొయ్యలికిఁ జెప్ప నవసరమునఁ జ

య్యన వచ్చి యొక్క నెచ్చెలి

కనుఁగవ నెఱసంజ వొడమఁగా నిట్లనియెన్.

74

(వ్యా.) ఎఱసంజ—ఎఱ్ఱనికాంతి; సంజ-సంభ్యాశ్చంద్రభవము.

క. అమ్మా యే మని చెప్పదు

నెమ్మి న్నీవిభుఁడు రుక్మిణీసతి మణిసా

ధమ్మున నుండఁగ సురముని

గ్రమ్మఱ నాకస్మికమ్ముగా నచ్చటికిన్.

75

సుగమము.

క. చనుదెంచి యమ్మురారికి

ననఘ మృమరైకయోగ్య మతిసౌఖ్యకర

మ్మనితరసులభ మ్మిది యని

కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొనఁగెన్.

76

(వ్యా.) అనితరసులభము—ఇతరులకు దుర్లభమైనది.

కావ్యగుణము—శ్లేషము.

క. మి న్నంది వేగ గయికొని

కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గారవ మెనఁగన్

వెన్నుడు రుక్మిణి కొనఁగెను

నన్నెలఁతయుఁ గొప్పలోన నవ్విరి దాల్చెన్.

77'

(వ్యా.) మిన్నంది—మిన్ను - ఆకాశమును; అంది - తాకి; అనఁగా నత్యంత సంతోషముతో నుప్పొంగి.

తే. అంతలోనన యద్భుతం బావహిల్లఁ

గొలఁది యిడరాని యొకవితచెలుపు గలిగి

రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె

సానఁ బట్టిన మకరాంకు శత్రుమనఁగ.

78

(వ్యా.) కొలఁది యిడరాని—అమితమైన; రాజబింబాస్య - చంద్రబింబమువంటి ముఖముగలది; మకరాంకు—చున్నఘని.

అలంకారము—ఉచ్ఛ్రీక్ష.

ఉ. ఆకుసుమంబు దాల్చినమహామహిమంబునఁ దోడికామినీ

లోకము మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొఱంగి భజించుచుండ న

స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గద్దియమీఁద నెక్కి ము

ల్లోకముఁ దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి చెప్పదున్. 79'

(వ్యా.) మచ్చరంబు—మాత్సర్యము, హర్షణ; గద్దియ—ఆసనము; ఇక్కడ శింహాసనము; 'లోలవిలోచన' యను విశేషణము; సాభిప్రాయము.

ఉ. ఎంతకు లేడు నారదమునీంద్రుఁడు శౌరి వినంగ రుక్మిణీ

కాంత వినంగ నేను వినఁగాఁ బలికెం బతిఁ గూర్చుదాన నా

యంతటివారు లేరని యహంకృతి నెప్పుడు విజ్ఞప్తమగుచున్

వంతున పచ్చ సత్య గరువం బింక జెల్ల దఁటంచు మానినీ. 80

(వ్యా.) ఎంతకు లేడు—ఎట్టిసాహసకార్యము చేయలేడు; అనగా నెట్టి గొప్పయాకృత్యములును జేయఁగలవాఁడనుట, నేను వినుఁగాక—(నీపభియగు) నేను వినుఁగాక; అబోటి తిన్నును గొప్పగా భావించి చెప్పెనని యెఱుంగునది; ఎంతునవచ్చు—అతిశ్రేణి ధీమతో మెలఁగు; గరుణము—గర్వము; “మానినీ” యని సత్యభామను సంబోధించుటచే నీవు (మానిని) మానఃత్రి యగుదేని నీయవమానము నెల్లు సహింశువో యూహించికొనుమని భానము. మానము—చిత్తాన్నత్యము; ‘ఎంతునవచ్చు’ అని యొకపాఠము గలదు. అదియసాధు వని తెలియునది.

క. ఆరణభోజనుమతకము

లారక్ష్మిణీనటన లామురాంతకుచెయ్యుల్

చేరి కనుగొనుచో నె

వ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్రా.

81

(వ్యా.) ఆరణభోజను—నారదుని; మతకములు—నూయలు; నటనలు—కుటిలప్రసరనములు; చెయ్యుల్—కార్యములు; “ఎవ్వారికిఁ గోపంబు రా” దనుటచే నాకే కోపము వచ్చెనే యింకను నీకుఁ గోపము రాకుండునా యని భావము.

సత్యభామ శోకించుట

చ. అన విని వ్రేటు వడ్డ యురగాంగనయుంబలె నేయి వోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీల యనంగ లేచి హె
చ్చినకనుదోయి కెంపు దనచేక్కులఁ గుంకుమపత్త్రభంగనం
జనిత నవీనకాంతి వెదచల్లఁగ గద్గదఖిన్నకంఠి యై.

82.

(వ్యా.) దరికొన్న—నుండుచున్న; హుతాశనకీల—అగ్నిజ్వాల.

అలంకారములు—ఉపమ—ఉత్పేక్ష.

“వ్రేటువడ్డయురగాంగన” యని చెప్పటచే సత్యభామకు మానభంగము గలిగి వనియు “భీషణహుతాశనకీల” యని చెప్పటచే నామెకుఁ గోపావేశము ప్రబ్బులించి వనియు నూహించునది.

ఇందలియుపమయే రామాయణమునందుఁ గన్పట్టెడు:—

“ఇతి నరపతిజల్పనాద్విజేంద్రం, కశిక సుతంసుమహాన్యవేశమన్యః

సుహుత ఇవ ముఖేఽగ్నిరాజ్యశక్తిః, సమభివదుజ్జ్వలితో మహర్షి వహ్నిః ॥”

బాలకాండము—సర్గము. 20

శా. ఏ మేమీ కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా
యాహూట త్వేవి యొగ్గి తా వినియెనా యాగోపికావల్లభం
డే మే మాడెను రుక్మిణీనతియు నీ వి కేటికి న్దాచెదే
సీమో మోటలు మాని నీరిజముఖే నిక్కం బెఱింగింపవే. 83

(వ్యా) ఏ మేమీ—పంభ్రమంబున ద్విగ్ధానము; అచటికై—అవటికి; వస్త్రభ్రం
మునఁ జనుకొనిచినది; ఇట్టిప న్నోము లగును; “గోపికావల్లభం” డనుటచే గృహ్మంఘ
గొల్ల యిట్లాండ్రొల్లభుఁడుగావున నతనికి క్షత్రియకావినీపశుల కుండఁదగిన యుదాత్త
గుణంగాలుండ నేరని సత్యభామతలం చేసని యూహించునది; ఈపదము సాభిప్రాయము.

మోమోటలు—దాక్షిణ్యములు, రూపాంతరము—మోమోటము.

అలంకారము—పరికరము.

చ. అతులమహానుభావ మని యవ్వరిఁ దా నొకపెద్ద నేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చకం బాదవ సూడిడి యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతిఁడు ప్రియంబు గల్లునెడ కర్పణ చేసినఁ జేసెఁ గాక యా
మతకరి వేలుపుందఁపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నే యచ్చటన్. 84

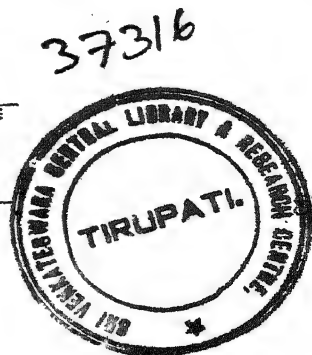
(వ్యా) ఒకపెద్దనేసి—ఒకగొప్పాస్తువుగా వర్ణించి; “ఒక” అనుపద మిచటవక్త
యొక్క—యలక్ష్యభావమును సూచించుచున్నది; ఇచ్చకము—కాఖస్తుతిచే గల్గినప్రీతి;
సూడిప—కానుక; ఇచ్చెఁగాక—ఇహ్యనియ్యు; దానిచలననాకేమియుఁజంతలేదనిభావము;
ప్రియంబుగల్లునెడ—ప్రియమైనచోట; అనఁగా రుక్మిణీదేవి కనుట. ఇక్కడ రుక్మిణీ
యను పేరును జెప్పక “ప్రియముగల్లునెడ” కని చేప్పుటచే సత్యభామకు సవతియగు
రుక్మిణీపై బొడమిన యీర్వాత్యతిరేకముచే నామెపేరు నుచ్చరించుట కిష్టములేమి సూచి
తం బయ్యెను. ఇది నారీజనసహజమగుగుణము. మతకరి—బుక్కలాడు, మాయవి;
మమ్ముఁదలంపఁగ నేల—ఇట “నన్న”నుటకు “మమ్ము”నిచెప్పియుండుటచే న్వాభిమానాతిశ
యంబు సూచితంబు.

క. పలుదెఱుఁగుముల్లమాటలఁ

గలహమె కల్యాణ మని జగంబులవెంటన్

మెలఁగెడుహానికి సహజము

వల దని వారింప వలదె వల్లభుఁ డతనిన్

(వ్యా) మళ్ల మాటలు—మళ్ల—మడియనుకబ్బమునకు బహువచనము. శ్వేత జనాకముని భాషము; వెంటక—చుట్టును.

క. ముని యేమి నేయు రుక్మిణి

గొనఁ గారణ మేమి ధూర్తగోపాలుఁడు నే

సినచెయిద మేమి చెప్పుదు

మన మెరియదె ప్రాణ మైనమగఁ డిట్లయినక.

86

(వ్యా) మునియేమిచేయుక—మునినానఁ దప్పేమియనుట; కొనక—దూషించుటకు; కొనఁగారణమేమి—దూషింపనేల; ధూర్త—కుటిలఁడగు; గోపాలుఁడు—కృష్ణుఁడు; ఈపదమును వెనుకటిదానివలెనే సాభిప్రాయముని యెఱుంగునది. పక్షులమేరకి నుత్తమగుణంబు లుండనేర్చుకేయని సత్యభామయభిప్రాయము; ప్రాణమైనమగఁడు—ప్రాణతుల్యుఁడైనపతి.

క. పరికింపరు తమజాడలు

తరుణుల తగులములు నమ్మఁదగ దండ్రు మదిక

శరదంబుదచలచిత్తులు

పురుషులె పో వారి నమ్మ బోలునె చెలియా.

87

(వ్యా) తగులములు—చేరికలు; కూడము లనుట.

ఉ. ఇన్ని దినంబులు నృపతు లిందఱలోఁ గడుగారవంబునం

గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు గన్నులఁ గప్పకొనంగ నుండి యా

వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారుననుం దల లెత్తి చూడఁగా

నన్నులఁ జాయలం బలుక నైతునె ప్రాణము లెంతటిపాకో. 88

(వ్యా) కన్నులఁ గప్పకొనంగక—కన్నులను గప్పకొనినట్లు పదిలముగాను సులలితముగాను నరయుచుండెననిభావము; వాసి—ప్రాభవిము; తలలెత్తిచూడఁగాక—ఇంతకుఁ బూర్వము సవతులుఁ దన కణగియుండిరనియు నికను దన్నుఁ జాలకనగాఁ జాతు రనియు భావము; నన్నులఁజాయలంబలుకక—సమత్వమున జాడలతోను బుగ్గమునందు విచ్చలవిడిగాను నన్ను దూఱఁగా నని భావము; ప్రాణము లెంతటిపాకో—ఇన్ని సాధారణముగా నాఁడువా రాడుమాట.

ఉ. నామొగమోటకై వలనివాటకము ల్లిటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగు గౌరవముం గృహయుం బ్రియంబుఁ దా
నేమియుఁ గాననీక యిట నిన్నిదినంబులు నన్నుఁ దేల్చె నో
తామరసాక్షి. మెచ్చవలదా మురదానపభేది కృత్యముల్. 89

(వ్యా) పలని-ఉపాయములగు; లేనిపోని యశట; నాటకముల్-తంత్రములు;
తేల్చెన్-ఉల్బించెను.

ఉ. ఓచెలి శౌరి కిచ్చె నట యొక్కలతాంతము దెచ్చి నారదుం
జాచపలాక్షి కిచ్చె నట యూతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా చెవుల నివ్వనంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెన మేన నింతగా
నోచితి నిక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మొయి నున్నదాననో. 90

(వ్యా) ఇంతగా నోచితిన్-ఇంతపరిభవము గలుగునట్లు నేను నోము నోచితిని.

క. పూనుకొని వేలుగీళ్ల కు
లోనయి విహరించువారి లోక మెఱుంగదో
యానర కాసురదమనుఁడు
దా నెఱుంగఁడో భోజకన్య తా నెఱుంగదొకో. 91

(సుగమము)

ఉ. ఆనరసీరుహాక్షి నిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం
జేసి యొసంగె బో తగవు చేకొని యొక్కలతాంత మింతలో
వాసియు వన్నెయుం దగవు వైభవముం జలము నివ్వవేకమున్
బోనవతు ల్భజించుటకుఁ బో వెఱు గయ్యెడు నేమి చెప్పదున్. 92

(వ్యా) ఒసంగెబో-ఇచ్చెఁగదా (ఇచ్ఛనిమ్ము); ఇదియర్థాంగీకారమును సూచిం
చును; వివేకముపోన్-తెలివెచెడఁగా; సవతుల్భజియించుటకున్-సవతులను గౌరవించు
టకు; పోన్-పోవుటకు; వెఱు గయ్యెడున్-భయ మగుచున్నది.

క. కలకాల మొక్కగతిఁ బూ

సలలో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనక

మెలఁగెడుపురుషులు గలుగుట

దొలిజన్మమునోముఫలము తోయజన్మేతా.

93

(వ్యా) కలకాలము-ల్ల ప్పడ; పూసలలో దారంబుమాడ్కి-సగ్వదా యెడఁ
బాయక చేరియుండుట యని భావము; సతిమదిలోన మెలఁగెడు-సతికి మిక్కిలి యను
కూలముగానుండు.

సీ. కలలోన నైన నవ్వు కైన నామాట

జన దాట వెఱచు నో చంద్రవదన

యేషధార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న

యెవ్వారి కొనఁగఁడో యిగురుఁబోడి

చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని

లంచంబు లిచ్చు నో చంచలాక్షి

తోడిచేడియలు నాతోడివంతుఁ కు రా

నయిరింఁజాలఁడో నన్ను తొంగి

తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి

కొదలు దీఱనికోర్కులఁ గూడి మాడి

కడట మెఱుంగనిమమతలఁ గలసి మొని

యున్న విభుఁ డిట్లు నేయునే యోలతొంగి.

94

(వ్యా) వంతులకు-సమానప్రక్రియలకు; అరమరలు-భేదములు; కొదలుదీఱని-
తృప్తియొందినవి; చేయునే-చేసెనే యని సంతాపమును దెలియఁజేయుచున్నది;

అనఁగి పెనఁగి, కలసిపెరిసి, కూడిమాడి, ఇలియించుమించుగా సమానమగునర్థ
ములు గలవి. దేశీయములగు నీజంటలు చమత్కారపోషకములు,

సీ. కృతకాద్రి కందరా కేళినిగూహన వేళా యరస్పరాన్వేషణములు

పోషిత మాధవీపున్నాగ పరిణయోత్సవకల్పితానేక సంభ్రమములు

ఛాతురీనిర్జిత ద్యూతిప కాదాన కలిత చేలొంచ లాకర్షణములు

సాయంసమారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహావలోకన విభ్రమములు

తే. సాంద్రతర చంద్రికాకేళి చంద్రమములు
విధుశిలామయ వేదకా విశ్రమములు
ఫలక చిత్రిత నిజరూప భావనములు
మఱచెనో కాక రుక్మిణీమాయఁ దగిలి.

95

ఈపద్యమునందు సత్కథామ తొల్లి భర్తతోఁగూడఁ దా ననుభవించిన వేడ్కలను సర్వించుకొని యవి యిఁకమీఁదసంభవింపవని దుఃఖించెనరీతి వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కృతకాన్రి-విలాసార్థము క్రిఁచుటకై కల్పింపఁబడినకొండలయొక్క; కందరా-గుహలయందు; కేళీ-క్రీడాము; నిగూహనవేళా-దాగియుండినపుడు; పరస్పర-ఒకరొకరియొక్క(అనఁగా నొకరినొకరిని); ఆస్వేషణములు-వెనకుటలు. ఇవలఁబడెను “బరస్పరా వేల్లనములు” అనుపాఠాంతర మున్నిగంఁగములలోఁ గానంబడుచున్నదిగాని దానికం దెను బరస్పరాస్వేషణము లనుపాతమే సరసము. పోషిత.....సంభవములు; పోషిత-పెంపఁబడిన; మాధవీ-బంధెనురి నెందతీఁగెలయొక్కయు; పున్నాగ-సాన్న చేట్టియొక్కయు; పరియోక్త్యన-పెండ్లివేడుకలయందు; కల్పిత-చేయఁబడిన; అనేకసంభ్రమములు-పలుదెఱుంగల వేగిరపాటులు (శీఘ్రముగాఁ జేయఁబడుకార్యము లని భావము); చాతురీ.....కర్షణములు—చాతురీ-శేర్పచేతి; నిర్జిత-జయింపఁబడిన; ద్యూత-జూదమునందలి; పరా-సంబధిపుసామును; ఆవాన-గ్రహించుటయందు; కలిత-చేయఁబడిన; చేలాంబల-నస్త్రపుఁ గొంఁలయొక్క; ఆకర్షణములు - లాగుటలు; సాయం.....విభ్రమములు—సాయంసహారంభ-సాయంకాలము మొదలు; వక్రవాక-వ్యంగ్య-వక్రవాకవంపతులయొక్క; విగహ-ఎడఁబాటులను; అలలోకిన-మాచుటకై; విభ్రమములు-తిరుగుటలు; సాంద్రతర-అధికమైన; చంద్రికా-వెన్నెలలయందు; కేళి-విలాసార్థముగ; చంద్రమములు-ఓయ్యగ పునడికలును; విధుశిలామయ-చంద్రకాంతమఃసినిర్మితమైన; వేదిక-తిన్నెలయందు; విశ్రమములు-మాచ్చుండుటలును; ఫలకచిత్రిత... భావనములు—ఫలక-ఫలకలయందు; చిత్రిత-చిత్రగుపుగా నాయఁబడిన; నిజరూప-తమయొక్క బింబములను; భావనములు-మాచుటలును; తాత్పర్యము సుగమము.

ఈపద్యమున నోజస్సనెను కాన్యగుణము.

‘ఓజస్సహసభూయస్వ’ మని లక్షణము.

క. పతి ప్రాణసదృశబంధువు

పతి దైవం బేడుగడయుఁ బతి నతులకు న

స్వతియ కడు మేర దప్పిన

గతి కులకాంతలకు వేటు గలదే చెపుమా.

96

(వ్యా) ఏడుగడ-రక్షకుడు (శల్లి, తండ్రి, పతి, దాత, విద్య, గురువు, దైవము, ఖేరలంఘను సరులకు నేడుగడ) కడ-దిక్కు; ఏడుగడ-సప్తవిధము లయినదిక్కులు (అనగా రక్షకులు).

క. గురుడును శల్లియుఁడండ్రియుఁబురఁషుడు విద్యయును దైవమును దాతయునాఁ బారి నేడుగడయుఁ దానై హరి నను రక్షించుఁగాత ననవరతంబున్.

—వాగ్మిరామాయణము, ఆ 1.

క. ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకున్

జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మన విచ్చునె యింక నేటిమాటలు సెపుమా.

97

(వ్యా) చనవు - ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యము.

క. అని వగల మిగులఁ బొగుంచు

జనితామ్న మునఁ గోపనదనంబునకున్

జనియెను లతాఁగి హరిచం

దనకోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలెన్.

98

(వ్యా) పొగులుచున్ - శ్రమపడుచు; 'నొగులుచున్' అనిపాతాంతరము. దానికి నిదేయర్థము; జనితామ్న మునన్ - పుట్టినకోపముతో; హరిచందన కోటరమునకున్ - కల్పవృక్షము తొట్టిలోనికి; నాగతరుణియుఁబోలెన్ - ఉరగాంగనవలె; కోపనదనంబు నకుం జనియెన్. రాజశృహంబులలోఁ గోపము వచ్చినప్పుడుండుటకై ప్రశ్నోక్తముగా జోకగృహము నిర్ణయింపఁబడి యుండుట ప్రసిద్ధము.

“అథసామ్న తాదేవీ సమ్యక్కృత్వానినిశ్చయం
సంవివేశాబలా భూమా నివేశ్య భ్రుకుటింముఖే
తతః శ్చిత్రాణి మాల్వాని దివ్యాన్యాభరణానిచ
అపవిదానికై కేయా తాని భూమిం ప్రపేదితే.

క్రోధాగారే నిపతితా సా బభౌ మలీనాంబనా
ఏకజేటిం దృఢం బద్ధా గతసజ్జ్వన కిన్నరీ.

—రామాయణము - అయోధ్యాకాండము, సర్గము 10.

ఈ పద్యమునందలి “హరిచందన కోటరమునకు నాగకరుణియుఁబోలే” అనుట వలనఁ బారిజాత స్పృశమును దీసికొనివచ్చుటకై నిజభర్తతోడ సత్కథాపయమరావతి కరిగి కడునుత్సాహముతో నందనోద్భావమును బ్రవేశించి పారిజాతస్పృశమునుడగ్గఁ జూట ధ్వనిత మయ్యెడి.

అలంకారము—ఉపమ

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మానముతోడ నిరస్తభూష యై

వాసెనకట్టు గట్టి నిమవాలికగస్తురిపట్టు వెట్టి లో

గాసిలి చీకటింటికడ కంకటిపై జలదాంత చంద్రరే

ఖా సదృశాంగి యై పొరలె గాఢ మనోజవిషాదవేదనక.

99

(వ్యా) నిరస్తభూష - త్రోసివేయఁబడిన సాములు గలదై; ఆనగా నాభరణముల నూడ్చిపాఱవైచి; వాసెనకట్టుగట్టి - తలచుట్టును గుడ్డకట్టి; నిమవాలిక - దీర్ఘమైన; కస్తురిబొట్టువెట్టి - (తలనొప్పి మొదలుగు నొగములున్నవని నూచించుట కనుట); లో గాసిలి-చుననున శ్రమఁజెంది; కంకటి-చుంచము; జలదాంత...సదృశాంగియై—మేఘమధ్యమందలి (ఆనఁగా మేఘచ్ఛాదితిమైన) చంద్రరేఖవలె గన్పట్టుచేహముకలదై.

ఈ పద్యమున మగలపై నలుకఁ జెందినలలనలు సలుపుఁబనులు వర్ణింపఁబడినవి. ఇది వారికి స్యాభావికము.

చ. చినరుహపత్త్రోచనకుఁ బెల్లగుమోహము సంఘటిల్లె వె
క్కన మగునెవ్వగ ల్వాడమెఁ గంఠము పుట్టెఁ జెమర్చెమేను మా
నసమున విన్నఁబాటొదవె నాటెఁ గడుం బరితాపవేదనల్
మనకపుఁబాముకాటుగతి మచ్చర మన్నిస మగ్గలింపఁగక.

100

(వ్యా) కంఠము పుట్టెక - వేపథువను సాత్త్వికభావము జనించెనని తెలియనగు; చెమర్చె మేను- స్వేదనము సాత్త్వికభావము; మనకపుఁబాము - కామమోహితతమగుపాము; సాత్త్వికభావములు ముందు వివరింపఁబడు.

చ. వెడవెడకన్న మూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూఁచుఁ బాన్పువైఁ
బడు నును రంచు లేచుఁ దడఁబాటును దత్తఱముం జలంబు లో
ననిరఁగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజుబాధలు
బడి మదహస్తిహస్తగత పద్మినియుంబలె సొంపు పెం పటక. 101

వెడవెడ - కొంచెము కొంచెముగా;

దీనికిఁ బ్రయోగము—

“వెడవెడనిన బొంది కను విచ్చిన పాంథులమీఁద దాకినోఁ
దడఁబడ నొండొరుం బొలుచు దగ్గుకు పంపు బలంబులోనియ
ల్గుడుకరణిం జెలంగె శుక కోకిల భృంగతితు ల్వివంబునం
దెడనెడఁ బల్కుఁ గూను సొగియింపఁగ మ్రోయఁగఁ దద్విరావముల్.

—భారతము - ఉద్యోగపర్వము.

తడఁబాటు - సరిభ్రమము; మదహస్తి.....పద్మిని—మదహస్తి - మదపు
తేనుఁగొయ్యెక్కు; హస్త - తొండమునంగు; గత-చిక్కిన; పద్మినియుంబలెక-తాపర
తీగవలె; సొంపుపెంపు - సొందర్యాతిశయము; అటక - చెఱఁగా.

అలంకారము - విరహవేషనాతిశయద్వితీయాగమై యీషత్కృత్యభేదగతకార్య
మలకు యుగపద్మగ్ధము చేయఁబడినది గాన స్థముచ్చయము.

క. ఈశగిదిక్ సాత్రాక్షితి

కోపోద్వేగమున వగలఁ గుందుచు ఘననం

తాంబూవేర్చి నితర

వ్యాపారము మాని యుండె హరియును నచటక. 102

(వ్యా) ‘కోపోద్వేగమునక’ అని యన్ని ముద్రితగ్రంథములలోను గానంబడుచు
న్నను ‘కోపాద్వేగమునక’ అనియాయుటయే సరసముగావున నట్లే కవిగ్రాసియుండు
నని యూహించి యట్లు సవరించితి. కోపోద్వేగమునక - కోపమువలనఁ గలిగిన తొట్రు
పాటుతో.

నత్యభామకిడకు శ్రీకృష్ణుండు వచ్చుట.

మ. ముని నా కిచ్చినపూవుచందమును నే మున్నాడి యాభోజనం
దన కర్పించినజాడయుం దెలియఁ జెంతం బొంచి వీక్షించి పో

యినసాత్రాజితీబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యని ప్రద్యుమ్నుని హానిదండ నిడి చింతాయ త్తచిత్తంబునక. 103

(వ్యా) మున్నాడి-మొదట; (తొలుత); నావలనక-నామీద; ప్రద్యుమ్నునిక-
తనకుమారుని; హానిదండక-నారదునియొద్ద; ఇడి-అతనికిఁ బరిచయముఁ జేయ నియమించి.

చ. అరదము నెక్కి కేతనపటాంచల చంచల మైనతాల్మిఱ్ఱోఁ
దూరగజవంబు మున్నడవఁ ద్రోచి కడంగెడుతత్తటంబుతోఁ
దిరిగెడు బండికండ్లకగిడిక భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి సనుదెంచె సత్య సముదంచిత కాంచన సౌధవీధికె. 104

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణనిరర్థగమనవేగంబును దదీయహాససోద్యోగంబును వర్ణింపఁ
బడియె;

(వ్యా) కేతన.....నంచలమైన—ధ్వజపటముయొక్క యంచులనలెఁజలిం
చుచున్న; తాల్మి-దైగ్యము; తురంగజంబుక—హయవేగమున; మున్నడవఁద్రోచి-వెను
కఁబడునట్లుగొని; కడంగెడు - చెలంగుచున్న; తత్తటంబుతోక - వేగిరపాటుతోను;

అనఁగా నతనిరర్థమునంశలి ధ్వజపట మెంత యధికముగాఁ జలించుచుండెనో
యంతపెల్లగాఁ గృష్ణుని దైగ్యమును జలించుచుండె ననియు హయవేగమునకంటె నత
ని తత్తటపాటు హెచ్చుగా నుండెననియుఁ దనరర్థవక్రముయొక్క యాకు లెంత వేగ
ముగాఁ దిరుగుచుండెనో యంత వేగముగాఁ దనమనంబును దిరుగుచుండె ననియు భాష
ము. దీనిచే నాయరదం బతిత్వరితగతిం జనుచుండె నని ధ్వని స్ఫురించెడు.

అలంకారము—ఉపమ. శిబ్దశక్తిమూలవస్తుధ్వని.

తే. వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్ద్వారసేమ
దారకుని నుండ నియమించి తాన యొకఁడు
కమనాభుండు కయ్యోతరములు గడచి
యొబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి.

105

(వ్యా) దారుకుండు-కృష్ణనిరర్థచోదకుండు; ఆలబలము-(నేవకులు మొదలగువారి)
సందడి, కలకలము.

సీ. కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర పెట్టి
చదివింప రేలొకో నకియ లిపుడు

కరతాళగతుల మందిరమగూరంబుల
నాడింప రేలొకో యతివ లిపుడు

క్రొవ్వాడిగోళ్లఁ దంతులు మీటి వీణియ
ల్వలికింప రేలొకో భామ లిపుడు

కలికి రాయంచబోదల నెల్ల నెలయించి
నడిపింప రేలొకో పడఁతు లిపుడు

తే. ఇన్నిదినములవలె నుండ దేమి నేడు

చిన్నఁబోయిన దీమేడ చెన్ను దఱిగి

పద్మముఖితోడ నెవ్వరే బారిజాత

పుష్పవృత్తాంత మెఱిగింపఁ బోలు నొక్కొ.

106

(వ్యా) కలికి-సాగనైన; రాయంచబోదలక-రాజహంసపక్షులకొదమలకు; ఎలయించి-చేర్చి; పెల్లఁగాఁ (దామసు జనుచు) బిలుచుచునని యర్థముచేయవచ్చు; 'ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్' అనుప్రమాణవచనమిచ్చి నూహ్యము.

(వి) ఈపద్మమునందలి వర్ణననువలన సత్యభామా సఖీజనంబులు విద్యావతులనియు నాట్యవిచక్షులనియు వీణావాదన ప్రవీణులనియు హంసగామినులనియు ధ్వజలూహ్యంబులు.

హంసగామినీ లక్షణము:—

గజేంద్రగమనా తస్య కోకిలాలాపసంయుతా

నితంబేగుర్విణీయాస్యాత్ సాస్మృతా హంసగామినీ॥

క. అని యనుమానించుచు నొ

య్యనఁ గోపగృహంబు నేరి యాసత్రాజి

త్రనయ మునుంగిడి యుండఁగ

ననువు మెఱయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగఁ.

107

(వ్యా) అనువుమెఱయక-ఉపాయముతో; మెలఁపుతో; అచ్చుపడంగఁ-స్పష్టపడునట్లుగా (ప్రకటిత మగునట్లు).

ఉ. కొందఱ మంతనంబులను గొందఱ జంకెనవాడిచూపులం
గొంగఱఁ జేతినన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁ బోయి మ
ధ్యందినభానుమండలకరావళి హావళి వాడి యున్నతీఁ
గం దలఁపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముడై. 108

(వ్యా) మంతనంబులు-రహస్యపుఁబలుకులు, మృచా క్తులనుట; జంకెన-భయపఱచు; వాడిచూపులక-శ్రూరములైన చూపులచేత; తగుల్పడఁజేయుచుక-వశపఱచుకొనుచు; మధ్యందిన.....హావళి-మధ్యందిన - మధ్యాహ్న సమయమంతలి; భానుమండల-మ్యాఖ్యించుముయొక్క; హావళిక-ఉపద్రవముచేత (బాధచేత); 'హావళి, ఆవళి' అని రూపాంతములు.

ఉ. ఈ లలితాంగిచంద మొకయించుక చూచెద నంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యసిఱుంద నుండి మం
దాలసలీలమై వినర నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః
కీలిత పంచసాయక శిఖం దరికొల్పుచు నున్నకై వడికొ. 109

(వ్యా) ఒక యించుక-కొంచెము; 'ఒక' యనుపద మిక్కడ నగర్విష్టపూర్వతను జూపును; తాలవృంతము-విసనకట్టి; మందాలసలీలమై-నృదువుగాను (దెన్నగాను) జను త్కారముగాను; ఆదటక-ప్రీతితో; తద్వపుః.....దరికొల్పుచుక-తద్వపుః-ఆసత్యభామశరీరమునందు, కీలిత-చేరియుండు; పంచసాయకశిఖిక-మన్మథాగ్నిని; దరికొల్పుచుక-జ్వలింపజేయుచు;

అనఁగాఁ గృష్ణుఁడు విసరుటచే సత్యభామశరీరకలితం బగు మన్మథాగ్ని యెక్కువగా మండె నని భావము.

అలంకారము - ఉత్పేక్ష

(వి) ఇందు 'గై వడికొ' అనెడు సుపమావాచకావ్యయము ప్రయోగింపఁబడి యుండుటచే నియ్యది యుపమాంకార మని కొందఱు భ్రమింతురు. కాని 'మన్యేశంకే ధ్రువం ప్రాయోనూన మిశ్యేన మాదిభిః, ఉత్పేక్షావ్యజ్య కేళైశ్చోపి తాదృశః' అనెడు కావ్యాదర్శప్రమాణముచేత నిదట సుపమావాచకావ్యయ మున్నను నౌపమ్యంబు లేమిచే నుత్పేక్ష యనియే యెఱుంగవగు.

పంచసాయకుఁడు - మున్నగుఁడు. అరవింద మశోకంచ చూతంద నచచ్చి కా
నీలోత్పలించ పంచైతే పంచబాణస్య సాయకాః. అని యచురుఁడు.

మన్నగునిపంచబాణములు నేయుకార్యము. లిట్లు చెప్పఁబడినవి.

క. మాడు డిసింను నశోకము వాడించును మల్లారి విన్లతనేయుం
జూడిగఁ జూతము తెలఁపులు జోడించును దమ్మి చంపఁజూచి గలుకల్.

మనసని పంచబాణములు ప్రకారాంతరముగా—

సమ్మోహనోన్మాదనాచక్షోమాస్తాపనస్తథా
స్థంభనశ్చేతి కామస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః.

అని చెప్పఁబడియున్నది.

ఉ. అంతటఁ బారిజాతకుసుమాగత నూతన దివ్యనాసనల్

వింతలు నేయఁ దావి యది విన్మయ మంచు ముసుగు ద్రోచి య

క్రాంతగృహంబు నల్లడలు గన్గొని సంభృతతాలవృత్తునిం

గాంతునిఁ జూచి బాష్పకణికా తరళీకృత లోచనాంతయై. 110

(వ్యా) బాష్ప.....లోచనాంతయై—బాష్పకణికా-కన్నీటిబొట్లచేత;
తరళీకృత-తిరుగుడుపడునట్లు చేయఁబడిన; లోచనాంతయై-కనుగొలుకులు కలదియై.

(వి) “బాష్పకళికా” అని యన్ని సాక్షములలోను బాతము కానంబడుచున్నది.
‘కళిక’యనఁగా మొగ్గ యని యర్థము. కావున బాష్పకళికయనఁగా మొగ్గలనంటి బాష్ప
ములని క్లిష్టార్థకల్పనముఁ జేయవలసియుండును. కావున “బాష్పకణికా”యనియే కవి
ప్రాసియుండనోపు.

ఈపద్యంబునఁ దృతీయపాదమందు ‘నల్లడలు నారసి’ యని యన్ని పుస్తకముల
లోను బాతము కానంబడుచున్నది. అట్లయినచో యతిభంగము. ‘కావున నల్లడలు
గన్గొని’ యని కవి ప్రాసియుండునని యూహించి యట్లు సవరించితని.

క. తల వాంచి మగుడ ముసఁ గిడె

గొలుకుల డిగజాటి జాలుకొను బాష్పంబుల్

షలుచనిచెక్కుల లవలీ

దళ పలిక మరంద బిందుతతిఁ బురుడింపక.

(వ్యా) కోలుకూక-లోననాంతిమలనుండి; జాలకొను-ప్రసహించు; పలుచని చెక్కులక-దుఃఖాతిశయముచే జెల్ల సొంపు తిత్తిగ వని భావము; లనలీ.....
...తిత్తి-లనలీ-తనలలపుటానునంటి యొకానొకయాకునందు; పతిత-పడిన; మరచద బిందుతతిక-తేనెనొట్టించువు; పుగుడింపక-హాలగా.

అలంకారము— శుభము

ఉ. ఓ ర్వోకయింత లేని వికచోత్పలలోచన చిత్తవీధి జ
ల్లార్చగ నీలసీరదశుభాంగుడు వే చనుదెంచె నంచు గం
దర్పహుతాశను స్వలికి దార్శనఖుండనుబోలె వేడి ని
ట్టూర్చ దళంబుగా నిగిడె నున్నమితావరణాంశుకాంత మై. 112

(వ్యా) ఒకయింతకొంచెను; ఇంకి-పరిమాణాధ్యక్షము; కందర్పహుతాశనుక-
మన్మథుఁ డనునగ్నిని; నెలికిదార్చు-బతుటికిఁదీయు; ఉన్నమితా.....కాంతమై—
ఉన్నమిత-నిత్యబసిన; ఆవరణ-కప్పడనుగు; అంశుకాంతమై-చీగచెఱుగు కలదియై.

అనగా సస్యభామవేడినిట్టూర్చుచేత నామెపైలుచెఱుగు పైకెగురుచున్నదనుట.

(వి) “నీలసీరద” యనువిశేషము సాభిప్రాయము; నీలసీరదము-నల్ల వేళుము
నల్లని వేళుము నిప్పును జల్లార్చునుగావున నిక్కడ నీలసీరదశుభాంగుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు
సత్యహృదయమునందలి మన్మథుని జల్లార్చుచున్నట్లుగాని యగ్నిసఖుండగు వాయువు
తనమీఁగుని వాపదనుండి తప్పించుటకై యతనిని బయలుదీయుచున్నాడో యన్నట్లు
సస్యభామవేడినిట్టూర్చు చలఁగెనని భావము.

అలంకారములు—ఉత్పేక్ష-పరికరము

అలంకారకృతనస్తుధ్వనియ నూహించునది.

చ. వనితకుచదవ్వయంబునయి వ్రాసినకుంకుమపత్తభంగముల్
జనిత నితాంత ఘర్మకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్లమె
ల్లన వెలిపట్టుపయ్యెద కెలంకుల జాఱుట యొప్పె మాననం
బున నెలకొన్నక్రోధరసము స్వడిగట్టుచు నున్నకై వడిక. 113

(వ్యా) కుంకుమపత్తభంగము-మకరికాపత్రలేఖనము; క్రోధరసమునురక్షముగా
జేప్పుట కవిసమయము.

అలంకారము—రూపకోతాపితోత్పేక్ష.

(క్రోధమును రసముగాఁ జెప్పటచే రూపకము).

కవిసమయములు:—

మాలిన్యంఞ్మోహినిపాశే యశస్సినవళతా నర్ల్యతే హాసకీర్త్యోః
రక్తాన క్రోధరాగా సరిమదధికతం పంకజేందీవరాది
త్రోయాధారేఽభిశేషిపసరతిన మిరాశాదికః పక్షిసంఘాః
జ్యోత్స్నాపేయాచకోరైర్జలధరసమయే మానసం యాంతిహంసాః.

అని సాహిత్యదర్శణము.

క. మానవతి యిట్లు మానని

మానక్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా

ధీనగతి నుండ నుదిలో

నూనిన ప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్.

114

(వ్యా) మానక్రోధములచేతకా—“స్త్రీకా మిర్వాన్యకృతఃకోపామానోఽన్యసంగిని
ప్రియే” అని నశరూపకము; కుమారిలి-దుఃఖించి.

మానవత్వము ముంద విస్తరించి వివరింపఁబడును.

శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయించుట.

ఉ. ఇందునిభాస్య మైతొడవు లేల ధరింపవు నున్నగావు లీ

వెండును మాన లేవు తెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికారుచుల్

కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్కి యేమి నీ

చందము వింత యయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుంగంగఁ జెప్పమా. 115

ఈపద్యము మొదలు 123 వ పద్యమువఱకు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామ ననునయిం
చుప్రకారము విస్తరింపఁబడినది.

(వ్యా) నున్నగావులు-నునుపైన (కోపలము లగు) కావీచీరలు; కావి-ఎఱ్ఱని
రంగుగలచీర; ఎందును-ఎచటను (వీసమయమునందు ననుట); మానలేవు-విడువఁజాలవు;
వీటికారుచుల్-తాంబూలముయొక్క కాంతులు; తులకింపఁగఁ-ప్రకాశింపఁగా.

చ. మన మరయం దలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలకో

నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ నిక్కము దప్పు గల్గెనో

వనజదళాయతాక్షి పగవాడనెన న్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిష మైన నీవు దయఁ గన్గొనకుండిన నిల్వ నేర్తునే. 116

(వ్యా) నవ్వుటాల-పరిహాసము, వేడుక.

చ. పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కుపు నేఁ డిది యేమి వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొన వేల యురఃస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదుర్ొత్తి మక్కువ ననుం బిగికొఁగిటఁ జేర్ప వేటికే
చిలుకలకొల్కి యెవ్వ రెడ నేసిరి నీ కిటు లేల చింతిలక. 117

(వ్యా) ఉట్టిపడక-చింపఁగా; నూల్కొనక-చేరఁగా, ప్రకాశింపఁగా ననుట;
ఎడనేసిరి-అపకార మొనరించిరి.

(వి) ఈపద్యమునలన సత్యభాష మధురవాణియనియు సుచితలజ్ఞాభూషితురా
నియు మధ్యమయావనస్థయనియు నూహించునది.

సర్వాసామపినారీణాం యావనంతుపతుర్నిధం |
అత్రశృంగారయోగ్యత్వం సరసాహ్లాదకారణం |
ఆవ్యద్వితీయయోరేవ నతృతీయచతుర్థయోః |

—అని రసార్థ వసుధాకరము.

చ. మనముల మాటలం గ్రియల మన్నన లీ నొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గల మై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచిన పంపు నేయుటయ ప్రాభవ మా టది నీ వెఱుంగవే. 118

(వ్యా) ఈ-ఇయ్యను; మెఱమెచ్చులకై-మిక్కిలి (నన్ను) మెచ్చుకొనుటకై;
పచరింతు-నటించును; మనఃపూర్వకముగా వారి దెసం గారవంబునేయ నని భావము.

మ. పడఁతీ నీమధురాధరామృతము నీబాహాపరీరంభముం
బడయం ధన్యఁడఁ గాక యుండిన ననుంబొటించి యొక్కింత నీ
నిడువాలుం గడగంటఁ జూడు మనుచు న్నిల్వోపమిం బై చెఱుం
గొడియం జే విరిదమ్మి వ్రేయుటకు నై యుంకించి జంకించినక. 119

(వ్యా) నిల్వోపమిక్-నిలుప లేకుండుటచేత (ఓర్వ లేక); (కృష్ణుఁ డను క ర్తృపద మధ్యా హార్యము); ఒజియక్-లాగఁగా; ఇక్కడనుండి సత్యభామకృత్యము చెప్పఁబడినది. చేవిరిదమిక్-హస్తకములముతో; ప్రేములకునై-కొట్టుటకై (కృష్ణు ననుట); ఉంకించి-ప్రయత్నించి; జంకించినక్-బెదిరింపఁగా. (సత్యభామయను క ర్తృపదమధ్యాహార్యము.)

ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. పాటలగంధి చిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబు దీర్చ నె

ప్పాటను బాటు గామి మృదుపల్లవ కోమల తత్పదద్యయీ

పాటలకాంతి మాళిమణిపంక్తికే వన్నియ వెట్ట నా జగ

న్నాటకసూత్రధారి యదునందనుఁ డర్మిలి మ్రొక్కె మ్రొక్కినక్. 120

(వ్యా) పాటిలు-కలిగియున్న; ఎప్పాటను-ఏవిధమునను; పాటుగామిక్-శక్యము కాకుండుటచే; తత్పదద్యయీపాటలకాంతి-సత్యభామపాదయుగళమునందలి యరుణ కాంతులు; మాళిమణిపంక్తిక్-శిరోభూషణమునందలిమణులవరుసను; వన్నియ వెట్టక్-రంగులొదవింపఁగా; అనఁగా సత్యభామపాదములను దనశిరము సోకునట్లు నమస్కరించె నని భావము; అర్మిలిక్-ప్రేమతో; జగన్నాటకసూత్రధారి-ప్రపంచ మనునాటకమును సూత్రధారునినలె నాడించెడువాఁడు.

శబ్దాలంకారము-చేకానుప్రాసము.

మ. జలజాతాననవాసవాదిసురపూజాభాజనం బై తన

✓ ర్చు లతాంతాయుధుకన్నతండ్రి శిర మచ్చో వామపాదంబునం
దొలఁగం ద్రోచె లతాంగి యట్ల యగు నాథు లేరము లేయెఁ బే
రలుకం జెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారిము లేర్తురే. 121

(వ్యా) పూజాభాజనంబు - పూజలకుఁ బాత్ర మైనది; తొలఁగంద్రోచెక్-తన్నెను; “లతాంగి” యనుటచే సత్యభామపాదాహతి కృష్ణున కింపకయైన నొప్పును గలిగింపలేదని తెలియునది. ఈవిశేషణము సాధిప్రాయము. కృష్ణుఁడే “నను భవ దీయదాసుని”అను పద్యమునం దీవిషయముం జెప్పెను. అల్లయగుక్-అది యుక్తమే.

అలంకారములు—పరికరము, అర్థాంతరన్యాసము.

(వి) ఈప్రకరణమున భగవంతుం డను శ్రీకృష్ణుఁడు తనపడఁతియడుగులం బడి ప్రణమిల్లిపట్టును నపు డాభామిని యతనిశిరంబును వామదరణంబుతోఁ దన్ని నట్లును

గవి వర్ణించుట రసభంగమనియు నటు లొనర్చుట కృష్ణునికి గౌరవహానియే యనియుఁ గొందఱు విచియింతురు కాని యది రసికజనానుభవైకవేద్యమనియు గామకాస్త్ర సమ్మతంబనియుఁ దెలియవలయు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“వర్ధమానప్రణయహిసానాయికా సపత్నీ నామగ్రహణం తదాశ్రయ మాలాపంవా గోత్రస్థలితంనా నమర్షయేత్, నాయకవ్యక్తికంగ, తత్ర సుభృతః కలహః రుదితమాయాసః శిరోరుహాణా మనక్షోదనం ప్రహణం మాసనాన్మయనాద్వా మహ్యంపతనంమాల్యభూషణావమోక్షో భూషాశయ్యున, తత్ర యుక్తరూపేణ సామ్నాపాదపతనేనవా ప్రసన్న మనా స్తా మనునయ స్తుప్రకమ్య శయన మారోహయేత్”.

—అని వాత్సేయసమహర్షి ప్రణీత మగు కామసూత్రము.

దీనికి—“క్రోధవశాత్తస్యశిరసి పాదతాడనమపి నదోషయ సాభాగ్యచిహ్నం తదితి నా గరకవృద్ధాః”—అని జయసుంగభండరు వ్యాఖ్యానముచేసియున్నాఁడు.

గురుమానముచేఁ గోపించిన నాయికకుఁ బాదప్రణామమే యనునయప్రకారం బనుటకాలంకారిక సమ్మతియుంగలదు. దానినివివరించెద:—

మానసునగాఁ బ్రియుండపరాధముచేయుటచే నాయికకుఁగలుగు కోపరూప చిత్తక్షోభము.

“ప్రియాపరాధావగమాత్సంజాతోమాన ఇవ్యతే”

—అనిమానలక్షణము.

అది ప్రణయమానమనియు నీర్వామానమనియు రెండు విధములు. కారణము లేకయే నాయికానాయకుల ప్రేమకల్పిత కపటనిద్రాదికుటిలవ్యాపారములచేఁ గలుగు కోపము ప్రణయమానము. అది స్వయంగ్రాహస్మితావధియై స్వయముగా శమించును. ప్రియుని యన్యకాంతాసంగమాదులచేఁ గలుగు కోప మీర్వామానము.

“ఈర్ష్యామానస్తుయఃకోపః ప్రియేజ్ఞాతాన్యసంగమే

అభాషణముపాలంభో భర్తృనంతాడనంతథా

చైముఖ్యమశ్రుచామర్ష ఇత్యాద్యైరనుభావ్యతే”

—అని యీర్ష్యామానలక్షణము.

అదిలఘుమానమని మధ్యమానమని గురుమానమని మూడువిధములు.

అన్యస్త్రీదర్శనాదిభోలఘుమానఃప్రజాయతే

వాగాద్యైర్పరసామానస్తవపనేయః ప్రకీర్తితః

మధ్యమానస్త్యథాన్యస్యానామగ్రహణతోభవేత్
 ఏషమానోపనేతవ్యశ్చపథాద్యనువర్తనైః
 అన్యాసంగమచిహ్నైర్దైర్ఘ్యరూమానః ప్రజాయతే
 పాదప్రణామానునయైరపనేయోభవేదసా.

—అనితల్లక్షణములు.

ఇచట వామపాదంబునం దొలంగంద్రోచనని కవివర్ణించుట యనుచితముని కొందఱు
 అందురుకాని యిక్కడఁ గవియధీరాప్రగల్భానాయకముగా సత్యభామను వర్ణించినాడనఁ
 నియు నిదిరసపోషకమే యనియు రసాలంకారమగృహ్య లంగీకరింతురు.

అధీరాప్రగల్భలక్షణము:—

“సతర్జ్వలనిఘరంఠోషాదధీరాతాడయేద్దృఢం”

—అనిరసార్థననుధాకరము.

ఇచ ను మహాకవిప్రయోగములం జూపెద:—

దశరథమహామహీపతి నిజసతియగు కైకేయి ననునయింప నద్దేవిపాదంబులకు
 నమస్కరించినట్లు కేవలమహర్షియుఁ గవిమార్గదర్శియు నగువాల్మీకి వర్ణించియున్నాడు:

“నజీవితం మే ౭స్తి కుతః పునస్సుఖం వినాత్మజే నాత్మవతః కుతో రతిః
 మమాహితం దేవి నకర్తు మర్హసి స్పృశామి పాదా వపి తేప్రసీద మే.

“సభూమిపాలో విలపన్న నాథవత్ స్త్రియాగృహీతోహృదయేతిమాత్రయా
 పపాతదేవ్యా శ్చరణౌ ప్రసారితా పుభావసంస్పృశ్యేయథాతురస్తథా

—రామాయణము-అయోధ్యాకాండము - సర్గము 12

“ఏవ ముక్త్వా తతోరాజా కైకేయాం సంయతాంజలిః
 ప్రసాదయామాస పునః కైకేయాం చేద మబ్రవీత్”

—అయోధ్యాకాండము, సర్గము 13

దశరథుఁడు కౌసల్యకును మ్రొక్కె నని వాల్మీకిమహర్షి చెప్పియున్నాడు:—

“దహ్యామాన స్సుశోకాభ్యాం కౌసల్యా మాహ భూపతిః
 వేషమానోఽంజలిం కృత్వా ప్రసాదార్థ మవాఙ్ముఖః
 ప్రసాదయే త్వాం కౌసల్యే రచితోయం మయాంజలిః
 ఐత్సలా చా నృశం సా చ త్వం హి నిత్యం పరేష్వసి”

—అయోధ్యా కాండము. సర్గము 62.

వృద్ధుండగు దశరథమహారాజే యిట్లు తనభార్యపాదంబులకు నమస్కరింపఁగా
 శీలామానుషవిగ్రహుండై రసికశిఖామణి యగు కృష్ణుండంతిపురంబున నేకాంతంబునఁ

బ్రహ్మయోగోపంబును నణంప దనప్రణయినికెఁ బ్రణమిల్లుటయు న త్తతీ న త్తన్వంగిచే నతండు మూర్ధంబునఁ జరణాహతిం బొరయుటయు రససంతములే యగు.

కవిలోకమాడామణియగు కాళిదాసుఁడు శాకుంతలమున దువ్యంతుడు శకుం లకుఁ బ్రణమిల్లినట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

“(రాజా) శకుంతలాయాః పాదయోః ప్రణిపత్య—

సుతనుష్పాదయాత్ప్రత్యాదేశవ్యభీకమపైతు తే

కిమపిమనసస్సమ్యాహోమేతదాబలవానభూత్

ప్రబలతమసామేనం ప్రాయాశ్చ భేషుహిష్పతయః

ప్రజమపి శిరస్యంధఃక్షిప్తాంధునోత్యహిశంకయా

(శకుంతలా) ఉత్తిష్ఠతూత్తిష్ఠత్వార్వపుత్తి ” —శాకుంతలము-అం-7.

అమరుకమహాకవియు నిట్లువర్ణించియున్నాఁడు:—

“పరిష్టానేమానేముఖ శశిని తస్యాః కరధృతే

మయిక్షీణోపాపాయే ప్రణిపతనమాత్మైకశరణే

తద పక్షప్రాంతవ్రజపుటనిరుద్ధేనసూపా

ప్రసాదోబాష్పేణ స్తనతటవిశీర్ణేనకశితః”

“సాలక్తకేననవల్ల పల్ల వకోమలేన, పాదేననూపురవతా మదలాలనేన

యస్తాడ్యులేదయతయాప్రణయాపరాధాత్, సోంగీకృతోభగవతామకరధ్వజేన.”

ఈ ప్రకరణంబున శాస్త్రపరిజ్ఞాతయు సరసకవితానిర్మాతయు నగు నంది తిమ్మ కవిశ్వరుం డిమ్మెయి వర్ణించుట సుమంచితంబును శృంగారరసపోషకంబును సహృదయ హృదయంగమంబునునై యలరారెడు.

ఇక దీనిని విస్తరించి వ్రాయనేల?

క. కోపన పదహతిఁ గుహనా

గోపాలుఁడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువఁగ ను

ద్వీపిత మన్మథరాజ్య

ప్రాపితుఁడై పలికెఁ గూర్చి బయలు పడంగఁ.

122

(వ్యా) కోపన—“కోపనా” యను సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దమునకు నిది తత్సమరూ పము; కోపముగల యాఁడుదియని యర్థము. దీనికిఁ బ్రయోగము—

హ్లో. కయాసికామిక్ సురతాపరాధాత్ పాదానతః కోపనయా వధూతః.

—కుమారసంభవము ౩. 8

కుహనాగోపాలుఁడు-వంశకుఁ డగు గోపాలుఁడు; గగుర్వొడువఁగఁ-ఠోమాంశ
ముదయింపఁగా; గగురు + పొడువఁగఁ.

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్కుఁ బూని తాఁ

✓ చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ

త్తను పులకాగ్రకంటకవితానము దాఁకిన నొచ్చు నంచు నే

ననియెద నల్క మానవుగదా యిక నైన నరాళకుంతలా. 123

ఈ పద్యమునఁ గృష్ణునికాపట్ట మతని నయగారపుఁబలుకులచేఁ దెలియవచ్చెడు.

(వ్యా) నెయ్యపుఁగిన్కు-ప్రణయకలహము; తాఁచినయది-తిన్నట; మన్ననయ-
గౌరవమే; మత్తను.....వితానము.—మత్తను-నాకేరిమునం దుదయించిన; పుల
కాగ్ర-ఠోమాంచములకొన లనెడు; కంటకవితానము-ముండ్లగుంపులు; ఇట సత్యభామచగ
ణాహతిచేఁ గృష్ణునకు ఠోమాంచమునెడు సాత్త్వికభావ ముదయించెనని భావము; మానవు
గదా-మానవే; విడిచిపెట్టుమా; ఇది ప్రార్థనార్థకము; అరాళకుంతలా-వంకరలగు ముంగు
రులు గలదానా; ఈపదము సాభిప్రాయము. సత్యభామ కుంతలములు వక్రములుగ
నుండునట్లు లామెయుఁ గుటిలస్వభావురా లని కృష్ణుని యభిప్రాయ మని ధ్వనించెడు.

(వి) సాత్త్వికభావములు వనితలకే కాక పురుషులకును గలుగు ననుటకుఁ బ్రహా
ణము:—

“అసీద్వరః కంటకితప్రకోఢః స్విన్నాంగుళిః సంవృతే కుమరీ

తస్మిన్ ద్వయే తత్క్షణ మాత్మన్యైతిః సమం విభక్తేన మనోభవేన.”

అని రఘువంశమునందును;

“ఠోమోద్గమః ప్రాదురభూదుమాయాః స్విన్నాంగుళిః పుంగవకేతుగా స్త్రీత్.”

అని కుమారసంభవమునందును; గాళిదాసుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు.

సత్యభామ కృష్ణుని దూఱుట.

చ. అన విని మానినీతిలక మప్పుడు మే యట దోఁప నిక్కి పి

డిన కచపంక్తిఁ బల్కఱు ముడి న్నెడ దోపుచుఁ బై చెఱుంగు గ్ర

క్కనఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు మొగంబున లేఁజెమ రంకురింప జూ

కెన నెఱిచూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్లవాగ్రయై.

మే-మై, మెయి-శరీరము; నిక్కి-కోపావేశముతో ననుట; కచపంక్తిని బల్మలు ముడిస్వేద దోఁపుటయు, బై చటెఁగును జనుదోయి జేర్చుటయు, సంభ్రమపరవశ లగు నారీజనముల లక్షణములు; వెడ-కొంచెము; జంకెన-బెడరింపు. 'చలితాధరపల్లవాగ్ర'- ఇది కోపనూచకము.

ఉ. ఈ నయగారపుం బ్రియము లీపన లీమొగ మిచ్చమాట లే
లా నిను నమ్మియుండిన ఫలం బిదె తోడనె కల్గె నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం జెనకి యాటడివెట్టిన నవ్వువారలం
గాన వెటుంగునే పసులకాపరి భావజ మర్మకర్మముల్. 125

(వ్యా) నయగారము-పైకి మెత్తనగాఁ గన్నడునది; పసలు-చమత్కారములు; మొగమిచ్చమాటలు-ముఖస్తుతిపలుకులు; తోడనె-వెంటనే; అటడివెట్టిన-గేలిచేసిన; పసులకాపరి-పశువుల మేపుకొను గొల్లవాఁడు; మాఘం డని భావము; భావజ మర్మకర్మముల్-చున్మఘనియొక్క గూఢములగు వ్యాపారములను.

ఉ. ఇం కిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెరలించె దెంతయుం
బొంకము గాని యీవలనిబొంకులు మాచవి గావు రుక్మిణీ
పంకజవత్త్రీనేత్రకును బ్రాణపదంబులు గాని వల్లవీ
కింకర చాలుఁ జాలు నుడికింపకు నింపకు లేనికూరుముల్. 126

(వ్యా) కెరలించెను-పరిహాసముచేసెదవు; పొంకముగాని-రుచింపని; వలని-కపటచుగు, నిరుపయోగమైన, వట్టి; మాచవికావు-మాకు రుచింపవు; 'మా' యను బహువచనపదము స్వకీయమానాతికేయ భావమును దెల్పును; ప్రాణపదంబులు-ప్రాణతుల్యంబులు; ప్రియము లగునవి; వల్లవీ కింకర-గొల్లయిల్లాండ్రు నేవకుఁడా; ఉడికింపకు-హింసింపకుము; 'ఉడికింపకు' అనుటకు మాఱుగా నన్ని ముద్రితాదర్శంబులలోను 'నడికింపకు' అని యున్నదిగాని దీని కర్థము పాసఁగని కారణమున 'నుడికింపకు' అని యుండవచ్చునని యూహించి యట్లు పాఠమును దిద్దినాఁడను; 'నడికింపకు' అనఁగా భయపెట్టుమని భావము.

నాయిక-ప్రౌఢ-ధీరాధీర.

ఉ. గట్టివచ్చేతలుం బనలుఁ గల్గదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుఁబోకలమాయలు నీకు వెన్నతోఁ

బెట్టిన వా టెఱింగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మి నా
గుట్టును దేజము న్నిగులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి నేయుదుక. 127

(వ్యా) గట్టివచ్చేతలు-(గట్టి + వా, గట్టితోరు గల) అనఁగా ధూర్తచరణలు; పలుబోకలమాయలు-నానాప్రకారము లగు టక్కులు; నీకు వెన్నతోఁ బెట్టినవి-నీకు వైకేశావస్థయందుఁ దల్లి వెన్న దినిపించునపుడే వీనిని (నానాప్రకారములగు టక్కులనుం) దినిపించెననుట; అనఁగాఁ జిన్నపృతినుండియే స్వభావసిద్ధ మనుట; బేలతనంబునకొ-నిష్కాపట్యముచే; గుట్టును-మానమును; తేజము - ప్రాభవము; కోల్పడిపోయితికొ-పోగొట్టుకొంటిని.

చ. మునిపతి వచ్చి పూ వొనఁగి మోదముతోడ భవత్ప్రియాంగన
న్వినతి యొనర్పఁగా వినిన వీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెం గదా యిపుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్కెము నేయన కాదె చెప్పమా. 128

(వ్యా) “భవత్ప్రియాంగన” ననుటచే సత్యభామకు రుక్మిణిమీఁదఁ బాడమిన యీర్వాతిరేకము స్పష్టమగుచున్నది. భవత్ప్రియాంగన-తమయొక్క ప్రేయసి; ‘భవతో’ అను గౌరవసూచకశబ్దముచే కృష్ణునిమీఁద సత్యభామకుఁ గల కోపము సువ్యక్త మయ్యెడు; మా చవిగానిమాటలు-నా నీరసపుఁ బలుకులు; ఎకసక్కెము-పరిహాసము.

క. మానంబె తోడవు సతులకు

/ మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మఖిల స

మ్మానములకు మూలం బగు

మానరహిత మయినబ్రదుకు మానిని కేలా.

129

(వ్యా) తోడవు-భూషణము.

తే. తనదు కోడలడ్రలోనఁ బెద్దయుఁగ నన్ను

దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకుఁ

జనవు లిచ్చుటఁ జేసి యాసాధ్యునేవ

నేయఁ బోవంగ నా కింక సిగ్గు గాదె.

130

(వ్యా) పెద్దయుఁగక-పెద్దదానిగా; ‘యుక’ అనుపద మిచట వాక్యాలంకారము; సాధ్య-పతివ్రత.

సీ. ఉవిద యెవ్వతె నోచి యున్నదో యీశమం

తకరత్న మింక నొదల ధరింప

నీరైవతకశైలచారుకూటవిటంక

కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునో

యెవ్వతె కబ్బునో యీ వసంతారామ

కర్పూరకదళికాగారవసతి

లీల నీమణిసాధజాలకంబుల నిన్నుఁ

గూడి యెవ్వతె వార్ధిఁ జూడఁ గలదో

తే. యకట నేఁ బెంపఁ బెరిగిన శుక మయూర

శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్కొ

నన్ను నాణోడినవతులు నగక మున్న

పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁ గాన.

131

(వ్యా) శమంతకరత్నము-శమంతక మనుపేరుగల మణి; దీనిని గృహ్లాడు జాంబ వంతుని యొద్దనుండి తెచ్చి సత్యభామ కిచ్చెనని భాగవతము నుడువుచున్నది; ధరింపకొ 'నోచియున్నదో' యను పదముతో నన్వయము; రైవతకశైల-రైవతక మను పర్వ తముయొక్క; చారు-చునోజ్జమైన; కూట-శిఖరములయొక్క; విటంక-అగ్రభాగముల యందలి; కేళికి-విహారమునకు; పాలుపడునొ-పూనుకొనునో (అదృష్టము చేసి యున్నదో;) జాలకంబులకొ-గవాక్షములయందు; వార్ధి-సముద్రమును; పంతము-ప్రతిష్ఠ (మనోనిశ్చయము); ఇతను నేను బ్రాణత్యాగము చేయుదానఁ గావునఁ బూర్వోక్తవైభవము లితను నెవ్వతె నీతోఁ గూడి యనుభవింపఁగలదోయని సత్యభామ చెప్పె నని భావము. ఇందు నిర్వేద మను వ్యభిచారిభావమును మరణోద్యోగ మను మన్మథాపహరణ వర్ణితములు.

క. నను నెవ్వరిఁగాఁ జూచితి

వని యంతర్బాష్ప యగుచు నవసతముఖి యై

ఘనతర గద్గదికా ని

స్వనమున మఱి మాటలాడ శక్యము గామి.

132

(వ్యా) గద్గదిక-డగ్గుతిక; ఇట వై స్వర్యమును సాత్త్వికభావము నరయునది.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డేందమున హెచ్చిన శోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చె బ్రాణవిభు కట్టెదుటఁ లలితాంగి పంకజ
శ్రీసఖ మైన మోముపయిఁ జేలచెఱంగి గిడి బాలపల్లవ
గ్రాస కషాయకంఠ కలకంఠ వధూ కలకాకలీధ్వనిక.

133

(వ్యా) చేలచెఱంగు-ఇచటఁ జేల మనుటకుఁ జేల యని ప్రయోగింపఁబడినది. చరితాదులలోఁ జేరినట్లు భావింపవగు. బాలపల్లవ.....ధ్వనిక- బాలపల్లవ-లేజిగుళ్లను; గ్రాస-తినుటచేత; కషాయకంఠ-రంజకమైన గొంతుగల (అనగా మధుర స్వనయుక్తమైన); కలకంఠవధూ-ఆడుకోయిలయొక్క; కలకాకలీధ్వనిక-అన్యక్త మధురమైన సూక్ష్మరసముతో.

(వి) ఈ పద్యమును గూర్చియే కృష్ణరాయలసభలోఁ దెనాలిరామకృష్ణకవి యల్లసానిపెద్దన ముక్కుతిమ్మన భట్టుమూర్తి యీ కవివరేణ్యుల కవితాతారతమ్యములఁ బరికించుచో ముక్కు తిమ్మన ముద్దుముద్దుగా నేడ్చె నని వాక్రుచ్చినటు లొక్క పుక్కిటిపురాణకథ వినఁబడియెడు.

ఈ పద్యమునఁ బ్రళయ మను సాత్త్వికభావము.

ఉ. ఆరమణీలలామ మది నంటినకోపభరంబు నిల్పగా

నేరక నెవ్వగం బాగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁ గొంగిటం

జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁ జెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాటు క

న్నీరు కరంబునం దుడిచి నెయ్యిముఁ దియ్యిముఁ దోప నిట్లనుక .

సుగమము.

ఉ. ఓ లలితేంద్ర నీలశకలోపమ కైశిక! యింతవంత నీ

కేలలతాంతమాత్రమునకే గలుగ న్విను నీకు దేవతా

కేలివనంబు సొచ్చి యనికి న్బలసూదనుఁ డెత్తి వచ్చినక

దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెద నిచ్చెదఁ బారిజాతముక. 135

(వ్యా) లలితేంద్రనీలశకలోపమ-మనోజ్ఞము లగు నింద్రనీలమణుల తుని యలకు సమానమగు; కైశిక-వెండుకలముడి గలదానా.

‘తద్వృందే కైశికం కైశ్యం’ అని యమరుడు.

లతాంత మాత్రము-మాత్రశబ్ద మల్పత్వసౌభ్యద్యోతకము ; అనికై-యధమునకు ; జలసూదనుడు - ఇంద్రుడు ; ఎత్తి - ఎదిరించి ; దీలుపడంగఁ - భయపడునటులు ; అనికై.....తోలి—ఈ వాక్యములు కృష్ణునిపై నింద్రుడు యధసన్నద్ధుడై వచ్చుటయు నతనిం గృష్ణుఁ డోడించుటయు మున్నగు జరుగఁజోవు వృత్తాంతములను సూచించుచున్నవి.

తే. వామలోచన నీ కేలివనములోనఁ

జలువ వెదచల్లు చెంగల్వకొలనికెలన

సరస కర్పూరకదళికాతరులనడుమఁ

బెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము.

136.

(వ్యా) వామలోచన-సుందరములగు కన్నులు గలదానా ; కెలనక-పార్శ్వము నందు ; కెలనుశబ్దమున కిది సప్తమైకవచనము.

క. అని పలుకు సంబుదశ్యా

ముని గర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా

నిని నీపలతికవోలెం

గనుపట్టె సఖిమయూరికలు సెలరేఁగఁ.

137.

(వ్యా) నీపలతికవోలెక-కడిమితీగవలె ; కొన్నివృక్షములను లతలుగావర్ణించుట కవి సమయము ; సఖిమయూరికలు-చెలికత్తె లనెను నాఁడు సెమిళ్లు.

అలంకారములు—సావయవరూపకము-పరికరము-కావ్యలింగము.

కృష్ణుని మేఘమునకును నతని పలుకులు గర్జనములకును సత్యభామ కడిమివృక్షమునకును జెలికత్తె లాఁడు సెమిళ్లులకును బోల్పఁబడియె.

“అంబుదశ్యామని” అనునది సాఖిప్రాయవిశేషము. వర్షాకాలమునందు మేఘములు గర్జించుటచేఁ గడిమిప్రాయములు పూచుటయు సెమిళ్లులు సంతసంబున నృత్యంబులు కావించుటయు సహజములు. “నీపలతికవోలెం గనుపట్టె” నని చెప్పటచేఁ గృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును దెచ్చి తనయింటఁ బెట్టెద నని చెప్పినంతమాత్రాననే సత్యభామ దుఃఖమంతయుఁ బోయి సంతోషాతిశయమున నొప్పారె నని భావము. అల్పకారణము.

నకే స్త్రీలు కోపానూయాదులం బొరయుటయు వెండియు నల్పకారణములచేతనే యొక్కనిముసంబునన సంతోషాతిశయము బొందుటయు వారికి నై జగణంబులు.

ఈ పద్యమునందుఁ గవి సత్యభామను సుత్తమనాయకముగా వర్ణించినాఁడు.

“అభిజాతై ర్భోగదృష్టై ర్దుఃఖి ర్భావ కామ్యతే

గృహ్లాతికారణే కోప మనునీతా ప్రసీదతి.”

అని యుత్తమనాయకా లక్షణము.

మ. దయమానాక్షి విలోక లోకహితకృత్పూరింభ రంభా కుచ

ద్వయ దుర్గాధిపతి ద్విషత్పరిత గాథా వ్యక్తదోస్సార సా

రయశస్సాంద్రదిశాంత శాంతహృదయా రజ్యన్నయాచార చా

రయుతోపాయవిచార చారణగణ ప్రస్తూయమానోదయా. 138

దయమానాక్షివిలోక—దయమాన—దయనుజేయుచున్న (నయారసముతోఁ జూపిన); అక్షివిలోక—కంటిమాపుగలవాఁడా; లోకహితకృత్—పూరింభ—లోకము నకు మేలుచేసెడు; ప్రాంభ—ప్రయత్నములు గలవాఁడా; రంభాకుచ—..... దోస్సార—రంభాకుచద్వయ—రంభయొక్క స్థనయుగళమునెడు; గుర్గ—కోటలకు; అధిపతి—ప్రభువులైన; ద్విషత్—శత్రువులచేత; పరిత—చదునబడిన (కీర్తింపబడిన); గాథా—గానములచేత; వ్యక్త—బయలుపడుపబడిన; దోస్సార—బాహుబలముగలవాఁడా; అనిగా—గృహ్లాత్యాయఁడు నిజబాహుబలముచే శత్రువుల జంపి స్వర్గమునకుఁ బంపఁగా వా రెవరి రంభాసంభోగలోలురై యతని బాహుబలంబును గీర్తించుచుందు రని భావము.

సారయశస్సాంద్రదిశాంత—దిశాశబ్ద మాకారాంతిస్త్రీలింగము; “వష్టిభాగురిగల్గోప మావాప్యోరుపసర్గయోః ఆపంచైవ హలంతానాం యథావాచా దిశానిశా” అను ధాన్యని వచనముచే నీరూపముసాధువు; సార—శ్రేష్ఠమైన (విస్తారమైన); యశః—కీర్తిచేత; సాంద్ర—నిబిడీకృతమైన (పూరితమైన); దిశాంతి—దిగంతములుగలవాఁడా; శాంతహృదయా—రజ్యన్నయాచార—శాంత—శమగుణయుక్తమైన; హృదయ—మనస్సునందు; ఆరజ్యత్—పూర్తిగా సంబంధించిన (అనఁగా మిక్కిలి వ్యాపించిన); నయాచార—నీతియు నాచారములుగల వాఁడా; ‘ఆరంగత్’ అని కొన్ని పుస్తకములలోను, ‘ఆరంజత్’ అని కొన్ని టిప్పణిలోను, బాతముకానంబడుచున్నది. ‘ఆరంగత్’ అనుపాతమున నర్థముపాసఁగదు. ‘ఆరంజత్’ అను రూపము వ్యాకరణదుష్టము. కావున ‘ఆరజ్యత్’ అని సవరించి యాపాతమును స్వీకరించితి; చారయుతోపాయవిచార—చార—గూఢచారులతో; యుత—కూడికగల; యపాయ

విచార-సామాద్యపాయము లను విచారించువాఁడా; చారణ.....దయా—చారణ గణ-చారణ లను దేవతావిశేషముయొక్క గుంపులచేత; ప్రస్తాయమాన-మిక్కిలిపాగ డబడుచున్న; ఉదయా—అతిశయము గలవాఁడా.

శబ్దాలంకారము—ముక్తపదగ్రస్తము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ

కుతుకాగత సుకవి నికర గుంభితకావ్య

స్మృతి రోమాంచ విశంకిత

చతురాంతగపురవధూ ప్రసాదనరసికా.

139

(వ్యా) ఈ పద్యమంతయు నొకటే సమాసము. ప్రతివర్ష-ప్రతివత్సరంబును; వసంతోత్సవ-వసంతకాలపు (వినోదములయందలి); కుతుక-తమిళేత; ఆగత-వచ్చిన; సుకవినికర-సత్కవిశ్వరససూహములచేత; గుంభిత-మార్పబడిన; కావ్య-ప్రబంధముల యొక్క; స్మృతి-స్మరణముచేత గలిగిన; రోమాంచ-గగుర్పాటులచేత; విశంకిత-సంది యము నొందిన; చతుర-రసికురాండ్రు; అంతఃపురవధూ-రాణివాసపు స్త్రీలను; ప్రసాదన-ప్రసన్నలనుగాఁ జేయుటయందు (వారి సందియముల దొలగించి సుప్రస న్నలగాఁ జేయుటయని భావము); రసికా-నేర్పుగలవాఁడా. అనగాఁ బ్రతిసంవత్సర మునను గృష్ణరాయ తొనరించు వసంతోత్సవమువేడుకల జూడ ననేకులు కవీశ్వరు లరు దెతురనియు వారి యుత్తమకావ్యముల సారస్య మాన్యపాటుఁ డంతఃపురమున నుండు నపుడు తలఁపునకు రాఁగా నాశ్చర్యసంతోషాతిశయములచే నతనికిఁ బులకము లుదయిం చుటను గాంచి యచటనుండు రసికురాండ్రగు వనితాశిరోమణులు తమ విభున కన్య వారీస్మరణంబుచే గోమాంచములు గలిగెనని శంకింతురనియుఁ గృష్ణరాయఁడు చమత్కారముగా వారి డెంపముల సందడించు సందియముల దొలగించి వారిని దనయెడఁ బ్రస న్నచిత్తలఁ గావించు ననియు భావము.

(వి) ఈ పద్యమునందలి యభిప్రాయముచేఁ బ్రహమాశ్వాసమునందు వర్ణింపఁబడిన సత్యభామమనంబునఁ గృష్ణాదులై నీర్హ్యులు సాడముటయు నద్దేవిని గృష్ణుఁ డనయంబు నయంబున ననునయంబు గావించుటయు వ్యజ్యమానంబులయ్యెడు. ఆశ్వాసాంతపద్యములు కథా భాగమునకు సంబంధింపని కేవలకృతిపతిస్తుతి కథనంబులయ్యును నిట్టి వ్యంగ్య ములు స్ఫురించునట్లు సరసకవితాధారేయుండగు నందితిమ్మన వ్రాసి యునికి సహృదయ హృదయంగమం బగు చమత్కారవిలసితంబై తద్దయు ముద్దునేసెడు.

నర్కటము

ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ దిశాలలనా
ఘుస్పృణపటీర లేపకృతికోవిద బాహుతటీ
విస్మయరకీర్తిజాల రణవిక్షత వైరిన్యవ
త్య నృగతిపంకిలాసిముఖ మైందవవంశమణి.

140

(వ్యా) ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ—ప్రస్ఫుటి—చేరెడు; విలోచనా—నేత్రములు కలది; ప్రస్ఫుటివిలోచనా—చేరెడు కన్నుగల వారు; అనగా విశాలనేత్రములుగల యుత్తమాంగన లని యర్థము; ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ—స్త్రీలకు ముక్కుకుండా; దిశా.....జాల—దిశాలనా - దిగంగలను; ఘుస్పృణపటీర—కుంకుమపువ్వుతోఁ గూడినచందనమును; లేపకృతి—లాయకార్యమునందు; కోవిద—సమర్థమైన; బాహుతటీ—బాహుప్రదేశమునుండి; విస్మయర—న్యూహించునట్టి; కీర్తిజాల—చుకెప్పుడుగా హము గలవాఁడా; అనగా గృష్ణరాయఁడు తనవిజయపరంపరలచే నిజకీర్తిని దిగంతములయందు వ్యాపింపఁజేయువాఁడని తాత్పర్యము; రణ.....ముఖ—రణయుద్ధమునందు; విక్షత—హతులైన; వైరిన్యవతి—శత్రురాజులయొక్క; అపృక్-చెప్పుటచేత; అతిపంకిల—మిక్కిలి కలుషితముగాఁ జేయఁబడిన; అసిముఖ—కత్తియందులు కలవాఁడా; చందవవంశమణి—చంద్రవంశపురాజులలో శ్రేష్ఠుఁడా; ‘రణవిక్షిత’ అని యన్నిగ్రంథములలోను బాతము కానంబడుచున్నది. ‘విక్షిత’ యనుట కిచ్చట సరియగునట్లు సాపేక్షగా కావున ‘విక్షిత’ అనుపాఠము కవిహృదయ మని భావించి యిట్లు సవరించితి.

ఇది నర్కటవృత్తము. న జ భ జ జ వ గణంబులును బసనోకొండచ యక్షరము యతిస్థానమును గలది. ఈపద్యమునకుఁ గోకిలకాక మనియుఁ బేరుగలదు.

గ ద్య

ఇది శ్రీమ దుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్ర కాళికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.

(వ్యా) సారసారస్వత - శ్రేష్ఠమగు విద్యచేత; అభినంది-సంతోషించువాఁడును; నందిసింగయామాత్యపుత్ర) - నందివా రని కవియింటి పేరు; అమాత్యశబ్దముచే నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁ డని తెలియనయ్యెను.

దీనియందు శబ్దాలంకారము - ఛేకానుప్రాసము.

వ్యాఖ్యాతృ గద్యము

ఇది శ్రీ పరమేశ్వరీనాథ నిరంతరభజన నాగపూడి గ్రామాభిజన
భారవ్యాజగోత్ర సామగ్రద్రాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరాచార్యపుత్ర) సూక్తిపరితోషితార్య కుష్పస్వా
మ్యార్యప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమలోల్లాసంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీ సదన లోచనాబ్జద
యాసారమరంద పోషితార్థభ్రమ రో
ల్లాసగుణ మలయకూట
ప్రాసాదనివేశ కృష్ణరాయమహేశా.

1

(వ్యా) శ్రీసదన...నివేశ—శ్రీసదన—లక్ష్మీకి నివాసమైన; అనఁగా సాభా
గ్యవిశిష్టములగు; లోచనాబ్జ—నేత్రము లనెడు తామరలయొక్క; దయాసార—కృపా
పర్వ మనెడు; మరంద—తేనెలచేత; పోషిత—పెంపఁబడిన; అర్థభ్రమర—యాచకులనెడు
తుమ్మెదలయొక్క; ఉల్లాసగుణ—విలాసగుణములతోఁగూడిన; మలయకూట—మలయ
కూటమను పేరుగల; ప్రాసాద—మేడ; నివేశ—వాసస్థానముగాఁ గలవాఁడా; ‘ధారా
సంపాత ఆసారః’ అని యుచుండు. అనఁగాఁ గృష్ణరాయలలోచనములు సాభాగ్య
కలితము లగు తామరలవలె సున్నవనియు, నందుండి మకరందమువలె దయారసము వర్షిం
చుననియు, నాదయారసమనెడు మకరందముచేత యాచకులనెడు తుమ్మెదలఁ బోషించు
చున్నాఁడనియు, నట్టియాచకులచే నిండిన మలయకూటప్రాసాదమునంగు నివసించు
చున్నాఁడనియు భావము.

యాచకు లనఁగా నిచ్చటఁ గళాప్రవీణు లగు కవిగాయకులు మొదలగువారని
తెలియవలయు.

అలంకారము—సావయవరూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ
వరున కి ట్లను నమ్మానివల్లభుండు
పారిజాతంబు దే నిట్లు ప్రతి న వట్టి
చంద్రశాలకు నేతెంచి చక్రధరుండు.

(వ్యా) అనధరింపుము—వినుము; చంద్రశాల—సాధోపరిగృహము; “చంద్రశాలా శిరోగృహం” అని యనురుడు.

మ. సరసాలాపముల న్వివోదకథల న్నాత్మాజితీదేవిఁ బ్రే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడుసమ్మానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలస్మృతి నుండ ఘటికాపర్యాప్తి ఘంటారవాం
తర నిర్ణీతము లై వినంగఁబడియె న్మధ్యాహ్న శంఖధ్వనుల్ . 3

(వ్యా) ఘటికా...నిర్ణీతములై — ఘటికాపర్యాప్తి — గడియలు తూర్తి
యగుటచే గలిగిన; ఘంటారవ — గంటలశబ్దములయొక్క; అంతర—మధ్యమునందు;
నిర్ణీతములై—నిర్ణయింపఁబడినవై; అనఁగా గడియ లగుటను దెల్పు గంటలశబ్దముల నడుమ
శంఖారావములు మధ్యాహ్న కాల మగుటను దెల్పె నని భావము.

తే. సమయకృత్యంబు నొనర్పడు సలుపఁ దలఁచు
నలిననాభునిచిత్తంబు దెలిసి సత్య
భామ కనుసన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత్ర విషయంబు దొలఁక నెదుట. 4

(వ్యా) నుడిగంపుఁ బద్మముఖులు—నేపథురాండ్రు; అంతంత్ర—అచ్చటెచ్చట.

క. తలిరాకుఁబోడి యొక్కతి
జలకమునకు వేళ యనుచు శౌరికి వీణా
కలకలములఁ గలకల నగు
పలుకుల మెల పొలయ విన్నపము గావించెన్. 5

(వ్యా) జలకము—స్నానము; మెలపొలయన్—మృదుత్వ మొప్పునట్లు; సులలి
తముగా. ఈపన్కములలోనిసందర్భము మరుచిరలలితపదకలితములై విలసిలుటంజేసి యిందలి
కవిపలుకులును వీణాకలకలములఁ గలకల నగుపొలుపున వెలసెడునని తెలియఁగదె.

శబ్దాలంకారము—స్మృత్యనుప్రాసము.

కావ్యగుణములు—ప్రసాదము—మాధుర్యము—సౌమమర్యము.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మహృదయేశ్వరిఁ గన్గొని శౌరి మందహాస
సాంచితనేత్రుఁడై జలక మాడఁగ లెమ్మని పైఁడిచేలకొం

గించుక జాతి నొక్కతరలేక్షణ హస్తముఁ గేల నూడుచు
గంచుకిసంచయంబు సముఖా యన గద్దియ డిగ్గె డిగ్గినన్. 6

(వ్యా) ఇంచినవేడ్క — సమగ్రమైనకుతూహలముతో; కంచుకిసంచయంబు —
హెగ్గళ్లగుంపులు; సముఖా — అనన్ — సముఖా యని పరాకు చెప్పగా.

క. ప్రామినుకుల పూజోడుల
నీమంతపుఁ జెందిరంబుచే బలె నరుణ
శ్రీ మించు నతనిపదముల
భామామణి యోర్తు పయిఁడిపావలు దొడిగెన్. 7

(వ్యా) ప్రామినుకుల — వేదము లనెడు; పూజోడుల — స్త్రీలయొక్క; అనగా
సుపనిష్తులయొక్క; నీమంతపు — పాపటలయందలి; చెందిరంబుచేబలెన్ — సింహారపుఁ
బొట్టువలనఁ గలిగెనో యన్; ట్లు — అనగా భగవంతుని పాదారవిందముల సుపనిష్తు
లనెడుస్త్రీ లాశ్రయించియున్నారనియు, వారిపాపటలందలి సింహారపుఁ డిలకముల
చేతఁ గృష్ణనిపాదము లరుణకాంతిం బొర నెనోయన్నట్లుండె ననియు భావము; పయిఁడి
పావలు — బంగారుపావుకోళ్లు.

అలంకారము — హేతుత్పేక్ష.

కావ్యగుణములు — ప్రసాదము — శ్లేషము — సౌమహార్యము.

జే. కేళిగతి మీఱ మజ్జనశాల కరిగి
శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ
గొస్తుభాది విభూషణోత్కరము నెల్ల
నొయ్య నొయ్యన నడలించి యున్నయంత. 8

(వ్యా) కేళిగతిమీఱన్ — చిలాసగమనముతో; మజ్జనశాల — స్నానముచేయు
గది; శాతమన్యవ — ఇంద్రనీలరత్న మయమైన (శతమన్యవైవస్వతిః' అని యమరుడు);

ఇంద్రనీలమణిలక్షణము: —

“క్షీరమధ్యే క్షీపేన్నీలం క్షీరంచే న్నీలతాం బ్రజేత్

స ఇంద్రనీలోవిజ్ఞేయ స్సర్వసౌఖ్యకరశ్శుభః” — అని రత్నశాస్త్రము.

నడలించి — ఊడ్చి.

ఉ. కంపనలీలమై ననదుఁగౌ నసియాడఁ గుచద్వయంబు న
 ధ్రింప లలాటరేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్చముల్
 తుంపెనలాడఁ గంకణమృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
 సంపెఁగనూనె యంటె నొకచంద్రనిభానన కంపవైరికిఁ.

9

(వ్యా) కంపనలీలమై—కదలుటయొక్క విలాసముచేత; అనదుఁగౌను—
 సన్ననినడుము; అసియాడఁ—మిక్కిలివడఁకగా; తుంపెనలాడఁ—నర్తనముచేయఁగా.

“కొఱనెలపైదోచు నిరులునాఁ జెలువొంది

నొసలిపైఁ నురులు తుంపెనలు గునియ ”

—భాగవతము, స్కంధము 10.

అలంకారములు—స్వభావోక్తి—సముచ్చయము.

కావ్యగుణములు—సౌకుమార్యము—ప్రసాదము—మాధుర్యము.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడుతేటలులఁ బోలఁ బెన్నెలుల్
 వేమలు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
 గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగినీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
 ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళీయనాగభేదికిఁ.

10

(వ్యా) గొజ్జఁగినీరు—పన్నీరు; ఎడఁ—నడుమ (నడుమ నడుమ ననుట);
 గంధామలకంబు—వాసనలతోఁజేర్చి నూరిన యుసిరికవడియపుముద్ద; తైత్తిసారభ్యసంపా
 దనమునకై దీనిని స్నానసమయంబునఁ బ్రభువులు శిరముపై నుంచుకొందురు.

అలంకారము—ఉపమ. కావ్యగుణములు: సౌకుమార్యము—ప్రసాదము.

మ. చెలువల్లొందలు హేమకుంభములతోఁ జేసే నొసంగ నివ్వని

ర్మలదోర్మలరుచు ల్వేలిం బాలయఁ దోరం బైనచన్దోయి నం

దాలయ న్వేనలి జాట నిక్కి యరమే నొయ్యార మై వ్రాలఁగా

జలకం బొర్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికి న్వేడుకఁ.

11

(వ్యా) చేనేఁ—ఒకరిచేతినుండి మఱియొకరుగాఁ బుచ్చుకొనుట; దోర్మల
 రుచులు—బాహుమాలికాంతులు; వెలిం బాలయఁ—బయటవ్యాపింపఁగా; తోరం—
 (నూలకబద్ధనము); వేనలి—కొప్పు.

అలంకారము:—స్వభావోక్తి.

ఇందు లలిత చను శృంగార చేష్టలు చెలియలయు.

సీ. చెంద్రికపూవన్నె జిలుంగుదువ్వలువను
దడి యొత్తె నొక్క కాంతాలలామ
కొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులు వాపి మెలపున
శిర సార్యె నొక్క లేజిగురుబోడి
వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడుమడుంగు
లం దిచ్చె నొక్క పూర్ణేందువదన
సవరిత్న మయభూషణవ్రజంబులు మేనఁ
గీలించె నొకరాజకీరవాణి

తే. విరులనరు లిచ్చె నొక యరవిందగంధి
యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి
సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురఁటి వినరె
నిలుపుటద్దంబు నొక యింతి నిలిపె నెదుట.

12

(వ్యా) చెంద్రిక పూవన్నె—సునుమపువ్వుయొక్క పెద్దము కలిగిన (అనఁగా నెఱుపును బనుపును గలిసినవర్ణము); జిలుంగు దువ్వలువను—సన్నని సెల్లా(వస్త్రము)తో నెఱులు—వెండుకలు.

(వి) ఈపద్యంబునఁ గాంతాలలామ, లేజిగురుబోడి, పూర్ణేందువదన, ధవళాయతాక్షి, మున్నగుపదంబులు తత్తత్కృతోపచారానుకూల రూపవిశేషవిలాసద్యోతకంబులై సాభిప్రాయంబులై సమత్కారపోషకంబులై యొప్పారెడు.

అలంకారము : పరికరము.

కావ్యగుణములు : ప్రసాదము-మాధుర్యము-సౌమమార్గము మున్నగునవి.

ఇటులు వీని నాయాపద్యంబులలో బుద్ధిమంతులు కావ్యగుణంబులఁ గాంచునది.

క. కలికినిడువాలుఁగన్నుల

తలుకులు మణిదీపశిఖిలుఁ దడఁబడ లక్ష్మీ

నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు

నెలఁతలు మాక్తికవిచిత్ర నీరాజనముల్.

13

(వ్యా) నీరాజనముల్—హారతలు.

మ. జలకం బాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీప్యమానాంగి యై
కలపం బెంతయు వింతగా నలఁది చెంగల్వ ల్నెఱి న్నించ వే
నలిఁ గీల్కొల్పి పసిండియందె రవళి న్రాయంచ లంతంత రాఁ
జెలులుం దానును సత్యభామ సనుదెంచె న్నాథుఁ డుప్పొంగఁగఁ.

(వ్యా) కలపము—మైపుఁత; నెఱి—అందముతో; పింఛ—ప్రకాశించు
నట్లు; వేనలి—కొప్పునందు; కీల్కొల్పి—తుఱిమి; పసిండియందెరవళి—బంగారునూపు
రములధ్వజలఁచేతి; నాయంచలు—రాజహంసలు; అంతంత—దగ్గఱదగ్గఱకు; రా—
రాగా.

(వి) ఈపద్యమనందు సత్యభామనడిక తిన్నచనంబును నోయ్యారంబును
వ్యజ్యమానంబులు. ఆప్రమదగమనము హంసగమనముం బోలియున్న దను నుపమానమును
ధ్వనిత మయ్యెడు. ఇది యర్థశక్తిమూలాలంకారధ్వని. ఇందు విచ్ఛిత్తి, లలితము, అను
శృంగారచేష్టలను నెఱుంగునది.

సీ. మాతస్సర్య ఘన మేఘమాలి కాశగమ స్ర

కాశిత హిమధామకళ యనంగ

విరహానిశీధిని విరమ సంప్రాప్తితో

స్థీలనామోద పద్మిని యనంగఁ

గ్రోధదంతావళ ఖోభవిశ్రమ పున

స్సంజాతవైర్మల్య సరసి యనంగ

సంతాపవైదాఘనమయ నిర్గమకోర

కిత నవమాలతీలతిక యనంగఁ

తే. గాంతి జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ

గలఁక యెంతయు దిగఁ ద్రోచి చెలువ మెనఁగఁ

జేర వచ్చిన ప్రియభామ గారవించి

యున్న యత్తఱి మురవైరి సన్నిధికిని.

15

ఈపద్యమున సత్యభామ యపగతమనఃకాలవ్యయై సంప్రీతితో భర్తృసన్నిధా నంబునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మాత్స్యర్య.....కళ యనంగఁ—

మాత్స్యర్య—ఈర్ష్య యనెడు ; ఘనమేఘమాలికా—గొప్ప మేఘములవరుసయొక్క ; అపగను—తొలఁగుటచేత ; ప్రకాశిత—ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన ; హిమధామకళ యనంగఁ—చంద్రకళయో యనన్లు ;

విరహ.....పద్మిని—విరహ—వియోగ మనెడు ; నిశీథినీ—రాత్రియొక్క ; విరహ—తెగులచేత ; సంప్రాపిత—సాందఁబడిన ; ఉన్మీలనామోద—వికాసపరిమళములు గల ; పద్మిని యనంగఁ—తామరతీగయో యనునట్లు ;

క్రోధ...సరసి—క్రోధ—కోపమనెడు ; దంతావళ—ఏనుఁగుచేతనైన ; తోభ విశ్రమ—కలఁతయొక్క విశ్రాంతిచేత ; అనఁగాఁ గలఁత తొలఁగుటచేత ; పునస్సంజాత—మరలఁ బుట్టిన ; నైర్మల్య—నిర్మలత్వము గల ; సరసి—కొలనో యనునట్లు ;

సంతాప...లలిక—సంతాప—(కోప) సంజ్వర మనెడు ; నైదాఘ సమయ—గ్రీష్మకాలముయొక్క ; నిర్గమ—పోవుటచేత ; కోరకిత—మొగ్గలెత్తిన ; నవమాలతీ లలిక—నూతనముగు జాణితీగయో యనునట్లు ; కాంతిఁ జెన్నారి—కలఁక—కాలవ్యయము ;

అనఁగా సత్యభామ మనస్సంతాపమును విడిచి సంతోషసమాక్రాంతస్వాంతయై తనపతిచెంతకు వచ్చునపుడు మేఘానృతుండై నిస్తేజుండై యుండి మేఘము తొలఁగిన పిదపఁ జంద్రుఁడు ప్రకాశించునట్లును, రాత్రి కడచినపిమ్మటఁ దమ్మితీగ కమ్మని తా వులు గ్రుమ్మరింప వికసించునట్లును, గజతోభముచే గలఁత నొంది యది యణగినపిదప నిర్మలమై యొప్పు సగోవరమునందమునను, గ్రీష్మకాలమునం దెండలచే దపించి వాడి యుండిన జాణితీగ నేసవి సన్నయనంతరము వర్షాకాల ప్రాదుర్భావమున మొగ్గలెత్తి నవకంపుటెలర్చినఁ గ్రాలునట్లును జేసెనవారె ననుట.

అలంకాగములు—గూపకానుప్రాణితమగు స్వయాపొత్సేక్ష—ఉల్లేఖము—యథాసంఖ్యము—కాన్యలింగము.

ఇందు మూడవపాదమున నన్నిగంధములలోను 'విభ్రమ' యనియు నాలుగవ పాదంబున 'నిర్గతి' యనియుఁ బాఠములు కానఁబడుచున్నవి. కాని ఇర్ణవాప్రక్రమ మును బట్టి యా పాఠములు సమంజసార్థవిధురంబులై యునికింజేసి 'విశ్రమ' యనియు, 'నిర్గమ' యనియుఁ గవి వ్రాసియుండనోపు నని యూహించి యట్లు సవరించితి.

అపగమ, విరమ, విశ్రమ, నిర్గమ, అనునీపదములు సమావార్థకములు.

సత్యభామకడకు నారదుడు వచ్చుట

క. చనుదెంచె గలహాభోజన

ముని రుక్మిణి వీడుకొల్ప మున్నీటిజలం

బున మజ్జనాదిమాధ్యం

దినకృత్యము లాచరించి నిష్ఠాశరుడై.

16

(వ్యా) వీడుకొల్పక—పంపగా; మున్నీటిజలంబునక—సముద్రజలమునందు; మాధ్యందినకృత్యములు—సాధ్యాహ్నాసాయములు జేయవలసిన యాహ్నికములు.

(వి) ఇంతకుమునుపు గడియలోపలనే నారదుడు రుక్మిణియింట సత్యభామను విచ్చలవిడిం దూలనాడి యావెంటనే సత్యభామయింట భుక్తి సలుపుటయు, బలు దెఱంగుల నయ్యంగనం బొగడుటయు, “ననికైనం బతి నిన్నుఁబాసి చనునో” యని కృష్ణుని తదీయవశంవదత్యమును వినుతించినట్లు నుడివి భావికార్య బీజావాపముం జేయుటయు. సమ్మనినాఘుని గుణాతిశయమును వ్యక్తీకరించెను. ఇతఁ డిట్లు నూచింపకున్నఁ గృష్ణుఁడు స్వర్గమునకుఁ బోవునపుడు సత్యభామ తన్నును దోడ్కొనిపో మ్మని భర్తను బ్రార్థింపకుండునేమో.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిభేయ స

త్కృతు లొనరించి యుండఁగ నతీమణు లిద్దఱు పల్లెరంబు వె

ట్టితి మని విన్నవించినఁ దటిల్లతయు స్థలదంబు యామినీ

పతి వెనుకొన్నకైవడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకుఁ. 17

(వ్యా) అతిభేయసత్కృతులు—ప్రత్యుత్థానాభివాదనాగ్ల్య పాద్యాది సత్కారంబులు; పల్లెరంబు—భోజనపాత్ర; పల్లెరంబు వెట్టితిమి—భోజనమునకుఁ బాత్రముల సిద్ధముగాఁ బఱచియించితిమని తాత్పర్యము; తటిల్లతయు—కైవడి—అనునాహికొక వాక్యము—తటిల్లత—మెఱపుదీగయును; జలదము—మేఘమును; యామిని పతి—చంద్రుని; వెనుకొన్నకైవడి—వెంబడించినట్లు;

అనఁగా నారదుడు ధవళేశ్వరుడై చంద్రునివలె మున్నుగా భోజనశాలకుఁ జనుచుండెననియు, నతనిపిలుండఁ జనిన సత్యభామ మెఱపుదీగవలెను, గృష్ణుఁడు మేఘమువలెను, దనరారి రనియు భావము.

అలంకారము—ఉపమ.

భో జ స ము

మ. చని గారుత్మతరత్నపాత్రికలఁ గంనద్వేషి సాంబాది నం
దనులు న్నాత్యకి ముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనమ్రాల న్వసీయింప మహానిఃతిచెతం దాను నవ్వాసనం
బున నుండె న్భుజియింప వీవనల సంభోజేక్షణ ల్వివఁగఁ. 18

(వ్యా) గారుత్మత రత్నపాత్రికలఁగరుడపచ్చలచే నిర్మింపఁబడిన పాత్రము
లయందు ; వీవనలఁ—విసనకఱ్ఱలచేత.

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకణంబులు గల్లు మనఁగ
సతివేగ మిడుండు మీ రనుమాడ్కి మేఖలా
కీలితరత్న కింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహించుజాడ దు
వ్వలువపింజలు ఫెళఫెళ యనంగ
నారగింపుండు మీర లని ప్రియం బాడెడు
పాలుపున మెట్టియ ల్గులకరింప

తే. నలరుఁబోండులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
భోజియును దాను బహు భక్ష్య భోజ్య లేహ్య
చోష్య పానీయముల మధుసూదనుండు
సారెఁ గొనియాడుచును వేడ్క నారగించె. 19

(వ్యా) మేఖల—బిడ్డాణము; కలహాన్నరుచి—కాల్యన్నపుఁగాంతి; దుష్టలు
నలు—సన్ననిచీరలు; పింజలు—పచ్చలు; భక్ష్య—కొఱికి తినఁదగినవి, పిండిపంటలు
(గారెలు మొదలగునవి); భోజ్య—భుజింపఁదగినవి (అన్నాదులు); లేహ్య—నాలుకతో
నాకి రుచి చూడఁదగినవి (పచ్చళ్లు); చోష్య—శీల్చిఁదగినవి (ఫలరసాదులు); పానీయ
ములు—త్రాగఁదగినవి (పాయసాదులు).

అలంకారములు—ఉత్పేక్షలు నాలుగు.

తే. వామనేత్రాకరాంచలావర్జ్యమాన
కనకభృంగారకర్కరికాముఖాగ్ర

గళితగంధోదకంబులఁ గంనవైరి
చేతులను దేల్చె బాంధవశ్రేణితోడ.

20

(వ్యా) వామశ్రేతా—(పరిచారిక లగు) స్త్రీలయొక్క; (వామ—సుందర మగు); కరాంచల—హస్తాగ్రములనుండి; ఆనర్జ్యమాన—పోయఁబడుచున్న; ‘ఆవర్జితాష్ట పదకుంభతోయైః.’ అని కుమారసంభవము; కనకభృంగార—బంగారు గిండిచెంబుల యొక్క; భృంగార మనఁగా బంగారు గిండియని యర్థము; కనకశబ్ద మిచ్చట స్పష్టార్థము; కర్కరీకాముఖాగ్ర—ద్వారముగలముఖముకొననుండి; ‘కర్కర్యాఖాగళంతికా’—అని యమరుఁడు; గళిత—జాతిన; గంధోదకంబులక—పరిచుకొనఁబడుచున్న; చేతులను దేల్చె— చేతులఁ గడిగొనెను.

ఈపద్యమునందు “చేతులకు వార్చె” అని కొన్ని గ్రంథములలోను, “చేతులకు దార్చె” అని కొన్నిటిలోను వాతములు గానంబడుచున్నవి. వాని కర్థము పాసంగ లేదని “చేతులను దేల్చె” అని సీతారామాచార్యులు తన పోత్తమున సవరించి యున్నారు. ఆపాతము గైకొనఁదగియున్నది.

చేతులకు వార్చె—అనఁగా చేతులను గడిగొనెనని యర్థము చేప్పవచ్చునని తోచెను.

క. అప్పుడు తాంబూలంబులు

గష్పరమును జాలవల్లికలఁ బడఁతులచే

నిప్పించె బంధుకోటికి

నప్పద్మదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియున్.

21

(వ్యా) కష్పరమును—ఘనసారమును; జాలవల్లికలక—చిత్రపుఁబనిచేసిన తమల పాకుల పల్లెములయందు.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి

చంద్రశాలాస్థితం డైనశౌరికడకు

సంతసంబున వచ్చి యా సంయమింద్రు

నడుగులకు నెఱుంగుడు నతఁ డాదరమున.

22

(వ్యా) ఎఱుంగుడు—నమస్కరింపఁగా; ‘ఎరఁగుడు’నని లఘురేఖమును గలదు. వ. ఇ ట్లనియె.

23

నా ర దు ని దీ వ న లు

మ. పతి నీ వై విహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం

తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా నవతికాంత లూచి లజ్జింపఁగా

నతులప్రాభవవైభవోన్నతుల ప్రో వై యిట్లు వర్తించు నీ

కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నేమిచ్చెద న్మానినీ.

24

(వ్యా) ఇతరస్త్రీజనబుద్ధి—సామాన్యస్త్రీజన మను తలంపుతో; నే నేమిచ్చెద
దక్ష—నేనేమియ్యగలను; అనఁగా నన్నిట ధన్యురాలవను నిన్ను నేను గ్రాత్రగా నేమని
దీవించు ననుట.

మ. అని కై నం బతి నిన్నుఁ బాసి చనునో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా

నిను మన్నింపఁడో నీమనోరథముల న్నెయ్యంబుతో జేయఁడో

చనవు ల్నీవలె నెవ్వరేఁ గనినో నీసౌభాగ్య మింతంతయే

నినుఁ బోలంగల రబ్బగంధు లన వింటే యెందు సాత్త్విజితీ.

25

(వ్యా) అని...ననునో—ఈవాక్యము భవిష్యత్కార్యమును సూచించును.
కృష్ణుడు పారిజాతవృక్షమును దెచ్చియున్నప్పుడు స్వర్గమునకుఁ బోయి జేవేంద్రునితో యుద్ధ
ముఁ జేయునపుడును సత్యభామను దనవెంటఁ దోడ్కొని పోయెను.

ఈపద్యమునఁ బ్రభుమహాదంబునఁ బ్రాదియతి. ప్రాణ మనునోట 'ప్రా +
అనము' అని పదవిభాగము.

క. అటు లై నను గా ని మ్మా

కుటిలాలక నీకు మగఁడు గోరినకోర్కుల్

ఘటియిగచుఁ గాక తా నెం

దటికార్యం బైన డించి నాదీవనలక్ష.

26

(వ్యా) ఈపద్యమునలన నారదమహర్షి సత్యభామను దీవించు వ్యాజమునఁ
పారిజాతవృక్షమును దెచ్చియిత్తునని శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామతోఁ జేసినప్రతిజ్ఞను నెఱ
వేర్చు సంకల్పమును దృఢీకరణము చేసె నని యెఱుంగునది.

క. అని పలికి శౌరిఁ గనుఁగొని

దనుజాంతక పోయివచ్చెదను మఱవకుమీ

నను నావుడు గోపవధూ

జనవంచకుఁ డనియెఁ గార్యసంఘటనేచ్ఛన్.

27

(వ్యా) కార్యసంఘటనేచ్ఛన్ - తా నుద్దేశించినకార్యమును నెఱవేర్చుటలంపుతో.

చ. అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నేఁ
గదనములోనఁ ద్రుంచి యవి గైకొని దాఁచితి నాటనుండియుం
బదిలముగాఁగ న న్నడుగఁ బంపనికారణ మేమి లాఁతి నే
యిదె చనుదెంచి యిత్తు ననురూ శతమన్యునితోడ సంయమి.

ఈపద్యమునందుఁ గృష్ణుఁ డమరావతికిఁ జనుట కొకవ్యాజమును గల్పించి దేవేంద్రునకుఁ దనరాక నెఱింగించి పుచ్చుట దెలుపఁబడినది.

(వ్యా) మొఱంగి-వంచించి; కుండలములు-కమ్మలు; లాఁతినే-అన్యుఁడనా; నే నుపేంద్రుఁడనుగదా యనుట; ఇదె-త్వరితముగానే; ఇటుఁ గృష్ణుఁడు దేవేంద్రున కీసందేశవార్తను నారదహస్తాద్వి తోఁ జెప్పిపంచుట యష్టానికత్యంతసంతోష దాయకంబని తెలియునది.

సా యం కా ల వ ర్ణ న ము

చ. చని వినయంబుతోడఁ గలహాశనసంయమి వీడుకొల్పి యం
గనయును దాను నచ్చట జగత్పతి జూదపువేడ్క నున్నచో
దినకరమండలం బపరదిగ్గిరికూటముఁ జేరె యాదవీ
జన మదిరారసారుణ విశాలదృగంచల వంచక చ్ఛవిన్.

29

ఈపద్యము మొదలుగ మూఁడుపద్యములలో సాయంకాలవర్ణనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) యాదవీజన.....భవిన్ - యాదవీజన - యదువంశస్థ్రీల యొక్క; మదిరారస-చువ్య(హన)ముచేత; అరుణ-ఎఱ్ఱని; విశాల-వెడలైన; దృగంచల-కనుగొల్కలను; వంచక-మోసగించు, తిరస్కరించు; అనఁగా వానికి సమాన మైన యనుట; భవిన్-కాంతితో.

అలంకారము-ఉపమ.

ఉ. ఆయత తేజము ల్బటిగి యంబుజబౌంధవుఁ డస్తనీమకుం
బోయినఁ జూచి వేచిన తమోవిభుఁ డంప దినాంతయోధుఁ డీ

చాయఁ దదీయపత్నిఁ బెలుచుం బడనీడిచికొంచుం బోయెడుం
గో యనుమాడ్కి నంతట శకుంతరవంబు సెలంగె నెల్లడక. 30

ఈపద్యమున సాయంకాలమందలి పక్షులకలకలారావములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ఆయతేజముత్—అధికమైనకాంతులు; తటింగి—తగ్గి, నశించి; వేచిన—
కాచికొనియుండిన; (సూర్యుఁడెప్పుడు గ్రంథనాయని పొంచియుండిన); తమోవిభుఁడు
చీకటియనురాజు; అంపక—అజ్ఞాపింపఁగా; దినాంతయోధుఁడు—సాయంకాలమనెడు
వీరభటుఁడు; తదీయపత్ని—అతనిభార్యయగు; ఈచాయక—ఈచాయాదేవిని (నీడ
ననుట); పెలునక—ప్రారముగా; పడనీడిచికొంచుక—భూమిపైఁ బడఁద్రోసి లాగి
కొనుచు; గో యనుమాడ్కిక—కుయ్యో అనుచందమున.

అలంకారము—స్వరూపోత్పేక్ష—రూపకోతాపితము.

‘చాయ’ అనుచో శ్లేషమూలకము.

చ. ఇనుదెనఁ జూడ నోడి తల లెత్తక నీటఁ దదీయబింబముం
గని వగ జక్కన లొంగ మొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఛ జెం.
దినదినఁ జూడ లేక జలదేవత హా యని కన్ను మోడ్చె నా
వనరుహము ల్బుడింగె సహవాసులదుఃఖము నెయ్యు రోర్తురే. 31

ఈపద్యమునఁ జక్రవాకపక్షులదుఃఖమును దామరసపుష్పములు ముకుళించు
టయు వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) జక్కనలు—చక్రవాకపక్షులు; మొగమొగంబులు సూచుచుక—
బంహోరులముఖములఁ గనుకొనుచు; (తమహితుఁడగుసూర్యుఁడస్తమించెనే యని దుఃఖ
ముతోననుట); ఇనుటఁ దామరలు జలదేవతలయొక్క సేత్రములుగాఁ జెప్పఁబడియె.

ఇంతవఱకును హేతుత్పేక్షాలంకారము.

“సహవాసుల దుఃఖము నెయ్యురోర్తురే”—ఇనుట సర్థాంతరన్యాసము—వీనికి
సంకరము.

అంభకారవర్ణనము

చ. తనువున నంగకారపుమదం బలమి న్నను భద్రదంతికి
న్మొనసినఁ జిందరేఁగి తపనుం డనుమాపుతుం గ్రంకుమెట్టలో

య నురల వైచిన న్నొగిలి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం
గనుఁగవ గోరగింపఁ బూడకట్టె నముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్. 32

ఇవట సాంధ్యరాగము విధింపఁబడినది.

(వ్యా) తనువునక - (ఏనుఁగు) శరీరమునందు; అంగకారపుచుదంబు - చీకటి
యనెడుసుదము; అలమి న్నునుభద్రదంతికి - ప్రసిద్ధమైన యాకాశ మనెడుభద్రజాతి
యేనుఁగునకు; ఏనుఁగుజాతులు మూడు: - భద్రము, మంద్రము, మృగము; మొన
సినక - అతిశయింపఁగా; చిందరేగి - విజృంభించి; తపనుం డను మావుతుక - సూర్యుఁ
డనెడుమావటివానిని; క్రుంకుమెట్టలోయక - అస్తాదియొక్కకోనలో; ఉరలపై చినక -
'ఉరుల' అనిరూపాంతరము - వొర్లవట్లుపడఁ ద్రోయఁగా; నొగిలి-నొచ్చి; కోరగింపక -
మిఱుమిల్లుగొలుపునట్లు; సముజ్జ్వల - ప్రకాశించెడు; సాంధ్యరాగముల్ - సంజ కెంజాయలు.

అలంకారము - రూపకోతాపిత మగు స్వరూపాత్మేష్ఠి.

'మావుతుక' అను పదమును సీతారామాచార్యులు 'మావటిక' అని సవరించి
యున్నారు. 'మావుతుక' అనుపదము సరియైన దనియే తెలియునది.

మ. ఒకభృంగంబు పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరిక

మకరందానవమత్త నబ్జగృహసీమం బెట్టి తాఁ బోయి నం

జకడ న్వచ్చి తదానమన్ముకుళ మేజాడం జొర న్రాక యా

మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు న్నే లెంతహీనంబూకొ. 33

(వ్యా) పరాళినీమదనతంత్రోన్మాది - పరకీయ యగు నాడుతుమ్మెదతోడి
మన్మథక్రీడలయందు వెఱ్ఱపట్టినదగు; ఒకభృంగము - ఒకమగతుమ్మెద; మకరందానవ
మత్తక - తేనెయనెడుకల్లును ద్రావుటచేయించిన; ప్రాణేశ్వరిక - భార్యయ; అబ్జగృహ
సీమంబెట్టి - తమ్మియనెడు తనగృహమునం గుంచి; తాఁబోయి - (అన్యభృంగాంగనా
సంగమలోలువుండై) నని; సంజకడక వచ్చి - సాయంకాలమునందువచ్చి; తదానమ
న్ముకుళము - ఆనంగియున్న తామర మొగ్గను; ఏజాడక - ఏవిధముచేతను; చొరకాంక -
చొచ్చుటపట్టులేక; యామికుఁడోనాక - రాత్రియందుం దిరుగుతలవరింపరొయన -
జాముకొవలివాఁ డనుట; తిరిగెక - చుట్టెను; గొలంకురమకుక - సరోలక్ష్మికి;
మే లెంతహీనంబూకొ - అభ్యుదయ మెంత తగ్గినదో. సరోవరలక్ష్మియం దిట్టి భృంగము
వసియించుట యామె యభ్యుదయమునకుఁ గొఱంత గదా యని భావము.

ఇచట “బరాళినీ.....నాదీ” యనుటచే భృంగంబునందు దక్షిణనాయకత్వ మారోపింపఁబడియె.

అర్థాంతరము. ‘కొలంకుర మకుక్ష’ అనుమాటలను ‘యామికుడో నాదిరిగెక్ష— అనుదానితోఁజేర్చి యన్వయించుకొని యిట్లర్థముచెప్పవగు:—కొలంకుర మకుక్ష—సరో లక్ష్మికి; యామికుడో నాదిరిగెక్ష—పులవరియోయనునట్లు చుట్టు తిరిగెను. మేలెంతహీనం బొకొ—సుఖమును బడయఁ గోరినవాఁ డెంత హీనస్థితికి వచ్చెనో యని భావము.

అలంకారములు—ఉత్పేక్ష—అర్థాంతర న్యాయము. వీనికి సంస్కృష్టి.

నీ. దినవారిరాశి మా పనుమాని గ్రోలంగ

నడుగునఁ గనుపట్టునన లనంగఁ

గ్రుంకుమెట్టడవిఁ గార్కొనిన సంధ్యావహ్నిఁ

బూడమిన దట్టంపుఁబొగ యనంగఁ

దనమణి వడిపోవ ధరణీతలంబున

నెమకంగ వచ్చిన నిగి యనంగ

నలచుక్క లనియెడి వలరాజుగెలుపు వ్రా

లైలియఁ బూసినమషీలేప మనంగ

తే. వృద్ధవారవిలాసినీవిసరమునకు

నపలితంకరణౌషధం బనంగ జార

నలినముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ

సంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె.

34

ఈపద్యమునను బై రెండుపద్యములందును సంధకారవ్యాప్తి వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) దినవారిరాశిక్ష—పగ లను సముద్రమును; మాపనుమాని—రాత్రి యను ముని(అగస్త్యుఁ డనుట); క్రోలంగక్ష—పానముచేయఁగా; అసలు—బురద; గ్రుంకుమెట్ట ఖిడక్ష—అస్త్రాద్రయందలి వనమునందు; కార్కొనిన—సందడించిన—క్రమ్మిన; సంధ్యా వహ్నిక్ష—సంధ్యయనెడు నగ్నియందు; తనమణి—అకాశముయొక్క మణి—నభోమణి యగు సూర్యుడనుట; పడిపోవక్ష—రాలిపోవఁగా (అస్తమింపఁగా నని భావము);

నెమకంగఁ—చెదకుటకు; నింగి—ఆకాశము; ఆకాశమును నీలవర్ణముగా వర్ణించుట కవిసం
ప్రదాయము; వలరాజుగెలుపువాల్—చున్ననునియొక్క—విజయాక్షరములను; తెల్లి
యఁ—ప్రకాశమగుటకై; మషీలేపము—నల్లనిమసిపూత; అనఁగా దాటియాకుల
మీఁదనైనను శిలాఫలకములనైనను వ్రాయబడియుండు సత్తురములు లెస్సగా చెలియు
టకై వానిమీఁద మసిపూయుట లోకప్రసిద్ధము; వృద్ధవార.....విసరమునకుఁ—
ముసలిబోగమువారి సమూహమునకు; అపలితంకరణోపధం బనఁగఁ—అపలితంకరణ—
నెరయకుండునట్లు చేయునట్టి; బోపధంబనఁగఁ—చుందోయునునట్లు; జారనశినముఖు
లకుఁ—స్వభిచారిణులకు; అదృశ్యాంజనము—ఇతరులకుఁ దాము కనబడకుండఁ జేయు
కాటుకయొ యనునట్లు.

అలంకారములు—రూపకోత్థాపితస్వరూపాశ్చేష్టిక్ష లాటు; ఇది మాలో శ్చేష్టిక్ష
యనంబడును; ఉల్లేఖము—పీని కంఠాంగిభావము లేమిచే సంస్పృష్టి.

ఈపద్యమున వర్ణింపఁబడిన క్రమమువలనఁ గ్రమముగా సంధకారము సాంద్ర
మయ్యె ననుట గమ్యము.

సీ. చిలుక తేరును నల్ల చెఱకువిల్లును గల్వ

విరితూపు నిత్తుము మరుండ సీకు

వనమాలికయు నూత్న వంశనాళమును బిం

ఛము సమర్పింతుము శౌరి నీకుఁ

గప్పఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు

కయు నివేదింతుము కాళి నీకు

నేరేడుఁబండ్లు వినీలచామరలు దూ

ర్వలు నొసంగుమ మిభవక్త్రీ నీకు

తే. నిట్టిలోకోపకారికి నిరులుదొరకుఁ

జంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి వొదలి

నిత్యత వహింపఁ జేయంగ నేర్తురేని

యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారి కాజ్ఞముఖులు.

(వ్యా) చిలుక, చెఱుకు, నల్లగలువపువ్వు, ఇవి మన్మథునకు రథమును, విల్లును, బాణమును నగుటచే నతనికిఁ బ్రయమైన వస్తువులనే యుపాయనములుగా సమర్పింతు మని యభిసారికలు వేఁడుకొని రని భావము. ఇట్లులే కడవఱకు నరయునది.

వంశనాశము—పిల్లనఁగోవి ; పింఛము—నెమలియొకలకుంచె ; కష్టగఽప్పడము—నీలనస్త్రము ; చామరలు—చామరములు ; ఈపదము కంఠరాదులలోఁ జేరినది; ఇరులు దొరకు — చీకటి యనెడు ప్రభువునకు ; చంద్రసూర్యాదిదుర్దోషకాంతి — సూర్య చంద్రాదు లనెడు దోషముల నివారణము ; పొదలి—ఘటిల్లి ; నిత్యతవహింపక—శాశ్వత స్థితి యొనరునట్లు ; అనఁగా సూర్యచంద్రప్రకాశము లేక యెల్లప్పుడును సంధికారమే యుండునట్లు మీ రనుగ్రహింతురేని యని భావము ; అభిసారికాబ్జముఖులు—అభిసారిక లగుస్త్రీలు ; అభిసారిక లనఁగాఁ బ్రయునిఁగూర్చి సంకేతస్థలంబున కరుగువనితలు.

“కామార్తాభిసరేత్కాంతం సారయే ద్వాభిసారికా” అని లక్షణము.

ఇక్కడఁ దమోభిసారిక లని యెఱుంగునది.

(వి) ఇటు మన్మథుఁడు మొదలగుదేవతల కుపహారముగా సమర్పింతుమని యభిసారికలు చెప్పినవస్తువులన్నియు నల్లనివినియు నాయాదేవతల కుండు వస్తువులనే వారి వారి కర్పింతు మని వేఁడికొని రనియుఁ దెలియునది.

నల్లనివస్తువులనే దేవతలకు సమర్పింతుమనియు వారను దమకనుగ్రహించి నల్లని చీకటినే దయనీయుఁ డనియు నభిసారికలు కోరుట సరసము.

చిలుక పచ్చనిరంగు గలదైనను బచ్చనిరంగులను నల్లనివిగా వర్ణించుట కవిసమయము.

“మాతా మరకతశ్యామా మాతంగీ నుదశాలినీ,
మర్యా త్కృతాత్మం కల్యాణీ కదంబవనవాసినీ.”

—అని కాళిదాసుని దేవీ స్తవము.

‘సుకాంగసీతోపలనిర్మితానాం’

—అని మాఘుఁడు.

‘సూర్య చంద్ర’ అనుటకు యతిలాభార్థము ‘చంద్రసూర్య’ అని ప్రయుక్తము. అలంకారము—సమము.

దీ ప వ ర్ణ న

చ. మొనసిన కింకారికరము స్పృహకార్యగతాభిసారికా

వనితలు యూర్పుగాడ్పుల నెవంబునఁ గంపము నొంద నోడకుం

డని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె ననంగ వానిపైఁ

గనుఁగొనఁ బొల్పె నంకురితకజ్జలవన్న వధూమమాలికల్. 36

(వ్యా) గృహకార్య.....వనితల—గృహకార్యగత—ఇంటి పనులయందుఁ బ్రవర్తించిన; అభిసారికావనితల—అభిసారికలగు స్త్రీలయొక్క; ఊర్బుగాడ్చుల—శ్వాస వాయువు లనెడు (అనఁగా నిశ్వాసవాయుప్రసరణముచే ననెడు); నెవంబునక—నెపమున, వ్యాజముచేత; కంపమునొండక—చలంపఁగా; ఓడకుం డని—భయపడకుండని; అంకురిత.....మాలికల్—అంకురిత—మొలచిన; కజ్జలవత్—కాటుకతోఁగూడిన; నవధూమమాలికల్—క్రొంబొగల వరుసలు; పొల్పె—ప్రకాశించెను.

‘అంకురితకజ్జలముల్ నవధూమమాలికల్’—అని ముద్రితగ్రంథములలోఁ బాఠము కానంబడుచున్నది. అప్పుడును బై యట్లులే యర్థము.

అనఁగా గృహకార్యములయందు వ్యగ్ర లగు నభిసారికలు నాయకుల చెంతకుఁ బోవఁ దలఁచిగామిచే జింతాకులస్వాంత్యలై నిట్టూర్పులు విడువ వానిచే దీపములు కదలఁగా నంధకారము దీపములను గని భయపడకుండని యభయహస్తము లిచ్చెనో యన్నట్లు దీపములపై నల్లనిధూమమాలికలు ప్రకాశించె నని భావము.

అలంకారము—స్వరూపోష్ఠీక్ష, అపహ్నవానుప్రవాణితము.

(వి) ‘నెవము’—నెపమునకు రూపాంతరము; దీనికిఁ బ్రయోగము:

“చివురుఁగెమ్మాని చిటుఁగాటు నెవము గాఁగ”

—శృంగారనైషధము ఆ. 8.

ప, వ, లకు యతిచెల్లనని కొందఱిమతిమైనను నిక్కడఁ బ్రాస యతి యగుటచే శ్రీనాథుఁడు నెవ మని వకారమధ్యముగానే ప్రయోగించెనని తెలియవలయు. కావున నందితిమ్మన తనకావ్యమునం దెచ్చటను ‘పవలకు యతి గూర్చని కారణముచే’ నిక్కడ నెవ మనియే ప్రయోగించె నని యెఱుంగునది.

అంధకార మభిసారికావనితలకు నభయహస్తము లిచ్చెనను భావమును గమ్యము.

నక్షత్రములు

సీ. కార్కొన్న కటికిచీకటిమొగుల్కొత్తంబు

గురిసిన వడగండ్లగుంపు లనఁగఁ

గవజక్కవలు వాయఁ గరనాళముఁ జందు

రుం డూఁదుపటికంపు టుండ లనఁగ

నెల్లెడ మిన్నేటియిసుమున నచ్చర

కొమ లిడ్డ వెన్నెలకుప్ప లనఁగఁ

దెలివి వెన్నెల వెండితీవెలు నిగిడించు

చదలుకమ్మచ్చు బెజ్జము లనంగ

తే. జగము గొవ్వంగ దండెత్తు మగనిమీఁద

లీల రతి చల్లుచీవనఁబ్రా లనంగ

వేడివెలుఁ గెండఁ గ్రాఁగిన విన్న మేన

నెక్కొను చెమటబొట్టునాఁ జుక్క లమరె.

37

ఈపద్యమునందు నక్షత్రములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) కార్కొన్న—క్రమ్మకొనిన, దట్టమైన; కటికినీకటి—గాఢాంధకార మునెను; ముగుల్మొత్తంబు—మేఘబృందము; మరిసిన—నర్మించిన; కవజక్కవలు—చక్ర వాకమిగునములు; పాయక—జతవిచ్చుటకై; కరనాళములక—కిరణము లనెడు గొట్ట ములనూలమున; చందురుండు—చంద్రుఁడు; డిండు—వెలికిఁజిమ్ము, ప్రయోగించు; పటి కంపుటుండలు—స్ఫటిక పుగుండ్లు;

అనఁగా సాయంకాలము రాఁగాఁ జక్రవాకమిగునము లొండొంటి నెడఁబాసిరే యెల్లను విగ్రహంబునఁ బరితపించును గావున నమ్మిగునములు విచ్చుటకై చంద్రుఁడు తనకిరణము లనెడుగొట్టములచేత వానిపైఁ బ్రయోగించిన చిన్నస్ఫటిక పుగుండులో యశ నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించెనని భావము.

ఎల్లెడక—అంతటను; మిన్నేటియిసుమునక—ఆకాశగంగానైకతమున; అచ్చర కొనులు—అప్పగోననితలు; ఇడ్డ—ఉంచిన; వెన్నెలకుప్పలు—బాలక్రీడావిశేషము;

బాలికలు వెన్నెలరేలు నైకతస్థలమునఁ గుమిగుడి వెన్నెలకుప్ప లను బాల్యక్రీడ లాడుటకై యచ్చుటచ్చుటఁ బోసిన యిసుకకుప్పలో యన్నట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించె నని భావము.

తెలివివెన్నెల—స్వచ్ఛమైన వెన్నెల యను; వెండితీవెలు—వెండితీఁగలను; నిగి డించు—సాగఁజేయు; చదలుకమ్మచ్చుబెజ్జములు—ఆకాశ మనెడు కమ్మచ్చునందలి సన్న

రంధ్రములు; కమ్మచ్చు—(కమ్మి + అచ్చు)—స్వర్ణకారులు వెండి బంగారు తీగలను దీయుటకై యుపయోగించెడు సన్ననిరంధ్రములు గల యినుపపట్టము.

సంద్రకిరణము అనెడి వెండితీగలను సాగించుటకై యుపయోగించెడు నాకాశే మనెడు కమ్మచ్చు బెజ్జములో యనునట్లు నక్షత్రములు ప్రకాశించె నని భావము.

దీవనబ్రాలు—ఆశీర్వాదాక్షతలు; వేడివెలుగొండకొ—సూర్యాశ్రయముచేత; క్రాంతిగిరి—తపించిన; విన్న మేనక—ఆకాశముయొక్క శరీరమునందు; నెక్కిను—సాదమెడు; పాదుకొను.

అలంకారము—రూపకోత్సాహితము లగు స్వరూపాత్ప్రేక్ష లాటు; ఉల్లేఖము; పీనికి సంస్పృష్టి.

చంద్రోదయము

ఉ. యామవతీకళత్రు నుదయావసరంబునకంటె బాండిమ

శ్రీ మును దోచె దూర్పుదెన సిద్ధము కృష్ణుడు పారిజాతముక

భామినికై హరించు నని పాయనినెవ్వగ నింద్రరాజ్యల

క్ష్మీముఖమండలంబున వసించిన వెల్లడనంబుకై వడిక.

38

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకుఁ బూర్వము తూర్పుదిశ తెల్లనగుట పర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సిద్ధము—నిశ్చయముగా; హరించునని—తీసికొనునని (తలచి); పాయని నెవ్వగ—విడువని మహాదూషముతో; ఇంద్రరాజ్యలక్ష్మీముఖమండలంబునక—ఇంద్రుని రాజ్యలక్ష్మీయొక్క ముఖమండలమునందు; వసించిన—కూపిన; వెల్లడనంబుకై వడిక—పొందురవర్ణ పాయనునట్లు; యామవతీ...సరంబునకంటె—యామవతీకళత్రు—సంధ్రునియొక్క; ఉదయావసరంబునకంటె—ఉదయకాలమునకంటెను; ‘కంటె’ వర్ణకమునకు ముందు నగాగమము వచ్చినది. ‘తెత్త్రీతుశేతింబునకంటె సుతుండు మేలు’ అని యాదిపర్వమున నన్నయభట్టు ప్రయోగము. మును—ముందుగా; తూర్పుదెసక—ప్రపాద్ధిశయందు; పాండిమశ్రీ—తెల్లనికాంతిసంపద; తోచెక—కానంబడెను.

స్వరూపాత్ప్రేక్షాలంకారము. “కైవడిక” అనునది యుపమావాచకశబ్దమైనను నిది యుత్ప్రేక్షాదోష్టతక మని తెలియవలయు. దీనికిఁ బ్రమాణము 1 ఆ. 109 పద్యముక్రింద వాయఁబడియున్నది.

సీ. కెరలి చీకటిమాను గెడపంగ నిక్కిన
 సమయగజంబు దంతము లనంగ
 జవలుగేదగితుర్పుతుదకొమ్మ నరవిరి
 యై కానిపించు పూ రేకు లనంగ
 హుడుపుగుబ్బలి నెలపురిటింటి యిడుపున
 జఱచిన గందంపు జట్ట లనంగ
 మరునిముందట బరాబరి నేయుకంచుకి
 కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగ

తే. గైరవములకు వెన్నెలనీరు వఱప
 బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనంగ
 గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
 భాగమున గొన్ని యల్లన బ్రాచుదెంచె.

39

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రోదయమునకు బూర్వము చంద్రకిరణము బుడయించుట
 వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కెరలి-విజృంభించి; చీకటిమాను-అంధకారమనెడు వృక్షమును;
 గెడపంగ-పడఁద్రోయుటకై (నశింపఁజేయుటకై యనుట); నిక్కిన - (ఆగ్రహ
 ముతో) జూచిన; సమయగజంబు-కాలమనెడు గజముయొక్క; దంతము లనంగ-
 పంతులులో యనునట్లు.

చీకటియనుమాత్రము బడఁద్రోయుటకై కాలమనెడు గజము నిక్కఁబొడిచిన
 చందములో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పెనని భావము.

జవలుగేదగి-ఆకాశ మనెడు మొగలిచెట్టు; తూర్పుతుదకొమ్మ-ప్రాగ్దిశయందలి
 కొనకొమ్మయందు; అరవిరియై-సగము వికసించినదై; కానిపించు-కనఁబడుచున్న;
 పూరేకు లనంగ - కుసుమదళములో యనునట్లు.

అనఁగా నాకాశము మొగలిచెట్టువలె మండెననియు నందుఁ మార్పుదిశయందలి
 కొనకొమ్మలో సగము వికసించిన పూలరేకులవలె చంద్రకిరణము లొప్పెననియు
 భావము.

పాడుపుగుబ్బలి-ఉదయాద్రి యనెడు; నెలపురుటింటి-చంద్రప్రసూతిగృహము
యొక్క; ఇడుపునకొ-గోడలపార్శ్వములందు; చుటచిన-పూసిన; గంధంపుంజట్ట-
చందనపుంబూతలు.

అనఁగా నుదయాచలము చంద్రునిఁ బ్రసవించు గృహమువలె నొప్పై ననియు
నందలి గోడలపైఁ బూగుఁబడిన చందనవర్షలో యన్నట్లు చంద్రకిరణములు ప్రకాశించె
ననియు భావము.

మరునిముండఱకొ - మన్మథునియొడుట; బరాబరిసేయు-హెచ్చరిక సేయుచున్న;
కంచుకికులము - హెగ్గళ్లనమూహముయొక్క (హెగ్గడి - అంతఃపురపుఁ గావలినాడు);
చేతుల - హస్తములయందు ధరించియుండు; వెండిగుండెలనంగకొ - వెండికట్టలో యను
నట్లు.

అనఁగాఁ జంద్రోదయసమయమున లేలు జను లను మోహపరవశులఁగాఁ జేయుటకై
మన్మథుఁ డనురాజు వెడలివచ్చుచున్నాడనియుఁ దదాగమనసమయంబున జనులకు
హెచ్చరికలు చేయు కంచుకులు చేతులందు ధరించిన వెండికట్టలో యనునట్లు చంద్రకిర
ణము లొప్పారె ననియు భావము.

కైరవములకుకొ - కలువలకు; వెన్నెలనీరు-వెన్నెలయనెడుజలమును; పటపకొ -
(కట్టుటకై) - ప్రవహింపఁజేయుటకై; పూని చేర్చిన-ప్రయత్నముతోఁ గల్పించిన;
పటికంపుదోను లనఁగకొ-స్ఫటికమయము లగుకాలువగొట్టములో యన; దోని-తూము
కాలువ; ఇక్కడ గొట్ట మని భావము.

అనఁగాఁ గలువతీగలకు వెన్నెలయను జలములఁ గట్టుటకై యేర్పఱచిన స్ఫటిక
మయ మగు దోనులో యనునట్లు చంద్రకిరణము లొప్పారె నని భావము.

శీతకరమయూఖములు - చంద్రకిరణములు; అల్లనకొ - మెల్లఁగా, తిన్నగా;
ప్రాఁకుఁదెంచెకొ - పైకి వచ్చెను; “ప్రాఁకుఁదెంచు” అను శబ్దమునఁ దెంచుధాతువు
స్వార్థమున వచ్చినది; ఇది శిబ్బపల్లవ మనంబడును; ఇట్లు ఏగుదెంచు, చనుదెంచు, పోవు
దెంచు, అరుదెంచు, మొలతెంచు మొదలగుశబ్దంబు లరయునది.

అలంకారము—రూపకోశాశీతము లగు స్వరూపాత్ప్రేక్ష తైదు; ఉల్లేఖము—
పీనికి సంస్పృష్టి.

తే. అమరు లమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము

వెండిచేరులఁ బటికంపుఁగుండ కట్టి

చేదుకొనియెదరో నాఁగ శీతరోచి

మెఱుఁగుమెయిత్తోన యల్లన మిన్ను వ్రాఁకె.

40

ఈపద్యము మొదలొకపద్యములలోఁ జంద్రోదయము నిర్ణయపఱచియె.

(వ్యా) అమరులు - దేవతాస్త్రిలు; అమృతాంబునీధిలోని - అమృతసముద్రమునందలి; అమృతరసముక - అమృత మనునీటిని; వెండిచేరులక - వెండిత్రాళ్లచేత; పటికంపుఁగుండక - స్ఫటికభాండమును; కట్టి - (వెండిత్రాళ్లలకుఁ గట్టియనుట); చేదుకొనియెదరో నాఁగక - పైకిలాగుదున్నారో యనునట్లు; శీతరోచి - చల్లనికిరణములు గలనాఁడు, సంద్రుఁడు; మెఱుఁగుమెయిత్తోన - తిశితశలాడు శరీరముతోడనే; అల్లనక - మెల్లఁగా; మిన్ను వ్రాఁకె - మిన్ను ప్రాఁకె; ఆకాశమునందుఁ బైకివచ్చెను.

అనఁగా నమృతసముద్రమునందుండి యమృతరసమును దేవతాస్త్రిలు చేదుటకై యుపయోగించిన వెండిత్రాళ్లలనలెఁ గిరణము లొప్పె ననియు, వానికిఁ గట్టిన స్ఫటికపుఁగుండయొన్నట్లు సంద్రబింబము చెలువారెననియు భావము.

(వి) 'అమరులు' అనుపదమున కేకవచనరూపము "అమరుఁడు" అని యైనను, "అమరి" యనియైన నుండవచ్చును. లోకమున నీళ్లు చేదువ్యాపారము స్త్రీలదే కావున నీపద్యమందు 'అమరులు' అనుపదమునకు దేవతాస్త్రి లని యర్థముచెప్పుటయే చమత్కార మనియు, గవివ్యాసయ మనియుఁ దలచియునది.

రూపకోఠాపితసుగు నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. అమరులబోన పుట్టిక సహస్రమయూఖుని జోడుకోడె సం

తమసము వేరువిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలీ

సమితికిఁ బక్కవాలు నవసారసలక్ష్మి దొలంగుబావ కో

కములకు గుండెల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోఁచె దూర్పునక. 41

(వ్యా) అమరుల - దేవతలయొక్క; బోన పుట్టిక - ఆహారముంచెడుగంప; (బోనము - భోజనశబ్దభవము); సహస్రమయూఖుని - సూర్యుని; (జోడుకోడె - ఉద్దియగుదూడ) - జత; సంతమసము - అంధకారముయొక్క; వేరువిత్తు - నిర్మూలముచేయువాఁడు, నాశకుఁడు; కుముదంబుల - కలువలయొక్క (కలువలననుట); చక్కిలిగింత - నవ్వఁజేయువాఁడు; అనఁగా సంతోషపఱచువాఁడు; పుంశ్చలీసమితికి - బాంబులసమూహమునకు; చుక్కవాలు - చుక్కయెదురు; అనఁగా సరిష్టనూచకమని భావము; నవసారసలక్ష్మి - క్రొత్తయగు తమ్మి

సిరియొక్క; తొలంగుబావ-తొలంగుముఱది. బావ వచ్చినప్పుడు నిదినె సంకోచము తో దొలంగుట యాచారము గావున దొలంగుబావ యనగా దవ్వుగాఁ జనఁజేయు బావ యని యర్థము - ఇక్కడ శత్రు వని భావము; అనగాఁ గమలలక్ష్మిని సంకోచింపఁజేయు ముఱదినలెఁ జంద్రుఁడున్నాఁ డని భావము; కోకములకుఁ - చక్రవాక పక్షులకు; గుండెత్తల డము-గుండెనిగులు.

ఈపద్యమునఁ బ్రసాదమును కాన్యగుణము.

ఉ. పొందుగఁ బల్కిమాబ్ధితటభూస్థలి నంశుమదంశుమత్ఫలా
కందము వాసరాంతహాలికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కందశము త్తమోదశయుతంబులు నై గెల పండి వ్రాలెఁ బూ
ర్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది హేతువు వెన్నెల కల్మికల్మికే. 42

(వ్యా) పొందుగఁ-చక్కఁగా; పల్కిమాబ్ధితటభూస్థలిక - పడమటిసముద్ర తీరప్రదేశముందు; వాసరాంతహాలికప్రవరుండు - సాయంకాల మనెడికాఁపువాఁడు;

‘హాలిక’ అనియే ప్రసిద్ధరూపము; ‘హాలిక’ అనురూపమును హలముగలవాఁడు హాలీ-చక్రీ.-అనురూపమునంటిది; హాల్యేవ హాలికః-స్వార్థకప్రత్యయః-అని సాధింపనగు. అంశుమ.....కందముక-అంశుమత్ - సూర్యుఁడనెడు; అంశుమత్ఫలాకందముక- అరటిగడ్డను; “కదలీవారణబుసారంభామోచాంశుమత్ఫలా” అనియచురుండు; ఇడక - ఉంచఁగా (నాటఁగా); సాంధ్యవారిభృత్కందశముత్ - సంద్యాకాలపు మేఘము లనెడిమొలకలును (మాసులును); తమోదశయుతంబులు నై -చీకటియనెడు పర్ణములును గలదై; పూర్ణేందునిపేరక - పూర్ణచంద్రుఁడనెడు పేరుతో; ప్రాచిక్ - తూర్పుదిశ యందు; గెల పండి-గెలవేసిపండినదై; వ్రాలెక్-బిఱగెను; వెన్నెలకల్మిక-వెన్నెల యను సంపద; కల్మికే - కలుగుటకు; అది - తూర్పుదిక్కునం దరఁటిచెట్టుగెలవేయుట; హేతువు - కారణము.

అనగా నరఁటిచెట్టు తూర్పుదిక్కునందు గెలవేయుట భాగ్యమునకు హేతు వని లోకప్రసిద్ధి కావున నిక్కడఁ బల్కిచుసముద్రతీరము వ్యవసాయభూమివలె నుండె ననియు, సాయంకాలము కాఁపువానివలె నొప్పె ననియు, నస్తమించునట్టి సూర్యుఁ డరుణకాంతిం బోలుచుటచే నరఁటిగడ్డవలె నుండెననియు, సూర్యుఁ డస్తమించుట కాఁపువాఁ డరఁటిగడ్డను భూమియందు నాటిన ట్లుండెననియు, సూర్యాస్తమయ్యానంత రము గగనంబునఁ బల్కిమదిశయందుఁ గన్పట్టు మేఘములు రవికిరణస్పర్శనంబుచే యరుణ

నల్లంబులై యలరుటంజేసి యవి యరఁటిమోగులనలెఁ దనరాచెననియు, ననంతరము చీకట్లు లలముటంజేసి యవి యరఁటిమోగులవలె నొప్పెననియు నాపిదప నెట్లని కాంతులతోఁ జంఁగ్రోదయమగుటచే నాచంద్రబింబము పండిన యరఁటిగలవలె నొప్పె ననియు, నది తూర్పుదిక్కునందుఁ బొడముటచే వెన్నెల యనెడుసంపద గలుగుటకుఁ గారణ మయినననియు భావము.

అలంకారము— సావయనరూపకోతాపిత మగు నున్నేక్ష; కావ్యలింగముచే నుజ్జీవితము.

చ. నమయవిలాసి శోణమణినంగతవక్తాక్తికచారుహారముం

గ్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దామును సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునఁ బొసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పనఁ ద్రోచి పిఱుందఁ జేర్చుము
జైముక్తియఁ దోచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంధ్రసంగతిక. 43

(వ్యా) సమయవిలాసి—కాలమనెడు రసికుడు; శోణమణి...హారముక— శోణమణి - స్త్రీనిమిషులతో, అనఁగాఁ గంఠులతో; సంగత - కూడిన; మాక్తికచారు హారముక - సుందరమైన ముత్యాలహారమును; క్రమమునక - వరుసగా; కూర్చుచోక - గ్రుచ్చుచుండఁగా; తాక-తాను (ఇది వాక్యలింకారార్థము); మును-మొదట; సాంధ్యరశ్మిసూత్రమునక - సంధ్యాకాలపుఁగిరణము లనెడు చారమునందు; అరుణరత్నముక - సూర్యుఁ డనెడు నెట్లనికంఠును; పొసంగక, గ్రుచ్చి - చక్కఁగాఁ జేర్చి; ఎడతప్పనక - ఎరుస తప్పకు చేతి; త్రోచి - ఆకంఠును దీసివైచి; పిఱుందక - వెనుక; చేర్చు - కూర్చునట్టి; ముత్రైముక్తియక - ముత్యమునలె; అయ్యమృతదీధితి - ఆప్రసిద్ధుఁ డగుచంద్రుఁడు; లాంఛనరంధ్రసంగతిక - చిహ్న మనెడు బెజ్జముతోఁ గూడినవాడై; తోచెక - కనుపట్టెను; అనఁగాఁ బ్రకాశించెను.

అనఁగాఁ గాలమనెడు విలాసపురుషుఁడు కంఠులతోను ముత్యములతోను నొకసర మును గ్రుచ్చుచుండ పొంఁగ్యుగిరణిశిష్టుఁ డైన సూర్యుఁడు సూత్రమునందు గ్రుచ్చబడిన కంఠునలె నుండెననియు, సూర్యుఁడనయము కాలమనెడు రసికుఁడు తాను మొదటఁ గంఠుగ్రుచ్చినది తప్పనిభావించి తీసివైచినట్లుండెననియు, బిదప గళంకముతోఁ గూడిన చంద్రుఁడు కిరణములతో నొప్పగుట యారసికుఁడు బెజ్జముతోఁగూడిన ముత్యమును చారముతోఁ గూర్చినట్లుండె ననియు భావము.

అరుణరత్నము—శ్లిష్టపరంపరితరూపకము; అరుణుఁ డనెడు అరుణరత్న మని భావము.

ఉన్నేక్షలింకారము; రూపకానుపాణితము.

చ. దినపరిణామలక్ష్మీకిఁ బ్రతీచి తగం గయి నేయువేడుక

న్వసరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాక్షీకపట్టికం బయో

ధినడుమఁ దోచి సాంధ్యనవదీప్తిరసంబు హరించి పాఱవై

చిన వెలిదూదియో యనఁగ శీతకరుం డుదయించె నత్తటికే. 44

(వ్యా) దినపరిణామలక్ష్మీకిఁ - సాయంకాల మనెడుసిగికి (పరిణామము - అవసానము); ప్రతీచి - పశ్చిమదిశాంగన; కయినేయువేడుక - అలంకరింపవలయు ననెడు కుతూహలముతో; వసరుహమిత్రబింబ మను - సూర్యబింబమనెడు; వర్తులలాక్షీక పట్టిక - వర్తుల-గుండ్రమైన; లాక్షీకపట్టిక - లక్తుకతో నద్దినదూదిపట్టెను; పయోధినడుమఁ - సముద్రమధ్యమునందు; తోచి - ముంచి (తోఁగూఢాపు ప్రేరణార్థకరూపము); సాంధ్య...రసంబు - సాంధ్య-సంధ్యాకాలమందలి; నవదీప్తి - శ్రోత్రకాంతంబు లనెడి; (అనఁగా నెఱ్ఱనికాంతులు); రసంబు - జలమును; హరించి - తీసికొని; పాఱవై చిన వెలిదూదియో యనఁగ - వెలిదూది - తెల్లనిపత్తి.

అనఁగా నస్తమయసమయమునందలిసూర్యుడు సాయంకాలాధిదేవతకుఁ బశ్చిమదిశాంగన యలంకరించుటకై గ్రహించిన గుండ్రమైన లక్తుకపట్టెవలె నుండెననియు, సూర్యుడు గ్రంథులు యాలక్తుకపట్టెను సముద్రమనమంచిన ట్లుండెననియు, సంధ్యాకాలమందలియెఱ్ఱనికాంతులు లక్తుకపట్టెలోనుండిపిండినయెఱ్ఱనినీరువలె నుండెననియు, నుదయించుచుండ్రుండు లక్తుకలో నుండిన నీటినిబిండినపిదప కేషించిన తెల్లనిదూదివలె నుండె ననియు భావము.

‘పాఱవై చిన’ యనుటచేఁ బ్రతీచియొకను మరయోగింపని వెలిదూదిని దవ్వగాఁ దూర్పుదెసను పాఱవై చినట్లుండెనని భావము. సాంధ్యనవదీప్తిరసంబుచేఁ బ్రతీచి దినపరిణామలక్ష్మీకిఁగై నేనెనని భావము.

అలంకారము - రూపకోతాపితస్వరూపాశ్చేక్ర.

చంద్రుండు

మ. కడఁక ప్రేచలిగట్టుపట్టిఁ దను వేడ్కం గూర్ప నేతెంచి పై

జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయఁ గినుక న్నాబిల్లి ముక్కంటి దాఁ

బాడుపుం గెం పనువేడికంట నిరు లన్పావిల్తు మే నేర్చి చొ

ప్పడఁ దద్యాతి యలందె నా నపును బింబం బాప్పెఁబాండుద్యుతిఁ.45.

(వ్యా) కడఁకఁ—పూనికతో; కేనలిగట్టుపట్టిఁ—రాత్రి యనెడి (హిమమంతుని కూతురగు) పార్వతీదేవిని; తమఁ—తన్నును (ఇది శివుఁ డనుకొనుమాట గావున శివునిఁ అని యర్థము); వేఱుంగూర్చ నేతెంచి—వేడుకతోఁ జేర్చుటకైనచ్చి; పైఁ—తనమీద; జడిగాఁ—దట్టముగా (అనఁగా స్వముగురిసినట్లు); చుక్కలతూపులు—నక్షత్రము లనెడి బాణములను; వీయఁ—ప్రయోగింపఁగా; (ఇరు లను కర్తృపదములను నిక్క-వఁ దెచ్చుకొననలయు); కినుకఁ—కోపముతో; జాబిల్లిముక్కంటి—సంగ్రుం డను శివుఁడు — (కర్తృపదము); పాడుపుం గెంపు—ఉదయరాగము (రక్తిము); అనువేడికంటఁ—అనెడు తీక్ష్ణ మైనకంటితో (ఫాలాక్షముతో); ఇరులు—చీకటి; అఁపూవిల్తు మేను—అనెడు మన్మథునియొక్క శరీరమును; వీర్చి—పహించి.

“ఇంద యుండితిమేని తా నేర్చునగ్ని” భారతము, ఆదిపర్వము (ఆ. 8.)

చొప్పడఁ—అనువుగా; తద్యాతి—ఆబూషిదను; అలందె నాఁ—పూసికొనెనో యనునట్లు; బింబము—సంగ్రహించుము; పాండుద్యుతిఁ—తెల్లనికాంతితో; ఒప్పెఁ—ప్రకాశించెను;

అనఁగాఁ జంద్రుఁ డుదయకాలారుణద్యుతిని విడిచి ధవళకాంతితోఁ బాలుపారుట, శివుఁడు మన్మథుని దహించి గూఢస్మయము బూసికొనినట్లుండెననియు, రాత్రి పార్వతివలెను, జంద్రుఁడు శివునివలెను, జీకటి మన్మథునివలెను, నక్షత్రములు మన్మథుఁడు సంగ్రహించెను శివుని రాత్రి యనెను పార్వతితోఁ గూర్చుటకై యేసిన పుష్ప బాణములవలెను, దత్తొలసుండుఁ గన్పట్టినచంద్రుని యుదయరాగము శివునిఫాలానలము వలెను, జీకటులు నశించుట మన్మథుఁడు దగ్ధమగుటవలెను, జంద్రకిరణములు దగ్ధుడైన నమన్మథుని బూషిదవలెను, నాథానశకిరణములతోఁ జంద్రుఁ డొప్పుట శివుఁడు భస్మానులిప్త గాఁగుడై యుండుటవలెను నొప్పెనని భావము.

ఇటు సునమానోపమేయములు సర్గములుగా నుండుటచే నొపమ్యము సరసము.

ఈసప్తమవంతుఁ గవి మొదటి నూడుపాదముల నచ్చతెనుఁగుమాటలచే గూర్చి యున్నాఁడు.

అలంకారము... గూఢకోతాపిత మగు నుజ్జ్వేక్ష.

(వి) శివుఁడు కామదహనము చేసి తద్దృష్టమును బూసికొనె నని చెప్పుటచే శివుఁడు కామమును జయించి కేనలపత్త్వగుణముతోఁ బ్రకాశించుచున్నాడను కవిహృ

దయరూపముత్కార మూహ్య మనియు నిది యర్థక్తిమూలపస్తుస్త్వని యనియు నెఱుంగునది.

చ. తొలుమలతాతితో నొరయు తూరుపుదోయ్యలి ముత్తియంపుఁగుం
డలమున మానికంబు పడినం గనుపట్టెడులక్కగూఁడు నాఁ
జలువలతేని యప్పొడుపుఁజాయఁ దొఱంగినకందు దోచె రే
చెలువ కనుంగవం గమియఁ జెందినకాటుకకప్పుకై వడిక. 46

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రుని కళంకము వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) తొలుమలతాతితోక - తూర్పుకొండయందలి శిలతో; ఒరయు - రాచకొనుచున్న; తూరుపుదోయ్యలి - ప్రాగ్విశాంగనయొక్క; ముత్తియంపుఁ గుండలమునక - ముత్తెములచే జేయఁబడిన కర్ణాభరణమునందలి; మానికంబు - కెంపు; మాణిక్యశబ్దభవము; పడినక - బాటిపడిపోవఁగా; కనుపట్టెడు - (శీషించినదై) కానఁబడెడు; లక్కగూడు నాక - రత్నములు పొదిగియుండిన లక్కగూఁ డోయనునట్లు; చలువలతేని - చంద్రునియొక్క; అప్పొడుపుఁజాయ దొఱంగిన కందు - ఆయుదయ రాగము పోయినపిదపఁ గానఁబడు కళంకము; రేచెలువ - రాత్రి యనెడుసతి; కనుంగవక - సేత్రద్వయమునందు; కమియఁజెందిన - పూసికొనిన; కాటుకకప్పుకై వడిక - నల్ల నికాటుకవలె; తోచెక - కన్నట్టెను.

అనఁగాఁ బ్రాగ్విశాంతి ధరించిన కెంపుముత్యములు గల కర్ణాభరణము ప్రాగ్విశాంతి శిలలపై నొరయుటచేత నాకర్ణాభరణమునందలి యొకమాణిక్యము పడిపోవఁగాఁ బిదపఁ గనుపట్టు లక్కగూఁడునలెను, రాత్రియనెడుసతి సేత్రములయం దుంచుకొనిన నల్లనికాటుకవలెను జంద్రునికళంక మొప్పురె నని భావము.

(వి) ఇది యచ్చ తెలుఁగుపద్యము.

అలంకారము — ఉత్ప్రేక్షాద్వయసంస్కృప్తి; రూపకోతాపితము — చంద్రుని యందుఁ బ్రాగ్విశాంతాకర్ణాభరణత్వాకోపణమును, దదీయోదయరాగమునందు మాణిక్యత్వాకోపణమును బ్రతీయమానంబు లగుటచే రూపకము గవ్యము.

మ. అమృతం బాసవ మంగరాగ ముదయోద్యత్కాంతి చేలంబు చి
హ్నమునుం గా శశిరేవతీరమణుఁ డున్మాదంబు మీఱం దమో
యమున న్భంగము నొంది పాఱఁ గరనీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్చ నన మించెం జంద్రికాపూరముల్. 47
ఈ పద్యమున వెన్నెలకాంతులు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) అమృతంబు—సుధ; ఆననము—కల్లుగాను; ఉదయోద్యతా—అంతి—ఉదయ కాలమునందలి ప్రకాశించునెట్టినికాంతి; అంగరాగము—మైపూతగాను; చిహ్నము—కళం కము; చేలంబు—నిస్త్రముగాను; కాణ్—ఓప్పగా; శశిరేవతీరమణుడు—నంద్రుఁ డనెడు బలరాముఁడు; ఉన్మాదంబునిఱ్ఱ—కైపు హెచ్చిగా; తహాయమున—చీకటి యనెడుయము నానదిని; భంగమునొందిపాఱు—పరాజితయైపరుగైతునట్లు; అని చీకటిపర మైన యర్థము; అలలను గలిగి పాటునట్లు అని యమునానదిపరమైనయర్థము; కరసీరాలో డిత—కర—కిరణములనెడు; సీర—హలాయుధముచేత; ఆలోడితం జేయ—కలత పెట్టఁబడినదానినిగాఁ జేయగా; అని చీకటిపరమైన యర్థము; కర—చేతియందలి; సీర—చుడకచేత; ఆలోడిత—కలతఁ జెందింపఁబడినదానినిగా—అని బలరామపరమైన యర్థము; దానిఁదేర్ప—ఆచీకటియనెడు యమునానది నూటించుటకై; మరుద్వా హిని—గంగానది; వచ్చెనన—వచ్చెనోయనునట్లు; చంద్రికాపూరములు—వెన్నెలయనెడు ప్రవాహములు; మించె—అతిశయించెను.

అనగాఁ జంద్రుఁడు బలరామునివలెను, నతనియమృతము మద్యమువలెను, నతని యుదయకాలమునందలి యెట్టినికాంతి బలరామునిమైపూతవలెను, నతఁడు విచ్చలవిడిఁ జీకట్లను భంగమునొంది పరువైతునట్లు తనకిరణములతోఁ గలఁచుట బలరాముఁడు యము నానదిని నలలతోఁ జలించుచుఁ బ్రవహించునట్లు తనచేతియందలిహలాయుధముతో లేననెట్టుటనలెను, జీకట్లు పోలిసినయనంతరము వెన్నెలలు వ్యాపించుట యమునానదికిఁ గలిగిన కష్టముంగాంచి యామె నోదార్చుటకై దానినెచ్చెలి యగు గంగానది పచ్చుట వలెను నొప్పి నని భావము.

చంద్రికాపూరములు గంగానదీప్రవాహములవలె ధవళములై యొప్పారె నని భావము.

అలంకారము—రూపాకానుప్రాణితమగు నుత్ప్రేక్ష.

“భంగము నొంది” కరసీరాలోడిత” అనుచోట క్లేష.

బలరాముఁడు శ్వేతవర్ణుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము:—

“నూర్యేందుకాంతకర్పూరకరంభారజతంహలీ

నిగోష్ఠికభస్మహిండిరచందనంకరకాహిమం”

—అని కవికల్పలతయందు.

బలరాముఁడు మదిరాపానలోలుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము.

‘ఘోర్ణయన్మదిరాస్వాదమదపాటలితద్యుతీ

రేవతీనదనోచ్చిష్టపరిపూతపుటేదృశా’

అని మాఘుఁడు వర్ణించియున్నాఁడు.

మంచు

తే. తార కాధీశు కిరణకదంబకంబు

చిలికె బలుచని వలిపంపు జిలుగు మంచు

గైరవశ్రీవధూ కర్తగహణవేళ

వెలికిగ్రమ్మిన సాత్త్విక స్వేద మనఁగ.

48

(వ్యా) కైరవ.....వేళక—కైరవశ్రీవధూ—కుముదలక్ష్మీయనెడూ పెండ్లి
హాతురియొక్క; “వధూస్నుహనవోధాస్త్రీ భార్య స్వేష్టాంగ నామః”
—అని విశ్వనిఘంటువు;

కర్తగహణవేళక — పాణ్డిగహణకాలమందు; వెలికిక—వెలుపటికి; క్రమ్మిన—
వ్యాపించిన; సాత్త్విక స్వేదమనఁగ—సాత్త్వికభావ మగు చెమ్మలయొన్నట్లు; తార
కాధీశు—చంద్రునియొక్క; కిరణకదంబకంబు—కాంతులసమాహము; పలుచని—సన్నని;
వలిపెంపు—తెల్లని; జిలుగుమంచుక—నూత్నమైనమంచును; చిలికెక—చల్లెను

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చకోరముల లీలలు

సీ. విరహులమై సోకి వేడి యా వెన్నెల

బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చు జేసి

కలువపుష్పాల్ల చే గన తైనవెన్నెల

వలిపవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి

చంద్రకాంతపుసీట జా లైనవెన్నెల

ముదురువెన్నెల జుట్టు బదను చేసి

సతులమైపూతం బిసాళించువెన్నెల

దనుపువెన్నెలరసాయనము గూర్చి

తే. చిగురువిలుకానిజాతర నేయఁ బూని

కొలముసాముల నందఱు గూడఁబెట్టి

వంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతివిందు

పెట్టి రెలమిఁ జకోరపుఁబేరఁటాండ్రు.

49

ఈపద్యమునందు వెన్నెలలోఁ జకోరపక్షు లొనర్చు లీలలు వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) చకోరపుఁజేరఁటాండ్రు—చకోరగృహిణులు; చేరఁటాలు—శుభకార్య మనకుఁ బిలువఁబడివచ్చిన ముత్తయును; ఇక్కడ గృహిణులని భావము; చిరురువిలుకాని జాతర సేయఁబూని— మన్మథోన్మేషముచేయుటకుఁ బ్రయత్నించి; విరహ...వెన్నెల— వియోగుల శరీరస్పర్శముచే వేడియైన వెన్నెలను; పచ్చివెన్నెల—శీతలముగు వెన్నెల తో(కలిపి); నులివెచ్చఁజేసి—సుఖోష్ణముగునట్లుచేసి; ఇదట విరహులశరీరములు విరహ తాపముచే నుడికె నని భావము;— తద్గుణాలంకారము;

కలువ.....వెన్నెల—కలువపుష్పాశ్ల చేక్—కైరవపరాగములచేత; కస తైన వెన్నెల—కలు పితమైనవెన్నెలను; వలిపెవెన్నెలలోనక్—సన్ననివెన్నెలలోనుండి; వడిచి—నడియఁగట్టి; తేర్చి—జేటపటిచి — (కల్పవరహితముగాఁ జేసి యనుట); ఇక్కడ “కలువపుష్పాశ్ల చేఁ గసతైనవెన్నెల” యనుటచేత రేలు కలువలు పూఁచెననియు దాని పుష్పాశ్ల చే వెన్నెలలు కలుపితము లయ్యెననియుఁ దెలియనగు;

చంద.....వెన్నెల—చంద్రకాంతపునీటక్—చంద్రకాంతమణులు గరఁగ ప్రసహించునీటిచేత; జూదైన—ప్రవాహమైన; అనఁగా మిక్కిలి పలుచనైన; వెన్నెల— అనఁగా చంద్రకాంతమణులు చంద్రకిరణములు సోఁకి నీరుగాఁ గరఁగె నని భావము; ముదుగువెన్నెల—గట్టిపడిన వెన్నెలచేత; జుట్టఁబడనుజేసి—త్రావుట కనువుగాఁ జేసి;

సశుల.....వెన్నెల—సశులమైపూతక్—స్త్రీలశరీరమందలి చంద నాదిగుల్లలచేత; సీసాలినువెన్నెల—మిక్కిలిపరిచుళించువెన్నెలను; తమపువెన్నెల— తని నుఁజేయువెన్నెలతో; రసాయనముగూర్చి—జరావ్యాధులను బోగొట్టునట్టియావధ మునుగాఁగూర్చి; చకోరాంగనలు వెన్నెలలో నిన్ని విధములగు భక్త్యుపదార్థములను సిద్ధ పఱచి యని భావము.

చకోరపక్షులు వెన్నెలనుదప్ప నితరవస్తువులను భక్షింపవని కవిసమయము. కవి ససముమునుగొని ఆ 1. ప 52 వ్యాఖ్యానముం జూచునది; కొలముసాములనందఱక్— తమసంశయమందలిపుగుఘల నందఱిని; కూడఁజెట్టి—చేర్చి; వంతుగలయంగ్—బంతులు గాఁ గూర్చుండఁజెట్టి; యున్వంపుబంతివిందు పెట్టిరి;—

అలంకారము—స్వభావోక్తి

(వి) ఇట్టిచునోహరమగు చంద్రికావర్ణనముగల రెండుపద్యము లితరకావ్యముల నుండి యీక్రిందఁ జదువరులకు ముదముగూర్చు నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

సీ. “సునుజీతవెన్నెలకొనలు మెల్ల నర్చుంచి ఖిల్ల తంపములకుఁ బెట్టునవియుఁ
జనియైనవెన్నెల నంతులఁ గబళించి యింపారఁ బ్రయలు కందిచ్చునవియుఁ
గడఁగి యింతబుఁగాని పడఁదేరదళభంగిఁ దనర వెన్నెలవెల్లి మునుగునవియుఁ
బగలింటి యాఁకలిపాయఁ దైపైఁబడి ముదురువెన్నెలఁ గ్రోలి పొదలునవియుఁ
తే. గడుపునిండినఁ గసికాటు కఱచునయుఁ, గూడియొందొంటితోఁ జెరలాడునవియు
నగుచువెన్నెల తమసొమ్మె యనినయట్లు, కోరి చరియించె జడలఁ జకోరఁచయము.”

—అని యనంతామాత్యునిభోజరాజీయమునందు.

సీ. “పనగలవెన్నెల మిసిమిపుక్కిలఁ బట్టి పానఁగఁ బిల్లలనోళ్లఁ బోసి పోసి
నున్ననిక్రీయమ్మ వెన్నెలతుంపరబ్ హుమ్మని చెబులపై నుమిసి యుమిసి
కమ్మనివెన్నెలఁ గడుపునింపఁగ గ్రోలి తెలివెక్కి గట్టనఁ ద్రేన్నిత్రేన్ని
కన్నిచ్చులకునచ్చు వెన్నెలకొన్నరు వేటి వేప్రియురాండ్ర కిచ్చి యిచ్చి;
తే. తఱచువెన్నెలగుంపులఁ దాటితాటి, యీటచుగువెన్నెలలలోనఁ దూటితూటి
పలుచనగువెన్నెలలలోనఁ బాటిపాటి, మెలఁగెఁ బెక్కుచకోరంపుఁబులుగుగములు.”

—అని జక్కనవిక్రమార్కచరిత్రమునందు.

సీ. కామినీమానమేఘుశ్రేణి విరియంగఁ

దొంగతెల్లుగుంపులు దొంగలింప

సాంధ్యరాగావిల చంద్రికాంబులు దేఱ

నిరులుమొత్తపుటన లివురఁ బాఱ

యువజనరాగపయోరాసు లుప్పొంగ

వెలిదమ్మి జాజిపువ్వలు ముడుంగ

మదచకోరమరాళమండలి చెలరేగఁ

బటచుచేడియ లనుమెఱపు లడఁగ

తే. నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు

నట్టి రాకానిశావేళ నలరువింట

గొనయ మెక్కించి వలరాజు కినుక మీఱ

విరహజనములపై దండువెడలె నపుడు.

ఈపద్యమునందుఁ జంద్రయు క్రమగురాత్రి శరత్కాలాగమమని వర్ణింపఁబడినది.

(వాగ్)కామనీమాన—కామోదేశముగల స్త్రీలయొక్కమాన మనెడు; మేఘ శ్రేణి—మేఘములనరుస; విరియంగ—తొలగఁగా; తొగతెల్లుగుంపులు—కలువల నెడు తెల్లుపూలగములు; తొంగలింప—ప్రకాశింపఁగా; సాంధ్యరాగ—సంజకెంజాయచేత; ఆవిల—కలువమైన; చంద్రిక—వెన్నెలయనెడు; అంబులు—నీళ్లు; తేఱ—ప్రసన్నములు కాఁగా; ఇరుల మొత్తపుటసలు—చీకటులసమాహమనెడు బురద; ఇవురఁబాట— ఇంకిపోఁగా; యువజనరాగ—యౌవనవంతులగు పురుషులయొక్క యనురాగము లనెడు; పయోరాసులు—సముద్రములు; ఉప్పొంగ—అతిశయింపఁగా; వెలిదమ్మి—తెల్లదామర లనెడు; జాజిపూవులు—జాతీకుసుమములు; ముడుంగ—ముకుళింపఁగా;

అనఁగాఁ జంద్రికావిశిష్టరాత్రులందుఁ దెల్లదామరలు ముకుళించుట స్వభావము గాన నవి ముకుళించుటను నట్టిరాత్రులందుఁ గవి శరత్కాలాతిదేశముచేసియుండుటచే శరదాగమలత్వణం బగు జాతీకుసుమముశనముగా నిందు వర్ణించెను. జాజిపూవులు వర్షా కాలమునందే పూచునని కవిసమయము. ‘వర్షాసు ఘనశిశిస్మయ హంసగమాః పంకకంద భోద్భదా’ జాతీకదంబకేతకర్పంఝానిలనిమ్న గాహలీప్రీతిః’ అని ప్రమాణము. కావున జాజిపూవులు వర్షాకాలమున పేరాశముగాఁ బుష్పించి వర్షాత్మయశరదాగమములందు ముడుంగునని కవిసమయ మాటచే నీపద్యమునందుఁ గవి కవిసమయమును బోషించుచుఁ జంద్రికాయంతరాత్రులందు జాజిపూవులు ముకుళించెనని చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

గ్రంథాంతరములందుఁ గాజిపూవు లని కానంబడుచున్నది. కాజిపూవులు— ఒకానొకపుష్పము. ఇదిసరసచుగుహతముకాదు.

మదనకోర—మదించిన చకోరములనెడు; మరాళమండలి—అంచలపిండు; చెలరేఁ గ—విఙ్మంభింపఁగా; పఱచుచేడియలు—పరువిడు స్త్రీలు; (అభిసారికలనుట); అను మెఱుపులడఁగ—అనెడు మెఱుపుదీఁగెలు అణఁగిపోవఁగా; (‘మెఱుపులు’ అనిరూపాంత రము); అభినవశరత్సమాగమంబనఁగ—క్రొత్తగావచ్చినశరత్కాలమాయన్నట్లు; మిం చు—ప్రకాశించెడు; అట్టిరాకానిశావేశ—ఆపున్నమనఁటిరాత్రులయందు; అలరు వింట—పుష్పగమస్పృశనందు; గొనయమెక్కించి—అల్లెత్రాటిసెక్కినట్టి; వలరాజు— మన్మథుఁడు; కినుకవీరా—కోపమత్రో; దండువెడలె—యంధమునకుఁ బోయెను.

చంద్రోదయధర్మములు శరత్కాలధర్మములతోఁ బోల్పఁబడినవి. శరత్కాలము నందు మేఘములు తొలఁగుటయు, తెల్లుపాదలు ప్రబలుటయు, జలమునిర్మలమగుటయు, బురదలిగురుటయు, సముద్రము లుప్పొంగుటయు, జాజిపువ్వులు ముకుళించుటయు, హంసలు హగ్నోత్కర్షముం బొరయుటయు, మెఱుములు లేకుండుటయు స్వభావసిద్ధములు.

అలంకారము:—రూపకోథాపిఠోశ్చేక్షు.

ఉ. ఆనలినాయతాక్షు గడియారమునం దభిసారికా జిఘాం
సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం
టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా
మానసము ల్చలింపఁ బ్రథమప్రహరారాపగమప్రశంసు లై.

51

(వ్యా) అయ్యెడ—అప్పుడు, గడియారమునందు—కాలనూచకయంత్రము
నందు; ఘంటానినదంబులు—గంటలయొక్క శబ్దములు; అభి.....ధ్వనులో—
అభిసారికా—అభిసారికాస్త్రీలయొక్క; (స్త్రీలననుట); జిఘాంసా—హింసించు నిచ్చ
యందు; (జిఘాంసా—హంతుమిచ్ఛా—సన్నంతము) నిరత—అనంతమైన; ప్రసూనశర—మన
ధునియొక్క; చాప—వింటియొక్క; గుణధ్వనులో—అల్లెత్రాటిశబ్దములో; అనంగ—
అనునట్లు; కుపితా.....మానసముతో—కుపిత—కోపించిన; అబ్జలోచనా—స్త్రీల
యొక్క; మానసముతో—హృదయములు; చలింప—అల్లాడఁగా; ప్రథమ.....
ప్రశంసులై—ప్రథమప్రహర—మొదటియామముయొక్క; (‘వ్యాయామ ప్రహరౌసమా’
అని యమరుడు); అపగమ—పోవుటను; ప్రశంసులై—తెలియఁజూచునవియై; వినంబడి
యె—వినిపిచ్చెను.

అనఁగా శ్రీకృష్ణునిగడియారమునం దొకజాము గడచెనని తెలిపెడు గంటలు
మ్రోగెననియు, నాశబ్దములు మన్మథుఁడభిసారికాంగనలను హింసించఁబూనిటంకారముఁ
జేసినవింటియల్లెత్రాటిశబ్దములో యనునట్లుండెననియు, (వెన్నెలలప్రకాశమునం దభి
సారికలుతమకాంతులచెంతికు బోవుటకు వీలులేనికారణముచే వారిని మన్మథుఁడు హిం
సించుచున్నాడనిభావము) నందాఁక మగలపైఁబ్రణయకలహమును బూనియుండిన మాని
నులు రాత్రియొకజాముగడచెనని తెలుపు గంటలుకొట్టఁగానే యిఁకనుభిగవుగానుండినఁ
గార్యము తప్పునని భయపడి వారు కోపమును విడిచిపెట్టి తమప్రియుల ననుసరింపఁ
బూని రనియు భావము.

జా ర కాం త లు

చ. వలిపము గట్టి హారములు వైచి పటిరము మై నలంది జా
దులు నెఱిగొప్పనం దుఱిమి త్రోవనె పోయితి మేని తాఁకియుం
దలఁచెడువారు లే రని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాం
తల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్.

52

అపద్యమునందు జ్యోత్స్నాభిసారికలు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) వలిపముగట్టి—సన్ననితెల్లనిచీరలు గట్టి; హారములు వైచి-ముత్యాల
 డేరులు ధరించి; పటీరము—చందనము; మైనలంది—దేహమునఁ బూసికొని; జాదులు—జాజి
 పుష్పములను; నెఱిగొప్పనక—(జాత్యైకవచనము)—నిండుఁగొప్పులందు; తుఱిమి—దూర్చి
 (ధరించుకొని); త్రోవనె—దారియందే; పోయితిమేని—పోయినయెడల; తాకియొం దలఁ
 చెడువారు లేరని—చునలను స్పృశించువారునును స్మరించువారును సుందరని; దూతికలు—
 కాముకీకాముకులకు సం దేశవార్తలఁ గొనిపోవుచెలికత్తెలు; మనంబుకలంకలుదేర్చి—మనసు
 నందలి సంశయములను మాన్చి; జారకాంతలక—అభిసారికలగు జారస్త్రీలను; అట్టి
 వెన్నెలక—(ప్రకాశమానమగు) నావెన్నెలయందు; సమయస్థలంబులకు—సంకేతస్థలముల
 యొద్దకు; తార్చిరి—తీసికొనిపోయిరి.

అనఁగా నీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినయలంకారములన్నియు ధవళములు గావున
 నవి ధరించి యభిసారికలు వెన్నెలలో సంచరింతురేని నావెన్నెలకాంతులలో వీరిప్రకా
 శములు నైక్యమగుటచేఁ గామినులు ఘంటాపథముననె చనుచుండినను నితరులకు వారిం
 గనుఁగొనుట యశక్యమని భావము.

జ్యోత్స్నాభిసారికాలక్షణము.

శ్లో. మల్లీకామాల్యధారిణ్య స్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః

శ్లో. మనతోన్యనలక్ష్మ్యంశే జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః

—అని కావ్యాదర్శమునందుఁ దండ్రి.

అలంకారము—మాలితము (అప్పయ్యదీక్షీతులమతమున); అతిశయోక్తి (దండిమతమున).

చంద్రికావిహారములు

వ. వెండియుగ దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పండువెన్నెలలు
 సాయంత్రసంకటసచటుల మహానట వికటాట్టహాసభాసంబుల కనుప్రా
 సంబులై, పూర్వపారావార పులినతల విహారమా జైరావణ కర
 పుష్కరోద్ధూత వాలుకాధూళిపాళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులై,
 యగధకారబల్లింద్ర నిర్బంధసథురంధర సమయమధుమధన చరణాం
 గుప్తవిష్ణూశ్చ గగననరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్ర
 కాంతమణి నిర్మిత హర్మ్య హిమవన్మహీధర శృంగ పతితంబులగు

చుం బెనువెల్లువలు గట్టి యతివిషమ మాననీమానప్రతీరంబు లుర
 లం ద్రోయుచు, వియోగవేదనాభరాక్రంద ద్రథాంగ కంఠగుహా
 కుహరముఖింజుల ముంపుకొని మెఱయుచు, నరవిరిచెందొగ మొగ
 డలం బడి సుడియుచు, దనుకరువలిం గడలువిరులం దొరంగుపు
 ప్పొడితిప్పలం బొరలి తెట్టువ గొంచు గనకడోలా విహార వ్రీలా
 యత్త మత్తకాశినీ కపాలధాళధశ్యంబుల వెల్లునం గడలుకొని
 యుప్పొంగుచు, గటికిజీకటితరులం దెరలం జేయుచు, సకలభువన
 తలాస్లావనంబు గావించి, యజాండకరండంబు వెండిజలపోత గావించి
 చినతెఱంగు నంగీకరించె; నప్పుడు తమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో
 యనుచు నువ్విట్లారుచందంబునఁ జంద్రికాకిరణకందళికలం గరంగు
 రేవెలుంగు రాచిప్పలం గప్పరంపుఁ గుప్పెలం గొప్పరించిన నరన
 మధురసంబులు నించి యించినవేడ్కల నొండొరువులకెం జిగురాకు
 మోవినంజలం జవిగొనుచుఁ గ్రోలి సోలి పూజవికలఁ బొంపిరివోవు
 కామినీ కాముకులును, వలరాచకేలి నలుపునెడల నంగంబుల చక
 చకలు వెలివోవకుండ నిండార లేపంబులు నేయుచొప్పునఁ గర్పూర
 కస్తూరికా సంకుమద మిళిత చందసపంకంబు లొకొల్లొకొల్ల మేను
 లం గలయ నలందుకొని చలువచప్పరంబులం దీర్చిన పుప్పొడి
 తిన్నెల విశ్రమించు సతీపతులును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు జీరాడు
 సిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి
 చనుటయు మరుం డొనర్పఁ గల కోల్తలకుం దివురు తమకపుముంగలి
 పాఁజులు నిగిడించు క్రొవ్వాడి తూపులరూపున నొండొరువుల
 మఱుపెట్టి చూచు నెలగోలుచూపుల నితరేతరధైర్యంబులు గంటి
 వడ నొంటిం బచ్చనయోవరుల వసియించు వధూవరులును, బేరు
 కొనుకోరికలు దారుకొన డాయునెడం బొంగిన యంగంబులం బరస్పర
 బాహుపాశంబుల బిగియారం గొంగిలించుకొని కరంగిన డెందంబుల

రెంటి నొక్కటిగ నత్తించుపోలిక నత్తమిల్లి పగలు తమపాసిన
యెడలం బొడము మనోజవికారంబుల నవిరళంబుగాఁ జెప్పికొనుచు
హంసతూలికాతల్పంబుల నల్పేతరానందంబులం బొరలు తరుణీ
తరుణులును, దొలుతటిపాలయలుకయెడలం జనించిన వియోగ
శిఖ నిండురు రేయెండవేడిమి నగ్గలించినం దాలిమి దెమలం దమక
తామ తమకించి కలసికొని నెచ్చెలులఁ బేలువెట్టి తొట్టినవేడ్క
లం బొదరిండ్ల కందువలం బొదలు రమణీరమణులును, మబ్బుకొను
వయసుగుబ్బల నిబ్బరంబుగ నివుడుతివుటలం బెచ్చుపెరుగు మచ్చ
రంబుల నొక రొకరి మెచ్చక పచ్చవిలుతుండు విచ్చలవిడిం దన
కైదువులు ముప్పదిరెంటం దోడుసూపె నన బహువిధ కరణాసన
భేదంబులం బెనఁగుచు మణిసాధంబులం గ్రీడించు యువతీయువజనం
బులును, గ్రీక్కిఱిసినమక్కువల నిక్కువలఁ గమియం జిక్కుల
చెయ్యులఁ ద్రొక్కుడు వడి రతిశాస్త్రరహస్యతత్వానుభవంబున
వెలి మఱచిన వలరాచ తపసుల పోలికం దెలిరాకట్టు నెలవులం
బవ్వళించియున్న నాయికానాయకులును, నెడ పడనివేడుకపనుల
నలసి జడియు నవయవంబులపై సొలయు నెమ్మనంబులతో నొయ్య
నొయ్యనం గదలు తూఁగుటుయ్యెలలం గన్న మొగిచి యున్న
విలాసినివిలాసులునుం, గలిగి యన్నగరంబు శంబరాంతకు సామ్రా
జ్యంబు ననుకరించె; నయ్యెడ నయ్యదువల్లభుండు సత్యయుం దాను
ననర్ఘ్యమణిదీపదీపితంబును విమలదుకూలవితాన సందానితంబును
బ్రాలంబ ముక్తాగుళుచ్చ చ్చవిచ్చాదిత వలభి విలసితంబును వివిధ
విచిత్రపట ఘటిత స్ఫటికభిత్తిభాగ భాసురంబును మృదులహంస
తూలికా కల్పిత తల్ప సంఘన్న మణిమంచ కాంచితంబును ధవళ
ఫణిలతాదళ క్రముకళిండ మండిత మరకతమణి భాజన విభ్రాజితం
బును మృగమదమిళితపటీరపంకాంకిత మాక్తికశుక్తి పరికల్పితంబును

దరవికచ లతాంత తాలవృంతకాంతంబును గోమలబిసతంత సంతాన నిబద్ధ కుసుమదామ రమణీయంబును సురభి కృష్ణాగరుధూప ధూపితంబును బరిమళ మిళిత శిశిర సలిల పూర్ణ కనక గళంతికా సమంచితంబును మంజుగుంజ త్పరావత పతంగ గళరవ భరితంబును మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగారంబున వినోదకేలిం దేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుడై శయనించె నయ్యవసంబున.

53

ఈ పెద్దపచనమందు వెన్నెలలో జరుగు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి. దీనిని వెన్నెలపచన మందురు.

(వ్యా) వెండియుక్-చుటియు; దీనికి మొదటిరూపము 'వెండి'; దీనికి బ్రయోగము.

“నాయాకలి కోర్వ వెపుడు వేయెనను నేఁగొనంగ వెండి యనుభవించి, తాయాప పడుటఁ గనుఁగొని కూయుదు ననుఁ బాసిచనుటకుం దగవగునే.”

—భారతము-శాంతిపర్వము-ఆ 3.

1. తుహినకర.....ప్రాసంబులై —

తుహినకర మండలంబునక—చంద్రమండలంబునం దుండి; అప్పుండువెన్నెలలు—ఆముదిరిన వెన్నెలలు; అనఁగా బూర్ణ చంద్రచంద్రిక లనుట. ఇది మొదలు “అంగీకరించె” నగుపదమువఱి కొక పెద్దవాక్యము. దీనిలో నుపవాక్యములు పెక్కులు గలవు. సాయంతన—సాయంకాలమందలి; నటన—నృత్యమునందు; చటుల—(ఇటునటు) కదలుచున్న; మహానట—పరమశివునియొక్క; వికట—అధికములగు (భయంకరములగు); అట్టహాస—కేకరింపులతోడి నవ్వులయొక్క; భాసంబులకు—ప్రకాశములకు; అను ప్రాసంబులై—సవర్ణములై (సమానములై యనుట); వర్ణసామ్య నిమిత్తమైన శబ్దాలంకారమును బోధించు నీ యనుప్రాసశబ్దమిచ్చట గొణ్వత్తిచేతి సమావార్థకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడియె. అనఁగా సంధ్యాతాండవ కేళీ సమయంబునఁ పరమశివుని భయంకరములగు నట్టహాస ప్రకాశములకు సమానములై (అతి ధవళములైన వనుట.)

అలంకారము—ఉపమ-వృత్త్యనుప్రాసము.

2. పూర్వ.....దేశములై.....పూర్వపారావార—తూర్వసముద్రమనందలి; పులిసత—ఇసుక నేలలయందు; విహరమాణ—క్రీడిండు స్వభావముగల; తాచ్చీల్యార్థము

నిందు 'చానక' ప్రత్యక్షము ప్రయుక్తము. 'తాచ్ఛిల్క నయో వచనశక్తిషు చానకే' అని వ్యాకరణసూత్రము; విరాహ-దేవేంద్రుని పట్టపుటేనుగుయొక్క; కరపుష్కర-హస్తాగ్రముచేత; 'పుష్కర' మనుశబ్దము కరిహస్తాగ్రవాచక మైనను 'గర' శబ్దప్రయోగము స్పష్టార్థము.

ఇట్టి ప్రయోగములు మహాకవుల గ్రంథములలోఁ గానఁబడు చుండుటచే వీనిని 'చానక' యని చెప్ప నొప్పుదు.

'అనిన్యైరేవంశకరీర నీలైః,' అని శిశుపాలవధ మహాకావ్యమునందు మాఘుడును;

'క్వచిత్కాంచీ దామా కరికలభకుంభస్తన నతా,' అని సాందత్యలహరియందు శ్రీ శంకర భగవత్పాదులును బ్రయోగించి యున్నారు.

'అయ మేవహి పంథాః మహాకవీనామ్,' (అనఁగా మహాకవుల మార్గ మిదియే) అని మహామహోపాధ్యాయ మల్లి నాథసూరి వ్రాసియున్నాడు.

ఉదాహరణ—ఎగఁ జిమ్మఁబడిన; వాలుకా—ఇసుకయొక్క; ధూళిపాళికలకు—సమూహముల (దుమ్ముల) గుంపులకు; ప్రత్యాదేశంబులై—తిరస్కరించునవి యై (అనఁగా నానికం టెను నతిధవళములై యనుట; సమానములై యని భావము); అనఁగాఁ దూర్పు సముద్రమునందలి యిసుకయందు విహరించు దేవేంద్రుని యైరావతము హస్తాగ్రముచేత 'నెగఁ జిమ్మఁబడిన యిసుకదుమ్ముల గుంపులను తిరస్కరించునవియై (యతిధవళములై యనుట) యని భావము. ఇటుఁ జంద్రికలు తూర్పుదిశయందుండి పాడముటచే నా దిశయందులలి సముద్రతీరమునందు నాదిక్కున కధిపతి యగు నింద్రుని వెల్లగజమును నుపమానముగాఁ దెచ్చుట చమత్కారము.

అలంకారము—ఉపమ.

(వి) 'ప్రత్యాదేశము' మున్నగు శబ్దములు సాదృశ్యవాచకంబు లని యెఱుంగఁ నలయు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్హతి |
అశ్రోశత్యవజానాతి కదర్ధయతి నిందతి ||

తమస్యే త్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలం తన్నిషేధతి |
తస్యనానుకరోతీతి శబ్దాసాదృశ్యవాచకాః ||

ఉపమానముమీ ప్రోక్తాః కవీనాం బుద్ధిసాఖ్యదాః||"

—అని యాచార్య దండియనుశాసనము.

3. అంధకారబలీంద్ర.....కనుబింబంబులై —

అంధకార—చీకటియ నెడు; బలీంద్ర—బలిచక్రవర్తి యొక్క; నిర్బంధన—చెఱచెట్టుకార్యమునందు; ధురంధర—భారవాహియగు (ముఖ్యుడైన యనుట); సమయ—కాలమనెడు; మధుమధన—(మధునూదనుఁ డగు) విష్ణువుయొక్క; చరణాంగుష్ఠ—పాదముయొక్క బొటనవ్రేలినుండి; నిష్ఠూత—విడువఁబడిన; గగనసరిత్—అకాశ గంగ యొక్క; అంబుపూరంబులకు—నీటి వెల్లువలకు; అనుబింబంబులై—సదృశములై; అనఁగా గాల మనెడు విష్ణువు చీకటి యను బలిచక్రవర్తిని నణగఁ ద్రొక్కినటు లొప్పెననియుఁ దత్కాలమునందుఁ బ్రసరించిన వెన్నెలలు విష్ణుపాదమునుండి సాదమిన గంగానది వెల్లువలై నొప్పెననియుఁ దాత్పర్యము.

(వి) 'నిష్ఠూత' అనఁగా 'నుమియఁబడిన' యని యర్థము. ఇది యశ్లీల ద్యోతకమైనను గొణవృత్తిచే 'విడువఁబడిన' యను పరస్పరము నిచ్చుచున్నది.

దీనికిఁ బ్రమాణము.

“నిష్ఠూతోద్గీర్ణ వాంతాది గొణవృత్తి వ్యపాశ్రయం ।

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్షాం విగాహతే ॥”

అని కావ్యాదర్శమున నాచార్యుడండివచనము.

“దివాపి నిష్ఠూత మరీచి భానా బాల్యాదనావిష్కృత లాంఛనేన ।

చంద్రేణ నిత్యం ప్రతిభిన్నమాశే శ్చూడామణే కిం గ్రహణం హరస్య ॥”

కుమారసంభవము 7-తిరె.

అలోకమార్గం సహసావ్రజం త్యో కయాచిదుద్వేష్టనవాంతమాల్యః ।

బద్ధం నసంభావిత ఏవతావత్కరేణ రుద్ధోపిచ శేషపాశః ॥”

రఘువంశము.

ఈమాడుసమాసములందుఁ గావ్యగుణ మోజున్ను.

దీర్ఘ సమాసములు గద్యములందు బ్రయోగింపవచ్చును.

‘ఓజస్సమాస భూయస్తస్వ మేతద్గద్యస్య జీవితమ్’ అని కావ్యాదర్శము.

4. చంద్రకాంత.....టురలం ద్రోయుచు—

చంద్రకాంతమణి—చంద్రకాంతమణులచేత; నిర్మిత—కట్టఁబడిన; హర్మ్య—మేడలనెడు; హిమవన్మహీధర—హిమవత్పర్వతముయొక్క; శృంగ—కొనలయందుండి; పత్తి—తంబులగుచు—పడుచున్నవై; పెనువెల్లువలు గట్టి—గొప్పప్రవాహములుగా నేర్పడి; అతివిషమ—మిక్కిలి కఠోరములగు; మానీనీ—మానవతులగు స్త్రీలయొక్క; మాన—

అహంకార మనెడు ; ప్రతీరంబులు—గట్టులను ; ఉరలంద్రోయుచు—క్రింద దొర్లనట్లు పడెద్రోయుచు ; “ఉరలం” అని యుత్వచుధ్యముగాఁ బెక్కు ముదితగ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. అది రూపాంతరముగా గ్రాహ్యము ;

అనగా మేడలు చంద్రకాంతచుణులచే నిర్మితములై హిమాచలశృంగముల వడువునఁ గడంఁ జొడవులగుటచేఁ జంద్రకాంతచుణులు వెన్నెల సోఁకుటచేఁ గరగి యత్యున్నతస్థలంబునండి క్రిందికిఁ జాటుటవలన వేగవంతింబులై పెనుప్రవాహములుగా నేర్పడినవనియు నట్లునలు గట్టులను బెల్లగించి త్రోయునట్లు వెన్నెలవెల్లువలు మానవతులగర్వములచేఁగె గట్టులను బడెద్రోసె ననియు భావము. అనగా నిట్టిసకలజనాహ్లాదకరమగు వెన్నెలనుండు మానవతులగు యువతులు తమయభిమానములను మాని కాంతులపై మనసు పెట్టి గని తాత్పర్యము.

5. విహంగ.....మెఱుయుచు—(ఇంతవఱ కొకవాక్యము)

విహంగవేదన వాధర—అధికమగు విరహవేదనచేత ; ఆక్రందతో—శోకముతో బిగ్గరగా పోయిచున్న ; రథాంగ—నక్రవాకపక్షులయొక్క ; కంఠగుహకుహర—కంఠము లొడవ నుహాస్రవేశముల యగ్రములందు ; మంపుగొని—నిండి ; మెఱుయుచు—ప్రకాశించుచు ; అనగా వెన్నెలయందు రథాంగదంపతు లొండొంటిం బాసి విరహవేదనలచేఁ గుంఠి యణుపగొడఁగినవని భావము.

‘సుగయుచు’ అని పాఠాంతరము—శబ్దించుచు నని యర్థము.

6. అగవిరి.....సుడియుచు—(ఇంతవఱ కొకవాక్యము)

అగవిరి—నగమువికసించిన ; ‘అఱ’ యని రూపాంతరము ; చెందోవమొగడలక—ఎల్లనిగొలుపులయందు ; పడి—ప్రవేశించి ; సుడియుచు—తిరుగుచు ; అనగా గలుపల్లాల నాహ్లాదింపఁ జేయుచు నని భావము.

7. తనుకగునలి.....తెట్టువగొంచు—(ఇంతవఱ కొకవాక్యము)

తనుకగునలి—చుందమాగుతముచేత (తనుపు + కరువలి—తనుపుశబ్దమునకు వృత్తి యందు గంభీరగ్రోహము) ; తనుపు—తృప్తియొదనించుట ; కదలు—నలించుచున్న ; విరులక—పుష్పములందుండి ; తొరంగు—రాలుచున్న ; పుష్పాడితిప్పలక—పరాగములరాసు లగుచు ; పొగలి—నంచరించి ; తెట్టువగొంచు—గుంపులుగూడుచు ; (రాసు లగుచు) ; ఈవాక్యమునం దున్నతెనుగుపదములే పాండుపఱుపఁబడినవి.

8. కనకడో.....ముసొంగుచు—(ఇంతవఱ కొకవాక్యము)

కనకడోలా—బంగారపు టుయ్యెలలయందు; విహారలీలా—విహరించుక్రిడలకు; ఆయత్త—అధీనలైన; మత్తకాశినీ—మదించిన యత్తమస్త్రీలయొక్క; కపోల—చెక్కిళ్లయందలి; ధాళధళ్యంబుల—తళతళ యను కాంతులయొక్క; పెల్లునక—అతిశయము చేత; కడలుకొని—వ్యాప్తములయి; ఉప్పొంగుచుకొని—స్పృహించుచు; అనంగ—మదవతులగు నుత్తమాంగనలు బంగారపుటుయ్యెలలో వేడుకగా నూచుచుండ వారిచెక్కిళ్లయందలి తళతళమను మెఱుంగులతోఁ గలిసి వెన్నెలలు మఱియుఁ బ్రకాశమానంబులయ్యె నని భావము.

9. కటికి.....జేయుచుకొన—(ఇంతవఱ కొకవాక్యము)

కటికిచీకటి—గాఢాంధకారమనెడు; తరులకొన—వృక్షములను; తెరలం జేయుచుకొన—పడఁద్రోయుచు (నశింపజేయుచు); సకలభువనతలాస్థావనంబు—సమస్త భూప్రదేశములను ముంచుటను; కావించి—చేసి; అజాండుకరంపంబుకొన—బ్రహ్మాండభాండమును; వెండిజలపోత గావించిన తెఱంగుకొన—వెండినీటి మొలాము చేసిన విధమును; అంగీకరించెకొన—కైకొనెను; అనంగ వెన్నెల సమస్తభువనప్రదేశంబులను ముంచుటచే బ్రహ్మాండ మనెడు భాండమునకు వెండినీటిమొలాము వేసెట్లు భువనమంతయుఁ దెల్లఁగాఁ బ్రకాశించె నని భావము. జలపోత—జలము + పోత, వెండి బంగారు నీటితో మొలామువేయుట; ఈపదమునకు ‘జలపోసనం’ బలి కొన్ని పుస్తకములలోను ‘జలపూత’ యని కొన్ని గ్రంథములలోను రూపాంతరములు గానంబడుచున్నవి.

ఇదివఱకు మహావాక్యము పూర్తియాయెను. ఇచ్చటనుండి సామ్రాజ్యంబు ననుకరించె ననువఱకు రెండవమహావాక్యము.

“అప్పుడు తమయందు.....కాముకులను” వఱకు నొక యుపవాక్యము.

అప్పుడు—అవెన్నెలసమయమందు; తమయందుకొన—(మందు చేప్పబోవు రేవెలంగు తాచిప్పలందు; ఎప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచుకొన—ఎప్పుడు నిండింతురో యనుచు; ఉవ్విళ్లూరుచందంబునకొన—మిక్కిలి యాశతోఁ ద్వరపడఁగితిని; చంద్రికాకిరణకందళికలకొన—వెన్నెలయొక్క మొలకలవంటి కిరణములచేత; కరంగు—స్రవించుచున్న; రేవెలంగు తాచిప్పలకొన—రేవెలంగు—చంద్రుడు; రేవెలంగుతా—చంద్రకాంతమణి; రేవెలంగు తాచిప్పలకొన—చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన పాత్రములందు; కప్పురంపులగుపైలకొన—ఘనసారపరిమళమిళితంబు లగు గిన్నెలయందు; కుప్పె—మెడనిడుపుగాఁగల కాచపాత్ర విశేషము; అనంగ సీసాయని యర్థము; కొప్పరించిన—అతిశయించిన; సరస మధురసంబులు—రుచ్యములగు మధ్యములను; నించి—నిండించి; ఇంచినవేడ్కలకొన—అధికములగు విలాసములతో; ఒండొరువుల—ఒకరొకరి; కెంజికురాకుమోవి—ఎఱ్ఱనిచిగు

గుటాకునలెనుండు నధరములనెడు; నంజలక్—నంజుకొను వస్తువులను; చవిగొనుచుక్—
చుచిచూచుచు; త్రోలి—త్రాగి; సోలి—సొక్కి (పరవశతై); పూజవికలక్—పువ్వుల
సప్తములయందు (నుండవములందు); పాంపిరివోవు—ఉల్లాసముతో నతిశయించు (సం-
తసించు); కామినీకాముకులును—విలాసినివిలాసులును;

2. చలరానకేలి.....నతీపతులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము);

చలరానకేలి—చునన్మగ్నక్రిడ; సలుపు నెడలక్—చేయు సమయములందు; (ఎడ-
సనుచుండు); చుకచుకలు—శోభా విశేషములు; ఇది సంస్కృతపదము. ‘మంజుషామ
సక్తాకంబాతి చుకచుక త్తబతిత చంపకత్పొరుహంబు’ అని యీ కావ్యమునందు చతుర్థా
శ్లోకమున బ్రయోగము. లేపనంబులు—పూతలు; సంకుడుదము—జివ్వాజి;

3. ప్రోడలగు.....నధూవరులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము);

ప్రోడలగు—ప్రాధలగు; నెచ్చెలులు—చెలికత్తెలు; జీరాడు—మట్టాడు; ఈడి
గిలంబులు—జనుకకొడుగులుగా; దీనికి గర్తృపదము వధూవరులు; త్రోవుత్రో పాడు
చుక్—బలసంతోషముగాఁ ద్రోయుచు; తార్చి—డగ్గతించి; కోల్లలకుక్—యుద్ధసన్నాహ
మునకు; తిరుకపు—త్విరగల; ముంగలి పాజులు—ముందు నడచు నేనలచారులు; నిగి
డించు—ప్రయోగించు; రూపునక్—విధమున; మఱుపెట్టి—మఱుగుపెట్టి; ఎలగోలు—
ముంగుగాఁ బ్రసరించు; గంటినడక్—గాయపడగా; ఒంటిక్—నిస్సహాయముగా;
చచ్చిన చూచుచుక్—చంగులు వేయఁబడిన లోపలిగదులందు;

4. పేరుగొను.....తిరుణీతరుణులును—(ఇది యొక యుపవాక్యము.);

పేరుగొను—అధికమైన; తారుకొనక్—కదియనట్లు; డాయునెడక్—చేరు సమ-
యమున; అత్తలించు పోలికక్—అతికించు విధమున; అత్తమిల్లి—ఓఱగి, శయనించి;
హంసతూలికా తిల్పంబులక్—హంసములకడుపుక్రింది భాగమునందున్న మృదురోమము
లందీ నిర్మింపఁబడిన శయ్యలందు; అల్పేతరానందంబులక్—అధికసంతోషములచేత,
హంసతూలికాతిల్పమునకుఁ బ్రమాణము.

“శ్లో॥ మంశజఘరోద్భూతైః మృదుభిః పింఛ గుచ్ఛకైః |

శ్లేష్మైః చర్మజానద్ధ శ్చయ్యా హంసో మహీభుజాం ||”

‘మంసజే హంసజా శయ్యా.’

—అని తత్త్వరత్నాకరము.

శయ్యలు సప్తవిధములు:—

“హంసపింఛమయీ కాపి శాల్మలీతూలజాపరా |

కాంస్పరచితా చాన్యా కేసరై రితరాకృతా |

పల్లవైః కల్పితా కాచి త్కాచిత్కుసుమనిర్మితా,
పానీయపూరితా కాచి చ్చయ్యైవం సప్తధాస్మృతా॥”

—అని తత్త్వరత్నాకరము.

ఈ యుపవాక్యమునందు శబ్దాలంకారము ఛేదానుప్రాసము.

5. తొలుతటి...రమణీరమణులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము);

పాలయలుకయెడలక—ప్రణయకలహపువేళలందు ; వియోగశిఖి—విరహోనలము ;
అగ్గలించినక—అధికముకాఁగా ; తాలిమి—ధైర్యము ; తెమలక—చలించుకా ; తమకించి—
త్వరపడి ; బేలువెట్టి—మోసపుచ్చి ; తొట్టిన—అతిశయించిన ; కందువలక—సంకేతస్థల
ములందు ; పాదలు—ఆసందించు ;

6. మబ్బుకొను...యువజనంబులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము.);

మబ్బుకొను—మదించిన ; వయసుగుబ్బుల—లేచ్రాయపు స్తనములయందు ; నిబ్బు
రంబుగ నివుడుతివుటలక—నిబ్బరంబుగక—సాంద్రముగా ; నివుడు—(నిగురకు) అతిశే
యించు ; తివుటలక—కోర్కెలచేత ; పెచ్చుపెరుగు—పైపై నతిశయించు ; మచ్చరం
బులక—స్పర్థలతో ; కైదువులు—ఆయుధములు ; ముప్పదిరెంబక—మనస్సునుని కైదు
బాణములని ప్రసిద్ధిగలదు గాని ముప్పదిరెండున్నట్లులేదు. పరకు, భిండివాల, పట్టిన,
తోమర, కుంతాదులు ముప్పదిరెండు డాయుధవిశేషంబులు గలవు ; వానినేమనస్సును
డిచ్చట దాల్చినట్లు కవి చెప్పినాఁడు ; బహువిధకరణాసనభేదంబులక—నానాప్రకార
ములగు రతిబంధాసనములచేత ; ఇవి కామశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడిన రతిక్రీడావిశే
షములు ;

7. క్రిక్కిరిసిన.....నాయకులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము);

క్రిక్కిరిసిన—సాంద్రమైన ; మక్కువలక—ప్రేమలచేత ; ఇక్కువలక—సంకేత
స్థలములందు ; కమయక—చేరకా ; ఈధానువున కీయర్థమే యిచ్చట సరిపడుచున్నది ;
‘ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్’ అను ప్రమాణము శరణము. విక్కులచెయ్యులక—కఠిన
ములగు క్రీడలయందు ; త్రొక్కుడువడి—నలగి ; వెలిమణచిన—వెలి—తమకంబై నన్యమును ;
అనగా బాహ్యవ్యాపారమును ; మణచిన— ; వలరాచతిపసులపోలికక—వలరాజు—మనస్సు
ధుండు ; తపసులు—తపముచేయువారు అనగా ఋషులు ; వలరాచతిపసులు—మనస్సు
శాస్త్రనిరతు లగు తపోధనులు ; పోలికక—వలె ; తెలిరాకట్టునెలవులక—తెలిరా—వజ్ర
ములచేత ; కట్టు—నిర్మింపఁబడిన ; నెలవులక—ప్రదేశములందు ;

8. ఎడపడని.....విలాసులును—(ఇది యొకయుపవాక్యము) ;

ఎడపడని-ననుచునడుమనంతరములేని (నిరంతరముగ); వేకుకపనులకొనినోద కాన్యములచేత; అలసి-బడలికఁజేంది; జడియు-వడకు. సొలయు-సోలు; ఒయ్యనొయ్య నక - పొల్ల మొల్ల గా ; శంబరాంతకుసామ్రాజ్యంబుకొ - మన్మథునిగా జ్యమును ; అనుక రించెకొ-పోలేను ; ఇచ్చొ రెండవమహావాక్యము పూర్తియగుచున్నది.

“అరవిరి”యనువాక్యముమొదలీంతవఱకుఁ బ్రాయికముగా నచ్చతెనుఁగుపదములే యుపయోగింపఁబడినవి.

“అయ్యోహ” మొదలీవచనముకడవఱకు నొకటే వాక్యముగ శ్రీకృష్ణుని శయ నాగా ము నిర్ణయించబడియె. ఇందు సంస్కృతసమాసములే కానంబడియెడు.

అనర్ఘ్యమణిదీపదీపితంబును—

అనర్ఘ్య-చెలయిడరాని; మణిదీప-మణులచే నిర్మింపఁబడిన దివ్యియలచేత; దీపి తంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు;

వినిల.....సందానితంబును—

వినిల-స్వచ్ఛమైన; దుకూల-తెల్లపట్టుతోఁ జేయఁబడిన; వితాన-మేల్కట్ట చేత; సందానితంబును-కట్టఁబడినదియు;

ప్రాలంబ.....విలసితంబును—ప్రాలంబ-సరిగా వ్రేలుచున్న; ‘ప్రాలంబ మ్మాలంగీ పాత్రికాంతాత్వకతుకందతతో’ అని యమరుఁడు; ముక్తాగుళుచ్చముతైము లగున్మృలముక్క; భవి-కాంతులచే; ఛాదిత-కప్పఁబడిన; వలభి-కొణిగలచేత; విలసితం బును-ప్రకాశించుచున్నదియు ;

వినిగ.....భాసురంబును—

వినిగ-నానాప్రకారములైన; విచిత్రపట-చిత్రపులువ్రాయఁబడిన పటముల చేత; ఘటిత-సాగర్పఁబడిన; స్ఫటిక-స్ఫటికమయమైన; భిత్తిభాగ-గోడలప్రదేశముల చేత; భాసురంబును-ప్రకాశించుచున్నదియు;

మృదుల.....కాంచితమును—

మృదుల- (మృదు) మెత్తని; ఇట్టిశబ్దములు శీత, శీతల; మంజు; మంజుల; మొదలగు నవి; హంససూరికాకల్పిత-హంసగోమములచేఁ జేయఁబడిన; తల్ప-పొన్నలచే; సంఘన్న- కప్పఁబడిన; మణిమండక-మణిమణితములైన మండములచేత; అంచితంబును-ఓప్పినదియు;

గృహీ.....విభ్రాజితంబును—

గృహీ-తెల్లని; ఘణితాదళ-నాగవల్లిదళములు (అనఁగాఁ దమలపుటాకులు); క్రముగఘంఘికచేక్కలు (వీనిచేత); మండిత-అలంకరింపఁబడిన; మరకతమణి భాజన-పప్పులచేఁ జేయఁబడిన పల్లములచేత; విభ్రాజితంబును-ప్రకాశింపఁబడినదియు;

మృగమద.....కల్పితంబును—

మృగమన—కస్తూరితో; మిళిత—చేర్చబడిన; పటిరపంక—చందనపుగుఱ్ఱచేత
అంకిత—ఒప్పుచుండు; మాక్తికకుక్తి—ముత్తైపుఁ జిప్పలచేత; శక్తిశబ్దముచేతనే ముత్తైపు
జిప్పలను నర్థము గలిగినను ‘మాక్తిక’శబ్దము స్వప్తార్థము. పరికల్పితంబును—అలంకరింప
బడినదియును;

దరవికచ.....కాంతంబును—

దరవికచ—ఇంచుక వికసించిన; లతాంత—పుష్పమయమైన; అనంగా బాలన
నిర్మితమైన; తాలవృంత—విసనకట్టలచేత; కాంతంబును—రమణీయ మైనదియు;

కోమల.....రమణీయంబును—

కోమల—సుకుమారమైన; బీసతంతు—తామరతూండ్లదారములయొక్క; సంతాన.
సమూహముచేత; నిబద్ధ—కూర్చబడిన; కుసుమదామ—పూలపండలచేత; రమణీయంబును.
మనోహరమైనదియు;

సురభి.....ధూపితంబును—

సురభి—పరిమళవంతమైన; కృష్ణాగరు—నల్లనియగరుచెక్కయొక్క; ధూప—పా.
చేత; ధూపితంబును—వాసనగలుగఁజేయఁబడినదియును;

పరిమళ.....సమంచితంబును—

పరిమళ—సువాసనతో; మిళిత—కూడిన; శిశిరసలీల—చల్లనినీరుచేత (పన్నీరుచే
ననుట); పూర్ణ—నిండింపఁబడిన; కనక—బంగారుమయమైన; గళంతికా—చెంబులచేత
సమంచితంబును—ఒప్పియున్నదియును;

మంజు.....భరితంబును—

మంజు—మనోహరముగా; గుంజత్—కూయుచున్న; పారావతపతంగ—పావుర
శ్ల నెడుపక్షులయొక్క; పారావత—పావురాళ్లు. పతంగ—ఇతరశుకాదిపక్షులు (పీనియొక్క
అనియు నర్థముచెప్పవచ్చును; గళరవ—కంఠధ్వనులచేత; భరితంబును—నిండినదియును;

(వి) ‘పారావతగళరవ’ అనుపదములచే మణితము ధ్వనితమయ్యెడునని రసి
లకుఁ దలంపునకు వచ్చునేమో.

మాణిక్య.....దర్శనీయంబును—

మాణిక్య—రత్నమయమైన; సమున్నత—సాడవైన; ఆదర్శ—అద్దములచేత; దు.
నీయంబును—చూడఁదగినదియును; అనంగా నాశయనాగారంబు రత్నఖచితమగుసాడవై
నిలువులద్దములచేత బ్రకాశించెనని భావము; అగు శయనాగారంబునకు—అగు పడకటిం
యందు.

అలంకారము—ఉదాత్తము.

శు క్రో ద య ము

మ. నలినాస్తుండు మదీయబంధు లని తా నక్షత్రసంఘంబులం
గలఁచ న్వచ్చుచునున్న వాఁ డనుచు ము న్గల్లంగ నాత్మీయ శి
ష్యుల మందేహులఁ బో రొనర్పఁ జనుడంచుం బంప నేతెంచె నాఁ
బొడమె న్వేగురుఁజుక్క కాలఘణభృ ద్భోగోల్లసద్రత్న మై. 54.

ఈపద్యమున శుక్రోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మదీయబంధు లని నక్షత్రములు శుక్రనశు బంధువు లగుటచేత నని
భోగము; శుక్రఁడును నొకనక్షత్రమగుటచే నితరనక్షత్రము లతనికి బంధువులనియెఱుంగు
నది; ఆత్మీయశిష్యులక్ష-త్వన (శుక్రనియొక్క) శిష్యులను; మందేహులక్ష-మందేహులను
రాక్షసులను; పోరొనర్పక్ష-చనుడనుచుక్ష-నూత్యనితో యుద్ధమునేయఁబొందని;
సంపక్ష-అజ్ఞాపించుటకై; మున్గల్గింక్ష-మున్నగా; ఏతెంచె నాక్ష-(శుక్రఁడు)నచ్చె
నోయన్నట్లు; వేగురుఁజుక్క-ప్రాతఃకాలమున నుదయించునక్షత్రము; అనఁగా శుక్రఁడు;
కాల.....రత్నమై-కాల-కాలమనెడు; ఘణభృత్-సర్పముయొక్క; భోగ-
పరిగ్రహంగు; ఉల్లసత్-ప్రకాశించునట్టి; రత్నమై-మాణిక్యమై (అనఁగా మాణిక్యమో
యన్నట్లు); బొడమెక్ష-పుట్టెను.

అలంకారము—హేతుాత్మ్యేత్త; కాల.....రత్నమై—ఇచట రూపకము.
విధిని సంస్మృతి.

మే లు కొ లు వు లు

గ. జైతాళికు లష్టడు మృదు
గీతామృతవచనరచన గీలుకొన యశో
దాతనయు మేల్కొలువఁ బ్రా
భాతికరమణీయరాగభణితులు సెలఁగెన్. 55.

(వ్యా) జైతాళికులు-ప్రాతఃకాలమునఁ బ్రభువులను మేలుకొలుపుపాఠకులు;
“జైతాళికా భోధకరాః” అని యుచుండు; గీలుకొనక్ష-అతిశయింపఁగా, ఓర్పుఁగా;
ప్రాభాతిక.....భణితులు-ప్రాభాతిక-ప్రభాతకాలోచిత మగు; రమణీయ-
మునోజ్జ్వలమైన; రాగభణితులు-(భూపాలాది) రాగములయొక్క వాక్యములు; సెలఁగెన్-
ప్రకాశించెను.

మ. జయ గోవింద ముకుంద చక్రధర కంసద్యేషి సాత్త్విజితీ
 ప్రియ నారాయణ కౌస్తుభాభరణ కుంభిత్రాణపారీణ కా
 శీయదర్శఘ్న పతంగవాహ వనమాలీ కృష్ణ వైకుంఠ శౌ
 రి యశోదాత్మజ భక్తవత్సల మురారీ గోపికావల్లభా. 56

(వ్యా) కుంభిత్రాణపారీణ—కుంభి—వీనుఁగుయొక్క (వీనుఁగుననుట); త్రాణ—
 రక్షించుటయందు; పారీణ—పాగమునుముట్టినవాఁడా; అనఁగా సమర్థుఁడాయనుట; ఇది
 గజేంద్రమోక్షకథను చెలుపును; పతంగవాహ—పక్షివాహనుఁడా; అనఁగా గరుత్మంతుని
 వాహనముగాఁ గలవాఁడా.

గుణితక్రమము

మ. శ్రరధిక్రోడనివేశ శార్ఙ్గధర శిష్టధ్యేయ శీతాంశు భా

స్కర సేత్రద్యయ శ్రుభపంకరుహభాస్వన్నాభ శూరాన్వయా
 భరణా శైవశయాన శైలధర శోభాగమ్యసర్వాంగ శౌ
 ర్యరసోదంచిత శంఖచక్రధర శర్వాణీసహాయప్రియా. 57

(వ్యా) శరధిక్రోడనివేశ—శరధి—సముద్రముయొక్క; క్రోడ—సంధ్యభాగము;
 నివేశ—ఉనికిపట్టుగాఁ గలవాఁడా; అనఁగా క్షీరాబ్ధిమధ్యమున వసించువాఁడనుట;
 శార్ఙ్గధర—శార్ఙ్గ—శార్ఙ్గమునువింటిని; విష్ణువుచేతియందు ధరించెడు వింటికి 'శార్ఙ్గ'మని పేరు;
 ధర—ధరించినవాఁడా; శిష్టధ్యేయ—శిష్ట—సజ్జనులచేత; ధ్యేయ—ధ్యానింపఁదగినవాఁడా;
 శుభ్రపంకరుహ.....నాభ—శుభ్రపంకరుహ—తెల్ల దామరచేత; భాస్వత్—ప్రకా
 శించుచున్న; నాభ—నాభికలవాఁడా; బహుప్రీహి సమాసముందు 'నాభి' యను శబ్దము
 'నాభి' యని మాటును; శైలధర—పర్వతమును ధరించినవాఁడా; అనఁగా గోవర్ధనగిరి
 నెత్తినవాఁ డనుట; శోభాగమ్యసర్వాంగ—శోభా—వంచికాంతిచేత; రమ్య—మనోజ్ఞ
 మైన; సర్వాంగ—సకలవిషయములు గలవాఁడా; శర్వాణీ సహాయప్రియా—పరమశివునకు
 హితుఁడైనవాఁడా; ఈపద్యమునందుఁ బ్రతిసమాసాదివర్ణములు గుణితక్రమమునఁ బ్రయో
 గింపఁబడి యున్నవి.

శ. మేల్కనుము దేవ యివె రా

చిల్కలు కను మొగిచియున్న చెలువల దమకుం

బల్కులు నేర్పగ ముద్దులు

గుత్తెడు పల్కులను మేలుకొలిపెడు గృష్ణా.

58

సుగమము.

నీ. చరమాద్రి దావాగ్ని సంప్లుప్త సురసార

భేయికరీమైకపిండ మనగ

బహుచకోరదంశ పరిపీత చంద్రికా

త్రైద సీరస మధుచ్ఛత్త్ర మనగ

బ్రత్యజ్యుభోచ్ఛల ద్రాత్రివర్షీయనీ

పలిత పాండుర కేశబంధ మనగ

గగనసా ధాలేపకర కాలశిల్పి ని

ర్ముక్తసుధావస్త్రముష్టి యనగ

తే. సుమహిత జ్యోత్స్ని కాలతా సుమగుళుచ్ఛ

మనగ నతిఘానరచ్చాయ నబ్జవైరి

చెలుపు వీనాడి బింబావశిష్ట డగుచు

నల్లనల్లన వ్రాలెడు నంబుజాక్ష.

59

ఈపద్యంబున నస్తమయసమయచంద్రుడు ధూసరకాంతిచే నొప్పట నర్జింపఁ బడినది.

(వా) చరమాద్రి.....పిండ మనగ—

చరమాద్రి—పడమటికొండయందలి; దావాగ్ని—కార్చిచ్చుచేత; సంప్లుప్త—చక్కఁ గాఁ గాల్పబడిన; సురసారభేయిక—కామధేనువుయొక్క; కరీమైకపిండము—పేడముద్ద; అనగ—అనునట్లు;

బహుచకోర.....చత్ర మనగ—

బహుచకోరక—అనేకచకోరపక్షులనెడు; దంశ—తేనెటీగలచేత; పరిపీత—త్రాగఁ బడిన; చంద్రికా—నెన్నెలయనెడు; త్రైద—తేనెగలదగుటచే; తుద్రా, (అడు) తేనెటీగలు—వానిచే సంగ్రహింపఁబడునది కాన త్రైదమని తేనెకుఁబేరు; తుద్రా వ్యంగానటీ చీత్యా సరసా కంటకారికా—అనియరుదుడు; సీరస—నిస్సారముగాఁ జేయఁబడిన;

మధుచ్ఛత్ర మనఁగఁ—తేనెపెర యనునట్లు; *మధుకోశో మధుచ్ఛత్రమ్'.—అని నిఘంటువు.

అనఁగాఁ దేవతీఁగలు తేనియ నంతయుఁ ద్రాగినదిపఁ దేనెపెర కోభాసీనమై ధూసగముగాఁ గన్నడునట్లు చకోరములు వెన్నెలను ద్రాచుటచేతఁ జంద్రుఁడు నిస్సారుఁ డయ్యెనో యనునట్లు ధూసరవర్ణముతో నొప్పెనని భావము;

ప్రత్యి.....బంధ మనఁగఁ—

ప్రత్యక్షబంధ—పడచుటి దిక్కునుగూర్చి; ఉచ్చలత్—చమచున్న; రాత్రిచిన్నీ యనీ— రాత్రియ నెడు ముసలిదానియొక్క; ; పలిత—నెరసిన; పాండుర—తెల్లని; కేళబంధమనఁగఁ— తలవెండ్రుకలముడియో యనునట్లు;

అనఁగారాత్రి యంతమగుటచే రాత్రి యను ముసలిస్త్రీ పడచుటిదిక్కునుగూర్చి చమ నట్లుండెననియు నామెయొక్క తెల్ల గా నెరసినతలవెండ్రుకల ముడియోయన్నట్లు చంద్రుఁ డొప్పె ననియు భావము.

గగనసౌధ లేప.....మష్టి యనఁగఁ—

గగన—ఆకాశ మనెడు; సౌధ—మేడకు; ఆలేపకర — పూతపూయువాడైన; కాల శిల్పి—కాల మను శిల్పిచేతి; నిర్మక—చిడువఁబడిన; సుధావస్త్రము ప్తి యనఁగఁ— సున్నపునీటియం దద్ది పిండిన గుడ్డచుద్దయో యనునట్లు;

అనఁగా నాకాశమును మేడకుఁ గాలమునుశిల్పి గుడ్డతో సున్నపుఁబూతఁ బూసి పిమ్మట నావస్త్రమును బిడిచి ముద్దగావై చినప్పటిచందమునఁ జంద్రుఁడుండెనని భావము.

సుమహిత.....గుళుచ్ఛమనఁగఁ—సుమహిత — మిక్కిలి పూజ్యమైన (శ్రేష్ఠమైన); జ్యోత్స్నికాలతా—వెన్నెలయ నెడుతీఁగయొక్క; సుమగుళుచ్ఛమనఁగఁ— పూవుగు త్తయోయనునట్లు; అబ్జవైరి—చంద్రుఁడు; అతిధూసరచ్ఛాయా—మిక్కిలికోభా పిహీనమైన యించుక తెల్లని కాంతితో; చెరువు వోనాడి—అందము చెడి; (‘హాకాడి’ అను పాతమునకును నిదియే యర్థము); బింబావళిష్టాడఁ—చుక్క—ని నేజి నుక్కఁడు గుటచేత గుండ్రని యాకృతిమాత్రము గలవాడై; అల్ల నల్లన వ్రాలెడు—మెల్ల మెల్లనన స్తమించు చున్నాడు.

అలంకారములు—రూపకోతాపితో శ్రేష్ఠు లేను గలవు.

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మగుచినంపదఁ జీకటిబందె కానికిం

గలఁగుచు వీనిలోన నిడి కైకొన నమ్మిక కాఁపు లంచుఁ జు

క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి వీనిలో
పల నెలకొల్పె నాఁ బలుకఁబాటె నిశాంత నిశాంత దీపముల్. 60

ఈపద్యమునందుఁ బ్రభాతకాలమునందలి దీపములు శోభావిహీనములగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) జలరూపమై తుండఁ నూర్చుడు; ఆత్మరూపిని పవనఁ తనకిరణములనెడు భనమును; చీకటిబండకానికిఁ — చీకటి యనెడు దొంగకు; కలఁగుచుఁ భయపడి; వీనిలో ననిడి — నిశాంతదీపములయందు (అనఁగా గృహములలో నీదీపములయందుంచి); కైకొనఁ — మఱిలఁ బుచ్చుకొనఁగా; అనఁగా నస్తమించునపుడు నూర్చుడు తనకిరణములను గృహములయందలిదీపములందుంచి మఱి నుదయకాలమునందు నానింబుచ్చుకొనె నని భావము; (ఈవిషయమును జూచి) — చుక్కలదొర — చంద్రుడు; ఎండదాడివని — సూర్యకాంతియొక్క యాబోపమునకు భయపడి; నమ్మికకాఁపు లంచుఁ — శాంతినిశాంత దీపములు నమ్మకదగినకాఁపువాండ్రనితలంచి, గ్రక్కునఁ — వేగముతో; తానును — (చంద్రుఁ డుచుట); కాంతి — తనయొక్కకిరణములను; వీనిలో పలఁ — నిశాంతదీపములయందు; నెల కొల్పెనాఁ — ఉంచెనోయనునట్లు; నిశాంతనిశాంతదీపముల్ — నిశాంత — రాత్రితమనందలి; నిశాంతదీపముల్ — గృహదీపములు; నిశా + అంత — రాత్రితమ; నిశాంత — ఇల్లు; పలుకఁబాటె — ఇంచుక తెల్ల నర్థము గలవి యాయెను.

అనఁగా సాయంకాలము మొదలు రేయంతయు గృహములయందలిదీపము లెట్టిని కాంక్షులతోఁ బ్రకాశించుట నూర్చుండ స్తమయసమయమందుఁ జీకటియనుదొంగ తనకిరణములనెడు సంపద నపహరించునేమో యని భయపడి వానిని దీపములందుంచుచుచేసినో యన్నట్లు దీపము లరూములై ప్రకాశించె ననియు, రాత్రియంతమై యుదయకాలమున గృహములందలిదీపములయొట్టిని కాంక్షులు చెడి నిస్తేజస్కములై యించుక తెల్లఁబాటులు చంద్రుడు తానస్తమించుసమయమగుటచే సూర్యతపమునకుభయపడి తనకాంతియనెడు భనమును నీదీపములయందుంచినచో మఱిల దానిడిగినప్పుడు మునుపు సూర్యుఁ డుంచిన యార్థమును సరినికిచ్చినట్లు తనకును దనభనము నితరులను నమ్మకముతోఁ దనకిరణములనెడు భనమును దీపంబులలో నుంచెనునట్లు లోపైననియు భావము.

(వి) ఇక్కడ నూర్చు డస్తమించునపుడు తనతేజము నన్నియందుంచి చనువనియు మఱి నుదయకాలంబున నన్నియందుండి కైకొనుననియు శ్రుతి మహాపురుషునిది.

“అగ్నింవా వాదిత్య స్సాయంప్రవిశతి, తస్మాదగ్నిర్వారా న్న కందన్తశే, ఉభౌతేదనీసంపక్యతే, ఉద్యంతంవా వాదిత్యమగ్నిరనుసమరోహతి, తస్మాద్వామివాగ్నీర్నివాదన్తశే”

“ఆదిత్యోవాస్తమయన్నగ్ని మమప్రవీశతి”.

అలంకారములు—హేతుశ్రేష్ఠకావ్యలింగము.

మ. దరమీలన్నయనంబులై గృహబహిద్వారంబుల న్యామకుం
జరము ల్గండమద భ్రమ ద్భ్రమరికా ఝంకార సంగీత వి
స్ఫురణ లూపుచు గర్జితాళనినదంబు ల్మించ నీమాగధో
త్కరముం బోలుచుజూడనొప్పె నివె హస్తన్యాసము ల్మీఱగన్.61

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలమునందలి యేనుఁగులవిన్యాసము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) దరమీలత్—కొంచెముగా మూయఁబడిన; నయనంబులై—కన్నులుగల
విద్యై; గృహబహిద్వారంబుల—ఇంటినెలుపటి వాకిళ్లయందు; యామకుంజరముత్—
జాములవంతునఁ గావలియుండు నేనుఁగులు; గండ..... విస్ఫురణత్—గండమద—
చెక్కిళ్లమదజలములకై; భ్రమత్—తిరుగుచున్న; భ్రమరికా—ఆడుతు మ్మెదలయొక్క;
ఝంకార—మ్రోతయనెడు; సంగీతవిస్ఫురణత్—గానవైఖరులను; చూపుచు—కనఁబఱ
చుచు; కర్జితాళనినదంబు ల్మించ—చెవులు కదలించునప్పుడు పుట్టుచప్పుళ్ల నెఱుఁగె
శబ్దము లతిశయింపఁగా; హస్తన్యాసముల్మీఱగన్—తోండములను ద్రిప్పట యతిశయిం
పఁగా; నీమాగధోత్కరముంబోలుచు—నీస్తుతిపాతకుల సమూహమువలె; ఇవె—ఇవ్వియే
(ఈముందట ననుట); చూడనొప్పె—కానబడియెడు.

అలంకారము—రూపకోతాపిత మగు సుశ్రేష్ఠ.

మ. సమయాభీరకుమారుఁ డేపునఁ దమిస్తారూపనక్తంచరిం
గమలారి స్తనమండలాంక విష సంక్రాంత ప్రభాదుగ్ధపూ
రముతో రూపఱ జేయ శోషిలుచు దార లోల నిట్టూర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చె ననంగఁ బెల్లెనగఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్.62

ఈపద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలవాతూలు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) సమయాభీరకుమారుడు—సమయ—కాలమునెడు; ఆభీరకుమారుడు—
గొల్లబిడ్డఁడు(బాలకృష్ణఁడనుట); ఏపున—విశృంఖలముతో; తమిస్తారూపనక్తంచరి—
తమిస్తారూప—చీడటి యాకారము గల; నక్తంచరి—రాక్షసస్త్రిని(పూతన ననుట);
కమలారి.....పూరముతో—కమలారి—చంద్రుడనెడు; స్తనమండల—కుచ
ప్రదేశమందలి; అంక—చిహ్నమునెడు; ‘మండలాంత’ అని కొన్ని ముద్రితగ్రంథములలోఁ

బాతము కనబడుచున్నది-దానికంటె 'మండలాంక' అనుపాతమే సరసము; విష-విషముతో; సంకాంత - కూడుకొనిన; ప్రభా - కాంతియనెడు; దుగ్ధపూరముతో-పాలచెల్లువతోడ; రూపఱజేయక - నాశమునొందింపఁగా; శోషిలుచుక-చూర్ణమొందుచు; తారత్ - నక్షత్రములు (కనుగ్రుడ్డులని పూతనపరమైనయర్థము); (ఇచట శ్లేష్మపరంపరితము); సోలక - చొక్కిమఱుగుపడఁగా; సాంద్రముగాక-అధికముగా; నిట్టూర్పుక-నిశ్వాసమును; (నిడు + డొర్పు); ఊర్చెననంగక - శ్వాసము విడిచెనోయనునట్లు; ప్రాతఃకాలవాతూలముల్ - ప్రభాతవాతములు; పెల్లెసంగక - (పెల్లు + ఎసంగక) మిక్కిలి యతిశయించెను.

అనఁగాఁగాలము కృష్ణనివలెను, జీఁకటి పూతనవలెను, జంద్రుడు పూతన స్తనము వలెను, గళంకముతోడి తెల్లనిచంద్రకిరణప్రసరణంబులు పూతనయొక్క విషముతోఁ గూడినచనుఁబాలు గురియుటవలెను, జీఁకటి నశించుట కృష్ణనిచేఁ బూతన మరణించుట వలెను, నక్షత్రములు మఱుగుపడి యస్తమించుట కృష్ణుడు చనుఁబాలుఁ గ్రోలఁగాఁ బూతన కనుగ్రుడ్డులు సొక్కువడుటవలెను, ప్రాతఃకాలవాయువులు పూతనమరణసమయమందు విడిచిన శ్వాసవాయువులవలెను, నొప్పె నని భావము.

అలంకారము—రూపకోఠాపితోఁజ్రేష్ట.

క. మంచునఁ దోఁగిన పల్లవ
సంచయము భవ ద్వియోగ సంతాప రుద
చ్చంచలనయనా బాష్పక
ణాంచిత బింబోష్ఠ లీల నలరె నుపేంద్రా.

63

(వ్యా) తోఁగిన - తఱిసిన; పల్లవసంచయము-చిగుళ్ల సుంపు; భవ...లీలక—భవద్వియోగ-ని న్నెడఁబాయుటవలని; సంతాప-వేదనచేత; రుదత్-ఏడ్చుచున్న-చంచలనయనా-స్త్రీలయొక్క; బాష్పకణ-కన్నీటిబొట్లచేత; అంచిత-ఁబిప్పిన; బింబోష్ఠ-నొండపండువంటి యధరములయొక్క; లీలక-విలాసముతో; అలరెక-ఁబిప్పెను.

అలంకారము-నిదర్శనము-(పదార్థవృత్తినిదర్శన మని తెలియవలయు.)

తే. కమ్మకస్తురిగుళికలు తమ్మిలేమ
నిదురమంపునఁ బుక్కిట నిండు మేలు
కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ
కోటరంబుల నెలదేఱికొదమ లెగసె.

64

(వ్యా) తమ్మిలేమ-తామరయనెడన్త్రీ; కమ్మకస్తురిగుళికలు - సువాసన గల కస్తురిమాత్రలను; నిసురమంపునన్-నిద్రమైకముచేత; పుక్కిటన్-పుక్కిలియందు;నించి-పెట్టుకొనియుండి; వేకువన్-ప్రాతఃకాలమందు; మేలుకాంచి-మేలుకొని;ఉమిసె నాన్-నెడలగ్రక్కెనోయనునట్లు;కమలమకుళకోటరంబులన్-ముకుళించినకమలమలయంతరాఫ్ గమలనుండి; కోటరము-తొట్ట; ఎలదేటికొదమలు-ప్రాయపుడుమ్మెదలు; ఎగనెన్-నెలువడెను.

అలంకారము-స్వరూపోత్పేక్ష-‘తమ్మిలేమ’ అనుచోట రూపకము.

మ. విననయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబు లై సూరసూ

తనవోద్యత్కరకుంచికా విఘటిత ధ్వాంతారరక్రక్రియా

స్వనము లైరవిణీప్రసూనస్పృగుకన్వాక్రియాలోలిక

ద్వినకృన్మార్గ నివారణ త్వరిత మందేహోగసింహధ్వనుల్. 65

ఈపద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాలమునఁ గుక్కుటములు కూయుట ఇర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) సూరసూత.....స్వనముల్—

సూరసూత-అనూరునియొక్క (సూర్యసారథియొక్క); నవోన్యత్-కొత్తగాఁ బుట్టుచున్న; కర-కిరణము లనెడుహస్తములయందలి; కుంచికా-తాళపుఁజెవిచేతి; విఘటిత-తెఱుఁబడిన; ధ్వాంత-చీకటియెనెడు; అరర—తలుపుగడియయొక్క; క్రక్రియా-స్వనముల్-కఱకఱయనుశబ్దములు; (ధ్వన్యనుకరణము); అనఁగా సూర్యనిసారథి యగు ననూరుఁడు తనకిరణములనెడు చేతియందులి తాళపుఁజెవితోఁదలుపనెడు చీకటిని దెఱచు నపుడు పొడము కఱకఱయను శబ్దములో యనునట్లు కోడికూత లొప్పెనని భావము.

కైరవిణీ.....లోలికత్—

కైరవిణీ-కలుషితీగలయొక్క;ప్రసూన-పుష్పములనెడు;పృథుక-బిడ్డలను;కన్వాక్రియా-నిద్రఁబుచ్చుకార్యమునందలి; ఆలోలికత్—“శుశువాయి” అనియెడు దప్పడల నుండి పుట్టుధ్వనులు; అనఁగా గలువపువ్వులుదయకాలమునందు ముకుళించుట స్వభావము గావున నాపువ్వుల కిడుబిడ్డలను నిద్రపుచ్చుటకై పాటలఁ బాడునెడఁ జేయఁబడిన “శుశువాయి” యను తొలురవములో యన్నట్లు కోడికూత లొప్పెనని భావము.

ద్వినకృత్.....సింహధ్వనుల్—

ద్వినకృత్-సూర్యనియొక్క; మార్ద-త్రోవను; నివారణ - అడ్డనించుటయందు; త్వరిత-వేగముగల; మందేహ-మందేహులనెడు రాక్షసులయొక్క;ఉగ్ర-భయంకరమైన;

సింహాధ్యక్షుల్-సింహనాదములు; అనఁగా సూర్యునడ్డఁగించు మండేహులను రాక్షసుల యొక్క సింహనాదములతో యనఁ గోడిమాత లొప్పె నని భావము.

అలంకారము-అభేదరూపకము.

(వి) ఈపద్యమునందు 'స్వాపక్రియాలోలికత్' అనునెడ ముదిత గ్రంథములయందన్నిటను 'స్వాపక్రియా-జోలికత్' అను పాఠము గానంబడుచున్నది. 'జోలికత్' అనఁగానుద్యోగినియర్థ మేకాని శబ్దమున వర్థములేగు. 'ఆలోలికత్' అనఁగా 'ఆలోలిక స్థానరస' అను నిఘంటు ప్రమాణముచే స్త్రీలు బిడ్డలను నిద్రపుచ్చునపుడు వేడుకలై తమ తొంపులచే జుట్టించు 'శుభురాయి' అను శబ్దగర్భమగుటచే నీపాఠమే సాధు వనియుఁ గవిస్థానయమనియు నూహించి యిట్లు సవరించితి.

తే. రాజు వీ డెత్తి చనినఁ దారకభటాలి

యంబరాధోగ నిజ శిబిరాంగణమునఁ

గాలుకొల్పినపావకబ్బాల లనఁగఁ

బ్రాచీఁ గనుపట్ట నవసాంధ్యరాగరుచులు.

66

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాతఃకాల సాంధ్యరాగము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) రాజు-నంగ్రుడు; వీ డెత్తి-శిబిరమెత్తి (వీడు-దండు విడిసినచోటు); పండ్లెత్తియునుట; చనినఁ-పోఁగా; తారకభటాలి-నక్షత్రములనెడు నేలవరుస; అంబరాధోగనిజ శిబిరాంగణమునఁ-అంబర-ఆకాశముయొక్క; అభోగ-చైత్యమునెడు; నిజ శిబిరాంగణమునఁ-తమయొక్క విడిదిలప్రదేశములయందు; కాలుకొల్పిన-ప్రజ్వలింపఁ జేసిన; పావకబ్బాల లనఁగఁ-అగ్నిబ్బాలలో యన్నట్లు; నవసాంధ్యరాగరుచులు-గ్రోత్తు సంబంధజాయలు; పాచిఁ-తూర్పుదిశయందు; కనుపట్టె-కానబడెను.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష.

తే. కమలిసేద్యభిరళకు దక్కాంత లెల్ల

హస్తతాళంబు లొనరించి రనఁగఁ జెలఁగె

అని కౌసార కూల కులాయ చలిత

శకున సత్తజ పటపటస్వనము లధిప.

67

(వ్యా) కమలిసే-తమ్మిత్తీయనెడు స్త్రీయొక్క; జ్వంభికలకుఁ-అవులింతలకు (వికాసముల)ని భావము; దక్కాంతలెల్లఁ-దిశాంగనలందఱును; హస్తతాళంబు లొన

రించిరనఁగఁ—కరతాశద్వసులు చేసిరోయనునట్లు; లలిత...స్వనములు—లలిత—మనోజ్ఞమైన; కాసార—కొలంకులయొక్క; మాల—గట్టులందలి; మలాయ—గూఁడులందు; చలిత—తిరుగుచున్న; శకున—పక్షులయొక్క; పక్షజ—తొక్కలనుండి పుట్టిన; పటపట స్వనములు—పటపటయనుధ్వనులు; చెలఁగఁ—ఓప్పెను.

అనఁగా గొప్పపదవియందుండు (రాజులు) వనిత లావులించునపుడు చెలికత్తెలు మున్నగు చేడియలు చిటికెలువేయుట వాడుకగావున నిచట సరోవరలక్ష్మీ వికసించుట యావులించినట్లుండెననియు దానికి దిగంగనలు కరతాశద్వసులు చేసిరోయనునట్లు సరోవరతీరములందలిగూఁడులయందుఁ దిరుగుపక్షులతొక్కలవప్పుడు లాప్పారెననియుభావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

సీ. యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే

శంబుఁ బ్రసన్నభావంబునొందె

బ్రయంచుబితాంగనా బింబాధరంబులు

నుడురాజు నపరాగయ్యుక్తి దోచె

నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలకూటవిటంక

తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె

నుత్తుంగపురగోపురోఽరిస్థులు సా

రసములు నాత్మసారిభము లయ్యెఁ

తే. ధరుణగోతర్ణకంబులు సురపథాంత

రంబులును విచ్యుతస్రగహంబు లయ్యె

నియమపరతంత్రభూదేవచయముఁ గౌశి

కవ్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరఁగె.

68

ఈ పద్యమునందుదయకాలపు శోభాతిశయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) యామినీ...భావంబునొందె — యామినీసమయంబు — రాత్రివేళయు; ఆశాతటప్రదేశంబు — దిక్ప్రదేశంబును; ప్రసన్నభావంబు — ప్ర+సన్న భావము—వినాశభావమును; అని రాత్రిపరమైన యర్థము; సన్న—మనో—విశరణగత్యవసాదనేషు అనుభాతువు — క్తప్రత్యయాంత రూపము; ప్రకాశమును, అని దిక్సరమైన యర్థము; ఒందె—చెందెను.

అనగా నుదయకాలమునందు రాత్రివేళకు వినాశభావము గలిగిననియు దిక్కుట ప్రదేశము ప్రకాశమానం బాయె ననియు భావము.

ప్రియచుంబిత...యుక్తిదోచెన్—

ప్రియచుంబిత—ప్రియులచే ముద్దుపెట్టుకొనఁబడిన (పానముచేయఁబడిన); అంగ నా—స్త్రీలింగముక్క; బింబాధరంబులున్—దొండపండువంటి పెదవులును; ఉడురాజున్—(నక్షత్రముల కధపతియనుట) చంద్రుఁడును; అపరాగయుక్తిన్—అప + రాగయుక్తిన్; పోయినరక్తిను గలది యని యధరపరమైన యర్థము; అపర + అగయుక్తిన్—పశ్చి మాద్రవి తీరుటతోన్, అని చంద్రపరమైన యర్థము; తోచెన్—కానంబడియెను.

అనగా సంగనల యధరములు ప్రియులచే బీతంబులయి యరుణకాంతివిహీ నయి లయి పలుకఁబాఁతెననియుఁ జంద్రుఁడు పశ్చిమాచలముఁ జేరె ననియు భావము.

అభిల...నతిరోహితంబు లయ్యెన్—

అభిలవస్తువులున్—అన్ని వస్తువులును; ప్రాగచల.....తలములున్—ప్రాగచల- పూర్వాద్రోముక్క; మాట—శిఖరములయందలి; విటంకతలములున్—అగ్రప్రదేశములును, అతిరోహితంబు లయ్యెన్—అ + తిరోహితంబులు, మఱుఁగు పడినవిగాక యుండెను, అనగా స్పష్టముగాఁ గానంబడెనని యభిలవస్తు పరమైనయర్థము; అతి + రోహితంబు లయ్యెన్—మిక్కిలి దివ్యుని కాంతులు గలవియాయెనని యచలమాట విటంకముల పర మైనయర్థము;

అనగా నెల్లవస్తువులును వెలుతురుచే స్పష్టముగాఁగానఁబడియె ననియుఁ దూర్పుగోళముక్క యగ్రప్రదేశము (సూర్యకిరణముల సోఁకుడులచేత) నెఱ్ఱని కాంతులఁ గొలిచెననియు భావము;

ఉశంగ...సారభము లయ్యెన్—

ఉశంగ—సోడవులైనపురగోపుర—పట్టాప్రాకారములయొక్క; ఉపరిస్థలములున్—పైభాగములును; సారసములున్—తామరపుష్పములును; ఆత్తసారభములయ్యెన్—ఆత్త- సోంబఁబడిన; సార + భములు—సూరసంబంధములయిన కాంతులు గలవి.

“సూరసూర్యగ్రహదిత్య ద్వాదశాత్మదినాకరాః” అని యమరసింహుఁడు; ఇది పురగోపుర*పరిస్థలంపరమైన యర్థము; ఆత్తసారభములు—ఆత్త + సారభములు, పొందఁ బడిన పరిమళముఁ గలవి యని సారసపరమైన యర్థము;

అనఁగాఁ బట్టణపాకారముల పైభాగములయందు నూర్యకాంతులు ప్రసరించె
ననియుఁ దాచురలు వికసించి పరిమళవంతము లయ్యెననియు భావము.

తరుణ.....ప్రగ్రహంబు లయ్యెన్—

తరుణ—లేతయైన; గోతర్జ కంబులున్—ఆవుమాడలును; “సద్యోజాతస్తు తర్జకః”
అని యమరుడు; సురపథాంతరంబులును—సురపథ—ఆకాశముయొక్క; అంతరంబు
లును—మధ్యభాగములును; విచ్యుత—విడువఁబడిన; ప్రగ్రహంబులయ్యెన్—పలుపులుగలవి
యాయెను; అని గోతకర్ణకములపర మైనయర్థము; విచ్యుత—మిక్కిలిజాతిన (అనఁగా
మఱుఁగునడిన); ప్రగ్రహంబులయ్యెన్—గొప్పగ్రహములు గలవి యాయెను;

అనఁగా నుదయకాలమునందుఁ బాలుపిదుకుటకై (జనులు) పలుపులు విచ్చి చూడ
లను విడిచినారనియు నాకాశమధ్యమునందు గ్రహములు గానఁబడకపోయిన వనియు
భావము;

నియమ.....బరఁగెన్—

నియమ—శాస్త్రవిధులందు (కౌచస్నానతపోదానాదులయందు); పరతంత్ర—
(శ్రద్ధాశువు లైన; భూదేవదయమున్—బ్రాహ్మణులసమాహమను; కాశికనజంబున్—
గుడ్లగూబలగుంపులును; సమాధియోగమునఁ బరఁగెన్—మనోలయరూపమగుధ్యాననిష్ఠచే
నొప్పెనని భూదేవపర మగు నర్థము; నిశ్చలభావమునొందెను; అనఁగా నిద్దురఁ జెందె
నని కాశికపర మైనయర్థము;

నియమ మనుటకు—

శ్లో. కౌచంస్నానంతపోదానం మానేజ్యాధ్యయనంవ్రతం

ఉపోషణోపసదండా దక్షై తే నియమా స్స్మృతాః.

—అని కాశీఖండము.

అనఁగా బ్రాహ్మణు లుదయకాలముందు శాస్త్రవిధిములగు ననుష్ఠానాదులను
జేయుచుఁ జిత్తైక్యాగ్ర్యముతో నీశ్వరధ్యానముఁ జేసినయొ గుడ్లగూబలు నిద్దురఁబొందె
ననియు భావము.

ఈపద్యమునందు శ్లేషానుప్రాణితటుల్యమొగితాలంకారము.

మ. కమలాప్తోన్న మదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతక్షిప్త లక్ష్మి యెండవడసోఁకు లైఁపఁగాలేక ప
త్తముల న్మాటుగఁ జేసి కవ్వకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజవల్లభ లసూర్యంపశ్య లొదు ర్గదా.

ఈ పద్యమునందు సూక్ష్మోదయకాలమునందు గలువలు ముకుళించుట వర్ణింపఁ బడినది.

(వ్యా) కమలాప్త...జాలములు — కమలాప్త — సూర్యునియొక్క; ఉన్న మత్ — సొడవుగాఁ బ్రసరించుచున్న; అంశుజాలములు — కిరణసమాహములు; దిగ్భాగంబు ల్గ — నిక్రప్రదేశములయందు (నలు దెసలయందు); క్రమ్మినట్ — వ్యాపింపఁగా; కుముద..... లక్ష్మీ — కుముద — కలువలయొక్క; అంతస్థిత — నడుమనుండు; లక్ష్మీ — (అధిదేవత); ఎండపడసోఁకుత్ — తీవ్ర మగు సూర్యతప్రసరణములను; సైఃపఁగా లేక — ఓర్వజాలక; తత్కాల..... దంభంబునక — తత్కాల — ఆసచయించుదు; సంకోచనక్రమ — ముకుళించు కార్యమనెడు; దంభంబునక — వ్యాజముచేత; పత్రములక — దళములను; మాటుగఁ జేసి — ఎండకడ్డముగాఁ బూని; కప్పకొనియెక్ — మఱుంగుపఱచుకొనెను; అనఁగా ముకుళించెను.

అనఁగా నుదయకాలమునందు సూర్యకిరణములు నలు దెసలు వ్యాపింపఁగాఁ గలువలు ముకుళించుట కుముదములయందుండలక్ష్మీదేవి యెండతాఁకుడుల కోర్వజాలక ముకుళించుట యనువ్యాజముతోఁ దనదళముల నెండకడ్డముగనుంచి కప్పకొనినట్లుండెనని భావము.

రాజవల్లభ.....లొదు ర్గదా —

రాజవల్లభలు — రాజస్త్రీలు (రాణులు); అసూర్యంపశ్యే లొదుర్గదా — సూర్యునిఁ జూడనోడుదుర్గదాయని యొక యర్థము; రాజవల్లభలు — సంధ్యునికిఁ బ్రయోగము కుముదములు — సూర్యునిఁ జూడఁజాలక ముకుళించునుగదా యని మఱియొక యర్థము.

ఈపద్యమునఁ గైతవాపహ్నుతియు శ్లేషాత్థాపిత మగు నర్థాంతరన్యాసమున నలంకారములు.

చ. కొలుకొలు మంచు మేతలకు గూడులు వెల్వడుపక్షి రావము
క్కులుమృదువాక్యవైఖరులుగా నలవేకువపూవుఁబోడి నే
ష్కలు దళుకొత్త దోహద మిడం దొలుగుబ్బలికొండగోగు పూ
గొం యురించె నాఁ బూడిచెఁ గోకనదాప్తుఁడు పాటలద్యుతిన్. 70

ఈపద్యమునందు సూక్ష్మోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కొలకొలమంచుక — (ధ్వన్యశుకరణము); వేకువపూవుఁబోడి — ప్రాతః కాలమునెడు కుసుమసుకుమారాంగియగునంగన; దోహదమిడక — దోహదముచేయఁగా; దోహదమునఁగా నకాలమునందుఁ దరులతామలను బుష్పింపఁజేయుక్రియలకును నస్తువుల

కును బేరు. అట్టిక్రియలు వేర్వేరువృత్తుములకు వేర్వేరుగానుండును. ఇది సవిస్తరముగా 3-వ యాశ్వాసము 44-వ పద్యములోను 4-వ యాశ్వాసము 9, 10-వ పద్యములలోను జెప్పబడియున్నది.

చ. దీనికి లక్షణము:—

శ్లో. తరుగుల్కులతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం
 పుష్పద్విత్యైదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తుతత్త్రియా
 అశోకశ్చరణాహత్యా వశుశో ముఖసీధునా
 ఆలింగనా త్కురవక స్తిలకో వీక్షణేనచ
 కరస్పర్శేన మాకందో ముఖరాగేణ చంపకః
 సల్లాపతః కర్ణికార స్సిందువారో ముఖానిలాత్
 గీత్యాప్రియాశుర్నితరాం నమేరు ర్హసితేనచ. అని

తొలిగుబ్బలికొండగోగు — పూర్వాదియనెడు కర్ణికారవృత్తుము; పూగొల యలరించె నాక — పుష్పగుచ్ఛమును బ్రకాశింపజేసెనో యనునట్లు; శోకనదామ్రుడు — (తామర లకు మిత్రుడగు) సూర్యుడు; పాటలయ్యతి — ఈషదరుణకాంతితో; పాడిచె — ఉదయించెను.

‘సల్లాపతఃకర్ణికారః’ (కొండగోగువృత్తుము తరుణులసల్లాపము నెడుదోహదక్రియచే నకాలమునందుఁ బుష్పించు నని యర్థము) అని దోహదశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడి యుండుటచే నిక్కడఁ బ్రాతఃకాలమునెడుతరుణి పక్షిరావములనెడు మృదువచనసల్లాప రూపదోహదక్రియను సలుపఁగాఁ బూర్వాది యను కొండగోగుచెట్టు పూచినపూ గుత్తియో యన్నట్లు పాటలకాంతితో సూర్యుఁ డుదయించెనని భావము.

అలంకారము. రూపకానుప్రాణితమగు సుత్రేష్వత్.

(ని) ‘గూఁడులు వెల్పుడు’ అనుపదములను ‘పక్షిరావముతో’ అను సమాసమునం దేకదేశమైన ‘పక్షి’ శబ్దమునకు విశేషణముగా నన్వయించునట్లు కవి ప్రయోగించియున్నాడు. ఇది యేకదేశాన్వయదోషముగా నై యాకరణులు గణించియున్న ను మహాకవి ప్రయోగము లుండుటంబట్టి యిది దోషము గాదని యెఱుంగునది.

యద్యద్విభూతిమత్స్వత్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా
 తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశసంభవమ్.

—భగవదీత.

‘నిరంకుశాకవయః’ అని పెద్దలు వక్కాణించియున్నారు.

శ్రీ కృష్ణుని ప్రయాణసన్నాహము

న. అని యివ్వినందున బలుకుమాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు
 మేలుకొంచి యప్పుచశరగురుం డహర్ముఖోచిత కృత్యంబులు నిర్వ
 ర్ణించి పురోహిత వృద్ధామాత్య సహితంబుగా నాస్థానమంట
 పుంబున కరిగి యుగ్రనేనవసుదేవబలభద్రాదిగురుజనంబులకు సమస్క
 రించి సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్నసాం
 బానిరుద్ధాదికుమారవర్గంబు మ్రొక్కులు గైకొని యదువృష్టి
 కురుభోజాంధకప్రముఖు లగు బంధుసందోహంబుల సంభావించి
 సింహాసనానీనుండై తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి
 పేరోలగం బుండి కార్యత్వరాసముత్సాహదోహాలితాంతరంగుండై
 సతంగపుంగవుం దలంచుటయును.

71

(వ్యా) పంచశరగురుండు—సున్నభునితంత్రియగు కృష్ణుండు; అహర్ముఖోచిత
 కృత్యంబులు—ప్రభాతకాలోచితకార్యములు; ‘ప్రత్యూషోహర్ముఖం కల్యణం’ అని యమా
 గుడు; దోహతిత—సంభ్రమింపబడిన; పతంగపుంగవుఁ—గరుత్మంతుని.

నీ. వజ్రంబునకు నీక వైచినబలశాలి

గజకచ్ఛపాశనఘాతుకుండు

జననిదాస్యంబు నీగిన కులశ్రేష్ఠుండు

దుర్లభామృత పశ్యతోహరుండు

కమలాప్తుసారథి గారాబుండమ్ముండు

గశ్యపకృత పుణ్యకర్మ ఫలము

సకలశకుంతౌఘసామ్రాజ్యధారేయుఁ

డహిమృగయావ్యసనాకులుండు

తే. మింటిపాళెంబు లేర్చు ముక్కంటితూపు

గఱి నిపాతితరోహిణస్కంధుఁ డనిల

మానసాతీతవేగసంపద్ధు నుండు

తార్జ్యుఁ డేతెంచె దానవధ్వంసికడకు.

72

(వ్యా) వజ్ర.....బలశాలి—గరుత్మంతుఁ డమృతంబుఁ గొనివచ్చు నపుడు దేవేంద్రుఁ డతనితో యుద్ధముచేసి ఎజ్రాయాధముఁ బ్రయోగింపఁగా దానికిఁ బ్రత్యస్త్రముగాఁ దనయాఁక నొకటిం బెఱికివైచి దాని జనియించెననునాదిపర్వముందలి కథ యిక్కడ ననుసంధేయము.

గజ.....ఘాతుకుండు—గరుత్మంతు డమృతంబుఁ గొనివచ్చుటకై స్వర్గమున కేగునప్పు డతనితండ్రి చెప్పినచొప్పున శాపగ్రస్తులై గజకన్యపరూపంబులఁ దాల్చియుండిన క్షుత్రియుల నిరువురి నాహారముగాఁ గొనియెనను నాదిపర్వకథ యిటు ననుసంధేయము. ఘాతుకుండు—కూరుండు—భయంకరుడై చంపువాఁడు.

జననిదాస్యంబు.....శ్రేష్ఠుండు—జననిదాస్యంబుకై—తల్లియొక్క బానిస తనమును; ఈఁగిన—చిమోచనముఁ జేయించిన;

దుర్గభ.....హరుండు—అమృత—అమృతమును; పశ్యతోహరుండు—ఇతరులు చూచుచుండఁగ నె యపహరించినవాఁడు; అనఁగా నందఱికిఁ దెలియునట్లు శౌర్యముతో నపహరించినవాఁడగుట; అనూరుచిశాపంబులనఁ దల్లియగువినతికు సంతయగు కన్దున యొద్ద బానిసతనంబు ప్రాపింప గరుత్మంతుండు స్వర్గమునకుఁ బోయి యింద్రునితో యుద్ధముచేసి జయించి యమృతమును దెచ్చియిచ్చి తల్లి శాపమును బోగొట్టెనని యాది పర్వమునఁ గల కథ నిటు నరయుచున్నది.

కమలాపు.....తమ్ముండు—కమలాపు సారథి—అనూరునియొక్క; గారాబుఁ దమ్ముండు—ప్రియానుజుఁడు;

కశ్యప.....ఫలము —కశ్యపప్రజాపతిచేసిన పుణ్యకర్మముల ఫలముగా గరుత్మంతుండు పుట్టెనని భానము.

సకల.....ధారేయఁడు;—సకలశకుంతోఘనము ద్రవక్షీనసూహమయొక్క; సామ్రాజ్య—ఆధిపత్యముయొక్క; ధారేయుండు—ధారమును వహించినవాఁడు;

అహి.....కుటుంబము—అహిమృగయా—పాములవేటాడుట యనెడు; న్యూనన—దోషకార్యమునందు; ఆకులుండు—లోలుఁడు (అనఁగాఁ బాములఁ జంపువాఁడగు);

మింటి.....గఱి—మింటిపాశేంబులఁ—ఆకాశమందలి పట్టణములను (అనఁగాఁ దివురాసులును); ఏర్పు—కాల్చెడు; ముక్కంటితూపు—శివుని బాణముయొక్క (బాణ రూపవిష్ణువుయొక్క); గఱి—తెక్క; అనఁగా శివుఁడు త్రిపురాసురసంహారము చేయునప్పుడు విష్ణుఁ డతని బాణముగా నేర్పడెననియు గరుత్మంతుఁ డాబాణమున తెక్కుగా నుండె ననియుఁ బురాణములు నుడువుచున్నవి.

నిపాతితరోహిణస్కంధుండు—నిపాతిత—పడగ్రోయఁబడిన; రోహిణస్కంధుండు—
రోహిణ నునుపేరుగల వృక్షముయొక్క మొద్దు (కాఖ) గలవాఁడు; గరుత్మంతుఁ డెచ్చుత
మును దేబోవునపుడు గజకచ్చపముల భుజించుటకై రోహిణవృక్షముమీఁదఁ గూర్చుం
డఁగా నది యతనిబలమున కోర్వఁజాలక విఱిగిపడె నని భారతము నుడువుచున్నది.

మానసాతీత—చునస్సుకం టెమించిన; వేగసంపత్—వేగాతిశయముచేత; ఘనుండు—
గొప్పవాఁడు; తార్క్ష్యుండు—గరుత్మంతుఁడు.

క. మిన్నున నుండి భరంబునఁ

బన్నగపతి తలలు చదియఁబడ ధారిణిమీఁ

దన్నిలిచి వైనతేయుండు

వెన్నుని పదములకు వినయ వినతి యొనర్చు.

73

(వ్యా) భరంబున—బరువుచేత; పన్నగపతితలలు (భూమిని మోచియుండు)
శేషునివేయితలలు; చదియఁబడె—అదుమఁబడునట్లు; ధారిణిమీఁద—భూమిమీఁద;
వైనతేయుండు—గరుత్మంతుఁడు; వెన్నుని—నిష్ఠుని;

(వి) ‘నారణి’ యని గ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. ఆరూపము వ్యాక
రణసాధ్యముకాదు. నిఘంటువులలోను గానంబడును. ఆంధ్రకవు లీశబ్దము సుత్వసాధ్య
ముగాఁ బ్రయోగించుట కాకర మేమియో తెలియుచున్నది. ‘ధారణి’ యని యొక
నిఘంటువులోఁ గానంబడుచున్నది. అదియును వ్యాకరణసమ్మతము కాదు.

చ. మునిపతిరాకయు గునుమము దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణీ

వనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచనఁ బొందినబోటి సత్యకున్

మన మెరియంగఁ జెప్పటయు మానినికోపము వేడుకొంటయుం

దనదుప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె దార్ష్యున కెంతయు నాదరంబునన్. 74

ఇందు జరిగిన వృత్తాంతమంతయు సంగ్రహముగాఁ దేటగాను జెప్పఁబడినది.

సగము.

ఉ. సంతత మంది జాదులు ప్రసాదము నయ్యె నటంచు బొంగి నా

గాంతకుఁ డంబుజోదర బలాసురవైరి మదియపక్షముం

బంతిముగొన్నవాఁ డతనిపాతమున న్విను నాటనుండియు

న్వంత మనంబులోఁ జనదు నా పగ నీఁగెద నేడు నీకృపన్. 75

75

(వ్యా) జారులుఁ బ్రసాదము నయ్యెన్—ఇక్కడ ‘జారుల’ను పదమున కర్థమేమియో తెలియలేదు. ‘జారుల’నగా జాజిపూవులని యొకయర్థము గలదుగాని యాయర్థ మిచ్చటఁ బాసఁగదు-విచార్యము. ప్రసాదము—అనుగ్రహము; అశనిపాతమునన్—వజ్రాయుధమును వ్రేయుటచేత; పంతము గొన్నవాఁడు—పొరుషముచేఁ దీసికొనినవాఁడు; ఈఁగెదన్—తీర్పుకొనెదను.

చ. అనుటయు నంతవాడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి య
వ్వనరుహలోచనుండు దగువారి సుహృజ్జనబంధుకోటి రాఁ
బనిచి నిజప్రయాణమును బట్టణరక్షయుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతిగాంచి యెక్కె విహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్. 76

(వ్యా) అంతవాడవె కదా—ఇది గరుత్మాంతున కుత్సాసంబు గలిగించు పాగడ్డమాట.

ప య న ము

ఉ. ఆ విహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రియభామతోడ నిం
ద్రావరజుండు నిల్పుటయు నాతతపక్షమహానిలంబు లం
భోవహపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పఁగఁ ద ద్దిశాముఖుం
డై వినువీధికి న్నెగసె నద్భుతకారి మనోజవంబునన్. 77

(వ్యా) విహగావతంసము—పక్షిశ్రేష్ఠుడగు గరుత్మాంతుఁడు; నిజాంసముపైన్—తనమూఁపుమీఁద; ఇంద్రావరజుండు—ఇంద్రునికిఁ బిదపఁ బుట్టినవాఁడు (ఉపేంద్రుఁడు); ఆతతపక్షమహానిలంబులు—విస్తృతమైన తనతొక్కలవలనఁ బొడమినగొప్పవాయువులు; అంభోవహపంక్తిన్—మేఘములవర్షనను; తూలములపోలికన్—దూదులనువలె; తూల్పఁగన్—ఎగురఁగొట్టఁగా; తద్దిశాముఖుడై—ఇంద్రునిదిక్కుమొగంబై; అనఁగాఁ దూర్పుదిక్కునుగూర్చి; అద్భుతకారిమనోజవంబునన్—ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయు మనోవేగముతో; వినువీధికిన్—ఆకాశమార్గమునుగుఱించి; నెగసెన్—ఎగ సెను; “నెగసెన్” అను రూపమునకుఁ బయోగము.

“నీరిలోననుండి నెగయుడెంచె”

—భారతము—అదిపర్వము.

“నెగసినకొనలేచి నింగియంతంతకు నవలగ్రోవఁగఁ దనరారుదాని.”

—భారతము—విరాటపర్వము.

క. ఇరుగ్రేవల నందక శా

ర రథాంగ గదాయుధములు రా దొడఁగె ఖగే

శ్వరపక్షజనిత వాతాం

కురపూర్తిని శంఖ మపుడు ఘమఘమ మ్రోసెన్.

78

(వ్యా) ఇరుగ్రేవల—ఉభయపార్శ్వములందును; ఖగేశ్వర...పూర్తిని—ఖగేశ్వర—గరుత్మంతునియొక్క; పక్షజనిత—తొక్కలనుండి పుట్టిన; వాతాంశర—స్థిలగాలియొక్క; పూర్తిని—పూరించుటచేత; ఘమఘమ—శంఖధ్వనియం దనుకరణము; శంఖము మ్రోసెన్—శంఖారావము కలిగెను.

తే. అంబుధరజాలముక్తంబు లయిన జలక

ణములు సాత్రాజితీ కైశికమునఁ బాలించె

గగనతలలక్ష్మీ పోరచి గాఁగ నిడినఁ

జాల నొప్పారు మాక్తికస్తబక మనఁగ.

79

(వ్యా) అంబుధరజాలముక్తంబు లయిన — మేఘసమూహములందుండి విడువఁబడిన; జలకణములు—నీటిబొట్లు; సాత్రాజితీకైశికమున—సత్యభామ కేశబంధము విడచి; ‘తద్భ్రంజే కైశికం కైశ్యమ్’ అని యమరుడు; పోరచిగాఁగ—కానుకగా; మాక్తికస్తబకము—ముత్తయములగుత్తి;

అనఁగాఁ గృష్ణుడు సత్యభామతో గగనమార్గమునఁ జనునప్పుడు మేఘములందుండి యద్దేవి కేశబంధంబుపైఁ బడిన నీటిబిందువు లాకాశలక్ష్మీ యామెతలవిడచి గానుకగా సమర్పించిన ముత్తయముల గుత్తులో యనునట్లాప్పె నని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. తళతళని మెఱుంగుదీఁగలు

గలుగు ఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం

పొలయించె బసిండికామల

నలరెడు నీలముల గొడుగు లనఁగా హరికి.

80

(వ్యా) ఘనాఘన—వర్షాకాల మేఘములయొక్క; చయము—సమూహము; పసిండికామల—బంగారుకాడలతో; అలరెడు—ఒప్పుచున్న; నీలముల—ఇంద్రనీలమణి

లచే నిర్మితము లయిన; అనఁగా దశతశమని ప్రకాశించు మేఘపుదీఁగలతోఁ గూడిన నల్లని మేఘములు కృష్ణునకు బంగారుకాడలు గల నల్లని గొడుగులతో యనునట్లు లూపై నని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. కమలదళాక్షుని దేహాః

ద్వమదతినాంద్రచ్చవిప్రవాహము వాలించె

దమతండ్రి భానుఁ గనుఁగొన

యమునానది గగనవీధి కరిగెడు ననఁగన్.

81

(వ్యా) కమలదళాక్షుని — కృష్ణునియొక్క; దేహ.....ప్రవాహము — దేహ—శరీరమునుండి; ఉద్వృతు—వెడలి బయటికివచ్చుచున్న; అతినాంద్ర—చిక్కిలి దట్టమైన; ఛవిప్రవాహము—కాంతియనెడు వెల్లువ; తమతండ్రి—యమునానది తండ్రి యగు; గౌరవార్థము బహువచనప్రయోగము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

(వి) ఉద్వృతు—ఈపదమును గుఱించి వెన్నెలవచనంబునందలి ‘నిష్కూట’ యనుపదమునకు వ్రాయఁబడియుండు విశేషముం గాంచునది.

చ. ఖగకులనాథుపక్షముల గాడ్పు సహింసఁగ లేక రజ్జు ప

న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్సరనీరుహమిత్రు రభ్యముల్

నొగలఁ దొఱంగి నిల్వ నరుణుండు రయంబునఁ జక్కఁ గట్టుచున్

గగనపథంబునం దఱిమెఁ గాలవిలంబన మందకుండఁగన్.

82

(వ్యా) గాడ్పు—వాయువు; రజ్జుపన్నగములు—(సూర్యునిరథమునమఁ) ద్రాళ్లు గాఁ గట్టఁబడియుండు పాములు; రభ్యముల్—గుఱ్ఱములు; నొగల్—మెడమీఁద నుంచి కట్టెడుకొయ్యలను; తొఱంగి—నదలి; అరుణుండు—సూర్యునిసారథి యగు ననూ రుడు; “సూరసూతోఽరుణోనూరు” అని యమరుడు; చక్క—సరిగా.

క. నతి సేసె వైనతేయుడు

గతిభేదములోన నన్నఁ గనుఁగొని యతఁడున్

గతిలోనన దీవించినఁ

జతురతకు న్మెచ్చి రపుడు సత్యయు హరియున్.

83

(వ్యా) గతిభేదములూనక—గమనవైఖరిచే; అనగా గరుడుడు నానావిధ
గమనవైఖరులం జూపును; దనయన్న యగు నహూరునకు నమస్కరించునట్లు లోక-
తూరి క్రిందికి వ్రాలి పైకెగసె నని భావము; చతురతకు—నర్మనకు—
అలంకారము—సూక్ష్మము.

క. మురమద్దనుఁ డివ్విధమున

గరుడునిపై గగనపథము గడచి యరుగుచుం

దరళాయతాక్షి కిట్లను

సరసస్మితవచనరచనచాతురి మెఱయె.

84

(వ్యా) స్మిత—చందహాసము; హాస మాటువిధములు—స్మితము, హాసితము,
విహాసితము, ప్రహాసితము, అపహాసితము, అతిహాసితము, అని.

‘స్మితము వికాసికపాలము, మితదర్శనరదన మైన మెఱయు హాసితమై.’

—అని లక్షణము.

తక్కినవాని లక్షణంబులు కావ్యాలంకారమాదామశీయందుఁ గాంచునది.

శ్రీ కృష్ణుడు సత్యభామకు మేరువును వర్ణించుట

చ. కువలయపత్తినేత్ర కనుఁ గొంటివె కన్నులపండు వయ్యె రెం

డవ విన తాతనూభవుని యందమునం గమనీయ కాంచన

చ్చవికవచీకృతంబు కులిశతృతపక్షము వైన రత్నసా

నువు నిజయామికికృతివినోదపరాయణచంద్రభానువు.

85

ఈ పద్యమునుండి 83 వ వచనముకడపాఠ మేరుపర్వతము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కువలయపత్తినేత్ర—కలువతీక్షణులవంటికన్నులు గలదానా; రెండవవినతా
తనూభవునియందమునక—రెండవ గరుత్మంతునివలె; కమనీయ...కృతంబు—కమ
నీయ—చునోహరమైన; కాంచనచ్చవి—బంగారుకాంతులచే; కవచీకృతంబు—కవచముగాఁ
జేయఁబడినదియు, (అనగాఁ గప్పఁబడినదియు); కులిశతృతపక్షము—కులిశ—సజ్రా
యుగముచేత; తృత—నఱుకఁబడిన; పక్షము—తెక్కలు గలదియును; విన—; నిజ
యామికికృతి.....చంద్రభానువు—నిజ—తమయొక్క (చంద్రభానువులయొక్క
ననుట); యామికికృతి—జాముకావలికార్య మనెడు (తలవరిపనియనుట); వినోద—వేడుక
యందు; పరాయణ—ఆసక్తిగల; చంద్రభానువు—చంద్రసూర్యులు గలిగిన; రత్న
సానువు—మేరుపర్వతమును;

‘మేరు స్సుమేరు క్షేమాదీ రత్నసాను స్సురాలయః’—అని యనుడఁడు.

సూర్యచంద్రుని చెప్పవలసియుండఁగా నిచ్చట సంత్యప్రాసలాభమునకై చంద్ర భానువు నని చెప్పఁబడియె.

అనఁగా నీ మేరుపర్వతమును సూర్యచంద్రులు చుట్టుఁ దిరుగుచుండుటచే బంగారు కొండ యగుదానిం గావలిగాచు తలవరులవలె సూర్యచంద్రు లొప్పుదు రని భావము. ‘కన్నులపండు వయ్యో’ ‘కనుగొంటివే’ అనుపదములతో నన్వయము.

సీ. జీర్ణపర్ణద్రుసంకీర్ణాహిమణివిభా

మాయాకినల వంచ్యమానపికము

శశికాంతరుచి మృషాసలిల సంస్థాలన

శ్లథ విషాణోద్విగ్నపైరిభంబు

గోమేధిక ప్రభాంకూర మిథ్యామధు

ద్రవ లిలితా మిశ దృల్లుకంబు

సీలగండ ప్రస్తరాళీకగజ భేద

శీర్య న్నఖ త్సుభ సింహకులము

తే. గారుడాశ్మ చ్చచి చ్చటా కపటయవన

పూలికా చర్వణ వ్యగ్ర బాలమృగ వి

లంఘ్యమానాబ్జరాగ శిలావితాన

కూట దావాగ్ని యీ మరుత్కుధర మబల.

86

(వ్యా) జీర్ణపర్ణద్రు.....పికము—

జీర్ణపర్ణద్రు—పండిరాల్లినయాకులు గలవృక్షములయందు; సంకీర్ణ—చేరిన; అహి—పాములయొక్క; మణివిభా—రత్నములకాంత లనెడు; మాయాకినల—మాయాకత్పితము లగు చిగుళ్ల చేత (అనఁగా నసత్యములగుచిగుళ్ల చే ననుట); వంచ్యమాన—మోసపుచ్చఁబడుచున్న; పికము—కోయిలలు గలిగినదియు; ‘కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసలం’ అని ద్విరూపాదికోశము.

అనఁగా మేరుపర్వతమునందలి యాకులురాలిన వృక్షములందుఁ గూడిన పాముల యొక్కతలలయందలి రత్నములం గాంచి యవి యెఱ్ఱినిచిగుళ్లని భ్రమసి కోయిలలు మోస పోయి వానిం దినుటకై వానిం జేర నరుగుచుండె నని భావము;

శిశికాంత.....సైరిభంబు—

శిశికాంత—చంద్రకాంతమణులయొక్క; రుచి—కాంతులనెడు; మృషాసలీల—అసత్య
చుగు నీటియందు; సంస్థాలన—చక్క—గాఁ గొట్టుటచేత; శ్లథ—కదలిన; విషాద—కొమ్ములు
గలుగుటచే; ఉద్విగ్న—కలత నొందిన; సైరిభంబు—ఎనుబోతులు గలిగినది;

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందలి చంద్రకాంతమణులకాంతులం గని జలము లని
భ్రమించి జూపగాహలోలుపము లగు మహిషములు వానిం దమకొమ్ములఁ గ్రుమ్మి
కోరాడుటచే నవి శిథిలము లైనకతంబున మహిషములు కలతఁ జెందె నని భావము;

గోమేధిక.....భల్లుకంబు—

గోమేధికప్రభ — గోమేధికరత్న కాంతులయొక్క; అంకూర—మొలక లనెడు;
మిథ్యామధుద్రవ—అసత్య మగు తేనియును; లిలిత—నాకుటయం దిచ్చతో; మిశ్రత—
కూడుకొన్న; భల్లుకంబు—ఎలుగుబంట్లు గలది.

‘అంకూర స్వంకుర స్తుల్యో’ అని యాదవనిఘంటువు.

లిలిత—(లేఢుం + ఇచ్చా—సన్నంతము).

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందలి గోమేధిక కాంతులం జూచి తేనియు లని భ్రమించి
తేనియఁ ద్రాగుటయం దత్యంతోత్సాహముగల యెలుగుబంట్లు వానిని నాకుటకై
సమీపించె నని భావము;

నీలగండ.....సింహులము—

నీలగండప్రస్తర—నల్లని గొప్పగుండురాళ్ల నెడు; అశీకగజ—అసత్యములగు నేనుఁ
గులను; భేన—చంపుటకై ; శీర్షత్—జాటుచున్న, (అనఁగాఁ బ్రసరించుచున్న); నఖ—
గోళ్ల చేత; క్షుబ్ధ—కలతనొందిన; సింహులము—సింహుసమూహముగలది;

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందలి గొప్పగుండురాళ్లను జూచి యవి యెనుగులని
బ్రతుసి వానిం జంపుటకై యందున్న సింహములు తమగోళ్లతో వానింగొట్టఁగా రాళ్లగు
టచే దెబ్బతిగిలి నొచ్చెనని భావము;

గారుడాశ్శ్చ.....దావాగ్ని—

గారుడాశ్శ్చ—గరుడపచ్చలయొక్క; ఛవిచ్చటా—కాంతుల సమూహమునెడు; కపట
యవన—అసత్యములైన తృణములయొక్క; పూలికా—కట్టలను; పూల—సంచయే అని
భాటువు); సర్వణ—తినుటయందు; వ్యగ్ర—అసక్తములయిన; బాలమృగ—జింకపిల్లలచేత;
విలంఘ్యమాన—దాటఁబడుచున్న; అబ్జరాగశిలా—పద్మరాగమణులయొక్క; వితాన—
సమూహము లనెడు; కూటదావాగ్ని—అసత్యమైన దవానలము గలది.

‘మాయానిశ్చలయంత్రేషు కైతవాన్మతరాశీషు, అయోఘనేతైలశ్శృంగే సీరాంగే
కూట మస్త్రీయామ్’ అని యవరుడు.

అనగా నామేరుపర్వతమునందలి మరకతమణులు పచ్చనికాంతులఁ బ్రకాశించు
చుండుటచే వానిం జూచి జింకపిల్లలు పచ్చనిపచ్చికలవరుసలని భ్రమించి వానిం దినవల
యు నని శుతూహలపడి యాసమీపముననుండు పద్మరాగమణులం గాంచి యవి దవాన
లం బని భ్రమించి వానిం దాటుచుండెనని భావము.

(వి) ఈ మేరుపర్వతమునందు నవరత్నము లున్న వనియు, నానావిధంబు లగు
నడవి మృగంబులును, బక్షులును, లతలును, దేవేలును గలవనియుఁ దెలియునది.

అలంకారములు—ఉదాత్తము-రూపకము-భ్రాంతిమంతము, గమ్యము.

‘యనసపాలికా’ అని యొకపాతము గలదుగాని యది సరసముకాదు.

ఉ. వంచనఁ బొంది చేరువకు వచ్చినచంద్రునిజింక నేసి హ

ర్షించియుఁ దత్పుధారన నిషేచనచే నది చావ కున్కి వీ

క్షించియు నేటు దప్పె నని చే విలు నమ్ములుఁ బొటవైచి ల

జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిసానుభూములక. 87

(వ్యా) చంద్రునిజింక — చంద్రునికళంకమును జింకఁగా నర్థించుటకలదు;
‘నైర్మలాంకః కలానిధిః’ అని యవరుడు; వీసి—బాణము ప్రయోగించి; తత్పుధా
రసనిషేచనచేక—చంద్రునియమృతరసమునఁ బడుపుటచేత.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండవేదండంబు
లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండినమదజలాంజనమమిం
గొని వన దేవతోపభుక్తతాటంకతాళీదళంబులం బ్రయసం దేశంబులు
లిఖించు గంధర్వసౌగంధికగంధులవలన, నత్యంతనిర్మలస్పటికా
ధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశిప్రతిబింబంబులం గని మును
తమకటచిన యురగంబులం బొటవిడిచి వానిం దమ చంచు
పుటంబులం బొడిచియు గరుదంచలంబుల నడిచియుఁ బదంబులం
దాచియు నేచినకోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు బొలకిఖా
వళంబులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహసించు గరుడతరుణి

నివహంబులవలన, సెలయేటి చిలుపచిలుపనీరు పగలు గగనమణి ధగధగని కిరణముల మిగుల సెగ లెగయు రవికాంతశిలాతలం బులం దెగతెక నుడుకెత్తి జాలువాఱఁ గరంగిన కట్టజవ్వాది కొలంకులం బడి కెలంకులం దేలి తెట్టువలు గట్టి చపలకపికుల చలితతటతరుషతితకుసుమవినరపరిమళపరంపరావాసితం బై ఘుమ ఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రత్తిశ్రమంబు లపనఁబుంచు యక్ష వక్ష్యలాక్షులవలనఁ, గేసరికిశోర నఖముఖ విదారిత కుంభంబైన వనగజంబును వనగజదంతఘాతయాతనాభ్రాంతవరాహంబును వరాహ దంష్ట్రాటంక ఖండిత కీచకనిచయంబును గీచకశిఖా జర్జరిత పర్జన్యంబును బర్జన్యోదర పరిచ్యుత శంఖశుక్తినంఘంబును నొక్క యెడన పడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగు మాక్తికంబుల వేఱువేఱ నేటి పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామం బై; మఱియు నొక్కొకచోట సురపతి తఱుచుమెఱుఁగు లడరు కఱకు భీదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికినయెడల సెలలకు నిడినజలగల పాలుపునం జఱుల నెర గొని పొరలు జర దజగర నికరం బులును, ఖచరగణ గోష్ఠీస్థానంబులం బఱిచిన రత్నకంబళంబుల విధంబున విశాలశిలాతలంబుల నిద్రించు శౌద్ధాలంబులును, మృ గాంకమండలంబు సగము కబళించిన రాహుగ్రహభూమికల చందం బున సందంద తిరుగు బొల్లిమోర భల్లూకంబులును గలిగి; సుధర్మా ప్రదేశంబునుం బోలె శక్రపురమహిళాలికుచచందనసుగంధాగురు వాతపోత మేదురంబును, జలనిధియునుంబోలె నీల నల పనన కీలిత తుంగసేతు సహితంబును, వల్లకియునుంబోలె లలిత ప్రవాళ కకు భంబును, భారతంబునుంబోలె శతపర్వ చమత్కృతంబును, సమర తలంబునుంబోలెఁ గలితానేకపాటనంబును, శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలె ధాతుగణ విద్యోతితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబు

నయి, గ్రావ నిబద్ధ ఘ నౌఘం బయ్యును నగ్రావని బద్ధ ఘ నౌఘం
బై, గవయస్థానం బయ్యును నగవయస్థానం బై, వైణవారావాసి
తంబయ్యు నవైణవారావాసితంబై, మేఱయు నిది; మఱియును. ౪౪

(వ్యా) 'అప్పసిండికొండ' మొదలు 'సౌగంధికగంధులవలనక' అనుపదముల
వఱకు నొక వాక్యము.

అప్పసిండికొండ-ఆ మేరుపర్వతముయొక్క; గండశిలామండలంబులక-గొప్ప
చట్రాళ్లయందు; ఉద్బంధ వేదండంబులు-విజృంభించుచున్న యేనుఁగులు; (వేదండ
శబ్దము సామాన్యముగా నాంధ్రగ్రంథములలో దకారమధ్యముగా నున్నను సంస్కృత
తమునందు 'వేతండ' యనురూపమే బహుళముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గానంబడెను
చున్నది); ఒండొండక-ఒకటితో నొకటి; గండతలంబులు-చెక్కిళ్ల ప్రదేశములు;
ఒరసికొనక-రాచుకొనఁగా; నిండిన; (గండశిలామండలంబులయందు నిండిన యని
యన్వయము); మదజల-దానమును పేరుగల మదజలమునెడు; అంజనమషిక-నల్లని కా
టుకను; కొని-తీసికొని; ఐన.....దశంబులక-ఐనదేవత-ఐనదేవతలచేత; ఊస
భుక్త-వాడఁబడిన; తాటంక-చెవికమ్మలకు; తాటిగళంబులక-తాటియాకులయందు;
ప్రియసందేశంబులు-ప్రియులకుఁ బంపఁబడు వార్తలను; టిభియించు-వ్రాయుచున్న;
గంధర్వ సౌగంధికగంధులవలనక-గంధర్వస్త్రీలవలన; 'అభిరామం బై' అను పద
ముతో నన్వయము; సౌగంధికగంధి-చెంగల్వలయొక్క వాసననంటి వాసన గలది;
(ఉత్తమాంగన); 'సౌగంధికంతు కల్తామ్' అని యమరుఁడు.

అనఁగా నా మేరుపర్వతమునందు మదించిన యేనుఁగులు చెక్కిళ్ల నొకటికి
నొకటి నొరయుటచేత మదజలంబులు స్రవించి యప్పర్వతమునందలి చట్టరాళ్లపైఁ
బడఁగా నవి నల్లని కాటుకవలె నొప్పుటచేత నామనితో గంధర్వస్త్రీలు ఐనదేవతల
చెవికమ్మల కుపయోగించిన తాటియాకులమీఁదఁ దమప్రియులకు రహస్యవార్తలు
గ్రాసి పంపుదు రని భావము.

2. 'అత్యంతనిర్మల'.....మొదలు 'గరుడతరుణినిపహంబులవలనక' అనుపద
ములవఱకు నొక వాక్యము.

అత్యంత-మిక్కిలి; నిర్మల-స్వచ్ఛమైన; స్ఫటికాధిత్యలక-స్ఫటికమయము
లగు మార్మప్రదేశములందు; 'ఉపత్యక్తాద్రే రాసన్నా భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా'
అని యమరుఁడు. కానవచ్చు-సాడనూపు; పాతాళ వాతాశి-పాతాళమందలి సున్న
ములయొక్క; ప్రతిబింబంబులక-ప్రతిరూపములను; కని;-మునుతమకంటచిన యంగ

గంబాలం బాణవిడిచి—ముందు తమనోటితో గ్రహించుకొనియుండిన పాములను విడిచి పెట్టి; వానిక—అపాతాళవాతాళి ప్రతిబింబములను; తమచందుపుటంబులక—తమ గుమ్మల ముక్కులచేత (దొప్పలవంటి ముక్కులచేత నని యనయవార్థము); పొడి చిరుముక్కు—గ్రుచ్చియు; గరుదంచలంబులక—అక్కలకొనలచేత; అడిచియుక—కొట్టి యు; పడంబులక—కాళ్లతో; తాచియుక—తన్నియు; ఏచినకోపంబునక—అధిక మగు కోపముతో; విఫలప్రయత్నంబు లగు—వ్యర్థములగు ప్రయత్నములు గల; బాల భాగవతంబులక—చిన్న నెమిళ్లను; కని తమవరులకంజూపి—; పరిహసించు—నవ్వు; గరుడప్రయోజనీనివహంబులవలనక—గరుడస్త్రీలసమాహములచేత; ‘అభిరామంబై’ యను నానితో నన్వయము.

అనగా నప్పర్యతమునందు మిక్కిలి స్వచ్ఛమైన స్ఫటికమయొన్నతప్రదేశంబు లందుం బాతాళమందలి సర్పములు ప్రతిఫలింపఁగా నవి యచ్చట నుండు నిజమైనసర్ప ములని బ్రహుని యందలి బాలమయూరము లంతకమున్ను తమనోళ్లం గజచియుండిన పాములను విడిచిపెట్టి వీనిం బట్టుకొన గమకించి ముక్కులతోఁ బొడిచి అక్కలతోఁ కొట్టి కాళ్లతోఁ దన్ని విఫలమనోరథము లగుటం జూచి గరుడస్త్రీలు తమపతులకుఁ దర్ఫణముం బరిహసించు రని భావము.

3. ‘సెలయేటి’ మొదలు‘పక్షులక్షులవలనక’అనుపదములవఱ కొకవాక్యము.

‘సెలయేటి’నిర్ధరములయొక్క; చిలుప—సన్నకాల్వలయందలి; చిలుపనీరు— స్వచ్ఛముగజలము; పగలు—చుధ్యాహ్న సమయమందు; గగణమణి—సూర్యునియొక్క; గగన—గగని—గగనమనియందుచున్న (యందుటయందనుకరణము); కిరణములక—కాంతుల లతో; మిగులక—మిక్కిలి; సెగలెగయు—బ్వాలలుపుట్టుచున్న; రవికాంతశిలాతలంబులక— రవికాంతశిలలచేత; తెకతెకక—సలసల మని; ఉడు కెత్తి—వేడి యొక్కి; జాలు బాణములక—ప్రసహించునట్లు; కరంగిన—కరగిన; కణ్ణజవ్వాదికొలంకులక—నల్ల నిజవ్వాది యును పరిమళద్రవ్యముయొక్క గుంటలలో; పడి—జాఱి; (సెలయేటిచిలుపనీరు పడి యుని యన్వయము); కెలంకులం దేలి—పార్శ్వములయందు మఱల నుద్భవించి; తెట్టు మును గట్టి—గానులుగాఁజేరి; చపల...వాసితంబై—చపల—చేష్ట చేయుస్వభావముగల— చిలుకలక—క్రోతులసమాహముచేత; చలిత—కదల్చబడిన; తట—తీరముననుండు; తరు; స్వర్ణములనుండి; పతిత—పడిన; కుసుమవిసర—పూలసమాహముయొక్క; పరిమళ—వాస నములయొక్క; పరంపరా—నగునలచేత; వాసితంబై—సురభిశముగాఁ జేయఁబడినదై (సువా సనంబులదియై); ఘమఘమక—గుఱగుఱ మని (వాసన వీచుటయందనుకరణము); సునా—శింపక—పరిమళింపఁగా; ఆలందుకొని—పూసికొనిరతిశ్రమంబులు—కలయికలబడలి;

కలను; అపనయించు—పోగొట్టుచున్న; యక్షపక్షిలాక్షులవలనక—యక్షవనితలవలనను; 'అభిరామంబై' అనుపదముతో నన్వయము; పక్షిలాక్షి—అందునుగు తెప్పవెండ్రుకలతో నొప్పునది—అనగా నొప్పులకుప్ప;

అనగా బట్టపగలింటి యెండవేడిమిచేత సూర్యకాంతశిలలు తప్తము లయ్యెననియు, నవి సోఁకుటచే నం దంటుకొనియుండు జవాబి కరగి పల్లములందు గుంటలుగా నేర్పడెననియు, వానియుండు నెలయేటి నీళ్లుపడి యాజవాదితోఁ జేరి పరిమళవంతములై మఱల బ్రవహించెననియు, నందు వానరములచేఁ గదల్చబడిన చెట్టులలో నుండి పువ్వులు రాలి వానివాసలతోడనుం గూడి యా నీరు మఱియుఁ బరిమళవంతము లయ్యె ననియు, సౌరభములచేఁ దనరారు నానీరంబులను బూసికొని యక్షరమణీమణులు తమరతిశ్రమంబులఁ బోగొట్టుకొందు రనియు భావము.

(వి) ఈ వాక్యమునందు లఘ్వక్షరరచనలు మెండయి సొంపుగా నున్నవి.

4. 'కేసరి' మొదలు 'మిథ్యాసుధ్యులవలనక' అనుపదములవఱ క్కవాక్యము.

కేసరికితోర—సింహపుంబిల్లలయొక్క; నఖముఖ—గోళ్ల కొనలచేత; విచారిత—చిల్పించబడిన; కుంభం బై న—కుంభములు కలవియగు; వనగజంబును—అడవియేనుగులను; 'గజంబును'—ఇక్కడ జాత్యేకవచనము; వనగజంత—అడవియేనుగు కొమ్మలయొక్క; ఘాత—దెబ్బవలని; యాతనా—బాధచేత; భ్రాంత—తిరుగుడుబడిన (కలగిన); వరాహంబును—అడవిపందులను; వరాహదంష్ట్ర—పందికోటలనెడు; టంక—ఉలులచేత; 'టంకఃపాషాణదారణః' అని యమరుడు. ఖండిత—నఱుకబడిన; కీచకనిచయంబును—వెదుళ్ల గుంపును; కీచకశిఖా—వెదుళ్ల పైకొనలచేత; జ్వరిత—కలఁపబడిన; పద్మస్తంబును—మేఘములును; పద్మనోదర—మేఘసుధ్యమునుండి; పరిచ్యుత—జాతిన; శంఖ శుక్తిసంఘంబును—శంఖములు ముత్తైపుఞ్చిప్పలు పీని సమూహములును; ఒక్కయెడన—ఒకచోటనే; పడక; తత్తదుత్పన్నంబులగు—గజకుంభ, వరాహ, కీచక, పద్మస్థ, శంఖ, శుక్తుల యందుండి పుట్టిన; మాత్తికంబులక—ముత్యములను; వేటువేటక—ప్రశ్నోక్తముగా; వీటి—వీర్పఱచి; శేరులుగ్రచ్చు—హారములుగా కూర్చుచున్న; సాధ్యమిథ్యామధ్యులవలనక—సాధ్యయువతులచేతను; 'అభిరామంబై' యనుదానితో నన్వయము. మిథ్యామధ్య—అసత్యమగు నడుము గలది; అనగా మిక్కిలిసన్నచుగునడుము కలదని భావము. తరుణి యని యర్థము.

అనగా నాపర్వతమందు సింహపుంబిల్లలు తమగోళ్లతోఁ గుంభములను జీర్చి చంపినయేనుగులను, నేనుగులు తమదంతములతోఁ బొడిచిచంపిన యడవిపందులను, నడవిపందులు కత్తులం బోలినతమకోటలచే నఱుకివైచిన వెదుళ్లును, వెదురుమ్రాకులపై కొనలచే ఛేదించబడిన మేఘంబులును, మేఘములనుండి జాతీపడిన శంఖంబులును ముత్తైపుఞ్చు

జిప్పలును, నొక్కచోటఁ గుప్పలుగాఁ గూలిన, నాయానస్తువులనుండి పుట్టెడు ముత్తయంబులను సాధ్యాంగనలు వేర్వేరుగా నేర్పఱచి వానితో సరంబులు స్రచ్చుచుందురని భావము.

గజకుంభ, వరాహ, కీచక, పర్జన్య, శంఖ, శుక్తి, ప్రముఖస్థలంబులలో ముత్తైములు పుట్టు నని ప్రథమాశ్వాసమున నిరుపది నాల్గవపద్యము వ్యాఖ్యియందు వివరింపఁబడినది.

ఈవాక్యమునందు ముక్తపదగ్రస్త మను శబ్దాలంకారము.

అభిరామంబై - రమణీయమై; అనఁగా మేరుపర్వతము పైఁ జెప్పిన వినోదముల చేత రమ్యమై యొప్పె నని భావము.

‘మఱియు.....భల్లూకంబులను గలిగి అనువతికును నొకవాక్యము.

సురపతి-ఇంద్రుఁడు; తిఱుచు-దట్టమైన; మెఱుఁగులు-కాంతులు; అడరు-ఓప్పుచున్న; అనఁగా జాజ్వల్యమానముగాఁ బ్రకాశించుచున్నయనుట; కఱకు-తీక్షణమైన; భిదురముక్-వశ్రాయుధమును; ‘మలిశం భిదురంపవః’ అని యమరుఁడు; కొని-పుచ్చుకొని; అనఁగా వశ్రాయుధముచేత; తఱిమి-పాఱుద్రోలి; ఎఱకలు-తెక్కలు; విఱుగు-చేదించునట్లు; నఱికినయెడల-నఱికినస్థానములందు; నెలలకు-నూరంధ్రములయందు; ఇడిన-పెట్టిన; జలగలపాలుపున-జలగలవలె; జలగ-జలూకాశబ్దము; ఇక్కడఁ గొన్ని యాదర్శములలో “జెలగ” యని యెత్తవిశిష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. ఇదియు సాధురూపమే. జలగయనుటకుః-“జలగఁదిగించెట్లు గొనఁగఁజనునిల సొమ్ముతో” అని భారతము-శాంతిపర్వమునఁ బ్రయోగము. చఱుల-పర్వతపార్శ్వ ప్రాంతములయందు; ఎరఁగొని - ఆహారమును భుజించి; పారలు - క్రిందుమీఁదుగాఁ దిరుగుచున్న; జరత్ - ముసలియైన; అజగర-కొండచిలువలయొక్క; నికరంబులు-సమాహమములు; (కలిగియునుపదముతో నన్వయము);

అనఁగా నామేరుపర్వతమునందుఁ గొన్నియెడల నేవేంద్రుఁడు తనవశ్రాయుధముచే తెక్కలునఱికి వై ప నావ్రణరలిద్రములందు క్రమము లీలుటకై యం దుంచిన జలగలలో యన్నట్లు కొండచిలువ లెరుఁదని పారలుచుండెననిభావము.

ఇటు నుత్పేక్షాలంకారము.

ఈవాక్యము ప్రాయీకముగా నచ్చుతెనుఁగు పదములతోను లఘుక్షరములతోను గూర్పఁబడినది.

అలంకారము-వృత్త్యనుప్రాసము.

ఖచర.....శార్దూలంబులును—

ఖచరగణ—ఖచరు లను దేవతావిశేషముల సమూహములయొక్క; గోష్ఠీస్థానంబులక—సభాప్రదేశములయందు; పఠించిన—విస్తరింపఁబడిన; రత్నకంబళంబులవిధంబునక—తివాసులవలె; విశాలశిలాతలంబులక—పఱుపైన చాఁపతాళ్లపై; నిద్రించు—నిద్దురఁబోవుచున్న; శార్దూలంబులును—బెబ్బులును; ‘కలిగి’ యనుపదముతో నన్వయము.

మృగాంక.....భల్లూకంబులును—

మృగాంకమండలంబుక—చంద్రగుండలమును; సగముకబళించిన—సగముమింగిన; రాహుగ్రహభూమికలచందంబునక—రాహుగ్రహముయొక్క వేషములవలె; ‘భూమికారచనాయాం స్యాన్మూర్త్యంతరపరిగ్రహే’ — అని శాశ్వతనిఘంటువు.

అందందతిరుగు—విచ్చలవిడిగా సందరించుచున్న; బొల్లిమోర—కొంచెము తెల్లని మూతులుగల; భల్లూకంబులును—ఎలుఁగుబంట్లును; ‘కలిగి’ యను పదముతో నన్వయము.

అనఁగా నా పర్యతమనందలి బొల్లిమోరల నొప్పారునెలుఁగుబంట్లు చంద్రమండలము సగము మింగిన రాహుగ్రహముల వేషములవలె నుండె నని భావము.

అలంకారము—ఉపమ.

కలిగి—;

సుధర్మా...మేదురంబును—

సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెక—దేవేంద్రుని సభనలె; దేవేంద్రునిసభన ‘సుధర్మయని’ పేరు; “స్యాత్సుధర్మా దేవసభా” అని యమరుఁడు; శక్రపుర—ఇంద్రపట్టణమునందలి; మహిళాశ్రీ—స్త్రీలసమూహముయొక్క; కువ—స్తనములందలి; చందన—గంధము; సుగంధాగురు—వాసనగల యగఁగుద్రవ్యము; (వీనితోఁగూడిన); వాతపోత—గాలిపిల్లలచేత; మేదురంబును—దట్టమైనదియు; అని ఇంద్రసభాపర మైనయర్థము.

శక్ర—కుటజవృక్షములు; ‘జయాధకుటజశ్చక్రో వత్సకోగిరిచల్లికా’ అని యమరుఁడు. (అర్జునవృక్షమనియు నర్థము కలదు); పుర—నగ్గిలపుఁజెట్టు; ‘కౌశికోనుగ్గులుః పురః’ అని యమరుఁడు; సువాసనగల గరికపోఁసలనియు నర్థముకలదు; (దీనికి నాగరముస్త్రయని సంస్కృతమునఁ జేరు); మహిళా—ప్రేంకణపుఁజెట్టులు (ప్రియంగులతలు); లికున—గజనిమ్మచెట్టు; చందన—శ్రీగంధవృక్షములు; సుగంధాగురు—సువాసన గల యగరుఁజెట్టులు; (వీనియందలి)—వాతపోత—చులయమారుతములచేత; మేదురంబును—దట్టమైనదియు; అని మేరుపర్యతపర మగు నర్థము.

జలనిధియుంబోలెక—సముద్రమువలె; నీల నల పనస—నీలుఁడు, నలుఁడు, పనసుఁడు అను వానరవీరులచేత; కీలత—నిర్మింపఁబడిన; తుంగ—గాడవైన; నేతు—అన

కట్టతోడ; సహితంబును—కూడినదియు; అని సముద్రపరమైన యర్థము. (రామాయణము యుద్ధకాండము—అధ్యాయము 22 నందుఁ గాంచునది);

నీల—నల్లని; నల—అవురుగడ్డి యను తృణవిశేషములు; పనస—పనసచెట్లు; (వీనితోడ); కీలిత—కూడిన; తుంగ—చిన్నగుట్టలు; సేతు—భూప్రదేశములు; (కొండల నడుమ నిలుకగుతో వయనియు నర్థముగలదు); (వీనితోడ)—సహితంబును—కూడినదియు; అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము.

వల్లకియుంబోలె—వీణవలె; లలిత—మనోహరమగు; ప్రవాళ—వీణాదండమును; కకుభంబును—వీణాముఖమును గలదియు; (కరివెయను వీణాదండముయొక్క వెంపఁబడి యుండు ముఖము); అని వీణాపరమగు నర్థము. 'వీణాదండఃప్రవాళ స్సన్య త్యకభస్తు ప్రసేనకః' అని యమరుఁడు.

లలిత—మనోజ్ఞమైన; ప్రవాళ—చిగుళ్లుగలిగిన; కకుభంబును—అర్జునవృక్షములు గలదియు; అని మేరుపర్వతపర మగునర్థము.

‘ఇంద్రుఁ కకుభోద్బవః’ అని యమరుఁడు

భారతంబునుంబోలె—మహాభారతమునలె; శతపర్వచమత్కృతంబును—నూలు పర్వములచేత, అనఁగా విభాగములచేత, రమ్యమైనదియు; అని భారతపరమగు నర్థము.

శతపర్వ—వెనుళ్ల చేత; చమత్కృతంబును—మనోజ్ఞమైనట్టిదియు; అని మేరుప ర్వప్రపరమైనయర్థము; ‘శతపర్వ యవఫలో వేణుమస్కర లేజనాః’ అని యమరుఁడు,

సమరతలంబునుంబోలె—యుద్ధరంగమునలె; కలితానేకపాటనంబును—కలిత— హడుకొన్న; అనేక—గర్భగజతురగ పదాతుల సేనాబలములనెడు పెక్కుండ్రయొక్క; పాటనంబును—విదళనము గలదియును; అని యుద్ధరంగపర మగునర్థము.

కలిత—కూకుకొనిన; అనేకప—ఏనుగులయొక్క; అటనంబును—సంచారము గల దియును; ‘ద్విరదోనేక హ ద్విపః’ అని యమరుఁడు; (అనేకప—అనఁగా నొకటికంటె సెక్కు—డవయవములతో నీటిని ద్రాగునది అనఁగా నోటితోను దొండముతోను నీటిని ద్రాగునదనుట; అనఁగా సేనుగు); అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము.

శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలె—వ్యాకరణశాస్త్రమువలె; ధాతుగణవిద్యోతితంబును— ధాతుగణ—భ్యాదిధాతుసముదయముచేత; విద్యోతితంబును—ప్రకాశింపఁబడినదియును; అని వ్యాకరణశాస్త్రపర మైనయర్థము.

ధాతుగణ—ధాతు—గైరికాది ధాతువులయొక్క; గణ—సమూహముచేత; విద్యో తితంబును—ప్రకాశింపఁబడినదియు; అని మేరుపర్వతపర మగు నర్థము.

సంగీతంబునుంబోలెఁ గానమువలె; నిషాద_నిషాదమును స్వర భేదముచేత; భరితంబును_నిండినదియు; అని గానపరమగు నర్థము.

నిషాద_బోయవాండ్రచేత; భరితంబును_నిండినదియు; అని మేరుపర్వతపరమగు నర్థము.

‘సుధర్మాప్రదేశంబునుంబోలెఁ’ అను వాక్యము మొదలు ‘నిషాదభరితంబు నయి’ అను వాక్యమువఱకు సభంగా భంగశ్లేషచూలక మగు నభేదాన్యవసాయప్రయుక్తమైన సాధారణధర్మముచేత నిష్పన్నమగు నుపమాలంకారము.

గ్రావనిబద్ధ.....ఘనౌఘంబై -

గ్రావ_తాళ్ల చేత (చిన్నకొండలు అనఁగా శృంగము లనుట); నిబద్ధ_కట్ట(బడిన (అడ్డగింప(బడిన); ఘన_మేఘములయొక్క; ఓఘం బయ్యును_సయాహము కలదియైనను; అగ్ర_పురోభాగమందలి; అవని_ఘామియందు; బద్ధ_కట్ట(బడిన(కూడుకొనిన); ఘన_గొప్ప; ఓఘంబై_(నదీ) ప్రవాహములు కలదై;

ఇక్కడ గ్రావనిబద్ధఘనౌఘం బయ్యును నగ్రావనిబద్ధఘనౌఘంబై యుండుట విరోధముగాఁ గనఁబడుచున్నను రెండవసమాసమున కర్థాంతరకల్పనముచేత నావిరోధమునకుఁ బరిహారము చేయఁబడియె. ఇదియే విరోధాభాసాలంకారం బనంబడును.

గవయస్థానంబయ్యును—గవయ_గురుపోతు అను మృగవిశేషములకు; స్థానంబయ్యును_చోటుగా నున్నను; నగవయస్థానంబై —నగ_స్పృశ్యములకును; నియః_పక్షులకును; స్థానంబై _ఉనికిపట్టయి;

‘స్మరణీయా స్మరుయే వసుంవయః’—నై మగము.

‘మృగవయో గవయోప చితం వనమ్’—రఘువంశము.

అలంకారము పైయట్లు.

వైణవారావాసితంబయ్యున్ — వైణవ_వేణుసంబంధమైన - (అనఁగా వెదుళ్లయొక్క); ఆరావ_శబ్దములకు; ఆసితంబయ్యున్_స్థానంబుగానున్నను; నవైణవారావాసితంబై —నవ_పసి (చిన్న వియగు); వేణవార_జింకలగుంపులకు; ఆవాసితంబై _ఉనికిపట్టై; అలంకారముపైయట్లు; ఒప్పున్—ప్రకాశించును.

ఈవచనమునందంతటను నుదాత్తాలంకారము.

ఉ. కిన్నరకంఠి చూచితివె కిన్నరులం గలధౌతభూధరా

భృన్నతశృంగభాగముల నుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పకొ

త్వన్నమధుప్రసంగతులఁ బాడెద రింద్రునిమీఁది గీతముల్
కిన్నర లొయ్య నొయ్యఁ బలికించుచుఁ దారతర స్వనంబులఁ. 89

ఈపద్యమునఁ గిన్నరీ గానములు వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) కిన్నరకంఠి—కిన్నరస్త్రీల కంతస్వనివంటి కంతస్వరముగలదానా; అని సత్యభామకు సంబోధనము; కలధాత.....భాగములఁ—కలధాతభూధర —బంగారు కొండయొక్క (అనఁగా మేరుపర్వతముయొక్క): అభ్యున్నత—మిక్కిలిసాడవైన; శృంగ భాగములఁ—శిఖరప్రదేశములందు; ఉత్పలగంధులు—స్త్రీలు (కలువలవలె సువాసనగలవారనుట); కల్పకో.....సంగతులఁ—కల్పక—పారిజాతవృక్షమునందు; ఉత్పన్న—పుట్టిన; మధు—మద్యముయొక్క; ప్రసంగతులఁ—కూడికలచేత (అనఁగా నాస్వాదించుటచేత); కిన్నరలు—కిన్నరయను నాద్యవిశేషములను (తంబురవంటివి); ఒయ్య నొయ్యఁ—మెల్ల మెల్లగా; పలికించుచుఁ—స్వరములు మీటుచు; తారతరస్వనంబులఁ—గాంధారమున పేరుగల హెచ్చుస్థాయి స్వరములతో; ఇంద్రునిమీది గీతముల్—తమకుఁ బ్రభువగునింద్రునిమీఁదిపాటలను; పాడెదరు—పాడుచున్నారు.

గానమునందు 'స్వరములు మూఁడువిధములు 'మంద్రము, మధ్యము, తారము.' అని. తారస్వరమునకు గాంధార మనియుఁ జేరు.

దీనికి లక్షణము—

శ్లో. వడ్డగ్రామోభవేదాదౌ, మధ్యమగ్రామవీవచ
గాంధారగ్రామ ఇత్యేత, ద్వాపత్రయ ముదాహృతమ్.
వడ్డమధ్యమనామానౌ, గ్రామా గాయంతి మానవాః
నతు గాంధారనామానం, సలభ్యో దేవయోనిభిః.

—అని నారదప్రోక్తసంగీతశాస్త్రము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆయతభూర్జపత్త్రీముల నామరథేనుదధిప్రయుక్తపా
థేయము లారగించి వడ దేఱఁగ శీతల కల్పకద్రుమ
చ్ఛాయల నిల్చినిల్చి నరసంబులు వల్కుచు వెండికొండకుం
బాయక కూడి యేగెదరు భామిని చూడుము సిద్ధపాంథులఁ. 90

ఈపద్యమునందు సిద్ధపాంథులు వర్ణితులు.

(వ్యా) ఆయత - విశాలములయిన; భూర్జపత్రములక - భుజపత్రము లనెడి నెడల్పయిన పర్ణములయందు; ఇది యొకవిశాలమగు పర్ణము - అనంగ లేఖక్రియలకు విద్యాధరాంగన లుపయోగింతు రని కాళిదాసుఁడు విద్ధింపచియున్నాఁడు.

“నృస్తాక్ష రాభాతుగ నేన యత్ర భూర్జత్వచఃకుంజరబిందుశోణాః
నజంతి విద్యాధరసుందరీణా మనంగ లేఖక్రియయోపయోగమ్”

—కుమారసంభవము.

‘భుజపత్రోభుజోభూర్జో మృదుత్వచ్ఛర్మికాఽపి.’—అని యాదవ నిఘంటువు;

ఆమర.....పాఠేయములు—ఆమరధేను—దేవతలయావుయొక్క (కామధేనువు యొక్క); దధి—పెరుగుతో; ప్రయుక్త—కలుపఁబడిన; పాఠేయములు—చలిదియన్న ములను (పథిసాధు—పాఠేయం—అనఁగా, ద్రోవనడచునప్పుడు మేలు చేయునది); ఆరగించి—భుజించి; వడదేఱగక—శ్రమతీర్చుకొనుటకై; శీతల—చల్లని; కల్పకద్రుమ—పారిజాతవృక్షము యొక్క; ఛాయలక—నీడలయందు; నిల్చినిల్చి—పలుమాటులు నిల్చియునుట (వీప్సయందు ద్విర్రుక్తి); వెండికొండకుక—కైలాసమునొద్దకు (పరమశివసంగర్యన సంపూజన సం కీర్తనార్థమనుట); పాయకకూడి—గుంపులుగాననుట; ఏగెదరు—చనుచున్నారు.

‘ఏగు’ అనుపదము సార్థబిందుకముగా నిప్పటివారు కొందఱు భావించి యట్లుకొన్ని పుస్తకములలో సవరించియున్నారు కాని ప్రాచీన గ్రంథములలో నిది నిర్భిందుకముగానే కానంబడుచున్నది. ఇదియే సాధువని యెఱుంగునది.

‘సిద్ధపాంథుల’ను కర్తృపదమును ‘సిద్ధపాంథులక’అను ద్వితీయాంతమునుండి గ్రహింపవలయును. అట్లు చనుచున్న సిద్ధపాంథులక—చూడుమని యన్వయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

శా. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు

ల్లాణీకోశ్విజ్జ్వలరత్నకుండలులు సమృద్ధాసిధేను ల్రణ
ద్వీణాపాణులు చంద్రకామలశిరోవేష్టు ల్త్రిపుండ్రాంకితు
ల్లాణీయస్తరతారహారులు శివధ్యానైక నిష్ఠాపరుల్.

91

ఈపద్యమునందు విద్యాధరులు విద్ధింపఁబడిరి.

(వ్యా) ఏణీశాబవిలోలనేత్ర — జింకపిల్లలకన్నులవలె సుందరముగాఁ జలించు చున్న కన్నులు గలదానా; ఇది సత్యభామకు సంబోధనము; ‘పాతః పాకోర్భకో డింభః

పృథ్వీకాబక్ష్మిశుః—అని యమరుడు; కనుగొంటే—చూచితివా; వీరు—ఇప్పుడు మనకు; గనఁబడుచుండువారు; విద్యాధరత్—విద్యాధరు లనుపేరుగల దేవయోనివిశేషములు; మాణిక్య.....కుండలు—మాణిక్య—కెంపులచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచున్న; గత్తుకుండలు—చుణికుండలములుగలవారు; సంబద్ధాసిధేనుత్—సంబద్ధ—కట్టఁబడిన (ధరించుకొనిన); అసిధేనుత్—చూరుకత్తులుగలవారు; “స్వాస్థ్రీచాసేఘ్రతీచ చ్చురికాచాసిధేనుకా” అని యమరుడు; రణద్వీణాపాణులు—రణత్—శబ్దించుచున్న; వీణా—వీణలు; పాణులు—హస్తమునందుగలవారు (అనఁగా వీణవాయించుచున్నవారనుట); చంద్రికా.....వేష్టుత్—చంద్రికా—వెన్నెలవలె; అమల—స్వచ్ఛమైన; శిరోవేష్టుత్—తలపాగలుగలవారు; త్రిపుండ్రాంకితుత్—భస్మమును మూడురేఖలుగా (నొసట) ధరించినవారు; నాణీయ.....హారలు—నాణీయస్తర—(న+అణీయస్+తర); మిక్కిలి చిన్నదైన యనునర్థమందు ‘అణు’ అను పదమునకు ‘అణీయస్’ అని తరప్రత్యయార్థరూపము; ‘తర’ అనునదియుఁ దరప్రత్యయార్థమే; ‘అణీయస్తర’ అనఁగా సత్యంతఃసూక్ష్మము లని భావము; న+అణీయస్తర—మిక్కిలినూత్నములుకానివి; అనఁగా గొప్పనుట; తరప్రత్యయాంతముమీఁద మఱియొక తరప్రత్యయము చేర్చఁబడినది. ఇట్టిప్రయోగములు మహాకవులు చేసియున్నారు. కావున దీనిని జానరుక్త్య మనంజనదు. ‘నిరంశుకాః కవయః’ అను నభియోక్తోక్తియే శరణము.

‘శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణే’—అని శ్రుతి; ఇచ్చటఁ దమప్రత్యయముమీఁదఁ దమప్రత్యయము.

‘నస్త్రీభ్యః కించిదన్యచ్చై పాసీయస్తరమస్తైవై
స్త్రీయో మూలంచ దోషజాం తేథా త్వమపి వేత్థహ.’

—మహాభారతము—ఆనుశాసనికపర్వము, 88-12.

‘జ్వలన్మహోమహీయస్తర మాయుధం దధత్’

—కుమారసంభవము 14-6.

‘ధూయస్తరాణియదమాని తమస్విసేష’

—అనర్వు రాఘవము, 2-81.

‘శ్రేయస్తరం హంతగుణాగుణానాం పరీక్షణమ్’

—నలోదయము, 1-87

తారహాణులు—మత్తాలహారములుగలవారు; ‘తార’ యనఁగా గొప్పముత్యమని యగ్రము కావున ‘నాణీయస్తర’యనువిశేషణము ప్రయోగింపఁబడియె;

ఇచ్చటఁ 'హరహరముతో' అనుటచే మేఘములందుండి పుట్టిన గొప్పముత్యములని తెలియునది. వానినే విద్యాధరులు ధరింతురు.

“ఇహోపలవ జ్ఞాతం వాయుస్కంధాచ్చ సప్తమాద్రృష్టమ్
హ్రీయతే కిలఖాద్వివైస్త్యస్తటిత్రృభం మేఘసంభూతమ్. ”

—అని బృహత్సంహిత.

శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుల్—పరమశివుని ధ్యానించుట యనెడు ముఖ్యమగుననుష్ఠానమునం దాసక్తిగలవారు.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. కనుఁగొంటే సకలేందుబింబముఖి యీగంధర్వులం బంకజా.

సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరచనాసర్వంకషప్రజ్ఞులం

గనదాత్తుంగవిమానచారులఁ దురంగగ్రీవుల నిర్జరీ

జనతాన్మత్తసహాయలాలసుల యక్షగ్రామవాస్తవ్యులక.

92

ఈ పద్యమునందు గంధర్వులు శర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) సకలేందుబింబముఖి—సకల—అన్నికళలతోఁగూడిన (అనఁగా సంపూర్ణమైన); ఇందుబింబ—చంద్రబింబమువంటి; ముఖీ—వదనముగలదానా; పంక...ప్రజ్ఞులక—పంకజాసనగేహినీ—బ్రహ్మపత్నియగు సరస్వతీదేవిచేత; ఉపదిష్ట—ఉపదేశము చేయఁబడిన (నేర్పఁబడిన); గీత—గానములను; రచన—చేయుటయందు; (అనఁగా మఱలఁ బాడుటయందు); సర్వంకష—సంపూర్ణమైన; ప్రజ్ఞులక—బుద్ధివిశేషము గలవారును; కన...చారులక—కనత్—ప్రకాశించుచున్న; ఉత్తుంగ—పొడవులగు; విమాన—విమానములయందు; చాగులక—తిరుగుచున్నవారును; తురంగగ్రీవులక—హయవహనులును; నిర్జరీ...లాలసులక—నిర్జరీజనతా—దేవతాస్త్రీల సమూహముయొక్క; సృత్త—నాట్యములకు; సహాయ—తోడ్పాటుచేయువారై; లాలసులక—ఆసక్తిగలవారును; యక్షగ్రామవాస్తవ్యులక—యక్షులసమూహములతో వసించువారును; (అగు)—గంధర్వులక—కనుఁగొంటే యని యన్వయము.

సృత్త, సృత్యము, నాట్యము, లాస్యము, తాండవము—నీనికె బరస్పర భేదములు గలవు.

“నాట్యం సృత్తం సృత్య మితి మునిభిఃపరికీర్తితం ।

నాట్యం తన్నాటకేష్యేవ యోజ్యం పూర్వకథాయుతం ।

రసభావవిహీనంతు నృత్య మిత్యభిధీయతే |
రసభావవ్యంజకాదియతం నృత్యమితీర్యతే |
ఏతత్త్రియం ద్విధా భిన్నం లాస్యం తాండవసంజ్ఞకం |
సుకుమారం తు తల్లాస్య ముద్ధతం తాండవం విదుః ||

—అని భరతశాస్త్రము.

అయినను నీమొదటి నాలుగింటిని సమానార్థకములుగాఁ గవులు ప్రయోగింతురు.

సీ. యక్షులు వీర లోయతివ మేళము గూడి

పాడుచుండుదురు దిక్పాలనభల

గుహ్యకు వీర లోకొమ్మ హాస్యరసాధి

నాయకు ల్భృంగీశనర్మసఖులు

గరుడులు వీర లోతరుణి విష్వక్సేన

పరిచితు ల్నాగారిపరమహితులు

చారణు వీర లోనతి విచిత్రకథేతి

హాసజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీను

తే. లమరపతిఁ గొల్వఁ జనువార లతివ యెపుడు

నుబుసువుత్తురు వివిధోపయోగ్యకళల

మనలఁ జూచెద రాశ్చర్యమగును లగుచు

వీరిఁ గనుఁగొంటు గంభీరవేదిగమన.

93

ఈ పద్యమునందు యక్షగుహ్యకగరుడచారణులు వర్ణింపఁబడిరి.

(వ్యా) మేళముగూడి—జతలుగూడి; హాస్యరసాధి నాయకుల్—హాస్యములు చేయువారనుట, విరూపకులవంటివారు; ‘శృంగారో విష్ణుఁడైవత్తో హాస్యః ప్రమథఁ డైవతః’ అని ప్రమాణము. భృంగీశనర్మసఖులు—భృంగీశ—పరమశివునియొక్క; ‘భృంగి’ యనునతఁడు పరమశివుని నేవకలలో నొకఁడు; నర్మసఖులు—ప్రియమిత్రులు; విష్వక్సేనపరిచితుల్—విష్ణునేవక ప్రధానుఁడగు విష్వక్సేనునకు సఖులు; నాగారి—గరుత్మంతునకు; పరమహితులు—ప్రియమిత్రులు; అఖిలలోకాధ్వనీనులు—అఖిలలోక—సమస్త భువనములయందు; అధ్వనీనులు—సంచరించువారు; ‘అధ్వనీనోఽధ్వగోఽధ్వన్యః పాంథః పథికో షత్సపి’ అని యనురుఁడు. వివిధోపయోగ్యకళలక—పలు యెఱుఁగుల నుపయోగకరము

లన విద్యలచేత; ఉబుసుపుత్తురు—వినోదముగాఁ గాలముఁ గడపుదురు; ఆశ్చర్యము
న్నులు—ఇటు ‘మన్ను’ లనుటకుఁ బూర్వము ‘రస’ అనుపదముగాని ‘సాగర’ అను పద-
ముగాని యధ్యాహార్యము. అపుడు రూపకము గమ్యము.

సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

గంభీరవేదిగమన—మదగజమునడకవంటినడక గలదానా;

గంభీరవేదిలక్షణము—

శ్లో॥ త్వగ్నేదా చోచ్చిజిత స్రావాత్ మాంసస్య చ్యవనా దపి ।

ఆత్మానం యోనజానాతి సస్యస్య ద్దంభీరవేదికః॥

—అని రాజపుత్రీయమునందు;

శ్లో॥ చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి ।

గంభీరవేది విజ్ఞేయ స్సగజో గజవేదిభిః॥

—అని మృగచర్మీయమునందు.

లయగ్రాహి.

అంగన గనుంగొను మనంగహరహాళితట

రంగనటి జహ్నుమునిపుంగవ విశాలో

త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుంజూపుసెక

లం గలయునానగరువంగడము మోక్షో

✓ త్తుంగమణిసౌధమునకుం గడపుతాప గగ

నాంగణమహితలభజంగనిలయంబుల్

జంగగొనునేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి

యం గనఖిలాచలయుగంగ సురగంగళ.

94

ఈ పద్యమునం దాకాశేగంగానది వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అనంగ...నటిక—అనంగహర — (మన్మథునిఁ జంపిన) పరమశివుని
యొక్క; మాళితట—శిరస్థిప్రదేశమునెడ; రంగ—నాట్యస్థలమందలి; నటిక—నృత్యము
చేయునాఁడుదానిని; జహ్ను...శిశువు—జహ్నుమునిపుంగవ—జహ్ను డను ముని
వరునియొక్క; విశాల—వెడల్పుయిన; ఉత్సంగ—తోడయందలి; శిశువు—బిడ్డయైన
దియు (అనగా జహ్నుకన్య యనుట); దీనివలననే గంగకు జాహ్నువి యనుపేరు గలిగె;

కపిలు...గడపుఁదాప—కపిలు — కపిలమహామునియొక్క; ఇంగలపుఁజూపు సెకలక — అగ్నిజ్వాలారూపముగు పీక్షణములను (కోపాగ్ని పీక్షణములయం దనుట); కలయు — చేరుచున్న (అనఁగా నశించిన యనుట); ఆ సగరువంగడముక — ప్రసిద్ధమైనసగరమహారాజయొక్క పంశమును; (వంగడము—వంశకేబ్బభవము); మోక్షోత్తుంగమణిసాధమునకుక—మోక్షమునెడు శున్నతముగు మణిమయప్రాసాదమునొద్దకు; కడపు—చేర్చెడు; తాపక—నిచ్చెన యగుదానిని;

అనఁగాఁ గపిలుని కోపాగ్ని పీక్షణములచే భస్మీభూతులయిన సగరపుత్తులిలు వేపురకు నుత్తమగతిఁ గల్గించుటకై భగీరథుఁడు పరమశివుఁగూర్చి తపంబొనర్చి యద్వేవుననుగ్రహంబున గంగను భూమికిఁ దెచ్చి యాభస్మములపైఁ బ్రసరింపఁజేసి తనపితరులకు నుత్తమగతిఁ గల్పించె ననెడురామాయణకథ యిట ననుసంధేయము.

అలంకారము—రూపకము.

గగన...నేర్పరిక—గగనాంగణ_ఆకాశప్రదేశమును; మహీతల — భూప్రదేశమును; భుజంగనిలయంబుక—పాతాళప్రదేశమును; జంగగొను—దాఁటెడు (అనఁగా నీ మూఁడులోకములందును వరుసగా సంవర్తించు; నేర్పరిక—నిపుణురాలును; పతంగజ—సూర్యునిహాతురగు యమునానదియొక్క; ‘పతంగౌ పక్షీసూర్యౌచ’ అని యమరుఁడు; అనుంగుఁడెలియక—ప్రియసోదరి యగుదానిని; కనఖలాచలయుగంగక—కనఖలాచల_కనఖిల మను కొండతో; కనఖిలము_ఇది యొకతీర్థవిశేషము; ‘తీర్థం కనఖిలం నామ గంగాద్వారే స్తి పావనమ్’ అని ప్రమాణము; యుక్—కూడిన; అంగక—దేహముకలదియును; అనఁగాఁ గనఖిలపర్యతప్రాంతప్రదేశంబులఁ బ్రవహించునది యని భావము; (పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్ట యగు) సురగంగక—మందాకినీనదిని; ‘కనుగోను’ మనుపదముతో నన్వయము.

ఈవృత్తము లయగ్రాహి యనంబడును.

లక్షణము—ప్రతిపాదమునకును 39 మాత్రలు గల ముప్పదియక్షరము లుండవలయును. 4 ప్రాసయతులుండవలయు. 11-వ మాత్రమీఁదను 21-వ మాత్రమీఁదను 31-వ మాత్రమీఁదను బ్రాసయతి యుండవలయును.

మ. అవె దివ్యద్వినికేతనంబు లనసూయారంధతీకర్ణపూ

రవివృద్ధార్భకకృష్ణసారగతినంరంభంబు లింద్రద్రుమో

ద్భవనానావిధవల్కలాంచితబహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా

హవనీయాదిహుతాశధూమఁటలశ్యామిభవత్స్వంతముల్. 95

ఈ పద్యమునందు దేవర్షి గృహములు వర్ణింపఁబడినవి.

(వా) అవైపురోదృశ్యమానంబు లగు నల్లయవియె; దివ్యర్షి నికేతనంబులు—
దేవర్షుల గృహములు; అనసూయా...సంరంభంబులు—అనసూయా — ఆత్రిభార్య;
అరుంధతి—నసిష్ఠునిభార్య (వీరియొక్క); కర్ణపూర—కర్ణావతంసములుగా ధరియించిన
తృణకుసుమపల్లవాదులచేత; ఆనఁగా వానిని దినిపించుటచేత; వివృద్ధ—పెంపఁబడిన;
అర్చక—పిల్లలుగల; కృష్ణసారగతినంరంభంబులు—కృష్ణసార—నల్లచాఱుజింకలయొక్క;
గతినంరంభంబులు—గమనవిలాసములు గలవి;

ఇంద్ర.....ప్రదేశంబులు—ఇంద్రద్రుమ — కల్పవృక్షములందు; ఉద్భవ—
పుట్టిన; నానావిధ — పలుదెఱంగు లగు; ఎల్కల—నారచీరలచేత; అంచిత — ఆందమైన;
బహిర్ద్వారప్రదేశంబులు — వాకిళ్లప్రదేశములు గలవి; ఆహవ...ప్రాంతముల్—ఆహవ
నీయాది—ఆహవనీయము మొదలగు; హతాశ—అగ్నులయొక్క; (ఆహవనీయము, గార్హ
పత్యము, దక్షిణాగ్ని యని యగ్నులు మూఁడుతెఱంగులు); ధూమపటల—సాగలగుముల
చేత; శ్యామీభవత్—నల్లగానగుచున్న (ఆనఁగా నల్లగా నున్న యనుట); (‘అభూత
తద్భావే చ్యుః’ అనుటమన నిటఁ జివ్రప్రత్యయము); ప్రాంతముల్—ప్రదేశములు గలిగినవి.

(వి) ఈ పద్యముఁ జదువునపుడు కాళిదాసుని శాకుంతలములోని

శ్లో. “అమీ వేదిం పరితః క్షప్తస్థాస్థాః, సమిద్వంతఃప్రాంత సంస్తీర్ణదర్భాః
అపఘ్నంతో దురితం హన్యగంధైః, వైతానా స్త్వాం వహ్నయః పాలయంతు”
అను శ్లోకము జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది.
అలంకారము—స్వభావోక్తి.

ఉ. అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియుఁ
లచ్చియుఁ జందమామయుఁ దలంపులమానికముం దలంపఁ బై
పెచ్చులు దీనికి న్నెమరుపెట్టుచు నందినియట్టు నాకుచుం
బచ్చికఁ దెండి యున్నయది భామిని వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96.

ఈపద్యమునందుఁ గామధేవు వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా)—భామినీ—ప్రియారాలా! అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు—అప్పరసలును;
సరసామృతధారయు—రుచ్యవగుసుధారసమును; కల్పవాటియు—కల్పవృక్షముల
వరుసయు; లచ్చియు—లక్ష్మీదేవియు; చందమామయు—చంద్రుఁడును; తలంపుల
మానికము—చింతామణియును; తలంప—విచారింపఁగా; దీనికి—ఈకామధేవునకు;

అనఁగాఁ గామధేనువుతో సరిపోల్చినయెడల ననుట); వైపెచ్చులు—స్వల్పముగు చిల్లరలు; పెచ్చు—నాశైములను మార్చునపు డధికముగా నిచ్చుచిల్లర); అనఁగా నిచ్చటఁ దక్కువైనవని భావము; ఇవియన్నియు ఊరసాగరమునం బుట్టినను నన్నిటిలోను గామధేనువే గూహితత్వమున హెచ్చని తాత్పర్యము; నెమరువెట్టుచుక—నెమరువేయుచు; (గోమంథమును సంస్కృతపదమున కిది యర్థము); నందిని—నందినియను పేరుగల తనమాడయొక్క; అనుకొన—మెడను; నాకుచుక; పచ్చికక—పచ్చికయందు; తెండియున్నయది—పరుండియున్నది. ‘పండియున్న’దనియుఁ బాఠాంతరము కలదు; ఆపాఠమునకును నిదేయర్థము; ‘పండియు’ అని రూపాంతరము. దీనికిఁ గర్తృపదము ‘వేలుపుటాపు’ అను ద్వితీయాంశమునుండి ‘వేలుపుటాపు’ అను ప్రథమాంతముం దెచ్చుకొనవలయును. అట్టివేలుపుటాపును జూడు మని భావము.

ఈపద్యమునం దలంకారము మిక్కిలిచక్కనిస్వభావోక్తి. ఈపద్యమునం దచ్చతెనుఁగుపదములు బహుళములు. కైశికీన్మృత్తి. కోమలార్థపదసందర్భము గలరసన కైశికీన్మృత్తి యనంబడు. ప్రసాద మనుకొన్వేగుము.

నా క వ ర్ణ న ము

చ. కనకమహీధరేంద్రు నలికస్థితపర్వతరాజపట్టబం
ధనమును బోనికోటయు ఘనం బగుతన్మృగటాబుకైవడిం
దనరెడు వైజయంతమును దవ్వలఁ గానఁగ వచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హాసనమాత్రకురంగలోచనా. 97

ఈపద్యమునందును బైమాఁటియందును స్వర్గవర్ణనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) హాసనమాత్రకురంగలోచనా—ఏకసంవత్సరమాత్రపుఁబ్రాయము గల బింగిపిల్లకన్నులనంటి బెళుకుఁగన్నులు గలదానా; అనఁగా నొకయేడు వయస్సు గల బింగిపిల్లయొక్క కన్ను లెట్లు తెళుకుబెళుకుగా నుండునో యట్టి మనోహరములగుకన్నులు గలదానా యని యర్థము; కనకమహీధరేంద్రు—పర్వతశ్రేష్ఠముగు నీమేరువుయొక్క; అనిక—బంధనమునుబోని—అలిక—ఫలభాగమునందు; స్థిత—ఉన్న; పర్వత; రాజపట్ట—పర్వతరాజునెడుబిరుదుయొక్క; బంధనమునుబోని—కట్టినకట్టువలె నొప్పెడు; కోటయుంక—కోటయును; ఘనంబగు వైజయంతము—ఘనంబగు—పెద్దదియును; వైజయంతమును—వైజయంతమును పేరుగల ప్రాసాదమును; దవ్వల—నూరమునందు; కానఁ

వచ్చెన్—కనఁబడుచున్నది; వర్తమానార్థమునందు భూతార్థము ప్రయోగింపఁబడియె.
ఇది యనిమిష రాజధాని—ఇది యమరావతి.

ఉ. శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం

బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్లు లు

త్తాలదుకూలకల్పితపతాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్యది

కృపపురంబులో యనఁగఁ బార్శ్వములం దివిషద్విమానముల్. 98

(వ్యా) కమనీయమహానుభావతః—రమ్యమగుప్రాభవమునందు; శ్రీలఁ—సంపదలచే; చెలంగు—ప్రకాశించుచున్నది; ఈసురపురిఁ—ఈస్వర్గమును; బోలఁగ లేక—సరిరాక; ఓటములఁబొంది—పరాజయములను బొంది; భజింపఁగ వచ్చినట్లు—దీనిని (ఈస్వర్గమును) నేవించుటకై వచ్చినట్టి; అన్యదికృపపురంబులో యనఁగఁ—అగ్ని మొదలగు నితరదిగధి పతులపురంబులో యన్నట్లు; పార్శ్వములఁ—స్వర్గముప్రక్కలయందు; దివిషద్విమానముల్—దేవతలవిమానములు; ఉత్తల.....పతాకలతోఁ—ఉత్తల—మిక్కిలి పొడవగు; దుకూలకల్పిత—పట్టువస్త్రములచే నిర్మితములైన; పతాకలతోఁ—ధ్వజములతో; కడుఁ—మిక్కిలి; ఒప్పుఁ—ప్రకాశించుచున్నది; అనఁగా స్వర్గప్రాంతములందున్న విమానములు మహత్వమునందు స్వర్గమునకు నోడి వీనిని నేవించ వచ్చిన యితరదిగ్పాలకులపట్టణములో యన నొప్పె నని భావము.

అలంకారములు—హేతుత్పేక్ష—అతిశయోక్తి.

మ. మరలక జన్యభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల

ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రు లు

ధ్వరభవపాశబంధములఁ ద్రుంచినయోగికులావతంసు లీ

సురపుర కామినీవదన చుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్.

99

(వ్యా) జన్యభూమిఁ—యుద్ధరంగమునందు; యుద్ధ మాయోధనం జన్యం—అని యమరుడు; మరలక—వెనుదీయక; అణుమాత్రభయంబును లేని—కొంచెమునుభయంపడని; వీరులు—శూరులు; అధ్వరములు—యాగములను; భూసురేంద్రులు—బ్రాహ్మణులు; ఉద్ధుర.....వతంసులు—ఉద్ధుర—దట్టములైన; బలిష్ఠములైన; భవపాశబంధములఁ—సంసార మనెడుకట్టుతొల్లను; ద్రుంచిన—త్రెంచిన; యోగికులావతంసులు—యోగిశ్రేష్ఠులును; ఈసుర.....మానసుల్—ఈసురపుర—ఈస్వర్గమందలి; కామినీ—(దేవత) స్త్రీలయొక్క; వదన—ముఖములను; చుంబనమాత్ర—

ముద్దుపెట్టుకొనుటచేతనే; కృతార్థమానసుల్—నెఱవేర్చబడినకోరికలు గల మనసులు గలవారలు; అనగా ధన్యహృదయులై యనుట; ‘అయి, వెలయుదురు’ అని క్రియా పదములధ్యాహార్యములు.

(వి) ఈపద్యమునందు ‘ఈసురపురకామినీపదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్’ అనుచోట ‘ఈ’ అను విశేషణము ‘సురపుర’ యను పదముతో నన్వయించినంగాని యుగముసాసగదు. ఇట్లు సంస్కృతసమాసఘటితశబ్దములలో నేకదేశముందు (అనగా చొకభాగమునందుమాత్రము) నన్వయించునటులు సమాసమునకు ముందుగా వేటగు విశే ణమునుగూర్చుట యేకదేశాన్వయంబనబడును. దీనిని లక్షణశాస్త్రవేత్తలు సరి యని యంగీకరింపరు. అయినను సా పేక్షచుగు పట్టులలో నిటు లేకదేశాన్వయమును మహాకవులు కొన్నియెడలఁ గూర్చుటయుఁ గలదు.

ఆ-2-70 ఏ పద్యముయొక్క వ్యాఖ్యానముం గాంచునది.

‘యోగికులావతంసులఁ’ అని పాత మున్నచో నీయేకదేశాన్వయదోషము నివారిత మగును; అర్థహీనియును లేదు.

శా. సారంగాక్షులచూపుచోటగముల స్వస్థిండల న్మోహదు

ర్వారావర్తముల న్యునింగి దరిఁ జేర న్రాక యుప్పొంగు సం

సారాంభోనిధి సత్క్రియాతరణి నిశ్శంక న్నము తీర్ణఁ డై

చేరు న్నజ్జననావికుండు మదిరాక్షి యూపురదీప్తముఁ.

100

(వ్యా) మదిరాక్షి—(మదకరములగు)మోహ జనకములగుకన్నులు గలదానా; ఇది సత్యభామకు సంబోధనము; ‘మదిరాక్షిచుదాననార్పితం మధుసూత్యారసవత్కథను మే’ అని రఘునంశము-8 సర్గ. 68 శ్లోకము. మదిరాక్షి—ఖంజన మను పిట్టలనంటి కన్నులు గలది యనియు నర్థము చెప్పనగు; సజ్జననావికుండు—సత్పురుషుఁడను పడనఁ నోలువాఁడు; సారంగాక్షుల.....చోటగములఁ; సారంగాక్షుల—జింకకన్నులనంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క; చూపు—చూడ్కు లనెడు; చోటగములఁ—మత్స్యముల గుంపులయందును; ఇచట “చొట్టగములఁ” అని పాతాంతరము గలదు; చొట్టి, చోట, లెండును సమానార్థకములు; రూపాంతరములు; ప్రాచీన ముద్రితగ్రంథములందు ‘చోట గము’ లనియే యున్నది; ‘ప్రామినుకులదొంగఁ బాతాళకుమారంబు చొటఁబాటి చీటిన చొట వీన’ అను ప్రయోగ మిగ్రంథమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున నున్నది; ‘చోట’ యనుపదము నాతికటువుగా నుండుటచే నాపాతమే సరసంబని తోచెడి; చన్ద్రొండ లఁ—చన్నులనెడుకొండలయందును; మోహదుర్వారావర్తములఁ—మోహ - భ్రాంతి

యనెడు; దుర్వార-తొలగించుట కశక్యము లగు; ఆవర్తములకొనుల్ల యందును;
మునిగి—; దరికొగట్టును; చేరక రాక—చేరనియ్యక; ఉప్పొంగు—విజృంభించు;
సంసారాంభోనిధిక—సంసార మనెడుసముద్రమును; సత్ప్రియా తరణిక—సత్కర్తృము
లనెడు పడవచేత; నిశ్శంకక—నిర్భయముగా; సముత్తీర్ణుడై—దాటి; ఈ పురద్వీప
ముకొ—ఈపట్టణ మనెడుదీవిని; (అనగా స్వర్గము ననుట); చేరును—చొచ్చును;
అలంకారము—సావయవరూపకము.

క. అని నాకపురమహత్వము

వనితకుఁ దెలుపుచును హర్షవశమానసుడై

దనుజకులవైరి చని యొ

య్యనఁ గాంచనమేదిసీధరాగ్రహ్నిణిక.

101

(వ్యా) నాకపుర—స్వర్గముయొక్క; కాంచనమేదిసీధరాగ్రహ్నిణిక—పేరు
పర్వతశిఖరప్రదేశములందు; ‘దనుజకులవైరి’ అను కర్తృపదము 103-వ పద్యమునందలి
‘దనుడెంచెక’ అను క్రియాపదముతో నన్వయము.

చ. పతగవిభుండు మింటిపయి భుజలికా మురళీ సుడాల వ

ల్లితముల రా నెదుర్పడినభేదరవర్గము లోనరించి య

ద్భుతముగ మ్రొక్కు లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచు వదాన్యనైచికి

శితఖురటంకచంద్రకిత సిద్ధసరి త్తటమార్గసీమలక.

102

(వ్యా) పతగవిభుండు—గరుత్మంతుడు; భుజలికా మురళీ సుడాలవల్లితములక—
ఈ పేరులు గల గమనభేదములతో; రాక—రాగా; ఎదుర్పడిన—ఎదురుగా వచ్చిన;
భేదరవర్గము—దేవతలగుంపులు; ఓసరించి—ఒదిగి; మ్రొక్కుకొనుచున్నారనిపఁగా;
లేనగవుతోఁ గనుఁగొంచుకొనుచుండవలసినంతో పీఠించుచు; ‘దనుజకులవైరి’ అను
పూర్వపద్యమందలికర్తృపదముతో నన్వయము; వదాన్య.....సీమలక—వదాన్య
నైచికి—కామభేసువుయొక్క; (వదాన్య—ఈవి, నైచికి—ఆవు); శిత—వాడి యగు;
ఖుర—గిట్టులనెడు; టంక—ఉలిచేత (ఆయుధముచేత); చంద్రకిత—గుండ్రమగు చిన్నపల్ల
ములుగా నేర్పబడెడివి; సిద్ధసరి—ఆకాశగంగయొక్క; తట—తీరమందలి; మార్గ
సీమలక—మార్గప్రదేశములందు; వైపద్యములలోని ‘దనుడెంచెక’ అను క్రియాపదముతో
నన్వయము.

క. సరసబిసవిసరముహూరా

హరణోద్ధరహంససంసదారవదీర్ఘి

కరణచణగంధవహములు

శరీరములనేద దేర్ప జనుదెంచె రహిణ్.

103

(వ్యా) సరస.....గంధవహములు—

సరస—రసవంతములైన ; బిసవిసర—తామరతూడులయొక్క సమాహములను ; ముహూ—మాటిమాటికి ; ఆహరణ—గ్రహించుట చేత ; తినుటచేత నని యర్థము ; ‘ముహూర్ధరణ’ అనియుఁ బాఠము కలదు. అద్దానికిని నిదియే యర్థము. ఉద్ధర—చెల రేగుచున్న ; హంససంసత్—హంసల సమాహముయొక్క ; ఆరవ—ధ్వనులను ; దీర్ఘి కరణ—పొడిగించుటయందు ; చణ—సమర్థములయిన ; గంధవహములు—వాయువులు ; శరీరములనేదఁ దేర్ప—తమ దేహములయందలి శ్రమములఁ బోగొట్టఁగా ; రహిణ్—విలాసముతో ; చనుదెంచె—వచ్చెను ; తాత్పర్యము నుగమము.

‘అని నాకపుర మహత్త్వము’ అనుపద్యము మొదలీపద్యమునఱకు నొకటే యన్వయము గాన విశేషక మని యెఱుంగునది.

శా.సమ్మర్దక్షమ ధీనిబంధనవిధానంక్రందానాచార్య శూ

రమ్మన్యచలవజ్రపాత జగతీరఘ్నంబుజాతౌ శర

ధ్యమ్మార్గస్థ దశాస్యరాజ్యసమసహ్యప్రోద్భవాతీరభా

గుమ్మత్తూరుశివసముద్రపురవప్రోహ్మలనాడంబరా.

104

(వ్యా) సమ్మర్దక్షమ—సమ్మర్ద—యుద్ధమును ; క్షమ—ఓర్పువాఁడా ; (అనఁగా యుద్ధమునందు వెనుదీయనివాఁ డనుట) ; ధీని.....చార్య—ధీనిబంధనవిధా—బుద్ధిప్ర సరణవిధానంబునందు ; సంక్రందనాచార్య—ఇంద్రునిగురు వగు బృహస్పతివంటివాఁడా ; (అనఁగాఁ బ్రజ్ఞావిశేషంబున బృహస్పతికి సమానుఁడనుట) ; శూర.....వజ్రపాత—శూరమ్మన్య—శూరులని తమ్ముభావించుకొనువా రనెడు ; అచల—పర్వతములకు ; వజ్ర పాత—వజ్రాయుధపుదెబ్బ యైనవాఁడా ; శూరమ్మన్యఁడు—తాను శూరుఁడు కాకున్నను దన్ను శూరుఁడని తలఁచుకొనువాఁడు ; దీనికి రూపాంతరము ‘శూరమాని’ ; జగతీ రఘ్నంబుజాతౌ—జగతీ—లోకములను ; రఘ్న—కాపాడుటయందు ; అంబుజాతౌ—విష్ణువు నంటివాఁడా ; శరధ్య.....నాడంబరా— ; శరధి—సముద్రముయొక్క ; అమ్మార్గస్థ (అప్ + మార్గ) నీళ్ల మధ్యమునందున్న ; దశాస్యరాజ్య—రావణునియొక్క రాజ్యమునకు ;

అనఁగా లంకాపట్టణమునకు; సమ-తుల్యమైన; సహ్యాప్రోద్భవా-(సహ్యాద్రియందుఁ బుట్టిన) కావేరీనదియొక్క; తీరభాగ-గట్టునం దుండెడు; ఉమ్మత్తూరు శివసముద్ర పుర—; ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రము అను పట్టణములయొక్క; వప్ర-ప్రాంతము లను; ఉమ్మాలన-పెళ్ల గించుటయొక్క; ఆదంబరా-విజృంభణము గలవాఁడా.

క. తిరుమల దేవీవల్లభ

కరుణామయహృదయ రాజకం తీరవ యీ

శ్వరనరసభాపురందర

వరనందన బాసదప్పవరగండాంకా.

(వ్యా) భూపురందర-భూమికి నిండ్రుడు, అనఁగా మహిపతి; బాసదప్ప వరగండాంకా-బాసదప్ప యనువానిని జయించినవాఁ డనెనుతిరుదు గలవాఁడా.

స్త గీతి

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్మజా

భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా

త్యాగవిద్యానిషద్యాయితప్రాభవా

సాగరాంతక్షమాసంపదేకాస్పదా.

(వ్యా) నాగమాంబా.....త్మజా—నాగమాంబా—నాగమాంబయనురాణికి; అధిభూ-అధిపతియైన, అనఁగా భర్తయగు; అధిభూర్నాయకో శేతా అని యను రుఁడు; నారసింహ-నరసింహరాజుయొక్క; ఆత్మజా-కుమారుఁడా; భోగ.....సంక్రందనా—భోగలీలా-భోగవైభవములచేత; పరాభూత-తిరస్కరింపఁబడిన; సంక్రందనా—దేవేంద్రుఁడు గలవాఁడా; అనఁగా భోగమున దేవేంద్రుని నతిశయించినవాఁ డనుట; త్యాగ.....ప్రాభవా — త్యాగవిద్యా — ఇచ్చుటయను విద్యకు; నిషద్యాయిత—అంగడివలె నాచరించుచున్న; ప్రాభవా—మహిమగలవాఁడా; ఆపణస్తు నిషద్యాయాం అని యనురుఁడు; అనఁగా గృష్ణదేవరాయల మహిమమునుండి యితరులు త్యాగవిద్యకు సేర్పుకొందురని భావము; సాగ.....దేకాస్పదా—సాగరాంత-సముద్రములే యెల్లలుగాఁగల; క్షమా—భూమియొక్క; సంపత్—విశ్వరథములకు; ఏకాస్పదా—మఖ్య సానమైనవాఁడా; అనఁగా సముద్రములవఱకుఁ గల సర్వభూముల కధిపతియై మహా శ్వర్యసంపన్నుఁ డనుట.

ఈవృత్తము ప్రగ్విణి.

లక్షణము—ప్రతిపాదమును నాలుగు ర గణములును మూడవ గణము మొదటి
యక్క—రము యతిస్థానమును గలది.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
నందిసింగయామాత్యపుత్త్ర) కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాశహరణం
బను మహాప్రబంధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీననాథ నిరంతరభజన నాగపూడిగ్రామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్త్ర) సూక్తిపరితోషితార్య కుష్వస్వా
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాశహరణం
మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమలోల్లాసంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

—ఓ—

తృతీయాశ్వాసము

—

క. శ్రీమహితగేహ యుత్కల

భూమిధవదర్పహరణభుజసార సుధా

ధామకులజలధికౌస్తుభ

రామాపాంచాల కృష్ణరాయనృపాలా.

1

(వ్యా) శ్రీ—సంపదలచేత; మహిత—పూజితమైన, గౌరవింపబడిన; గేహ—
గృహము గలవాడ; ఉత్కల.....సార—ఉత్కలభూమిధవ— ఉత్కల దేశపు
రాజయొక్క; దర్ప—గర్వమును; హరణ—పోగొట్టిన; భుజసార—భుజబలము కల
వాడ; సుధా.....కౌస్తుభ—సుధాధామ—చంద్రునియొక్క; ‘ద్వయోస్తు గౌర్న పుం
స్యర్చి నేజోధామమహోవిభా’ అని యమరుడు; కుల—వంశమునెడు; జలధి—సముద్ర
మునకు; కౌస్తుభ—మహావిష్ణువుయొక్క కౌస్తుభమువంటివాడ; అనగా— జంద్రవంశ
కులతలకుడా యనుట; రామాపాంచాల—రామా—(రసికురాండ్రు) యువతులకు;
పాంచాల—పాంచాలుడను పేరు గల కామశాస్త్రక్రొత్తాతిపురుషుడ; అనగా యువ
తులను సంతరింపజేయువాడని భావము; కృష్ణరాయనృపాలా—కృష్ణరాయమహీపతి.

పురుషజాతులు నాలుగు. పాంచాలుడు, కూచిమారుడు, భద్రుడు, దత్తుడు,
అని. పాంచాలపురుషలక్షణము :—

“దేవతాగురుపూజలఁ జేలువాడు, ఏకపత్నివ్రతుండు వివేకశాలి
దానమును నుబ్బువిద్యయుఁ దనరువాడు, పురుషవర్చుండు పాంచాలపురుషుడగును.”
—అని కామకళానిధి.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితిశ

వరున కిట్లను నమ్మానివల్ల భుండు

గగనగంగాప్రతీహితకంఠభూమి
నల్లనల్లన నేత్రెంచు నవసరమున.

2

(వ్యా) ఉపకంఠభూమి—సమీపప్రదేశమునందు.

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై
త్యాంతకురాక దా నెఱిగి యభ్రమువల్ల భు నెక్కి సంభ్రమా
క్రాంతమనస్కుడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుఁడుం దిశా
కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వంగన్. 3

(వ్యా) మఘవుండు—ఇంద్రుడు; అభ్రమువల్ల భు—విరావతమును; (అభ్రమువు—విరావతము భార్య కేరు); జయంతుఁడు—ఇంద్రుని కుమారుని కేరు; దిశా—కాంతులు—అగ్నియమవరుణాదిదిక్పతులు; గణికా—శేష్యులు.

చ. అమరవిభండు దూరమున నంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో
గ్గమమునఁ జేత్రయంకుశముఖింబునఁ గుంభము లూఁది కుంచితా
గ్రిమచరణంబున న్మదకరిక డిగి యంసవిలంబికల్పచే
లము నడుమ నిగించుచు నిలానిహితాత్మశిరగిరిటుండై. 4

(వ్యా) అంకుశముఖింబున—అంకుశముయొక్క—కొనచేత; కుంభము లూఁది—విరావతముయొక్క—కుంభస్థలముల నదిమి; (అనఁగాఁ దాను దిగుటకై యైరావతమున కించుక పాదమును పంచుటకై చేసినసంజ్ఞ); కుంచితా.....చరణంబున—కుంచిత—పంపఁబడిన; అగ్రిమచరణంబున—ముందటికాలివలన; అంస—మూఁపునందు; విలంబి—వేలచున్న; కల్పచేలము—కల్పవృక్షపుఁబట్టుతోఁ జేయఁబడిన వస్త్రమును; నడుమన్ బిగించుచు—నడుమునందుఁ గట్టుచు; ఇలా.....కిరీటుండై—ఇలా—భూమియందు; నిహిత—ఉంచఁబడిన; ఆత్మశిరః—తనశిరస్సునందలి; కిరీటుండై—కిరీటుము గలవాడై; నమస్కరించి యనుట; ఏనుఁగుపైఁగూర్చున్న వారు దిగవలసినప్పుడు దిగుట కనుకూలముగా నయ్యేసఁగు మోఁకాఁటించుట యనఁగా ముందటిపాదము నించుక పంచుట స్వభావము.

(వి) పూజ్యులు ఎచ్చినప్పుడు వారికంటెను జిన్నవారు లేచి ప్రత్యుత్థానము చేసి మూఁపున వ్రేలుచున్న యాత్మరీయంబును నడుమున బిగించికట్టుచు నతనిపాదంబులు శిరంబు సోఁక రెండుచేతులం బట్టుకొని స్వనామోచ్చారణపురస్కరంబుగాఁ బ్రణా

నుంబు చేయుట యార్యధర్మము. దీనివలనఁ జిన్నవారికి శ్రేయోభివృద్ధి కలుగును.

అలంకారము—పర్యాయోక్తి.

చ. జడిగొని సమ్మదాశ్రుకణజాలము లొల్కుఁగ రోమహర్షముల్
బడిబడి మేనఁ బాదుకొన భక్తినివేశతరంగితాత్ముఁడై
యడుగులమీఁద వ్రాలె దివిజాగ్రణి తత్కుశలంబు నెమ్మితో
నడిగెఁమరీతి మాళికుసుమాగతపట్పదపంక్తి మ్రోయఁగఁ. 5

(వా) జడిగొని—ఎడతెగక, అధికముగాననుట; సమ్మదాశ్రుకణజాలములు — ఆనందబాష్పబిందుబృందములు; ఒల్కుఁగ—నిండఁగా; రోమహర్షముల్—సంతోష నూచకముగు పులకలు; బడిబడి — పైపైని; మేనఁ — దేహమునందు; పాదుకొనఁ — నిండఁగా; దివిజాగ్రణి — దేవేంద్రుఁడు; తత్కుశలంబు — శ్రీకృష్ణుని ఔషమును; నెమ్మితో—శ్రీతితో; మాళి...పంక్తి—మాళి—శిరస్సునందలి; కుసుమ—పుష్పములను గుఱించి; ఆగత—రాచ్చిన; పట్పదపంక్తి—తుమ్మెదలవరుస; మ్రోయఁగఁ—శబ్దంపఁగా; భక్తినివేశతరంగితాత్ముఁడై—భక్తిని బొందుటచేత నాందోళితమగుమనస్సుకలవాడై; అడుగులమీఁద వ్రాలె—నమస్కరించె ననుట.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఆదనుజాపహర్తయు భుజార్గళము ల్వెసఁ జూచి యంచితా
మోదవికాసవన్నయనముగ్ధసరోరుహపంక్తిఁ బూజ ల
త్యాదరలీలఁ జేయునమరాధిపుఁ గాఁగిటఁ జేర్చె నూతనాం
భోదము సానుమచ్చిఖరము వ్రభసంబునఁ గప్పకైవడిఁ. 6

(వా) ఆదనుజాపహర్తయు—ఆ కృష్ణుఁడును; అంచితా...పంక్తి— అంచిత—విప్పిన; ఆమోద—సంతోష మనెడు వాసనచేత; వికాసవత్—ప్రకాశముతోఁ గూడిన; వికసించుటతోఁగూడిన యనియు నర్థము; నయన—కన్నులనెడు; ముగ్ధ—మనో హరమైన; సరోరుహపంక్తి—తామరలవరుసచేత; అనఁగా సంతోష మనెడువాసనచే తఁ బ్రకాశమనెడు వికాసము గలిగిన నయనము లనెడుతామరలచేత నని భావము; పూజ లు—సపర్యలను; అత్యాదరలీల—మిక్కిలిగౌరవముతో; చేయునమరాధిపుఁ—చేసెడు దేవేంద్రుని; నూతనాంభోదము—క్రొత్తమేఘము, నల్లనిమేఘమునుట; సానుమచ్చిఖర ము—పర్యతశ్యంగమును; రభసంబున—వేగముతో; కప్పకైవడి—కప్పనట్లు; భుజా

గృశముతో—గడియలవలె నినుదలగు బాహువులను; వెసక—త్వరతో; చాచి—ప్రసరింపఁ జేసి; కాగిటఁజేర్చెక్—అలింగనము చేసికొనెను.

అలంకారములు—‘అంచితా—పంక్తి’ అనుచో శ్లేషాత్పాపితరూపకము.

‘నూతనాంభోదము.....కప్పుకై వడిక్’ అనుచో నుపమ.

మ. అనలుం డంజలి సేసె నంతకుండు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొక్కె నిశాచారి ప్రచేతసుండు దెలచెం గేల్మోడ్చె సారంగవాహనుఁ డర్థేశుండు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటిరొండున్
వినతుం డయ్యె యదుప్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

ఈపద్యమునందు దిక్పాలకులు వరుసగాఁ గృష్ణుని నమస్కరించుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఉద్వేలప్రమోదంబునన్—అపారమైనసంతోషముతో; అనలుండు—అగ్ని; అంతకుండు—యముడు; సాష్టాంగముగావించెను—సాష్టాంగముగా నమస్కరించెను; సాష్టాంగము లెవ్వ యన—

శ్లో. ఉరసా శిరసా దృష్ట్యా మనసా వచసా తథా

పద్భ్యాంకరాభ్యాం జాసుభ్యాం ప్రణామోఽష్టాంగ ఉచ్యతే.

నిశాచారి—రక్కసుఁడు, నైర్మతుండు; ప్రచేతసుండు—సకలఁడు; తెలచెన్—నమస్కరించెను; సారంగ వాహనుండు—జింక వాహనముగాఁ గలవాఁడు, వాయువు; గేల్మోడ్చెన్—అంజలిచేసెను; అర్థేశుండు—ధనాధిపతి, కుచేరుండు; నీహారాంశుకోటిరొండున్—చంద్రునిఁ గిరిటముగాఁగలవాఁడు—ఈశానుండు; వినతుండు—నమస్కరించెను.

అలంకారము—రత్నావళి.

శా. వారిం జూచి రథాంగపాణి సరసవ్యాహరలీల స్థర.

స్మేరాపాంగవిలోకనక్రియల సంప్రీతాత్ములం జేసి గో

త్రూర్ రమ్ము గజమ్ము నెక్కు మని నాగారాత్మిపై నెక్కె దా

రారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతిఁ దూలింపఁగన్. 8

(వ్యా) రథాంగపాణి—చక్రహస్తుఁడగు కృష్ణుండు; వ్యాహర—పలుదులు; ‘వ్యాహర ఉక్తిగ్ల పితం’ అని యమరుండు; ధరస్మై—మందహాసముతోఁ గూడిన; ‘స్ఫురద్రుక్పక్షతారంయ త్తస్మైరమితకథ్యతే’ అని స్మైరలక్షణము; అపాంగవిలోకనక్రియలన్—

కైకేగంటిమాపు లనెడివ్యాపారముచేత; సంప్రీతాత్ములంజేసి-సంతోషపఱచి; గోత్రారీ-
పర్వతవిరోధియగు నిండ్రుఁడా; తారారంభ-తార,రంభ యనెడు నమరవేళ్ళలయొక్క;
కర-చేతులయందలి; చామర-చామరములనుండి పుట్టిన (అనఁగా పీచుటవలనఁ బుట్టిన);
అనిలము-వాయువు; మార్గశ్రాంతి-మార్గాయాసమును; తూలింపఁగఁ-బోఁగొట్టఁగా;
నాగారాత్మిపై నెక్కె-గరుడునిమిద నెక్కెను.

క. తక్కిన దిశాధినాథులు

నెక్కిరి నిజవాహనముల నెనఁగె హుడుక్కా

ధక్కాపటహాధ్వనము

లక్కజముగఁ బొంగి నింగి యఱచినభంగిఁ.

9

(వ్యా) హుడుక్కాధక్కా-ఇవి వాద్యవిశేషములు; పటహ-తప్పెట యను
వాద్యవిశేషము; (పీచియొక్క); ధ్వనములు-శబ్దములు; అక్కజముగఁ-ఆశ్చర్య-
ముగా; పొంగి-ఆతిశయించి; నింగి-ఆకాశము; అఱచినభంగిఁ-కూతపెట్టిన విధమున;
ఎనఁగఁ-అతిశయించెను; అనఁగా నీ వాద్యవిశేషరవములు మిన్న ముట్టెను.

అలంకారము-సంబంధాతిశయోక్తి.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధకింపురుషయక్షువసుప్రముఖామరావళిం

బాయు తొలంగు మంచు శతమన్యుఁడు సందడి వో బరాబరు

ల్నేయఁగ నల్లనల్ల నతనీకుసుమాసితదేహుఁ డేగె వై

హోయనవీధి నారదముఖామరసంయమి కీర్తనీయుఁ డై.

10

(వ్యా) ఆయెడఁ-అప్పుడు; పాయు, తొలంగుము, అంచుఁ-చారిత్రీయుఁడు,
తొలంగుఁడు, అని కేకలువేయుచు; శతమన్యుఁడు-ఇంద్రుఁడు; సందడివోఁ-సమృద్ధము
లేమందునట్లు; బరాబరుల్నేయఁగఁ-హెచ్చరికలుచేయుఁగా; అల్ల నల్లఁ-మెల్ల మెల్లఁ
గా, అనఁగా మందగమనముతో; అతనీకుసుమాసితదేహుఁడు-అతనీకుసుమ-నల్లవిసె
పువ్వులవలె; అసితదేహుఁడు-నల్లనిదేహుగలవాఁడు (కృష్ణుఁడు); వై హోయనవీధిఁ-
ఆకాశమార్గమునందు; ఏగఁ-పోయెను.

ఉ. అప్పుడు శౌరిఁ జూచుప్రమదాతిశయంబు హృదంతరంబులం

జిప్పిల సంభ్రమించి కయిసేయుతెఱం గయథాతథంబు గాఁ

గుప్తనఁ గూరి యొందోరులఁ గూడఁగ నీక కడంగి వేలుపుం

గష్పరగందు లెక్కిరి ధగద్ధగిఁతోన్నతహర్మ్యరేఖలఁ.

11

ఈపద్యము మొదలు 21 వ పద్యమువఱకు నమరరమణీమణులు కృష్ణస్వామిని దర్శనముచేయు వేడుకలు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా)మాచందీనికఁ గర్త కష్పరగందులు; అనఁగాఁ జూడవలయు ననెడు; ప్రమదాతిశయంబు—తొత్పక్వము; చిప్పిలఁ—నిండఁగా; కయినేయు తెఱంగు—అలంకరణరీతి; అయథాతథంబుగా—తఱుమాటుగా; యథాతథము—సత్యమైనది, అనఁగా ఋజుసరణి; ‘యథార్థంతు యథాతథమ్’ అని యమరుఁడు; కుప్తనఁగూరి—గుంపులు గూడి; వేలుపుంగష్పరగందులు—సురకామినులు; (కష్పరగంది—కర్పూరగంధి శబ్దభవము; అనఁగా ఘనసారమువంటిసువాసన గలది).

చ. అలఁదినచందనంబు వృథ యాఁ జెమరింపఁగ నమ్మదాశ్రులఁ

దొలఁచినయట్లు వోయెడుఁ గనుంగవకాటుక బేటు లెత్తుఁ జె:

క్కుల మకరీవిలాసము గగుర్పొడువ న్నరిఁ జూచువేళ నో

చెలి కయినేయకమ్మ యని చేడియ యొక్కతె పిల్చె నచ్చెలిఁ. 12

(వ్యా)హరిఁ జూచువేళ—; అలఁదినచందనంబు—గందపులూఁత; చెమరింపఁగ, వృథయౌ, అని యన్వయము; అనఁగాఁ జెమర్చుటవలన గందపులూఁత చెడిపోవు నని భావము; కనుంగవకాటుక; సమ్మదాశ్రులఁ—ఆనందబాష్పములచేత; తొలఁచినయట్లు—తుడిచినట్లు; పోయెడు—వ్యర్థమగును; చెక్కులఁ, మకరీవిలాసము—చెక్కిళ్లయందు లిఖించిన మకరికాప్రతరచన; గగుర్పొడువఁ, పేటులెత్తుఁ—రోమాంచములుగలుగుటచేఁ జెళ్లులుగా లేచిపోవును; ‘కావునఁ’ అనుపద మిటు సభ్యాహర్యము; ఓచెలి—ఓసఖి; కయినేయకమ్మ—అలంకరింపఁవలదమ్మా; ఇందలి ‘కయినేయకమ్మ’ అను పదము తనకునలంకరింపవలదని సఖితోఁ జెప్పినట్లయినను, ‘నీ వలంకరించికొనకుము’ అని తననెచ్చెలితోఁ జెప్పినట్లయినను నూహింపఁదగియున్నది.

ఈపద్యమునందు సురతరుణులు మహాపురుషులక్షణ లక్ష్మీతుండగు కృష్ణునిఁ జూచునపుడు తమకున్నేవోగదనుము మున్నగుసాత్త్వికోదయములు నిక్కముగాఁ గలుగఁగలవని నిశ్చయించిన తెఱంగు నూహింపఁబడినది.

ఇట సాత్త్వికభావలక్షణములు వివరింపఁబడుచున్నవి.

సత్త్వమనఁగా.—

క. పరగతసుఖదుఃఖాదుల, నరయఁగ భావించి యట్లు యలరుట సత్త్వ
స్ఫురణము తద్భవభావము, లరయఁగ సాత్త్వికము లయ్యె నవి యెట్లున్నట్.

—అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

సాత్త్వికభావము లేనిమిది:—

శ్లో. స్తంభః బ్రళయరోమంచా స్వేదోవైవర్ణ్యవేషభూ,
అశ్రువైస్వర్య మిత్యస్తా సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.

పీనిలక్షణములు:—

ఉ. స్తంభ మచంచలత్వ మవశత్వమగుం బ్రళయంబు దృగ్బల
జ్వంభణ మశ్రు వాఁ జెమట స్వేదము గద్గదవాక్యవైఖరీ
గుంభము విస్వరత్వము తగుంబులకం బన రోమహర్ష జా
రంభము కంపమా వడఁకు రామకుఁ బాండురుచుల్వస్వత్.

—అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

చ. వనిత యొకర్తు మున్నొని గవాక్షతలంబున నింతు లుండుటం
గనుఁగొనఁ జోటు లేమి నొకకార్యముపేరిట బాల నోర్తు వం
చనఁ దొలఁగంగఁ బిల్చి రభసంబునఁ దత్సతిజాలకంబు చే
కొని హరిఁ జూచెఁ గేకిసలు గొట్టుచు బోటులు దాని నవ్వఁగఁ.13

(వ్యా) మున్నొని — తనకంటె మున్నుగాఁ జని; గవాక్షతలంబునఁ — కిటికీ
యందు; ఇంటులుండుటఁ — ఇతరవనిత లుండుటవలన; కనుఁగొనఁ — చూచుటకు
(శ్రీకృష్ణుని దాను జూచుట కనిభావము); చోటులేమిఁ — స్థలము లేనికారణముచే; వనిత
యొకర్తు — ఒకచుగువ; ఒకకార్యముపేరిటఁ — ఒకానొకపనినెసమన (ఏదో యొక పని
యున్న దని కల్పించి యనుట); బాలఁ, పీల్చుట — ఒక పిన్నవయసుపడుచును;
వంచనఁ — కపటముతో; తొలఁగంగఁ, పిలిచి — దూరముగా నుండి యిటురావే యని
పిలిచి; రభసంబునఁ — వేగముతో, తటాలున; (పరువెడి యనుపద మధ్యాహార్యము);
తత్సతిజాలకంబుఁ — అంతవఱకు నాపడుచు నిలిచియుండిన గవాక్షభాగమున; చేకొని —
పట్టుకొని; (అనఁగా నాపడుచు పట్టుకొనియుండిన గవాక్షపుఁగమ్ములను బట్టుకొని);
బోటులు — తక్కినయువదలు; కేకిసలుగొట్టుచుఁ — చప్పటలుకొట్టుచుఁ, దాని
నవ్వఁగఁ — ఏమటిపోయినయాపడుచును గేలినేయఁగా; హరిఁ జూచెఁ, అని యన్వ
యము.

(వి) ఇక్కడ 'బాలక' అను పదముచే పంచనార్హ యగు ముగ్ధ యని యెఱుంగునది. ప్రోడయయ్యెనేని నావనిత చేసినతంత్రమునకు లోబడియుండదుగదా.

బాల—పదియాఱుసంవత్సరములకు లోబడిన వయసు గల కన్యక; ముప్పది వత్సరములవఱకు యవతి (తరుణి) యనియు నేబదియయిదు వత్సరములవఱకుఁ బ్రౌఢ యనియు నామీదట వృద్ధయనియు సంజ్ఞలు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

యావత్ పోడకేసంఖ్య మబ్బ ముదితా బాలా తత స్త్రింశతం
తావత్సృత్యతరుణీతిబాలాశిఖై స్సంఖ్యాతు యావద్భవేత్
సా ప్రాణే త్యభిధీయతే కవివరై ర్వృద్ధా త దూర్ధ్వం స్మృతా
సింద్యా కామకలాకలాపవిధిషు త్యాజ్యా సదా కామిభిః॥

అలంకారము.—పరికరము.

ఈ పద్యమునందు హాస్యరసము మనోహరముగా వర్ణింపఁబడినది.

ఉ. కాళీయభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ
లాలక యోర్తు గంధసలిలార్ద్రకంచులు చన్నదోయిపై
వ్రాలిన సందిటం బొదివి రాజపథంబున కేగుదెంచె గో
పాలకమూర్తిఁ గాన శిఖిబర్హము కానుక దెచ్చెనో యనన్. 14

(వ్యా) నీలాలకయోర్తు—గల్లనికురులగల యొకవనిత; కాళీయభేదిఁ జూచు తమకంబునన్—శ్రీకృష్ణునిఁ జూడవలయునను కాతుకముతో; మజ్జన మాడియాడి—తనిని దీఱి స్నానముచేసి; అడి, అడి—వీసప్సయందు ద్విరుక్తి; గంధసలిలార్ద్రకంచులు—పరిమళోదకముచేఁ దడిసిన వెండ్రుకలను; సందిటంబొదివి—సందిలియం దిఱికించికొని; శిఖి బర్హము — నెమలిపింఛమును; శ్రీకృష్ణమూర్తిని 'గోపాలకమూర్తి' యని చెప్పుటచే నాతనికిఁ బ్రియ మగు శిఖిబర్హమును గానుక దెచ్చుట చమత్కారము.

'నీలాలక' యనుపదము సాఖిప్రాయము.

అలంకారములు—పరికరము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. ఉన్నతసౌధ మెక్కి యన్మతోదరి యొక్కతె సద్మనాభుఁ జూ
డ నిజదేహవల్లక గడల్కొను సాత్త్వికలీలఁ జూచు నా
పన్నసఖిజనంబు గని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునం
గన్నియలార మే న్బడలెఁ గంటిరె నాకని బాంకె నేర్పునన్. 15

(వ్యా) అన్యతోదరియొక్కతె-అసత్యచుగునడుము గలది; అనగా మిక్కిలి సన్నమగు నడుముగలవని భావము-అన్యతశబ్దమిచ్చటఁ గృతార్థకము; నిజదేహావల్లిక-తీగవలెఁ గోమలముగానుండు తనశరీరచుండు; కడల్కొను-అతిశయించిన; సాత్త్విక లీలక-సాత్త్వికవిలాసమును; ఆసన్నసభీజనంబుక-సగ్గజన చెలికత్తియల మొత్తంబును; సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునక-మేడపై కక్కుటవలనియాయాసముచేత; మేన్మడలెక-శరీర మలసటఁ జెందెను; ఇవట గ్లాని యను సంచారిభావము. .

‘బాంకె’ అని చెప్పుటచేత ‘అవహిత’ యను సంచారిభావ మరయునది. అని హిత యనగా నాకారగోపనము.

‘అవహితాశు లజ్జాదేర్హద్యాకారగోపనం’ అని ప్రమాణము.

అలంకారము-వ్యాజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వే తొకయింతికి నైన లేదె త్రో
పాడెద వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయి తీవు వె
బ్రోడవు గాన నిన్నె కనుఁబో యతఁ డెవ్వరి జూడఁ డంచు నో
నాడె నపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీసునక. 16

(వ్యా) త్రోపాడెదవు-త్రోయుచున్నావు; మచ్చరము-పగ; వెబ్రోడవు-మహాప్రాధురాలవు; నిన్నె కనుఁబో, అతఁడెవ్వరి జూడఁడు-నిన్నుఁ దక్కు నితరుల వేరినిఁ గృష్ణుఁడు చూడఁడునుమా; ఈ మాటలు కేవల మీర్వానూచకములు; నోనాడెక-నొవ్వఁబలికెను; నిందించె నని భావము.

ఈపద్యమునం దిసూయ యను సంచారిభావ మరయునది. పకోత్కరాసహనత్వ మనూయ.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని మ్రానుపాటు మై
నెలకొన నున్నచో నడలు నీవిక లేఁజెమ రంటి నిల్పె నం
జలిపిపూర్ణలాజలను సాధ్వసకంపము దాన చల్లె న
చ్చెలువకు సాత్త్వికోదయము చేసిన మే లిక నేమి చెప్పుదుక. 17

(వ్యా) మ్రానుపాటు-అవశత్వము; (ఇక్కడ స్తంభమును సాత్త్వికభావము); మైనెలకొనక-దేహమునంచుఁగలుగఁగా; నడలు నీవిక-జాతినపోకముడిని; లేఁజెమ రంటి-చిటుచెమ్మట యొడవి; నిల్పెక-నీవినిఁ బూర్ణముగాజాతీపాకుండనిలిపెనని

భావము; ఇక్కడ స్వేదమును సాత్త్విక భావము; అంజలిపరిపూర్ణ లాజలను — దోయిట నించిన పేలాలను; (మంగళార్థము లాజలను జల్లుటయూచారము); 'అవాకిరక్ష బాలలతాః ప్రసూనై రాచారలాక్షై రివసౌరకన్యాః' అని రఘువంశము; సాధ్వసకంపము—భయముచేఁ జూడమిన పడఁకు; తానవల్లె—లాజలను దనప్రయత్నములేకయే య్యముగాఁ గృష్ణుని పైఁ జల్లెనని భావము.

ఇక్కడ వేపథు వను సాత్త్విక భావము.

క. మోషమునైన నె రోషభియాదులనేరియును గంప మధికంబగు దా
నేదేహి దేహమున నది, మేదిని వేపథువనంగ మెఱయుచునుండుఁ.

—అని వేపథులక్షణము.

క. మదవతి యొకతె పరాకునఁ

బదాంగదము కంకణముగఁ బాణిఁ దొడిగె న

✓ య్యదుఃస్వల్లభుఁ గనుఁగొనుచుం

దది నదియును మేను వొంగి తుత్తుము రయ్యె.

18

(వ్యా) మదవతి—మదిముగల యొక యంగన (ప్రాధవనిత); కామాతిశయము గల యంగనయని భావము; అయ్యదుఃస్వల్లభుఁ గనుఁగొనుచును—కృష్ణునిఁగాంచుచు; పరాకునఁ — ప్రమాదముచేత; పదాంగదము—కాలియందెను; కంకణముగఁ—కడియముగ (భావించి); పాణి, తొడిగె—హస్తమునందు ధరించెను; తుడిగె—పిదప; అదియు—పాణియందుఁ దొడిగినపాదాంగదమును; మేను వొంగి—కేరీర ముట్టి; తుత్తు మురయ్యె—తునియలై పగిలిపోయెను; తుత్తుమురు—తుమురు + తుమురు; ఇచట విధ్రు మనుశృంగారచేష్ట వర్ణింపఁబడినది.

విధ్రుమనునగా మోహపారవశ్యమువలనివేగముచే భూషణములను వ్యత్యస్తముగా నిడుకొనుట. విధ్రమలక్షణము:—

త్వరయా హర్ష రాగాదే ర్దయితా గమనాదిషు,
అస్థానే భూషణాదీనాం విన్యాసో విభ్రమో మతిః

—అని సాహిత్యదర్పణము.

ప్రియాగమనవేశాయాం మదనావేశ సల్లభమాత్,
విభ్రమో గంభ హారాది భూషాసాన విపర్యయః.

—అని రసార్ణవ సుధాకరము.

పాదనూపురములను బరాకుచేతఁ గరములందు ధరించుకొనఁగా నవి ధరించు నప్పుడు వదులుగా నున్నను గృష్ణసందర్శనజనితసంతోషాతిశయముచే నెమ్మే నుబ్బుఁగా నూపురమును దునియ్యలై పడె నని భావము.

ఈపద్యమునందుఁ గొన్నిగ్రంథములలోఁ 'గనుఁగొనుడు' అని పాఠాంతరము కనఁబడుచున్నది. దానికంటెఁ గనుఁగొనుచున్ అనుపాతమే సరసముగాఁ దోచెను.

అలంకారములు—పూర్వార్థమునం దసంగతియు నుత్తర్వార్థమునందుఁ జపలాతిశయోక్తియు. పీఠికీసంకరము.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్వి కరంబున లాజ లెత్తి చ
ల్లిన నెఱివేణి యీసునబలె నివిరిపూవులఁ జల్లెఁ జల్లె లో
చనములు సమ్మదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్మబిందువుల్
చనుఁగవ నల్లె సంభ్రమవశత్రుటితామలమాక్తికావళుల్. 19

(వ్యా) తన్వి—సుకుమారాంగి; ఈసునబలెన్—ఈర్ష్యచేతనో యనునట్లు; విరి పూవులన్—వికసించినపుష్పములను; 'విరి' యనుపదమునకుఁ బుష్పమని యర్థమున్నను, ఇక్కడ 'విరి' యనుటకు వికసించినయని యర్థముగావునఁ జానద్రుక్త్యులేదని తెలియు నది; సంభ్రమ.....కావళుల్—సంభ్రమవశ—తొట్రుపాటుచేత; త్రుటిత—తెగిన; అమలమాక్తికావళుల్—స్వచ్ఛమైనముత్యములవరుసలు; ఇటు లావనితామణియవము లన్నియు నహమహామికతోఁ గృష్ణస్వామి కుపహరములు సమర్పించె నని యామెకొదవిన సాత్త్వికోదయాదులు చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి.

అలంకారము—సమచ్ఛయము.

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి నరసత్వము మీఱఁగ నొక్కవేలుపుం
జిలుకలకొల్కి రాచిలుకచే బిలిపించిన సత్యభామ కా
కలికితెఱంగు శౌరి కడకన్నులనన్నలఁ జూపె గోపకం
దళకలుషాయితాక్షివలనంబుల నాసతి ద న్నదల్పఁగన్. 20

(వ్యా) వేలుపుంజిలుకలకొల్కి.—దేవాంగన; రాచిలుకచేన్—(తనపెంపుడు) శుకరాజముచేత; పిలిపించినన్—తన్నరమ్మని చెప్పిపంపఁగా, అనఁగామోహాతిరేకముచేఁ దనయొద్దకు రమ్మని తనపెంపుడుఁజిలుకచే గృష్ణసంకర జెప్పిపంపెనని భావము; శౌరి—కృష్ణుఁడు; కోప.....వలనంబులన్—కోపకందళ—కోపప్రాదుర్భావముచేత;

అనఁగా మొలచినకోపముచే ననుట; కలుషాయిత—కలఁతఁజెందిన; అక్షిపలనంబునక—
కన్నులఁ ద్రవ్వబడుచేత; ఆసతి—చిలుకచేఁ జెప్పిపంపిన యావేల్పుతోయ్యలీ—తన్నదల్పఁ
గక—తన్ను బెదరింపఁగా; ఆకలికి తెలుంగు—ఆదేవాంగనచర్యను; కడకన్నులనన్నలక—
క్రీఁగంటిసంజ్ఞలచేత; సత్యభామకుక, చూపెక, అని యన్వయము.

అనఁగా నొకానొకదేవతాస్త్రీ మోహితీరేకముచేఁ గృష్ణునిఁ దనచెంతకు రమ్మని
పెంపుడుజలుకచేఁ జెప్పిసంపె ననియు, నాన్మితాంతమును గృష్ణుఁడు తనకటాక్ష
సంజ్ఞలచే సత్యభామకుఁ దెల్పించుండఁగా నాదేవతాస్త్రీ యతనిపైఁ గోపించి కన్ను
లెఱ్ఱఁజేసికొని కృష్ణునిఁ చుఱచుఱఁజూచి యదలె ననియు, భావము.

ఈపద్యమున నున్మాద మను సంచారిభావము.

క. అనిమిషపురజాలకములు

వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం

బనురాగరసమయం బ

యన్యూరాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెక.

21

(వ్యా) అనిమిషపురజాలకములు—అమరావతీపట్టణగృహములందలిగవాక్షములు;
వనితాజనతామయములు—స్త్రీజనసమూహముచే నిండినవి; అయ్యెక, అనుపదముతో
సన్వయము.

‘వనితాజనితాత్మర్థానురాగాయాంచ యోషితి’ —అని యమరుఁడు.

‘వనితి’యనఁగా మిక్కిలి యనురాగముఁ బుట్టించుస్త్రీ; వనితలహృదయంబు
అనురాగరసమయము, అయ్యెక, అని యన్వయము.

అనఁగా నాపట్టణమందలి సుందరీమణుల డెందములందుఁ బ్రేమాతిశయంబు నిండె
నని భావము.

అయ్యనురాగము, శౌరిమయముక అయ్యెక, అని యన్వయము. శౌరిమయముక,
అయ్యెక, అనునెడ శౌరిమయముగా నయ్యె నని భావము.

అనఁగా నచ్చటి దేవతాస్త్రీల యనురాగములు శ్రీ కృష్ణునియందే పరఁగెనని
భావము

అనురాగలక్షణము.

“ అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభా గియంక్రమతః

ప్రేమామానః ప్రణయః స్నేహోరాగోనురాగ ఇత్యుక్తా”

అలంకారము—ఏకావళి.

పూర్వపూర్వముల వృత్తాంతములు విశేషణములై యొప్పుట ఏకావళి.

ఇట్టియలంకారముగల శ్లోకము రామాయణమునఁ జూపట్టుచున్నది:—

“ మహీకృతాపర్యతరాజిపూర్ణా, శైలాఃకృతావృక్షవితానపూర్ణాః
వృక్షాఃకృతాఃపుష్పవితానపూర్ణాః, పుష్పంకృతం కేసరపత్రపూర్ణమ్.”

—సుందరకాండము.

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బూడముకాయ్యల నచ్చర లీనడించుట
ల్వినచు దరస్మితం బాలయ వెన్నుడు రాజవధంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాథుగేహబహిరంగణభూస్థలి డిగ్గె వైన తే
యుని మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతి దిక్కులు పిక్కటిల్లఁగఁ. 22

(వ్యా) కాయ్యలఁ—అనురాగములతో ((కియలతో); ఈసడించుటఁ—
(పరస్పరము) నిందించుటలను (కోపించుటలను); దరస్మితంబు—మందహాసము;

హాసమాణువిధములు; స్మితము, హాసితము, విహాసితము, ప్రహాసితము, అపహా
సితము, అతిహాసితము, అని. వీని లక్షణములు:—

క. స్మితమునుహాసితము నను నీ, ద్వితయమును త్తమము నాఁగ దీపించుఁ దగఁ
స్మితమువికాసికపోలము, మితవర్మితరదనమైన మెఱయు హాసితమై.

క. విహాసితమును బ్రహాసితమును, మహి రెండును మధ్యయములు మదిఁబరికింపఁ,
విహాసితము హృదులనినఁడు, ప్రహాసితము శిరఃప్రకంపపరిమిత మరయఁ.

క. అపహాసితము నతిహాసితము, నెపుడును నధమంబులనఁగ నేపారుశిర
శ్చపలమునస్రయంతింబును, నపహాసితము మేనుగదల నతిహాసితమగుఁ.

—అని కావ్యాలంకారమాణువు.

మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతి—రత్నములుచెక్కిన చిత్రపు బెత్తములు గల నేవఱు
హంకారములు (అనఁగా హెచ్చరికలనుట); పిక్కటిల్లఁగఁ—బ్రద్దలుకాఁగా.

అదితిని శౌరి దర్శించుట.

క. ఆదరమున శతమన్యుడు

కైదండ యొసంగ యామకరిదానఝరీ

మేదురకఱ్ఱోత్రితయము

నా దనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటన్.

23

(వ్యా) కైదండయొసంగన్—చేయూత నియ్యఁగా; యమ.....
త్రితయము—యమకరి—జామకావలి యుండు సేనుఁగులయొక్క; దాన—మదజలము
చేత; మేదుర—దట్టమైన; కఱ్ఱోత్రితయము—మాడంతర్లహములను; ‘కడచి’ అను
దానితో సన్వయము.

సీ. తొడలపైఁ జూచిన యడుగుఁగెందమ్ముల

నొయ్యనఁ పాలోమి యొత్తుచుండఁ

బార్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను

కామినీరత్నంబు కతలు సెప్ప

బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి

సప్తర్షికాంతలు సంచరింప

వీజనచామరవీటీకరండాది

కములు దిక్పతినతీగణము దాల్చు

తే. విమలచింతామణీమయవేదిమీఁదఁ

గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ

నధివసించిన నిఖిలలోకైకవంద్య

నమరమాక్తికశుక్తి నయ్యదితిఁ గనియె.

24

ఈపద్యమునందు దేవేంద్రమాత యగు నదితి వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) ఒయ్యనన్—మెల్లఁగా; పాలోమి—శరీరదేవి; సప్తర్షికాంతలు — సప్త
ర్షుల భార్యలు; సప్తర్షులు—‘మరీచి, అత్రి, అంగిరసుఁడు, పులహుఁడు, క్రతువు,
పులస్త్యుఁడు, వసిష్ఠుఁడు’ అని మహాభారతమునందును, ‘గౌతముఁడు, భరద్వాజుఁడు,
విశ్వమిత్రుఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి’. అని శతపథబ్రాహ్మణము
నందును జెప్పఁబడి యున్నది.

శ్లో. కశ్యపాత్రిభరద్వాజాః, విశ్వమిత్రశ్చ గౌతమః

జమదగ్నివసిష్ఠౌచ, సప్తైర్జే ఋషయ స్స్మృతాః. అని మతాంతరము.

పీఠన.....దిక్ములు:—పీఠన—విసనకట్టలు; చామర — వింజామరలు; పీఠీ కరండ—తమలపాకుల పెట్టె; అమరమాక్తికశుక్తిక్—దేవత లను ముత్యములకు ముత్యపుఁ జిప్పయగు (నద్దేవిని); అనఁగా ముత్యపుఁజిప్పలో ముత్యములు పుట్టిన ట్లేయదితికడుపున దేవతలు పుట్టి రని భావము; అనఁగా నదితి దేవతలతల్లియనుట.

మ. కని సత్వారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భా
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము నాత్మస్వర్ణచేలగ్రబం
ధనము స్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదం బంది యానందనం
దను దీవించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జితారత్నపీఠంబునన్. 25

(వ్యా) భౌమ...ద్వయము:—భౌమనిశాట — నరకాసురునిచేత; (భౌమ — భూమికుమారుడగు నరకుడు; నిశాట—అసురుడు); అహృతకుండలద్వయము—అపహరింపఁబడిన కుండలముల జంటను; అత్మస్వర్ణచేలగ్రబంధనమున్ — తనబంగరు పుట్టపుఁ గొనయందలి ముడిని; పీడ్చి—విప్పి.

అదితి శౌరిం గీర్తించుట

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని
దానవపరిపంథి యెంత ధన్యనౌ నియత
ధ్యానపరు లయిన మునులుం
గానని నినుఁ గంటి మంటి గతకల్మష నై. 26

(వ్యా) మే—మేనును; రూపాంతరములు మెయి, మై; నిమిరి—తడవి; శిరసు మూర్కొని—మూర్ధ్నాఘ్రాణము చేసి; ఈకార్యములు వాత్సల్యసూచకములు; మంటిన్—బ్రతికితిని.

ఉ. సగ్గ మొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భగ్గఁ డనంగఁ గ్రమ్మఱంగఁ బారణ నేయుదు విజ్జగంబు నై
సర్గికలీల నొక్క మఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రగ్గళభూషణీకృతరథాంగ నినుం గొనియాడ నేర్తునే. 27

(వ్యా) దోరగ్గళ...రథాంగ:—దోరగ్గళ — గడియలపంటి బాహువునందు; భూషణీకృత—ఆభరణముగా నుంచఁబడిన; రథాంగ—చక్రముగలవాఁడా; అనఁగాఁ జక్ర

హస్తఃపాదాయనుట; ఇజ్జగంబును - ఈప్రపంచమును; బ్రహ్మాయనః - బ్రహ్మ యను
 పేరుతో; సర్గ మొనర్తు - సృజింతువు; జనార్దనుండు నాఁ - విష్ణు వను పేరుతో;
 పెంతువు - పాలనమునేయుచువు; భర్తృ డనంగఁ - శివుఁ డను పేరుతో; క్రమ్మఱఁ -
 మఱి; పారణనేయుదువు - మ్రింగుదువు. (అనఁగా లయము నొందింతువని భావము);
 ఒక్కమఱి - ఒక్కసారి; నై సర్గిలీలఁ - స్వాభావికలీలతో; కేవలంబు - నిరపొధికుఁ
 డవై; అనఁగా జగత్సృష్టినితనహారనిమిత్తము లైన బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర
 రూపములను ధరింపక శుద్ధవిరాట్పురుషుడై యనుట; సౌఖ్యమునొందుదువు - ఆనంద
 స్వరూపుడవై యుండువు;

(వి) పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే త్రిమూర్తులతోఁ బ్రపంచసృష్టిస్థితిలయములఁ
 గావించునని వేదాంతములు నుడువుచున్నవి. ఈ యర్థమునే 'తిస్థభి స్త్వ మవస్థా
 భి ర్మహిమాన ముదీరయన్, ప్రశయస్థినిసర్గాణా మేకః కారణతాంగతః' అని కాళి
 దాసుఁడు కుమారసంభవమునందు వచియించి యున్నవాఁడు.

ఆవతారవర్ణనము

ఉ. వాలముతాఁకున గిరులు వజ్రనిపాతము సంస్మరింపఁ బెన్
 వాలుగ వై మహార్ణవమునం దొలుఁబల్కులదొంగరక్కసున్
 వాలికవంకవాడిగఱి వ్రచ్చి వెన న్నిగమాలిఁ దమ్మిపూఁ
 జూలికిఁ దెచ్చి యీవె త్రిదశు ల్గొనియాడ మురాసురాంతకా. 28

ఈపద్యమునందు మత్స్యవతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వాలముతాఁకునఁ - తోఁకవలనిదెబ్బచే; గిరులు, వజ్రనిపాతమును,
 స్మరింపఁగాఁ - కొండలు వజ్రాయుధఘాతమును దలంపఁగా; మత్స్యవతారుఁడైన విష్ణు
 దేవుని వాలపుదెబ్బలు సముద్రమందలిగిరులకు వజ్రాయుధఘాతములవలె నుండె నని భా
 వము; | పెన్వలుగవై - పెద్దవాలుగయనుచేపవై; మహార్ణవమునఁ - గొప్పసముద్రము
 నందు; తొలుఁబల్కుల దొంగరక్కసున్ - వేదములను దొంగిలించిన సోమకాసురుని;
 వాలికవంకవాడిగఱి - వాలిక - సాడవైన; వంక - పార్శ్వమందలి; వాడి - తీక్షణమైన;
 గఱి - కఠినుగానుండు తెక్కచేత; వ్రచ్చి - చీల్చి; నిగమాలి - వేదసమూహమును;
 తమ్మిపూఁజూలికిఁ - బ్రహ్మకు.

చ. సురనికరంబు రక్కసులుఁ జుట్టము లై యమృతాభిలాష మం
దరగిరిఁ జిల్వరాచతరిత్రాట బిగించి పయఃపయోధి ని
ర్భరగతిఁ ద్రచ్చుచో నడుగువట్టిన తద్గిరి యెత్తవే ధులీ
పరివృథమూర్తి వై కపటపద్మముఖత్వ విమోహితాసురా. 29

ఈపద్యమునందుఁ గూర్కానతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కపట.....సుయా—కపటపద్మముఖీత్వ—మాయాపనితాత్వము
చేత; అనఁగా మాయాకల్పితమైన మోహినీరూపముచేత; విమోహిత—అవిశేషులుగాఁ
జేయఁబడిన; అసుర—రాక్షసులుగలవాఁడా; చుట్టములై—విహితులై (ఒద్దికతో న
సుట); చిల్వరాచ తరిత్రాట—వాసుకియనెడు కవ్వపుద్రాటితో; బిగించి—బంధించి;
చిల్వ—చిలువ (చీలిన, వా—నోరుగలిగినది; (పామనియర్థము); ఇట్టిపదము ‘నలువ’
నాలుగువాతులు గలవాఁడు బ్రహ్మయని యర్థము; పయఃపయోధి—క్షీరసముద్ర
మును; త్రచ్చుచో—చిలుకునప్పుడు; అడుగువట్టిన—క్రిందికిబోయిన; తద్గిరి—మంద
రగిరిని; ధులీపరివృథమూర్తివై—మేటి తాబేటి యాకారము గలవాఁడవై; ‘ఎత్తవే’
అను పదముతో నన్వయము; ధులీ—ఉడుతాఁబేలు; ‘కమఠీధులీ’ అని యమరుఁడు;
‘డులీ’ యని రూపాంతరము; పరివృథ—పతి; వ, బ, లక భేదముగాన ‘పరిబృథ’
యని రూపాంతరము.

క. విలయోల్బణజలనిధిప

ల్వలమున నిల మునుఁగ నేకలమ వై దంష్ట్రాం

చలమునఁ దాల్పవె నీ వా

బలినద్యముఁ దూటి భుజగపర్యంకశయా.

30

ఈపద్యమున వరాహావతారము వర్ణితము.

(వ్యా) భుజగపర్యంకశయా—శేషత్వమునందుఁ బవ్వళించియున్నవాఁడా;
విలయోల్బణ జలనిధి పల్వలమున—విలయ—ప్రళయకాలమునందు; ఉల్బణ—ఉప్పొం
గిన (ప్రకట మైన); ‘స్ఫుటం ప్రవృత్త ముల్బణం’ అని యమరుఁడు; జలనిధి—సముద్ర
మనెడు; పల్వలమున—పడియాయందు; ఇల—భూమి; ఏకలమపు—వరాహముపు;
దీనికి బై పద్యమునందును వరాహావతారమే వర్ణింపఁబడి యుండుటచే నీపద్యము ప్రక్షి
ప్తమని తోచుచున్నది. సరసముగ నుండుటచే వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది.

చ. పెకలి యజాండకర్పరము బీటలు వాఱఁగ మేను వెంచి యా
మకరనికేతనోదరనిమగ్న మహీమహిళాలలామఁ గే
తకముకుళాగ్రసంగత మద్రభమరీసమరీతి గాఁగఁ గొ
మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితి గా జనార్దనా. 31

(వ్యా) పెకలి—పగిలి; 'పికిలి' అని యాపాంతరము; అజాండకర్పరము—
బ్రహ్మాండభాండము; బీటలువాఱఁగ—బద్ధలుకాఁగా; మేను వెంచి—కరీరమును బాడి
గించి; మకర.....లలామ—మకరనికేతన—సముద్రముయొక్క; ఉదర—మధ్య
మందు; నిమగ్న—మునిగిన; మహీ—భూమి యనెడు; మహిళాలలామక—స్త్రీరత్న
మును; కేతక.....రీతి గాఁగ—కేతకముకుళ—మొగలి మొగ్గయొక్క; అగ్ర—
కొనయందు; సంగత—నూడిన; మద్రభమరీ—మదించిన యాడుతుమ్మెనతో; సమరీతి
గాఁగ—సమానమయి యొప్పఁగా; కొమ్ముకొనక, తగిల్చి, ఎత్తక,—; కిటిమూ
ర్తిని—వరాహమూర్తిని; తాల్చితిగా—గరించితివి గదా;

అలంకారములు—ఉపమానము; రూపకము.

చ. సట లిట మాను రోరి హరి సర్వమయుం డటె యంచుఁ బట్టితోఁ
జిటచిట లాడి యిందుఁ గనఁ జేయుము నీ వని దైత్యుఁ డాడినం
బటపట తాతికంబ మిరువాయలు గా నరసింహమూర్తి మై
కుటిలనఖ్యాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురగకవాటమన్. 32

ఈపద్యమునందు నరసింహవతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సటలు—నీనేర్పుమాటలను; ఇటక—ఇకను; మానుర—విడిచిపె
ట్టురా; ఓరీయని హిరణ్యకశిపుఁడు తన కుమారుడగు ప్రహ్లాదుని సంబోధించుమాట;
చిటచిటలాడి—కోపపడి; దైత్యుఁడు—హిరణ్యకశిపుఁడు; పటపటక—పగులుంటాయంచు
కరణము; ఇరువాయలుగా—రెండుబద్ధలుగా; కుంచికలక—చీగములు తెఱచుటకు
సాధనమగు తాళపుఁజెవులను; గ్రువ్వవె—గ్రుచ్చి తెఱచినావు కదా.

ఇందు రాద్రసము వర్ణింపఁబడినది. దీనికి శార్దూలవిక్రీడితము, ముత్తేభవిక్రీడి
తము, స్రగ్ధర మొదలగువృత్తములు యుక్తముగా నుండును. చంపకమాలావృత్తము
శ్లోకారసోచితము. ముక్కుతిమ్మనార్యముద్దుబల్కులని పేరందిన యీకవి రాద్ర
రసమును ముద్దుగానే వర్ణించెను.

మ. నను నా కశ్యపకామినీమణులలోన స్థన్యగాఁ జేయ మ
త్తనయవ్యాజము దాల్చి వామనునిచందాన నృలి నృట్టవే
ఘనమార్గోన్నమితాంఘ్రిపద్మమునకుం గంజాపుఁ డంశువ్రజం
బను కింజల్కపరంపర ల్మెఱయ నుద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్. 33

(వ్యా) కశ్యపకామినీమణులలోనకా — కశ్యపునిభార్య లగు దితి యదితి
యను మాయరుపురిలో; ననుకా ధన్యగాఁజేయకా—నన్నుఁ గృతార్థురాలినిగాఁ జేయు
టకై; మత్తనయవ్యాజముఁ దాల్చి—నాపుత్రుఁడనునెవమును విహించి; అనఁగా నుపేం
ద్రుఁడయి పుట్టియుని భావము; వామనునిచందానకా—పొట్టివడుగు రీతితో; ఘన.....
పద్మమునకుకా—ఘనమార్గ—మేఘుండులమునకు; ఉన్నమిత—పై కెత్తఁబడిన; ఆం
ఘ్రిపద్మమునకుకా—పాదకమలమునకు; అంశువ్రజం బను కింజల్కపరంపర ల్మెఱయకా—
కిరణసమూహము లనెడు కేసరముల వరుసలు ప్రకాశింపఁగా; గంజాపుఁడు—సూర్యుఁడు;
ఉద్యత్కర్ణికం బోలఁగకా—మెఱయుచున్న తామరదుద్దువలె నొప్పఁగా; బలికా,
మెట్టవే—బలిచక్రనర్తి నఁగఁగఁద్రొక్కితివి కదా.

మ. ఘనదోర్దండనటత్కుతారమున వీఁక న్రాజహంసాలిఁ దు
త్తునియ లేసియుఁ గ్రౌంచరంధ్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే
దినికిం దెచ్చితి కార్తవీర్యభుజపంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రొత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్ముం గొంటి వీ వమ్మునన్. 34

ఈపద్యమునందుఁ బరశురామావతారము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈపు—నీవు (కర్తృపదము); ఘనదోర్దండ నటత్కుతారమునకా—
ఘన—గొప్పది యగు; దోర్దండ—కట్టవంటి బాహువునందు; నటత్—చలించుచున్న;
కుతారమునకా—గొడ్డలిచేత; వీఁకకా—కౌర్యముతో; రాజహంసాలికా—రాజశ్రేష్ఠులసమూ
హములను; తుత్తునియలు చేసియుకా—ఖండఖండములుగా నఱికించుపియు; క్రౌంచరంధ్ర
మునకా—క్రౌంచపర్వతమందు రంధ్రమొనరించి దానిమార్గముగా; తోడ్తోకా—వెనువెంట;
రాజహంసాలికా — రాజహంసపక్షుల వరుసను; మేదినికిం దెచ్చితి — భూమిమీఁదికి
రప్పించినావు.

ఇక్కడఁ బరశురాముఁడు క్రౌంచపర్వతమునందు రంధ్ర మొనరింపఁగా దాని
కవ్వలి మానససరోవరమున నుండురాజహంసపక్షు లారంధ్రమార్గమున భూమికి వచ్చుచుఁ
బోవుచునుండు నను పురాణకథ యనుసంధేయము.

మున్న భగవంతుడగు పరమేశ్వనియొద్ద ధనుర్వేదము నభ్యసించుచుండిన పరశు
రాముడు క్రౌంచదారణుడగు కుమారస్వామిపై నీసుచేతఁ గ్రౌంచభూధరమును మిగుల
నాడియగు నారసముచే విలాసార్థము భేదించి రంధ్రముగావించెననియు నమ్మార్థమున
మానసరోవరమున నున్న హంసలు వచ్చుచు భోవుచుండుననియుఁ బురాణకథ కలదు.
కాళిదాసు మేఘసందేశమునం దీవిషయము నిట్లు చెప్పెను—

“ప్రాతేయాదే రుపతట మతిక్రమ్యతాం స్తాన్ విశేషాన్,
హంసద్వారం భృగుపతి యశోవర్త్య యత్యౌచరంధ్రం.”—

కార్తవీర్య భుజపంక్తిక్—కార్తవీర్యుని భుజముల వరుసను ; చక్రు గావించితి—
నశింపఁజేసితివి ; అంబునిధిక్—సముద్రమునందు ; ఆశ్రమంబునకున్—వసియించుటకు ;
అమ్మనక్—బాణముచేత ; ఇమ్మన్, కొంటివి—స్థానమును నిర్ణయించుకొంటివి ; అనగా
సముద్రపు నీటిపై బాణమును బ్రయోగించి యానీటిని గొంచె మావలఁ దఱిమి యా
భూమిని దనకు వాసస్థానముగా నేర్పఱచుకొనె నని భావము.

ఈకథయు మహాభారతమున నరయునది.

అదియే యిపుడు కేశవదేశ మనంబుడు.

మ. అరవిందాననఁ గోలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా

నరనైన్యప్రకరంబు నేలి జలధి న్బంధించి లంకాపురీ

శ్వరకంఠాటవి నేర్చి రాప్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని

ర్పరపూరంబులచే దొలఁచితి గదా రామాభిధానంబునన్. 35

ఈపద్యమునందు రామావతారము పల్లింపఁబడినది.

(వ్యా) అరవిందాననన్—కమలపదనయగు నీతను ; కోలుపోయిన—పోఁగొట్టు
కొనిన ; అవజ్ఞావాప్తిచేక్—అవమానప్రాప్తిచేత ; వీరవానరనైన్యప్రకరంబున్—శూరులగు
వానరసేనా సమూహములను ; ఏలి—పాలించి (అధిపతియై యని భావము) ; జలధిన్, బం
ధించి—సముద్రముమీద నేతువునుగట్టి ; లంకాపురీశ్వరకంఠాటవిన్—రావణుని కంఠము
లను నడవిన ; ఏర్చి—దహించి ; రామాభిధానంబునన్—శ్రీరాముడను పేరుతో ; రాప్యగిరి
లజ్జాపంకమున్—కైలాసపర్వతమునకు సంభవించిన లజ్జయను బురదను ; కీర్తినిర్పరపూరం
బులచేక్—యశ స్సను సెలయేటి వెల్లువలచే ; తొలఁచితి గదా—పోఁగొట్టితివి గదా ;
అనగా శ్రీరాముడు రావణుని జంపుటయే గాక తొల్లి రావణునిచేఁ బెకలింపఁబ
డిన కైలాసమునకుఁ గలిగినలజ్జను దనకీర్తి యనెడు సెలయేటిప్రవాహముచేఁ బోఁగొట్టె
నని భావము.

చ. అలుకఁ బ్రలంబదానవుని ప్రాణము గొంటి కళిందనందనా
సలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్చితి పట్టిఁ బ్రోవ నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్చితి కౌరవమీరు తెల్ల బె
గ్గిల సలరేవతీరమణికిం బతి వై యదువంశమాక్షికా.

36

ఈ పద్యమునందు బలరామావతారము విర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) యదువంశమాక్షికా—యదువంశ మనెడు వెదురునందు ముత్యమువలెఁ
బుట్టినవాఁడా; వంశ—అన్వయము—వెదురు; శ్లిష్టపరంపరితరూపకము; ప్రలంబదాన
వుని ప్రాణమును గొంటివి—ప్రలంబాసురుని జంపితివి; కళింద.....రభసంబును—
కళిందనందనా—యమునా నదియొక్క; సలిలభర—నీళ్ల భారము గలిగిన; ప్రవాహ—
నెల్లువయొక్క; రభసంబు—వేగమును; మరల్చితి—తిప్పినావు; పట్టిఁ బ్రోవ—
కొడుకును గాపాడుటకై (సాంబుని ననుట); నాఁగలిమొన—నాఁగటికొనచేత;
హస్తినాపురిని—; పెకల్చితి—పెళ్లగించితివి; (హస్తినాపురి—హస్తినపురి యని
రూపాంతరము); బెగ్గిలక—భయపడఁగా;

లక్షణాపరిగ్రహము చేసి పలాయమానుడగు సాంబుని దుర్యోధనాదులు చెఱఁ
బెట్టఁగా బలరాముఁడు విడిపింపు మని కోరియుఁ గౌరవులు విడువక నిండిచుటచేఁ
గ్రోధావిష్టుడగు రాముఁడు హలాయుధమున హస్తినాపురమును గంగలోఁ గలుపఁ
బూనఁగా నగరము తలక్రిందుగా నైనదను భాగవత దశమస్కంధకథ యిటు నను
సంధేయము.

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుసదేశం బొనరించి బేల్పటిచి వధ్యుల్గాని తద్భర్తలకై
ద్విపంచరూపబరుచూపుటింగలమున నేడ్వ త్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజినరూపము న్భవనరత్నాజాగరూకేక్షణా.

37

ఈపద్యమున బుద్ధావతారము విర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) భవనరత్నాజాగరూకేక్షణా—లోకమును చాలించుటయందు మేలు
కొనియుండుకన్నులు గలవాఁడా; అనఁగా నెల్లప్పుడును లోకములను రక్షించువాఁడా
యనుట; త్రిపురస్త్రీలకై—త్రిపురాసురపట్టణములందలిస్త్రీలను; సారె—మాటి
నూటికి; పుంశ్చలీ వర్తనంబును—జారత్వమును; బేల్పటిచి—మోసపుచ్చి; వధ్యుల్గాని
తద్భర్తలకై—చంపుటకలమ్యులగు వారి పెనిమిటులను; అనఁగా రాక్షసు లని భావము;

ద్విపస్తంబులు చూపుటంగలమునకొకప్పుని ఫాలాగ్నియందు; వే, త్రోచి-శ్రీమ
ముగాఁ బడ్రోసి; అనఁగా దహించి యనుట; 'వే' యను పదము కళగాని ద్రుత్వ
కృతికము గాదు; కపటశ్రీజిన రూపముకొనఁగాయమగు బుద్ధదేవునిరూపమును; పాటి
పనేనరింపలేదా.

(వి) విష్ణుదేవుని యవతారములు పది; మత్స్య, కూర్మ, వరాహ, నృసింహ,
వామన, పరశురామ, శ్రీరామ, బలరామ, బుద్ధ, కల్కులని యొకపక్షము.

‘మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నరసింహోఽథవామనః

రామో రామశ్చ కృష్ణశ్చ బుద్ధః కల్కిశ్చ తేదశః

ఏతేత్యు విభవావస్థా బ్రహ్మణః పరమాత్మనః.’ అని పద్మపురోహితే త్తరఖండమునఁ
జెప్పఁబడి యున్నరీతిని బలరామునకు బదులు శ్రీకృష్ణుఁడు దశావతారములలోఁ జేరిన
వాఁడని మఱియొకపక్షము.

బుద్ధుఁడు—విష్ణుని దశావతారములలోఁ జేర్చి యీపద్యమున వర్ణింపఁబడినబుద్ధుఁ
డెవఁడని తిర్కింతము. ఆదికాలంబునఁ దారకాక్షుఁడు, కమలాక్షుఁడు, విద్యుత్కాశీ
యనుముగ్ధురూక్షులు తపంబుచేసి యవధ్యులగునట్లు బ్రహ్మవలన వరంబు వడిసి త్రిపు
రంబుల నిర్మించుకొని దేవతలను హింసించుచుండిరనియు, వారును దత్తుత్తులును వేద
విహిత సదాచార సంపన్నులై పాతివ్రత్యంబున నొప్పారుటవలన నజేయులై యుండి
రనియు, దేవతలప్రార్థనగలబున విష్ణువు మాయాసన్న్యాసియగు బుద్ధరూపంబుఁ దాల్చి
యారక్కసులకు దురాచారంబులు బోధించి తత్కామినులకుఁ గామచారత్వంబు నుప
దేశింప వార లమ్మాయకు లోబడి దుష్పథంబుల మెలంగఁజొచ్చిరనియు, బదంపడి
శంకరుఁడు దేవతల సాహాయ్యంబున వారిని ద్విపురంబులతోడ సంహరించి సురలకు హింస
జానఁచై ననియు, భాగవతపద్మపురాణంబులు నుడువుచున్నవి.

ఈ కలియుగంబునఁ గపిలవస్తునగరంబున శుద్ధోదనునకును మాయాదేవికిని
సుతుండై జన్మించిన బుద్ధుఁడే విష్ణుని నవమావతారంబని కొందఱు తలంతురు. బౌద్ధ
స్త్రాములవలన నిరువదియైదుగురు బుద్ధులుండిరనియు, వారిలో శౌద్ధోదనియగు శక్తిసిం
హుఁడు, సర్వాధ్యక్షుఁడు, అర్కబంధుఁడు, గౌతముఁడు, నను నీనాలుగు పేరులతోఁ
బరలగునతఁడు కడపటివాఁడనియు, నితఁడును విష్ణ్వంశసంభూతుఁడే యనియుఁ దెలియ
వచ్చెను.

ఈపద్యమునందు వర్ణింపఁబడిన బుద్ధుఁడే పంచవింశతిబుద్ధులకంటె భిన్నుడగు
విష్ణుదేవుని సాక్షాదవతారం బని యూహింపఁ వగియున్నది.

కృష్ణావతారవర్ణనము

గణసమకదండకము

యదుతలక, జగత్ప్రియూనిర్మితిప్రక్రియాకర్మతేందిందిరోద్భాసినాభీ
సరఃపద్మ, పద్మాసతీపాదపీతాకృతిస్సూరత్కొస్తుభాంకూరితాళీక
బాలాతపవ్యోత, పద్మోత్తరంగిణ్యుదఘోతైజాంకభృత్పాంసులక్ష్మిప్త
నేల్లజ్జటాజాల, జాలంధరోద్యాణమూలాఖ్యబంధత్రయీబంధసంధు
క్షిత స్వర్చనస్వర్చనిర్గింధితగ్రంథిపట్కాంతరోన్నిద్రకద్రూసుతశ్రీ
ముఖిజ్వాలవల్లీపరిసంసమాజేందునివ్యందసర్వాంగనిష్పంద యోగీం
ద్రహృద్వేదికావాస, యీవాసవాదు ల్సరోజాసనుకా మున్నుగాఁ
తేసి సర్వసహాభీరుభారంబుఁబోద్రోయవే యంచుఁ బ్రార్థించిన
స్తేవకీదేవిగర్భంబునం దుద్భవం బంది బాహుద్వయద్వంద్వము న్నం
దకస్యందనాంగాబ్జకౌమోదకీశార్జ్యముఖ్యాయుధవ్రాతముం బీతకౌ
శేయము న్వత్సభాగంబునన్మించు శ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతి
ల్లుచుం గావు కావంగదేయన్న నీ వంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పు
ర్విలిర్పం గసుంగందవై తండ్రియత్నంబున న్నందగోష్ఠంబునం దున్న
చో వ్రేత యై చేతిపాల్గొల్పి నేతెంచు నాపూతనాభూతనారీకుచం
బగ్రహస్తంబునం బట్టి తత్ప్రాణనిర్యాణశంఖంబు పూరించుచందం
బునం గ్రుక్కల న్నొక్కి మక్కించెయు, నృంశిరాకాసిఁ గీ లూడఁ
గాఁ దన్నియు, న్నెన్న వేమాఱు గొల్లాడఁగా గొల్లయిల్లాండ్రు నం
దారవిందాస్యతో అట్టు గావించిన న్నిక్కపుబట్టివే యంచు నిన్బట్టి
చట్రోలితోఁ గట్టిన ద్విటవై కిట్టి పెన్నుద్ది మద్దు ల్వడం ద్రోచియు
వైశ్రవంబు నివ్వడంబింపవే, లేగలు స్తోపబృందంబు బృందావనార
ణ్యనాటి న్నటింపం జలత్కాకపక్షంబుతో బర్హి బర్హావతంసంబు
తో మంజుగుంజాశలోద్దామదామంబుతోఁ దానమాసక్రియాశంసి
వంశంబుతో నేపు దీపించు నీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల వైవ

కీర్త్యంబుగాఁ బాపి యాపద్యజం డొక్కచో డాచిన న్వానిరూపంబు
 నీవై పునస్సృష్టి నానృప్తగర్వంబు ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవే
 గోచ్చులక్షీచికా మర్దశధ్వన మాగుబ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిం
 దిలోఁ గాళియాహిస్సటారంగమధ్యంబునం దాండవం బాడవే,
 తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నీకు జన్నంబుల స్మేదుగా నున్నయన్నం
 బుల న్వంచితాత్మేశ లై పంచలం జల్లు లంసీ మునిశ్రీలకు స్త్రీలఁ
 దైవల్యముం గొల్ల యీవే, పెనుజిల్వయై బల్విడిం జంగిలి స్మింగు
 దైతేయువాత న్వడిం జొచ్చి మై వెంచి తత్కాయము న్నెండు
 వాయ ల్వడం జించి గోపంక్తిఁ బోషింపవే, గుంపు లై యింపులం
 గూడి యాభీరు లాదేవతానేతకు న్దాతర లేయ వారించి తత్సూ
 జన ల్నిపు నైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁబుష్కలావర్తకాబ్దంబులం
 బంపఁగా నంపజాలంబుగాఁ గొండలుర్లంగ వర్షించినం గాందిశీకత్వముం
 బొందునామండలం బ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే మత్తవేదండ ముద్యృ
 త్తి నెత్తమ్మిసూ వెత్తురీతి, నిలింపనిశారిష్టదారిష్టమాయాబలీవర్ద
 ముం బట్టి మర్దించి తంచు న్వడి న్మూకలాశ్వాకృతిం డాసినం
 గేళిజీవానిలంబు ల్బుజాదండశూకంబునం గ్రోలి నీ యావనోద్య
 ద్భుజాగర్వముం జూపవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభాధౌతభాస్వ
 త్కళిందాత్మజాపైకతోత్సంగవిధిం ద్రిభంగ్యాకృతి న్నిల్చి యాకుం.
 చితభూవిలాసంబుతో మోము వామాంసముం జేరఁగా శోణ
 దంతచ్ఛదాంతంబున న్వేణునాళంబు సంధించి రంధ్రాంతరస్యస్త
 హస్తాంగుళీపల్లవాగ్రంబు లల్లాడ మ్రోయించిన న్ముక్తరోమంథ
 నిష్పందగోబృందము న్వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్యందము న్మంద
 మందాంశుమన్నందనావేగముం గందళన్నీరసారణ్యజ్ఞాగముంగాఁ
 గదంబించు తత్పంచమారావము న్విండు నయ్యించువిల్కానికిం
 జిక్కి రాధాదిగోపావరోధాంగన ల్లాసిన న్రాససంక్రీడ మాయానము

ల్లాసి వై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్శితాశేషదోషాచరాధీశ
 దుస్సాధ మై యున్న నీవిక్రమక్రేడ వీక్షింప నకూరుచే మామ
 విల్పించినం బోవుచోఁ ద్రోవ భావాతిగం బైననీదివ్యరూపంబుఁ
 జూపం బరిభ్రాంతుడై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజ
 భూజాని యుద్వేజనం బందఁ దద్రాజధానిం బ్రవేశించి యేతెం
 చుచో ముందటం జందనాలేపము స్వర్చనం బిచ్చిన న్నజ్జప్రోయాలికి
 న్నజ్జకం బైన యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్చితం బైన
 కోదండము స్థండఖండంబుగాఁ జేయుచుం దద్ధనుర్దండ రత్న
 భటస్తోమమస్తంబులం బెల్లుగా షొల్లఁగా వ్రేయుచు న్నల్లగర్జా
 భుజాస్ఫాలనాభీల మై యుల్లసడ్డిండిమారావవాచాలమై నిగ్రహ
 యాతరత్నోభటోదగ్రమై యున్న యయ్యుగ్రసేనాత్మజాస్థానిఁ జొ
 త్తేరఁ దత్తోరణత్తోణి నాథోరణుం డుద్ధతిం బైపయిం గొల్పినం
 బట్టపేనుంగుఁ జెండాడి గండ్రవద్దానపంకంబునం బండ్రముం గుంభ
 నిర్ముక్తముక్తావళిం గర్జదామంబును న్నట్టి రక్తంబునంబట్టె మైపూత
 యుం బ్రాంతిగాఁ బూసి తద్దంతకాండంబు కేల న్నదాదండ మై
 యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి చాణూరు జానూరువు ల్నూటుమాటు
 ల్వడిం ద్రిప్పి నీ వప్పళింప న్భయభ్రాంతుడై పాట నుంకించు
 నక్కించుఁ గంఠుం ద్రిలోకీనృశంసు నియద్ధక్రియాపద్ధతిం గిక్కెన
 న్నొంతుకో ల్నొక్కివే దేవతాదుందుభివ్రాతధింధిధిమిధ్వానగాన
 స్వనోత్కర్షహర్షంబులం గల్పకద్రుప్రసూనాతివర్షంబులం బెల్లుగా
 నెల్లలోకంబు లుల్లాసముం బొందఁగా వానిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా
 నుగ్రసేనుం బ్రతిష్ఠాపితుం జేయవే, దుష్టు నష్టాదశాక్షోహిణీవా
 హినీదుర్మదాంధు స్వరాసంధు భీమాపదేశంబునం జేసి శాసించి కాం
 తేయుచే రాజసూయంబు నేయించుచో జాత్యసూయ స్ఫయం బేది
 చేదిక్షమావల్లభం డెంతయుఁ ద్రుళ్లనం బ్రల్లదం బాడినం బల్లైరం

బెత్తి చిత్రంబుగాఁ దచ్చిరగ రసప్రాణి వర్తించి ధాత్రి న్వృథావా
సుదేవప్రథాచండశౌండిరు నప్పొండ్రుఁ జక్రాహతిం జక్కుగాఁ
జేసి యీశానుఁ బోర నృహసేననాగాననవ్యూహసన్నాహముల్వీడ
వెన్నాడి బాణాసురస్ఫారబాహుసహస్రచ్చిదాకేళిమై వాలి లోకంబుఁ
బాలింపవే, ఘోరభౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా, కౌరవాకర్షితద్రాపదీ
రక్షకా, భేద సందగ్ధ సాందీప సూనుప్రదా, వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రవా
ళత్పదా, మాధవా సత్యభామాధవా.

38

ఈ దండకమునందుఁ గృష్ణావతారకథలు సంగ్రహముగా నర్జింపఁబడినవి.

(వ్యా) యదుతిలక—యాదవవంశాభరణము; జగత్రయా.....పద్మ—

జగత్రయా—ముల్లోకములను; నిర్మితిప్రక్రియా—సృజించు కార్యమునందు;
కర్మత—కర్మనిరతుఁడగు, అనఁగా శ్రద్ధాశుభ్రమున; ఇందిందిర—ఘోరమైనదే, అనఁగా
బ్రహ్మచే నని భావము; ఉద్భాసి—ప్రకాశించుచున్న; నాభిసరఃపద్మ—నాభియనెడు
కొలఁకునఁ బుట్టిన పద్మము గలవాఁడా; ఇందిందిరముననెడ నారోప్యము బ్రహ్మయని
గమ్యము; అనఁగాఁ గృష్ణునినాభి కొలఁనువలె నున్న దనియుఁ గొలఁకువంటి నాభి
యందుఁ బద్మము పాడమె ననియు నాపద్మమునందు ముల్లోకములను సృజించు బ్రహ్మ
పుట్టె ననియు భావము.

పద్మాసతీ.....ద్యోత—

పద్మాసతీ—లక్ష్మీదేవియొక్క; పాదపీఠాకృతి—పాదము లుంచుకొనెడుసీతము
వలె; ప్రస్ఫురత్—ప్రకాశించుచుండు; కాస్తుభ—కాస్తుభమణియందుండి; అంకూరిత—
మొలకలెత్తిన, అనఁగాఁ బుట్టిన; అశీక—కపటమైన, అనఁగా మాయమగు; బాలా
తప—తేతయెండలను; ద్యోత—కాంతులు గలవాఁడా; అనఁగా విష్ణువు పశుస్థలమున
ధరించియుండు కాస్తుభమణి యాతని పశుస్థలమున నున్న లక్ష్మీదేవికిఁ బాదపీఠమువలె
నొప్పుచున్న దనియు నా మణియొక్క కాంతులు తేతయెండలో యనునట్లు ప్రకా
శించుచున్నవనియును భావము.

పద్మో.....జాల—

పత్—చరణముననలి, అనఁగా విష్ణుదేవుని చరణమునందుఁ బుట్టిన; ద్యోతిరం
గిణీ—ఆకాశగంగయొక్క; ఉద—జలకములచేత; త్కలిత—కడుగఁబడిన; ఏకాంక
భృత్—(జింక చిహ్నముగాఁ గలచంద్రుని గరించిన) శివునియొక్క; పాంసుల—దుమ్ము

నిండిన; క్లిష్ట-చిక్కువడిన; వేల్గి-కదలుచుండు; జటాజాల-జడలగుంపులు గల వాఁడా; అనఁగా శివుఁడు జటాజూటమునందు ధరించిన గంగానది విష్ణుపాదమునుండి పొడమె నని భావము.

“గంగా విష్ణుపదీ జహ్నుతనయా సురనిమ్మగా” అని యుచుండు.

జాలంధర.....వాస—

జాలంధరోద్ధ్యాణమాలాఖ్యబంధత్రయ—జాలంధరబంధము, ఉద్ధ్యాణబంధము; మూలబంధము, అనుశేరులు గల యోగశాస్త్రోక్తము లగు మూడుబంధములయొక్క; బంధ—(శరీర) నియమనముచేత; సంధుక్షిత-రేపబడిన; స్పర్శన-వాయువుయొక్క (శ్వేదనః స్పర్శనో వాయుః అని యుచుండు); స్పర్శ-సోఘటచేత; నిర్బంధిత—(ముట్టు) విప్పబడిన; గ్రంథిపట్టు—అటుగ్రంథులయొక్క (గ్రంథి—ముడి); (అనఁగా యోగశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడిన మూలాధారాది షట్పక్రములు); అంశర-చుర్యము నందు; ఉన్నిద్ర—మేలుకొన్న అనఁగా వికసించిన; కద్రూసుత-పాముయొక్క (అనఁగా నిక్కడఁ గుండలినీశక్తి యనుట); శ్రీముఖ-మహిమ గలముఖమునందలి; జ్వాలవల్లి—తీగనలె నుండు తేజస్సునుండి; పరిసంసమాణ-జాటుచున్న; ఇందు నిష్క్రంద-అమృతముచేత; సర్వాంగ-సర్వావయవములయందు; నిష్క్రంద-పరిపని, అనఁగా నిశ్చలు లనుట; యోగీంద్ర-యోగిశ్రేష్ఠులయొక్క; హృద్వేదికా-హృదయ పీఠము; ఆవాస—ఉనికిపట్టుగాఁ గలవాఁడా;

అనఁగా జాలంధరము మొదలగు యోగబంధనియమములు చేసి ప్రాణాదివాయువులను గడల్పుటచే మూలాధారాది షట్పక్రములయందుఁ గుండలినీశక్తినిఁ బ్రసరింపఁ జేసి దానిచే బాడము నమృతముఁ బొసముచేయుచు నిశ్చల మగుసమాధియోగముచే నొప్పారుయోగీశ్వరులయనంబులందు ధ్యానింపఁబడువాఁడా.

జ్వాల యనుశబ్దము స్త్రీలింగముగా నున్నను బులింగముగాను గలదు. “జ్వాల మాలామలంభాతి విశ్వస్థాయితినం మహత్.” అని శ్రుతి.

‘దేవదహనజటాలజ్వాలజాలాహతానాం’ —అని భామినీవిలాసమునందు.

ఇక్కడ జాలంధరారు లగు యోగబంధములును మూలాధారాదిషట్పక్రములును నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

యోగబంధములు మూడు. ఉడ్డీయానిము, మూలము, జాలంధరము, అని వాని శేరులు. వీని లక్షణములు:—

బద్ధోదేన సుఖమ్నయాం ప్రాణస్తూడ్డీయ తే యతిః
తస్మా దుడ్డీయ నాభ్యోఽయం యోగిభి స్సముదాహృతః

ఉడ్డీనం కురుతే యస్తా దవిశ్రాంతం మహాఖగః
ఉడ్డీయానం తదేవస్యా త్తత్రబంధోఽభిధీయతే.

ఉడిరే పశ్చిమంతానం నాభేరూర్ధ్వం చ కారయేత్
ఉడ్డీయానోఽహ్యసాబంధో మృత్యుమాతంగ కేశరీ.

పార్శ్వ భాగేన సంపీడ్య యోని మాకుంచయే ద్దుదం
అపాన మూర్ధ్వ మాకృష్య మూలబంధోఽభిధీయతే.

అధోగతి మపానంవా ఉర్ధ్వగం కురుతే బలాత్
ఆకుంచనేన తం ప్రాహు ర్మూలబంధం హి యోగినః.

కంఠ మాకుంచ్య హృదయే స్థాపయే చ్చిబుకం దృఢం
బంధో జాలంధరాభ్యోఽయం జరామృత్యువినాశకః.

బద్ధాతిహి శిరాజాల మధోగామి నభోజలం
తతో జాలంధరో బంధః కంఠదుఃఖౌఘనాశకః.

పట్టుక్రములు—

మూలాధారస్వాధిష్ఠానమణిపూరకానాహత విశుద్ధాజ్ఞలనునాటును పట్టుక్రములనబడును. ఈపట్టుక్రములయందే గంధులునుగలవు. యోగశాస్త్రమునందు గ్రంథిత్రయమే ప్రదిపాదితము. కాని పద్ధతియు లని సామాన్యముగాఁ జెప్పబడలేదు.

గ్రంథిత్రయము—

బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి యని వాని పేరులు.

‘మూలాధారైకనిలయా బ్రహ్మగ్రంథివిభేదినీ

మణిపూరాంతరుదితా విష్ణుగ్రంథివిభేదినీ

ఆజ్ఞాచక్రాంతరాశ్చస్థా రుద్రగ్రంథివిభేదినీ’ అని లలితాసహస్రనామమునందు.

గ్రంథిపట్కు మనఁగాఁ బూర్వోక్తగ్రంథిత్రయమందు నొక్కొక్కదాని యందు రెండేసి గ్రంథులుగలవు కావున నాటుచక్రములందు నాటుగ్రంథులు గలవని యెఱుంగునది. వీనింగూర్చి తెలియఁదగిన యంశములు పెక్కు లున్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే

నవి యిచట వివరింపబడవచ్చు. యోగశాస్త్రమునందును మంత్రశాస్త్రమునందును విపులముగాఁ దెలియనగు.

‘ఈవాసవాదుల్’ అను పదము మొదలు ‘విడంబింపవే’ అను పదమువఱకు నొక వాక్యము.

సర్వంసహాభీరు—సర్వంసహా—భూమి; భీరు—భీతురాలు; సర్వంసహాభీరు—భూమి యనెడు భీతురాలియొక్క; అనఁగా భీతురాలగుభూమియొక్క; భారంబుక—బరువును; ‘నందక’—విష్ణుదేవునిక త్తిపేరు; స్యందనాంగ—(రథాంగ), చక్రము; అబ్జ—శంఖము; కామోదకీ—విష్ణుదేవునిగదపేరు; శార్ద—విష్ణుదేవుని వింటిపేరు; సీతకాశేయము—కాశేయము, పట్టునొస్త్రము; సీతాంబరము; వత్సభాగంబునక—నత్సస్థలమునందు, ‘ఉరోవత్సంప వత్సంప’ అని యుమరుఁడు; శ్రీవత్సము—విష్ణుదేవునితోముమీఁదిమచ్చకు శ్రీవత్సమని పేరు; కావు కావంగదే—కావు—కావుము; ప్రార్థనార్థక ‘ము’ ఇర్థకమునకు లోపము; కానంగదే—కావుచూ; ప్రార్థనార్థకమునందు ‘అక్’ ప్రత్యయమును, దానిమీఁదఁ గదా ‘ఏ’యను ప్రత్యయములును వచ్చినవి; కావుకావంచుక—శిశువు లేడ్చుటయందలియను కరణము; కసుంగందవు—పసికూనవు; నందగోష్ఠంబు—నందునియొక్క ఆవులపల్లెలో; వేతయై—గొల్లదియై; చేతిపాలు—చేదుగలపాలును; అనఁగా విషపుఁబాలు ననుబు; క్రొల్పక—తొగించుటకు; తత్ప్రాణనిర్వాణశంఖంబు—ఆపూతనప్రాణము వావునపుద్మంబునందుశంఖము; పూరించు—ఊర్చు; ఈవాక్యమునం దుత్ప్రేక్షాలంకారము; మక్కించి—చుంపియు; బండిరాకాసిక—శకటాసురుని; కీలాడఁగాక—సంధిబంధము లేడలు నట్లు; అట్లు—నిందు; పెన్నుద్దెహద్దుల్—గొప్పనియగు జంటగానందు మద్దిప్రాణులకును; అనఁగా సద్గుణస్వత్వములను; విడంబింపవే—ప్రకటించలేదా;

‘లేఁగలుక’ అనుపదము మొదలు ‘చేయవే’ అనుపదమువఱకు నొకవాక్యము.

లేఁగలుక—చూడలును; కాకపక్షంబు—పిల్లజాట్టు; బర్హి బర్హావతంసంబుతోక—శిరోభూషణముగా ధరించికొనిన నెమిలిసింఘముతో; మంజునంజాఘోద్దామదామంబుతోక—మనోహరముగు గురిగింజవంశలు; తానమాన.....వంశంబుతోక—తాన—స్వరభేదములచేఁ బ్రవర్తించురాగములయొక్క; మానక్రియా—పరిమాణక్రియలను; అనఁగా నిర్మాపించుటల ననుట; శంసి—పలుకునట్టి; వంశంబుతోక—పిల్ల నఁగ్రోవితో; తానమనఁగా స్వరాంతరప్రవర్తకమగురాగము; శ్రుతిప్రవృత్త్యాదిహేతునగుస్వరవిశేషము; నీప్రోపు—నీవురక్షించుచున్న; వేపాపలక—గొల్ల పిల్ల వాండ్రు; క్రేపులక—ఆవుమాడలను; వైపరీత్యంబుగాక—ఎడఁబాయునట్లుగా ననుట; దాచినక—చూఁచునవలయునగా; దాచినక, డాచినక, అని రూపాంతరము; డాచు, (డాచు) ధాతువున కిది ప్రేరణార్థకము;

తెనుగుపదములకుఁ గొన్నియెడల 'ద' కారమునకు; 'డ' కారము వచ్చును; ఉ. దక్కు. డక్కు; "డక్కునరాజ్యమంచు నకటాయితు తమ్మునిభాగమిక నీ, వెక్కటి మ్రింగఁ జూచె దది యె ట్లలుగున్".....ఉచ్ఛ్వాసపర్వము. ఆ. 2.

ద్రష్ట - బ్రహ్మయొక్క; ఖర్వంబుగాఁ - నశించునట్లు; ఈవాక్యమునం దంతటను వృత్త్యనుప్రాసము ఛేకానుప్రాసమును దెలియినది,

తోయవేగ' అను పదము మొదలు 'తాండవం బాడవే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

తోయ.....ధ్వానము - తోయవేగ - నీశ్వ వేగముచేత; ఉచ్చలత్ - ఉచ్ఛ్వాసమునను; వీచికా - అలల నెను; చుర్దశేధ్వానము - చుర్దశంగధ్వని; ఆగుబ్బుగాఁ - అతిశయింపఁగా; ఉబ్బునన్ - ఉత్సాహముతో; స్ఫటా - పాముపడఁగ;

తోడిగోపాలక' మొదలు 'కొల్ల యీవే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

మీఁదుగానున్న - దేవతలకని నిలుమించిన ముడుపగు; అందీక్ష - అందియ్యఁగా; అందిచ్చుధాతువు తుమున్నర్థకరూపము; ఇట 'అందిచ్చు' అనునదితెల్లపల్ల నంబగు నొకధాతువు; కొందఱు దీనిని 'అంది + ఇచ్చు' అని పరివిభాగముచేసి క్త్వాన్తకేకారసంధికి నుదాహరణముగాఁ జూపెదరు; అది నిరాదరణీయము.

'పెనుంజిల్వ' యను పదము మొదలు 'పోషింపవే' యనువఱకు నొకవాక్యము.

పెనుంజిల్వ - పెనుఁబాము; బల్విడిక - ఉద్ధతితో; జంగిలిక - సమసమూహమును.

'గుంపులై' అను పదము మొదలు, 'ఎత్తవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.

దేవతాసేతకు - దేవతలప్రభు వగు నింగ్రునకు; జాతరత్ - ఉత్సాహమును; మేకొన్న - వ్యాపించిన; పుష్కలూనర్తకాబ్జంబులక - పుష్కలము, అనర్తకము అని పేరుగలమేఘములను; అంపజాలము - బాణసమూహము; కాందిశీకత్వము - భయపడి పొట్టి పోవుటను; 'కాందిశీకో' భయద్రుతః; అని యమరుఁడు;

'మత్తవేదండ' మొదలు 'చూపవే' అనువఱకు నొకవాక్యము.

నిలింప...బలీవర్దము - నిలింప - నేనెత్తలకు; అనిశ - యెల్ల స్థదు; అరిష్ట - అశుభమునొనర్చు (అనఁగా దేవతలను హింసించు); అరిష్ట - అరిష్టఁ డగు సేరుగల; మాయాబలీవర్దము - కపటవృషభరూపధారి యగు రక్కసుని; గూకలాత్వాకృతిక - పోతరించిన గుఱ్ఱమురూపముతో; కేశిశీవానలంబుల్ - కేశి యనురాక్షసునియొక్క ప్రాణవాయువులను; భుజాదంపశూకంబునక - బాహు వను పామువలను; క్రోలి - నీల్చి;

'శరదభినవ' మొదలు 'ఓలార్పవే' అను పదమువఱకు నొకవాక్యము.

శరద...పీఠిక—శరత్—శరత్కాలమందలి; అభినవ—త్రోత్త; సాంద్ర—దట్టమైన (అనఁగాఁ బండిన); సంద్రప్రభా—వెన్నెలలచేతి; భాత—శుభ్రము చేయఁబడినందున, (అనఁగా దెల్లఁగాఁ జేయఁబడినదై); భాస్వత్—ప్రకాశించుచుండెడు; కళిందాత్మజా—యమునానదియొక్క; పైకత—ఇసుకఁగఱచెయొక్క; ఉత్పంగపీఠిక—అగ్రప్రదేశమునందు; ‘తుంగం సగోత్సంగమివాదురోహః’ అని రఘువంశము; త్రిభంగాకృతిక—మూడువంపులు గలిగిన యాకారముతో; త్రిభంగి—పాదవిన్యాసమునందొకవంపు, నడుమునందలివం పొకటి, కంఠవిన్యాసమునందలి యొకవంపు, ఈ మూడువంపులు త్రిభంగి; నడుము, తొమ్మిది శిరస్సు, ఇవివంపులుగానుండుటయని కొందఱు; వామాంసముక—ఎడమభుజమును; శోణాంతస్పదాంతంబునక—శోణ—ఎఱ్ఱని; దంతచ్ఛద—పెదవియొక్క; అంతంబునక—తొలుపునందు; వేణునాశంబుక—పిల్లనఁగ్రోవిని; సంధించి—చేర్చి, ఉంచి; రంధ్రాంతర...పల్లవాగ్రంబులు—రంధ్రాంతర—పిల్లనఁగ్రోవి బెజ్జములనడుము; న్యస్త—ఉంచఁబడిన; హస్తాంగుళీ—పల్లవాగ్రంబులు—చిగురుకొనలవంటి మృదువులగు చేతివేళ్లు; ముక్తరోమంఘనిష్పందగోబృందముక; ముక్త—విడువఁబడిన; గోమంఘ—నెమరువేయుటగల; అనఁగా నెమరువేయుటమాని యనట; ఇది సుఖపారవశ్యసూచకము; ‘శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగానరసంఘటిః’ అని యారోఽక్తి; నిష్పంద—చలింపని; గోబృందముక—ఆవులగుంపు గలదియును; వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్ఠందముక; వ్యక్త—కనఁబడు; గోవర్ధన—గోవర్ధనపర్వతమునందలి; గ్రావ—రాలయొక్క; నిష్ఠందముక—స్రవించుట కలదియును; అనఁగాఁ గృష్ణుని వేణుగానమాధుర్యముచే తాలుకరఁగెనని భావము; మందమంద...వేగముక—మందమంద—మిక్కిలిమెల్ల నగు; అంశుమన్నందనా—యమునానదియొక్క; (అంశుమత్—సూర్యుని; నందనా—కుమార్తెయగు యమునానది); వేగముక—ప్రవాహవేగముగలదియు; అనఁగా యమునానదియు నాగానమాధుర్యముచేఁ బారవశ్యముఁ జెంది మెల్లమెల్లఁగాఁ బ్రవహింపసాగినని భావము; కందశీత్...జీర్ణాగముక—కందశీత్—మొలకలెత్తుచున్న; నీరస—రసములేని, లేమలేని; అరణ్య—అడవియందలి; జీర్ణాగముక—ఎండినమ్రాకులు గలదియును; అనఁగా నెండినమ్రాకులును నాగానమాధుర్యముచేఁ జెమ్మయొదవి మొలకలెత్తెనని భావము; కాక—అగునట్లు; కదంబించు—చునోహరమై వెలయు; తత్పంచమారావముక—(ఆ పిల్లనఁగ్రోవియొక్క) పంచమస్వరమును; ‘పికః కూజతి పంచమం’ అని యుండుటచేఁ బంచమ మనఁగాఁ గోయిలయొలుగువంటి పురుషస్వరము. ఈ స్వరము శరీరమునందైదుప్రదేశములయందుత్పత్తియగును.

దీనికిఁ బ్రమాణము —

“నాయు స్సముద్భతో నాథే రుకో హృత్కింకరమూర్ధను, వివర న్పంచమస్థాన ప్రాప్త్యా పంచమ ఉచ్యతే.”

‘కోకిలో రాతి పంచమం’ అని నాగదునిసంగీతశాస్త్రము.

ఇంచువిల్కానికిఁ — మన్మథునికి; చిక్కి — వశలయి; అవరోధాంగనత్ — అంతఃపుర కాంతలు; రాససంక్రీడక్ — రాసక్రీడ యను నొకక్రీడానిశేషముచేత; ఓలార్పవే — సంత సింపఁ జేయలేదా.

రాసక్రీడాలక్షణము: —

“రాసోత్సవ స్సంప్రవృత్తో గోపీమండలమండితః
యోగేశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం మధ్యే ర్వయో ర్వయోః
ప్రవిష్టేన గృహీతానాం కంఠే స్వనికటం స్త్రీయః.”

అని భాగవతము, స్కంధము 11-పూ. భా. 33.

“అంగనామంగనా మంతరే మాధవో, మాధవంమాధవం చాంతరేణాంగనాః

ఇన్ధి మాకల్పితేమండలే మధ్యగ స్సంజగౌ వేణునా దేవకీనందనః.”

— అని కృష్ణకర్ణామృతము.

‘దర్పితాశేష’ మొదలు ‘నీవానిఁగా’ అనువఱకు నొకవాక్యము;

దర్పిత — ఖర్చించిన; ఆశేష — ఎల్ల; దోహదరాధీశ — రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; రుస్సా
ధమై — సాధింపరానిదై (అనఁగా నభేద్యమైయునుట); మామ — కంఠుడు; భావాతిగంబు —
తలఁపునకు మించిన; అనఁగా నూహించుటకు శక్యముగాని; వానిఁ — అమ్రూరు ననుట;

‘భోజభూజాని’ మొదలు ‘నొందింపవే’ అనువఱకు నొకవాక్యము: —

భోజభూజాని — భోజభూపతి యగుకంఠుడు; ఉద్వేజనంబువఱ — కలఁతనొం
దఁగా, (భయపడఁగా ననుట); తద్రాజధానిఁ — ఆతనిరాజధాని యగు మధురాపట్టణ
మును; దర్శనం బిచ్చినఁ — కానుక నియ్యఁగా; ‘దర్శనం బిచ్చె నెద్దానిఁ గోమటికి (కొత్త
పాడనూప నేతెంచి భూభుజునకు.’ అని శ్రీనాథుని కాశీఖండమున నాలుగవ
యాశ్వాసమునఁ బ్రయోగము; గుఱ్ఱ — పొట్టియగు (గుఱ్ఱాశ్వుభవము); ప్రాయోలికిఁ —
గృహిణికి; కుఱ్ఱ యను పేరుగలస్త్రీకి; సజ్జకం బైన — మనోహరం బైన;

యంగపూజమొదలు ‘ప్రతిష్ఠాపితం జేయవే’ అనువఱకు నొకవాక్యము.

యాగపూజార్చితం దై న-యాగపూజయంతుః బూజింపంబడిన; కోదండముక్—
 వింటిని; ఖండఖండంబుగాఁ—తునియలు తునియలుగాఁ జేయుచు; తిదను.....
 మస్తంబులు—తద్ధనుర్దండ—ఆ కోదండముయొక్క; రత్నోభట—కావలివారియొక్క;
 స్తోమచుస్తంబులక్—సమాహములతలలను; మల్ల—జేట్లయొక్క; గర్జా—సింహవాదములు;
 భుజాస్ఫాలన—భుజములను దట్టుటలు (వీనిచే); ఆభిలమై—భయంకరమై; ఉల్లస.....
 వాచాలమై—ఉల్లసత్—ప్రకాశించుచున్న; డిండిమ—డిండిమ మనువాద్యవిశేషము
 యొక్క; ఆరావ—శబ్దములచేత; వాచాలమై—మోగుచున్నదై; నిగ్రహో.....
 దగ్రమై—నిగ్రహ—మార్గముటకు, అణచుటకు; ఆయాశ—వచ్చుచున్న; రత్నోభట—
 రాక్షసనేనలచేత; ఉదగ్రమై—భయంకరమై; ఉగ్రనేనాత్మజాస్థానిక్—ఉగ్రనేనుని
 కుమారుఁ డగు కంసుని కొలువుకూటమును; చొత్తేరక్—ప్రవేశింపఁగా; తత్తోరణ
 తోణిక్—ఆద్యారప్రదేశమునందు; తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారం' అని యమరుఁడు;
 ఆధోరణుండు—మావటివాఁడు; కొల్పినక్—మార్గములుపఁగా; పట్టపేనుంగుక్—
 కువలయాపీడమను కంసుని పట్టపుగజమును; చెండాడి—చంపి; పుండ్రముక్—తిలకమును;
 కర్ణదామంబుక్—కర్ణావతంసమును; పట్టై—దట్టచుయిన; బ్రాంతిగాఁ—అందముగా;
 జానూరువుత్—మోఁకాళ్లను, దొడలను; అప్పళింపక్—కొట్టఁగా; క్రించుక్—నీచుఁడగు,
 త్రిలోక్సీనృతంసుక్—మూఁడులోకములను హింసించువాఁడగు; నియుద్ధక్రియాపద్ధతిక్—
 ద్వంద్వయుద్ధక్రమమునందు; 'నియుద్ధంబాహాయుడేతు తుములం రణసంకులే.' అని
 యమరుఁడు; క్రిక్కినక్—మిక్కిలియదుముటచేత; గోంతుక్రోత్—కంఠనాళమును(క్రోవిని);
 నొక్కి—అదిమి; అనఁగాఁ గంసునిగోంతుఁ బిసికిచంపియనుట; వే—శీఘ్రముగా;

ఇక్కడ నన్ని పుస్తకములలోను 'నొక్కి'దేవతాదుంధు' యనియే పాతము
 కానంబడుచున్నది. ఆ ట్లయిన గణభంగ మగును గావున 'నొక్కి' యను పదమునకుఁ
 బిమ్మట 'వే' యను నక్షరమును జేర్చితి. 'నొక్కవే' యని యొక పుస్తకములో
 నున్నది. దానికంటెను 'నొక్కివే' యను పాతమే సరసము.

'దుష్టు' మొదలు 'పాలింపవే' యనుపఱ కొకవాక్యము.

అష్టాదశాక్షోహిణీ.....చుదాంధుక్—అష్టాదశాక్షోహిణీ—పదునెనిమిదియక్షో
 హిణులసంఖ్య గల; వాహినీ—నేనలచేత; దుర్మదాంధుఁడు—మిక్కిలి గర్వింపినవాఁడు;
 అక్షోహిణీప్రమాణము :—21870 రథములు; అన్నియేనుఁగులు; 65610 గుఱ్ఱములు,
 109850 కాల్యులములుగలనేన యక్షోహిణి యనంబడును; భారతము, ఆదిపర్వమునఁ
 జూడనగు; భీమాపదేశంబునంజేసి కాసించి—భీముఁడను వ్యాజమును బురస్కరించుకొని
 శిక్షించి; అనఁగా భీమునిచేఁ జంపించినాఁ డని భావము; 'వ్యాజోపదేశోలక్ష్యంచ' అని

యమరుడు. బాత్మసూయఁ—తాను త్మత్రియుఁడనియుఁ గృష్ణుఁడు కాఁడనియు బాత్మ
భీమానముచేఁ బొడమిన యసూయచేత; భయం బేది—నిర్భయుఁడై; చేదిత్తుమానల్ల భుండు—
శిశుపాలుఁడు; త్రుష్టునఁ—గర్వముచేత; ప్రల్లదంబాడినఁ—సుర్భావలు సలుకఁగా; పల్లె
రంబు—తాంబూళమును; తచ్చిరకర్తనప్రాధిక్—ఆశిశుపాలునితలను నతికుట యను సామ
ర్థ్యముచేత; వృథా... శౌండ్రిక—వృథా—నిరుపయోగముగా (ఆనర్థముగా ననుట);
వాసుదేవప్రథా—వాసుదేవుఁడను ఖ్యాతినిగల; చండ—క్రూరుఁడైన; శౌండ్రిక—గర్వితుఁ
డగు; అప్పొండ్రుక—ఆ పొండ్రక వాసుదేవుని; చక్కుగాఁ జేసి—చంపి; మహానేన...
సన్నాహముత్—మహానేన—కుమారస్వామి; నాగానన—గజాననుఁడు (వీరియొక్క);
వ్యూహ—నేనలయొక్క; సన్నాహములు—క్రమములు; వీడక—చెదరిపోఁగా; పోరక—
యుద్ధమునందు; ఈశానుక—శివుని; వెన్నాడి—తఱిమి; బాణాసుర... కేళిమైక—
బాణాసుర—బాణాసురుఁడను రాక్షసునియొక్క; స్ఫార—గొప్పవియగు; బాహాసహస్ర—
వేయి బాహువులయొక్క; భద్రాకేళిమైక—నతికువ్యాపారముచేత; వాలి—అతిశయించి;

ఘోర.....శిక్షకా—ఘోర—భయంకరుం డగు; భౌమ—నరకుం డను; అసుర
గ్రామణీ—రాక్షసశ్రేష్ఠుని; శిక్షకా—చంపినవాఁడా యనుట; భేద.....ప్రదా—
భేద—(పుత్రమరణజనిత) దుఃఖముచేత; సందగ్ధ—తపించిన; సాందీప—సాందీపుఁ డను
తనగురువునకు; నూనుప్రదా—పుత్ర)దానము చేసినవాఁడా; అనఁగా నతనికొడుకును
బ్రతికించినవాఁడా యనుట; వేద.....పదా—వేదశాఖా—వేదములనుఁబ్రకటించు
యొక్క; శిఖా—కొనలయందు (అనఁగా వేదాంతములయందునుట); అంచత్—ఓప్పు
చున్న; ప్రవాళత్—చిగుళ్లవలె నాచరించుచున్న; పదా—చరణములు గలవాఁడా;
(అనఁగా వేదాంతగమ్యుం డనుట).

అలంకారము—అంతటను వృత్త్యనుప్రాసంబులును ఛేకానుప్రాసంబులును నెఱసి
మెఱయుచున్నవి.

(వి) ఈదండకమునందలి ‘ముక్తరోమంథనిష్పంద గోబృందముకా’, ‘వృక్ష
గోవర్ధనగ్రావనిష్పందముకా’, ఈ రెండుసమాసములును; ‘మందమందాంశుమన్నంద
నావేగముకా’, ‘కందశీర్నీరసారణ్యజీర్ణాగముకా’, ఈ సమాసద్వయంబును; ‘ఘోర
భౌమాసురగ్రామణీశిక్షకా’, ‘కారవాక్పర్షితద్రౌపదీరక్షకా’, ఈసమాసయుగళంబును;
‘భేదసందగ్ధసాందీపనూనుప్రదా’, ‘వేదశాఖాశిఖాంచత్పరీవాళత్పదా’, ఈసమాస
యుగళంబును; సమగణపదవిన్యాసలలితంబులై, సుమధురచరమప్రాసకలితంబులై
చెలువారు. కావుననే దీనికి గణసమకదండక మనుపేరు సార్థకము.

తొలుత రెండునగణములును బిదప నిష్ఠము వచ్చినన్ని రగణములైనను, నొకనగణమును బిదప వలయునన్ని తగణములైనను, దొలుతనుండి యన్నియుఁ దగణములైనను, గడపట నొకగురువును దండకమున కుండవలయు.

ఈదండకమున భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుని చరిత్రంబును మాహాత్మ్యంబును ముద్దూరు మాటలతోఁ జెప్పఁబడియె. దీని నొక్కటిని బ్రతిదివము స్త్రీలుం బురుషులును భగవత్పాదారవిందధ్యానపరాయణులై పారాయణము నేయుచుండుచేని కలుష విచూరులై క్రమంబున నభిమతశుభములఁ బడసి సుఖింతురు.

ఇందలి శారదరాకానిశాసమయసరసీజాక్షుమరభీగానవర్ణనమునఁ గొమరారు తీపారు పలుకుల సరళతయు సందర్భగుందరతయు స్వభావోక్తిసామర్యంబును వర్ణనా తీతములు.

శ్రీకృష్ణులు వైజయంతమున విడియుట

చ. అని కొనియాడి విశ్వభువనైకధురంధర నేడు రేపు నీ
వనితయు నీవు నిచ్చట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొన న్వలయు నమ్మతిమై నని పల్కు దేవతా
జననికి మ్రొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధిమొగంబుఁ జూచినఁ. 39

(వ్యా) విశ్వభువనైక ధురంధర—విశ్వభువన—సమస్త ప్రపంచములకు; ఏక ధురంధర—ముఖ్యుఁ డగు భారమును వహించినవాఁడా (అనఁగా సకలభువనములకు నాధారభూతుఁడా యనుట); జంభవిరోధి—ఇంద్రుఁడు.

చ. అమరవిభుండు నేరి వినయానతుఁడై విడిపట్టు వైజయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వచుఁ దద్బలదై త్యవైరిహ
స్తము గయిదండ గొంచు గిరిశ్రమముఖాఖిలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచె దదున్న తసాధరాజముఁ.

(వ్యా) విడిపట్టు—విడిదల; చిత్తగింపుము—అనుగ్రహింపుము.

వై జ య ం త వ ర్ణ న ము

వ. అదియును నామరసరిదుపహృతహేమతామరసస్తోమతోరణదామ
రామణీయకనూచితసాదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకకింకిణీకుల

సంకులక్వాణముగ్ధమధురాలాపనృత్యన్ని జాపత్యమూర్త్యావహ
 పార్శ్వప్రవర్తమానవిమానసంతానంబును, నర్థిజనాభిమతదానార్థ
 సంగ్రహ సంశయాపాది సమస్తవస్తుప్రతిబింబసంభావిత శేఖరికృత
 చింతారత్నంబును, నక్షీణసహస్రాక్షమణిగవాఙ్మోహలీసాక్షాత్కృత
 నాకలక్ష్మీకటాక్షవీక్షావిశేషంబును, ననర్ఘ్యమణిస్తంభప్రతిబింబిత
 నృత్యదపురస్సహస్రప్రదర్శ్యమానలాస్యావలోకనసారస్వాగత
 గృహదేవతాశతసన్నిధానంబును, పులోమనముచిజంభపాకవృత్త
 బలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసననన్నద్ధ శతమన్యుజన్యసన్నాహానుకారి
 చిత్రకర్మవిచిత్రితభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరరుచినిరంతరస్ఫాటిక
 కూటాంతరవిశ్రాంతైరావతోచ్చైశ్శ్రీవసుచ్యమానక్షీరసాగర
 స్నానక్రమంబును, దరంగితమణిభృంగారకపీఠీకాకరండతాలవృంత
 చామర దర్పణ కళాచికాపాదుకాదిపరికరప్రపంచసంచితకరాంచల
 విశ్వకర్మనిర్మితయంత్రపాంచాలికాసంచయవంచితపరమార్థ పరిచారి
 కాసార్థంబును, నిరంతరసగతానానోకహదుకూలమయపతాకాశ
 తాకారి తాకాశగంగాచటులతరతరంగావతరణంబును, నమంతత
 స్తంతన్యమానతోయకర్మాంతికనిర్ముక్తమందారవిటపిమకరండగంధ
 సలిలసేకాతిరేకశీతలమణివేదికాప్రదేశంబును, బహిర్ద్వారవితర్దికా
 ప్రకోష్ఠప్రతిష్ఠాపితాష్టాపదఖిల్వాస్తీర్ణహరిచందనసాలబాలపల్లవోల్ల
 సితసంధ్యారాగసంధానంబును, నవిరళకల్పప్రసవరజగపటలపటవాస
 పాంసువాసితకాశేయవితానపటీప్రకటికృతచంద్రాతపపరిపాటికంబు,
 నగుచు, జతురతరశచీకరవిరచితంబులై మణికుట్టిమతలప్రతిబింబిత
 తారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారిజాతకుసుమోపహారంబుల
 వలన, స్వాహాబాహించలావాహితంబులై మహారజతపాత్రంబులఁ
 జిత్రంబులుగా వెలుంగు నారాత్రికాదీపకళికలవలన, యమకామినీ
 ధూమోర్ణావిఠీర్ణంబులై విస్తీర్ణంబుగా నెగయు మలయజకాలాగురు

ధూపధోరణులవలన, యాతుధానావరోధవధూవిధీయమానంబులై విలసిల్లు గృహప్రవేశనమయసముచితబలివిధానసంవిధానంబులవలన, బాశధరమత్తకాశినీసూత్రితంబులై విలోకపాత్రంబులగు లలితప్రవాళలతాపందనమాలికలవలన, బవమానమానవతీనియు క్తంబులై బాలికాజనంబులకరతలంబులు బద్ధిభ్రమించు కర్పూర తాలవృంతంబులవలన, సరధర్మసధర్మిణీ నిర్మితంబులగు విధానకల్పిత శంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లిమతల్లికలవలన, నయనోత్పలం బావ హిలం బ్రవేశించి వాసవవహ్నివైవస్వతవాసతేయీచంద్రావరుణ వాయువసువల్లభవామదేవుల పరుస వీడ్కొల్పి సత్యభామాసహితుండై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంతరంబు.

41

ఈవచనంబున వైజయంత మను నింగ్రునిప్రాసాదము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఆమర.....విలసితంబును—

ఆమరసరిత్—సురనది యగు నాకాశగంగానదినుండి; ఉపహృత—కొనిరాఁబడిన; హేమతామరసస్తామ—బంగారుకమలములగుంపుచే (గల్పింపఁబడిన); తోరణదామ—తోరణమాలికలయొక్క; రామణీయక—సౌందర్యముచేత; సూచిత—తెలుపఁబడిన; సావామనీ—మెఱుములయొక్క; విలసితంబును—ప్రకాశముగలదియును;

అనఁగా నామేడయందు బంగారుతామరతోరణములు కట్టఁబడి యుండిన వనియు నవి మెఱుపుఁదీఁగెలవలెఁ దళతళలాడుచు సుందరముగా నొప్పై వనియు భావము.

ఈసమాసమునందు వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

కనత్ .....సంతానంబును—

కనత్—ప్రకాశించుచున్న; కనకకింకిణీకుల—బంగారు గజ్జెల గుంపులయొక్క; సంకుల—క్రమరహితమైన; క్యాణ—శబ్దములనియెడు; ముగ్ధ—మనోహరమైన; మధుర—తియ్యని; ఆలాప—పలుకులతో; నృత్యత్—ఆడుచున్న; నిజాపత్యమూర్త్యావమాతనయొక్క (అనఁగా వైజయంతముయొక్క) బిడ్డలరూపులను గలిగించుచున్న; పార్శ్వ—ప్రక్కలయందు; ప్రపర్తమాన—ఉన్న; విమానసంతానంబును—విమానసమూహముగలదియు;

అనఁగా వైజయంతపార్శ్వములయందు విమానము లుంపఁబడి యున్న వనియు, వానికి బంగారుబిణుగంటలు కట్టఁబడియున్నవనియు, నగి నానాప్రకారముల శబ్దించు

చున్న వనియు, వీని జూడ నావిహసము లావై జయంతముయొక్క బిడ్డలూ యను నట్లును, నాబంగారుచిలుగంటల మ్రోత లాబిడ్డల మధురాలాపయంతంబులగునృత్యముల యట్లును గన్పట్టె ననియు భావము.

ఆరి.....రత్నంబును—

ఆరి జనయాచకులకు; అభిమతకోరికలను; దానఇచ్చుటకై; అర్థసంగ్రహ—
వస్తువులను నేకరించుట యను; సంశయాపాదిసంశయమును గలిగించుచున్న; సమస్త
వస్తుసకలవస్తువులయొక్క; ప్రతిబింబప్రతిరూపములచేత; సంభావితమహితమైన
శేఖరికృతశిరోభూషణముగా నుంపబడిన; చింతారత్నంబును—చింతామణి గలదియు;

అనగా నావై జయంత మనుమేడమీద శిఖరాలంకారముగఁ జింతామణి యమ
ర్పబడి యుండె ననియు నందు సమస్తవస్తువులను బ్రతిఫలించుచుండె ననియు దీనిం
జూడఁగా నర్థిజనులకిచ్చుటకై సమస్తవస్తువులను నమ్మేడయందు సంగ్రహించియుంపఁ
బడెనో యనునందియమును గలిగించుచున్న దనియు భావము.

అక్షిణ.....విశేషంబును—

అక్షిణ—కొఱతవడని (అనగా ననేకము లైన యని భావము); సహస్రాక్ష
మణి—ఇంద్రనీలమణులచే నిర్మింపఁబడిన; గవాక్షవళీ—కిటికీలవరుసలచేత; సాక్షాత్కృత—
ఎఱుంగఁబడిన; నాకలక్షి—స్వర్గలక్షియొక్క; కటాక్షవీక్షావిశేషంబును — క్రింగంటి
చూపుయొక్క వైలక్షణ్యంబు గలదియు;

అనగా నాప్రాసాదమునం దనేకము లగు నింద్రమణిఖచితగవాక్షము లమర్పఁ
బడియుండె ననియు, నవి నీలకాంతులఁ బాలుపారుటచే స్వర్గలక్షి కటాక్షవీక్షణముల
వలె నొప్పెననియు భావము. ఈసమాసమునందును వృత్త్యనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

అనర్ఘమణి.....సన్నిధానంబును—

అనర్ఘ—వెలలేని; మణిస్తంభ—మణిఖచితము లగు కంబములయందు; ప్రతిబింబిత—
ప్రతిఫలించిన; నృత్యత్—నాట్యమాడుచున్న; అప్సరస్సహస్ర—అనేకులగు నప్సరసల
చేత; ప్రదర్శనమాన—చూపఁబడుచున్న; లాస్య—నృత్యముయొక్క;

లాస్యలక్షణము:—

“శృంగారరసభూయిష్టై ర్భూరిభావతరంగితైః

అంగై రనంగసర్వస్వ శోభాతిశయశాలిభిః

అన్వితోన్మత్తభేదో యత్త లాస్య మితి కథ్యతే.”

—అని సంగీతచూడామణి.

అవలోకన-మాచుటయందలి; సారస్వ-రసికత్వముచేత; అగత-చచ్చిన; గృహదేవతా శత-పెక్కిండ్లు గృహదేవతలయొక్క; సన్నిధానంబును-సన్నిధి గలదియు;

అనఁగా వై జయంతమునందలికంబములు మణిఖచిత్రములయి యుండుటచేత నప్ప రస లాడు నృత్యవిశేషములు కంబములయందుఁ బ్రతిఫలించెననియు, నానాట్యవిశేష ములను జూచుటకై గృహదేవతలు వచ్చి కూర్చున్నారో యన్న ట్లుండెననియు భావము.

పులోమ.....భిత్తిభాగంబును—

పులోమ, నమచి, జంభ, పాక, పృత్ర, బఁ, ప్రముఖు లగు; దైత్య-రాక్షసు లను; విధ్వంసన-చంపుటయందు; సన్నద్ధ - సిద్ధపడిన; శతమన్య - ఇంద్రునియొక్క; జన్యసన్నాహ-యౌద్ధప్రయత్నమును; అనుకారి-అనుకరించుచున్న; చిత్రకర్మ-చిత్ర రపు వ్రాతపనులచేత; విచిత్రత-అలంకరింపఁబడిన; భిత్తిభాగంబును-గోడలప్రదేశం బును గలదియు; (భావము సుగమము);

వళిత.....క్రమంబును—

వళిత-వర్తులముగాఁ బ్రసరించుచున్న; రుచిర-చునోహరమైన; రుచి-కాంతుల చేత; నిరంతర-ఎడఁబాటులేని (అనఁగా దట్టమైన యనుట); స్ఫటికకూట-స్ఫటిక మయములగు శిఖరములయొక్క; అంతర-చుద్యమనందు; విశ్రాంత-విశ్రమించియున్న; విరావతోచ్చైశ్రవస్-విరావత మను పేరుగల యేనుఁగు, ఉచ్చైశ్రవ్యవస్సును పేరు గల గుఱ్ఱము, వీనిచేత; సూచ్యమాన-సూచింపఁబడుచున్న; క్షీరసాగరస్నానక్రమంబును-క్షీరసముద్రమునందు స్నానముచేయు ప్రకారము కలదియును;

అనఁగా వై జయంతముయొక్క శిఖరములు స్ఫటికమయములై యుండె ననియు, వానికాంతు లంతటం బ్రసరించుటచేనాప్రదేశము క్షీరసముద్రముఁ బోలియుండెననియు నందుఁ బరంపరియున్న యైరావతమును నుచ్చైశ్రవ్యమును క్షీరసాగరమునందు స్నానము చేయుచున్న వో యనున ట్లుప్పె ననియు భావము.

విరావతమును నుచ్చైశ్రవ్యమును క్షీరసాగరమధనసమయమునందు జనించె నని పురాణము.

తరంగిత.....సారంబును—తరంగిత-దలించుచున్న; మణిభృంగారక-మణులు చెక్కినచెంబులు; వీటికాకరండ-తొంబూలపుఁబెట్టెలు; తాళవృంత-విసనకణ్ణులు; చామర-వింజామరలు; దర్పణ-అద్దములు; కళాచికా-తమ్మపడిగెలు; పాదుకా-పావు లోళ్లు; ఆది-మొదలగు; పరికరప్రపంచ-ఉపకరణసంపదచేత; సంవిత-హూడిన (అనఁగాఁ గలిగినయనుట); కరాంచల-హస్తాగ్రములు గల; విశ్వకర్మనిర్మిత-విశ్వ

కర్మయనుషేధగల దేవశిల్పిచే నిర్మింపఁబడిన; యంత్రపాంచాలికా-కీలుబొమ్మలయొక్క; సంచయ-గుంపులచేత; వంచిత-ఏమార్పఁబడిన; పరమార్థపరిచారికా సాగ్ధంబును-నిజమైనపరిచారికలసమాహము గలదియును;

అనఁగా నానైజయంతమునందు విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడిన కీలుబొమ్మలంపఁబడియుండెననియు నాబొమ్మలు హస్తములయందు రతనంపుఁజేయులు మున్నగువస్తువులను ధరించియుండెననియు, నవి చలించుచుండునట్లు నిర్మింపఁబడి యుండుటచే (అనఁగా యంత్రసామగ్ధివిశేషముచేత నవి కదలుచుండుటచే) వానిం జూచి యగ్నితట సంచరించు నిజమైనపరిచారికలు మోసపోవుదు రనియు భావము.

నిరంతర.....తరణంబును—

నిరంతర-దట్టమైన; సంతానానోకహ-కల్పవృక్షమునందలి; ఆనోకహః కుటుస్సాస్యః' అని యమరుఁడు; దుకూలమయ-తెల్లపట్టుగుడ్డలచేత జేయఁబడిన; (అర్థాంతరము-కల్పవృక్షపల్లనములే దుకూలము లని చెప్పఁబడు. దీనికిఁ బ్రమాణము:—

“ఏషాంపల్లవ మంతుకాని పసుమం ముక్తాఃఫలం విద్రుమం
వైదూర్యం దశ మంతురో మరకతం హైమంచ శాఖాశేతం
ఏతే కే జగతీయహో వనజాహోష్యజ్ఞాతపూర్వా మయా
ప్రాయస్సార మమి దివోవిటపినః కింతైర్మయాఽన్యోభరః.”

—అని శక్తిభద్రుని యశ్వరథమాదామణి.

ఈకావ్యమునందే 'కల్పవృక్షదుకూలాంతుకములు గట్టి' అని 4-40 లోఁ గన్పట్టుచున్నది. అప్పుడు కల్పవృక్షములపల్లవము లనెడు పట్టువస్త్రములచే నిర్మింపఁబడిన పెక్కు-పెక్కుములచేత నని యర్థము.)

పతాకాశేత-పలు పెక్కుములచేత; ఆకాశ-పిలువఁబడిన; 'హూతిరాకారజాహ్వనం' అని యమరుఁడు; ఆకాశగంగా-సురనదియొక్క; చలువతర-మిక్కిలి చలించుచున్న; తరంగ-అలయొక్క; అవతరణంబును-దిగుట గలదియు;

అనఁగా నానైజయంతమునకుఁ బట్టు పెక్కుములు పెక్కులు కట్టఁబడియుండెననియు, నవి యాకాశగంగను బిలుచుచున్నట్లుండెననియు, నట్లు పిలుచుచుండుటచే తనో యన్నటు లాకాశగంగయలలు పైపై దిగివచ్చుచుండె ననియు భావము.

ఇక్కడఁ బతాకలచేత బిలువఁబడినది యనుటచేత బతాకలు హస్తములవలె నొప్పె ననియు, బతాకాచలనములు పిలుచుటనుసాచించుచు హస్తసంజ్ఞలవలె నొప్పె ననియు భావమునంబు లగుచున్నవి.

సమంతత.....ప్రదేశంబును—

సమంతతః—అంతటను ; తంతన్యమాన—మిక్కిలి విస్తరింపఁజేయఁబడుచున్న ; తోయకర్మాతిక—నీళ్లుగట్టునేవకులచేత ; నిర్ముక్త—విడువఁబడిన ; ప్రసరింపఁజేయఁబడిన ; మందారవిటపి—కల్పవృక్షముయొక్క ; మకరంద—తేనెలనెడు ; గండసలిల—పరిసరభోదకములయొక్క ; సేకాతిరేక—నేచనాతిశయమువలన ; (అధికముగా నీళ్లు గట్టుట యనుట) ; శీతల—చల్లనైన ; మణివేదికాప్రదేశంబును—రతనపువెన్నెలు గలదియు ;

అనఁగా నావై జయంతముచుట్టుప్రక్కలఁ దిన్నెలుగలవనియు, నీళ్లుగట్టునేవకుల కల్పవృక్షమకరందము లనెడు పరిసరభోదకములను నాతిన్నెలయం దంకిటను బ్రసరింపఁ జేయుటచే జల్లగా నుండె ననియు భావము.

బహిర్ద్వార.....సంధానంబును—

బహిర్ద్వార—వెలుపటిద్వారప్రదేశమందలి ; వితర్కికా—అరుగులు గల ; ప్రకోష్ఠ—ముంగిళ్ల యందు ; ప్రతిష్ఠాపిత—ఉంచఁబడిన ; అష్టపదఖట్వా—బంగారు మంచములందు ; ఆస్తీర్ణ—పఱుపఁబడిన ; హరిచందనసాల—కల్పవృక్షములయొక్క ; బాలపల్లవ—లేజిగుళ్లు చేత ; ఉల్లస్థిత—ప్రకాశింపఁబడిన ; సంధ్యారాగసంధానంబును—సంజకెంజాయయొక్క కూడిక కలదియు ; ‘అష్టపదం స్యా త్కనకం’ అని విశ్వనిఘంటువు.

అనఁగా నాప్రాసాదముయొక్క ముఖద్వారములందలి తిన్నెలఁ జెన్న మిటు ముంగిళ్ల యందు బంగారుమంచము లుంపఁబడి యుండె ననియు, నామంచములయందుఁ గల్పవృక్షపులేజిగుళ్లు పఱుపఁబడియుండె ననియు, నవి సంజకెంజాయల పసిది కంజిల్లు చుండె ననియు భావము.

అవిరళ.....పరిపాటికంబును—

అవిరళ—దట్టమైన ; కల్పప్రసవ—కల్పవృక్షపువ్వములయొక్క ; రజఃపటల—పుష్పా శ్లగుంపు లనెడు ; పటవాస—వస్త్రములను వాసనకట్టెడు సుగంధిద్రవ్యములయొక్క ; పాంసు—ఘ్రాణులచేత ; వాసిత—పరిమళముకలదిగాఁ జేయఁబడిన ; కాశేయ—పట్టుచేసిరింపఁబడిన ; వితానపటీ—మేల్కొట్టు వస్త్రములచేత ; ప్రకటికృత—ప్రకటింపఁ బడిన ; చంద్రదాతప—వెన్నెలయొక్క ; పరిపాటికంబును—క్రమము గలదియును ;

అనఁగా నాప్రాసాదమునందుఁబట్టుచే నిర్మింపఁబడిన మేల్కొట్టువస్త్రములు కట్టఁబడియుండెననియు, నవి కల్పవృక్షసుమంబుల పుష్పా శ్లనెడు సుగంధపు బుక్కాముచేఁ బరిమళించుచుండె ననియు, నామేల్కొట్టు ధవళములై యుండుటచే నవి వెన్నెలలవలెఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము.

అగుచుకొ—విప్రులు;

‘చతురతర’ మొదలగు ‘క్షుణ్ణమోపహారంబులవలనకొ’ అనుపట కొక వాక్యము.

చతురతర—మిక్కిలి సమర్థములైన; శచీకర—శచీదేవియొక్క హస్తములచేత; విరచితంబులై—కల్పింపఁబడినవై; మణికుట్టిమతల—మణిచిత్రములగు భూప్రదేశములందు; ప్రతిబింబిత—ప్రతిఫలింపఁబడిన; తారకామటుంబంబులకొ—నక్షత్రముల సమూహములను; విడంబించు—అనుకరించు (అనఁగా బ్రకటింపఁజేయు); పారిజాతమనుమోపహారంబుల వలనకొ—కల్పవృక్షపుష్పము లనెడు కానుకలవలనను; (‘వలనకొ’ అనుపదము ‘నయనో త్వం బావహిలకొ’ అనుపదములతో నన్వయము);

అనఁగా శచీదేవి యప్రాసాదమునకుఁ(గానుక గాఁ) బారిజాతపుష్పము లర్పించు చుండుననియు, నవి మణిచిత్రములగు నాశేలయందుఁ బ్రతిఫలించిననక్షత్రములవలెఁ బ్రకాశించుచుండె ననియు భావము.

. ‘స్వాహాబాహా’ మొదలు ‘దీపకళికలవలనకొ’—అనుపట కొక వాక్యము.

స్వాహా—అగ్నిదేవునిభార్య యగు స్వాహాదేవియొక్క; బాహాచల—బాహువుల కొనలచేత; ఆవాహితంబులై—తీసికొనిరాఁబడినవై; మహారజతపాత్రంబులకొ—బంగారు పల్లెములయందు; చిత్రంబులుగాకొ—వేడుకగా; వెలుంగు—ప్రకాశించుచున్న; ఆరాత్రికా దీపకళికలవలనకొ—మొగ్గలవలె నుండు హారతిదీపములవలనను; ‘చామికారం బాతరూపం మహారజతకాంచనే’ అని యుచుండు.

‘యమకామినీ’ మొదలు ‘ధోరణులవలనకొ’ అనుపట కొక వాక్యము.

యమకామినీ—యమునిపత్ని యగు; ధూమార్ణా—ధూమార్ణాదేవిచేత; విత్తీర్ణంబులై—ఇయ్యఁబడినవై (ఉంపఁబడినవై యనుట); విస్తీర్ణంబుగాకొ—అంతటను; ఎగయు—వ్యాపించు; మలయజ—చందనము; కాలాగురు—అగరుచెక్కలు—(వీనియొక్క); ధూపధోరణులవలనకొ—ధూపములవరుసలవలనను;

“శక్రః శచీపతి ర్దేవో యమో ధూమార్ణయా సహ

వరుణః స్సహగౌర్యాచ సహార్ధ్యాచ ధనేశ్వరః”

—మహాభారతము, అశ్వమేధపర్వము.

‘ధూమార్ణా యమపత్నీ’—అని త్రికాండశేషము.

‘యాతుథానా’ మొదలు సంవిధానంబులవలనకొ’ అనుపట కొక వాక్యము.

యాతుథాన—రాక్షసునియొక్క, (అనఁగా నిచ్చట నిర్మతియనుదిగధిపతియొక్క యనుట); అవరోధవధూ—అంతఃపురస్త్రీచేత, (అనఁగా భార్యచేత ననుట); విధీయమా

నంబులై—ఉంచఁబడినవై; విలసిల్లు—ప్రకాశించుచున్న; గృహప్రవేశసమయ—గృహప్రవేశ
వేళకు; సముచిత—తగిన; బలివిధాన—బలులు పెట్టుటయొక్క; సంవిధానంబులవలన—
తూర్పులచేతను;

అనఁగా నా ప్రాసాదముచుట్టును గృహప్రవేశసమయమందు వైర్యతిభార్య
బలులు పెట్టుచున్న దని భావము.

‘పాశేధర’ మొదలు ‘మాలికలవలన’ అను వఱకు నొక వాక్యము.

పాశేధర—వరుణునియొక్క; మత్తకాశినీ—భార్య యగు గౌరిచేత (మత్తకాశినీ—
మదముచేతఁ బ్రకాశించువనిత); సూత్రితంబులై—గ్రువ్వఁబడినవై; విలోకన పాత్రంబు
లగు—దర్శనీయము లగు; లలిత—మనోజ్ఞమయిన; ప్రవాళలతా—పవనపుష్పఁగలచేత
నిర్మింపఁబడిన; పందనమాలికలవలన—తోరణములచేతను;

‘సనమాన’ మొదలు ‘తాలవృంతంబులవలన’ అనువఱకు నొక వాక్యము.

సనమానమానవతీ — వాయుదేవునిభార్యవలన; నియంక్తంబులై—ఆజ్ఞాపింపఁబడిన
వారై; బాలికాజనంబుల—ఆడుపిల్లలయొక్క; కరతలంబుల—చేతులయందు; పరిభ్ర
మించు—తిరుగుచున్న; కర్పూర—కర్పూరపుఁజెట్లయొక్క యాకులచే నిర్మింపఁబడిన;
తాళవృంతంబులవలన—వీచనలచేతను;

‘నరధర్మ’ మొదలు ‘మతల్లికలవలన’ అనువఱకు నొక వాక్యము.

నరధర్మ—కుశేరునియొక్క; ‘మనుష్యధర్మాధనదో రాజరాజో ధనాధిపః’ అని
యమరుఁడు ; సధర్మిణీ—భార్యయగు ఋద్ధిచేత; నిర్మితంబులగు—కల్పింపఁబడిన; నిధాన—
నిధులయందుండి; కల్పిత—(గ్రహింపఁబడి) కూర్పఁబడిన; శంఖపద్మమకరాకార—శంఖము,
పద్మము, మకరము, గూపములుగల; రంగవల్లి మతల్లికలవలన—శ్రేష్ఠము లగు
మ్రుగ్గులచేతను; శంఖము, పద్మము, మకరము, ఇవి కుశేరుని నవనిధులలోఁ జేరిన
నిధుల పేర్లు;

అనఁగాఁ గుశేరుని పత్ని తననిధులగు శంఖ, పద్మ, మకరములలో నుండు
మణులను దీసికొని వానిచే నాప్రాసాదమునందు శంఖపద్మమకరాకారముగా మ్రుగ్గులు
పెట్టుచున్న దనిభావము;

నయనోత్సవంబు—నేత్రానందము; ఆవహిల—కలుగఁగా; ప్రవేశించి—ఆప్రా
సాదమును చూచి; దీనికిఁగ ర్తృపదము 42 వ పద్యమునందలి ‘రామప్రియ సోదరుండు’;
నానన.....వామదేవుల—వాసవ—ఇంద్రుఁడు; వహ్ని—అగ్ని; వై వస్వత—
యముఁడు; వాసతీయా—చరణ—నిర్మతి; (వాసతీయా—రాత్రి—చరణ—చర) ‘వసతిర్వాస

లేయాచక్యామారాత్రిశ్చకథ్యతే' అని హలాయుధుడు; వరుణ—వరుణుడు ; వాయు—
వాయువు; వసుష్లభ—కు బేరుడు; (వసు—ధవము); వామదేవులకొ—ఈశానుడు (వీరిని);
వరుసకొ, వీడ్కోలిపి—ఒక్కొక్కరినిగా సంపి.

ఈవచనమునందు 'చతురతరశచీకరవిరచితంబులై', అనువాక్యము మొదలు'మత
ల్లికలనలనకొ' అను పదమువఱకు దిక్పాలకులభార్య లావైజయంతమున కొనర్చు
నలంకారాదులు వరుసగా వినింపఁబడినవి.

(వి) ఈ ప్రకరణమునందుఁ గవి దిగధిపతుల సతులం బేర్కొనునెడ నింద్రాగ్ని
యమ నిర్యతివరుణవాయుకు బేరపత్నులం బేర్కొని యీశాసునిపత్నియగు పార్వతీదేవిని
జెప్పక విడిచిపెట్టుటం జూడ నిఖిలజగజ్జననియుఁ బరమేశ్వరియు నగు పార్వతీదేవి
తక్కినదిక్పాలసతులకై వడిం బరిచర్యలొనర్చెనని నుడువఁ దగదనుకారణంబునఁ గవి
చెప్పఁడయ్యెనని తెలియనగు.

కవికులసార్వభౌముడగు కాలిదాసుడు రఘువంశమహాకావ్యమునందు రఘుమహా
రాజు సింహాసనస్థుఁ డగు సంవర్షమును వర్ణించునపుడు లక్ష్మీదేవియు సరస్వతీదేవియు
రఘుమహారాజుంగొలిచిరిని చెప్పి పార్వతీదేవిం జెప్పఁడయ్యె.

“చాయామండలలక్ష్మణ తమదృశ్యా కిల స్వయం
పద్మా పద్మాతపత్రేణ భేజే సామ్రాజ్యదీక్షితం
పరికల్పితసాన్నిధ్యా కాలేకాలేచ వందిషు
స్తుత్యం స్తుతిభి రర్ఘ్యాభి రుపతేనే సరస్వతీ”.

—రఘువంశము. (4-67)

అలంకారము—రత్నావళి.

‘వాసవహిన్నా’ అనుసమాసమునం దష్టదిగధిపతుల పేరులు ఏకారాదిగాఁ గూర్చు
బడి యుండుట చమత్కారము.

శబ్దాలంకారము—వృత్త్యనుప్రాసము.

నం ద న వి హార ము

శా. ఆ రామప్రియసోదరుం డపుడు దివ్యారామ మంభోరుహా-
క్షీ రమ్యం బదె చూతమే యన ఘృతాచీమేనకామంజుఘ్నా
పారంభాహరిణీముఖ్మిదివయోపారత్నము ల్లాల్చి రా
నాచూఢోత్సవచిత్తుఁ డై గగనకుల్యాతీర దేశంబునకొ.

(వ్యా) ఆ, రామప్రియసోదరుండు — బలరామునితమ్ముడగు నాకృష్ణుడగు; అదే—అదిగో (కనబడుచున్నదని భావము); దివ్యారామము—సురోద్ధానముగు నందన వనము; త్రిదివయోషారత్నముత్—సురనారీపణలు; ఆరూఢోత్సవచిత్తరంజై—మనమున వేడ్కయుల్ల సిల్లఁగా; గగనకుల్యాతీరజేశంబునక—ఆకాశగంగాతీరప్రజేశమందు; ‘కుల్య’ యనఁగాఁ జిన్నకాలవ యని యర్థమైనను నిచ్చట నదీపర్యాయముగాఁ జెప్పఁబడియె. ఈ పద్యమునకు 44 వ పద్యమునందలి ‘దాయఁజనియె’ అను క్రియాపదముతో నన్వయము.

౩. చందనహరిచందనమక

రందనరిద్బిందుశీకరప్రమదవనేం

దిందిరఁజ్జన్మదన

కందళితమరుత్కిశోరకంబులు మోలయె.

43

(వ్యా) చందన—శ్రీగంధవృక్షములయొక్కయు; హరిచందన—హరిజాతవృక్షములయొక్కయు; మకరందసరిత్—తేనెనదులయందలి; బిందు—బొట్టయొక్క; శీకర—తుంపురులచేత (అనఁగా నానిని ద్రాగుటచేత నని భావము); ప్రమద—మిక్కిలి మదింబున; వనేందిందిర—ఉద్యానవనమందలితుమ్మెదలయొక్క; పక్ష—తెక్కలయొక్క; స్పందన—కదలుటచేత; కందళిత—మొలచిన; మరుత్కిశోరకంబులు—గాఢిపిల్లలు; మోలయె—వ్యాపింపఁగా.

ఇందలి కావ్యగుణములు—సౌకుమార్యము—ఓజస్సు.

నీ. రంభామహారోజకుంభపరీరంభ

కుసుమితప్రత్యగ్రకురవకంబు

మంజుషోషావక్త్రకంజాతచకచక

స్తబళితచంపకఝృరుహంబు

హరిణీముఖప్రసూనానవార్పణకోర

కితలతావేల్లితకేసరంబు

నుర్వశీనవయావకోజ్వలాంఘ్రినివేశ

పుష్పితకంకేళిభూరుహంబు

జే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర

కుట్మలితసిందువారంబు కుధరధరుడు

ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన దాయఁ జనియె

దైవతాధీశనందనోద్భాసనీమ.

44

(వ్యా) రంభా—రంభయొక్క; మహారోజకుంభ—కుంభములవంటి గొప్పస్తనములయొక్క; పరీరంభ—అలింగనముచేత; కుసుమిత—పుష్పించిన; ప్రత్యగ్ర—నవీనమైన (లేత); కురవకంబు—ఎఱ్ఱగోరంటచెట్టు గలదియు;

మంజుషా—మంజుషా యను దేవవేశ్యయొక్క; ఐక్రికంజాత—ముఖములముయొక్క; చకచక—ప్రకాశములచేత; స్తబకిత—పూగుతులై త్తిన; చంపకమృగహంబు—సంపెంగమాకులు గలదియు;

హరిణీ—హరిణియను దేవవేశ్యయొక్క; ముఖ—వదనమునందలి; ప్రసూనాసవ—పుష్పపుద్యముయొక్క; అర్పణ—అర్పించుటవలన, (అనగా సుమియుటవలనని భావము); కోరకిత—మొగ్గలై త్తిన; లతావేల్లిత—తీగలచే జుట్టుబడిన; కేశరంబు—పొగడచెట్టు గలదియు;

ఉర్వశీ—ఉర్వశి యను దేవవేశ్యయొక్క; నన—క్రొత్తదైన; యావక—లత్తుకచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచున్న; అంఘ్రి—పాదములయొక్క; నివేశ—ఉంచుటచేత, అనగా (పాదాహతిచేత ననుట); పుష్పిత—పూచిన; కంకేళిభూరుహంబు—అశోకవృక్షము గలదియు;

మేనక—మేనక యను దేవవేశ్యయొక్క; ఆమోదనిశ్వాస—పరిమళముతో గూడిననిట్టూర్చునెడు; మృదుసవూర—మెత్తనిగాలిచే; కుట్టలిత—మొగ్గలై త్తిన; సిందువారంబు—నావిలిచెట్టు గలదియు; అను

దైవతాధీశ—ఇంద్రునియొక్క; నందనోద్యానసీమన్—నందనమును నారామప్రదేశమును; కుఞ్చరధరుడు—పర్వతమునుధరించిన (అనగా గోవర్ధనము నెత్తిన) కృష్ణుడు; ప్రేయసియుఁడానుక—సత్యభామాసహితుడై; అల్లనక—మెల్లగా; డాయఁజనియెక—సమీపించెను.

ఈపద్యమునందు దోహదక్రియలు నిర్ణయపఱచినవి. దోహదక్రియల లక్షణములు మున్నే వివరింపఁబడినవి.

మ. మహిభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్యావధూ
సహితుం డై యనిమేషవారవనితాసందోహము ల్లాల్వఁగా
విహరింపం జనుదెంచినాఁ డనుచు నేవింపంగ వర్షాశర
న్మిహికాశీతవసంతఘర్మముతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున్. 45

(వ్యా) మహిభృద్భేదివనాంత సీమమునక—మహిభృద్భేది—పర్వతమును భేదించిన ఇంద్రునియొక్క; వనాంతసీమమునక—నందనవన మధ్యమునందు; పద్మాజాని—లక్ష్మి

కశత్రుఁడుగ కృష్ణుఁడు; మిహికా—హేమంతఋతువు; శీత—శిశిరఋతువు, ఘర్మ—గీష్మఋతువు.

శ్రీకృష్ణుని నేవించుటకై వర్షాదిషడ్వృత్తులు నాయుద్యానవనంబునఁ జేరియుండునని భావము.

షడ్వృత్తువు లేక కాలమునఁ గనుపట్టునని కవులు వర్ణించుట కలదు.—

“అథ రిరంసు మముం యుగపద్ధిరౌ, కృతయథాస్వతరుప్రసవక్రియా
ఋతుగణేన నిషేవితు మాదధే, భువిపదంవిపదం తకృతం సతాం.”

—అని శిశుపాలవధమునందు మాఘుఁడు..

సీ. కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనాఘనరంగ

విద్యున్న టీనాట్యవిలసనములు

చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత

జాలవాచాలహంసప్రజంబు

తలచూపె నొకవంక దరదళత్నేవంతి

కాగంధినీహారకణభరములు

పొడచూపె నొకచక్కిఁ బుష్పితఫలినీల

వంగవాసిత శైత్యవైభవములు

తే. నెఱుసె నొకయెడఁ దామ్రపర్ణిజలార్ద్ర)

చందనాచలపవమానకందళములు

మొససె నొకకడ సామిసంపుల్లమల్లి

పాటలీచంపకోత్పలప్రౌఢిమములు.

46

ఈషడ్వృత్తునందు వర్షాదిషడ్వృత్తులు నందనవనమునఁ జేరియుండుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఒక చోటక—ఒకప్రదేశమునందు; ఘన—గొప్పదియగు; ఘనాఘన—వర్షాకాలపు హేఘమనెను; రంగ—నాట్యస్థలంబునందు; విద్యున్న టీ—మెఱుపుఁదీగయనునర్తకియొక్క; నాట్యవిలసనములు—నృత్యవిశేషములు; కనుపట్టెక—కానఁబడియెను; ఇనట విన్న ఋతువు వర్ణితము.

ఒకచాయక—ఒకవైపున; వాపికా—నడబావులందలి; జలజాతజాల—తామరలముత్తములయందు; వాచాల—శబ్దించుచున్న; హంసప్రజంబు—హంసలగుంపు; చూపట్టెక—కనఁబడెను;

ఇచట శరదృశువు వర్ణితము.

ఒక వంక — ఒకపార్శ్వమునందు; దరదశత్ — కొంచెముగా వికసించుచున్న; సేవంతికా — చేమంతిపూలచేత; గంధి — వాసనగల; నీహారకణభరములు — మంచుబొట్లు; తల మాపెక్ — కనబడెను;

ఇచట హేమంతర్తువు వర్ణితము.

ఒక చక్రి — ఒక ప్రదేశముందు; పుష్పిత — పూచిన; ఫలినీ — క్రేంకణము; లవంగ — లవంగవృక్షములు; (వీనిచేత); వానిత — పరిమళింపఁ జేయఁబడిన; శైత్యవైభవములు — చల్లఁదనములయొక్క విభవములు; సాడమాపెక్ — కనబడెను;

ఇచట శిశిరఋతువు వర్ణితము.

ఒకయెడక్ — ఒకచోట; తామ్రపర్ణి జల — తామ్రపర్ణి నదీతోయములచేత; ఆర్ద్ర — తడిసిన; చందనాచల — శ్రీగంధపుబర్యతము (మలయాచలము) నుండి వచ్చెడు; పవమాన కందశములు — గాలిమొలకలు (అనగా మందమారుతములు); నెఱ నెక్ — నిండెను.

తామ్రపర్ణి నదీతీరమునందుఁ జందనవనంబు లుండునని వాల్మీకిమహర్షి రామాయణమున వర్ణించియున్నాఁడు:—

“తతస్తా మాపగాం దివ్యాం ప్రసన్న సలిలాం శివామ్
తత్ర ద్రక్ష్యథ కాశేరీం విహృతా మప్సరోగణైః
తస్యాసీనం నగస్మాగ్రే ముయస్య మహాజనః
ద్రక్ష్యథాదిత్యసంకాత మగస్త్య న్ముషితమమ్
తత స్తేనా భ్యనుజ్ఞాతాః ప్రసన్నేన మహాత్మానా
తామ్రపర్ణిం గ్రాహజుష్టాం తరివ్యథ మహానదీమ్
సా చందనవనై ర్వివైః ప్రచ్ఛన్నా ద్వీపశాలినీ
కాంతేవ యువతిః కాంతం సముద్ర మవగాహతే.”

— రామాయణము-కిష్కింధాకాండము-సర్గము 41.

ఇచట వసంతర్తువు వర్ణితము.

ఒకకడక్ — ఒక ప్రదేశమున; సామిసంపుల్ల — సగము వికసించిన; మల్లి పాటలీచంప కోత్పల — ఈ పుష్పములయొక్క; స్రాధిమములు — ఆధిక్యములు; మొనసెక్ — కూడెను.

ఇచట గ్రీష్మఋతువు వర్ణితము.

క. మలయానిలసంగతిఁ జూ

తలతికలంకూరజాలదాహృదవతు లై

యలయిక నడలించిన సా

మ్ములకైవడిఁ బాండుపత్త్రములు వెస జాతెఁ.

47

(వ్యా) మలయానిలసంగతిఁ—మందమారుతముతోఁ గూడుటచేత; మాతలతి కలు—మామిడితీగలు; కొన్ని వృక్షములను దీఁగలుగా వర్ణించుట కవిసమయము; అంకూ రజాల—మొలకల గుంపులను; దౌహృదవతులై—గర్భచిహ్నముగాఁ గలవారై; ఇచ్చట స్త్రీలదౌహృదలక్షణ మగు రోమరాజిప్రకాశనమును రసాలవల్లరులకు మొలకల గుంపులను దౌహృదలక్షణముగాఁ గని వర్ణించెను; “జ్ఞామతా గరిమాపక్షే యూర్వాభర్తి రరోచకం, జృంభాప్రసేకస్సదనం. రోమరాజ్యాప్రకాశనం” అని బాహుటాడు; అల యికఁ—బడలికచేత; నడలించిన—తీసివైచిన; సామ్ములకైవడిఁ—భూషణములవలె; పాండుపత్త్రములు—పండుటాములు; వెసఁ—శీఘ్రముగా; జాతెఁ—రాలెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. గురివెందఁ జైత్రుఁ డొందఁగఁ

గర మలుక న్నావి యవుడు కఱచిన నునువా

తెరమీఁదఁ గాన నగు పలు

నరున యన న్ననలు పల్లవముపై మొనసెఁ.

48

(వ్యా) గురివెందఁ—గురివెందచెట్టును; చైత్రుఁడు—నసంతుఁడు; ఒందఁగఁ— కూడఁగా; కర మలుకఁ—మిక్కిలికోపముతో; మావి—మామిడిచెట్టు; అవుడుకఱచినఁ— పెదవినిగొఱుకఁగా; నునువా తెరమీఁదఁ—మృదువైన పెదవిమీద; ‘వాతెఱ’యని శకట రేఖమును గలదు; కాననగు—కనబడు; పలువరుస యనఁ—దంతపంక్తి యొ యనునట్లు; పల్లవములపైఁ—చిగుళ్ల మీఁద; ననలు—పుష్పములు; మొనసెఁ—వ్యాపించెను.

ఇచ్చట ఖండిత యను నాయిక వర్ణింపఁబడినది. దీనికి లక్షణము. “విభుఁ డన్య సతిఁ జెంది వేకునరాఁగుండు నబల ఖండిత” అని కావ్యాలంకారసంగ్రహము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో

యిల చంచునఁ జించి క్రోల్చె నీరీతి వియో

గులగుండియ లవియింపుదు

బలువిడి నని మరునియెదుటఁ బచరించె ననఁ.

49

(వ్యా) కోయిల-కోకిలము; తమి-ఆసక్తితో; తలిరామగు-త్తి-చిగురు
జొంపమును; చంచున-ముక్కుతో; చించి-చీల్చి; క్రోల్చె-కూసెను; ఈరీతి-
ఈవిధముగా; బలువిడి-పరాక్రమముతో; వియోగులగుండియలు-విరహాల్పాదయ
ములను; అవియింపుదు నని-చీల్తునని; మరునియెడుట-మన్మథునియెడుట; పచరించె
నన-ప్రకటించెనో యనునట్లు; 'క్రోల్చె' అనుదానితో నన్వయము.

అలంకారము.—ఉత్పేక్ష.

చ. మలయనమీరణచ్యుతసమంచితపాండుపలాశ లై నపా

దుల నునుసోగతీగలు యదుప్రభునిం దలపించె బాలచా

పలహృతతీరవస్త్ర లయి పంకరుహాకరమధ్యసీమల

నిలిచిన ముగ్ధగోపరమణీరమణీయవిలాస రేఖల.

50

(వ్యా) మలయనమీరణ-మలయానిలవ్యాప్తిచేత; చ్యుత-జాతిన; సమంచిత-
అందమైన; పాండుపలాశ-పండుటాకులుగల; పాదుల-; నునుసోగతీగలు-
మృదువులును బొడవులును నగు తీగలు; బాలచాపలహృతతీరవస్త్ర లయి-పిన్నదనపు
వేడ్కచేత నపచరింపబడిన తీరమునందుంపబడిన చీరలుగలవారై; పంకరుహాకరమధ్య
సీమల-తామరకొలఁకులమధ్యప్రదేశములయందు; నిలిచిన-ఉన్న; ముగ్ధ-మందరులగు;
గోపరమణీ-గోపికలయొక్క; రమణీయ-మనోహరమగు; విలాసరేఖల-లీలలను;
యదుప్రభుని-కృష్ణుని; తలపించె-స్మరింపజేసెను.

సృష్ట్యలంకారము. 'రమణీరమణీయ' అను చోట శబ్దాలంకారము-యమకము.

సీ. పరువంబు గాక చొప్పడనిమామిడితేనె

లాస నాసాన నత్తాడునవియు

దమకించి చిగురాకు గమించి నో రొగ లైన

గడగి గొజ్జెగనీటఁ గడుగునవియు

సంపంగెపొదరింటిచక్కి గోరటఁ గాంచి

యును రంచు మగిడి నోరూరునవియు

గలిగొట్టుపనరుమొగ్దల గోర్కి పొలివోయి

మునుపటిమొల్లల మూఁగునవియు

ఆ. నగుచుఁ దేఁటికదుపు లామనిఁ దలసూపెఁ
జూపుదనుక నెల్లచోటఁ దోఁట
యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరునెలగోలు
పౌఁజు లనఁగఁ జూడ్కి-పండు వగుచు.

51

ఈపద్యంబున మధుకరవిలాసంబు లచ్చ తెనుఁగుపదములతో నతిమనోహరముగా వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) పరువంబుగాక—ప్రాయమురాక (అనఁగాఁజక్కఁగా నెఱఁగనికతన ననుట); చొప్పడని—చొప్పు + పడని—వల్ల గాని (సరిపడని); మామిడితేనెలు — మామిడి పువ్వులతేనెలను; ఆనక—త్రాగుటకు; ఆసానక—అడియాసలతో; అట్టాడునవియుక— ఇటునటు తిరుగునవియు;

అనఁగా చూమిడిపూవులు చక్కఁగా వికసించుచే నందుఁ దమముక్కులఁజొనిసి తేనెఁ ద్రాగుటకు వల్ల కాక యిటు నటు తిరుగునవియు;

తమకించి—ఆసపడి; చిగురాకుక—పల్ల వమును; కమిచి—కొటికి; నోరు—; ఒగైనక—చిటుచేదు (తువరము) కాఁగా; కడఁగి—పూని; గొజ్జెఁగనీటక—గొజ్జెఁగపూవులతో; చడిసిననీటియందు; (గొజ్జెఁగపూల షకరందముచేత నాజలము మధురముగా నుండుటచేతఁ దుప్పెద లొగైన తమనోళ్ల ను గడిగె నని భావము);

సంపెంగసాదరింటిచక్కి — చంపకనికుంజప్రదేశమందలి; గోరఁటక—గోరంట చెట్టును; కాంచి—; ఉసురంచుక— భయపడుచు; మగుడక— మరల; నోరూరునవియుక—తేనియఁ ద్రావఁ దమకపడునవియు;

అనఁగా గోరంటచెట్లపూవులతేనెలను ద్రావఁ బోయి యాప్రక్క సంపెంగ సాద లుండుటను జూచి యవి తమకు విరోధులుకావున వానిపాంతకు బోవ భయపడి వెండియు గోరంటపువ్వు దేనియలఁ దలఁచి వానిఁ ద్రావ నాసపడునవియు నని భావము;

తుమ్మెదలకు సంపెంగలకును విరోధము—

‘చరన్వ నాం తేనవమంజరీషు, నమట్పదోగంధఫలీమజిఘ్రతో, —ఆనిప్రయోగము.

కలిగొట్టు — పాటలవృక్షముయొక్క; పసరుమ్మెగలక— పూపమ్మెగలయందు; కోర్కి—తమయొక్కయాశ; పాలివోయి—చెడి;(అనఁగాఁ దుమ్మెదలు తేనెఁ ద్రావుటకై పాటలవృక్షములందలిపచ్చిమ్మెగలచెంతకు బోయి యందలిమకరందమును ద్రావఁజాలక నిరాశఁ జెంది యని భావము); మునుపటిమ్మెలలక—మందు తా ముండిన మొల్లతీఁ

గలయందు; మాఁగునవియుఁ—ముసరునవియు; అగుచుఁ—అయి; తేఁటికదుపులు—తుమ్రెద
కొదములు; ఆమనిఁ—వసంత ర్తువునందు; చూపుదనుకఁ—చూపు పర్వనంతవఱకు;
(అనఁగా నెంతమారము చూచినను); ఎల్లచోటఁ—అన్నియెడలను; తోఁటయందుఁ—
ననుమునందు; తామ యగుచుఁ—నిండి వ్యాపించుచు; అమ్మరు—ఆమన్నభుని; ఎల
గోలు—ముందునడుచు; పాఁజు లనఁగఁ—దండులో యనునట్లు; చూడ్కి—పండు వగుచుఁ—
లోచనోత్సవకరములై; తలనూపెఁ—కనఁబడెను.

అలంకారము—(మిక్కిలి చక్కని) స్వభావోక్తి.

క. సందప్రియనందనుఁ డా

సందన మఖిలర్తునందనం బయి నయనా

సంద మొనరింప నమరీ

బృందంబులు గొలువఁ జనుచుఁ బ్రియనతి కనియెఁ.

52

(వ్యా) అఖిలర్తునందనంబయి—సర్వర్తులకును సంతోషదాయి యై;

ఈపద్యమునందుఁ గావ్యగుణము సామూహ్యము.

చ. సరిసిజనేత్ర చూచితె వసంతుఁడు నీవనవాటికారమా

తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానమయంబునఁ గేలుదోయి నొం

✓ డొరుపయి సమ్మదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికిఁ జల్లు నేనఁబ్రా

త్నైరసె ననంగ వ్రాలెఁ గుహళీవిగళన్నవకోరకావళుత్.

53

(వ్యా) పాణిపీడనవిధానమయంబునఁ—పాణిగ్రహణము చేసికొనువేళయందు;
(అనఁగాఁ పెండ్లియాడుసమయమున); కేలుదోయిఁ—హస్తద్వయముచేత; నేనఁబ్రాలు—
శోభనాత్మతలు (పెండ్లిసమయంబున వధూవరు లొండొరులమీఁద మంగళార్థము పోసి
కొను తలఁబ్రా లనుట); నెరసె ననంగఁ—నిండెనో యనునట్లు; కుహళీ.....వళుత్—
కుహళీ—పూగుత్తులనుండి; విగళిత్—జాటుచున్న; నవకోరకావళుత్—క్రొత్తమొగ్గలవరు
సలు; వ్రాలెఁ.

అలంకారము—ఉత్ప్రేక్ష.

చ. చిలుకలు వాడిచంచువులఁ జించినచో లవలీదళంబులఁ

ఫలరసరేఖి లంటి కనుపట్టెడుఁ జూడుము చైత్రుఁ డీ లతా

లలనల గండదర్పణతలంబులఁ గుంకుమపత్త్రభంగముల్
చెలుపుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్వయవాదికైశికా.

54

(వ్యా) అలిప్రకరాద్వయవాదికైశికా— అలిప్రకర — తుమ్మెగనుంపులతో; అద్వయవాది—అభేదమును జెప్పచున్న; కైశికా—కొప్పుగలదానా; (అనఁగాఁ దుమ్మెదల వలె నల్ల నివెండ్రుకలుగలదానా, యని సత్యభామకు సంబోధనము); వాడించుచువుల— తీక్ష్ణమగుముక్కులతో; చించినచో— చీల్చినప్రదేశములందు; లవలీదళంబుల—తమ లపులూపులవంటి యొకానొకయాకులందు; ఫలరసరేఖలు—చిలుకముక్కులయం దంటు కొనియుండు ఫలరసరేఖలనుట; గండదర్పణతలంబుల—అద్దములవంటి చెక్కిళ్ల యందు.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరందవర్షసం
పాదితశక్రగోపములభావము సందుచు నోయదృష్టసిం
హాదరసన్నివేశ కడు నొప్పెడు దాడిమీబీజము ల్మదో
న్మాదిత రాజకీరవదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబు లై.

55

(వ్యా) ఓయదృష్ట.....సన్నివేశ—అదృష్ట—మాడఁబడిన; సింహ—సింహము యొక్క (యుదరమువంటి); ఉదరసన్నివేశ—నడుముప్రదేశము గలదానా (సత్యభామా); అనఁగాఁ గానబడనంత సన్ని నడుముగలదానా యని భావము; మదోన్మాదిత—మదోన్మత్తములగు; రాజకీర—శ్రేష్ఠములగు చిలుకలయొక్క; వదన—నోళ్ల చేత; త్రుటిత—త్రుంచఁబడిన; ఉరు—గొప్ప; ఫల—పండ్లయందుండి; చ్యుతంబులై—జాతినవై; దాడి మీబీజముల్—దానిమ్మింజలు; పాదప ..... భావము—పాదప—వృక్షములయం దలి; నూతనాంబుధరపంక్తి—క్రొత్తమేఘములవరుసలనుండి; విముక్త—విడువఁబడిన; మరందవర్ష — తేనెసోనలచేత; సంపాదిత—వృద్ధిపొందింపఁబడిన; శక్రగోపముల—ఇంద్ర గోపములను పురుగులయొక్క; భావమును—విధమును; అందుచు—పొందుచు; కడు నొప్పె డు—మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నవి.

అనఁగాఁ జీలుకలు కొటికినదాడిమపండులందలిగింజలు నేల రాలియుండినవి చూడ వానకాలమందలి యింద్రగోపపుబుర్బులవలె నొప్పె నని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుమెఱుఁగువాతెఱి

కలకంఠవిటుండు గమువఁగాఁ జూతలతా

లలన విదిచ్చెను గంటివె

యలికంకణముఖరవిటపహస్తముల సతి.

65

(వ్యా) తలిరాకుమెఱుంగువాతెఱు—విగు రనెడు ప్రకాశించుచున్న పెదవిని;

‘వాతెఱు’ యనుటకు బ్రయోగము—

“ నెఱిఁగురులక విల్లొలసితనేత్రయుగంబును నొప్పు లొప్పువా
తెఱయును దీనియాననముఁ దెల్పి కరంబు మనోహరంబునా
యెఱిగినయంతనుండి సతి నిట్టిలతాలలితాంగిఁ జూచి యే
నెఱుంగ నురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె యాపవలససంపదక.”

—భారతము—ఆదిపర్వము.

వాతెర యని యాపాంతరము. ‘వాతెర’ యనుట కీ యాశ్వాసమున 48 వ పద్యమునఁ బ్రయోగము.

కలకంకవిటుండు—కొకిలయనువిటుండు; కమువఁగా— కొఱుకఁగా; (కముచు ధాతువు తుమున్నంతరూపము); చూతలతాలలన — మామిడితీగ యనెడుసతి; అలి కంకణ.....హస్తములక—అలికంకణ—తుమ్మెద లనెడుహస్తాభరణములచేత; ముగిర— శబ్దించుచున్న; విటపహస్తములక—కొమ్మ లనెడుచేతులచేత; విదిచ్చెను—నిరాకరించెను.

అనఁగా మామిడితీగ స్త్రీవలెను దానిచిగురు పెదవివలెను నొప్పెననియు దానిని గోయిల యనెడు విటుండు కొఱుకఁగా నాతనిస్థితనకొమ్మలనెడు హస్తములచేత నభిరుంకారము లనెడు కంకణధ్వజులు చెలంగఁగాఁ ద్రోసివైచిన ట్లుండె ననియు భావము.

అలంకారము—సావయవరూపకము; నాయక ముగ్ధ.

చ. తనుఁ గనుఁబ్రామి యెండొకలతం బతి వేటొకతేటిబోటి పా

త్తున విరిచేనె గ్రోలఁగ నెదుర్పడి సంపఁగితావివెల్లిలోఁ

గనలునఁ గూలఁబోవునలికామినిసాహస మేమి సెప్ప న

య్యనుఁగఁబ్రయుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాళకుంతలా.

(వ్యా) అరాళకుంతలా—కుటిలాలకములు గల యోసత్యభామా; తనుఁ గనుఁ బ్రామి—తన్ను మోసపుచ్చి; పతి—తనభర్తయగు మగతేటి; ఒండొకలతక—మఱియొక తీగయందు; వేటొక తేటిబోటిపాత్తునక—వేటొక మధుకరాంగనతోఁ గూడ; విరి చేనె గ్రోలఁగ—మకరందమును ద్రాగుచుండఁగా; ఎదుర్పడి—సమక్షమునఁ జూచి;

సంపగ్నతావిచ్చెల్లి లోక - సంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందు; కనబునక - కోపముతో; కూలఁబోవు - పడుటకై ప్రయత్నించిన; అలికామిని - భృంగంగనయొక్క; సాహసము - తెంపరితనమును; ఏమిచెప్పక - ఏమిచెప్పుదును; ఆయ్యనుఁగ్రుచ్చియుండు - దాని ప్రియభర్తయు; నెచ్చెలులు - సఖులును; ఆగినక - అడ్డగించినను; చూనదు - తనప్రయత్నమును విడువదు.

అనఁగాఁ జంపకకుసుమవాసనాప్రవాహమునందుఁ గూలి ప్రాణములను విడువఁ జలయునను ప్రయత్నమును విడువ దనుట.

ఇదట ఖండిత నాయిక; ప్రాథమికమాన్య యగు మరహాద్యోగము నెడు మనస్తాపస్థ చెప్పఁబడినది.

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీఠి నిజహస్తతలంబున నూడి కల్పకా
వనిజదుకూలమార్జనల వంజులపుష్పమరందసేచనక
దనదువిహారవైఖరికి నందనదేవత యాయితంబు నే
సిగతి నొప్పదివ్యవనసేమ ముదంబున సంచరించుచుకా. 58

(వ్యా) ప్రియాంసపీఠిక - ప్రియురాలగు సత్యభామయొక్క మూఁపును; నిజహస్తతలంబు - తనచేతితో; ఊడి-ఊని; కల్పకా.....మార్జనలక - కల్పకావనిజ - కల్పనృత్యమునందుఁ బొడమిన; దుకూల - పట్టు నిస్త్రములయొక్క; మార్జనలక - తుడుచుటలచేతను; వంజులపుష్ప - అశోకపుష్పములయొక్క; మరందసేచనక - మకరందముయొక్క తడుపులచేతను; తనదు విహారవైఖరికి - తనవిహారప్రక్రియకు; నందనదేవత - వనదేవత; ఆయితంబునే సిగతక - సిద్ధపఱచియుంచినట్లు; ఒప్పు - ప్రకాశించు.

అలంకారము - ఉత్పేక్ష.

శా. అర్చిష్మత్ప్రతిమప్రతాప మహనీయత్యాగ వైత్యాభియా
త్యోచ్చద్యచ్ఛతురర్థవాంతసకలజ్యాభోగ జాగ్రద్యశ
శ్చర్చాసాంద్రదిగంత రాశ మదనశ్యామాసహాయేంద్రభూ
వర్చ స్తేనశరీరమోహితజగద్వామా కళామానసా. 59

(వ్యా) అర్చిష్మ.....తాప - అర్చిష్మత్ - అగ్నితో; (సూర్యునితోడ ననియు నొకయర్థము); ప్రతిమ - సమానమైన; ప్రతాప - శౌర్యము కలవాఁడా; మహ...త్యాగ - మహనీయ - గొప్ప; త్యాగ - ఈవి గలవాఁడా; వైత్యా...భోగ -

పైత్యభియాతి-రాక్షసులవిరోధియైన విష్ణువుయొక్క; అర్చా-పూజచేత; ఉద్యత్-
అతిశయించుచున్న; చతుర్థవాంత - నాలుగుసముద్రములమధ్యమందలి; సకలజ్య
భోగ-సమస్తభూమిలభోగములు గలవాఁడా; 'క్షోణీజ్య కాశ్యసీక్షితిః' అని యమ
రుఁడు; జాగ్ర.....రాశ-జాగ్రత్ - ప్రకాశించుచున్న; యశః - కీర్తియొక్క;
చర్చా-పూతలచేత; సాంద్ర-దట్టమైన; దిగంతరాశ-దిశ్చక్రప్రదేశములు గలవాఁడా;
అనగాఁ గృష్ణరాయలకీర్తి సమస్తదిగంతములయందును వ్యాపించె నని భావము;
మదన.....వామా-మదన-చున్నభుఁడు; శ్యామాసహాయ - చంద్రుఁడు, (శ్యామా-
రాత్రి); ఇంద్రభూ-ఇంద్రునికొడుకైన జయంతుఁడు; (వీరియొక్క) ఎర్ప్స-కాంతు
లకు; నైనదొంగయైన; అనగాఁ జంద్రులకంటె సతిశయించిన లావణ్యముగల;
'శ్యామాస్యా చ్చారిబానిశా' అని యమరుఁడు; శరీర-తనయొక్కదేహముచేత; మో
హిత-మోహితురాలుగాఁ జేయఁబడిన; జగద్వామా - జగత్తనూస్త్రి కలవాఁడా;
కళామానసా-కళా-సమస్తవిద్యలు కలిగిన; మానసా-చునసుగలవాఁడా.

(వి) ఒకవస్తువును మఱియొకవస్తువు దొంగలించినదని నర్థింపఁగా దాని కిది
సమానమని భావము. ఈ విషయమునుగుఱించి - ఆ 2. పద్యము 53 వ్యాఖ్యానమును
(119 వ పుటను) జూచునది.

‘శారద కమలోదరరుచి, చోరకమగు చూపునలన సుందర మమ్ముం
గోరి నెలయినదాసుల, ధీరత నొప్పించుటిది వధించుటగాదే.’

—భాగవతము-స్కంధము 10.

క. విదళిత కాళింగమదా

స్వదసింధురకుంభరత్న శర్కరిలారా

దుదయగిరికొండవీటి

పదవీస్థల మండలీకభాస్కరవిరుదా.

60

(వ్యా) విదళిత-చీల్చఁబడిన; కాళింగ-కళింగదేశాధిపతియొక్క; మదాస్పది
సింధుర - ముడించినయేనుగులయొక్క; కుంభ-కుంభస్థలములందలి; రత్న-చుఱులచేత
(ఇచట మత్స్యములని భావము); శర్కరిల-గుల్లలతో) నెఱపఁబడిన; ఆరాత్-పూరము
నందలి; (దీనికి సమీపమునందనియు నర్థము కలదుగాని, కళింగదేశమున మదయగిరికొండ
వీడుప్రదేశములు దూరములగుటచే నిచట దూరమునందలి యనునర్థమే యుక్తమని
యెఱుంగునది); ‘ఆరా ద్వార సమీపయోః’ అని యమరుఁడు; ఉదయగిరి కొండవీటిపదవీ
స్థల-ఉదయగిరి, కొండవీడు, అను నీముఖ్యప్రదేశములు కలవాఁడా; (అనగాఁ గృష్ణదేవ

రాయలు కళింగదేశాధిపతిని జయించి యతనిమదపుటేనుఁగులఁ జంపి వానిమంభస్థలము లందలిముత్యములను చూరమునం దుండు నుదయగిరి కొండపీఠు ప్రదేశములకుఁ బంపె నని భావము); మండలీక భాస్కరబిరుదా—మండలీక భాస్కరుఁ డనుబిరుదు కలవాఁడా.

పంచచామరము

మరుద్వృధాతటస్థశత్రుమండలీగళాంతర
క్షరన్నవాస్యగాపగాభిసారికాదృతాంబుధీ
మరుత్పతిస్వరుక్షాతిక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధన్విప్రవృద్ధయుద్ధపుంఖతానకార్భటి.

61

(వ్యా) మరుద్వృధా...అంబుధీ—మరుద్వృధా—కావేరినదియొక్క; (మరుత్—
గాలులచేత; వృధా—శృద్ధిగలదియని యవయవార్థము);

‘ఇమమ్మే గంగే యమునే సరస్వతి శుత్రుదస్త్రీమగ్ం సచతా పరుష్టియా,
అసిక్ష్మియా మరుద్వృధే వితస్తయా ౭౭ర్జిక్యే శృణు హ్యోమయా.’

—అని తైత్తిరీయారణ్యకము.

తటస్థ — తీరమునందున్న; శత్రుమండలీ — శత్రుసమూహములయొక్క; గళాం
తర — గొంతుకల మధ్యములనుండి; క్షరత్ — జాలుచున్న; నవాస్యగాపగా —
క్రాన్నైత్తురుటేలులనెడు; అభిసారికా — అభిసారికాస్త్రీలచేత; ఆదృత — సంతోష
పఱుపఁబడిన; అంబుధీ — సముద్రము కలవాఁడా; (అనఁగాఁ గృష్ణరాయలు కావేరీ
తీరప్రాంతములందలి శత్రురాజులను జంపి వారి నైత్తురు లేటులుగాఁ బ్రవహించి
సముద్రమువఱకుఁ బాటునట్లు చేసెననియు, నవి చూడ నానైత్తురుటేలు లభిసా
రికలవలెను నవి సముద్రమువఱకుఁ బోవుట యభిసారికలు ప్రియునిఁగూర్చి చనునట్లును
నుండె ననియుభావము); మరుత్పతి...కార్భటి—మరుత్పతి—ఇంద్రునియొక్క; స్వరు—
వజ్రాయుధముయొక్క; క్షాతిక్రమ—ఏటులవరుసచేత; త్రిటత్—పగిలిన; కుభృద్వర—పర్వ
తశ్రేష్ఠములవలె; స్ఫురత్—అధికమగు; ధన్వి—శబ్దములచేత; ప్రవృద్ధ—అతిశయించుచున్న;
యుద్ధ—యుద్ధమునందలి; పుంఖిత—గుంపు లగు; ఆనక—భేరులయొక్క; ఆర్భటి—మోఁత
గలవాఁడా; అనఁగాఁగృష్ణరాయలు యుద్ధమునందుఁ దీసికొనిపోవు భేరులమోఁతలు
దేవేంద్రుని వజ్రాయుధహతిచేఁ గూలుపర్వతములధ్వనులవలె నొప్పె నని భావము.

(వి) ఈపద్యమును జదువునపు డానకారావములపగిది నుండును.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది
 నందిసింగయామాత్యపుత్రి కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ
 తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాశహరణం
 బను మహాప్రబంధంబునందు
 ద్వితీయాశ్వాసము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరిననాథ నిరంతరభజన నాగపూడ్డిగామాభిజన
 భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
 యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్రి సూక్తిపరితోషితార్య కుప్పస్వా
 మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాశహరణ
 మహాకావ్య వ్యాఖ్యావికాసం బగు
 పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
 ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పారిజాతాపహరణము

చతుర్థాశ్వాసము

పారిజాతము

క. శ్రీవేంకటగిరివల్లభ

సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ

జీవితనాయక కవితా

ప్రావీణ్యఫణీశ కృష్ణరాయమహీశా.

1

(వ్యా) శ్రీవేంకటగిరి వల్లభ-శ్రీవేంకటాచలస్వామియొక్క; సేవా-భజనము పండు; పరతంత్ర-ఆనందమైన; హృదయ-మనస్సుకలవాడా; చిన్నమదేవీజీవితనాయక-చిన్నాదేవి యనురాణియొక్క ప్రాణేశ్వరుడా; కవితా-ప్రావీణ్యఫణీశ-కవిత్వచాతురియం దాని శేషునివంటివాడా; కృష్ణరాయమహారాజు కవిత్వముచేయుటయం దసాధారణ సామర్థ్యము గలవాడనుట.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ

పరున కి ట్లను నహ్మానివల్లభుండు

వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి

పారిజాతంబు గొంచి సంభ్రమ మొర్పు.

2

సూక్తము.

మ. అమరారాతివిఘాతి సత్యం గని కాంతా చూచితే పారిజా

తము భూమిారుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యసౌరభ్యకీ

ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథుజాటస్థలం

బు మృగాంకుండు రమామనోరము నురంబుం గొస్తుభంబుంబలెక. 3

(వ్యా) అమరాంతవిహూతి_దేవతలశత్రువు లగురాక్షసులను జంపువాడు (కృష్ణుడు); 'సత్యంగని' అను నీయసమాపకక్రియకు 11వ పద్యమున 'నావుడు' అను నానంతర్యాధికక్రియావిశేషణముతో నన్వయము; భూమిరుహచక్రవర్తి_నృతూరాజు; త్రిజగత్_ముల్లోకములచేత; సంపూజ్య_పూజింపఁదగిన; సౌరభ్య_సువాసనలని; కీర్తి; యశస్సుకలిగినది; గౌరీనాథుజాటస్థలంబు_ పరమశివునిమాళిభాగమును; మృగాంకుండు_చంద్రుఁడును; రమామనోరమునరంబు_ విష్ణువుయొక్క పక్షస్థలంబును_కౌస్తుభంబుంబలె_కౌస్తుభమణియునువలెను; మరుల్లోకమును_స్వర్గమును; అనఁగాఁ బరమేశ్వరునిశిరంబును జంద్రుఁ డలంకరించునటులును విష్ణువునరంబును గౌస్తుభ మలంకరించునటులును బారిజాతవృక్షము స్వర్గము నలంకరించుచున్న దని భావము.

అలంకారము_ఉపమ.

క. తరుణీ యీతరుశాఖాం

తరలోలదుకూలమారుతము లింద్రాణీ

పరివార వారసతులకుఁ

బరువపువిరికోతఁ బాడముబడలిక నడఁచున్.

4.

(వ్యా) ఈతరుశా.....తములు...._ఈ తరుశాఖాంతర_ఈపారిజాత వృక్షముయొక్క కొమ్మలమధ్యములయందు; లోల_చలించుచుండు; దుకూల_పట్టునస్త్రిములవలనఁ బొడిమిన; మారుతములు_వాయువులు; ఇంద్రాణీ_శచీదేవియొక్క; పరివార_పరిచారికలగు; వారసతులకు_దేవవేశ్యలకు; పరువపువిరికోత_చక్కఁగాఁ బూచిన పుష్పములను గోయుటచేత; పాడము_కలుగు; బడలిక_శ్రమమును; అడఁచు_పోగొట్టును.

ఇందు 'ఈ' యనుశబ్దము 'తరు'శబ్దమునకు విశేషణమగుటచే నేకదేశాన్వయము. దీనినిగూర్చిన చర్చను ఆ 2-70 వ్యాఖ్యానమునఁ జూడవగు.

ఉ. మానిని దీనిరత్న కుసుమస్తబకమ్ములకాంతిఁ గమ్మఁబూఁ

దేనియ యంచుఁ గ్రోలఁ జనుదెంచిన యా యెలదేటి దాటు లో
నూనినడిప్పి మూఁగఁబడి యున్నతచంచలచంచుకోటిచే

నానెడుఁ జూడు మందగరుదంచలఝంకృతు లుల్లిస్లింగన్.

5.

(వ్యా) స్తబకమ్ము_పూగుత్తి; ఎలదేటి_తేల్చబాయువుదుమ్మెద; దాటు లో_పరుగెత్తుటలో; ఊనినడిప్పి_ఒడవినత్పవచేత; మూఁగఁబడి_చుట్టుకొనఁబడి.

ఉన్నత-సాధవై న; చంచల-కదలుచుండు; చంచుకోటిచే-ముక్కుకొనచేత; మం-
తిన్నని; గరువంచలప్పుంకృతులు-తెక్కులతుదలయొక్క-ప్పుంకారములు; ఉల్లసిల్ల-
ప్రకాశింపగా; ఆనెడు-త్రాగుచున్నది.

అలంకారము-భ్రాంతిమంతము.

క. ఈతరుశాఖల వ్రేలెడు

మేలొడవులకాంతిలోన మెలంగెడుపక్షి.

వ్రాతము నెఱుంగరు నిర్జర

కాతరలోచనలు పలుకకగా వినకున్నన్.

6

(వ్యా) నిర్జరకాతరలోచనలు - దేవతాస్త్రీలు; (కాతరలోచనలు - చకిత
శ్లేతలు; 'అధీరేశాతరస్త్రున్నాభీరుభీరుకభీలుకాః' అని యుచుండు; ఈతరుశాఖల
వ్రేలెడు-ఈకల్పవృక్షపుఁగొమ్మలయందు వ్రేలుచున్న; మేలొడవుల-శరీరాధరణముల
యొక్క; కాంతిలోన-ప్రకాశములో; మెలంగెడు-సంచరించు; పక్షివ్రాతము-
పక్షులగుంపులను; పలుకకగా వినకున్న-అవిశేషింపకగా దమకువినఁబడదేని; ఎఱుం
గరు-(పక్షు లున్న వని) తెలిసికొనరు.

అనఁగా నీపక్షులశరీరపుఁగాంతులును నాకల్పవృక్షపు శాఖలయందుఁ దగిల్చి
యుండు తమభూషణములకాంతులును నేకరీతిగా నుండుటచేత వానియెలుఁగులవలన
నవి యున్న వని దేవతాస్త్రీలు తెలిసికొందురుగాని నాయెలుఁగులు వినఁబడకున్నచోఁ
బక్షు లున్నవని వా రెఱుంగఁజాలరని భావము.

అలంకారము-సామాన్యము.

క. తనపాదుజలములోనం

గనుపట్టెడునీడ నీనగము విలసిల్లున్

మనకన్న మున్న తా మే

దినికిం డిగి యేగుచున్న తెఱంగునఁ దరుణి.

7

(వ్యా) ఈనగము-ఈపారిజాతవృక్షము; మనకన్న-మనకంటె; (కన్న-
అనునది పంచమీవిధక్తిప్రత్యయమగు 'కంటె' అనుటకుఁ బర్యాయపదము.

అలంకారము-ఉత్పేక్ష.

ఉ. వారణరాజయాన సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం
జేరిచి సోఁగవెండ్రుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్నదీనవాం
భోరుహనాళసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము ల్గురు
ల్ల రచియించి నించుఁ గుతుకంబున వీఁగుమెఱుంగుక్రొవ్వెదక. 8

(వ్యా) వారణరాజయాన—మదగజగమనా (అని సత్యభామకు సంబోధనము); అంకపీఠము—తొడప్రదేశమునందు; చేరిచి—; సోఁగవెండ్రుకలక—దీర్ఘమైన కేశ పాశములందలి; చిక్కులువాపి—చిక్కులు విడదీసి; వియన్నదీ.....సూత్రములక— వియన్నదీ—ఆకాశగంగయొక్క; నవాంభోరుహ—క్రొత్తకములయొక్క; నాళ—తూఁ డులనెను; సూత్రములక—దారములచేత; దీనిలతాంతము—ఈపారిజాతకుసుమములను; సొందుగక—చక్కఁగా; అందముగా; సరుత్గాక—హారములుగా; రచియించి—చేసి (కూర్చి); కుతుకంబునక—సంతోషముతో; వీఁగు—ఘనమైన; మెఱుంగు—తళతళలాడు; క్రొవ్వెదక—కొప్పనందు; నించుక—చుట్టును.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. విను మింతు ల్లిలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవి నిందువారంబుఁ బ్రేం
కనము న్నామిడి గోఁగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్గొన మో మెత్తఁగఁ గొంగిలించుకొన మూర్కోఁ బాడఁ జేనంటఁ బ
ల్క నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పాగ మాయావిరుల్. 9

ఈపద్యమునందును దీనికిఁ బిమ్మటిపద్యమునందును దోహదక్రియలువర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) ఇంతుల్—స్త్రీలు, (దేవతాస్త్రీలనుట); తిలకంబుక—బొట్టుగుచ్చెట్టును; ఊహించి—మనంబున భావించి; ఈపద మొక్కొక్కచెట్టుతోడను జేర్చి పఠింపవలయు; కన్గొనక—చూడఁగా (ఈకల్పనగమును చూడఁగా); తిలకో పీక్షణేనచ—అని నోహాన శాస్త్రము; చంపకముక—సంపెంగను; (ఊహించి); మోమెత్తఁగక—ముఖరాగము చేయఁగా (ముఖరాగేణచంపక); క్రోవిక—గోరంటవృక్షమును; (ఊహించి); కొంగి లించుకొనక—ఆలింగనముచేయఁగా (ఆలింగనా త్కురవక); సిందువారంబు—నావిలి చెట్టును; (ఊహించి); మూర్కోక—వాసనచూడఁగా (‘సిందువారో ముఖానిలాత్’); ప్రేంకణముక—ప్రియాశువృక్షమును; (ఊహించి); పాడక—గానముచేయఁగా (‘గీత్యా ప్రియాశు ర్నితరాం’); మామిడిక—మామిడిచెట్టును; (ఊహించి); చేనంటక—తాఁకఁగా (‘కరస్పర్శేన మాకందః’); గోగుక—కర్ణి కారవృక్షమును; (ఊహించి); పల్కుక—మాట

లాడఁగా ('సల్లాపతః కర్ణికారః'); పొన్న—సురపొన్న; (ఁఁహించి); నగ—నవ్వఁగా ('నమేర్పూర్ణ సితేనచి'); పొగడ—వకుళవృక్షమును; (ఁఁహించి); కల్లమియ—ముఖాసవము నుమియఁగా ('వకుళో మఖసీధునా'); కంకేళి—అశోకవృక్షమును; (ఁఁహించి); తన్న—కాలితోదన్నఁగా ('అశోక శ్చరణాహత్యా'); కల్పగము—కల్ప వృక్షము; ఆయావిరుట్—ఆయాచెట్టుల పుష్పములను; ననుచు—పూచును.

ఈపద్యమునందు దోహదశాస్త్ర మంతయుఁ జెప్పఁబడినది.

అనఁగా దేవాంగనలు కల్పవృక్షముచెంతకుఁ బోయి యేయితరవృక్షము నైనను మనంబులఁ దలంచి దానికిఁ జెప్పఁబడియుండు దోహదక్రియను జేయఁగా నావృక్షము యొక్క పుష్పమును గల్పవృక్షము పూచు నని తాత్పర్యము.

అలంకారము—యథాసంఖ్యము.

స. కనఁ దిలకంబుఁ కేసరముఁ గల్లమియ న్రహిఁ బాడఁ బ్రేంకనం
బు నిమర మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱ గవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న వంజుళం
బు నుడువ గోంగు నై తరుణి పూచు సురద్రుమ మన్నిపువ్వులన్.

ఈపద్యమునందును గ్రహాలంకారవివక్ష లేక దోహద క్రియలు చెప్పఁబడినవి.

ఇందలివిశేష మేమనఁగా సురతరుణు లితరవృక్షంబులను మనంబులఁ దలంపకయే కల్పవృక్షమునకు దోహదక్రియలుసలుపఁగా నాక్రియలచే నేయేచెట్టులు పూచునో యా గూఁచెట్టులు తానేయై యాయాచెట్టులపువ్వుల నీకల్పవృక్షమే పూచు ననిచెప్పఁబడినది.

(వ్యా) కేసరము—పొగడచెట్టు; నిమర—కరస్పర్శముచేయఁగా; కవుం
బు —ఆలింగనముచేయఁగా; 'కవుఁగిలించు' అనుధాతువున కిది 'యించు'గాగమము
జేసిపొవము; ఇట్టిశబ్దము 'దొంగిలు' 'దొంగిలించు' అనుటకు రూపాంతరము; కొరవి—
గోంగుచెట్టు; వంజుళము—అశోకవృక్షము.

ఉ. నాపుడు నత్యభామ నిజనాథున కిట్లను నేల తామసం

ని విబుధాధినాయకమహీరుహముం బెకలించి లోకసం

భావిత మైననీలకుం బంతము సెల్ల మదీయగేహకే

భీవనవాటి వేడుక దలిర్పఁగ నిల్చుము జీవితేశ్వరా.

(వ్యా) తామసము-అలస్యము-(ఇది దేశ్యపదము); పెకలించి-పెల్ల గించి; లోక సంభావితమైన-లోకులచేత నెన్న బడిన(ఆనంగా గొనియాడబడిన); పంతుము-ప్రతిజ్ఞ; చెల్లె-నెఱవేటునట్లుగా.

మ. అనినం గైటభదైత్యవైరి దరహాసాంకూరము లోవిపై
మొనయం గొండొక నిల్చి యివ్వనమున న్మోదంబుతో నిర్జరీ
జనము ల్లాల్వంగఁ గ్రీడ నల్పి భవదిప్తం బేను గావించు నం
గన యం చా తరురత్నగుచ్ఛ మిడియె గర్ణావతంసంబుగఁ. 12

(వ్యా) దరహాసాంకూరము-చిరునవ్వుమొలకలు; మోవిపై-అగరము మీద; మొనయ-వ్యాపింపఁగా; కొండొక-ఇంచుక; నిర్జరీజనము-దేవతాస్త్రీలు; కావించు-నెఱవేర్తును; కర్ణావతంసంబుగఁ-చెవియందుఁ దాల్చు నాభరణముగ.

ఉ. ఈపగిది న్మరారి హృదయేశ్వరి నూటడఁ బల్కి నిర్జరీ
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుఁ దానుఁ జేరి పు
ష్పాచయప్రమోదభరితాత్మకుఁ డై చిదిమె న్లతాంతముల్
గోపవధూకుచస్తబక లోల నిశాత నఖాంకురంబులఁ. 13

(వ్యా) పుష్పాచయ-పువ్వులుగోయుట; చిదిమె-గిల్లెను; నిశాత-తీక్షణము లగు; నఖాంకురంబులఁ-కొనగోళ్ల చేత.

మ. ఎలదేటు ల్దమవాలుఁగన్గవలపై నింసీవరభ్రాంతిచే
మెలఁగం జేరలఁ గప్పకో నలవి గామిం జీదఱుం జెంది యి
చ్చలఁ గాంక్షించిరి నిర్మి మేషజలజాస్య లామనుషత్వంబు న
య్యలిభీతి న్ముకుళీకృతాషీ యగు సత్యాకాంత నీషించుచుఁ. 14

(వ్యా) ఎలదేటు-తుమ్మెదకొదమలు; ఇందివరభ్రాంతిచే-నల్లకలువలనెడుభ్రమచేత; తమవాలుఁగన్గవలపై-నిడుదలగు తమ లోచనస్వయములమీద; మెలఁగఁ-సంచరింపఁగా;

ఇచట భ్రాంతిమదలంకారము.

నిర్మి మేషజలజాస్య-దేవతాస్త్రీలు (నిర్మి మేష-తెప్పపాటు లేనివారు; అని మిథులు-దేవతలు); చేరల-ప్రసరించిన తమహస్తములచేత; కప్పుకో-త్రుకన్ను

లను) మూసికొనుటకు; అలవిగావిక—శక్యముకానుండుటచేత; అనగాఁ దమనేత్రములు
చేరలకంటెను విశాలము లైనవనిభావము). (అతిశయోక్త్యలంకారము వ్యంగ్యము.)
(ఇచట సర్వశక్తిమూలవస్తుకృతాలంకారధ్వని.) చీదఱుంజెంది—వినుంగుంజెంది; అయ్యలి
భీతి—అతుమ్మెదలనని భయముచేత; ముకుళికృతాక్షి యగు—కన్నులుమూసికొనిన;
సత్యాకాంక్ష—సత్యభావము; ఈక్షించుచు—చూచుచు; ఇచ్చలక—కోర్కెలందు;
స్వాదయములందని భావము; మానుషత్వంబు—మనుష్యజాతివ్యవస్థ; కాంక్షించిరి—
కోరిరి.

అనగా నాతుమ్మెదలు సల్లఁగలుచులనుభ్రాంతిచేఁ దమకన్నులమోల సంచరింపఁ
గా నానికి భయపడి సత్యభావ కన్నులుమూసికొనెననియు, నట్టుల తామును గన్నులు
మూసికొనఁదలంచియు నవి తమచేరలకంటెను విశాలములగుటచేఁ జేరలతో మూసికొనఁ
జాలకయు, ననిమిష లగుటచేఁ దమతెప్పలను మెచ్చికన్నులను మూసికొనఁజాలకయు,
దేవతాస్త్రీలు విసిగి తమకును మానుషత్వముండిన లెస్సయని దానింగోరిరనియుభావము.

చే. అంబరచారి పంకజదళాక్షులు చంపకపుష్పరేణు జా

లంబులయందు సర్వశుభలక్షణరేఖలఁ బొల్పునట్టి పీ

తాంబరు పాదపంకజము లంటినతావులు ద్రొక్క నోడి పా

ర్శ్వంబుల సంచరింతురు పరస్పరకేళివచఃప్రసంగతిక.

15

(వాస్త) అంబరచారిపంకజదళాక్షులు — దేవతాస్త్రీలు (అంబరచారి—దేవత);
రేణు—సూడి; సర్వశుభలక్షణరేఖలక—పద్మము చక్రము మొదలగు శుభసూచకంబులగురే
ఖలచేత; ఓడి—భయపడి; పరస్పర—ఒండొరుల; కేళివచఃప్రసంగతిక — విసోదక్రీడాసం
భాషణములయొక్క కూడికతో (అనగా వేడుకమాట లాడుచు నని భావము).

పుష్పావచయము

(వృషగతిరగడ)

కొమ్మ వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిరులు గిల్లుము
తమ్మిపువ్వులమీఁద జలములదార దారకయుండఁ జల్లుము
మృగవిలోచన మేను చుఱు కన మేలమే లత నిటులు వ్రేయఁగ
వగవ నేటికిఁ జూడుమీ గొరవంకవంకఁ బ్రియుండు డాయఁగ
నలుగ నేటికి ముడుపుమీ చెలు వార వారణయాన మొల్లులు

పొలంతి సైఃపపు మాకు నీకయ పోలుఁ బో లులివడినకల్లులు
 పన్నిదం బిడఁ బ్రేంకనముననఁ బాడి పాడి దొఱంగి తెచ్చితఁ
 బొన్న మొగ్గలఁ గంటనరి పూఁబోడి పోడిమి గాఁగ గ్రుచ్చిత
 వడుగనేటికి దీనివిరులు దురాశ రా శఫరీవిలోచన
 జడఁ బరాగము నిండె దుడుపు రసాల సాల మరంద సేచనఁ
 జామరో సురపొన్నలకు నీ చాయఁ జాయలఁ బల్కు నేటికే
 భామ కోయకు వేగపడి పూఁబాళఁ బాళము గాదు నేటికి
 మగువ పలుమఱు దిగిచి చూచుట మానుమా నులివడియె దండలు
 మగిడి చనుఁ డిఁకనేల యీ యెలమావి మా విహరించుదండలు
 పలుకకుము తుచ్చములు పలుమఱు బాల బాలకి యన్నఁ దిట్టితి
 వలసగమనముఁ జూపి చెలి నీ వంచ వంచన నేసి పట్టితి
 తావిబుగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాఁచితె యీయశోకము
 రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ రంభలలో ననేకము
 ననలు వేడిన మొఱంగి తప్పడు నాలి నా లికుచంబు ముట్టకు
 మెనయుప్రాణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టకు
 మంజుఘోష సువర్ణలత లనుమానమా నందనవనంబున
 నంజ దిది యెలదేటి కన నే మఱచె మఱచెదమే మనంబున
 నమృతమధురము లైనఫలరస మాని మానిని త్రుల్లై శుకములు
 గుమురు లగులేమావిచిగురులు గోయఁ గోయని కూసెఁ బికములు
 గుమగుమని వాసనలగేదఁగికొమ్మ కొమ్మకు నందె దోటికి
 రమణి గొజ్జఁగిపొదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 16

ఈ రగడయందు దేవతాస్త్రీలు కుసుమాపచయ మొనర్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) కొమ్మ...గిల్లుము—కొమ్మ—ఓపనితా; వేగిర మేటికే—ఏల త్వరపడియె
 దపు; కొనగోరక — నశాంకురముచేత; గోరంటవిరులు — గోరంటపువ్వులు; గిల్లుము—
 కోయుము; తమ్మిపువ్వుల...జల్లుము — తమ్మిపువ్వులమీఁదక — తామర పుష్పముల

మీఁద; జలములదార—నీటిధార; తారకయుండక—చేరకుండునట్లుగా; చల్లుము—
నీటిని చల్లుము.

మృగవిలోచన.....ప్రేయఁగక—మృగవిలోచన—జింకకన్నులుగలయెలలనా;
మేనుచుఱుకనక—నేహమునకు నొప్పి కలుగునట్లుగా; లతక—తీఁగను; ఇటులు—ఈప్రకా
రము; ప్రేయఁగక—కొట్టుట; మేలమే—పరిహాసమే;

వగవనేటికి.....దాయఁగక—వగవనేటికి—విచారపడనేల; గొరవంక
వంకక—గోరంకిపట్టప్రక్కను;

మొలక నేటికి.....మొల్లలు—ముడుపుమీ—ధరింపుమా;

సాలఁతి.....కల్లలు—మాకు సైపపు—మాకు రుచింపపు; లలిపడినకల్లలు—
నీచగుగుకల్లమాటలు; నీకయ—నీకే; పోలుఁబో—తగునుచున్ను;

పన్నీదంబిడ.....తెచ్చితిక—పన్నీదం బిడక—పందెముపెట్టఁగా; పాడి
గొఱంగి—నామయమును విడిచి; పాడి—పాటలుపాడి; ప్రేంకణముననక—ప్రియాశుకు
సుమమును; తెచ్చితిక—తెచ్చితిని;

సొన్నమొగ్గల.....గ్రుచ్చితివి—పూఁబోడి—ఓచెలియా; సొన్నమొగ్గలక—
సొన్నమొగ్గలచేతి; పోడిమిగాఁగక—అందముగా; కంటసరిక—మెడనుధరించెడు హార
ముగా; (కంటెపరి యని కొన్నిపుస్తకములలో; బాకము కానబడెడు); గ్రుచ్చితివి—
సూర్చితివి.

అడుగ నేటికి.....లోచన—రాఁరమ్మ; శఢరీవిలోచన—మీననేత్ర;

జడఁబరాగము.....సేచనక—జడక—వేణియందు; పరాగము—పుష్పాడి;
గసాలసాలమరందసేచనక—తియ్యమామిడిచెట్టు పూఁదీనియచే దడుపుటచే; తుడు
పు—ముడుపుము;

చామగో.....నేటికిక—చామగో—ఓయింతి; 'గో' యను ప్రత్యయము
ప్రస్తావనక శబ్దములకు సంబోధనార్థమందువచ్చును; సురపొన్నలకుక—సురపొన్నపూ
లకు; ఈనాయక—ఈవిధముగా; చాయల—బల్క—నేటికిక—బాడలతో; బల్క—నేల;

భాను.....నేటికిక—భాను—ఓలేమా; పూబాళక—పూగుత్తిని; వేగపడి
పోయకు—తొందఱపడి కోయకుము; నేటికిక—ఈదినమునకు; పాళము గాదు—సమ
యము గాదు;

మగున పలుమఱు.....దండలు—దండలు—హారములు; మలిపడియొక—చిక్కు
పడియెను; తిగిచిచూచుటక—వెలుపటికి దీసిచూచుటను; మానుమాయని యన్వయము;

మగిడిచనుడి.....దండలు—మావిహరించు దండలు—మేము విహరించు
సానములు;

పలుకకుము.....తిట్టితివి—బాలఁటపడుచా; బాలకియన్నఁ—బాలకియని
నేను జెప్పఁగా; పలుమఱు తిట్టితివి—పలుమఱు దూషించితివి; తుచ్చములు పలుకకుము—
నీచపుమాటలు చెప్పకుము;

ఇదట 'బాలకి' యను రూప మెట్లు సాధువో యెఱుంగరాకున్నది; 'బాలికి'
యనుట సాధురూపము; ఛేకానుప్రాసనియమముచే గవి బాలకి యనియే వ్రాసినట్లు
తోచెడి;

అలస.....పట్టితివి—చెలి—టసశీ; నీవు—; అలసగునముఁ జూపి—
తిన్ననినడకను బ్రకటించి; యంచుచేసి—మోసపుచ్చి; అంచఁ—హంసను; పట్టితివి—;

తావి.....యశోకము—ఘృతాచి—ఘృతాచి యను పేరుగలయోయప్ప
రసా; ఈయశోకము—; తావి—వాసన; బుగులుకొనంగఁ దొడఁగె—దట్టమై ప్రకటిం
పదొడఁగెను; (కావున); తాచితె—(ఈయశోకమును) తన్నితివా; 'అశోక శృరణా
హత్యా' అనుశాస్త్రరీతి నింను దోహదక్రియనూచితము;

రావె.....ననేకము—రంభా—; రంభలలో—అరఁటిచెట్లలో; అనే
కము—బహుళము (తేనియ బహుళమనుట); (కావున); తేనియకు—రావె—అంచు—
పలికెడు—అని యన్వయము;

ననలు.....ముట్టను—ననలువేడినఁ—నేను బుష్పములు పోరఁగా; అపుడు—;
నాలి—కపటముతో; మొఱుగితి—కనఁబడకపోతివి; (కావున) నాలిగుఁబంబు—నాయె
క్కగజనిమ్మపండును; ముట్టకుము—తాకవలదు;

ఎనయు.....మెట్టకు—ఎనయు—పొందిన; ప్రాణపదంబుగా—(ప్రాణ
ప్రియమగువస్తువుగా; ఈవ—నీవే; తలఁతు—భావించువు; (కావున); తీవఁ—తీఁగను;
తలంగ—తొలఁగునట్లుగా; మెట్టకుము—త్రొక్కకుము;

మంజు.....వనంబునఁ—మంజుఘోష—మంజుఘోష యను నప్పరసా;
నందనవనంబునఁ—ఈయుద్వ్యానవనంబునందు; సునిర్ణలతలు—బంగారుతీగలు; అనుమా
నమా—సందేహమా; (అనఁగా బంగారుతీగ లుండుటకు సందేహ మేమి యనుట);

అంజ దిది.....మనంబునఁ—ఇదియెలదేటికి— అంజదు—అని యన్వ
యము; అంజదు—భయపడదు; అనఁ—ఏమి—అటచె; అనఁగా నేమని యటచినది;
మనంబున మఱచెదమే—తలఁపకుందుమే యనియర్థము;

అమృత.....శుకములు—మానిని—ఓసాలతీ; శుకములు—చిలుకలు; అమృతమధురములైన — అమృతమువలె దియ్యని; ఫలరసము—; ఆని—తాగి; త్రుళ్లె—గర్వించెను;

గుమరులగు.....పికములు—గుమరుగు—గుంపులగు; పికములు కోయని కూసె—(తమయాహారవస్తువులగు చిగుళ్లుపోయెనే యని దుఃఖముతో ననుట);

గుమగుమని.....దోటికి—గుమగుమనివాసనల— గుమగుమనిపరిమళించుచున్న; గేదగిక్కి—మొగిలిచెట్టుయొక్క శాఖ; కొమ్మకు—అస్త్రీకి; దోటికి, అంచె—దోటితో గోయుటకు జిక్కి ననిభావము;

రమణి.....లేటికి—రమణి—ఓతరుణి; చలమ్ములు—పంతములు;

(వి) ఈరగడయందుఁ బలువురు నెలత లొక్కచోఁ గూడి సంభ్రమాత్సాహములతో వినోదలీల నారామవిహారమును గునుమాపచయంబును సలుపునపు డొందొరులతో సంభాషణము నేయురీతి వర్ణింపఁబడినది. ఇత్రైఱంగున వాక్యములలో విశేషము పరస్పరసంబంధము లేక మాటలాడుకొనుట మహిళాజనసహజగుణంబు.

• ఇది నృపభగతిరగడ యనంబడును. ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువులును, 15 వ లఘుస్థానమునందు యతి, రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసము నుంచవలయు, ఇదియే లక్షణమైనను ప్రతిపాదమునందును రెండేసి యక్కరములకు ఛేకమును, రెండేసిపాదములకాద్యంత్యప్రాసంబులును గూర్చుట కవిసమయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లి కారచితడోలాందోళనప్రక్రియం

గనకాంభోరుహకర్ణి కాహృతిఁ బరాగతేపలీలాగతిఁ

వనకేళీపరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగ న్మార్తండవింబంబు ని

ల్ప సభోమధ్యమునం గఠోరకిరణశ్రేణిదురాలోక మై.

17

(వ్యా) వల్లి కా.....ప్రక్రియ—వల్లి కా—తీఁగలచేత; రచిత—చేయఁబడిన; డోలా—ఉయ్యలయందు; ఆందోళనప్రక్రియ—ఊగువ్యాపారములచేతను; కనకా... ఆహృతి—కనకాంభోరుహ—బంగారుకనులములయొక్క; కర్ణి కా—చుద్దులను; ఆహృతి—కోయుటచేతను; పరాతేపలీలాగతి—పుష్పాల్లను జల్లుకొనుచిలాసములచేతను; వనకేళీ.....వృత్తి—వనకేళీ—ఉద్యానవనక్రీడయందు; పరతంత్ర—ఆసక్తచుయిన; వృత్తి—నడవడితో; తిరుగ—(వనంబున) సంచరించుచుండఁగా; మార్తండవింబంబు—

సూర్యబింబము; ఇది 'మా రంప' శబ్దము, శకంధ్యాదిగణములోఁ జేరినది. 'మా ర్తాండు' అనురూపమును గలదు; కళోర.....లోకమై—కళోర—క్రూరమును; కిరణశ్రేణి—కిరణములవరుసలచేత; దురాలోకమై—చూచుటకుఁ గష్టమై; సభోమధ్యమునకొ—అకాశమునడును; నిల్చెకొ—కనఁబడె ననుట.

ఈపద్యము మూఁడవపాదమునందుఁ 'బరతంత్రవృత్తి నరుగకొ' అనుపాత మన్ని పుస్తకములయందును గానంబడుచున్నది. కాని యది యిచట సరియైనయర్థము నియ్యదు గావునఁ 'బరతంత్రవృత్తిఁ దిరుగకొ' అని యుండిన లెస్సయనితలంచి యిట్లుసవరించితి.

'కర్ణికాహృతి'యనుటకు మాటుగా నొకప్రాచీనపుస్తకమునందుఁ 'గందుకాహతి' అనుపాత మున్నది; దానికంటెఁ గర్ణికాహృతి అనుపాతమే సరసము.

చ. వదలిన నీవిబంధముల వాడినమోముల జాటుకొప్పలం
జెదరినపత్త్రీధంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీసరంబులం
బాదలిన యూర్పుఁదెమ్మరలఁ బుప్పొడిఁ గెం పగువాలుఁగన్నులం
ద్రదిదశమృగాయతాక్షులు రత్తిశ్రమఖిన్నులఁ బోలి రందఱుకొ. 18

(వ్యా) వదలిన—జాతిన; నీవిబంధములకొ—పోతముల్లతోను; 'జెదరిన—వీడిన; పాదలిన—అతిశయించిన.

మధ్యాహ్నము

క. బెడిద మగునెండసోకునఁ

దొడిమలు వసివాడి ననలు దొరఁగె లతల నె

లైడ వనదేవతమేనం

బాడమినలేఁగమ్మచెమటబొట్టు లనంగకొ.

19

ఈపద్యముమొదలు 28వ పద్యమువఱకు మధ్యాహ్న కాలవర్ణనము చేయఁబడినది.

(వ్యా) బెడిదమగు — భయంకరమగు; తొడిమలు—కాండలు; వసివాడి—మిక్కిలి వాడి; ఎల్లెడకొ—అంతటను; లతలకొ—తీఁగలనుండి; ననలు—పుష్పములు; తొరఁగెకొ—వ్రాలెను; లేఁగమ్మ—లేత యగు పాపనగల.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా.తూఁగెం జల్లనిగాడ్చులేమి ఫణిసందోహంబు పేరాఁకటక
లోఁగెం దత్తనరోజశీఘరసముల్ గ్రోల నృదాళిచ్చటల్

గ్రాంగె న్నిరుగఁ గాంచనాచలతటీగండ్లోపలనాతముల్
దాంగె న్బల్వలపంకనీమ బకజాలత్రస్తపాతీనముల్.

20

(వాస్తవ) చల్లనిగాడ్పులేమిట—చల్లనిగాలి పీకకంఠులుచే; పంజీనందోహంబు—
పాములగుంపులు; పేరాఁకలక—మిక్కిలియాఁకలితో; తూఁగె—బిజియందును;
మందాళిచ్చటల్—మనించినతుమ్మెదలగుంపులు; త్రస్త.....రసముల్—త్రస్త—ఉడి
తిన; సరోజ—తామరలయందలి; శీఘరసముల్—తియ్యనికల్లురసములు (ఇక్కడ) చేనియల
చనుట); క్రోలక—త్రాగుటకు; లోఁగె—చొచ్చినవి; కాంచిన.....నాతముల్—
కాంచనాచలతటీ—మేరుపర్వతప్రదేశమునందలి; గండ్లోపలనాతముల్—గుండుకాళ్ల
సమూహములు; నీరుగె—జలచుగునట్లుగా; క్రాంగె—ఉడికినవి; (‘నీరుగె’ అని
కొన్నిపుస్తకములలో; బాతము గలదు. అపుడు ‘శస్త్రముగ’ నని యర్థము గావున నది
పరసముగాదు); బక.....పాతీనముల్—బకజాలకొంగలగుంపులవలన; త్రస్త—
భయపడిన; పాతీనముల్—చేదలు; పల్వలపంకనీమక—పక్షియలలోని బురద్రదేశము
లందు; దాంగె—దాఁగినవి.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

చ. కనుఁగన న్రాన్వడంగ నెఱక ల్విరియబడ బోర మోవ నెం
డిన నదనంబులం దెఱచి నిక్కినయఱ్ఱులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపు ల్దళముగా నిగుడ న్వడఁ గుంది యీ రెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్చుచు శకుంతము లయ్యెడ నిల్చె న్రూఁకులక.

(వాస్తవ) శకుంతములు—పక్షులు; అయ్యెడక—అమిబ్బమధ్యాహ్నమునందు; కనుఁ
గన—కన్నులు; న్రాన్వడంగె—తీన్మపాటుసారయఁగా; ఎఱకల్—ఁకెక్కులు; విరియం
బడక—నిచ్చఁగా; (అనఁగాఁ బటుత్వముతప్పి శిథిలముకాఁగాననుట); బోర—టోమ్మ;
మోహక—చెట్టుమీదనానఁగా; అఱ్ఱులు—మెడలు; తల్లడించుటల్—తడించుటలు; ఎడక—
బడలికతో; కుంది—కృశించి; తమవానిక—స్వజాతిపక్షులను; ఈరెలంగునక—సన్నని
భస్మలతో; పిల్చుచుక, న్రూఁకులక, నిల్చెక, అని అన్వయము.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిత్రుని వేఁడియొడచేఁ
చెకతెక్కఁ గ్రాంగు తమ్మివిరిదేనియ టెక్కలఁ జల్లి నార్చి కాం
తకుఁ దనివార నిచ్చెఁ బరితాపము వాయ మృణాళవల్లరీ
శకలము మాటికిం గమించి చంచుపుటంబున నంది యిచ్చుచుక. 22

(వ్యా) ఒకయెడక ఒకయోట; తెకతెకగ్రాగు—సలసలమని యుడుకుచున్న; మృణాలవల్లరీ—తామరతూడుయొక్క; శకలము—తునుకను; మాటికికొ—పలుమాటు; కమిచి—కొటికి; చంచుపుటంబునకొ—దొప్పలవంటి ముక్కులతో.

అలంకారము—స్వభావోక్తి.

నాయకుఁ డెనుకూలుఁడు; నాయక స్వాధీనపతిక. మనుష్యేతరంబులగు జంతువులయెడ రసభావాదులు వర్ధించుట రసాభాస మనంబును. ఈయనను నద్దానిని గవులు వర్ధించుటయుం గలదు.

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్మత్ ప్లేచ్చ గతోపివా,
యోషితో బహు సక్తిశ్చేద్రసాభాస స్త్రిధామతః.’

—అని ప్రతాపరుద్రీయము.

తే. ఆతపగ్లానిఁ బడలిన యభ్రమువును
నిజకర్తాగ్రజలంబుల నెఱయఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతసంజాతశీత
వాతములఁ దేర్చె గీర్వాణవారణంబు.

23

(వ్యా) గీర్వాణవారణంబు—ఐరావతము; ఆతపగ్లానికొ—ఎండవలని శ్రమముచేత; అభ్రమువును—తనభార్యయగునభ్రము వను నేనుఁగును; నిజకర్తాగ్రజలంబులకొ—తనతోంపముకొనయందలి జలములతో; నెఱయకొ—పూర్ణముగా; శ్రవణయుగ.....వాతములకొ—శ్రవణయుగ—తనవీనుదోయి యనెడు; తాళవృంత—విసవక్రములనుగీత; సంజాత—పుట్టిన; శీత—చల్లని; వాతములకొ—వాయువులచేత; తేల్చెకొ—శ్రమమునుబోగొట్టెను.

అలంకారమును నాయకనాయకులును బై పద్యమునందువలె నే.

జ ల క్రి డ

క. అపుడు జగత్పతి సత్యా
చపలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న
య్యుపవనతరుకుసుమలతా
తపత్రములు పూని వేల్పుఁదరుణులు గొల్వక.

24

ఈపద్యము మొదలు 40-వ పద్యమువఱకు సత్యభామా శ్రీకృష్ణులు నగరపుంగుల మణులతో జలక్రీడ సలుపుట వర్ణింపఁబడియె.

(వ్యా) ఆతపత్రములు—గొడుగులు.

చ. చనుఁగవప్రేకము జ్ఞఘనచక్రభరంబును మోవ లేక యొ
య్యనఁ బదపంకజంబు లలసాలసవైఖరి మోపుచున్ జనా
ర్దనుభుజ మూఁత గాఁగ వనితామణి యేగఁ బరస్పరాంగ మే
ళనమున రోమహర్షముకుశలవ్రజ మొండొరుమేన నిండఁగన్ . 25

(వ్యా) ప్రేకమున్—భారమును; ప్రేగఁధాతువునకుఁ గృతంతరూపము; జఘన
చక్రభరంబును—చక్రములవలె గుండ్రముగా నుండు పిఱుదులభారమును; మోవలేక—
భరింపఁజాలక; అలసాలసవైఖరిన్—మందమందముగు రీతులతో; మోపుచున్—అడుగు
పెట్టుచు; డోత—అవలంబము; పరస్పరాంగ మేళనమునన్—ఒండొరుల మేను లొరయుట
చేత; ఒండొరు మేనన్—ఇతరేతర శరీరములందు; రోమహర్ష ముకుశలవ్రజము—మొగ్గలవలె
జెలుపారు గగుర్పాటుజొంపములు; నిండఁగన్, ఏగెన్, అని యన్వయము.

(వి) 'ఏగు' అనుపదమునం దరసున్న లేదు. కొందఱు దీని నరసున్న యంచె
వ్రాయుచున్నారు; అది పొరఁబాటు.

చ. ఇనకరతాపవేదన నహింపఁగ లేక నిజోదకంబులన్
మునిఁగి వివీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చె నాఁగ ఏ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరినజొంపపు నాచుఁదీఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తఱిన్ . 26

(వ్యా) ఆరఁగన్—తడియారనట్లు; విచ్చె నాఁగన్—విప్పెనోయనునట్లు; విచి
నికరచాలనన్—అలగుంపులకదలికలచేతను; జొంపపు—గుబురులగు; నాచుతీఁగలన్—
పాచితీఁగలచేతను; తనరు—ఒప్పుచున్న; నభోనదిన్—ఆకాశగంగను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుక్తటభారి
రత్నసోపానకలితమార్గముల డిగ్గి
కులసతియుఁ దాను వేలుపుఁగొలను దఱిసె
నొండొరుల కేలుఁదమ్ముల నూఁత గొనుచు. 27

(వ్యా) సోపాన—మెట్లు; వేలుపుఁగొలను—ఆకాశగంగను; ఇవలం గవి నదిని
గొలనుగాఁ జెప్పియున్నాడు; ఇది కవిసమయము; తఱిసెన్—చేరఁజనియెను.

చ. తొడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమానిచీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివైభవము ల్నువమల్లికారుచిం
దొడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలుమెఱుంగుగఱ్ఱం బె
న్జడ లొరయంగఁ దద్గగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱున్. 28

(వ్యా) నిర్జరవధూటులు—దేవాంగనలు; తొడవులు పుచ్చి—ఆభరణములు తీసి
వైచి; చీనిపావడలు—సన్ననిపావడలను, (అధోంతుకము లనుట); నెఱి.....పెన్జడలు—
నెఱి—పూర్ణమైన, గొప్పవైన వినుట; వాలు—దీర్ఘములగు; మెఱుంగు—తళతళ మని
ప్రకాశించుచున్న; కఱ్ఱ—నల్లని; పెన్జడలు—గొప్పజడలు; దిరయంగఱ్—రాచుకొనఁగా;
తద్గగనశైవలిని—ఆయాకాశగంగానదిని; చొచ్చిరని యన్వయము.

మ. మరుదంభోరుహానేత్ర లంబరధునీ మధ్యంబున నిల్వ ని
మృత తత్వీనపయోధరాహతి జలస్తోమంబు నల్వంకలం
చెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాల గాంభీర్యశీ
లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచట న్లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

(వ్యా) ధునీ—నది; నిమృత—మారమగు; తత్వీనపయోధరాహతి—వారి బలి
సిన స్తనములయొక్క కొట్టుటలచేత; జలస్తోమంబు—నీటిమొత్తము; నల్వంకలం—నాలుగు
పార్శ్వములందును; తెరల—తొలఁగఁగా, (కలఁగఁగా ననియు నర్థము); దాని—
ఆజలమును; నాభిచయంబు — వారలసొక్కిళ్లు; లోఁగొనియె— విక్రమచుకొనెను
(జేరఁదీసి నని భావము); గాంభీర్యశీలురు—గంభీరస్వభావము కలవారు; గాంభీర్య
మనఁగా లోఁతనియు నర్థాంతరముగావున సురాంగనలసొక్కిళ్లు చాలలోతుగా నుండె
ననియు భావము; చాల—మిక్కిలి; సంక్షోభమునొందువారి—కలఁత చెందువారిని;
ఎచట—ఏప్రదేశమునందైనను; లోఁగొంచు—తమప్రాపునజేర్చుకొనుచునని యర్థము;
లోపలఁ బ్రవేశింపఁజేయుచునని యర్థాంతరము; వర్తింపరే—మెలఁగరా;

అనఁగా సుదారస్వభావులగు సుత్తము లిడుమలబడువారిని జేరఁదీసి రక్షింతు
రని భావము.

అలంకారము—అర్థాంతరన్యాసము.

(వి) ‘చాలగాంభీర్యశీలురు సంక్షోభము నొందువారి’—ఈ యన్వయము
ప్రాథమము.

‘తం పాతయాం ప్రథమమాస పపాత పశ్చాత్’, అని కాళిదాసుఁడు రఘువంశమునందు (9-67) బ్రయోగించియున్నాఁడు. కవులు నిరంకుశులుగదా.

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామిసీ
జనకరిణీసమాహములు సల్లె యదూర్వహకుంజరంబుపై
ననజవనీపరాగవరివాసిత మైన నభస్తరంగిణీ
ఘనతరభంగతోయకణికాచయము ల్మరపుష్కరంబులకె. 30

(వ్యా) విబుధా... సమాహములు — విబుధాలయవారభామిసీజన — చేపవేశ్యా సమాహముల నెడు; కరిణీసమాహములు — ఆడేనుఁగులగుంపులు; ఘనకుచకుంభముల్ — గొప్పస్తనముల నెడు కుంభస్థలములు; బయలుగా — బయలుపడునట్లుగా; ననజ..... నాసితమైన — ననజవనీ — తామరవనములందలి; పరాగ — పుష్పశృంగ చేత; పరివాసితమైన — పరిమళము కలవిగాఁజేయఁబడిన; నభ..... చయముల్ — నభస్తరంగిణీ — ఆకాశగంగ యొక్క; ఘనతర — గొప్పలగు; భంగ — అలలుండలి; తోయకణికా — జలచింతువుల యొక్క; చయముల్ — గుంపులను; కరపుష్కరంబులకె — చేతులనెడు తొండములచివరల చేతి; ‘పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే’ అని యమరుఁడు; పుష్కర మనఁగా ‘గమలము’ అను నర్థము కావున గమలములవంటిచేతు లనియు భావము; యదూర్వహకుంజరంబుపై — కృష్ణుఁడనెడు మగయేనుఁగుమీఁద; చల్లకె, అని యన్వయము.

అలంకారము — సావయవరూపకము.

క. వారణయానలు కరముల

నీ రడిచిన రవము మురజనిస్వనముగఁ జె

న్నారంగ బద్ధిను లాడెను

వారిజహస్తముల మధుపవలయము లులియకె.

31

(వ్యా) నీరడిచినరవము — జలమును గొట్టఁగాఁ బొడమినశబ్దము; మురజనిస్వనముగ — గృధ్రదంగధ్వనులుగా; చెన్నారంగ — బిప్పఁగా; వారిజహస్తములకె — కమలము లనెడు హస్తములు యందు; మధుపవలయములు — తుమ్మెదలనెడుకంకణములు; ఉలియకె — శబ్దింపఁగా; పద్ధినులు — తమ్మితీగలు; ఆడెను — నర్తనముచేసెను.

ఇట్లుట బద్ధినులను స్త్రీలింగసారస్యముచేతఁ బద్ధినులు నాట్యముచేయు స్త్రీల నలె నొప్పెననిభావము.

అలంకారములు — సావయవరూపకము. ఉత్పేక్ష గమ్యము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ

జేడియ లడుగులును మొగముఁ జేతులు మెఱయ

స్వేడుక నీదఁగ నపు డా

ప్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నే తెల్లఁ.

32

(వ్యా) ప్రోడతనంబులు—చాతుర్యములు; చేడియలు—స్త్రీలు; మిన్నే తెల్లఁ—ఆకాశంగయందంతటను; ఆప్రేడితజలజాత మయ్యె—రెట్టింపఁబడిన తమ్మిపూవులు గలది యాయెను.

అనఁగా నవ్వనితలు సురతరంగిణియం దీత గొట్టుచుండఁగా వారివదనములును హస్తములును బాదములును నీళ్లపైఁ దేలుచుండునపు డవి పద్మములవలె నొప్పారుట చే నానదియందు మునుపుండిన తామరపువ్వులు రెట్టింతలయింట్లు లలరాచెనని భావము.

అలంకారములు—ఇచట నర్థశక్తిమూలకమగు నుపమాలంకారధ్వనియు సామాన్యాలంకారధ్వనియు నెఱుంగునది.

తే. తామరల వ్రేటు లాడుచోఁ దరులు లెత్తు.

కరరుహంకిత బాహువల్లరులు వొలిచె

బిరుదవర్ణావళీపరిస్ఫురిత మైన

పల్లవాస్త్రజయస్తంభపటలి యనఁగ.

33

(వ్యా) తామరల—తమ్మిపువ్వులచేత; వ్రేటులాడుచో—కరిపై నొకరు వేడుకగా వేసికొనుచు నాడుచుండఁగా; తరులు—ఎత్తు—కరరుహంకిత...నల్లరులు—కరరుహ—గోళ్ల చేత; అంకిత—ఒప్పుచున్న (చిహ్నముగాఁ గల); బాహువల్లరులు—తీఁగలపంటిబాహువులు; బిరుద...స్ఫురితమైన—బిరుదవర్ణావళీ—బిరుదాక్షరముల వరుసల చేత; పరిస్ఫురితమైన—ప్రకాశించుచున్న; పల్లవాస్త్ర...పటలి యనఁగ—పల్లవాస్త్ర—మన్మథునియొక్క; జయస్తంభపటలియనఁగ—విజయ సూచకములగు స్తంభముల పంక్తియొ యనునట్లు; పొలిచె—ప్రకాశించెను;

అనఁగాఁ బై కెత్తఁబడిన యానారీమణులయొక్క బాహువులు మన్మథుని జయస్తంభములవలె నొప్పెననియు వారిచేతులందలిగోళ్లు మన్మథునిబిరుదాక్షరములొ యన నొప్పె ననియు భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

ఉ. దానవవైరి దివ్యవనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుకకేలి సల్పుచు
స్మేనఁ దదబ్జపత్రములు నిండఁగ నంటిన నోష్ఠ నొత్తయు
దాను నుపేంద్రుఁడౌట నయనంబులు పెక్కులుదాల్చెనో యనఁ. 34

(వ్యా) నికురుంబము—సమాహము; జహ్ను.....నివహంబులక—జహ్ను
క న్యా—గంగానదియొక్క; నవపంకజాతనివహంబులక—క్రొత్తకమలముల నుంపులచేత;
కందుకకేలి—బంతులాల; సల్పుచుక—ఆడుచుండఁగా; మేనక—తనకేరమునందు; తదబ్జ
పత్రములు—ఆకమలములచేఁపులు; నిండఁగ—పూర్ణముగాఁ; అంటినక—; దానవవైరి—
కృష్ణుడు; తాను నుపేంద్రుఁడౌట—తాను నుపేంద్రుఁడనుపేరు గలవాఁడనుబడెద; అనఁగా నింద్రునితమ్ముఁ డగుటచేతనిని భావము; నయనంబులు పెక్కులు దాల్చెనో
యనఁ—అనేకలోచనములు ధరించెనో యనునట్లు; ఒప్పుక—ప్రకాశించెను.

ఇంద్రుఁడు సహస్రాక్షుఁడు తానును నుపేంద్రుఁడుగావునఁ గృష్ణుఁడంద్రునినలెనే
పెక్కునయనములు ధరించెనో యనునట్లనేకతామరసంకమలతో నొప్పెనని భావము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

తే. తన మనోవల్లభుని భుజాస్తంభ మూఁది

సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ

యలనవైఖరి వీచిఁజోలాంతరా వి

హారసంగతనవరాజహంసి యనఁగ.

35

(వ్యా) అలనవైఖరిక—మందరీతితో; వీచి...హంసి—వీచి—అలలనెడు; డో
లాంతర—ఉయ్యెలలమధ్యమునందు; విహారసంగత—విహారములతోఁగూడుకొనిన; నవరాజ
హంసియనఁగక—రాయంచకొదమయమనట్లు; 'సలిలవిహరణమొనరించె' ననుదానితో
నన్వయము. 'డోలా', 'డోలా'శబ్దమునకు రూపాంతరము.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

క. అవతంసితశైవల మై

వివలద్వేణి యయి కోకవిస్ఫుటకుచ మై

దివిమన్నది నాకపురీ

ధవళాక్షులలోన నన్యతమ యనఁ బూర్వె.

36

(వ్యా) దివిషన్నది-అకాశగంగానది; అవతంశితకై వల దై-పాంచీతగంగానది; శిరోభూషణము కలదై; అనగా-పాంచీతగంగా శిరోజములవలె నొప్పెనిని భూషణము; వివలద్యేణి యయి-వ్రేలుచున్న జడ గలదియై; అని స్త్రీపరమగునర్థము; జనగుణము ప్రవాహము గలదియైయని నదిపరమగునర్థము; ఇనల క్లేష; శోకవిఘ్నములచేతనైనది; వలనెడుప్రకటమగుచుచుములు కలదియై; నాకపురీధనశౌములలోనక-దేవదాస్త్రీలలో; అన్యతమ యనక-ఒక్కతె యనునట్లు; సొల్పిక-ప్రకాశించెను.

అలంకారము-రూపకోతాపితమగు మీలితము.

చ. పెరిగినహారరత్నములపెల్లున నొక్కడ దామ్రపర్ణియై
నెరసినసోగపెన్నెఱుల నిగ్గున నొక్కడ భానుకన్యయై
✓ గురుకుచలిస్త మైన నవకుంకుమ నొక్కడ శోణ యై : భ
శ్చరనది యొప్పె దివ్యజలజాతములు జ్జలకేళి నల్పగర్జ.

37

(వ్యా) దివ్యజలజాతములు-దేవగణములు; జలకేళి నల్పగర్జ-జలప్రసవములు; చుండగా; ఒక్కడక-ఒక్కచోట; పెరిగిన-తగిజాతిన; హారరత్నములపెల్లున-ముత్యాలహారములయందలిచుఱులగుంపులవలన, అనగా ననేకముత్యములవలన నదిభాగము; నభశ్చరనది - అకాశగంగానది; తామ్రపర్ణియై యొప్పెకొ; అనగా నాకాశగంగా నదీజలములు ధవళములైనను నాముత్యములు గుంపులుగా రాలినచోటనాముత్యములు కాంతిచే నాస్థలంబున జలంబు లతివిమలంబులై తామ్రపర్ణివలె నొప్పెననిభాగము; ఇనల హారమనగా ముత్యాలహారమనియు, హారరత్నములనగా ముత్యము లనియు భాగము; ఒక్కడక-మఱియొకచోట; నెరసిన-నిండిన; సోగపెన్నెఱులనిగ్గున-వికలములు శిరోజములకాంతులచేత; భానుకన్యయైయొప్పెకొ-యమునానది గంగానదు; అనగా నాదేవతాస్త్రీలశిరోజములకాంతిచే వియన్నదీతోయములు కొన్నిచోటుల నెలములైన కశంబున యమునానదినలె నొప్పెననిభాగము; ఒక్కడక-ఒక్కచోట; గురుకుచలిస్తమైన-గొప్ప స్తనములందు బూయబడిన; నవకుంకుమ-నూతనముగుండులు పువ్వుయొక్కపూంతిచేతననుట; శోణయైయొప్పెకొ-శోణనదిగంగానదు; అనగా నా వినితల స్తనములందు బూసికొనియుండినకుంకుమపువ్వుయొక్క పువ్వులవలన తగిరినబూలు బులరుణంబులై యొప్పినకతంబున నచ్చోటు శోణనదినలె (బ్రకాశించినని భాగము; శోణ-ఇది గండవనను ప్రదేశమున బుట్టి పాటలీపుత్రమునకు నమీషమున గంగానది లోఁ గలియునదము; ఇందలి నీరు తెఱ్ఱనిచ్చ యుండును.

‘కుంకుమ’ ఇది నపుంసకలింగ మైనను జరితాదులలోఁ జేర్చి మువ్వల్లోపము నొధింపనగు.

అలంకారము—తద్గుణాలంకారానుప్రాణిత మగు సుశ్లేఖము.

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్ను వకొనుఁ గుచద్వయంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁది జీర్కబం
డల దిగజాటి రొండొరుకడం దరలాక్షులు దోనివింట బిం
జలు గొన నేయుపుష్పశరుసంపెఁగవాలికతూపులో యనన్. 38

తరళాక్షులు—(దేవతా)స్త్రీలు; అలకలు—కురులు; అన్ను వకొను—సన్న నినడుమును; కుండలములు—చెవికమ్మలును; జతనంబునన్—జాగ్రత్తతో; యత్నశబ్దభవము; జీర్కబండలన్—జరుగుడుబండలమీఁద; దోనివింటన్—దోనెవలెనుండువంటిచేత; పింజలు గొనన్—పుంఖానుపుంఖముగా; ఏయు—ప్రయోగించు; పుష్పశర—మన్మథునియొక్క; సంపెఁగవాలికతూపులోయనన్—సంపెఁగపూవులనెడఁక్రూర నారాచములోయన్నట్లు; ఒండొరుకడన్—ఒకరివెంట నొకరుగా; దిగజాటిరి—పైనుండి క్రిందికి జాటిరి.

‘జీర్కబండలు’, దీనికిమాటుగా ‘చీకుబండ్’ లని యన్నిముద్రితగ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది. సీతారామాచార్యులు తమనిఘంటువునందు ‘జీర్కబండ’ లని వ్రాసి దాని కితరప్రయోగములు చూపియున్నారు. కావున నిదియే సమంజసపాఠముగా గ్రహింపఁదగుననితోఁచెడి.

మ. బలివిధ్వంసియుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్
నలిలక్రీడ యొనర్చి నిర్భరమదస్తంబేరమప్రక్రియన్
స్వలలె న్నత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకాటిల్యకుం
తలసంక్రాంతనితంబ లై దివిజకాంతారత్నము ల్గొల్వఁగన్. 39

(వ్యా)బలివిధ్వంసియున్—కృష్ణుఁడను; మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్—అకాశగంగానది మధ్యమందు; నిర్భర...ప్రక్రియన్—నిర్భర—ధీరమైన; మదస్తంబేరమప్రక్రియన్—మదపుఁపేనుఁగువలె; (స్తంబేరమ—ఏనుఁగు, తృణములందుఁ గ్రీడించునది యని పురుషత్వార్థము.); మజ్జన...నితంబలై—మజ్జన విధా—స్నానకార్యముచేత; విభ్రాంత—తిరుగుడుపడిన; కాటిల్య—వంకరతనముగల; కుంతల—వెండ్రుకలతోడ; సంక్రాంత—కూడుకొనిన; నితంబలై—పిఱుదులు గలవారై; వెలలెన్—వెడలెను; ‘వెడలెన్’ అనుటకు ‘వెలలెన్’ అని రూపాంతరము.

కం. వెలలి బలరిపుడు చలమునఁ గల హమునకుఁ జొచ్చెన్పుత్రుఁసునబాహుబలం
బలవికిపొఁతునుదండ్రీవి, మలతపమునఁజేసి సురలమనములు దలఁకన్.

—భారతము—ఉద్యోగపర్వము.

తే. నెఱులఁ దడి యూర్చి క్రొవ్విరు ట్టఱిమి మేనఁ

గలపము లలంది తొడవు లంగములఁ బూని

గల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి

రంగనలు మారునొఱతొడియలుఁగు లనఁగ.

40

(వ్యా) నెఱులన్—వెండ్రుకలను; కలపము—చందనాది సుగంధద్రవ్యములు; పూని—ధరించి; కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి—కల్పవృక్షపల్లవములగుపట్టుచే గూర్చి బడిన సన్ననిబట్టలను గట్టికొని యని భావము. ఆ ౪-41 వ్యాఖ్యానముం జూచునది; మారు—చున్నఁగునియొక్క; ఒఱతొడి—కవచముతోఁగూడిన; అలుఁగు లనఁగన్—బాణము లో యనునట్లు; మరునిపూదూఁపులవలె సుమారుశరీర లని భావము.

చ. జలరుహపత్త్రీనేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను ననర్ఘ్యదివ్యభూ

వలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబముఖు ల్భజింపఁ ద

ద్వలపరిపంథిబాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని

శ్చలతరనేత్ర పౌరజనసంతతి హర్మ్యము లెక్కి చూడఁగన్. 41.

(వ్యా) నిర్జరనిశాకరబింబముఖుల్—దేవతాస్త్రీలు; బలపరిపంథి—బలుఁ డను రాక్షసునకు శత్రుఁడగు నింద్రునియొక్క; ‘బలారాతిః శచీపతిః’ అని యుచుఁడు; నిశ్చల.....సంతతి—నిశ్చలతర—చలింపని(కదలిని); నేత్ర—కన్నులుగల; పౌరజనసంతతి—పట్టణవాసులసమూహము; హర్మ్యములు—మేడలు.

సా యం తా ల ము

క. దినరా జత్తఱిఁ బంకజ

వనములఁ జరియించు కాంతివర్గము దానున్

వనధి జలకేళి నలుపఁగఁ

జనియె నన న్యారుణీదిశాతటిఁ బొల్చెన్.

42

ఈపద్యము మొదలు 45 వ పద్యమువఱకు సూర్యాస్తమయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) దినరాజు—సూర్యుడు; వారుణీవిశాఖటిక్—పశ్చిమదిక్ప్రశేషము నందు; కృష్ణం డమరరమణులతో సురవదియందు జలక్రీడసలుపగా సూర్యుడును దినకాంతు లనెడుకాంతలతోఁ గూడి జలనిధిని సలీలక్రీడ సలుపఁ జనియెనో యనునట్లు పశ్చిమదిక్ప్రదేశంబుఁ జేరఁ జనియె నని భావము.

అలంకారము—హేతుత్పేక్ష.

తే. వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడుల వీఁగుఁజన్నుఁ
గవలపైఁ గుంకుమచ్ఛాయ గడలుకొలిపి
పసిండిగట్టున కొకవింత మిసిమి నించి
నెఱసెఁ గడసావి ముదునలి తెఱపయెండ.

43

(వ్యా) వేల్పుఁజిగురాకుఁబోఁడుల — దేవతాస్త్రీలయొక్క; వీఁగుఁజన్నుఁగ వలపైఁ—బరువు లగు స్తనద్వంద్వములమీఁద; కడలుకొలిపి—వ్యాపింపజేసి; పసిండి గట్టునకుఁ—మేరుపర్వతమునకు; ఒక—అనిర్వాచ్యమైన; వింతపసిమిక్—వింతయగు పచ్చనికాంతిని; నించి—పఱపి, 'పసిమి' యనుటకు బదులు 'మిసిమి' యని కొన్ని గ్రంథములలోఁ గానంబడుచున్నది; అపుడు కాంతి యని యర్థము; కడసావి—సాయం కాలముందలి (కడ—అంతము, సావి—కాలము, కడసావి—అంతముగు సమయము, అనఁగా సాయంకాల మని యర్థము); ముదునలి—నృధమైన; తెఱపయెండ—తైత్త్వము లేనియెండ (అనఁగా నుపశమించినయెండ); నెఱసెక్—వ్యాపించెను; నిండెనని యర్థము.

ఆ. వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడదేఱు
జదలువాఁకనీట జలక మాడి
వైజయంతహర్యవలభినీడంబులఁ
గ్రందుకొనియెఁ గిన్నరద్వయములు.

44

(వ్యా) కిన్నరద్వయములు—కిన్నరమిథునములు; వేల్పుగట్టుగవులక్—మేరు పర్వతగుహలయందుండి; వెలువడి—బయలు వెడలి; వడదేఱుక్—అలపు తీర్పుకొనుటకై; చదలువాఁక నీటక్—ఆకాశగంగానదీజలములందు (చదలు—ఆకాశము, వాఁక—నది); జలక మాడి—స్నాన మాడి; వలభి—కొణిగెలయందలి; నీడంబులక్—గూండ్లయందు; గ్రందుకొనియెక్—గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. ఘనసాంధ్యరాగవినతా

తనయ గరుత్మమితకడిచితాకున ధర వ్రా

లినగగనఘణిఘణామణి

యన రవిమండలము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకె.

45

(వ్యా) ఘన.....సమితి—ఘన—దట్టమైన; సాంధ్యరాగ—సంజకెంబాయ
యనెడు; వినతాతనయ—గరుత్మంతునియొక్క; గరుత్మమితి—పక్షజాలముయొక్క;
కడిచితాకున—కూరమగు దెబ్బచేత; ధర—భూమియందు; వ్రాలిన—పడిన; గగన
ఘణిఘణామణి యన—గగన—ఆకాశ మనెడు; ఘణి—పాముయొక్క; ఘణా—పడుగ
యందలి; మణి యన—రత్న మో యనునట్లు; రవిమండలము—సూర్యబింబము; పశ్చిమాం
బుధిఁ గ్రుంకె—అస్తమించెను.

అలంకారము—రూపకోడాసితహేతూశ్రేష్ఠ.

—చీర క టి

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖిధూమ్యారోచి గీనాశకా

సరదేహప్రభ రాక్షసాసిలతికాంచద్దీధితి న్నారిధి

శ్వరకేతుద్యుతి మాతరిశ్వహరిణచ్చాయన్ ధనాధ్యక్షనీ

లరుచిన్ ధూర్జటికంఠకాంతిఁ దమము ల్పాపించె దిగ్బిత్తులన్. 46

ఈపద్యమున సంధకారము పెరింపబడినది.

(వ్యా) మరు.....శోభన్—మరుదీశ—దేవేంద్రునియొక్క; ద్విప—వీను
గననై రావతముయొక్క; దాన—గండపలమునుండి స్రవించుమదజలముయొక్క; శోభన్—
కాంతితోను; శిఖి.....రోచిన్—శిఖి—అగ్ని దేవునియొక్క; ధూమ్య—సొగలగుంఘట
యొక్క (అనగా దట్టమునసొగలయొక్క); రోచిన్—కాంతులతోడను; గీనాశ...
ప్రభన్—కీనాశ—యమునియొక్క; కాసర—(వాహనమైన) ఎనుబోలెడుయొక్క; సరదేహ
ప్రభన్—శరీరకాంతితోడను; రాక్షసా.....ద్దీధితిన్—రాక్షస—గర్గ—సుండగునిగృహ
యొక్క; అసిలతికా—తీరగవలెనుండుకత్తియొక్క; అంచన్—ఒప్పుచుండు; దీధితి—
ప్రకాశముతోను;

(వి) ఇచట 'రాక్షసాశిలతికాంచద్దీధితి' అనుపాద మన్ని పుస్తకములలో
గానబడుచున్నది. అనగా రాక్షసులసమాహమలతిలకములయొక్క ప్రకాశములతో

నని యర్థము. దిగధిపతులను వరుసగాఁ జెప్పుటచే సామాన్యరాక్షసులను గవి చెప్పియుండుడు. రాక్షసులు తిలకము ధరించునటులు ప్రసిద్ధియు లేదు. కావున నీపాత మంగీకరింపఁదగినదికాదని 'రాక్షసానితికాంసద్ధితిక్' అని సవరించితిని; వారిధి.....ద్యుతిక్—వారిధిశ్వర—నరుణునియొక్క; కేతు—పడగ యగు మకరముయొక్క; ద్యుతిక్—కాంతితోడను; మాతరిశ్వ...చ్ఛాయక్—మాతరిశ్వ—వాయుదేవునియొక్క; హరిణాచ్ఛాయక్—సింకయొక్క—కాంతితోడను; ధనాధ్యక్షనీలరుచిక్—ధనాధ్యక్ష - కుబేరానియొక్క; నీల—ఇంద్రనీలమణులయొక్క; రుచిక్—కాంతితోడను; ధూర్జటికంఠ కాంతిక్—పరమశివునికంఠముయొక్క కాంతితోడను; తమములు—చీకటులు; దిగ్విత్తులక్—దిక్కులయొక్క—గోడలయందు; అనఁగా దిక్ప్రదేశంబులందు; ప్రాపించెక్—వ్యాపించెను.

ఈపద్యమునం దష్టదిక్పాలకులయొక్క నల్లనివస్తువులకాంతులే చీకటి కుపమానములుగాఁ జెప్పఁబడియె. అష్టదిక్పాలకుల క్రమముతప్పక వర్ణింపఁబడియుండుటచే నలంకారము రత్నావళి.

చ ం ద్రో ద య ము

మ. వనజశ్రీధనపశ్యతోహరుఁడు జీవంజీవజీవంబు ప

చ్చవిల్కానికి మామ చల్వగని పశ్యత్ఫాలజూటాగ్రమో
హనరత్నంబు సుధాకరుం డపుడు ప్రాగ్ద్రస్థలీవీధి నొ
య్యనఁ దోఁ తెంచె వియత్తటీకషణలీలానీతశంఖాకృతిక్.

47

ఈపద్యమునందుఁ జంద్రోదయమువర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వనజ...హరుఁడు—వనజశ్రీ—తామరలకాంతి యనెడు; ధన—ద్రవ్యమును; పశ్యతోహరుఁడు — అపహరించుదొంగ (చూచుచుండఁగనే దొంగిలించువాఁడని యవయవార్థము); జీవంజీవ—చకోరపక్షులను; జీవంబు—ప్రాజాధారము; 'జీవంజీవ శ్చ చకోరక' అని యమరుఁడు; పచ్చవిల్కానికిమామ—చున్నఘనీతల్లియగు లక్ష్మీదేవికిఁ దోఁ జూట్టువు; గల్వగని—శైత్యమునకుస్థానము; పశ్యత్ఫా.....రత్నంబు—పశ్యత్ఫాల—శివునియొక్క—(చూచునట్టిఫాలముఁ గలవాఁడు; అనఁగా ఫాలనయనుఁడునుట); జూటాగ్ర—జడముడికొనయందలి; మోహనరత్నంబు—సుందరమైనమణి; (అగు) సుధాకరుండు—నంద్రుఁడు; వియత్తటీ.....కృతిక్—వియత్తటీ—ఆకాశప్రదేశమునందు; కషణలీలా—ఒరయుకార్యముచేత; ఆనీత—తీసికొనిరాఁబడిన; శంఖాకృతిక్—శంఖమో యన్నట్లు;

ప్రాగ్విస్థితీభిక్షా—తూర్పుకొండప్రదేశమునందు; ఓయ్యనక్ష—మెల్లఁగా; తోఁతెంచెన్—
కనఁబడెను.

ఈపద్యమునందుఁ గావ్యగుణము ప్రసాదము.

క. ఆరాత్రి సత్యఁ గూడి ము

రారి ముదం బెనఁగ వైజయంతమున మనో

భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా

పారీణత నుండుచోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్.

48

(వ్యా) మనోభూరాజ్య—మన్మథరాజ్యమందలి; పారీణత—పూర్తి.

సూ ర్యో ద య ము

సీ. మొగుడుఁదమ్ములఁ జిక్కు మగతేటి యలుఁగులు

సడలిపోఁ జేయువిశల్యకరణి

కాలవశంబునఁ గడచన్నవాసర

శ్రీఁ గ్రమ్మఱించు సంజీవకరణి

రే యనువాలునఁ బాయ లైన రథాంగ

తతుల హత్తించు సంధానకరణి

తిమిరంబుచే సొంపు సమసిన దిశలకు

వన్నియ నొసఁగు సౌవర్ణకరణి

తే. మించుబీటెండయగ్నిఁ బుట్టించునరణి

కలుషఘోరపయోరాశిఁ గడపుతరణి

తోఁచెఁ బ్రాచీమహీధరోత్తంగసరణిఁ

బ్రౌఁజదుపుమానికంబులబరణి తరణి.

49

ఈపద్యమునందు సూర్యోదయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) మొగుడుఁదమ్ముల.....విశల్యకరణి—మొగుడు — ముఖమిచ్చు
చున్న; తమ్ములన్—తామరపువ్వులందు; చిక్కు — చిక్కుకొను (రాతులందనుట);
మగతేటి — తుమ్మెదకొదచు లనెడు; అలుఁగులు — బాణాగ్రపు టుక్కుతునుకలను;
(ఇక్కడ సంకటముల నవి భావము); సడలిపోఁజేయు—పోఁగొట్టు; విశల్యకరణి—విశల్య

కరణి యను పేరుగల యోషధివిశేషము; ఈయోషధి మనుజుల శరీరములందుఁ జిక్కు-
తోన్న శల్మములను దీసివై చుటచే నీపేరు గలిగె.

కాలవశేంబున.....సంశీవకరణి—కాలవశేంబునక—కాలపరిపాకముచేత;
కడచన్న—పోయిన—(నిశించిన); వాసరశ్రీక—దివలక్ష్మిని; క్రమ్మజించు—పునర్జీవిత
రాలినిగాఁ జేయు; సంశీవకరణి—సంశీవకరణి యను పేరుగలయోషధివిశేషము; చచ్చిన
వారిని బ్రతికించుటచే దీని కీపేరు గలిగె. సమరంబున లక్ష్మణుఁడు మూర్ఛనొంది
నపుడు హనుమంతుఁడు సంశీవకరణిని దెచ్చి దానిచేలక్ష్మణుని బ్రతికించె నని రామా-
యాణము నుడుపుచున్నది.

రేయను.....సంధానకరణి—రే యను వాబునక—రాత్రియనెడుకత్తిచేత;
పాయలైన—తునుకలైన; (అనగా జంటలువిచ్చిర); రథాంగతతులక—చక్రవాకపత్తుల
గుంపులను; హత్తిండు—ఒకటిగాఁజేర్చు; సంధానకరణి—సంధానకరణి యనునోషధివిశే-
షము; ఖండములైనవాని నొకటిగాఁ జేర్చుటచే దీని కీపేరు గలిగె.

తిమిరంబుచే.....సావర్ణకరణి—తిమిరంబుచేక—చీకటిచేత; సాంపు-
సమసిం—చన్నియచేసిన; దిశలకుక—దిక్కులకు; వన్నియ నొసగు—మునుపటివలెనే స్వ-
ములను గలుగఁజేయు; సావర్ణకరణి—సావర్ణకరణి యనునోషధివిశేషము; సాలిసినవర్ణ-
మును మరల వన్నెవెట్టుటచే దీని కీపేరుగలిగె.

మించు.....నరణి—మించు—ప్రకాశించు; బీతండ—తీక్షణమైనయెండ యను;
అగ్నిక—నిప్పును; పుట్టించు—కలుగఁజేయు; అరణి—మథించుకొయ్య; యాగములయం-
దగ్నిఁ బుట్టించుటకై యుపయోగించుదారువుల కరణి యని పేరు;

కలువ.....తరణి—కలువ—పాపములనెడు; ఘోరపయోరాశిక—భీకర
మగుసముద్రమును; కడపు—దాటించు; తరణి—ఓడ;

ప్రాజదువు.....బరణి—ప్రాజదువు—వేదములనెడు; మానికంబుల—రత్నము-
లకు; బరణి—సంపుటము; అనగా వేదస్వరూపుఁడనుట; ‘త్రయీమయా య త్రిగు-
ణాత్మధారిణీ’ అని యాదిత్యమంత్రము;

(అగు); తరణి—నూర్పుడు; ‘దుష్టమణి స్తరణి ర్మిత్రః’ అని యమరుఁడు; ప్రాచీ-
.....సరణిక—ప్రాచీమహీధర—తూర్పుకొండయొక్క; ఉత్తుంగ—పొడవైన;
ఘనశిక—మార్గమునందు; శోఃశిక—కాశబలము. (అనగా నుదయించెనుట).

అలంకారములు—ఉల్లేఖము: అంత్యనియమము గల ఛేకానుప్రాసము.

పారిజాతమును హరించుట

క. హరి యపుడు పారిజాతా

హరణోద్యోగమున సందనారామము ని

ర్భరగతిఁ జూచె విహగవర

పరివృథుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానుక.

50

(వ్యా) విహగవరపరివృథుపయి—విహగవర — పక్షిశ్రేష్ఠముల; పరివృథుపయి—రాజైనగరుత్మంతునిమీఁద.

చ. సకలసురైకవంద్యుఁ డగుచక్రధరుం డిదె నేఁడు దన్ను ను

ర్వికిఁ గొనిపోవ వచ్చె నని వెక్కన మైనమనస్కభూతకా

తుకమునఁబోలె సంధ్రమముతో నటియించె నభీష్టవస్తుదా

యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాతవిధూతశాఖ మై.

51

(వ్యా) వెక్కనమైన — దుస్సహమైన; మనఃప్రభాతకౌతుకమునఁ బోలె—మనస్సునందలి యధికమగు తమిచేతనో యనునట్లు; ఆతత...శాఖమై—ఆతత—విస్తారమైన; వాత—గాలులచేత; విధూత—చలింపఁజేయఁబడిన; శాఖమై—కొమ్మలు కలదై; నటియించె నను పదముతో నన్వయము.

అలంకారము—పేతూత్పేక్ష.

క. శౌరి యిదె పారిజాతముఁ

గోరికఁ గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁ డని లోఁ

గూరిన నెవ్వగఁ దక్కిన

భూరుహములు మధురసాశ్రుపూరము నించెక.

52

(వ్యా) లోక—మనస్సులో; కూరిన—నిండిన; నెవ్వగ—దుఃఖముతో; మధురసాశ్రుపూరము—తేనియ లనెడు కన్నీటి వెల్లువలను.

అలంకారములు — పేతూత్పేక్ష; మధురసాశ్రుపూరము — అనుగోళి రూపకము.

మ. సురలోకాభిమతప్రదానసమతాసూయస్వలెం గంసస్థు

స్మరుఁ డత్యుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధనో

ధ్వజప్రస్తుత మైనహస్తమున నుత్పాటించి లీలాగతిఁ

గరుడస్కంధముమీఁద నిల్పి నిలిపె గౌతూహలం బింతికిఁ. 53

(వ్యా) సుర.....సూయన్మలైఁ—సురలోక—జేవలోకమునకు; అభిమత ప్రదాన—కోరికల నిచ్చుటయందు; సమతా—తనతో సమత్వముకలుగుటచే బాడమిన; అసూయన్మలైఁ—అసూయచేతనోయన్నట్లు; కంసఘస్మయఁడు—కంసునిఁ జంపిన శ్రీ కృష్ణుఁడు; ఉత్పాటించి—పెల్లగించి; స్కంధము—మూఁపు; నిలిపెఁ—కలుగఁజేసెను. భగవంతుఁడగు కృష్ణుఁడు సురనికరంబులకుఁ గోర్కల నొసఁగునట్లు పారిజాతవృక్షమును వారలకెల్లకోర్కల నొసఁగుచున్న దే యని దానిపై నసూయచేతనో యన్నట్లు కృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును కెల్లగించె నని భావము.

అలంకారము—హేతూత్పేక్ష; తుల్యయోగిత.

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రభసంబున నందనపారిజాతముం

బలిమిఁ బెకల్పి యెత్త విటపంబుల వ్రేలుదుకూలపల్లవం

బులు వడిఁ బట్టి యీడ్చు గొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁ గ

ల్పలతిక 'బెల్ల వల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడఁబాయ నేర్తురే. 54

(వ్యా) రభసంబునఁ—చేగముతో; కల్పలతికలెల్లఁ—కల్పవృక్షపుఁడీగలెల్లను; కొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁ—పారిజాతవృక్షమును దీసికొనిపోనియ్యక యడ్డగించు విధమున; విటపములవ్రేలు—కొమ్మలయందువ్రేలుచున్న; దుహలపల్లవంబులు—పట్టుచిగుళ్లను; వడిఁ బట్టియీడ్చుఁ—అనుదానితో నన్వయము; వల్లభలు—భార్యలు; (ఇచటఁ గల్పలతి కలని యెఱుఁగునది).

అలంకారము—అర్థాంతరన్యాసము.

చ. గరుడునిఁతెక్కలం బాడము గాడ్పులసోకునఁ దక్కువేలుపుం

దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడన వెంట నంటి రా

నరిగెడుపారిజాతహరణాచరణవ్యసనైకలోలు నా

హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటినందనపాలు రందఱుఁ. 55

(వ్యా) పారిజాత.....లోలుఁ—పారిజాతహరణాచరణ—పారిజాతవృక్షమును హరించుట యనెడు; వ్యసన—అధికశ్రద్ధయందు; ఏకలోలుఁ—ముఖ్యముగా నాసక్తి గల; ఆహరిఁ—ఆకృష్టని.

చ. తగునె యదుప్రవీర యిటు ధౌర్త్యము నీ మోనరించి యీమచు
 స్నగము హరించి వంచనఁ జనక దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చెద
 క్కుగ నిజకాంత కాకుసుమకోమలయాజ్ఞ భయంబు నొందుఁ దే
 టిగములు దీనిచెంగట నటించను నిందులతావిఁ గ్రోలఁగన్. 56

(వ్యా) ధౌర్త్యము—దుష్టకార్యమును (దుండగము); దక్కుగన్—అనుభవయోగ్య
 మనునట్లు; నిజకాంతకున్—తనభార్యయగుశచీదేవికి; ఇందులతావి—దీనియందలివాసనను.

ఉ. నా విని సత్యభామ వదనంబున లేనగ వంకురింప నే
 మే వచియింపఁ బూను హృదయేశ్వరునిం గరనంజ్ఞ మాన్చి చ
 న్నేవల జాటుకొంగు నవరించుచు వీడినకొప్పుఁ బల్కుట
 జే వెడ దోపుచుం బలికె జెందొవచూపులు క్రేళ్లు దాటఁగన్. 57

(వ్యా) ఏమే—ఏమో; వితర్కార్థకము; చే—హస్తముతో; వెడదోపు
 చున్—ఇందుకదిద్దుచు; చెందొవచూపులు—కలువలవంటిచూడుకలు; క్రేళ్లుదాటఁగన్—
 పరువిడఁగా (అనఁగా వ్యాపింపఁగా ననుట). ఇచ్చట సత్యభామ తనమగనిని మాటలాడ
 నియ్యక యాపి తానే వనపాలకులకు బదులు నెప్పుట యస్సాలతి దిట్టతనంబును గర్వం
 బును చెలిపెడు. గర్వమనెను సంచారిభావము.

నీ. వినుఁడు సురేశ్వరువనపాలకులు వార్ధిఁ
 బాడమిన యీదివ్యభూరుహమున
 కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు
 తోడియిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ
 డధిపుఁ డై ధరియించె నతఁడె చేకొనుఁగాక
 తెకతేర యిది యేమి యొకరిసొమ్మె
 యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు
 నొడియించుకొని యేగుచున్నదానఁ

తే. బలుకు లేటికి దా వీరపత్నియేని
 మీ శచీదేవి తనదు ప్రాణేశుఁ డైన
 మఘవు నిటఁ బంపి సత్యభామావిధేయు
 వలన మరలంగఁ గొనుటెపో వానితనము.

ఈపద్యమునందు వనపాలకులతో సత్యభామ చెప్పినగర్వోక్తులు వేడుకగా వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) వనపాలకులు—వనపాలకులారా; సంబోధనము; ఇంద్రాణియెవ్వతె—శత్రుదేవి యెట్లధిపురాలయ్యె; తోడియిందిరను—తోడి—సమస్రమునందుఁ గల్పవృక్షము తోఁబుట్టిన; ఇందిరను—లక్ష్మీదేవిని; తెకతేర—బొత్తిగాసంబంధము లేనిది; వదాన్య నగంబు—ఈవిప్రమును; ఒడియించుకొని—అపహరించుకొని; సత్యభామా విధేయువలనక—కృష్ణునివలన; హానితనము—శేర్పు.

‘సత్యభామావిధేయువలన’ ననుటచే సత్యభామకుఁ దనమగనిపైనుండు స్వాతంత్ర్యమును నీమెయొడ నతనివిధేయత్వమును నాలేమగర్వము నువ్యక్తమగుచున్నది. ఇచ్చటను గర్వ మను సంచారిభావము.

క. అని పలికిన గర్వోక్తులు

విని వనపాలకులు చాల విస్మితు లగుచుం

జని చెప్పి రంతయును దా

రనిమిషపతికిం బులోమజాన్వీతునకుక.

59

(వ్యా) ‘పులోమజాన్వీతునకుక,’ అనుటచే శత్రుదేవసమక్షమున వనపాలకు లింద్రునితోఁ బారిజాతనగాపహరణవృత్తాంతమును జెప్పిరని భావము. అపు డింద్రునకుఁ బరిభవము మెండుగాఁ దోచునగదా.

శా.అమాట ల్విని పాకశాసనుఁడు రాద్రాకారుఁ డై పేర్చి యే

మేమీ కృష్ణుఁడు మందలో బలెనె తా నింద్రద్రుమోత్పాటనం

బీమై నిచ్చటఁ జూప వచ్చె నిది మేలే తార్క్ష్యుఁడైన న్మదీ

యామోఘాశనిపాత మిట్టి దని యాహా తెల్పఁ డాయెం జుమీ. 60

(వ్యా) పేర్చి—విజృంభించి; మందలో బలెనె—మందయందువలె; ఇంద్రద్రుమోత్పాటనంబుక—కల్పవృక్షమును బెల్లగించుటను, అనిప్రకృతార్థము; దేవదారువృక్షమును బెల్లగించుటయని కృష్ణునిగోష్ఠవిహారక్రీడాపరమైనయర్థము; ఈమైక—ఇట్లు; ఇది మేలే—ఇది మంచిదా; తార్క్ష్యుఁడైనక—గరుత్మాంతుఁడైనను; మదీయామోఘాశనిపాతముక—నా యొక్కయనివార్యమైన వజ్రాయుధపుదెబ్బను. ఇవి యింద్రునిప్రతాపోక్తులుకాని వాస్తవముగా నింద్రుఁడే గరుత్మాంతునివలనఁ బరాభవముఁ జెందెగదా.

మ. అని పోలోమిమొగంబుఁ జూచి విను మోయబ్బాస్య నీ కింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్యభారంబు ది
వ్యనగంబు నివిడిపించి వత్తు నని సాహంకారుఁ డై లేచి చ
య్యన శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁ డై. 61

(వ్యా) విన్నంబడనేల—దైన్యముచెందనేల; సత్య.....వత్తు—ఇటఁ దుల్య
యోగితాలంకారము; శుద్ధాంతగృహంబు—అంతఃపురము; సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుఁడై—
సుధర్మ య నెడుపేరు గల తనకొలుపుకూటమునడుచు నున్న వాఁడై; ఈవాక్యము 62వ
పద్యమునంపలి 'కరంబునఁ బూచి పట్టినకొ' అనువాక్యముతో నన్వయము.

ఉ. తా నఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్దానఁడు యాదవుం డనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవుటింప వై
శ్వానరధర్మదైత్యవరవారిధిపానిలయక్షనాయకే
శానుల దిక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూచి పట్టినకొ. 62

(వ్యా) తానఁటె—ఇది కృష్ణునిపైనింద్రునియలత్కృతావమును సూచించు
చున్నది; కన్దానఁడు—కన్ను దెలియనివాఁడు; అనఁగా మదాంధుఁడై యున్న వాఁడు;
యాదవుండు—గొల్ల వాఁడు; అని యింద్రుండు కృష్ణుని నీచునిగాఁ జెప్పెను; జేవుటింపకొ—
ఎఱ్ఱకాఁగా; వై శ్వానర—అగ్ని; ధర్మ—యముండు; దైత్యవర—నిరృతి; వారిధి—నదరుణుండు
(సముద్రునికధిపతి); అనిల—వాయువు; యక్షనాయక—కుబేరుండు; ఈశానుండు—రుద్రుం
డు; కులిశంబుకొ—వజ్రాయుధమును; పూచి—పూన్చి; ధరించి.

ఇంద్రుండు కృష్ణునితోఁ బోర సమకట్టుట

ఉ. కోణపరంపరాహతులఁ గూరినవేదననో సమస్త ని
ర్మాణధృతిప్రణాశకరు మాధవునిం జెనకంగఁ బోవు గీ
ర్వాణులఁ బోకుఁ డంచు మొఱ వైచెనొకో యన మ్రోసె నంత ని
స్సాణము పాకశాసను హజారమునం గదనాభిశంసి యై. 63

ఈపద్యమునందు నిస్సాణధ్వనులు వర్ణింపఁబడినవి.

(వ్యా) కోణపరంపరాహతులకొ—కొయ్యలపంక్తులయొక్క దెబ్బలచేత; (కో
ణము—తప్పెటలువాయించుకొయ్య); కూరిన—నిండిన; వేదననో—వేదనచేతనో; సమస్త

...కరుణ—సమస్త—సర్వమును; నిర్మాణ—సృజించుట; ధృతి—భరించుట (పాలించుట); ప్రకాశ—చంపుట; (వీనిని); కరుణ—చేయునట్టి; మాధవుని—కృష్ణుని; చెనకంగబోవు— ఎదిరింపఁ బూనిన; గీర్వాణుల—దేవతలను; పోకుడందు—పోవలదని; మొఱివై చెనొ కోయన—మొఱివెట్టునోయనునట్లు; నిస్సాము—తప్పెట; కదనాభిశంసియై—యుద్ధ మును దెబ్బపునదియై; పాకశాసనునిహజారమున—మోసెన్; అని యన్వయము.

అలంకారము—హేతుప్రేక్ష.

మ. అపు డాబద్ధఖిలీనకాశ్వచయ మై యందూపరిభ్రంశిత
ద్విప మై దివ్యరథాగ్రకేతుపటనందిత్సామిశశ్శుత మై
యపరాభూతభుజావలేపభటవీరాలాప మై జంభవై

రిపురం బంతయు మందరక్షుభితవార్ధింబోలె ఘూర్ణిల్లుచున్. 64

(వ్యా) జంభవైరిపురంబంతయు—దేవేంద్రునిపట్టణమునం దెల్లెడలను; ఆబద్ధ .....చయమై—ఆబద్ధ—చక్కఁగాఁ గట్టఁబడిన; ఖిలీనక—కల్లెములతోడి; అశ్వచయ మై—గుఱ్ఱములనమూహముకలదియై; అందూ...ద్విపమై—అందూ—గొలుసులయందుండి; పరిభ్రంశిత—విడువఁబడిన, విప్పఁబడిన; ద్విపమై—వీనుఁగులు కలదియై; అందూ—వీనుఁగుకా శ్లకుఁగఁ జైడుగొలుసు; దివ్య.....సూతమై—దివ్య—ప్రకాశించుచున్న; రథాగ్ర—తేరుల కొనలందు; కేతుపటనందిత్సా—తెక్కుములను గట్టవలయుననునిచ్చతో; మిశ్రే—మూడిన; సూతమై—సాగఁగులుకలదియై; (సందిత్సా—సందాతుమ్ ఇచ్చా—కట్టవలయుననునిచ్చ; ఇది సన్నంతరూపము); ఇక్కడ ‘సందిత్సా’ అని ఒకపాఠము గలదు; ఆపుడు సంధాతుమ్ ఇచ్చా—చేర్వవలయుననునిచ్చ యని యర్థము; సందిత్సా అనుపాఠమే సరసము; అపరా ...వీరాలాపమై—అపరాభూత—అనమానముచెందని (జయింపఁబడనియనుట); భుజావ లేప—బాహుగర్వముగల; భట—సేనలయొక్క; వీరాలాపమై—శూరోక్తులుకలదియై; ఘూర్ణిల్లుచున్—మ్రోఁగుచు; మంద.....బోలెన్—మందర—మందరపర్వతముచేత; క్షుభిత—కలఁపఁబడిన; వార్ధిన్—సముద్రమును; పోలెన్—అనుకరించెను.

అలంకారము—ఉపమ.

ఉ. నీ యనుజన్ముడ న్నఖుడ నీ కని యింటికి వచ్చి జంభదై
తేయవిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియూ గాంచి చేసె న
న్యాయము పారిజాతహరణంబునఁ గృష్ణుడు మంచించుట మా
రా యని పల్కుఁగా జనపరంపరచే విని రెల్లవారలున్. 65

(వ్యా) తేజములు—ప్రాభములు, పోలుములు.

అలంకారము—వక్రకోక్తి.

వ. అత్తజీం దత్తజంబునం దత్తడులం బల్లింపకయ నెప్పరంబున నెక్కం
బోవువారును గృష్ణుండు కృష్ణుఁ డని పొనఃపున్యంబుగాఁ బలుకుచు
నే మేమి యెక్కడెక్కడ నని యడుగువారికిఁ దెలివిపడ నుడు
వం దడవులేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్ర
మంబునం బరిభ్రమించువారును, గణయకంఠణమునలముద్గర
పరిఘపరశ్వధంబు లనియెడు బహువిధప్రహరణాహారణవిపర్యా
సంబున శస్త్రశాలాంతరంబునం గలహించువారును, మరుదధిప
మలినపథ మహిషరథ మాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వ మనుష
ధర్మమహేశ్వరులకు మానవుం డీ డగునే యనువారును, గత్తు
లంకించువారును, రిత్తజంకించువారును, సంగడిలం జీరువారును,
సంగరభీరులం గేరువారును, వాహనంబులఁ దఱుమువారును,
సాహసంబుల నఱుమువారును, నై వీరావేశంబున రాజద్వారంబునం
దొట్టి రయ్యవనరంబున.

66

(వ్యా) తత్తజంబునక—సంభ్రమముతో; తత్తడులక—గుఱ్ఱములను; పల్లింప
కయ—జీనుకట్టకయే (పల్లము—జీను, పల్లించు—జీనుకట్టు); నెప్పరంబునక—నేగముతో;
పొనఃపున్యంబుగాక—సారెసారెకు; పొనఃపున్యము—పునఃపునః అనుపదమునకుఁ బద్ధిత
రూపము; తెలివిపడక—తెలియునట్లు; తడవు—అనకాశము; కణయ... పరశ్వధంబులు—
కణయ—ఘంటవివేషము (ఈఁటె); కంపణ—ఆయుధవిశేషము, (కంకణ) యని కొన్ని
గ్రంథములలోఁ గానఁబడుచున్నది; అది యసాధునిని యెఱుంగునది; ముసల—కోఁకలి;
ముద్గర—ఇనుపగుదియ; పరిఘ—ఇనుపకట్లగుదియ; పరశ్వధము—గొడ్డలి; ప్రహరణా...
విపర్యాసమునక—ప్రహరణ—ఆయుధములయొక్క; ఆహరణ—తీసికొనుటయందలి;
విపర్యాసంబునక—వృత్త్యాసముచేత; మరుద.....మహేశ్వరులకుక—మరుదధిప—
దేవేంద్రుఁడు; మలినపథ—అగ్ని(కృష్ణవర్త); ‘బర్హిశ్చష్టా కృష్ణసర్వత్ర’ అనియమరుఁడు;
మహిషరథ—యముఁడు; మాంసాశన—రాక్షసుఁడు, నిర్మతి; మకరాకరేశ—నరుణుఁడు;
(మకరాకర—సముద్రమునకు, ఈశ—ప్రభువు); మాతరిశ్వ—వాయువు; మనుష్యధర్మ—

కుజేరుడు; 'మనుష్యగర్భాధనకో రాజరాజో ధనాధిపః' అని యమరుడు; మహేశ్వరులకు—ఈశానుడు, (వీరికి); (ఇచట దిక్పాలకు లెనముందును మకారాదిపదములతోఁ జేప్పఁబడియుండుట చమత్కారము); అంకించు—జలిపించు; రిత్త—నట్టి; జంకించువారును—భయపెట్టువారు; సంగడిలకు—చెల్లికాండ్రను; చీరువారును—పిలుచువారును; సంగరభీరులకు—యుద్ధమునకు భయపడువారిని; కేరువారును—పరిహసించువారును; వాహనంబులకు—గుఱ్ఱములను; అఱుమువారును—విజృంభించువారును; తొట్టిరి—కూడిరి.

అఱుచునుటకుఁ బ్రయోగము:—

‘అఱుగను నేను సుయోధను, కొఱుగామియు నతఃతోడఁ గూడిన వృపులం దఱుఁ బగ మనమున నిడుకొని, యఱుములయును సంధి పాసఁగదనియు మహాత్మా’

—భారతము. ఉద్యోగపర్వము.

ఇందు వీరరసము ఇర్ణింపఁబడినది.

తే. గలితశృంఖల లయ్యు నకాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రాలఁ దమయంతఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణప్రయత్నమునఁ గాని
నముచిమధనునివీట శుండాలఘటలు.

67

ఈపద్యము మొదలు 72 పద్యమువఱకు నశుభనూచకంబులు కలుగుట ఇర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) నముచిమధనుని—ఇంద్రునియొక్క; ‘స్వారాజ్యముచినూదనః’ అని యమరుడు; వీటకు—పట్టణమునందు; శుండాలఘటలు—వీనుఁగులగుంపులు; గలితశృంఖల లయ్యుకు—సంకిశులు విడువఁబడినవై నను; అకాలనిద్ర, కనుఁగవలకు, కాలకు—; దారుణాధోరణప్రయత్నమునగాని—దారుణ—క్రూరమైన; అధోరణ—మాఁటివానియొక్క; ప్రయత్నమునగాని—ప్రయత్నముచేతదప్ప; తమయంతకు—స్వేచ్ఛగా; కదలవయ్యెకు.

క. పొరిఁబారి నెగయుచు మ్రొక్కుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన పయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంత తడవు పల్కాణంబుల్.

68

(వ్యా) పొరిఁబారికు—మాటిమాటికి; ఎగయుచుకు—ఎగురుచు; మ్రొక్కుచుకు—వ్రాలుచు; పొరలఁబడుచుకు—తలక్రిందులుగాఁ బొరలచు; తలకొని—పూని; శిక్షం బొర

సినవయ్యుక్—శీంపబడినవైనను; అనగా నేర్పబడినవైనను; హయంబులు—గుఱ్ఱంబులు; కొంతతడవు—కొంతనేపు; పల్కాంబుల్—జీమలను; భరియింపవు—ధరింపవు.

ఉ. డాసి పురోహరిన్మణివిటంకమునం దనమేనినీడ ను

ల్కానమదృష్టిఁ జూచి కినుకం బ్రతివీరుడ యంచు వ్రేసి బా

హాసి విభిన్నమై పడఁ దదర్థముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ

క్షౌనవపానమత్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు జన్యకేళికె. 69

(వ్యా) కల్ప.....మత్తుఁడు — కల్పసృష్టాసవ — కల్పతరువునుండి పాడమిన కల్లును; పానత్రాగుబచేత; మత్తుఁడు—మదించినవాఁ డగు; అమృతాంధసుఁడు—అమరుఁ డొకడు; అమృత + అంధస్—అమృతమే యన్నముగాఁగలవాఁడు, ‘అమర్త్యా అమృతాంధసః’ అని యమరుఁడు; డాసి—సమీపించి; పురో.....విటంకమునక—పురః—నడుట నుండు; హరిన్మణి—పచ్చనిమణులచేత; అనగా నింద్రనీలమణులచే నిర్మింపబడిన; విటంకమునక—కొఱిగెలయందలి (గున్వగూడులందు); తనమేనినీడక—తనప్రతిచ్ఛాయను; ఉల్కానమదృష్టిక—కొఱివలెఁ గ్రూరమగుచూపుతో; చూచి; కినుకక—కొపముతో; ప్రతివీరుడయంచు—తన్నెదిరించుహరుఁడని బ్రచుసి; వ్రేసి—దానింగొట్టి; బాహాసి—తనచేతియందుండు ఖడ్గము; విభిన్నమైపడక—తునిగిపడఁగా; తదర్థముక—మిగిలినసగమును; చేకొని—గ్రహించి; జన్యకేళికె—యుద్ధక్రీడకు; వచ్చెక.

అలంకారము—భ్రాంతిమంతము.

తే. కారణము లేక యూరకె నారి దెగిన

విడిచిపెట్టక రణరసావేశ మొదవఁ

బట్టి కోదండదండంబు పరిఘ గాఁగ

విసరుచును వచ్చె వేటొండు వేల్పుజోదు. 70

(వ్యా) వేల్పుజోదు—సురపీరుడు; జోదు—యోధకబద్ధనము; నారి—అల్లెత్రాడు; పరిఘ—ఇనుపగుదియ.

క. గొనయంబు నెక్కఁ ద్రోచిన

గనయంబున కెక్కఁకున్నఁ గ్రమ్మిన తమకం

బున విల్లు విడిచి వేటొక

యనిమిషభటుఁ డనికి వెడలె నడిదముఁ గొనుచుక.

(వ్యా) గౌనయంబుక—అల్లెతాటిని + (గుణశబ్దవము); ఎక్కడ్రోచినక—
ఎక్కడ్రోచెట్టగా; గనయంబునకుక—ఖింటికొప్పునకుక; క్రమ్మినతెమకంబునక—అధిక
సంభ్రమముతో; అడిదముక—కత్తిని.

ఉ. పట్టందలంచెనేని పదపద్మయుగంబు వశంబు గాక లోఁ
బుట్టిన బాష్పగద్గదిక బోకు మనం బలు కెత్త లేక పైఁ
జుట్టిన నెయ్యపుం బదనుచూపులచే నతి వెంట నంటి త
నృట్టంగఁ బట్టంగా నొక సుపర్వండు వచ్చె రణాభిలాషి యై. 72

(వ్యా) పోకుము + అనక—పోనలనుటకు; పలుకెత్తలేక—చెప్పఁజాలక; పదను
చూపులచేత—వాడిచూపులచేత; పట్టంగఁ బట్టంగాక—సంభ్రమవ్యోతనార్థము ద్వీరుక్తి;
సుపర్వండు—అమరుండు.

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సతిచే
దురమునకు ననుజ్ఞ వేడి తొల్లిటియలుకం
జిరకాలదుర్లభం బగు
పరిరంభము గాంచి వెడలెఁ బ్రమదం బెనఁగక. 73

(వ్యా) దురమునకుక—యుద్ధమునకు; తొల్లిటియలుకక—పూర్వపుబ్రణయ
కలహముచేత; చిరకాలదుర్లభంబగు—పెద్దకాలముగా లభింపని; పరిరంభముక—కాఁగి
తిని; కాంచి—పడసి.

(వి) ఇనటఁ బరిరంభము నుపలక్షణం బనియు నెన్నఁదగు.

చ. నను నని నేయఁ బంపు ఖగనాథునిసోఁగఁపనిండి తొక్క లు
క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు న్రభసంబునఁ దెత్తు నేను నీ
కని తన కడ్డమై నిలుచు నచ్చరతొయ్యలి నూఱఁజించి పో
రున కరుదెంచె వేల్పుఁగొమరుం డొకరుం డురుదండహస్తంజై. 74

(వ్యా) అనిసేయక—యుద్ధము సేయుటకు; ఖగనాథుని—గరుత్మంతుని; సోఁగ—
నిడుదలగు; ఉక్కునక—శౌర్యముతో; కొని—గ్రహించి; కర్ణపూరమునకుక—కర్ణాభరణ
మునకై; రభసంబునక—వేగమున.

ఉ. మానసవేగరథ్యమును మాతలిసాపథికంబు సగ్రసం
దానితనీలనీరదపతాకము నైనరథంబుపై శచీ
జాని పులోమవృత్తబలజంభశరప్రవిఘాతకారణం
బైనతనుత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్.

75

(వ్యా) శచీజాని—ఇంద్రుడు; మానసవేగరథ్యము—మనోవేగమునంటివేగముగల
గుఱ్ఱమును; అగ్ర.....పతాకము—అగ్ర—శిఖరమునందు; సందానిత—కట్టబడిన; నీల
నీరద—చల్ల నిమేఘమనెడు; పతాకము—తెక్కెముగలదియును; ప్రవిఘాత—అడ్డపడుటకు;
తనుత్రము—కవచము; అహవ.....మానసంబునన్—అహవ—యుద్ధమునందు; దోహల—
ఇచ్చగల; మానసంబునన్—మనస్సుతో.

సీ. గత్తిముచ్చిలగ వేచుగాలిఁ ద్రావఁగఁ బాము

నిడినకైవడిఁ గాలికడియ మమర

నలదేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రవారి నా

గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ

బన్నగాళిక నెదుర్పడ పెడితెక్కలు

ధరియించె ననఁగఁ బక్కెర సెలంగఁ

బారిజాతాహృత్ప్రభవనోప మనంగ

గతిరోధజనితపూత్యతులు నిగుడ

తే. ఖరముఖిత్తుణ్ణకాంచనతోఁ గిరజము

పర్వి సంధ్యారుణేందుబింబంబుఁబోలఁ

వాహకోత్తముఁ డైనరేవంతుఁ డమర

వల్లభునిమోల నుచ్చైశ్శవంబు నిలిపె.

76

ఈపద్యమునం దుచ్చైశ్శవ మను దేవేంద్రునిగుఱ్ఱము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) గతి—(దీని) గమనమును; ముచ్చిలగ—దొంగిలించుటకై; వేచు—
కాచియున్న; గాళిక—వాయువును; త్రావఁగ—పానముచేయుటకై; పామునిడిన
కైవడి—పామునుంచినారోయన్నట్లు; కాలికడియము—కాలియందె; అమర—ఋషిగారి;
అనఁగా నింద్రునిపట్టపుగుఱ్ఱమగునుచ్చైశ్శవము వాయువేగమునకంటె సధికవేగముగల

దగుటచే దానివేగమును వాయువుగ్రహింపరాఁగా నావాయువును మ్రింగుటకై పెట్టిన
పామోయనునట్లు కాలికడియము చెఱువారెనని భావము; ఇటు నర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వని;
అల—ప్రసిద్ధమైన; దేవమణికి—ఉత్తమాశ్వముయొక్క మెడమీఁద నుండు దేవమణి
యను పేరుగల మంగళదాయకమగు నొకసుడికి; మణిని బదిలపఱచుట వాడుక; కావలి
యిడ్డ—కావలియుంచిన; ప్రహరినా—ప్రాకారమోయనునట్లు; పన్నగాకికి—గరు
త్సంతునకు; ఎదుర్పడ—ప్రతిఘటించుటకై; పక్కెర—అంగీ(గుఱ్ఱములో)నగువాని
యంగీ); పారిశాతా...మనంగ—పారిశాతాహృతి—కల్పవృక్షపహరణముచేత;
ప్రభవ—పుట్టిన; రోషమనంగ—ఖుర...రజము—ఖురముఖుగారిజెలకొనలచేత;
తొన్న—నలపఁబడిన; కాంచనతోడి—బంగారుమయమైన నేలయందలి; రజము—దుమ్ము;
పర్వి—వ్యాపించి; వాహకోత్తముడైన—శ్రేష్ఠుడైన గుఱ్ఱపురాతను; రేవంతుడు—
రేవంతుఁ డనువాఁడు; మోలక—ఎదుట.

అలంకారములు:—పెద్దపాదములు నాలుగింటియందును సుత్రేక్షులు; గీతము
నం దుపపయ.

తా. చండస్థూలరదద్వయద్వయమహస్తంభంబులం బూని యు

ద్దండస్ఫూరపతాకికాసహిత మై దానచ్చటాచిత్రవ

ద్దండభోగవిశాలకుడ్యములచే గన్పట్టిన ద్వేవతా

శుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుద్ధాంతసాధం బనక.

77

ఈపద్యమున నై రావతము యుద్ధసన్నద్ధమై వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) చండ... స్తంభంబులక—చండ—క్షూరమైన; స్థూల—గొప్పవియగు;
రదద్వయద్వయ—నాలుగుదంతము లనెడు; మహా స్తంభంబులక—గొప్పకంబములను;
పూని—గరించి;

విరావతమునకు నాలుగుదంతములు గల ఐనుటకుఁ బ్రమాణము:—

‘చత్వారివేదప్రహ్మస్య వర్ణాభిహారిబాహవః

స్వర్దంతిదంతసేనాంగో పాయయామయుగాశ్రమాః’ —అని కవికల్పలత.

ఉద్దండ.....సహితమై—ఉద్దండ—భయంకరమైన; స్ఫూర—గొప్ప; పతాకికా—
తొక్కెముతో; సహితమై—కూడినదై; దాన.....కుడ్యములచేత—దానచ్చటా—
చెక్కిళ్లయందు జాటునుపజలముచేత; చిత్రవత్—వన్నె గావింపఁబడిన; గండాభోగ—
చెక్కిళ్లప్రదేశము లనెడు; విశాలకుడ్యములచేత—విస్తారమైన గోడలచేత; కన్పట్టు—కనఁ
బడుచున్న; అద్వేవతాశుండాలుంబు—అర్దైరావతము; సంగరం.....సాధంబనక—సంగ

రమా—రంగులక్ష్మియొక్క; శుద్ధాంత—ఆంతఃపురమంతటి; సాధం బనక—మేడయొయను నట్లు; ఆరుదంచెక—నచ్చెను.

అలంకారము—రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష.

ఇందు వృత్తి—ఆరభటి. రీతి—గొడి. రసము—కౌడము.

ఉ. ఏడుకరంబుల న్వరున నెత్తినతోమరశక్తిచాపశ
స్త్రీడమరుసువవ్యజనదివ్యమహత్తరసాధనంబు లా
మ్రేడితకాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింప వచ్చె న
య్యేడికరాచతత్తడిపయిక హుతవాహుల డుదగమూర్తియై. 78

ఈపద్యమునం దగ్ని దేవుడు యుద్ధసన్నద్ధుడై రణానికివచ్చుట వర్ణింపబడియె.

(వ్యా) హుతవాహుడు—అగ్ని; ఏడుకరంబులక—ఏడుహస్తములచేత; సున—గరిటెవంటియొకయాయుధవిశేషము; ఆమ్రేడితకాంతితోక—రెట్టింపబడినప్రకాశముతో; పచరింపక—ప్రవర్తింపగా; ఏడికరాచతత్తడిపయిక—ఏడిక—సాష్టేలు; ‘తగరేడిక సాష్టే లన’ నని యాంధ్రనామసంగ్రహము; ఏడిక రాచ—శ్రేష్ఠముగుసాష్టేలనెడు; తత్తడిపయిక—గుట్టముమీద; ఇటు వాహనముమీద ననుట; అగ్నికి వాహనము మేక.

సప్తహస్త శ్చతుశ్శృంగ సప్తపజ్జహ్వ ద్విశ్శీర్షకః
త్రిపాత్రసన్నవదన సుఖానీన శృచిన్మితః
స్వాహంతు దక్షిణే పార్శ్వే డేవీంవామేస్వధాంతథా
బిభ్రద్దక్షిణహస్తైశ్చ శక్తిమన్నంసుచంసువం
తోమరంవ్యంజనంవామే ఘృతపాత్రంతు ధారయన్
మేషారాధంజటాబద్ధం గౌరవర్ణం మహాజనం
ధూమధ్వజం లోహితాతుం సప్తార్చి సర్వకామదం
ఆత్మాభిముఖమానీన మేవం ధ్యాయేద్ధుతాశనం.

—అని యగ్ని దేవుని ధ్యానశ్లోకములు.

శా. బాహుసంభృతకాలదండజనితస్ఫారస్ఫులింగాలికి
స్నాహాయ్యంబు ఘటించి కోవరసఘూర్ణనేత్రదీప్తు ల్పయో
వాహంతర్గతవైద్యతప్రభల లేవం జోప వాహద్విష
ద్యాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కడరె వైవస్వతుం డుద్ధతిక. 79

ఈపద్యమునందు యముడు యుద్ధమునకు వెడలుట వర్ణితము.

(వ్యా) వై వస్వతుండు—యముడు; బాహు — గాలికి—బాహు — భుజముల యందు; సంభృత—భరింపఁబడిన (అనఁగాధరింపఁబడిన); కాలదండ—కాలదండమునుండి; జనిత—పుట్టిన; స్ఫార—గొప్పవి యగు; స్ఫులింగాళికి—మిణుఁగురలవరుసకు; సాహ య్యంబు ఘటించి—తోడై; కోపరసఘూర్ణస్త్రోత్రదీప్తుత్—కోపావేశముచేతఁ దిరుగుడు పడుచున్నకన్నులకాంతులు; పయో.....ప్రభలక్—పయోవాహ—మేఘములయొక్క; అంతగ్రత—చుద్ధమున నుండు; వైద్యుతప్రభలక్—మెఱుపుదీఁగలకాంతులను; లేవం జోపక్—లేవనై త్తఁగా (ప్రజ్వరిల్లఁజేయఁగా); వాహ.....త్తంసముక్—వాహద్వి షత్—ఎనుబోతెనెడు; ‘లులాయోమహిషోవాహ ద్విషత్కాసరైరిభాః’ అని యమ రుడు; అనఁగా గుఱ్ఱమునకు శత్రు వని యవయవార్థము; ‘సింహేభం మహిషశ్వ మోతు ఖనకంశ్వేణం కీశావి గోవ్యాఘ్రంబభ్రుఫణీతి భీరుషరయోః.....’ అని ముహూర్తమార్తండము; వాహోత్తంసముక్—వాహనశ్రేష్ఠమును; ఎక్కి—; ఉద్ధతిక్; పోరి కడరక్.

ఈపద్యమునం దారభటివృత్తి; గాడిరీతి; చాద్రసము.

శా.భీమాకారులు కామరూపధరు లాభీలక్రియూపారగో

ద్దాము ల్పుణ్యజను ల్భజింపఁ గుముదస్తంబేరమం బగ్రతో

భూమిం బల్లన గట్టి రా నసిరుచిస్ఫూర్తు ల్విజృంభింప నం

గ్రామేచ్ఛం బలలాశి యేగె మనుజన్మంధాంతరారూఢుడై. 80

ఈపద్యమునందు నిర్మతి యుద్ధమున కేగుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) పలలాశి—మాంసభక్షకుడు, (అనఁగా రాక్షసుడు; ఇచట నిర్మతియని భాసము); కామరూపధరులు—ఇచ్ఛారూపములనుధరించువారు; ఆభీల...ద్దాముత్—ఆభీల క్రియా—స్వారకార్యములయొక్క; పారగ—పూర్ణ తమబొందినవారు కావున; ఉద్దాముత్—అడ్డులేనివారు; (అగు) ‘క్రియాపాదన’యని పాఠముగలదు; అపుడు ‘ఆపాదనకలిగించుటచేత’ అనియర్థము; పుణ్యజనుత్—రాక్షసులు; ‘యాతుధానః పుణ్యజనోనై రృతోయాతురక్షసి’ అనియమరుడు; కుముదస్తంబేరమంబు—కుముదమను పేరుగల యతనియేనుఁగు; ‘విరావతః పుండరీకో వామనః కుమదోంజనః పుష్పదంతస్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చద్విగజాః’ అని యమరుడు; అగ్రతోభూమిక్—తనకదుట—; పల్లన—జీను; అసిరుచిస్ఫూర్తుత్—కత్తి మెఱుఁగులవిడంబములు; మనుజన్మంధాంతరారూఢుడై—మనుష్యుని మూఁపునడుమఁ గూర్చుండి.

ఇందు_శీరసము; భారతి_వృత్తి; పాంచాలి_రీతి.

చ. మకర కుశీర కచ్చప సమానము లైనముఖంబుల న్భయో
నకరస ముష్పత్తిల్లఁ గెలన న్నిజకింకరదైత్యదానవ
ప్రకరము గొల్వ బాహుశిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్ధినా
యకుఁ డని కేగుచెంచె గలహంసతురంగరథాధిరూఢుడై. 81

ఈపద్యంబున పరుణం డాహవభూమికి నచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) వార్ధినాయకుఁడు_పరుణుఁడు; మకర_మొసలి; కుశీర_ఎండకాయ;
కచ్చప_తాచేలు; (పినికి) సమానములైన ముఖంబులక_తల్పములగు మోములందు;
భయోనకరసము_భయోత్పదకమగురసము; (శృంగారాదులలో నొకటి); ఉష్పత్తిల్లక_
కలుగఁగా; కెలనక_పార్వమునందు; కల...రూఢుడై_ఇతనికివాహనమురాయంచ.

ఇందును రసవృత్తులు పైపద్యమునందువలె నని తెలియునది.

ఉ. అంగసుగంధము ల్నిజభటాలిపథశ్రమముక హరింప ను
త్తుంగగదాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము ద్విగంతమా
తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీలఁ జూప సా
రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేగె సమీరుఁ డుద్ధతిక. 82

ఈ పద్యమునందు సమీరుండు సమరరంగంబునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సమీరుండు _ వాయుదేవుఁడు; ఉత్తుంగగదా_పొడవైనగదయొక్క;
పరిభ్రమ_త్రిష్టటచేత; విధూతములై _ఎగజిమ్మబడినవై; ఘనముల్ _మేఘములు;
ద్విగంత...కర్ణములక_దిగంతమాతంగ_దిగ్గజములయొక్క; విశాలకర్ణములక_వెడల్పులు
న చెవులయందు; తార్కొని_చేరుకొని; చామరలీలక_చామరములు నేయువిధమును;
చూపక_ప్రకటింపఁగా; సారంగహయంబుక_జింక వాహనమును.

ఇందును రసవృత్తిరీతులు పైపద్యమునందువలెనే యని యెఱుంగునది.

క. నలకూబరమణికంఠులు

బలముల నడపింప నర్హపతి తురగముపై
ధళధళితచంద్రహాసో

జ్వలితభుజుం డగుచు నడచె వానప్రమోలక.

దీనియందుఁ గుఱేరుఁడు యుద్ధముననువచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అర్థపతి—కుఱేరుఁడు; నలహాబరముణికంఠులు —నలహాబరుఁ డను తన కుమారుఁడును మణికంఠుఁడును; బలముల నడిపింపఁ—తనసేనలను నడిపింపఁగా; ధశ... భుజుండగుచు—ధశధళిత — తళతళమని మెఱయుచుండెడు; చంద్రహాస — కత్తిచేత; ఉజ్జ్వల—ప్రకాశించుచుండు; భుజుం డగుచు—వాహువుఁ గలవాఁ డగును.

ఉ. ఆనననీమఁ గ్రోధజనితారుణదీధితి ఫాలభాగనే
త్రానలకీలలం బెనుప హస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం
బూని మదించి అంకె లిడుపోటరి గిబ్బలజేసి నెక్కి యీ
శానుఁడు వచ్చెఁ బారిషదసైన్యముతో రణకాతుకంబునఁ. 84

ఈపద్యమునం దీశానుఁడు సమరాంగణమునకు వచ్చుట వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) ఈశానుఁడు — ఈశానుఁ డను దిగధిపతి, (పరమశివాంశజుఁ డనుట); 'క్రోధ.....దీధితి—క్రోధ—క్రోధముచేత; జనిత—పుట్టిన; అరుణదీధితి—ఎఱ్ఱనికాంతి; ఫాల.....కీలలక—ఫాలభాగ—నోసటియందలి; నేత్రానలకీలలక—కంటియగ్ని జ్వాలలను; పెనుపక—వృద్ధిసొందింపఁగా; నిశిత—వాడియైన; అంకెలిడు—బొబ్బలిడు; పోటరి—హూరుఁడైన; గిబ్బల—తొనిక—వృషభపతిని; పారిషదసైన్యముతో—ప్రముఖగణములతోడ.

ఈపద్యమునందును రసవృత్తిరీతులు 80 వ పద్యమునందువలెనే.

ఉ. ఆయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా
నాయక యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం
బాయక కొల్చి రా దిగధిపాలురతో నలనందసూనుఁ డా
హా యుటు సేయునే యని మహాహామికం బలుమాటు పల్కుచుఁ.

(వ్యా) ఆయుధగర్భితంబులగు—ఆయుధములు ధరించిన; అంజలులు—దోయి భులు; పులోమకన్యకానాయక—కచీదేవికిభర్తవగునంద్రుఁడా; వీనయేనయని—నేనేయని తమతమ పేరులు గడించుచు; సూరెలక—పార్శ్వములందు; అలనందసూనుండు—ఆప్రసిద్ధుఁ డైనకృష్ణుఁడు; (అల—ఇదివాక్యాలంకారార్థముప్రయుక్తము); మహాహామికక—(మహాత్ + అహమిక—మహాహమిక) అధికమైన శూరాలాపముతో; 'అహమహమిక'యని ద్విర్రాసముతో రూపము గలదుగాని, 'అహమిక' యనురూపము ప్రయోగములందు మృగ్యము.

నేనేసమర్థుడను నేనేసమర్థుడననియెడు వీరోక్తియహమహమిక; నేనే సమర్థుఁ డననియెడు వీరాలాపమహమికయని చెప్పఁదగు.

చ. హరిహాయుఁ డాహరిం గెలుచునాసయు మోసము నాక యీగతిం
బురి వెడలంగ నవ్విభునిమోల మరుద్వసువిశ్వరుద్రభౌ
స్వరతుషితాదికత్రిదశవర్గము ముప్పదిమూఁడుకోటు లు
ద్ధరగతి నేగుదెంచె రణభూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్. 86

(వ్యా) హరిహాయుఁడు—ఇంద్రుఁడు; 'జంభభేదీహరిహయః' అని యమరుఁడు;
మోసమునాక—ప్రమాద మనక; అనఁగా వ్యర్థమగునని తలంపక; మరుద్వసు...వర్గము—
వీరందఱుదేవయోని భేదములు; భూర్వహ—భారవాహిత్యము.

శా. అర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతన్
సర్వాంగీణము లైనమైమఱుపులు నృస్త్రీకృపాణంబులున్
గర్వాలాపవిడంబము ల్మ్రేఱయ జోకం జిత్రసేనాదిగం
ధర్వు ల్వజ్జికి దోడుసూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునన్. 87

(వ్యా) అర్వ—గుఱ్ఱము; సర్వాంగీణములైన — అవయవములన్నిటిని గప్పు;
మైమఱుపులు—కవచములు; జోకన్—పరాక్రమముతో; వజ్జికి—ఇంద్రునికి.

ఉ. హేమధరాధరంబు చలియింప వెనక్ బహుకోటిసంఖ్య లై
యామరసైన్యము ల్నడచునప్పు డనంత సితోష్ణవారణ
స్తోమనిరోధ మందియును దోడనె దిక్కులు గప్పె నయ్యెడం
జామరవాయునున్నములు సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్. 88

(వ్యా) హేమధరాధరంబు — మేరుపర్వతము; చామరవాయునున్నములు—
చామరములపలనిగాలులచేత నెగఁజల్లఁబడినవగు; సాంద్రహిరణ్మయ భూపరాగముల్—
దట్టములగుబంగారుసేలందలిభూభుజ; అనంత...నిరోధము—అనంత—లెక్కలేని; సిత—
తెల్లని; ఉష్ణవారణ—గొడుగులయొక్క; స్తోమ—గుంపులచేత; నిరోధము—అడ్డపాటును;
అందియును—సాందియును; దోడనే—వెంటనే; దిక్కులు గప్పెన్—దిశ లాక్రమించెను.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటి దాఁకెడు నస్త్రముఖంబుల స్థణా
త్కారము లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టిననందడిం బుర
ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభుసేనలు భర్గజూటకాం
తారముఖంబున న్వెడలు దైవతసింధుర్పురంబులో యనన్. 89

(వ్యా) బెడిదంబుగఁ—భయంకరముగా; సంవడి—కలకలముతో; భర్త... ముఖంబునఁ—శివుని జడముడియ నెడునడవియంగుండి; వెడలు—వెలుపటికివచ్చు; దైవత సింధుయురంబులో యనఁ—ఆకాశగంగా ప్రవాహములో యన్నట్లు; సురవల్ల భుజేనలు నిగ్గమించెనని యన్వయము; నిగ్గమించెను—వెలుపడెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

శా. బాణద్విణ్మథితాంబుధిధ్వనికళాపాణింధమానీకని
స్సాణస్వానభిదేలిమాదితట నిస్సామాన్యచాపాగమ
ద్రోణాచార్య సురీసమూహవరణోద్యుక్తాహిత శ్రేణిని
శ్రేణీభూతకృపాణ మాంసలభుజాశేషాహిపత్యుద్ధరా.

90

(వ్యా) బాణ.....తట—బాణద్విక్—బాణాసురునకు విరోధియగువిష్ణువు చేత; మథిత—తఱుచుబడిన; అంబుధి—సముద్రముయొక్క; ధ్వనికళా—శబ్దముయొక్క చాతుర్యములను; పాణింధమ—వృద్ధిపఱచుచున్న; అనీక—నేనలయొక్క; నిస్సాణస్వాన—తప్పెటలధ్వనులచేత; భిదేలిమ—పగులు స్వభావము కల (అనఁగా బగులుచున్న యనుట); అద్రితట—పర్వత ప్రాంతముకలవాఁడా; అనఁగా గృష్ణ దేవరాయల నేనలతప్పెటలధ్వనులు సముద్రఘోషములకంటెను బెడిదముగానుండుననియు నాధ్వనులచే గొండలు పగులు నట్లుండెననియుభావము; ఇచట సలంకారమతిశయోక్తి; నిస్సామాన్య....చార్య—నిస్సామాన్య—అసాధారణమైన (అనఁగా నితరుల కలవికాని యనుట); చాపాగమ—ధనుర్విద్య యందు; ద్రోణాచార్య—ద్రోణాచార్యునివంటివాఁడా; సురీ...కృపాణ—సురీసమూహ—దేవతాస్త్రీబృందములను; వరణ—పాణిగ్రహణము చేయుటకు; ఉద్యుక్త—ప్రయత్నపడిన; అహిత శ్రేణి—విరోధులవరుసలకు; నిశ్రేణీభూత—నిచ్చెనయైన (అనఁగా నిచ్చెనవలె నాచరించెడు); కృపాణ—కత్తి కలవాఁడా; అనఁగా గృష్ణరాయలకత్తి శత్రువులవరుసలఁ జంపి దేవలోకమునకుఁ బంపుటచేనచ్చట నుండుకామినులను బాణిగ్రహణము చేయుటకై వారలు స్వర్గమున కెక్కిపోవుటకై తాను నిచ్చెనవలె నాచరించుచున్నదని భావము; ఇచట సలంకారము రూపకము; ఉత్పేక్షగమ్యము; మాంసల.....ధరా—మాంసల—క్రోవ్విన (బలిసినయనుట); భుజా—బాహువులచేత; శేషాహిపతి—నాగేశ్వరుడగు నాదిశేషుని; ఉద్ధరా—కాపాడువాఁడా; అనఁగా నాదిశేషునిభూభారమును బాను పహించి యతనికి మేలు చేసినవాఁడా యని భావము ఇచ్చట సర్వశక్తి మూలవస్తుధ్వని.

ఈ పద్యమున నింద్రనేనల యుద్ధసన్నాహసమయంబున రిరించ పద్యమున వర్ణింపఁ బడిన నిస్సాణధ్వానము నూచితము. ఇట శబ్దశక్తి మూలవస్తుధ్వని.

క. చండతర మూరురాయర

✓ గండమహాబిరుద ధాటికారయవిచల
తొండపలి కొండవీటి
మండల కటకేశసింధుమందరకుధరా.

91

(వాగ్ధ్య) చండతర... బిరుద—చండతర—మహాగ్రమైన; మూరురాయరగం
డ—మూరురాయరగండయను కేరుగల; అశ్వపతి, నరపతి, గజపతియనునీమవ్వురుసేనాధి
పతులను జయించినవాఁ డనెడు; మహాబిరుద—గొప్పబిరుదము కలవాఁ డా; ధాటికా...
మండల—ధాటికారయ— దాడివేగముచేత; విచలత్—చలించుచున్న (కదలుచున్న);
కొండపలికొండవీటిమండల—కొండపల్లి, కొండవీడు, అను దేశములు గలవాఁడా;
అనఁగాఁ గృష్ణరాయఁడు కొండపల్లి కొండవీ డను దేశములమీఁద దాడివెడలి వాని
నాక్రమించి వానిం జలింపఁజేసెనని భావము; ఇటుఁ గొండపలి కొండవీటియను పదము
లందుఁ గల 'కొండ' శబ్దసారస్వముచేతి సహజములుగా నచలములగు కొండలను గృష్ణ
రాయలు చలింపఁ జేసెననుట చమత్కారము; కటకేశ...కుధరా—కటకేశ—కటక
దేశాధిపతియనెడు; (ఉత్కలదేశము కటకదేశమనంబడును); సింధు—సముద్రమునకు;
మందరకుధరా—మందరపర్వతముపంటివాఁడా; అనఁగా సుత్కలదేశాధిపతినిమధించిన
వాఁడా యని భావము.

అలంకారము—రూపకము.

(త్రోటకము.)

త్వరితాధరితానిలవాజినలు
త్తురజోరురజోభరగూఢరవి
స్ఫురణా కరణాధికశూక్మతిమ
ద్విరదాకరదారణ వీరబలా.

92

(వాగ్ధ్య) త్వరి...స్ఫురణా—త్వరిత—వేగముచేత; అధరిత—తక్కువపఱుపఁబడిన;
అనిల—వాయువు కలిగిన, (అనఁగా వాయువేగముకంటె నధికవేగముగల యనిభావము);
వాజి—గుఱ్ఱములయొక్క; నటత్—నర్తనముచేయుచుండు; అనఁగా బరువించుచున్న;
ఖురజ—గొరిజలనుండి పాడమెడు; ఉరు—గొప్ప; రజోభర—దట్టపుఘాటలచేత; గూఢ—
మఱుఁ గుపడిన; రవిస్ఫురణా—నూర్చునియొక్క కాంతులుగలవాఁడా; అనఁగా వాయువేగ

ముకంటె నధికవేగముగల కృష్ణదేవరాయనిగుఱ్ఱములు పరువిడువపుడు గొరిజలవలనఁ బొడముదట్టంపుదుమారములు సూర్యకాంతులను గప్పుచుండఁనని భావము.

అలంకారము—సంబంధాతిశయోక్తి.

కరణాధిక.....వీరబలా—కరణ—తనయింద్రియమైన తొండమునకంటె; అధిక—దీర్ఘముగ; శూత్ర్యతిమత్—శూత్రముతోఁగూడిన; ద్వీరదాకర—(ద్వీరద+ఆకర) ఏనుఁగులగుంపులను; దారణ—నతీకెడు; వీరబలా—శూరులగునేనలుగలవాఁడా; అనఁగా నయ్యేనుఁగుల శూత్రములధ్వనులతోడి నిశ్వాసములవియ్యెనరించు నింద్రియముగ తొండములకంటెను నిడుదలని భావము.

అర్థాంతరము—

కరణా.....వీరబలా—కరణాధిక; కరణ—శరీరముచేత; అధిక—గొప్పవియగుఁగ అనఁగా గొప్పయాకారముకల; శూత్ర్యతిమత్—శూత్రములతోఁగూడిన; అనఁగా రోజుచున్న; ద్వీరదాకర—ఏనుఁగులగుంపులను; దారణ—చీల్చెడు; వీరబలా—శూరుల సైన్యములు గలవాఁడా;

ఈ పద్యముయొక్క రచన తురగనర్తనమువిధమున నలరారుచుండుట చమత్కారము.

ఈవృత్తము తోటకము—ప్రతిపాదమునకు నాలుగుసగణములును దొమ్మిదవ యక్షరము యతిస్థానమును గలది.

అలంకారము—చేకానుప్రాసము.

ఈ పద్యమున నింద్రుని గజతురగపదాతివర్గములు కృష్ణునిపై యుద్ధమునకు వెడలునప్పటి సమరగమనాటోపము సూచితము. ఇచ్చటను శబ్దశక్తి మూలవస్తుధ్వని.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్రి కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ

తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

జ తు థా శ్వా స ము.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీనాథ నిరంతరభజన నాగపూజ్విగ్రామాభిజన
భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్ర సూక్తిపరితోషితార్య కుష్మన్వా
మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
మహాకావ్యవ్యాఖ్యావికాసం బగు
పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్త్ర

పారిజాతాపహరణము

—❀—

పంచమాశ్వాసము

యుద్ధము

క. శ్రీవర్ణనీయ తిరుమల

దేవీ హృదయేశ యమృతదీధితికులపా

రావారపారిజాత ధ

రావలయశరణ్య కృష్ణరాయవరేణ్యా.

1

(వ్యా) శ్రీవర్ణనీయ—శ్రీ—సంపదలచేత; వర్ణనీయ—సాగడందగినవాడా; తిరుమల దేవీహృదయేశ—తిరుమల దేవియనెడు రాణికిఁ బ్రాణేశ్వరుడా; అమృత..... పారిజాత—అమృతదీధితి—చంద్రునియొక్క; కుల—వంశమునెడు; పారావార—సముద్రమునకు; పారిజాత—కల్పవృక్షమునంటివాడా; అనఁగాఁ జంద్రవంశమునెడు రత్నాకరమందుఁ గల్పవృక్షమువలె జనించినవాడా యనుట; ధరావలయశరణ్య—భూమండలమునకు రక్షకుడా; కృష్ణరాయవరేణ్యా—కృష్ణరాయ మహామహీపతీ.

అలంకారము—రూపకము.

(వి) ఈయాశ్వాసమునందుఁ గృష్ణుఁడు దేవలోకమునుండి పారిజాతవృక్షమును భూమికిఁ దెచ్చిన వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడునని యీపద్యమందలి పారిజాతశేబ్దప్రయోగచాతుర్యముచే ధ్వనించెడు.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ

వరున కిట్లను నమ్మానివల్ల భుండు

దైవసైన్యంబు లీరితిఁ దరతరంబ

వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి.

2

(వ్యా) తరతరంబ—ఖండములు ఖండములుగా (వేర్వేలుగా); మొనలు—మొగ్గరములు; ఉద్వేలవృత్తి—అడ్డులేక.

ఉ. వచ్చితి మింక నెందుఁ జనవచ్చు నోహో నిలు పారిజాతపా

టచ్చర యంచు జంకెలు గడల్కొనఁ గృష్ణునిఁ జుట్టుముట్టి వై

యచ్చరనేన దాకునపు డచ్చల మేమని చెప్ప దిక్కులం

జిచ్చట తూపుతండములు సింహరవంబులు నిండె నొక్కటన్. 3

(వ్యా) పారిజాతపాటచ్చర—పారిజాతమును దొంగిలించినవాఁడా; జంకెలు—బెడరింపులు; వై యచ్చరనేన—వియచ్చరులనేన; అనఁగా దేవతలనేన; అచ్చలము—అగ్రహము; చిచ్చటతూపుతండములు—అగ్నేయాస్త్రజాలములు.

ఉ. ఆకమలాయతాక్షీ సమరావనిజాతము డించి సంభ్రమ

న్నాకపురీమహారథుల నవ్వచుఁ గన్గొని యంగుళిత్రగో

ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని

ర్మోకనిచోళముం దిగిచి రోషనటద్భృకుటీవిలాసుఁడై. 4

(వ్యా) సంభ్రమత్—వేగిరపడుచున్న; అంగుళిత్రగోధాకలనంబుతో—ఉడుముతోఁబుతోఁజేయఁబడిన వ్రేళ్లకవచముతో; శార్ఙ్గ...నిచోళమున్—శార్ఙ్గ-శార్ఙ్గమును పేరుగల తనవింటియందు; నిబద్ధ-కూర్పఁబడిన; శేషనిర్మోక—ఆదిశేషునికుబుసమును; నిచోళమున్—ఒరసు; తిగిచి—తీసి; రోష.....విలాసుఁడై—రోష-కోపముచేత; నటత్—చలించుచున్న; భ్రుకుటీవిలాసుఁడై—సంకరయగు కనుబొమలయందముగలవాఁడై; (కుటీ—సంకర).

క. తిగిచి శరాసన మెక్కిం

చి గుణధ్వని చేసి యంసశిరముల దొనలన్

బిగియించి తూపు లొక్కట

నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమోదన్.

5

(వ్యా) తిగిచి—లాగి; శరాసనము—విల్లు (బాణముండుచోటు); దొనలక—
బాణము లుంచెడు తూణీరములందు (అంపసాదులందు); ఒక్కటక — ఒక్కసారిగా
(అనఁగా గుంపులుగా); మరుదనీకిని—దేవతల సేన.

క. భిన్నాసురాస్రములచవి

గన్న మురాహితశిలీముఖము లపు డనిలో

ము న్నెఱుంగని సురవీరుల

క్రొన్నెత్తురుచవియు నెఱిగి క్రోలఁదొడంగె.

6.

(వ్యా) భిన్న—నలుకఁబడిన; అసురాస్రముల — రాక్షసుల నెత్తుకులయొక్క;
'రుధిరేఽస్పృగ్లోహితాస్ర క్షతజశోణితమ్' అనియమరుఁడు; చవిక—రుచిని; కన్న—
చూచిన—(అస్వాదించియుండినయనుట); మురాహితశిలీముఖములు—కృష్ణుని బాణములు;

అనఁగాఁ గృష్ణుని బాణములంతకుమునుపు రక్కసులనెత్తుకులనే గుచిచూచియుం-
డెననియు నిపుడు దేవతలనెత్తుకులనుగ్రోలికొ త్తరుచి ననుభవింపఁబూనెననియు భావము.

(వి) దేవతలకు శరీరములు లేవని మీమాంసకుల మతమైనను వారికిశరీరములుగల
వని వేదాంతులు సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. ఈ విషయమును విపులముగాఁ దెలియఁ
గోరువారు బ్రహ్మసూత్రములనంబడు శారీరకమీమాంసయందుఁ బ్రథమాధ్యాయ తృతీయ
పాదమునందలి దేవతాధికరణమును దద్యాప్యమును జూడవగు.

చ. అమరహితంబు గోరి యసురాంగకము ల్విదళించు నట్టి మా

కమరులఁ ద్రుంపఁగా వలసె నక్కట నే డని సిగ్గుఁ జెందుచు

దమునఁ గతోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు వైరి మర్మభే

దము లొనరించి యుద్ధవసుధాస్థలిఁ గూడఁగఁ బాటు నయ్యెడక. 7

(వ్యా) అసురాంగకముల్—ఇవలఁ గుత్సార్థమందుఁ గప్రత్యయము ప్రయు-
క్తము; ప్రదరంబులు—బాణములు; కూడఁగఁబాటుక—గుంపులుగాఁ బరుగెత్తును.

సీ. హరిబాణలూనంబులై వచ్చు నమరాస్త్ర

ఖండము ల్లూల్చుఁ బక్షముల జడిసి

యమృతగంధానక్త మగు చంచుపుటమున

వడి సింధురంబులఁ బొడిచి యెత్తు

నధిపుఁ డేసినఁ బాఱునాశుగంబులకంటె
మునుమున్న చని లక్ష్మములు దళించు
భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై
నొక్కఁ డయ్యును దోచుఁ బెక్కుగతుల

తే. నఖముఖంబుల నిఱికి గండలుగఁ జేయు
దివిజవిరుదధ్వజంబు లుద్రేకవృత్తి
నిఖిలలోకాద్భుతావహ నిర్నిరోధ
విక్రమస్ఫూర్తి ఖగరాజచక్రవర్తి.

8

(వ్యా) నిఖిల...చక్రవర్తి—నిఖిలలోక—సర్వలోకములకు; అద్భుతావహ—
ఆశ్చర్యమును గలిగించు; నిర్నిరోధ—అడ్డులేని; విక్రమ—పరాక్రమముచేత; స్ఫూర్తి—
ప్రకాశించుచున్న; ఖగరాజచక్రవర్తి—గరుత్మంతుఁడు; లానంబులై—తెగినవై; జడిసి—
నివారించి; తూల్య—ఎగురఁగొట్టును; సింధురంబులకంటె—వీనుఁగులను; ఆశుగంబులు—
బాణములు; గండలుగకంటె—తునియలుగా.

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చుశార్ఙ్గబాణ

వర్షనమ్మర్దదుర్దినవ్యాప్తివలన
నప్పు డెదిరించి పన్నిద్ర అహిమకరులుఁ
గానఁ బడలేక తేజోవిహీనులైరి.

9

ఈ పద్యములో ద్వాదశాదిత్యపరాభవంబు వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) సర్వతోముఖమయి—అంతటను వ్యాప్తిజేంది (నలువలంపులను);
పేర్చు—అతిశయించు; శార్ఙ్గ...వ్యాప్తివలనక—శార్ఙ్గ—కృష్ణనియొక్క; బాణవర్ష—
అమ్మల వర్ష మయొక్క; సమ్మర్ద—ఒరయికవలనఁ గలిగిన; (అనఁగా జడివానచేతఁ
గలిగినయనుట); దుర్దిన—నూర్మండు కనఁబడని (మేఘములచేఁగప్పఁబడిన)దినమయొక్క;
‘మేఘచ్చన్నేహి’దుర్దినమ్’ అని యమరుఁడు; వ్యాప్తివలనక—క్రమ్మటవలన; పన్ని
ద్రులు—పండ్రెండు సంఖ్యగల; అహిమకరులు—నూర్మలు (అనఁగా ద్వాదశాదిత్యులనుట);
అప్పు డెదిరించి—కృష్ణుని మార్కొని; కానఁబడలేక—అదృశ్యులై; తేజోవిహీనులైరి—
నిష్ప్రకాశులైరి.

ఇంద్రుడు, ధాత, పక్షస్వం, త్వష్ట, పూషుడు, అర్యముడు, భగుడు, వివస్వతుడు, విష్ణువు, అంశుమంతుడు, ఋణుడు, మిత్రుడు, వీరు దావ్యశా దిత్తులు.

తత్రశక్రశ్చ విష్ణుశ్చ జజ్ఞాతే పునరేవహ
అర్యమాచైవధాతాచ త్వష్టాపూషాచభారత
వివస్వాన్ సవితాచైవ మిత్రో ఋణవీవ
అంశో భగశ్చాతితేజా ఆదిత్యాద్వాదశస్కృతాః

—అని హరివంశము.

ఉ. చుక్కలరాణివాసముల సోయగపుం జనుదోయిత్రైక్కునం
జిక్కనయైనయమ్ము యదుసింహుండు బాణపరంపరాహతిక్
వ్రక్కలు నేయఁ గాఱు రుధిరంబునఁ దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కినచాయ నభ్యుదయ మేదియుఁ దాల్చెరణాంగణంబునన్. 10

ఈ పద్యమునందుఁ జంద్రుని పరాజయము వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) రేవెలుంగు—చంద్రుడు; చుక్కల రాణివాసముల—నక్షత్రములనెడు తనపత్నులయొక్క; సోయగపు — అందమైన; చనుదోయి — సునద్వంద్వముయొక్క; త్రైక్కునన్—ఒకరియక చేత; చిక్కనయైన—కర్కశమైన (దృఢమైన); అమ్ము—తొమ్ము; యదుసింహుడు—కృష్ణుడు; బాణపరంపరాహతిక్—శరపుంజంబులదెబ్బలచేత; వ్రక్కలు నేయన్—చీల్చఁగా; కాఱు—స్రవించు; రుధిరంబునన్—నెత్తుట; తోఁగుచున్—మునుంగుచు; రణాంగణంబునన్—యుద్ధభూమియందు; అభ్యుదయమేదియన్—సాంపుచెడి; ‘యన్’ అనునది యిచ్చట వాక్యాలంకారార్థ మని యెఱుంగునది; కెంపెక్కిన చాయన్—రక్తవర్ణమును; తాల్చెన్—ధరించెను.

అభ్యుదయమనఁగా నుదయించుటయనియు నర్థముగావున నుదయములేకున్నను నీరణావనిలోఁ జంద్రుడు కెంపెక్కిన చాయఁదాల్చెననుట విరోధము.

అలంకారము—విరోధము. విభావనయుఁ జెప్పవచ్చును.

రణమును వర్ణించు ప్రకరణమునను నొక్కరణిని ముద్దారుమాటల శృంగార రస పోషకంబుగా నీకవికులభూషణుండు వ్రాయుటచే నితని పలుకు లెల్లభంగుల ముద్దుఁ బలుకులనం జెల్లఁగదా.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుడైన
యంబుజోదరు డాసినయంతమాత్ర
నప్రగతాసాధ్యగదుఁ డయ్యె యక్షభర్త
సారిది రుద్రులు నిర్ముక్తశూలు లైరి.

11

ఈపద్యమునందును బై పద్యమునందును నితరదిక్పాలకులయొంటిని వర్ణింపఁబడినది.

(వ్యా) అప్పుడు; భవరోగవైద్యుడైన—సంసారమనెడు రోగమునకు వైద్యుఁ
డగు; అంబుజోదరుఁ—కృష్ణుని; డాసినయంతమాత్రఁ—దగ్గఱకురాఁగానే; యక్షభర్త—
కుబేరుఁడు; అప...డయ్యెఁ—అపగత—పోయిన; అసాధ్య—జయింపనలవికాని; గదుఁ
డయ్యెఁ—గద కలవాఁడయ్యెనని యర్థము; రోగముగలవాఁ డయ్యెనని యర్థాంతరము;
గన—రోగము; రుద్రులు—ఏకాదశరుద్రులు; (అజుఁడు, ఏకపాదుఁడు, అహిర్భుధ్రుఁడు,
త్వష్ట, రుద్రుఁడు, హరుఁడు, శంభుఁడు, త్ర్యంబకుఁడు, అపరాజితుఁడు, ఈశానుఁడు,
త్రిభువనుఁడు); సారిది—క్రమముగా; నిర్ముక్తశూలులైరి—విడువఁబడిన శూలాయుధ
ములు కలవారైరని యర్థము; విడువఁబడిన శూలరోగము కలవారైరని యర్థాంతరము.

అనఁగా వైద్యునిచెంతకుఁ బోవఁగా రోగములు నశించునట్లు భవరోగవైద్యుఁ
డగు కృష్ణునిపాంతకుఁ బోవఁగానే కుబేరుని యసాధ్యమగు రోగము నశించెననియు
రుద్రుల శూలరోగము నశించెననియు నప్రకృతార్థము; కుబేరుని గదాయుధము చెడియె
ననియు రుద్రుల శూలాయుధములు నిరుపయోగములయ్యెననియుఁ బ్రకృతార్థము.

అలంకారములు—ప్రకృతప్రకృతశ్లేషము - రూపకోతాపితము - చపలాతిశ
యోక్తి.

సీ. నిర్భగ్నశృంగుఁ డై నిజవాహనముఁ దాను
వైవస్వతుఁడు లాఘవంబునొందె
దళితశాతకృపాణదంష్ట్ర మై నైర్మత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిర్ఘాతహేతి యై నిలుపు నీటుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణ తేజఁడయ్యె
భయపలాయనవేళఁ బవమానునకు నాత్మ
జవనత్వములకల్మి నఫలమయ్యె

తే. పరుణనకు డాంగికొనఁ జోటువలఁతి యగుట

నుదధినాయకభావంబు నుపకరించె

జలరుహోదర సవ్యాసవ్య ముక్త

నిష్ఠురాస్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు.

12

(వ్యా) జలరుహోదర...ఆస్త్రంబులు—జలరుహోదర — కృష్ణునియొక్క; సవ్యాసవ్య—కుడియొడమచేతులనుండి; ముక్త—విడువఁబడిన; నిష్ఠురాస్త్రంబులు—క్రూర నారాచములు; ఒండొండ—తోడోడన; నిగుడునపుడు—ప్రసరించుసమయమున;

వై నస్వతుడు—యముడు; నిర్భగ్నశృంగుడై—విడిగినకొమ్ముకలవాడై; (కొమ్ములు విడిగినవాడనఁగాఁ బ్రాభవముచేడి యవమానపడినవాడని భావము); ఇచట వాహనమును గూడఁజేప్పిన కతంబున వాహనంబగు నెనుబోతునకు నెక్కముగా శృంగభంగమయ్యెనని భావము; లాఘవంబునొండె—చులకదనమును బొందెను;

నైర్మత—నైర్మతుడను దిక్పాలకునియొక్క; భుజ—బాహువనెడు; భుజంగస్వామి—పాపతీడు; దళిత...దంష్ట్రమై—దళిత—చీల్చిఁబడిన; కాత—పదునైన; కృపాణ—కత్తియనెడు; దంష్ట్రమై—కోటలుగలదియై; పొల్లువోయె—వృద్ధమయ్యెను;

అలంకారము—రూపకము.

అగ్ని దేవుడు; నిర్ధూతహేతియై—నిగఁజిమ్మఁబడిన జ్వాలలుగలవాడై యని యర్థము; కత్తికలవాడై యని యర్థాంతరము; నిలువునీటుగఁ—ఉన్నచోటనే భస్మముగా; జ్వాలపోయినపిదప నగ్నిభస్మమగునుగదా; నిర్వాణతేజుడయ్యె—తేజముచేడినవాడయ్యెను;

పవమానునకు—వాయువునకు; భయపలాయనవేళక—(కృష్ణునికోరికలకు నైరింపలేక) భయముతోఁ బరువిడునపుడు; ఆత్మజవనత్త్యములకల్మితనకువేగమును బలమును గలిగి యునికి; సఫలమయ్యె—ఉపకరించెను;

పరుణనకు—డాంగికొనఁ—డాంగుకొనుటకు; చోటు—స్థానము; వలఁతి యగుట—అనుకూలమగుటచేత; ఉదధినాయకభావంబు—సాగరాధిపత్యమును; ఉపకరించె—ప్రయోజనపడెను.

అనఁగా గృష్ణునిశరపరంపరలచే నిర్జితులై యముడు శృంగభంగముఁ జెంచెననియు, నిర్మతకత్తినిటుకఁబడుటచే వృద్ధుడయ్యెననియు, నగ్నిదేవుడు జ్వాలయనెడు నాయుధమును బోగొట్టుకొని భస్మమయ్యెననియు, వాయుదేవుడు బలవేగములతోఁ

బరుగి డెసనియు, వరుణుడు దాను సాగరాధిపతియగుటచే సుకరముగా సముద్రముఁ జొచ్చి దాఁగుకొనియెసనియు భావము.

ప. మఱియు నమ్మధుమధను సముద్దండదోర్దండమండలీకృతశార్ఙ్గకోదండ నిర్ముక్తనిర్భరక్రూరనారాచధారానిపాతంబున గవాక్షితవక్షులగు యక్షులును, జక్రనిర్వక్రవిక్రమక్రీడలం బరిచ్చిన్నకర్ణనాసాధరు లగు విద్యాధరులును, గౌమోదకీప్రహారంబులం జూట్టికృత శిరోమధ్యులగు సాధ్యులును, నందకాసిఘారావిదారణంబునం బ్రత్యవయవశిథి లితానువిధులగు సిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్షివిత్తేషణాహతిం దూలి జర్జరు లగు నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు వ్రస్సినం జాలుకడనంబునొంది సాధ్వసోద్రేకంబున భద్రదంతావళంబుల డిగ్గ నుఱికి మేరుశిఖరంబులువ్రాఁకియు రథ్యసారథిసహితంబుగా శతాంగంబులు పోడిపొడియైనం జూర మఱు వెఱుంగక మాతంగశవంబులు క్రింద నీఁగియు భగ్నచరణంబులై తలకెడవుగం దెల్లిన తురంగకఛే బరంబులంకొఁగిలించుకొని నిర్జ్వలంబోలె గ్రుక్కుమిక్కునక పక్కెరలు వైఁ ద్రోచుకొనియును సంత్యక్తహేతివర్గంబును సర్వతఃప్రధా వనమార్గంబును బ్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును బరిధూయమానకేశ కలాపంబునుంగాఁ గాందిశీకత్వంబునొంది తిరుగుడువడి పాంచజన్య ఘోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లంటం బఱచుటయుఁ, బ్రహార మూర్ఛాపరవశు లగు జయంతనలకూబరచిత్రసేనాదులం గనక కమలదళపుటాసీయమానంబు లగు నభ్రగంగాపాసీయంబుల సేద దేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి నిజనివాసంబులకుం దేర్చికొను నాస్త్రసేవకవర్గంబువలనను, విలూనదండంబులై పడినధవళచ్ఛత్తిం బులఁ బ్రవుల్లిపుండరీకంబు లని పరిభ్రాంతి నొడియ నఱ్ఱాడుచు నిపా తితవరుణం బై నింగి బేరెంబు వాఱు వాహనహంసంబువలనను, మేదుర మేదఃపంకసంకులంబు లగు రుధిరపల్వలంబులు దఱిసి మజ్జన

క్రిడాపరాయణం వై చండి వడి గదలమిం గృతాంతుండు విడిచిపో
యిన జిటకొట్టుచు దిరుగునున్న తల్లులాయంబువలనను, మూర్ఛిత
క్షపాకరమండల నిర్గతంబై నిర్గళితశృంగం బగులాంఛనమృగంబుం
గురంగీశంకం దటిమికొని వెనువెంటం దిరుగు పలాయితపవమాన
విముక్తకురంగంబువలనను, వైనతేయచరణనఖిముఖాఘాతనిపాతి
తంబులై రణఘాళిధూసరితంబు లగు రుద్రజటామండలమండన
శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబులుగా నిడుకొను వేడుకం గూడ
నొంపొరులఁ గడవం గేరికొను బేతాళ బాలికాజనంబులవలనను,
గదనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవసరంబున.

13

ఈవచనంబున సంకుల సమరమునర్జింపఁబడినది.

(వ్యా) మండలీకృతకోదండ—గుండ్రమగునట్లు వంపఁబడినవిల్లు; గవాక్షితవత్సం
లగు—గవాక్షమువలె జిల్లులుగాఁ జేయఁబడిన వత్సస్థలములు గలవారలగు; యత్సులును;
ఈ పదము ‘పఱచుటయున్’ అను క్రియాపదముతో నన్వయము; నందకాసిధారా
విదారణంబునన్ — నందక మను పేరుగల కత్తి మొనచేతఁ జీల్పఁబడిన; అనువిధులగు—
కూడినవారగు; జ్వరులగు—శిథిలులగు; ధైర్యంబులతోడన; కంకటంబులుప్రసన్న—కంక
టంబులు—కవచములు; ప్రసన్న—తునుగఁగా; ఇచ్చట సహాక్ష్యలంకారము; సాధ్య
సోద్రేకంబునన్—అధికమగు భయముచేత; దంతావళంబులు—ఏనుగులు; శతాంగంబులు—
రథములు; ఈగియున్—చొచ్చియు; తలకెడవుగన్ — శిరఃపతనమగునట్లు; కశేబరం
బులన్—మొండెములను (అట్టలను); గ్రుమ్మి—మిక్కినక—ఊపిరియాడక; పక్కెరలు—
జీనులు; సంత్యక్త—హేతివద్దంబును—విడువఁబడిన కత్తులసయాహమునుగలవారును; సర్వతః
ప్రధానసార్థంబును—అంతటను బరుగెత్తుచున్న మార్గముకలవారును; ప్రపత్తిత ప్రార్థ
నాలాపంబును—చుమ్మివిడిచిపెట్టుమాయని ప్రార్థించు మాటలుగలవారును; పరిధూయ
మానకేశకలాపంబును—చెదరియల్లాడుచున్న వెండ్రుకలుగలవారును; అయి—; కాండిశీక
త్వంబునొంది—భయముచే బరుగెత్తి; తిరుగుడువడి—పరిభ్రమించి; పాంచజన్యఘోషంబు
మున్నుగాన్—కృష్ణనివిజయశంఖధ్వనులు తమకం టెమున్నుగాఁ బోవఁగా; దిగంతంబులం
టన్—దిగంతములుచేరునట్లు; పఱచుటయున్—బరుగెత్తఁగా; దీనికిఁగర్తృపదములు, య
సాక్షులు, విఘ్నధరులు, ధ్యులు, సిద్ధులు, నిర్జరులు; కనక...మానంబులగు—కనకకమల—
బంగారుతామరల; దళ—అకులచేఁజేయఁబడిన; పుట—దొప్పలయందు; ఆనీయమానంబు

లగు—తేజవచున్న; ఆభ్రగంగాపానీయంబులకై—ఆకాశగంగోదకంబుల చేత; నేడదేర్చి—
శ్రమములపోకొట్టి; ఘోరగర్భంబులకు—పీటలమీద; తార్చి—పెట్టి; విలనననఱుక
బడిన; ప్రఫుల్లపుండరీకంబులని—లెస్సగాఁబూచిన తెల్లదామరలని; పరిభ్రాంతికై—
భ్రమించుటచేత; ఓడియకై—(వానిని) గ్రహించుటకై; అత్తాడుచుకై—ఈవలావలఁ దిరు
గాడుచు; నిపాతితమరుణంబై — పడఁద్రోసిన మరుణంబుగలదియై; (అనఁగాఁ దనపై
నెక్కియందు మరుణునిబడఁద్రోసియును); నింగికై—ఆకాశమునందు; పేరెంబువాఱు—
పరుగిడుచున్న; వాహనహంసంబువలనకై — మరుణునివాహనమగుహంసమువలన; కృదర
రంగభిరామంబయ్యెకై అనుదానితో నన్వయము.

మరుణంబు హంసవాహనుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము:—

‘ద్విభుజం హంసపృష్ఠస్థం దక్షిణేనా భయప్రదం

కృత్యైవం మరుణం దేవం ప్రతిష్ఠావిధి నార్చయేత్’

—అనిహయశీర్ష హంచరాత్రము.

మేదుర.....లగు—మేదుర—దట్టమైన; మేడంపక—బురదవంటి మేదడుల
చేత; సంకులంబులగు—తాటుమాటుగానైన; రుధిరపల్వలంబులు—నెత్తుటిపడియలు; (పల్వ
లములు—నీళ్లునిలిచెడు చిన్న పల్లములు); చండి—యూగపుఁబట్టుఁబట్టి; వడికకదలమొక—
వేగముగాఁ బోవకుండుటచేత; కృతాంతుఁడు—యముఁడు; జిఱకొట్టుచుకై—బుసకొట్టుచు;
లులాయంబు—మహిషము; ఇక్కడ దున్నపోతుస్వభావము లెస్సగా వర్ణింపఁబడినది;
మూర్ఛిత.....నిర్గతంబై—మూర్ఛిత—మూర్ఛనొందిన; తూపాకరమండల—చంద్రమండ
లంబునుండి; నిర్గతంబై—బయలు వెడలివదై; నిర్గత—జాతిన; శృంగంబగు—కొమ్ముగల;
లాంఛనమృగంబుకై—చంద్రునికే జిహ్వాముగానుండు జింకను; కురంగీశంకకై—అఁడు జింక
యను సందేహముతో; (అఁడు జింకకుఁ గొమ్ములులేవు); తఱిమికొని వెనువెంటందిరుగు
—; పలాయిత.....కురంగంబులనను—పలాయిత—పరుగెత్తుచున్న; పవమాన—
నాయుదేవునివలన; విముక్త—విడువఁబడిన; కురంగంబువలనను—(వాహనమగు) జింకవల
నను; కడవక—అతిక్రమించునట్లు; కేరుకొను—హడుకొను.

ఇందు రుద్రునిజటామండన చంద్రశేకలంబు గరుడుని కాలిగోళ్లచే గునియై
పడియెనని మాత్రము కవి వర్ణించెగాని రుద్రునికే బరాభవము గలిగినట్లు చెప్పఁడయ్యె.

ఈ పదనమున లీభత్సరము వర్ణింపఁబడినది.

చ. హరిహయుఁ డాగ్రహోజ్జ్వలితుఁ డై యనిఁ బాటు దిశాధినాథులం
దిరుగుండు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయత్పయో

ధరము నలంకరించు తన ధన్య మధిజ్యముచేసి గోత్రభీ
కరముగ బాహు లెత్తి తమకంబున నేనకుఁ జేయి వీచినన్. ౧౪

(వ్యా) హరిహాయుఁడు—ఇంద్రుఁడు; ‘జంభ భేదీహరిహాయః’ అని యమరుఁడు; నవోదయత్పయోధరము నలంకరించు—క్రొత్తఁగాఁ గలుగు మేఘమును బోలెడు; ధన్యము— వింటిని; అధిజ్యముచేసి—అల్లెత్రాటి నెక్కువెట్టి; అధి + జ్యః; (జ్య-అల్లెత్రాడు); గోత్ర భీకరముగ—కొండలకు భయంకరముగా; తమకంబున—సంభ్రమముతో (త్వరతో).

క. గిరితటముఁ దాఁకి తిరిగెడు

తరంగిణియుఁబోలె దేవతాపతి యాజ్ఞన్

మరలి వియచ్చరవాహిని

మురహరుని బొదివి ఘోరముగఁ బోరునెడన్.

15

(వ్యా) తరంగిణి—నది.

అలంకారము—ఉపమ.

ఉ. తీం గనుమ్రోత మ్రోగుచును తెక్కలపాములువోలె శౌరిచే
సింగిణివింట వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకము ద్దళించుచు నిజావయవంబులు దూల్చి దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డము సొచ్చె పైన్యమున్. 16

(వ్యా) సింగిణివింట—ఒకదినుసుంటినుండి; వెల్లిగొను—ప్రవహించు (అనఁగాఁ బరంపరగావచ్చుచున్న); రథ్యాంగకమున్—గుఱ్ఱములయొడల్లను; తూల్చు— చలింపఁజేయఁగా; ఓసరించుటయు—వెనుదీయఁగా; బోరన—వేగముగా.

మ. మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం బేర్చి బె
ట్టిద మై తాఁకినదేవతారథికకోటిం గిట్టి తూలించె ను
న్మద వేతండ ఘటాతమ శ్చయ నిశేమ్యన్యంబుఁ దత్తైన్యమున్
గదచే శార్జముచే రథాంగకముచే గంసారి హింసారతిన్. 17

(వ్యా) ఒక్కించుక—ఒకకొంచెము; ఇదట ‘నొక’యనుపద మత్యల్పార్థద్యోతకము; సమరోన్మాదంబున—యుద్ధమునేతయందలివెట్టితో; పేర్చి—అతిశయించి; బెట్టిద మై—క్రూర మై; కిట్టి—తోడరి; తూలించె—పాఱదోలెను; ఉన్నద...మన్యంబు— ఉన్నద—మిక్కిలి మదించిన; వేతండఘటా—నీనుఁగులగుంపుల నెడు; తమశ్చయ—చీకటుల సమూహముచేత; నిశేమన్యంబు—రాత్రి యని తన్నుభావించు; అనఁగా రాత్రివలెఁ గాన

బడుననుట; 'అగు' అనుపద మధ్యాశ్చర్యము; తత్తైస్యముక్—అని యవ్యయము;
రథాంగకముచేత్—చక్రముచేత; ఇబ స్వార్థమునఁ 'గ' ప్రత్యయము వచ్చినది.

ఉ. పైనిను లెల్ల సంత రణసన్నహనం బెడలించి పాతీన

న్నానయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగఁ గపోలమండలీ

దానమిశద్విరేఫనినదంబుల ఘీంకృతి సందడింప వె

ల్లెనుఁగు మీఁద డీకొలిపి యింద్రుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁకె నుద్ధతిక్.

(వ్యా) రణసన్నహనంబు—యుద్ధసన్నాహమును; ఎడలించి—విడిచిపెట్టి;
నానయుక్—సిగ్గును; అచ్చలంబుక్—ఆగ్రహంబును; కపోల.....దంబులక్—
కపోడలమండలీ—చెక్కిళ్ల ప్రదేశములందలి; దాన—మదజలముతో; మిశత్—కూడుకొనిన;
ద్విరేఫ—తుమ్మెదలయొక్క; నినదంబులక్—ఝంకారములతో; ఘీంకృతి—విరావతము
యొక్క ఘీంకారశబ్దము; సందడింపక్—కలియఁగా; వెల్లెనుఁగుక్—విరావతమును;
మీఁదక్—కృష్ణునిపై; డీకొలిపి—తాఁకున ల్లెసకొల్పి; ఉపేంద్రునిక్—కృష్ణుని; ఉపేంద్ర
ఇంద్రావరజ శ్చక్రపాణి శ్చతుర్భుజః అని యమరుఁడు.

క. పునరాగతుఁ డగుమఘపునిఁ

గనుఁగొని తనమ్రోల నున్న కామిని నెమ్మో

మున దృష్టి నిలిపి మురము

ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్భితక్రోధోక్తిక్.

19

సుగమము.

ఉ. అచ్చరలేమ లెల్ల నగ నాహవభూస్థలిఁ దానుఁ దోడుగా

వచ్చిన తద్దిశాధిపతివర్గములుం దల లూడఁ బాతీయు

న్మచ్చటులాస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక నానగేడి యై

వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసపునిం గమలాయతేక్షణా.

20

(వ్యా) అచ్చరలేమలెల్లక్—ఎల్లరు ననుటకు 'రు' వర్ణకములేకయే ప్రయో
గములు గలవు; తలలూడక్—వెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని; నానగేడియై—సిగ్గుమాలిన
వాడై; 'నానగండయై' యని కొన్ని పుస్తకములలో; బాశాంతరము కానంబడుచున్నది.
దానికి విదేయర్థము; వచ్చినవాఁడు—వచ్చెను; భూతార్థకమున నిట్టిప్రయోగములు గలవు.

‘వచ్చినవాడు ఘట్టముఁ డవశ్యముగెల్లు మనంగరాదు రా
లచ్చికినై పైసంగిన బలంబులు రెండును గెల్వనేర్చునే.’

భారతము—ఉద్యోగపర్వము.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు మధుసూదనుఁ డ మృరిఁ బోసి తద్భజా
క్రోడము గాఁడ నేసిన నకుంతితుఁ డై సురరాజు కృష్ణు నీ
రేడుశరంబుల స్థగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంట నేసెఁ బే
ర్వాడి తదన్యదిక్పతులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢు లై. 21

(వ్యా) చూడుము నన్ను—నాపరాక్రమమును జూడుమని భావము; ఇది
ప్రతాపాక్షి; ఆ మృరిఁబోసి (ఆము + అరి + పోసి) బాణమును నల్లెత్తాటియందు
సంధించి; అరి-అల్లెత్తాటియొక్కనడిమిభాగము; పోసియనగా నివటఁగూర్చి యని
భావము; భుజాక్రోడము—బాహుమధ్యప్రదేశము; గాఁడొక—గ్రుచ్చునట్లు; ఏసినక—
ప్రయోగింపఁగా; అకుంతితుఁడై—మొక్కుఁబోనివాడై; అనఁగా జలింపనివాడై;
సేర్వాడి—మిక్కిలి వాడి (పేరు + వాడి); గంధగజాధిరూఢులై—మదపుటేనుఁగుల
నెక్కినవారై; గంధగజము—మదముచేసువాసన గల యేనుఁగు.

‘యస్యగంధం సమాఘ్రాయ నతిష్ఠంతి ప్రతిద్విపాః
సనై గంధగజోనామ నృప తే ర్విజ మాహవాః’

—ఆని ముద్రారాక్షసము.

చ. అనలుఁడు రెండు మూఁడు యముఁ డాసురనాథుఁడు నాలు గైదు తో
యనిధిపుఁ డాఱు గంధవహుఁ డర్థపుఁ డేడు మహేశుఁ డెన్నిదిక్
ఘనవిశిఖింబు లేయ మురఘస్మరుఁ డన్నియుఁ ద్రుంచి శార్ఙ్గనం
జనితమహోగ్రభల్లముల జర్దరితాంగులఁ జేసె నందఱొక. 22

(వ్యా) విశిఖింబులు—బాణములు; భల్లములక—బాణములచేత;

అనలుఁడు మొదలగు దిక్పాలకు లాయాదికన్సంఖ్యలుగల బాణముల బ్రయోగించి
రని కవి సమత్కారముగాఁ జెప్పెను.

ఆ. వేల్పుమానియందు వేడుకపడుకూర్చి
సతులకోర్కి దీర్ప జాలి యపుడు

హరియు హరియుఁ బోరి రన్యోన్యజయకాంక్ష

నసుర జీవితాపహాశుగముల.

23

(వ్యా) వేల్పుమానియందుకొకల్పతరువునందు; వేడుకపడు—ఆశపడు; హరిత్రే
శతుల—ప్రియభార్యలయొక్క; కొర్కికొ—అపేక్షను; తీర్పకొ చాలి—నెఱవేచ్చుటకుఁ
బ్రయత్నించి; హరియుకొ, హరియుకొ—కృష్ణుఁడును, ఇంద్రుఁడును; అన్యోన్యజయకాం
క్షకొ—ఒండొరుల గెలువలయునను నాసతో; అసురజీవితాపహాశుగములకొ—అసుర—
రాక్షసులయొక్క; జీవిత—ప్రాణములను; అపహా—నశింపజేయు; ఆశుగములకొ—బాణ
ములచేత; పోరిరి—యుద్ధముచేసిరి. హరి—ఇంద్రుఁడు.

‘యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు, శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా
కపితే త్రిషు—’ అని యునుఁడు.

ఈపద్యమునందు యుద్ధముచేయునిరువురకును నొక్కటేపేరును వారిరువురకును
యుద్ధమునేయుటకుఁ గారణమును నొక్కటిగాను వాగొండొరులమీఁదఁ బ్రయోగించు
బాణము లొకేగుణము కలవిగాను నుండునట్లు కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

క. మురహర బలహరు లిట్లొం

డొరుతూపులఁ గప్పఁబడుట నొదవించిరి త

మ్మిరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు

గరుడోరగముఖులకోరికకు విఘ్నంబుల్.

24

(వ్యా) తివిరెడు—ప్రయత్నపడు; విఘ్నంబుల్, పిదవించిరి, అని యన్వయము.

అనఁగా గృష్ణుఁడును నింద్రుఁడును బరస్పరబాణములచేఁ గప్పఁబడుటవలన
గరుడోరగాదు లగుఖచరులకుఁ గానఁబడరైరని భావము.

అలంకారము.—పర్యాయోక్తి.

చ. అలుఁగుల దట్ట మై పొడమునగ్నికణంబులు సోఁకి పైగలు

ల్వానిసియుఁ దొంటివేగ ముడివోక క్రమంబున నొండొకంటిఁ బిం

జలు గొని త్రోచికొంచు శరసంఘము లత్యము దాకు విస్మితా

ఖలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుఁడు జిష్ణుఁడు బోర నయ్యెడక. 25

(వ్యా) అలుఁగులకొ — బాణములచేత; పైగలుల్ — పైభాగమునం దుండు
తొక్కలు; పొలిసియుకొ—నశించినను; ఉడివోక—నశింపక; పింజలుగొని—గుంపులై;
త్రోచికొంచుకొ—మీఱుచు; లత్యము—గుఱిని; విస్మితా.....సాధ్యముగకొ—విస్మిత—

ఆశ్చర్యము నొందింపఁబడిన; అఖిల_సమ స్తమైన; సురసిద్ధసాధ్యముగఁ—సురలు సిద్ధులు సాధ్యులు కలుగునట్లుగా; జిష్ణుఁడు—ఇంద్రుఁడు; ‘జిష్ణు ర్లేఖర్ష భ శ్శక్రః’ అని యను రుఁడు.

తే. ఘోరముగ మింటఁ బందిరి గొని జగంబు
నంధముగఁ జేయునిరువుర యంపగములు
నొండాకటి దాఁకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ
చూర్ణ మై పోవ ముద మయ్యెఁ జూపఱకును.

26

(వ్యా) మింటఁ—ఆకాశమునందు; పందిరిగొని—పందిరివలెఁ గప్పి; చూపఱకును—చూచువారికి; ఇది నిత్యబహువిచనాంతము.

క. అలనాఁటిసన్ను మఱచితే
నిలు నిలుమీ తగినయాజ్ఞ నీ కిదె యనుచుం
బులుఁగులతోని మహేంద్రుం
డలుఁగులపెనుగూఁటఁ జిక్కునట్లుగ నేనెఁ.

27

(వ్యా) అలనాఁటి సన్ను—ఆనాఁడు నీతో యుద్ధముచేసిన సన్ను; అనఁగా నమృతహరణకాలముం దనిభావము; ఆజ్ఞ—శిక్ష; ఆలుఁగులపెనుగూఁటఁ—బాణములచే నేర్పడిన గొప్పగూఁడునందు; అనఁగా గూఁడువలె నేర్పడునట్లుగా బాణములను బ్రయోగించి యని భావము.

పక్షులు గూఁట నడంగుట స్వభావముగావున దేవేంద్రుం డీపక్షింద్రమును బాణ ములగూఁటియందుఁ జిక్కించె నని భావము.

అలంకారము — పరికరము.

మ. అలుకం గంసవిధేది నందకముచే నయ్యత్రము ట్రించి వే
బలుధూపు ద్విధముష్టిఁ గూర్చి బలభిద్భద్రదేభకుంభంబు వ్ర
క్క లు గా నేసిన బోరునం దొరఁగె ముక్తాశ్రేణి పై పై హిమా
చలశృంగావతరన్నభశ్చరధునీచంచత్ప్రవాహాకృతిఁ.

28

(వ్యా) ముక్తాశ్రేణి—ముత్యములవరుసలు; హిమా.....కృతిఁ—హిమాచల శృంగ—హిమవంతము శిఖరమునుండి; అవతరత్—జాటుచున్న; సభశ్చరధునీ—ఆకాశగంగ

యొక్క; చంచత్—జరగుచున్న (జాటుచున్న); ప్రవాహోక్పతిక్—వెల్లువయో యనునట్లు;
పైపైక్—మీదుమీదుగా; బోరునక్—బో రను శబ్దముచేయుచు; జల్లని యని భావ
ము; తొరంగక్—ప్రవించెను; జాతెను.

అలంకారము—ఉత్పేక్ష.

చ. ఇతని కితండె సాటి యగు సీతని కీతండె సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరిఁ బోలఁగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తుతులు సెలంగె నా రణము చూచి రణాశనమాని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచియ వీచి నటించె నయ్యెడక్. 29

(వ్యా) ఒండ్లు—అన్యలు; ఒడ్లనియు రూపాంతరము; రణాశనమాని—నారద
మునీంద్రుడు; కుంచియ—నెమలియాఁకలకట్టను; వీచి—ఎగురవైచి.

అలంకారము — అనన్వయము.

సీ. కినిసి బిడౌజుఁ డాగ్నేయాస్త్ర మడరింప
నది శార్జితేజంబునందు డిందెఁ
గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన
నది యదూర్వహునూర్పునందు డిందె
నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప
నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె
నడరి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయికిల్ప
నది మురాంతకునాభియందు డిందెఁ

ఆ. బాకదమనము క్తపాశుపతాస్త్రంబు

హరినిజార్థతనువునందు డిందె

నేమి నేయవచ్చు సీశ్వరుం డఖిలాత్ముఁ

డతని గెల్వఁ దనకు నలవి యగునె.

30

(వ్యా) బిడౌజుఁడు—ఇంద్రుడు; 'బిడౌజాః పాకశాసనః' అని యమరుఁడు;
అడరింపక్—ప్రయోగింపఁగా; డిందెక్—అణఁగెను; ఐక్యమయ్యెను; వృద్ధశ్రవుండు —

‘ఇంద్రుడు, ‘వృద్ధశ్రేవా శ్మనాసీరః పురుహూతః పురందరః’ అని యమరుడు; పాక దమన-ఇంద్రుడు.

కృష్ణుడు సర్వదేవాత్మకుఁ డగుటచే నింద్రుడు స్రయోగించిన యాన్నేయా స్త్రము కృష్ణుని జేజుంబునంగును, వాయవాస్త్ర మతనిశ్వాసవాయువునందును, సారా స్త్ర మతనిదక్షిణనయనమందును, బ్రహ్మాస్త్ర మతనినాభికమలమునందును, పాశుపతా స్త్ర మతనియర్ధశరీరమునందును నైక్య మయ్యె నని భావము. ఆయావస్తువు లాయా చోటులఁ జేరె నని తాత్పర్యము.

(వి) హరిహరుల కభేద మనియు హరిహరశిబ్దవాచ్యుఁ డగుజేవుఁ డొకఁడే యనియుఁ బురాణములు నుడువుచున్నవి.

‘పరమాత్మా వ్యవస్థితః-సబ్రహ్మసశివస్సహరిస్సేంద్రసాస్పృక్షరః పరమస్స్వరాట్’
—అని నారాయణీయము.

‘భవానహం చ విశ్వాత్మ స్నేక మేవహి కారణమ్
జగతోఽస్య జగత్స్థితే భేదేనావాం వ్యవస్థితౌ
త్వయా యదభయం చ త్తిం తద్దత్తమఖిలం మయా
మత్తో నిభిన్న మాత్మానం ద్రష్టుం నార్హ సి కంకర
యోహం సత్త్వం జగచ్ఛేదం సదేవాసురమానుషమ్
అవిద్యా మోహితాత్మానః పురుషాభిన్నదర్శినః.’

—అని విష్ణుపురాణము.

ఇది విష్ణువు శివునితోఁ జెప్పిన వాక్యము.

‘విష్ణోరస్యంతు పశ్యంతి యే మాం బ్రహ్మణామేవ చ
కుతర్క-మతయో మూఢాః పచ్యంతే నరకేష్వధః’

—అని భవిష్యత్పురాణము.

‘అహంత్యం సర్వగోదేన త్వమే వాహం జనార్దన
ఆవయోరం తరంనాస్తి శక్తై ర్భై ర్జగత్పతే
నామాని తవ గోవింద యానిలోకే మహంతి చ
తాన్నేన మమనామాని నాత్రకార్యావిచారణా
త్విదుపాసా జగన్నాథ నైవాస్తు మమ గోపతే
యశ్చిత్వాం ద్విషత్తే గోపసమాం ద్వేష్టి న సంశయః.’

—అని హరివంశము. అ. 276.

(ఇది శివుడు కృష్ణునితోఁ జెప్పిన వాక్యము)

ఏకో మూర్తి స్త్రయో దేవా రుద్రవిష్ణుపితృమహాః
రుద్రస్య పరమో విష్ణుః విష్ణోశ్చ పరమ శివః
ఏకఏవ ద్విధాభూత్ లోకేచరతి నిత్యశః
నవినా శంకరం విష్ణు ర్నవినా కేశవం శివః
తస్మాదేకత్వ మాయాతౌ రుద్రోఽపిద్రౌతు తౌపురా”

—అని హరివంశము. ఆ. 184.

చ. తఱి గొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రుశింజిని
గొఱనెలతూపునం దునిమి క్రూరతరం బగుభల్ల మొక్కట
న్నటికినఁ గూలె దద్దనఘనాఘనకల్పిత మైనఁ బెక్కియం
బొఱలుచు నోరు గాలి మొద లూడఁగఁ గూలెడుమానికై వడిక.

(వ్యా) తఱిగొని—సమయము చూచి; శింజినిక—వింటినారిని; కొఱనెలతూ
పునక—అర్ధచంద్రబాణముచేత; ఒక్కటక—ఒకదానిచేత; బొఱలుచుక—శబ్దించుచు;
ఒరుగాలిక—ఝంఝావాతముచేత; మొదలూడఁగక—వేళ్లుడునట్లు.

అలంకారము — ఉపమ.

శా. భుగ్నభ్రూకుటిదుర్ముఖుం డగుచు నాస్ఫటించుచు స్లోనిరో
హగ్నిజ్వాలలు బాహ్యనిర్గతము లైన ట్లుత్కటారుణ్యని
ర్మగ్నం బై కనుపట్టులోచనసహస్రం బొప్ప హార్వీలతా
భగ్నం బైనశరాసము నివ్వడిచి జంభద్వేషి యత్కుగ్రతక. 32.

(వ్యా) జంభద్వేషి—ఇంద్రుడు; భుగ్నభ్రూకుటిదుర్ముఖుం డగుచుక—మండి
వడిన కనుబొమలచేత వికృతమైనమోము కలవాడగుచు; ఆస్ఫటించుచుక—అప్పళిం
చుచు; బాహ్యనిర్గతము లైనట్లు—వెలుపటికి వెలువడివచ్చినవిధమున; ఉత్కటా.....
నిర్మగ్నంబై—ఉత్కట—అధికమగు; అరుణ్య—రక్తవర్ణమునందు; నిర్మగ్నంబై—తడిసి
నదై; హార్వీలతాభగ్నంబైన—అల్లెత్రాడు తెగిన; శరాసముక—వింటిని.

ఈపద్యమున రౌద్రరసము వర్ణింపఁబడినది; వృత్తి యారభటి.

చ. కులవసుధాధరావలికిఁ గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుండువుం గొని సుపర్వకులౌగ్రణి వేయుఁగన్నులం

దలకొని కౌస్తుభస్తబితం బగుశౌరియురంబు సూచిన
స్థలజదభోదరోదకముచాడ్చున నల్లలనాడె లోకముల్.

33

(వ్యా) కుంటితనంబు—తక్కువపాటు, హైన్యము; కైరువుకై—ఆయుధమును
(వజ్రాయుధముననుట); తలకొని—పూని; కౌస్తుభస్తబితంబగు—కౌస్తుభముణిచే నలంకృత
మగు; జలజదభోదరోదకముచాడ్చున—తామరాక్షపై నీటివలె; అల్లలనాడె—గడగడ
వనంకెను.

ఉ. వీరుండ వాడు దీనిబలువేటున కోరిచి నిల్చితేని యం

భోరుహనాభ యంచు సురపుంగవుఁ డవ్వడు లోకభీకరా

కారత నిల్చి భీతిపరికంపితు లై సుర లూహ లేది హ

హారవము ల్లుటించఁ గులిశాయుధరాజముఁ బూచి వైచినక.

(వ్యా) ఊహ లేది—తలంపులు నశించి, (మనంబుల సేమియుఁ దోపక యని
భావము); పూచి—ధరించి; పూనుధాతువు ప్రేరణార్థకరూపము; పూనిచి, పూంచి,
పూన్చి యని రూపాంతరములు.

(మహాప్రగ్ధర.)

శతధారాజాయమానజ్వలనముఖిశిఖాచ్ఛాదితాభ్రస్థలం బై

వితతాభీలధ్వనిశ్రీవిలసనబధిరోద్విగ్నదిగ్వారణం బై

కృతలోకాలోకముఖ్యాఖిలగిరిచలనక్షీప్తభూమండలం బై

పతయాభుద్వాదశాస్త్రప్రకరఖరకరావమ్య మై యేగుదేరక.

(వ్యా) శతధారా.....స్థలంబై—శతధారా—నూటంచులనుండి; జాయ
మాన—పుట్టుచున్న; జ్వలనముఖి—అగ్నిముఖములయొక్క; శిఖా—జ్వాలలచేత; ఆచ్ఛా
దిత—కప్పబడిన; అభ్రస్థలంబై—ఆకాశప్రదేశముఁ గలదియై; అనగా వజ్రాయుధము
నూటంచులనుండి యగ్నిజ్వాలలు వొడమి యాకాశప్రదేశంబు నిండె నని భావము;

వితత...వారణంబై—వితత—విస్తారమైన (అధికమైన); అభీల—భయంకరమైన;
ధ్వనిశ్రీ—శబ్దసంపత్తియొక్క; విలసన—వ్యాప్తిచేత; బధిర—చెవుడైన; ఉద్విగ్న—కలఁత
నొందిన; దిగ్వారణంబై—దిగ్గజములు గలదియై; అనగా నీవజ్రాయుధము వచ్చునపుడు
పుట్టిన భయంకరములగు శబ్దములచేత దిగ్గజములచెవు లవిసి భయపడె నని భావము;

కృత.....నుండలంపై —కృత-చేయఁబడిన; అ-కాలోకముఖ్య —చక్రవాళ
పర్వతము మొదలగు; అభిల-సను సమైన; గిరి-కొండలయొక్క; చలన-కదలుటలచేత;
క్షీప్త-ఎగిరిపోయఁబడిన; భూమండలంపై —అనినితలము గలదియై; అనఁగా నీవజ్రాయు
ధము వచ్చువేగముచేతఁ జక్రవాళము మొదలగు పర్వతములు కదలుటచే నేలలు పై
నుబ్బె నని భావము;

పతయాళు.....పమ్యమై—పతయాళు — పడేడుస్వభావము గల; అనఁగాఁ
బడుచున్న; ద్వాదశాత్మప్రకర — సూర్యులసూర్యములయొక్క; ద్వాదశాత్మ —
సూర్యుడు, ‘సూరసూర్యార్చనాదిశ్చ ద్వాదశాత్మదివాకరాః’ అని యుమరుఁడు;
‘ప్రకర’ అని చెప్పుటచేఁ బన్నిద్రఱుసూర్యులని భావము; ఖర-తీర్థములైన; కర-కిర
ణములు; ఔపమ్యమై—ఉపమానముగాఁ గలది యై; అనఁగా నీవజ్రాయుధము ద్వాద
శాత్మియై సంచండుకిరణములవలె నతితీర్థమై యున్న నని భావము; ఏనుదేరక—రాఁగా.
ఇది మహాప్రగ్ధరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును స. త. తి. న స. ర. ర. గ. గణము
లను దొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు యతిస్థానములును గలది.

ఈపద్యమునందును నారభటివృత్తిని రాద్రసము విర్ణింపఁబడినది.

కృష్ణుని జయము

మ. కని నెమ్మొమునఁ బిన్ననవ్వు దొలఁకం గంసారి నిశ్శంకఁ దా
ర్జ్యుని నడ్డంబుగ ద్రిప్పి వేగ రవితేజోదుస్సహస్సూర్తిమైఁ
దను డాయ నృతకోటిఁ గేలి శతపత్రిక్రీడఁ బట్టెం గటా
క్షునిరీతౌగతి నందకత్సరుకిణాంకం బైనహస్తంబునన్. 36

(వ్యా) తొలకక—ప్రకాశింపఁగా; రవి...స్సూర్తిమై—రవితేజస్ —
సూర్యప్రకాశమువలె; దుస్సహస్సూర్తిమై—సహింపఁగూడని ప్రకాశముతో;
తను డాయన్—తనచేతకు రాఁగా; ‘శతకోటిక’—‘శతకోటి స్వర్ణశృంగంబో’ దంభోళిరశ
నిర్వయోః’ అని యుమరుఁడు; వజ్రాయుధమును, (నూఱుచులు గలదని వ్యుత్పత్తిర్థము);
కటాక్షునిరీతౌగతి—కేగఁగఁటియావుతో; నంద.....కంటైన—నందక—నందకమును
తనక త్తియొక్క; త్సరు—పిడిచేత; పిడిని బట్టుటచేత నని భావము; ‘త్సరుః ఖడ్గాదిముస్తా
స్యాత్’ అని యుమరుఁడు; కిణాంకంపై న—కాయలుకాచి గుఱుతులుగానేర్పడిన; హస్తం
బునన్—చేతితో; కేళిశతపత్రిక్రీడక—విలాసార్థముగ తామరనువలె; సప్తై—గ్రహించెను.

సీ. తలలు వీడంగ విధ్యాధరు ల్బ్రుచిరి
 గగ్గులకాడైరి ఖచరవరులు
 చట్టుపైపోకలై చనిరి గంధర్వులు
 గరుడులు పంచబంగాళ మైరి
 కన్నది గతి గాఁగఁ గిన్నరు లరిగిరి
 పన్నగేంద్రులు పటాపంచలైరి
 పోయినపోకలై పోయిరి సిద్ధులు
 దిక్కామొకములైరి దిగధిపతులు

తే. హరిహయత్రాణ నాయత్తు లగుచు వచ్చి
 మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరులైరి
 పూని తనమోద వచ్చుదంభోళి నిట్లు
 పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును.

37

(వ్యా) తలలు—ఇచ్చట వెండ్రుకలనిభావము; వీడంగ—విరియఁగా; గగ్గుల
 కాడైరి—గగ్గులకాడునంటి వారైరి; అనఁగా నిస్సార్దలై నలుదెసలఁ బటచిరని భావము;
 గగ్గులకాడు—ధాన్యమురాల్చినకంఠులసమాహము; (గగ్గి—కంకి, కాడు—సమాహము); చట్టు
 పైపోకలై—బండవీడ వేసినవక్కలవలె నలువలంకులఁ బరువిడిరని భావము; పంచ
 బంగాళమైరి—మాయమైరి; కన్నది గతిగాఁగ—పట్టినదేత్రోవగా; పటాపంచలైరి—చెదరి
 పరుగిడిరి; పోయినపోకలై—ఇచ్చకువచ్చినట్లు; దిక్కామొకములైరి—దిగంతములకుఁ
 బాటిరి; హరిహయ...యత్తులగుచు—హరిహయ—ఇంద్రుని; త్రాణ—కాపాడుటయందు;
 ఆయత్తులగుచు—సిద్ధపడినవారై; (అనఁగాఁ బ్రయత్నించినవారనుట); సంప్రార్థనా
 వచోముఖరులైరి—వేడికోలుమాటలను బలికిరి; దంభోళి—వజ్రాయుధమును.

ఉ. ముందల వట్టినట్లు తనముఖ్యతరాత్రుము గొన్నదేవకీ
 నందనుఁ జూచి సాధ్వసము నానయుఁ గ్రమ్మఁ గరింద్రు డిగ్గి సం
 క్రందనుఁ డోముకుంద మురఘస్మర యే నపరాధి నంచు వే
 ముందట వచ్చి సాఁగఁబడి మ్రొక్కిన శౌరి కృపార్ద్రచిత్తుఁ డై. 38

(వ్యా) ముందల—ననునెత్తిన; సాధ్వసము—భయమును; నానయు—సిగ్గును;
 సంక్రందనుడు—ఇంద్రుడు; మురఘస్మర—మూరారి;—అర్చించు సంగయు నబ్బని
 చోఁ గాళ్లును బట్టుట యందటికిని సహజముకదా.

ఉ. లెమ్ము సురేంద్ర నీవలన లే దొకతప్పను నీమఱుద లీ
కొమ్మ వదాన్యభూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితఁ గాని కొమ్ము నీ
సొమ్మని వజ్ర మిచ్చి మధుసూదనుఁ డా తరు పీఁ దలంచినం
గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి వాసవుఁడు కందళితస్రమదాంతరంగుఁ డై. 39

(వ్యా) వదాన్యభూరుహము—ఈవులమాను - (వదాన్యము—కోరిక); కల్ప
వృక్షము.

ఉ. సొమ్మన నెద్ది యే ననఁగ సొమ్మున కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీ
సొమ్మఖిలప్రపంచమును శూరకులంబు నలంకరించు నీ
వమ్మహి నుండునంతకు ననన్యదురాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు నన్న వికసన్ముఖుఁ డై హరి వీడుకొల్పుచున్. 40

(వ్యా) నీ వమ్మహి నుండునంతకు—నీ వాభూలోకమున నుండునందాఁక;
'ఉండునంతవఱకు' కనునర్థంబుఁ బ్రాచీనకవులు 'వఱకు'ను, ప్రత్యయమునుపయోగింపక
'నుండునంతకు' ననియే ప్రయోగించుచువచ్చిరి; కవిప్రయమువారిగ్రంథములందును
నితరప్రాచీనప్రామాణికగ్రంథములను 'వఱ' కను శబ్ద మియర్థమున మృగ్యము; అనన్య
దురాపము—ఇతరులకుఁ జూపన నలవికానిది.

శా. గంధర్వోరగసిద్ధసాధ్యవరులం గారుణ్యదృష్టిక్రియా
సంధానంబున వీడుకొల్పి సురభూజంబు న్సతి న్వాహన
స్కంధాగ్రంబున నుంచి విక్రమకళాసంలబ్ధతత్ప్రేయసీ
సంధాసిద్ధిఁ గృతార్థుఁ డై మఱలె నిచ్చ న్వేడ్క లుప్పొంగఁగన్. 41

(వ్యా) కారుణ్యదృష్టిక్రియాసంధానంబున—కారుణ్య - దయతోడి; దృష్టి
క్రియా—చూచుకార్యముయొక్క; సంధానంబున—కూడికతో; అనఁగాఁ గరుణయొల
యుచూడ్కులం జూచుచు; వీడుకొల్పి—పంపి; స్కంధాగ్రంబున—మూఁపుమీఁద;
విక్రమ.....సిద్ధి—విక్రమకళా—శౌర్యచాతుర్యముచేత; సంలబ్ధ—పొందఁబడిన;
తత్ప్రేయసీ—తనభార్యయగు నానన్యభామయొక్క; సంధా—ప్రతిజ్ఞయొక్క; సిద్ధి—
నెఱవేఱుటచేత.

ఉ. వాసవుతోడి కయ్యమునవార్తలు సెప్పుచు మోముఁదమ్మి ను
ల్లాసము మందహాసముఁ దొలంకఁగ వేలుపుమానిపూవులం

జేసినసొమ్ము లంగములఁ జేర్చి వధూమణి నాదరించుచున్
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరింద్రము దాఁటెఁ జయ్యనన్. 42

(వ్యా) కయ్యమునవార్తలు—యుద్ధమునందలివార్తలు; సప్తమితత్పురుషము నందుఁ గొన్నియెడల నవర్ణకం బగు; ఉదాహరణము.

క. అలయునెడ డెయ్యనెడ నాఁ, కలియుచ్చవయునైన యెడలఁ గడుకొనిధరణీ
తలనాథ పురుషునకు ని, మ్ముల భార్యయ పాచుఁ జిత్తమునదుఃఖంబుల్.

—భారతము, ఆరణ్యపర్వము.

కృష్ణుఁడు నిజరంగరంబుఁ జేరుట

చ. కనకగిరింద్రముం గడచి గ్రక్కున రైవతక్కాద్రిపాంత ని
ల్చినయదువృష్టిభోజనృపసింహులు సేనలతోడఁ ద న్నెదు
ర్కొన నగరంబుఁ జొచ్చె మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీ
జనములు సేనముత్తైములు నల్లఁగ నుల్లసితాంతరంగుఁ డై. 43

(వ్యా) సేనముత్తైములు—శోభనాక్షత లగు ముత్త్యములను.

తే. పురబహిర్ద్వారములు దాటి భుజగళాయి
రాజమార్గంబు దఱియ హేరాళ మగుచు
బుగులుకొనియెను నామోదపూర్వకములు
పారిజాతమహేజాతపరిమళములు. 44

(వ్యా) హేరాళమగుచున్—విస్తారమై; బుగులుకొనియెన్—క్రమ్ముకొనెను;
ఆమోదపూర్వకములు — సంతోషమును మున్నగాఁ గలవి; జనులకు సంతోషము
గలిగించునవి యని భావము.

ఆమోదపూర్వకము లనుటకంటె ‘బుగులుకొనియె ననాఘ్రూతపూర్వము లగు’నని
యుండిన నింతకుమున్ను వాసనచూడఁబడనినైన యని సరసార్థము నిచ్చును.

అయినను నిటా లేపుస్తకమునందును గానంబడదు.

ఉ. ఆమహిజాతముం గనినయంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజఘోటికామహితశాలలతో మణిసాధపం క్తితో

గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో మణిభూషణాలితోఁ

దామరతంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపచ గేహవాటికల్.

45

(వ్యా) కనినయంతటిలోక—కన్నంతమాత్రముననే, అనగా చూచునప్పుడే; కింపచ గేహవాటికల్—దరిద్రులయొక్క యిండ్లవరుసలు; సామజ—ఏనుగులు; ఘోరిటికా—గుట్టములు; పీనిచేత; మహిత—కొనియాడఁబడిన; కాలక—స్థానములతో; తామరతంపరై—తామరతీఁగవలె విస్తారముగా నల్లకొని, (సంపూర్ణమై యని భావము); తనరెక—ఒప్పెను.

మ. బెరసె నేనె నగిచ్చినట్లు వళు బుబ్బె న్దుర్బలాంగంబు లం

కురము ల్సాపె రదంబు లంఘులవడంకు వ్రీత వాలారు లై

కరజంబు ల్సిగిరించె గేశవితతు ల్గప్పరై వృద్ధాలికి

మరలం బ్రాయము వచ్చెఁ దత్తరుచలన్మందానిలానంగతి.

46

(వ్యా) తత్తరు...సంగతి—తత్తరు—అకల్పనృక్షముయొక్క; చలత్—కదలుచున్న; మందానిల—మందహాసముయొక్క; ఆసంగతి—అంతటను గూడుటచేత; వృద్ధాలికి—ముదుసళ్లల సమూహంబులకు; మేనక—శరీరమునందు; నిగిచ్చినట్లు—నిక్కసాడిచినట్లు; వళులు—ముడుతలు; బెరసె—కూడెను; రదంబులు—దంతములు; అంకురము ల్సాపె—మరల మొలచెను; వ్రీత—నగలెను; వాలారులై—నిడుదలై; కరజంబుల్—గోళ్లు; కప్పరై—నల్ల నయ్యెను; (ఇట్లు), మరలక, ప్రాయమువచ్చెను.

క. విన నేర్చిరి బధిరులు గనుఁ

గొన నేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱక

జన నేర్చిరి వికలాంగకు

లనిమిషతరుకుసుమసారభావేశమునక.

47

(వ్యా) బధిరులు—చెవిటివారు; వికలాంగకులు—కురూపులు; లఘుత్వము మీఱక—లాఘవముతో; సారభావేశమునక—వాసనయొక్క చేరికచేత.

క. విస్మయముగ సేగతి ముర

ఘనమరుఁడు నికేతనప్రభూణమున భుజం

గన్మయహరవాహము డిగి

సస్మితముఖుఁ డగుచు నరిగె సమ్మోదమునక.

48

(వ్యా) నికేతనప్రభూణమునక - ఇంటిముంగలియందు; 'ప్రభూణ ప్రభు
జాళిందా బహిర్ద్యౌరప్రకోష్ఠకే' అని యమరుడు; భుజంగస్మయహరవాహము - భుజంగ
స్మయ - పాములయొక్క గర్వమును; హర - హరించిన గరుడుడను; వాహము - వాహ
నమును.

నీ. వరభక్తి దేవకీ వసుదేవులకు మొక్కి

బలభద్రునకు నట్ల ప్రణతి చేసి
గురు పురోహిత బంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గౌగిలించి
సుత సోదరామాత్యతతి నతు ల్గయికొని
యాప్తవర్గంబుల నాదరించి
గౌరవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు వీడుకొలిపి

తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తడీయమంది
రమున కేగి సుఖాలాపరచన మెఱయఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్చింప నద్దేవి హర్ష మంది.

49

(వ్యా) మన్నించుచు - ఆదరించుచు; ప్రతిన వచ్చెఁగదా - ప్రతిజ్ఞ నెఱవేటి
నది కదా.

పారిజాతము నారామములోఁ బ్రతిష్ఠించుట

తే. ప్రాణవిభుఁ బెక్కుమాటులు ప్రస్తుతించి
మందిరారామవాటి కామధ్యసీమ
దివిజభూమిరుహంబుఁ బ్రతిష్ఠ నేసి
యర్హపూజన మొనరించె ననుదినంబు.

50

సుగమము.

చ. సతు లంట ప్రాణనాథు లంట సారెకు నైక్యము లైన మోహసం
గతు లంట యేమి సెప్ప బలఘనమరుఁ బోర జయించి కల్పక

క్షితిరుహము ని జేశ్వరికిఁ గృష్ణుఁడు దా నిటఁ దెచ్చె నంచు నం
స్తతు లొనరించి రొండొరులతో నవతు ల్పదియాలువేపురుకా. 51

సుగమము.

సీ. విరివిగా నొకవేళఁ బెరిగి వీటికి నెల్ల
నిజశీలచ్చాయ నిగుడఁ జేయుఁ
బిన్నగా నొకవేళఁ బెనువ్రేలియంత మై
చూడ్కుల కెంతయు వేడ్కు నేయు
వితగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల సోడు ముట్టు
వేర్వేఱ నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరిపక్వఫలములఁ బరిణమించు

తే. నభిలషించినరూపంబు నభినయించు
నుల్లమునఁ గోరుకొరిక లెల్ల నొసఁగు
సత్యభామాగృహారామ నిత్యమైన
పారిజాతంబు విన్నయాపాది యగుచు.

52

(వ్యా) సోడుముట్టుక—బ్రహ్మరంద్రమును దాఁకును.

నా ర దా గ మ న ము

వ. ఇవ్విధంబున నభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతలును నిఖిలలోకైకసం
స్తాయమానమహామహిమోదాత్తులు నై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్టు లగు
నా సత్యాకృష్ణులను జూచువేడుకం గ్రమ్మి నొక్కనాఁడు నిజ
తనుప్రభాప్రభావాపహసితశారదసీరదం డగు నారదుం డరుగుదెంచి
యాదంపతులు నేయు సత్కారంబులం బరితుష్టి నొంది సుఖోపవి
ష్టం డై యిష్టాలాపనమయంబున నుల్లసితముఖారవిందుం డగుచు
నయ్యిందువదనం గనుంగొని.

53

(వ్యా) ఉదాత్తులు—గొప్పవారు; నిజ.....దుండగు—నిజతనుప్రభా—తన
దేహకాంతియొక్క; ప్రభావ—మహిమచేత; అపహసిత—గేలి నేయఁబడిన (తిరస్కరిం

పఁబడిన యనుట); శారదనీరదుండగు-శరత్కాలమేఘము గలవాఁడగు; అనఁగా శరత్కాలమేఘమునలె ధవళశరీరం డనుట.

తే. హేమనిభగ్నాత్రి నీభాగ్య మేమి చెప్ప

జిష్ణుభూజంబు నీ పెట్టుచెట్టుఁ జేసి

సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ

బాలుచు పొలోమి గెలిచితి వలఘుమహిమ.

54

(వ్యా) హేమనిభగ్నాత్రి-బంగారుతో సమానమైనదేహకాంతి కలదానా; జిష్ణు-ఇంద్రుని; నీపెట్టుచెట్టుక-నీవు నాఁటిన వృక్షముగా; పొలోమి-శచీదేవిని.

పు ణ్య క వ్ర త ము

చ. అతులితతావకీనమహిమాతీశయోచిత మైన పుణ్యక

వ్రతమొనరింపఁగావలయు వారిజలోచన నీవు నయ్యరుం

ధతియును గౌరియు న్నచియుఁ దత్పరబుద్ధి నొనర్చువేళఁ జూ

చితి మును తద్విధం బెఱుంగఁ జెప్పెన నే నిపు డానుపూర్విగ్. 55

(వ్యా) అతులిత.....యోచితమైన; అతులిత-నిరుపమానమైన; తావకీన-నీయొక్క; మహిమాతీశయ-వైభవాధిక్యమునకు; ఉచితమైన-తగిన; పుణ్యకవ్రతము-పుణ్యకమను పేరుగల వ్రతము; వ్రతము-తాఁజేయఁదగిన కార్యమునందు నియత సంకల్పము; నీ వొనరింపఁగావలయునని యన్వయము; తత్పరబుద్ధి-శ్రద్ధతో; ఆనుపూర్విగ్-క్రమముగా; పతివ్రతలగు నుత్తమసతులకుఁ బుణ్యఫలము గలుగుటచే నిది పుణ్యకవ్రత మనంబడును.

‘కర్మణా మనసా వాచా పతిం నాతిచరంతి యాః

తాసాం పుణ్యఫలం సౌమ్యే పుణ్యకైః సముదాహృతమ్’

అని హరివంశము. ఆధ్యాయము 137.

చ. తెలతెలవాట మాననియతి న్నదికిం జని తీర్థ మాడి ని

ర్మలవననంబు గట్టి నవరత్నవిభూషణము ల్ధరించి మ్రొ

గలప మలంది క్రొమ్ముడిని గమ్మవిరు ల్గవరించి యత్తమా

మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి నేసి తదీయసమ్మతిక.

56

(వ్యా) తెలతెలవాఱక—తూర్పు తెల్లవాఱుచుండగా; అనఁగాఁ బ్రాతః కాలమున; మాననియతిక—మాననియమమతోడ; తీర్థమాడి—స్నానమాడి; కలపము—చందనాది సుగంధద్రవ్యములు; సవరించి—ధరించి; తదీయసమ్మతిక—భర్తయనుమతితో.

స్త్రీలు భర్తయనుజ్ఞ పొందియే వ్రతాదుల నాచరింపవలయుఁ గాని భర్తల యనుమతి లేకున్నను భర్తల కిష్టము కాకున్నను నేవ్రతమును నాచరింపదగదు. ఉత్తమసతులకు భర్తృశుశ్రూషయే యుత్తమోత్తమవ్రత మనియు సకలకామిత శుభప్రదంబనియు స్మృతులుం బురాణములును నుడువుచున్నవి.

‘యా నారీ ఖల్యనాజ్ఞాతా భర్త్యా పిత్రా నులేనవా
నిష్ఠులం తు భవే తస్యా యత్కరోతివ్రతాదికం’

—అని మార్కండేయపురాణము.

‘నాస్తి స్త్రీణాం పృథగ్యజ్ఞో న వ్రతం నాపుష్పోషణం
భర్తృశుశ్రూషయై వేతా లోకానిష్టా న్యౌజంతిహి’

—అని స్కాందపురాణము.

(ప్రాతస్నానఫలమును గూర్చి—

‘ప్రాతస్నానం ప్రశంసింతి దృష్టాదృష్టకరం హి తత్
స్వరవర్ణప్రదం పుంసాం రోగాఘస్వేదనాశనం
కండూతృష్ణాపహం ధన్యం పుణ్య మాయుష్కరం నృణాం
శ్రీకాంతిదం పుష్టికరం మేధాప్రజ్ఞాకరం పరం’

—అని యాశ్వలాయనస్మృతియందును

‘ఉత్సాహమేధాసాభ్యాగృహం సంపత్ప్రవర్తకం
మనఃప్రసన్నతాహేతుః ప్రాతస్నానం ప్రశస్యతే
ప్రాతస్నానం హరే త్పాప మలక్ష్మీం గ్లాని మేవ చ
అశుచిత్వం చ దుస్స్వప్నం తుష్టిం పుష్టిం ప్రయచ్ఛతి’

—అని కాశీఖండమునందును

జెప్పఁబడి యున్నవి.

‘అజ్ఞానా ద్యదివా మోహో ద్రాత్రో దుశ్చరితం కృతమ్
ప్రాతస్నానేన తత్సర్వం శోధయంతి ద్విజాతయః’

—అని దక్షస్మృతి.

చ. కువలయనేత్ర తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున
స్వవతులయిండ్ల కెల్ల దొలునాడు క్రమంబున నేగి త ద్వితో
త్సవమున కామతించి యతినంభ్రమలీలల దోడితేఁ దగున్. 57

(వ్యా) తొంటి—మునుపుండిన; ఆమతించి—పిలిచి.

చ. దినదిన మట్లు తత్సరమతిం బది వేవురు పేరటొండ క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు నిచ్చిత్రనూ
తనపటరత్న భూషణవి తానము లిచ్చుచు వేష్క జైత్రశు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వతం బొనరించినయంతమోదటన్. 58

(వ్యా) దినదినము—ప్రతిదినము; పేరటొండకు—ముత్తైదువలకు; ఐదువ—

ఐదువన్నెల గలది (వన్నెయనగా నిచ్చట సుమంగలియొక్క యలంకారము; మంగళ
నూత్రము, పసపు, కుంకుమ, గాజులు, చెవ్వాకు, ఇవి యైదువన్నెలు); ఘనసార—
పచ్చకప్పురము; పట—వస్త్రములు.

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్ముఖాకారు శా
త్రురహస్యజ్ఞ విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రు నిద్రితాత్ము భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరశాక్షి నియమింపఁగాఁ దగు వ్రతోద్వాసక్రియావేశకున్. 59

(వ్యా) పరమాచారధురీణున్ — శ్రేష్ఠమైన యాచారసంపత్తి గలవానిని;
ఆచార మనగా శిష్టలకు సమ్మతమైన శౌచదయా దాక్షిణ్యవినయాది సుగుణములతోఁ
గూడిన వర్తనము; అనఁగా శిష్టజనులయొక్క సత్ప్రవర్తనము;

‘ఆచారలక్షణోధర్మ స్సంతశ్చాచారలక్షణాః

సాధూనాంచ యథావృత్త మే తదాచారలక్షణమ్’

‘ఆచారః పరమోధర్మః’ — అని మహాభారతము-ఆనుశాసనికపర్వము.

బ్రాహ్మణుఁడు సాంగములు గా నాలుగువేదముల నధ్యయనముచేసినను నాచార
హీనుఁడగు నేని యావేదములు వానిం బవిత్రుని జేయఁజాలవు. వానిమరణసమయమందు
తొక్కలువచ్చినపక్షులు గూఁటిని విడిచిపోవునట్లు వానిని వేదములు విడిచిపోవును.

‘అచారహీనం నపునంతివేదాః యద్యప్యధీతా స్సహవచ్ఛి రంగైః
ఛందాన్యేనం మృత్యుకాలే త్యజంతి నీడం శకుంతా ఇవ జాతపక్షాః’

—అని వసిష్ఠుడు చెప్పెను.

అధ్యయనసంపన్నుఁ—అర్థజ్ఞానయుతముగ వేదములఁ జదివినవానిని; అర్థజ్ఞాన
మావశ్యకమని

‘సాక్షారయంభారహరః కిలాధూత్—అధీత్యవేదం నవిజానాతి యోగం—యోగజ్ఞ
ఇత్యకలంభద్ర మన్నతే’

—అని యాస్కునిరుక్తమునం దుక్తము.

శుభాకారుఁ—అవయవేంద్రియవైకల్యములు లేని సురూపవంతుని; అంగాది
వికలత్వముగలవాఁ డాచార్యకృత్యములను లేస్సగా సలుపలేడని భావము;

శాస్త్రరహస్యజ్ఞఁ—ఆగమములను గర్మప్రయోగములను సమగ్రముగాఁ
చెలిసినవానిని; శాస్త్ర మనఁగాఁ బరినిష్ఠితజ్ఞానోత్పాదక మగు వాక్యజాలము ; వేదా
దులు ; (హితశాసనము చేయునది యని యర్థము);

‘ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేనవా
పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్చాస్త్ర మభిధీయతే’

—అని శాస్త్రలక్షణము—వాచస్పతి మిశ్రునిభామతయందు.

శాస్త్రముఁ చెలిసి కార్యముల నాచరించినచో నభిమతార్థసిద్ధి యగుననియు
లేకున్నఁ గలుగదనియు భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునుని ముపదేశించెను.

‘య శ్శాస్త్రవిధి మత్స్సృజ్య వర్తతే కామకారతః
న ససిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాంగతిం
తస్మా చ్చాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మకర్తు మిహోర్హసి’

—అని భగవద్గీత—అధ్యాయము 16.

విశిష్టవంశజుఁ—ఉత్తమకులమందుఁ బుట్టినవానిని; వెంటనే ‘భూసురవరుఁ’
అని చెప్పియుండుటచే నిక్కడ ‘విశిష్టవంశజుఁ’ అనఁగాఁ బారంపర్యముగా వచ్చు
సత్తమకులమందు జనితుఁ డని భావము;

ప్రశాంతస్వాంతుఁ—కామక్రోధలోభాదిదోషదూషితముగానిమనస్సు గలవాఁ
డును; ఇంద్రియనిగ్రహము గల సత్త్వగుణవిశిష్ట ననుట;

‘విప్రచాణం వినయో హ్యేషశేషః ప్రాకృత ఉచ్యతే
దమః ప్రకృతిదాంతత్వా దేవం విద్వాన్ చ్ఛమం వ్రజేత్’
—అని గౌడపాదీయమాండుక్యోపనిషత్కారిక.

ఉద్బుద్ధయాపరతంత్రుః—పరమదయాళు ఎగువాడును;
విదితాత్ముః—తేలిసికొనబడిన యాత్మస్వరూపము గలవానిని; అనఁగా బ్రహ్మ
జ్ఞానసంపన్నుని;

‘ఆత్మ’ యనఁగా బ్రహ్మము;
‘తదేతిద్భ్రహ్మోపర మనపర మనంతర మబాహ్య
మయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః’
‘ఇమేలోకా ఇమేదేవా ఇమేవేదా ఇమాని సర్వాణి
భూతానీదగ్ సర్వం య దయ మాత్మా—
—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘స యవీషోఽణిమై తదాత్మ్య మిదంసర్వం
తత్సత్త్వం స ఆత్మాతత్త్వ మసి శ్వేతశేతో,
—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

ఆత్మజ్ఞానమునకు ఫలము:—
‘అశరీరం శరీరే వ్యవస్థే వ్యవస్థితమ్
మహాంతం విభు మాత్మానం మత్వాధీరో నశోచతి’
—అని కశోపనిషత్తు.

‘సయోహవై తత్పరమం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి’
—అని ముండకోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మవి దాప్నోతిపరమ్’
—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మసంస్థాఽమృతత్వ మేతి’
‘తరతి శోక మాత్మవిత్’
—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

‘సవిష విసుకృతో విదుష్కృతో బ్రహ్మవిద్వాన్ బ్రహ్మైవాభిప్రేతి’
—అని కావతీ బ్రాహ్మణోపనిషత్తు.

(అగు);
భూసురవరుః—బ్రాహ్మణోత్తముని;

బ్రాహ్మణులు సర్వదేవతాస్వరూపులనియు మహిమవంతులనియు నిగ్రహాను
గ్రహసమర్థులనియు సకలజనపూజ్యులనియు శాస్త్రములు నుడువుచున్నవి.

ఈప్రకరణమున బ్రాహ్మణమాహాత్మ్యముల గూర్చిన ప్రమాణవచనములు
కొన్ని వివరింపఁబడుచున్నవి.

“యావతీదైవదేవతాస్తాస్సర్వావేదవిద్బ్రాహ్మణేవసంతి తస్మా
ద్బ్రాహ్మణేభ్యో వేదవిద్భ్యో దివేదివే నమస్కుర్యాత్,
నాస్తి లంకీర్తయే దేతా ఏనదేవతాః ప్రీతాతి”

—అని శ్రుతి.

బ్రాహ్మణులు సర్వదేవయులు అని యీశ్రుతి నుడువుచున్నది.

బ్రాహ్మణ్యమునకుఁ దమస్సు-శాస్త్రాన్యాయము — జన్మము—అను నీ మూడును
గౌరణములు.

‘తపశ్శ్రుతంచయోనిశ్చ త్రయం బ్రాహ్మణ్యకారణం
తపశ్శ్రుతాభ్యాం యోహీనో జాతిబ్రాహ్మణీవ సః’

—అని శుద్ధార్థచింతామణియందు.

పీనిలో జన్మము ముఖ్యమని చెప్పఁబడియున్నది:—

‘జన్మనైవమహాభాగో బ్రాహ్మణో నామ జాయతే
నమస్యస్సర్వభూతానా మతిథిః ప్రసృతాగ్రభక్తః’

—అని మహాభారతము-ఆనుశాసనికపర్వమునందు భీష్మనివచనము.

ఈయర్థమునే యంగిరః డిట్లు చెప్పెను:—

‘జన్మశారీరవిద్యాభీ రాచారేణశ్రుతేనచ
ధర్మేణచ యథోక్తేన బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే.’

బ్రాహ్మణవాక్యములు పవిత్రము అని చెప్పఁబడియున్నది:—

‘బ్రాహ్మణాజంగమంతీర్థం తీర్థభూతాహి సాధవః
తేషాంవాక్యోదకేనైవ శుద్ధ్యంతి మలీనాజనాః
బ్రాహ్మణాయానిభాషంతే మన్యంతే తానిదేవతాః
సర్విదేవమయోవిప్రః సతద్వచన మన్యథా’

—అని పరాశరస్మృతి.

‘దైవాధీనం జగత్సర్వం మంత్రాధీనంతు దైవతమ్
సమంత్రో బ్రాహ్మణాధీనో బ్రాహ్మణో మమదేవతా’

—అని కృష్ణవాక్యము.

‘బ్రాహ్మణాహి మహాత్మానో దేవానామపి దేవతాః’

‘బ్రాహ్మణానాం ప్రసాదా చ్చ దేవాస్స్వర్గనివాసిన్ః’

—అని మహాభారతము-ఆనుశాసనికపర్వము.

ఉద్వాస-ఉద్వాపనము (పరిసమాప్తి); ఆచార్యుఁగాఁ-గురువునుగా; నియమింపఁగాఁ దగుఁ-అని యన్వయము.

‘ఆచినోతిహి శాస్త్రార్థ మాచారే స్థాపయత్యసి

స్వయమాచర తేయస్తు త మాచార్యం ప్రచక్షతే’

—అని యాచార్యలక్షణము.

శా.ఆరీతిన్నియమించి యీవలయు మాద్యద్ధంతివాహావళు

లాన్నిరీరత్నచయం బనర్హనవరత్నశ్రేణిగోభూపరీ

వారంబు ల్లినధాన్యసంతతి రసప్రవాతంబుఁ గర్పూర క

స్తూరీసంకుమదాగురుక్రముకరాసు లోఁటిసంఖ్యాకముల్. 60

(వ్యా) మాద్యద్ధంతి-మదపుటేనుఁగులు; వాహ-గుఱ్ఱములు; అనర్హ-వెంటేని; లాన్నిరీరత్నచయం-పరిచారకులు; రసప్రవాతంబు-ఆజ్యాదిరసనిచయమును; సంకుమద-జవాబి; క్రముక-పోక.

శా.ఏతద్వస్తునదక్షిణాకముగ నాత్మేశు న్నురానోకహా

స్వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజుఁ డేయేయర్థము లే్వడినం

జేతగప్రీతిగ నిచ్చి క్రిమ్యుటఁ బతిం జేకొంట యుక్తంబు వి

ఖ్యాతం బై తనరారునీప్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసినన్. 61

(వ్యా) ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగఁ-ఈవస్తువులను దక్షిణతోడను; ఆత్మేశుఁ-ప్రాణనాథుని; నురానోకహాస్వీతుంగాఁ-కల్పవృక్షముతోఁ గూడినవానిఁగా; అనఁగాఁ బారిజాతవృక్షముతోఁ జేర్చియనుట; అనోకహమ-వృక్షము; ‘అనోకహాకుట సాన్నిలః’ యని యమరుఁడు; ధారవోసి-నీటిధారతో దత్తముచేసి; యుక్తంబు-ఉచితము; విఖ్యాతంబై-ప్రసిద్ధిమై; సాకల్యంబుగాఁ జేసినన్-సంపూర్ణముగాఁ జేసినయెడల; పైపద్యమునందలి ‘సుఖము లందుదు ర’ను క్రియతో నన్వయము.

క. ధనకనకవస్తుసమితియుఁ

దనయసమృద్ధియును గల్గి తానుం బతియున్

మనమున నఱగొఱు లెఱుగక

యనితరసులభైకసుఖము లందుదు రనుచున్.

62

(వ్యా) అఱగొఱు—కొడువలు; అనితరసులభైకసుఖములు—ఇతరులకుఁ జేంద నలవిగాని సుఖములను.

క. నారదుఁడు పుణ్యకవ్రత

మారూఢిగ నెఱుగఁ జెప్ప నవహితమతి యై

కోరిక లిగురొత్తఁగఁ ద

త్పారంభ మొనర్చె సత్య ధవునియనుజ్ఞన్.

63

(వ్యా) అవహితమతియై—అవధానముతోఁగూడిన బుద్ధి కలదియై: ఇగురొత్తఁ గన్—చిగుర్పఁగా (అనఁగా సుదయింపఁగా ననుట).

సీ. యదువృష్టికుకురభోజాంధకాదికముగా

నాత్మసీనం బైనయాప్తగణము

సంబంధులైన భీష్మకమహీశాదులు

పదియాఱువేల భూపతులకులము

పొండవకొరవపాంచాలు రాదిగాఁ

బరమహితం బైనబంధుసమితి

నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును

నెయ్యై రై వర్తించుస్మపచయంబు

తే. వారివారలచుట్టము ల్వారిసఖులు

గా జగంబునఁ గల్గిన రాజలోక

మొంత యంతయు సకుటుంబ మేగుదెంచె

బుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకు.

64

(వ్యా) ఆత్మసీనం బైన—తనకు హితమైన; సంబంధులైన—వియ్యపువారైన; నెయ్యై—హితము.

ఈ పద్యమునం దన్ని పుస్తకములలోను 'నాత్మసీనంబైన' యనియే పాఠము కానంబడుచున్నది. అది సరియగురూపము కామిచే 'నాత్మసీనం బైన' యని సవరించితి. కవి యటులే వ్రాసియుండునని తలంతు.

క. నగముల నదులఁ బయోధుల

దిగంతములఁ గానముల దీపుల మఱియుం

దగు నెడలఁ బుణ్యక్షత్రత

జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్.

65

(వ్యా) సంభారంబుల్—(వస్తు)సామగ్రిలు.

సంభారంబులు వచ్చె ననఁగా జహల్లక్షణచే సంభారంబులు తెచ్చినమనుష్యులు వచ్చిరని భావము.

తే. అసురహరునాజ్ఞ రైవతకాద్రిపాంత

విస్మయము గాఁగ నిర్మించె విశ్వకర్మ

యాత్మనిర్మాణచాతురి కవధి గాఁగ

మణిమయోజ్జ్వల మగు దానమంటపంబు.

66

(వ్యా) ఆత్మ...కవధి గాఁగ—తాను సృష్టిచేయు నై పుణ్యమునకు మేర యగునట్లు;

అనఁగా నింతకంటెను నిపుణతరముగా నిర్మింప లేడనియు నిదియే యతనినిర్మాణ-
నై పుణ్యమునకుఁ బరమావధియనియు భావము; అనఁగాఁ దన చాతుర్యము సంతయు
వినియోగించి విశ్వకర్మ యతిశ్రేష్ఠమగు దానమంటపమును నిర్మించె ననుట.

సీ. చూడ్కికి వ్రేఁక మై సురవిమానములచే

గగనమార్గం బెల్లఁ గ్రందుకొనియె

మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచే

దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె

నాహూతు లైనమహామునీశ్వరులచే

బొడవడ దయ్యె భూభవనతలము

సందర్శనాయాతజనభరంబునఁ గ్రింద

భుగ్నస్ఫటుం డయ్యె భుజగభర్త

తే. సమయబహుముఖముఖిరతూర్యములవలనఁ

బద్ధజాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె

సకలలోకమహాశ్చర్యజనక మయిన

పుణ్యకాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను.

67

(వ్యా) వ్రేక మై-బరువై (ఇచ్చట నధికానందదాయకమై యని భావము); క్రందుకొనియెక్-క్రిక్కిరిసెను; అనగా నిండెను; ఆహూతులైన-పిలువబడిన; మహామనీశ్వరులచేక్-‘ముని’ యనగా

‘నిర్విత్త స్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామ క్రోధవిర్జితః

ధ్యానస్థః నిష్క్రియో దాంత స్తుల్యమృతాంధనో మునిః.’

అని నిర్వచనము.

భూభవనతలము-భూలోకప్రదేశము; (అనగా భూలోకమంతయు నిండియుండి రని భావము); పొడవడదయ్యెక్-కనబడకుండెను; సందర్శనాయాతజనభరంబునక్-(వేడుక) చూడవచ్చినజనులభారముచేత; భుగ్నస్ఫటుండు-ఎంగిన పడగ గలవాడు; సమయ .....తూర్యమలవలనక్-సమయ ఆవేశయందు; బహుముఖ-నానాప్రకారము లుగా; ముఖర-శబ్దించుచున్న; తూర్యమలవలనక్-వాద్యములచేత; పద్మజాండంబు-బ్రహ్మాండము.

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి మంగళ
స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్హ రత్నభూ
షానివహంబు పూని హరిచందనచర్చ వహించి వృద్ధన
భ్యానుమతి న్సులగ్నమున నావ్రతదీక్ష వహించె నయ్యెడన్. 68

(వ్యా) మంగళస్నానము-తైలాభ్యంజనముచేసికొని పసపుఃబూసికొని చేయు స్నానము; శుభ్రవసనంబులు-తెల్లచీరలు; వ్రతోపవాసాదులలో ధవళవస్త్రములు ప్ర శస్త్రములు; వృద్ధనభ్యానుమతిక్-పెద్దలగుసభానుల యనుజ్ఞను బొంది.

క. వ్రతకల్పోచితదాన

ప్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిలపరిషదనుజ్ఞం

గృతనిశ్చయుఁ డై సవిదయ

నతిచే సమ్మతిలఁ జేసె నారదమానిక్.

69

(వ్యా) వ్రత.....గ్రహార్థముగక్-వ్రతకల్ప-వ్రతవిధానమునకు; ఉచిత-యుక్తమైన; దానప్రతిగ్రహార్థముగక్-దానమును బుచ్చుకొనుటకై; నిఖిలపరిషదనుజ్ఞక్-సభవారలందఱి సమ్మతితో; సమ్మతిలఁ జేసెక్-అంగీకరించునట్లు చేసెను.

నీ. మదవతీకరము క్తమణికుంభసంభృత
 సౌరభోదకముల జలక మార్చి
 హిమధామకిరణవిభ్రమవిడంబకశుభ్ర
 కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి
 ఘనసారమృగమదగంధబంధుర మైన
 గంధసారము మేనఁ గలయ నలఁది
 విస్మయరపరిమళప్రసవమాల్యంబులు
 ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జుట్టి

తే. లలితమణిమయభూషణావళులు దొడ్డి
 యిష్టరాజోపచారసంతుష్టఁ జేసి
 ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి
 వారిఁ బూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ.

70

(వ్యా) హిమధామ.....యగళంబు - హిమధామకిరణ - చంద్రకిరణముల
 యొక్క; విభ్రమ-ప్రకాశములను; విడంబక-తిరస్కరించుచున్న; అనఁగా ననుకరించు
 చున్న; కౌశేయ యగళంబు - తెల్లనిపట్టువస్త్ర ద్వయమును; ఘనసార.....
 బంధురమైన-ఘనసార-పచ్చకర్పూరము; మృగమద-కస్తూరి; (వీని), గంధ-వాసనల
 చేత; బంధురమైన-ఇంద్రుల; గంధసారము-చందనము; విస్మయర-వ్యాపించుచున్న;
 పరిమళ-వాసనలుకలిగిన; ప్రసవమాల్యంబులు-పూలహారములు; మునుఁగఁ-నిండుగా;
 ఋత్విజులు-చేయించువారు (పురోహితులు). ధౌమ్యాదిఋషుల - ఋషి యనఁగా

‘ఉర్ధ్వరేతా స్తపస్యుగ్రో నియతాశీచ సంయమీ
 శాపానుగ్రహయౌ శ్చక్త స్సత్యసంధో భవే దృషిః’

—అని నిర్వచనము.

శా.భద్రదేభంబులమీఁద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యమ్నసైనేయసౌ
 భద్రాదు ల్సన ధర్మజప్రముఖభూషకేణితో శౌరి తూ
 ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేర న్వచ్చె సంపన్ననా
 నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము నంత స్సంభృతానందుఁ డై.

71

(వ్యా) తూర్యద్రాఘిష్ఠరవంబులు — తూర్య — వాద్యములయొక్క; ద్రాఘిష్ఠ—దీర్ఘ తమములైన (మిక్కిలి దీర్ఘము లగు); 'దీర్ఘ' అను శబ్దమున కిది తమ ప్రత్యయార్థరూపము; అనగా మిక్కిలియధికము లగు శబ్దములని భావము; అంతస్సంభృతానందుడై—మనస్సునందు నిండినసంతోషము గలవాడై.

ఉ. ద్రోపదియు స్సుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగతాన్యప్య
 క్షీవరకామినీమణులు వేడ్క భజింపఁగ నత్యభామ ము
 క్తావినబద్ధపంజరయుతం బగుపల్లకి యెక్కి వచ్చె వృ
 ధావినరంబు మున్నుగ వ్రతప్రతిపాదనసావధాన యై.

72

(వ్యా) ద్రోపదియు—ద్రౌపదియును; ఇది తప్పవశబ్దము; తోఁ జనుదే—తోడ రాఁగా; విభవా.....మణులు—విభవ—ఈప్రాభవమును జూచుటకై; ఆగత—వచ్చిన; అన్యప్యక్షీవర కామినీమణులు—ఇతరరాజులభార్యలు; పంజరయుతం బగు—గూడుపంటియూత గలది యగు; వృద్ధావినరంబు—వృద్ధాంగనాసమూహము; మున్నుగ—ముందు నడువఁగా; వ్రత.....సావధానయై—వ్రతాచరణమునందు శ్రద్ధ కలదియై.

చ. జలరుహపత్రినేత్ర మునిన త్తమవృద్ధసువాసినీజనం

బులు వెనువెంట రాఁ జని ప్రభుత్వముతో వ్రతదానమంటప
 స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహీరుహసార్వభౌమము
 వలగొని వచ్చి దేవమునివర్చన కిచ్చె యథోచితార్చనల్.

73

(వ్యా) మునిన త్తమ—మునిశ్రేష్ఠులు; ప్రభుత్వముతో—విశ్వేంద్రముతో; వలగొని—ప్రదక్షిణముచేసి; యథోచితార్చనల్—తగినపూజలను.

చ. సతులు పదాఱువేపురును సంగడి రా వదనాంబుజంబునం

గృతకవికాస మచ్చుపడఁ గృష్ణునిపట్టపుదేవి యిందిరా
 ప్రతినిధి రుక్మిణీరమణి రాఁ దగ వౌ నని వచ్చెఁ బుణ్యక
 వ్రతము గనుంగొనం గమలరాగమణీశిబికాధిరూఢ యై.

74

(వ్యా) సంగడి—కూడ; గృతకవికాస మచ్చుపడ—కల్పింపఁబడిన ప్రసన్నత (సంతోషము) కన్నడఁగా; అనగా (మోము)లేని సంతోషమును గాన్పించును; ఇందిరాప్రతినిధి—లక్ష్మీదేవికి బదులగు; రుక్మిణీరమణి—రుక్మిణీదేవి; రాఁ దగవౌనని—

వచ్చుట న్యాయమును తలంపుతో; కమల.....రూఢయై—పద్మరాగ మఃఖిచిత మైన పల్లకి నెక్కి.

(వి) ఇందు రుక్మిణీదేవియొడ నాదార్య మను గొప్పసుగుణము వర్ణింపఁబడి నది. “జౌదార్యం వినయం ప్రాహు స్సర్వావస్థానుగం బుధాః” అని యాదార్యలక్షణము రసాన్వపసుధాకరమునందుఁ జెప్పఁబడినది. శ్రీరాముఁడు నిరపరాధురాలగు సీతను వనమునకుఁ బంపినపు డామహాదేవి భర్తను నిందింపక వివీతురాలై యేగుట యాదార్యము.

వ. అట్టియొడ నమ్మహావ్రత దానోచితంబుగా వేర్వేఱ నేర్పరింపఁబడు సాలంకారధేనుసహస్రంబులు విడువడు నిజవత్సంబులం బిలుచునం భారవంబులవలనం, బ్రత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడు కనకరజతతామ్రకాంస్యాదిలోహంబులుం బద్మరాగప్రవాళహరినీల మాత్రికమరకతాదిరత్నంబులుం దిలగోధూమయవప్రహీమాషము ద్గాదిధాన్యంబులుం గనకనిర్మితచ్ఛత్రిచామరశయ్యావ్యజనపాదుకా ద్యుపకరణంబులుం గజతురగస్యందనాదివాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులును సమకూర్చునధికారులసంభ్రమాలాపంబు లవలన, నపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతంబు లగు దిగంతమహీ కాంతుల పరస్పరసరససల్లాపంబులవలన, వివిధ దేశాగతంబు లగు రాజ లోకశుద్ధాంతవర్గంబుల కెడగలుగ జడియువేత్రహస్తలతర్జనస్ఫూర్జనం బులవలన, సంయమిశ్వరతిలకంబులవికస్వరస్వరంబుల నామ్రేడించు వేదమంత్రపఠనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటు లై యాకసంబున గుంపులుగొని నిలింపు లగ్గించునంస్తవరవంబులవలనం, బటహభేరి ఝల్లర్యాదివాద్యిత్రనాదంబులవలనను, నాసమయం బభ్యర్థ పూర్ణ చంద్రోదయఘూర్ణమా నార్ణవంబునుం గ్రేణినేయు చుండె నట్టి యెడఁ దత్కలకలంబు వినివారించి నారదుండు సత్యభామ కి ట్లనియె.

(వ్యా) ప్రీతి—వడ్లు; మాష—మినుములు; ముద్గ—పెసలు; వ్యజన—వీచనలు; శుద్ధాంతవర్గంబులకు—అంతఃపురస్త్రీలకు; ఎడగలుగ—దారి యిచ్చునట్లు; జడియు—

తొలగఁజేయు; (మనుజుల సీమల నావలఁ దొలగఁజేయు); వేత్రహస్తల-బెత్తము చేతి
యందుఁ గల భటులయొక్క; తగ్గనస్ఫూర్ణనంబులవలన - బెదరింపుటపులవలనను;
వికస్వరస్వరంబులను - ఉదారధ్వనులను (గొప్పధ్వనులను); ఆఁమేడించు-రెట్టింపఁ
జేయు; లంపటులై-ఆసక్తికలవారై; నిలింపులు-దేవతలు; అగ్గించు-సాగడు; పటహ-
తప్పెట; యుల్లరీ-ఉడుక యను నొకవాద్యవిశేషము; వాదిత్ర-వాద్యము; అభ్యర్థ...
నార్థవంబును-అభ్యర్థ-సమీపమందలి; పూర్ణచంద్రోదయ-పూర్ణచంద్రోదయము కలు
గుటచేత; అనఁగా బూర్ణచంద్రోదయసమయంబున ననుట; ఘూర్ణమాన-మ్రోగు
చున్న; అర్థవంబును-సముద్రంబును; క్రేణినీయు చుండె-తిరస్కరించు చుండెను
(అలత్యయ సేయుచుండెను); అనఁగా నచ్చటి కలకలము సముద్రమయొక్క మ్రోత
కంటె నధికముగా నుండె నని భావము; కలకలంబు-సందడి; వినివారించి-నిలిపి.

క. వికచాబ్జనేత్ర యీ పు

ణ్యకవ్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో

దకపూర్వ మివలయు ని

య్యకొలుపుమా యిపుడు యాదవాన్వయతిలకుఁ.

76

(వ్యా) విధానము-సలుపుట; ధారోదకపూర్వము - దానధారాజలపురస్కర
ముగా; ఇయ్యకొలుపుమా-సమ్మతింపఁజేయుమా.

చ. ఆనపుడు సత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునం

బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభుని బ్రేమ రసాలనవీక్షణంబునం

గనుఁగొని మోము వాంచి మధుకైటభమర్దన చిత్తగించితే

మునిపతిమాట నాపుడును మోవిషయిం జిటున వ్విగుర్పఁగఁ.

77

సుగమము.

సత్య ప్రాణనాథుని నారదునికి ధారవోయుట

మ. నవచంద్రాలిక సీమ నేల యనుమానం బాగమోక్తంబు గా

న విచారింపక ధార వోయు మనిన స్లజ్జాభరత్రాంత లై

నవతు ల్వాంచిరి వక్త్రపంకరుహము ల్పంబంధిభూపాలక

ప్రవరు ల్నవిరి సర్మగర్భితవచగప్రాగల్భ్య మేపారఁగఁ.

78

(వ్యా) ఆగమోక్తంబు గానకొక్కాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది కావున;
నర్మ.....ప్రాగల్భ్యము—నర్మ—పరిహాసమును; ‘పరిహాసవచో నర్మ’ అని లక్షణము;

‘శృంగారరసభూయిష్ఠః ప్రియచిత్తానురంజకః

అగ్రామ్యపరిహాస స్తు నర్మస్యా త్త త్త్రిధామతం’

—అని రసార్ణవసుధాకరము.

గర్భిత—లోపలఁగల్గిన; వచఃప్రాగల్భ్యము—మాటలచమత్కారము; (ప్రాగల్భ్యం—ప్రా
థోక్తివైచక్షణ్యం) ‘నిస్సాధ్యవత్త్వం ప్రాగల్భ్యం ప్రయోగేష్వపిసర్వతః’ అని తల్లక్ష
ణము; ఏపారఁగక—ఆతిశయింపఁగా; సంబంధిభూపాలకప్రపరుత్—వియ్యంకు లగు
రాజులు; నవ్విరి.

చ. మునిపతియానతిఁ జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణనా
ధునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం
ధనమునుబోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జుట్టె వేడ్కఁ గ
ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణ ఝుళంఝుళమంజులదోర్మగంబునక. 79

(వ్యా) చకిత.....తరలాక్షి—చకిత—భయపడిన; ముగ్ధ—సుందరమైన; మృగీ—
ఆడుజింకయొక్క (నేత్రములవలె); తరల—చలించుచున్న; అక్షి—కన్నులు కలది;
(అగు సత్యభామ); కుసుమాయుధ వాగురానిబంధనమును—కుసుమాయుధ—మన్మథుని
యొక్క; వాగురానిబంధనమును బోని—వలత్రాఁటివంటి; క్రొవ్విరుల దండక—పూల
హారముచేత; కంకణ...దోర్మగంబునక—కంకణ—చేతివలయములయొక్క; ఝుళంఝుళ—
ఝుళంఝుళమనుశబ్దముతోఁ గూడిన; మంజుల—అందమైన; దోర్మగంబునక—బాహుద్వ
యముచేత; కల్పనగముఁ గూడక—కల్పతరువుఁ జేరునట్లుగా; ప్రాణనాథునిక—కృష్ణుని;
తగుల్కొనఁ జుట్టె—చేర్చి కట్టె.

తే. పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ
గుదురుపడ కుండుయాదవకుంజరంబు
వికచరాజీవనేత్రచే వేల్పుమానఁ
గమృదూవులదండచే గట్టువడియె.

80

(వ్యా) పరమ.....బంధనమునక—పరమముని—మునీంద్రులయొక్క;
మానస—మనస్సులనెడు; ఆలాన—ఏనుఁగులఁ గట్టెడుకొయ్యయందు; బంధనమునక—
కట్టుటచేతను; కుసురుపడకుండు—నిలువకుండు (అణఁగకుండు); యాదవకుంజరంబు—

కృష్ణుఁ డనెను గజము; వికచరాజీవనేత్రచేత్—అంగన యగు సత్యభామచే; పేల్చు
మానక్—కల్పతరువునందు; కమ్మపువ్వులచండచే గట్టువడియె నని యన్వయము.

అలంకారము—అతిశయోక్తి; విరోధము.

చ. బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టి తని పల్కంగ విందుము గాని నేడు మా
చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టంగఁ గంటి మింక నె
మ్మెలు పచరింప రా దనుచు మేలము లాడెడుసత్యభోల్ల న
న్నల నెనకొల్పుచుం గెలన నవ్విరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 81

(వ్యా) ఎమ్మెలు—టక్కులు; పచరింపరాదు—ప్రకటింప వలనుపడదు; మేల
ములాడెను—గేలిచే నెడు; సత్యభోల్లక్—సత్యభామచెలికత్తెలను; సన్నలక్—సంజ్ఞలతో;
ఎనకొల్పుచుక్—పురికొల్పుచు, వెండియు గేలినేయుండని ప్రోత్సాహపఱచుచు ననుట;
ధర్మజభీమఫల్గునుల్—యుద్ధిష్ఠిరభీమార్జునులు; కలనక్—పార్శ్వమునందు; నవ్వి రని
యన్వయము.

ఈపద్యమునందు హాస్యరసము విర్ణితము.

‘గెలనక్’—అనుపదమును సరళాదిగానే పఠించిన గెల్లనక్ అనుపదముయొక్క
రూపాంతరముగా భావింపవచ్చు; అప్పుడు కలకలముని (నవ్వి రని) యర్థము. అయి
నను గెలనక్ అనుటకుఁ బ్రయోగాంతరములు కానంబడలేదు.

మ. సమయజ్ఞుం డయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్పఁ గ
ల్పమహీజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశుఁ గూడ న్నుప
ర్యమునిశ్రేష్ఠున కిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వ మవ్వేళ్లఁ దు
భ్య మహం సంప్రదదే నమో నమ యటం చ ద్దేవి మోదంబునక్. 82

(వ్యా) సమయజ్ఞుండయి—మహూర్తమును దెలిసికొనినవాడై; గర్గసంయ
మి—గర్గండును ముసీంద్రుడు; మహాసంకల్పముక్—దేశకాలాదులను నివారింప నుద్దేశించిన
దురితాదులను విఫలముగా నుద్ధుటించెడు గొప్పసంకల్పమును; సుపర్యమునిశ్రేష్ఠు
నకుక్—నారదునకు; తుభ్య మహం...నమ యటంచుక్—తుభ్యం—నీకొఱకు; ఆహం—
నేను; సంప్రదదే—ఇచ్చుచున్నాను; నమోనమః—నమస్కారము, నమస్కారము; అటం
చుక్—అని పలుకుచు; ‘తుభ్యమహంసంప్రదదేనమమ’ అని సామాన్యముగాఁ బాఠము;
(దానియర్థము) నమమ—(ఇకను నీవస్తువు) నాదికాదు; స్వత్యనివృత్తిపూర్వకపరస్వ
త్వాపాదనము దాన మనంబడును. ఇయ్యది దానకాలమునఁ జెప్పెడుమంత్రము.

అటంచుకొ—ఇం దరసున్న పెట్టెదగను. సతులట—అనుచో సటశబ్దము ప్రసిద్ధా
శ్చర్యసూచకము—కావున నరసున్న గలదు.

నారదుండు శ్రీకృష్ణునిచే బనులు గొనుట

ఆ. ధారవోసి మతియుఁ దద్వ్రతాంగంబుగా
దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుబోడి
మణిసువర్ణధాన్యమయపర్వతంబులు
గోసహస్రవాజికుంజరములు.

83

సుగమము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని
చివ్వలయోగిరపుడపసి చెట్టును గూడం
బువ్వులసరులం జుట్టిన
యవ్విభునిచెఱంగు విడిచి యల్లన నగుచుకొ.

84

(వాగ్) చివ్వలయోగిరపుడపసి—కలహాశనముని; చివ్వ—కలహము; యుద్ధము;
ఓగిరము—అశనము; తపసి—ముని; చెఱంగు విడిచి—కొంగు (కట్టు)ను వదల్చి; అల్లనకొ—
మృదువుగా.

క. సత్యముగ నిన్ను నిష్ఠుడు
సత్యానతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ
స్తుత్య యిక మా యభీషిత
కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేళిపరుం డై.

85

(వాగ్) సకలామ్నాయస్తుత్య—సమస్తవేదములచేతను బాగడదగినయోదేవా;
మాయభీషితకృత్యంబులు—మేము కోరినపనులు.

‘మూ’ యనుబహువచనముచే నిట నారదుండు తన కప్పుడు కృష్ణునిపైఁ గలిగిన
స్వామ్యమును దానంగలిగిన యాధిపత్యమును నూచించెనని యెఱుంగునది; కేళిపరుం డై—
వేడుకయం దిచ్చ గలవాడై.

సీ. మేళవించినవి సుమ్మి దీనిమె ట్లని
మాంసలంసంబున మహతిఁ జేర్చి

మిన్నేటిజలము సుమ్మి తొలంకెడు నని
 డాచేత మణికమండలు వొనంగి
 యిది జపోచితము సుమ్మి జతనం బని
 వలచేతఁ బద్మాక్షవలయ మిచ్చి
 యీశానుఁ డిచ్చెఁ జమ్మి మాకు నిది యని
 శార్దులచర్మంబుఁ జంకఁ జొనిసి
 తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁ బోవ
 రమ్మ రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి
 కపటనటనాపరుం డై నకంసవైరిఁ
 బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులు గొనియె.

86

(వ్యా) దీనిమెట్లు — ఈనుహతి యను నావీణయొక్క మెట్లు; మేళవించినవి
 సుమ్మి యని — తత్తద్రాగస్వరముల కనుకూలముగా నమర్పఁబడియున్నవి చూడుమా;
 మాంసలాంసంబునకై — మాంసల + అంసంబునకై — (కృష్ణుని) బలిసినభుజమునందు; మహ
 తికై — మహతీయను పేరుగల తనవీణను; చేర్చి — ఉంచి; మిన్నేటిజలము — ఆకాశగంగోద
 కము; తొలంకెడు నని — తొణకఁబోవును జూచు యని; నీరు చిందకుండఁ జూచుకొను
 మని భావము; డాచేతకై — ఎడమచేత; జపోచితము — జపకాలమునం దర్ప మైనది;

జప మనఁగా దేవత సుద్దేశించిన మంత్రముయొక్క పురస్కరణము.

‘జ కారో జన్మవిచ్ఛేదః పకారః పాపనాశనః

జన్మకర్మహరో యస్మా త్తస్మా జ్జప ఇతిస్మృతః’

— అని జపశబ్దార్థము.

జతనంబు — జాగ్రత్తగా నుంచుకొనుమనియనుట; వలచేతకై — కుడిచేతియందు; పద్మాక్ష
 వలయము — తామరపూసలదండను; పొమ్మపొమ్మని... చేరంగఁబిలిచి; ఈవాక్యము కేవ
 లము హాస్యరసోత్పాదకము; నవ్వుటాలకుకై — నవ్వులాటయొక్క రూపాంతరము;
 అనఁగాఁ బరిహాసమునకై యని యర్థము.

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్య నాద్య నభవు నిత్య స్థానాతీతు వి
 శ్వగురుకై జన్మయు నవ్యయుం బరము నిశ్శంకం బనుల్లొంచు మా
 నిగరిష్ఠుండు కృతార్థుఁ డయ్యె నన సందేహింపఁగా నేల భ
 క్తగణాధీనుఁ డనంగ నవ్వీభుండు లోకఖ్యాతిఁ బెంపొందఁడే.

87

(వ్యా) నిగమాంతప్రతిపాద్యుక్-వేదాంతములందు నిరూపింపబడిన వాఁడును;

‘తం త్వోపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘తద్వేదగుహ్యోపనిషత్సు గూఢం తద్భ్రహ్మేదేవతే బ్రహ్మయోనిం యేపూర్వం దేవాఋషయశ్చ తద్విదుస్తేతస్మయా అమృతావై బభూవుః’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘ఉపనిషదం భో బ్రూహీత్యుక్తా త ఉపనిషద్భ్రాహ్మీహివావత ఉపనిషద మబ్రూమేతి’

—అని తలవకారోపనిషత్తు (కేనోపనిషత్తు).

‘సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్’

—అని శారీరకమీమాంసా సూత్రము.

‘వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః’

—అని భగవద్గీత.

ఆద్యుక్-జగత్తులకు మొదటివాఁడును;

‘సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ’

—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

‘బ్రహ్మవా ఇదమగ్ర ఆసీ త్తదాత్మానమేవావైత్’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘సర్గాణా మాని రంతశ్చ మధ్యం చై వాహ మర్జన’

‘తమేవచాద్యం పురుషంప్రపద్యేయతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతాపురాణీ’

—అని భగవద్గీత.

లిభవుక్-పుట్టుక లేనివాఁడును;

‘సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽనురోఽ మృతోఽభయో బ్రహ్మభయంబై’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణః’

‘యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్’

—అని భగవద్గీత.

నిత్యుక్—శాశ్వతముగా నుండువాఁడను;

‘నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా
మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామక్’

తత్కారణం సాంఖ్యయోగాధిగమ్యం
జ్ఞాత్వా దేవం మువ్యతే సర్వపాపైః’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘నిత్య సర్వగత స్థానం రసలోయం సనాతనః’

—అని భగవద్గీత.

గుణాతీతుక్—నిర్గుణుఁడను;

‘ఏకో దేవ సర్వభూతేషు గూఢ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా
కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాస స్సాక్షీచేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాయ మవ్యయః
శరీరస్థాపి కాంతేయ న కరోతి నలిప్యతే’

—అని భగవద్గీత.

‘సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితం
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృచ’

—అని భగవద్గీత.

విశ్వగురుక్—లోకములకుఁ బ్రభువును;

‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషాంతర్యామేషయోని సర్వస్య
ప్రభవాప్యయాహి భూతానాం’

—అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు.

‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాలః’

—అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు.

‘యస్మా త్పరం నా పర మస్తి కించి
ద్యస్మా న్నాణీయో న జ్ఞాయోస్తి కశ్చిత్’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

(అర్థాంతరము) లోకములకు జనకుఁడును;

‘యతోవా ఇమాని ధూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి
యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతి తద్విజ్ఞానస్య తద్భ్రహ్మ’

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘పితామహస్య జగతో నూతా ధాతా పితామహః’

—అని భగవద్గీత.

లోకములకు జ్ఞానోపదేష్ట యనియు నర్థము; విరించ్యాదులకును బ్రహ్మ
విద్యోపదేష్టయని భావము—

‘యోబ్రహ్మణం విదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై
తగ్గంహదేవ మాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై కేరణ మహం ప్రపద్యే’

—అని మంత్రవర్ణము.

గురుశబ్దార్థము వివరింపబడుచున్నది:—

‘గుకార స్త్వంధకారస్సన్య ద్రుకార స్తన్నిరోధకః

అంధకారనిరోధత్వా ద్గురు రిక్త్య భిదీయతే’

‘గుకారస్సదితిప్రోక్తో రుకారో జ్ఞానవాచకః

బ్రహ్మజ్ఞానైకరూపత్వా ద్గురు రిక్త్యభిదీయతే’

చిన్మయుఁ—జ్ఞానస్వరూపుఁడును;

‘ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ’

—అని యైతరేయోపనిషత్తు.

‘సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ’

—అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు.

‘విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మారాతే ద్దాతుః పరాయణమ్’

—అని కాషీతక్యపనిషత్తు.

అవ్యయుఁ—నాశరహితుఁడును;

‘అశబ్దమస్పర్శ మరూప మవ్యయం

తథా రసం నిత్య మగంధవచ్ఛ యత్

అనా ద్యనంతం మహతః పరం భ్రువం

నిచాయ్య తస్మైత్య ముఖా త్ప్రముచ్యతే’

—అని కణోపనిషత్తు.

‘ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః
యో లోకత్రయ మావిశ్వేభిర్తత్త్వీయ ఈశ్వరః’
‘స జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్’
‘అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాఽయ మవ్యయః’

—అని భగవద్గీత.

పరముక్—సర్వోత్తముడును; (అగుపర మేశ్వరుని)

‘దివ్యోహ్యూర్తః పురుషస్స బాహ్యోభ్యంతరో హ్యజః
అప్రాణోహ్యుపనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతఃపరః’

—అని ముండకోపనిషత్తు.

‘త మ్మిశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం
తం దైవతానాం పరమంచ దైవతం
పతిం పతీనాం పరమం పరస్తా
ద్విదామ దేవం భువనేకమిడ్యమ్’

—అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

‘ఋతం సత్యం పరంబ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపింగళమ్’
‘ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపాయనై నమః’

—అని నారాయణీయము.

‘పరమం యో మహాత్మజః పరమం యో మహాత్మపః
పరమం యో మహద్భ్రహ్మ పరమం యః పరాయణః’

—అని మహాభారతము-అనుశాసనకపర్వము.

నిశ్చంకః—మనస్సంకోచములేక; కొంఘలేక; పనుల్గించుక—నేవలు చేయిం
చుకొనుచు; మానిగరిష్టండు—మునిశ్రేష్ఠుఁ డగు నారదుఁడు; కృతార్థుఁడు—సమ్యుఁడు;
అవిభింకుఁడు—సర్వవ్యాపి యగు నాపరమాత్మ (కృష్ణుఁడు); భక్తగణాధీనుఁడు—భక్తుల
సమూహములకు ఐశుఁడు; అనంగః—; పెంపొందఁజే—మించివర్తింపఁజే.

ప్రసంగవశేంబున నిచట భక్తిస్వరూప మొకించుక వివరింపఁబడుచున్నది.

భక్తి యనఁగాఁ బూజ్యులయం దనురాగము; అనఁగా వందనీయులయొడ సలుపు
నుత్తమప్రేమ; పూజ్యులు దేవబ్రాహ్మణమాతృపితృసురుప్రముఖులు. అట్టివారిదేస నుంచు
ప్రేమ మారాధింపవలయునను జ్ఞానముతోఁ గూడినది. అదియే భక్తి యనంబడును.
అది రాగాత్మకమని యహైతుకమని యేకాంతమని మూడువిధములు; ప్రయోజన

మును గోరి చేయుభక్తి రాగాత్మకము; ప్రయోజనమును గోరక యే కారణములేకయే చేయుభక్తి యహైశుకము; సర్వకాలసర్వాస్థితులయందును దైలధారవలె నేకాకారముగాను నవిచ్ఛిన్నముగాను దాదాత్మ్యము గలుగునట్లు పరమేశ్వరునియందుఁ జేయు భక్తి యేకాంతిభక్తి; ఇదియే యనన్యభక్తియు ముఖ్యభక్తియు ననంబడును.

ఇట్టిభక్తి ద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగునుగాని యద్రుతచిత్తులకుఁ గలుగదు. ద్రుతచిత్తులనఁగాఁ గరఁగినమనసు గలవారు; అనఁగా ద్రవీభూతమైన మనసుగలవా రనుట; అట్టి వారికిఁ బ్రపంచమంతయు సర్వదా భగవత్స్వరూపముగానే గోచరించును. అట్టియుత్తమభక్తికి జాతి విద్యా వయో రూప కుల ధన క్రియాదిభేదములు లేవు. మాంసవిక్రయముచేయు ధర్మవ్యాధుఁడును బాలుఁడైన ధ్రువుఁడును దిర్భిక్షుండువగు గజేంద్రమును నింకను బలువురు నుత్తమభక్తి సలిపి భగవత్కృపాపాత్రులై ముక్తులైరని పురాణములు నుడువుచున్నవి.

అట్టిపరమభాగవత్తులగు మహనీయులను స్మరించుట మహాపుణ్యప్రదం బని యార్యులు చెప్పియున్నారు.

‘ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక

వ్యాసాంబరీష శుక శానక భీష్మ దాల్భ్యాన్

రుక్మాంగ దాక్షున వసిష్ఠ విభీషణాదీన్

పుణ్యానిమాన్ పరమభాగవతాన్ స్మరేద్

—అని ప్రాచీనశ్లోకము.

అట్టి భాగవతోత్తములకు భగవంతుఁడు వశుఁడై వారికోర్కులు దీర్చుచుండును. ప్రహ్లాదుఁడు ప్రార్థింపఁగా శ్రీహరి స్తంభంబున నరసింహరూపుఁడై యావిర్భవించెను. గజేంద్రుఁడు మొఱవెట్టఁగా లక్ష్మీదేవితోడనుం జెప్పక పరువిడివచ్చి వానిం గాపాడెను. ద్రౌపదికి సభలో మానరక్షణము చేసెను. ఇటు లెన్నియో దివ్యచరిత్రములు గలవు.

(వి) నారదుఁ డిట్లు భగవంతుం డగుకృష్ణునిపైఁ దనవీణాదిపరికరములను బెట్టి మోయుమనిచెప్పుట పరిహాసమునకై యని బయటికిఁ గన్పడినను నాదేవర్షి భక్తాగ్రేసరుఁడు గావున దనవస్తువులు భగవంతునిదివ్యశరీరంబు సోఁకనేని యవి పరమపావనంబులై తదీయసంస్పర్శముచేఁ దనకును బావనత్వసిద్ధి యొదవునను భక్తిభావంబున నటు లొనర్చెనని తెలియనగు.

నారదుఁ డనఁగా నజ్ఞానమును బోగొట్టువాఁడనియుఁ బరమాత్మవిషయకజ్ఞానమును ముముక్షువుల కిచ్చువాఁ డనియు నర్థములు పెద్దలు చెప్పియున్నారు. అతఁడు దేవర్షులలో శ్రేష్ఠుఁడని శ్రీకృష్ణుఁడు విభూతియొగంబునఁ జెప్పెను.

‘అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణాం దేవనీ జాంచ నారదః
గంధర్వాణాం చిత్రరథ సిద్ధానాం కపిలోమునిః.’

‘అశ్వత్థో వృక్షజాతీనాం బ్రహ్మలోక గరు ర్భనాక్
మేరుస్త్యం పర్వతేంద్రాణాం దేవనీ జాంచ నారదః’

—అని హరివంశమునందుఁ గృష్ణునిగూర్చి మహేశ్వరుని వాక్యము.

భగవంతుండగు శ్రీకృష్ణుఁడు తన కత్యంతప్రియభక్తుల లక్షణము నిట్లు నిరూపించెను:—

‘అద్వేష్టాసర్వభూతానాం మైత్రఃకరుణావచ
నిర్మమా నిరహంకార స్సమదుఃఖసుఖః శ్రమీ
సంతుప్త స్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః
మయ్యర్పితమనోబుద్ధి ర్మోఘ మద్భక్త స్సమే ప్రియః
యన్మానోద్విజతేలోకో లోకా న్నో ద్విజతేచ యః
హర్షామర్ష భయోద్వేగై ర్ముక్తో య స్సచమే ప్రియః
అనపేక్ష శ్శుచి ర్దక్ష ఉదాసీనో గతివ్యాధః
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మచ్ఛక్త స్సమే ప్రియః
యో సహృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ య స్సమే ప్రియః
సమ శ్శత్రోచ మిత్రేచ తథా మానావమానయోః
శీతోష్ణ సుఖదుఃఖేషు సమ స్సంగవివర్జితః
తుల్యనిందాస్తుతి ర్మానీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్
అనికేత స్థిరమతి ర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః’

అని చెప్పి యట్టియుత్తరభక్తులకు యోగక్షేమములను సమకూర్చుచుండు నని చెప్పెను.

‘అనన్యా శ్చింతయంతో మాం యేజనాః పర్యుపాసతే
తేషానిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమంపహ్నిహమ్’

—అని భగవద్దీక్ష.

అట్టియేకాంతభక్తులే పరమభాగవతు లని చెప్పఁబడుదురు.

‘సర్వభూతేషు యః పశ్యే ద్భగవద్భావ మాత్మనః
భూతాని భగవత్యాత్మ శ్యేష భాగవతోత్తమః’

‘గృహీత్వాపీంద్రియై రథా నోఽన్యో నద్యేష్టి నహృవ్యతి
విష్ణోర్మాయామిదంపశ్యత్ సవై భాగవతోత్తమః’

—అని భాగవతము-స్కంధము 11.

అట్టియుత్తమభక్తులే సాధువు లనబడుదురు:—

సాధువులలక్షణమును శ్రీకృష్ణుఁ డుద్ధవున కిట్లుపదేశించెను.

‘కృపాభు రకృతద్రోహ స్తీతిక్షు స్సర్వదేహినాం
సత్యసాహోఽనవద్యాత్మా సయ స్సరోపకారకః
కామైరహరణీ ద్ధాంతో మృదు శ్శుచి రకించనః
అనీహాః మితభుక్చాంత స్థిరో మచ్ఛరణో మునిః
అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమాన్ జితవద్ధుః
అమానీ మానవః కల్యో మైత్రిః కారుణికః కవిః
అజ్ఞాయోవం గుణాన్ దోషాన్ మయాదిష్టానపిస్వకాన్
ధర్మాన్ సంత్యజ్య యస్సర్వాన్ మాం భజేత్సోఽస్మి సత్తమః
జ్ఞాత్వాజ్ఞాత్వాపియేవైమాం యావాన్ యశ్చాస్మి యదృశః
భజంత్యనన్యభావేన తేవై భక్తతనూమతాః’.

—అని భాగవతము-స్కంధము 11.

‘వాక్సానృతాదయా దానం దీనోపగతరక్షణం
ఇతిసంగస్సతాంసాధు హ్యేతత్సత్పురుషవ్రతమ్
యే ప్రియాణి ప్రభావంతే ప్రయచ్ఛంతిచసత్కృతిం
శ్రీమంతోఽనింద్యఽరితాస్తే దేవానరవిగ్రహః
శుచిరాస్తిక్యపూతాత్మా పూజయే ద్వేవతా స్సదా
దేవతాపద్మరుజన మాత్మనస్సనుహృజ్జనం.
ప్రణిపాతేనహి గురూన్ సంతోఽనూచానచ్యేష్టైః
కుర్వేతాభిముఖాన్ భూత్యై దేవాన్ సుకృతకర్మణా
ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిందా తిక్తై వచ
అనిందా పరకృత్యేషు స్వధర్మపరిపాలనం
కృపణేషు దయా శుభ్యం సర్వత్ర మధురాగిరః’.

—అని కామందకీయ నీతిసారము.

సత్య నారదునివలనఁ బ్రాణనాథుని దైకొనుట

చ. అపుడు విరించిసూనుఁడు జనార్దను నెయ్యపు వాలుఁగంటిఁ జూ
చి పడఁతి నీమనోహరునిఁ జేకొను మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో
నపరిమితప్రమోదభరితానన యై వెన నిచ్చె వేలుపుం
దపసికి నాత్మభూషణవితానము లన్నియు నిష్క్రియంబుగఁ. 88

(వ్యా) వాలుఁగంటి—నిడుదలగు (విశాలములగు) కన్నులు గలది; నిష్క్రియంబుగఁ—వినిమయముగా (మార్పుగా).

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మట
నచ్చిగురుంబోడి విభుని నా వైభవమున్
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవానల్. 89

(వ్యా) అలరులవానల్—పుష్పచ్ఛ ములను.

వచ్చినవారిని సత్కరించుట

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము దప్పక యుండ మానిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱ నామతించి క
ల్పనగము క్రొవ్విరు ల్కనకపాత్రములం దగ నించి యిచ్చె వా
యనములు దుక్కిణీప్రభృతు లౌనవతు ల్పదియాఱువేలకుఁ. 90

(వ్యా) ఆమతించి—పిలిచి; వాయనములు—బహుమానములు.

నారదుఁడు కృష్ణుని స్తుతించుట

క. ఈచందమున నమానుష
గోచరమహిమాఘ్యుఁ డైనగోవిందుని స
త్యాచంద్రముఖివరు సుర
వాచందయమివరుఁడు చతుర్దవాచాప్రౌఢిఁ. 91

(వ్యా) అమానుష...మాఘ్యుఁడు—అమానుషగోచర—చునుష్ఠులకుఁ దెలియరాని; మహిమాఘ్యుఁడు—చుసామచే నొప్పువాఁడు; సురవాచందయమివరుఁడు—దేవర్షి

చంద్రుడు; ఈ కర్తృపదమునకు 100 వ పద్యమునందలి 'కొనియాడి యరి' నను క్రియతో నన్వయము; చతురవాచాప్రాధిక-నేచ్ఛగలమాటల గారవముతో.

పాదభ్రమకము

క. ధీర శయనీయశరధీ

మారనిభానుమతమమత మనుభావిరమా

సారసవననవసరసా

దారదనమతారతారతామసదరదా.

92

(వ్యా) ధీర-పండితుడా (సర్వజ్ఞుడా యనుట); శయనీయశరధీ-శయ నీయ-పడకగా నుండెడు; శరధీ-సముద్రముగలవాడా; (జలనిధిశయనుడనుట); మార .....మమత-మార-మన్మథునియొక్క; విభా-కాంతికి; అనుమత-సమ్మతమైన (సమానమైన); మమత-అభిమానము గలవాడా (శరీరసౌందర్యము గలవాడని భావము); మనుభావిరమా-మను-యననముచేత; భావి-కలిగెడు; రమా-సంపద గలవాడా; (లేదా) మను-మనుష్యుకోటి; భావి-కొనియాడెడు; రమా-లక్ష్మీదేవిగలవాడా యని యర్థాంతరము; సారసవననవసరసా-సార-శ్రేష్ఠమైన; సవన-యజ్ఞములందు; నవ సరసా-(శ్రేష్ఠుడైన) రసికుడైనవాడా (యజ్ఞభోక్త యనుట); దారదనమతారహార- దారద-పాదరసమునకు; సమ-సమానమైన; తారహార-స్వచ్ఛమైన ముత్యాలహారము గలవాడా; (అతిధవళమైనముక్తాహారము గలవాడా యనుట).

ఇక్కడ బ్రాచీనముద్రితము లగు గ్రంథములలో "తారతార" యను పాతము కానంబడియెడు. దానిని నిదే యరము. (తార-ముక్తాహారము).

తామసదరదా-తామస-దుష్టులకు; దరదా-భయమును గలిగించువాడా.

ఈపద్యమురచన పాదభ్రమక మనంబడును. అనగా బ్రతిపాదమును ద్విప్పి చదివినను నదే పాద మేర్పడును గాన నీపద్యము పాదభ్రమక మనంబడును.

ఇదియే ప్రతిలోమానులోమపాద మనంబడును.

(వి) ఇచట శబ్దచిత్రరచనలం గుఱించి యిందుక ప్రస్తావించబడుచున్నది:-

యమకము, నిరోష్ఠ్యము, ఏకాక్షరి, ద్వ్యక్షరి, అనులోమవిలోమము, గర్భకవి త్వము, బంధకవిత్వము, మొదలగు శబ్దచిత్రరచన లధమంబు లని యాలంకారికులందఱును జెప్పియున్నారు.

‘శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమన్యంగ్యం త్వవరం స్మృతమ్’ అని కావ్యప్రకాశిక
యందు మమ్మటాచార్యుడు.

యమకమును గుఱించి యాచార్యుడండికావ్యాదర్శమునందు

‘ఆవృత్తిం వర్ణసంఘాతగోచరాం యమకం విదుః

తత్తు నై కాంతమధురం తతః పశ్చాద్విధాస్యతే’

అని చెప్పెను. అనఁగా యమకము కరంబు మధురంబుగావనియుఁ గావున దానించిమ్మట
నిరూపింతు ననియు నర్థము. ఆదికాలంబునుండి సంస్కృతకవులును దదితరకవులును
శబ్దాలంకారములను జిత్రములను గ్వాచిత్రముగాఁ బ్రయోగించుచువచ్చిరి.

వాల్మీకిమహర్షి రామాయణంబున సుందరకాండమునందుఁ బంచమసర్గ మంతయు
సంత్యప్రాసనియమంబుతోఁ జెప్పెను. కాలిదాసుఁడు రఘువంశమున నవిమ సర్గమం
తయు యమకయుతంబుగా రచియించెను. పిదప భారవి మాఘుఁడు మున్నగు మహా
కవులు శబ్దచిత్రంబులను బెల్లుగాఁ గల్పించిరి.

ఆచార్యుడండి యనేకవిధములగు యమకభేదములను విపులముగా నుడివి వాని
కుదాపహరణము లిచ్చియున్నాఁడు. గోమూత్రికాబంధమును సర్వతోభద్రబంధమును
నేకాక్షరద్వ్యక్షరరచనలను స్వరనియమరచనలను నిరూపించియున్నాఁడు. తనదశకు
మారచరిత్రమునం దుత్తరపీఠికయందు సప్తమోల్లాసమంతయు నిరోఽన్యముగా వ్రాసెను.

భారవి తనకిరాతాద్వనీయమునందు 15 వ సర్గయందు శబ్దచిత్రరచన లనేకములు
గావించెను.

‘ససాసిఃసాసునూః సాసో యేయా యేయా యయాయయః

లలాలీలాంలలోఽలలోలః శశీశశిశుశీఃశశన్’

ఇది యేకాక్షరపాదము. (15-5)

ససోసనుస్సోనుస్సోసో నానానానాననానను

సుస్సోఽనుస్సోసనుస్సోసో నానేనానుస్సనుస్సనుత్’

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము. (15-14)

‘దేవాకానినికావాదేవాహికా స్వస్వకాహివా

కాకాకేభభరే కాకా నిస్వభవ్య వ్యభస్వని’

ఇది సర్వతోభద్రబంధము. (15-25)

‘వికాశమీయుర్జగతీశమార్గణాః

వికాశమీయుర్జగతీ శమార్గణాః

వికాశమీయర్జుగతీ శమాగ్గణాః
వికాశమీయర్జుగతీ శమాగ్గణాః'

ఇది సర్వత్రయమకము. (15-52)

మాఘుడు తనశిశుపాలవధమహాకావ్యమునందు శబ్దచిత్రరచనలు విచ్ఛలవిడిచి
గావించెను.

‘జజ్ఞాజోజాజి జిజ్ఞాజీ తంతతో ౭తితతాతితుతే,
భాభోభీభాభిభూభాభూ రారారిరిరీరరః’

ఇది యేకాక్షరపాదశ్లోకము (19-3)

‘సకారనానారకాస కాయసాదదసాయకా
రసాహవాహహసార నాదవాదదవాదనా’

ఇది సర్వతోభద్ర బంధము. (19-27)

‘సాసేనాగమనారంభో రసేనాసీదనారతా
తారనాదజనామ తై ధీరనాగమనామయా’

ఇది మురజబంధము. (19-29)

‘నానాజావవజానానా సాజనాఘునాజసా
పరానిహోఽహానిరాపతాన్వియా తతయాన్వితా’

ఇది ప్రతిలోమానులోమపాద శ్లోకము. (19-40)

ఇదియే పావభ్రమక మనంబడును.

‘ప్రవృత్తే వికసద్ధానం సాధనేష్య విషాదిభిః
వవృషే వికసద్ధానం యుధమాప్య విషాణిభిః’

ఇది గోమూత్రికాబంధము. (19-46)

‘సీలేనానాలనలిన నిలీనోల్లలనాలినా,
లలనా లాలసేనాలం లీలాలోలేనలాలినా’

ఇది ద్వ్యక్షరశ్లోకము. (19-84)

‘దాదదోదుద్దదుద్దాదీ దాదాదో దూదదీదదోః
దుద్దాదందదదేదుద్దే దదాదదదదోదదః’

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము. (19-114)

‘సత్వంమానవిశిష్ట మాజిరభసా దాలంభ్య భవ్యఃపురో
లభాఘక్షయశుద్ధిరుదురతర శ్రీవత్సిభూమి ర్ముదా

ముక్త్యాకామమపాస్తభీః పరమ్యగన్యాధస్సనాదంహరే
రేక్వాఘై స్సనుకాలమభ్రముదయారోపై స్తదా తస్తరే'

ఇది చక్రబంధము. (19-120)

శబ్దచిత్రముల నధమం బని చెప్పిన ధ్వన్యాలోకకర్త యగు నానందవర్ధ నాచార్యుడే తన దేశీకతకమునం దనేక చిత్రరచనలు గావించియున్నాడు.

‘యయాయాయాయ్యయా యూయంయోయోయంయేయయైయయాం
యయూయాయియయేయాయ యయేయయాయయాయయుకై’

ఇది యేకాక్షరశ్లోకము.

‘జితానయానానతాజితారసాతతసారతా
నసావసానావసానయాతనారినాతయా’

ఇది సర్వతోభద్రశ్లోకము.

‘సాభావతూళవర్యానుత విభవితనుర్యావలతూషభాసా
జానానస్యాశయప్రానవనశినవనప్రాయశస్యాననాజా
సాతంవర్యాననస్థారసాసిరసిహరస్థాననర్యావతంసా
పాయాదక్తారణత్రామతనమనతమత్రాణకృదయాపా’

ఇది ప్రతిపాద ప్రతిలోమానులోమ శ్లోకము.

ఇదియే పాదభ్రమకము.

ఇంకను నుదాహరణంబులు గ్రంథవిస్తరభీతిచే జూపఁబడవయ్యె.

అంద్రమహాకవులను స్వల్పముగా ఛేదయమకాదిశబ్దచిత్రంబులను బ్రహ్మగిరించి
యున్నారు.

‘ద్రోణము గాంచె నిర్జరవధూజనమంగళగేయవిస్ఫుర
ద్రాణము దీపరాజిరుచిరస్ఫురదోషధిసత్త్వకల్పిత
త్రాణము రత్నదీధితివిరాజితహాటకసానుమండలీ
కోణము నభ్రమంచిగురుహటవికస్వరధాతుశోణముకై’

భాస్కర రామాయణము, యుద్ధకాండము.

‘మణిఘ్రిణిగణయంతరశనా, ఝణఝణితాగణితరణిత చరణాంచితఘ్నా
మణఘ్నోమణరచనవిచ, తూణకంకణకింకీకర్పంకృత లారణా’

భాస్కర రామాయణము, బాలకాండము.

బమ్మెరపోతన భాగవతమునందు శబ్దాలంకారములు బహుళముగాఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు.

‘పావనములు దురితలతా, లావనములు నిత్యసుంగళప్రాభవసం
జీవనములు లక్ష్మీసం, భావనములు వాసుదేవపదసేవనముల్.’

—భాగవతము, స్కంధము 1.

‘విరియుఁ గువలయంబు విధిపదంబు చలించు
నెనఁగుభువనభంగ మీపు వొలయ
మలయవలదు పవన జలదవేణికలపై
మలయవలదుపవనవలయభవన’

—వసుచరిత్ర. ఆ 4.

‘ఈదండముపరపాదప, వేదండము పరమపటిమవిహసితపురభి
త్కోదండము భవదీయభు, జాదండమునకొ ఘటింప జయమగు నాజిక్’

—వసుచరిత్ర. ఆ. 6.

ఆధునికకవులు శబ్దచిత్రచనలను బహుళముగాఁ గావించియున్నారు.

కేవల వేదాంతగ్రంథ మగు సీతారామాంజనేయసంవాదమునందు:—

‘క. నానానూనుని ననిన న్నేసేనన నిన్ను నన్ను సేననుననినకొ,
సేనును సేనన్నానా సేనును నిన్నెన్ని నన్ను నిను సేనననా’

అని యేకాక్షరపద్యము గలదు. ప్రబంధరాజ శిరోభూషణ వేంకట విజయ విలాస మను కావ్యము సకలవిధము లగు శబ్దచిత్రచనలతో నిండియున్నది. క్లేశకరంబును సరసార్థభావహీనంబును గేవలశబ్దవైచిత్ర్యమాత్రఫలంబును నగు శబ్దచిత్రచన యుత్తమకావ్యము కాకున్నను జనువరులకు రుచిభేదము గలుగుటకును గొందఱి కదియిష్ట మగుటంజేసియు నీరచనావైచిత్రిని మహాకవులును దమయుత్తమకావ్యములలోఁ గ్యాచిత్రముగాఁ గావించియున్నారనియు సంతమాత్రమున నుత్తమకావ్యత్యమునకు హాని వాటిల్లఁదనియుఁ దెలియవలయు.

ఇంక దీనిని విస్తరింపనేల.

గోమూత్రికాబంధము

క. విదళితచైత్య రమాగృహ

పదసారసవినత దేవ పత గేశహయా

చిదమిత చైత్యశమావహ

మదవారణ విమతభావ మతపాశ

జయా.93

(వ్యా) విదళితచైత్యనటుక

బడినరాక్షసులు గలవాడా (రాక్షసు

లను జంపినవాడా యనుట); రమా

గృహ—లక్ష్మికి నివాససాన మైన

వాడా; పదసారసవినత దేవ

పదసారస — పాదకములముల

యందు; వినత—నమస్క

రించుచున్న; దేవ—దేవ

తలుగలవాడా; పత

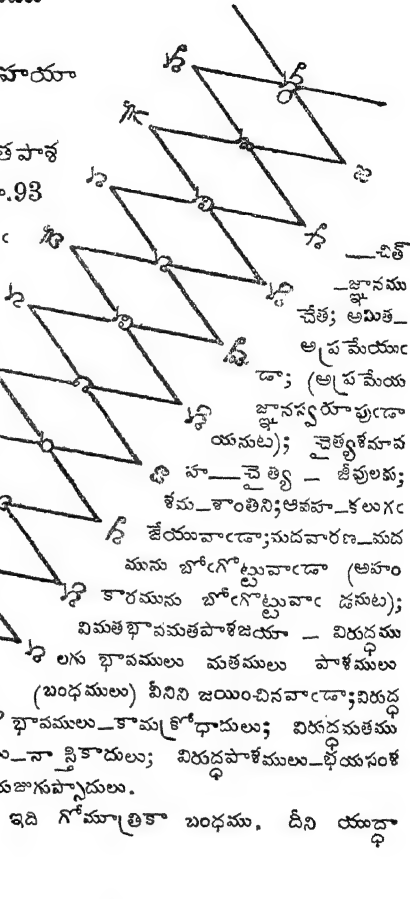
గేశహయా—పక్షిం

ద్రమును వాహన

ముగా గల

వాడా;

చిదమిత

ఇది గోమూత్రికా బంధము, దీని యధా

రము:—

తే. మొససి గోమూత్రకేళిల మూలలందు, వలయుపద్మంబు నాలుగంఘ్రులను వ్రాసి
చదివెనేనియు శుకవులు సమ్మదమున, ధాత్రిగోమూత్రికాఖ్యబంధంబు దనర్చు.

శ్లో. పద్మానా మేకరూపత్వం య ద్యేకాంతర మర్థయోః

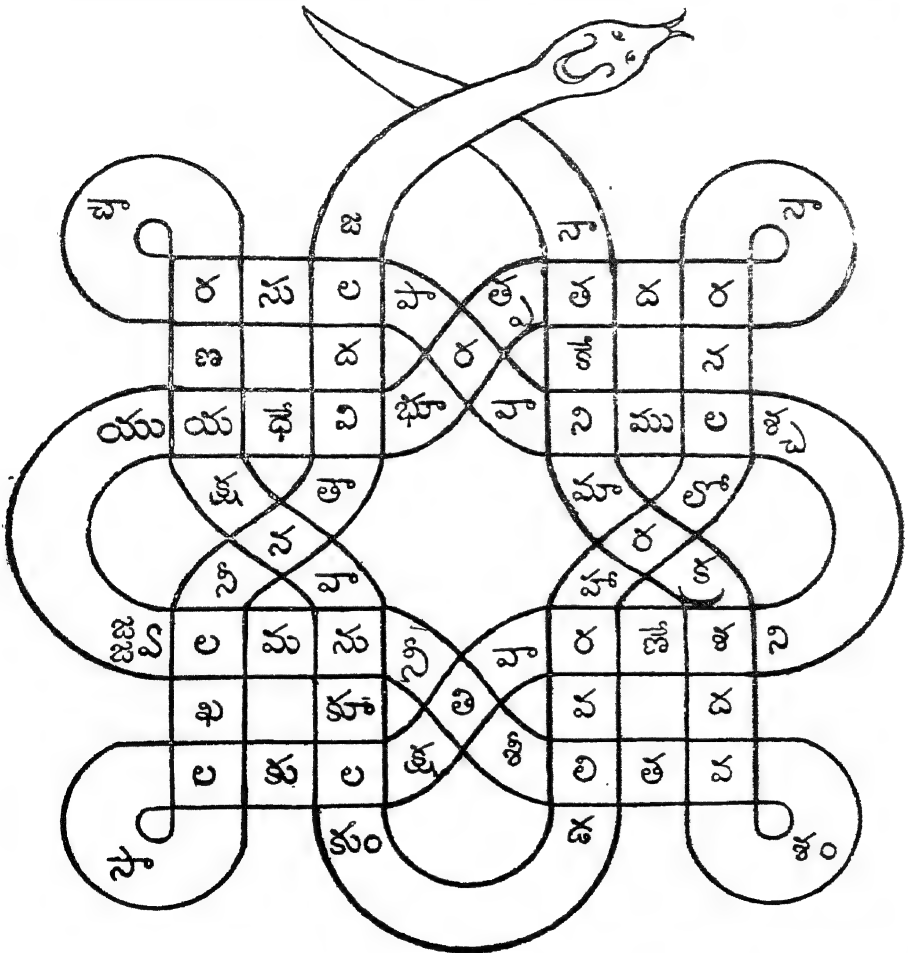
గోమూత్రికేతి త త్ప్రహ ర్దమకరం తద్విదో విదుః.

—అని కావ్యాదర్శమున దండి.

నా గ బ ం ధ ము

చ. జలదవితాననీల ఖిలసాలకులక్షుతివారణేశ ని
శృలమునివారపాల సురచారణయక్షనవానుకూల కుం
డలివరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
జ్జ్వలమనుసీతీశీతివశంవద శక్రరమానికేతనా.

94

(వ్యా) జలదవితాననీల—జలద—మేఘములయొక్క; వితాన—సమూహముల
వలె; నీల—నీలవర్ణుడా; ఖిల.....వారణేశ—ఖిల—దుష్టులనెదు; సాలకుల—చెట్లసమూ

హములను; తుతి—నశింపజేయు; వారణేశ—గజేంద్రమా; నిశ్చలమునివారపాల—నిశ్చల—
చలంపని; (అనఁగా నిశ్చలమనఁగ్గులు గల); మునివార—మునిబృందములను; (అనఁగా
యోగీశ్వరులను); పాలరక్షించువాఁడా;

నిశ్చలమునులే యోగులు. యోగ మనఁగాఁ జిత్తవృత్తినిరోధము. అనఁగాఁ జిత్తై
కాగ్రహణాదులను సుపాసనము. యోగి సంకల్పములను సన్నన్విసింపవలయు.

‘న హ్యసన్నన్వప్రసంకలోపి యోగీ భవతి కశ్చన’ అని భగవంతుం డగుశ్రీకృష్ణుఁ
డు చెప్పి యోగిలక్షణములను నిట్లు నుడివెను.

జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మాసమాహితః

శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః.

జ్ఞానవిజ్ఞాన తృప్తాత్మా కూటస్థో విజిజ్ఞేంద్రియః

యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోప్తాశ్చకాంచనః.

సుహృన్మిత్రార్చుదాసీన మధ్యస్థద్వేష్యబంధుషు

సాధువ్యపి చ పాపేషు సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే.

—భగవద్గీత. ఆ. 6.

సుర...కూల—సురలు చారణులు యక్షులు వీరికి హితము నేయువాఁడా;
కుండలివరహరలోల—కుండలివర—వాసుకిని; హర—హరముగాఁ గలపరమశివునియందు;
లోల—ఆసక్తుఁడా; (హితుఁడా యనుట); (కుండలి—సర్పము); సరసారదతత్పర—నయఁ
డు నారదుఁ డను ఋషులయెడ నాదరము గలవాఁడని భావము; భూవిధేయ—భూమికి
విధేయుఁడా; (అనఁగా భూదేవికి వశుఁడనుట); ఉజ్జ్వల...వశంవద—ఉజ్జ్వల—ప్రకా
శించుచున్న; మనునీతి—మనువుయొక్క పితోపదేశములందు; (అనఁగా వాని నాచరిం
చుటయం దనుట); శీలిత—స్వభావముగలవారికి; వశంవద—విధేయుఁడా; (అనఁగా నట్టి
వారికిఁ బ్రసన్నుఁడని భావము); శక్రరమా—దేవేంద్రునియైశ్వర్యమునకు; నికేతనా—స్వా
మినివాఁడా; (అనఁగా దేవేంద్రునివంటిభోగము కలవాఁడా.

ఇది నాగబంధము. దీని యుద్ధారము:—

ఇలతో నెనుబదిసాలుగు, నిలయంబులు నగు బయోదనిభనీలాంగా

మెలిగొన్న పామువలె వెలు, ప లగుక దలతోడ నాగబంధంబునకున్.

—అని అప్పకవీయము.

చ. సరిగా నత్ నవకోవ్యముల్ నెఱిపి దాసందంశీరితిం బర

స్వరేశఖల్ గదియించి పార్శ్వము లధోభాగంబు కోణంబులుం

బరివేష్టింపఁగ జుట్టి పుచ్చముఖముల్ ప్రాగ్రేఖలుం దీర్చిప్ర

గరయో చంపకమాలయో యోగి నిడంగా నాగబంధంబగున్.

ధి

—అని ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధనగ్రంథము.

ఛురికాబంధము

క. శ్రీవర వరవరహృతభవ

భావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా

ధావితదనుభవ నియమిన

భావనచతురాసముద్భూతార్ణవవసుధా.

(వ్యా) శ్రీవర-లక్ష్మీదేవికి మగఁడా;

వర...భావన—వర—(శేష్ఠమైన; (మహిమ

వంతమైన); వర—దేవతాప్రాప్తము లగు

ప్రసాదములచేత; వ్యాత—హరింపఁబడిన;

భవభావన—సంసారచింతలు కలవాఁ

డా; (అనఁగా భక్తులకు వరము

లొసఁగి వారిసంసృతిక్లेशములను

బోగొట్టువాఁడని భావము;

వనజాయతాక్ష — కమల

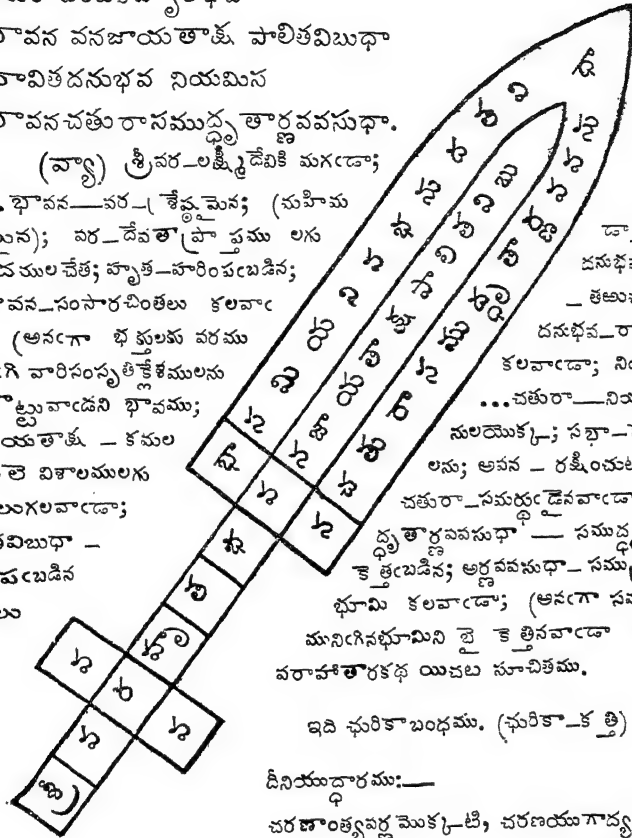
ములవలె వికాశములగు

కన్నులుగలవాఁడా;

పాలితవిబుధా —

రక్షింపఁబడిన

దేవతలు

95

కలవాఁ

డా; ధావిత

దనుభవ—ధావిత

—తఱుచుఁబడిన;

దనుభవ—రాక్షసులు

కలవాఁడా; నియమి...

...చతురా—నియమి—ము

నులయొక్క; సభా—మొత్తము

లను; అవన — రక్షించుటయందు;

చతురా—సమర్థుఁడైనవాఁడా; సము

ద్భూతార్ణవవసుధా — సముద్భూత — పై

కత్తఁబడిన; అర్ణవవసుధా—సముద్రమందలి

భూమి కలవాఁడా; (అనఁగా సముద్రమున

మనిగినభూమిని పై కెత్తినవాఁడా యనుట);

వరాహాతారకథ యిచట సూచితము.

ఇది ఛురికాబంధము. (ఛురికా—కత్తి)

దీనియధారము:—

చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యంబుఁ జేసి

సరసులు ముమ్మా

రిరగడలమధ్యమొకటిగఁ, బరుజులగదియింప ఖడ్గబంధం బొనర్చు.

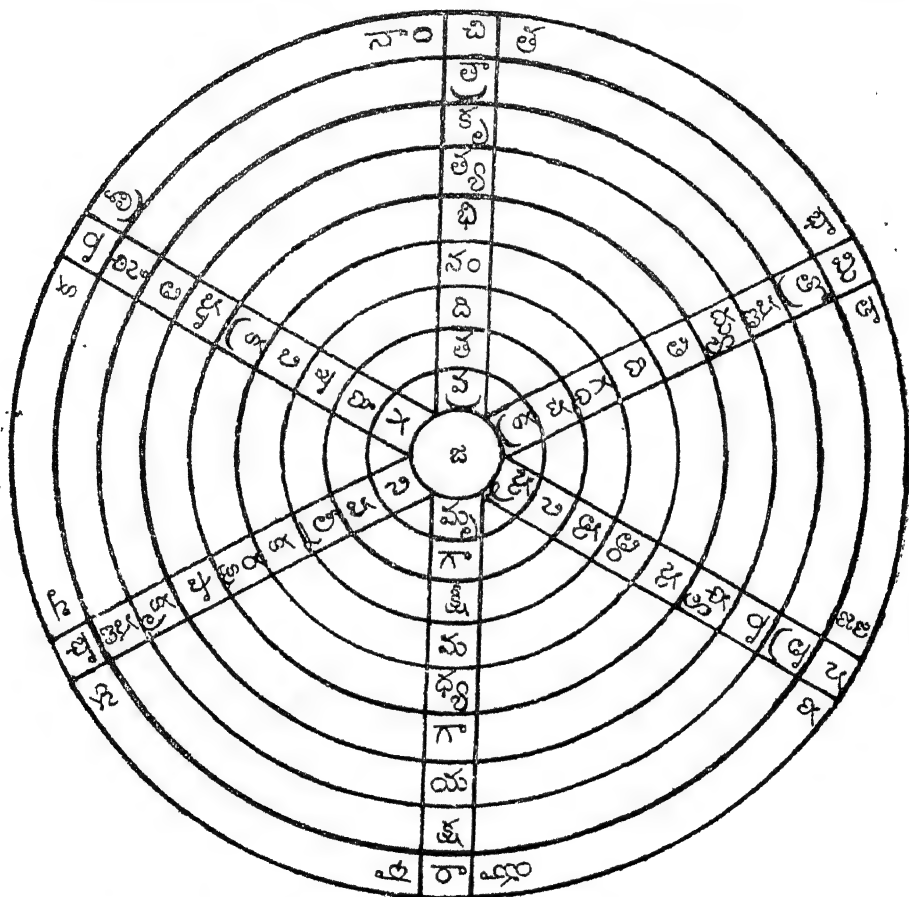
—అప్పకవి.

ఈ పద్యమున మొదటిపాదమున 'శ్రీవరవర పదహృత' యనియే యన్నిగ్రంథములలోను బాతము కానంబడుచున్నది. పదహృత యని యున్నచో ఛురికాబంధమున నక్షరవ్యాప్తి త్తి భంగముగను గాన 'వరహృత' యనియే కవి వ్రాసియుండనోపు నని యూహించి యట్లు సవరించితి.

చక్రబంధము

శా.చిత్రాకృత్యభినందితవ్రజమృగాక్షీమధ్యగా యతురా
మిత్రోష్ణద్యుతిదిగ్ధచక్ర జనివల్మీకర్ష సా కృష్ణభా
సత్రారాధ్య నుతింతు నిన్ను జగదీశా విక్రమాతిస్థిరా
రాత్రీనాంచితభామితాబ్జ సదయా రాధానుభావాకరా.

96

(వ్యా) చిత్రా.....మధ్యగా—చిత్రాకృతి—చిత్రమైనయాకారములచేత;
అభినందిత—సంతోషపెట్టబడిన; వ్రజమృగాక్షీ—గొల్లవనితలయొక్క; మధ్యగా—మధ్య
మును బొందినవాడ; (వారినడుమనుండువాడ యనుట); అతురా—నాశరహితుడ;

మిత్రో...చక్ర—మిత్ర—సూర్యునియొక్క; ఉష్ణద్యుతి—తీవ్రతకాంతులచేత; దిగ్—
పూయబడిన; చక్ర—చక్రాయుధముఁ గలవాఁడా; అనఁగా సూర్యకాంతులవలెఁ దేజ
రిల్లుచక్రము గలవాఁడా యనుట; జనివల్మీకర్ష పా—జని—సంసారమనెను; వల్మీక—
పుట్టలకు; ఋతుపా—భిల్లకపతియైనవాఁడా; (నశింపఁజేయువాఁడాయనుట); కృష్ణ
భా—నల్లనికాంతి గలవాఁడా; సత్రారాధ్య—యాగములందుఁ బూజింపఁదగినవాఁడా;
జగదీశా—లోకనాయకా; విక్రమాతిస్థిరా—పరాక్రమముచేత మిక్కిలిఃపిఁడువాఁడా; రాత్రీ
...తాక్ష—రాత్రీన—(రాత్రి + ఇన) చంద్రునియొక్క; అందిత—అందమైన; భా—
కాంతులచేత; మిత్ర—కొలువఁబడిన (అనఁగా బోల్పఁబడిన); అబ్జ—శేఖముగలవాఁడా;
(అనఁగాఁ జంద్రునికాంతులవలె ధవళమగుశేఖము గలవాఁడా యనుట); సప్తయా—
దయలోఁగూడినవాఁడా; రాధానుభావాకరా—రాధా—రాధాదేవియొక్క; అనుభావ
—విభవములకు; మహిమములకు; ఆకరా—స్థానమైనవాఁడా; నిన్ను—నుతింతుఁ.

ఇది నక్రబంధము. ఉద్ధారము:—

మ. పయిఁబైఁగాఁ బదిచుట్లునాటవళముల్ ప్రాగ్గేఖలందీర్చి స్వా
హ్వయపత్యోహ్వయముఖ్యచిహ్నములు గన్వట్టుంగఁ బాదత్రయా
శ్రయరేఖాంత్యపదాశ్రయాదివృత్తిగా శార్దూలవిక్రీడితా
హ్వయవృత్తెంబు యథాక్రమంబుగ లిఖింపం ॥ కబంధం బగున్.

ఈ పద్యము రెండవపాదమున నన్నిపుస్తకములలోను ‘జనివల్మీకర్ష పా’ యనియే
పాఠ మున్నది. అట్లున్నచో యతిభంగ మగును గావున ‘జనివల్మీకర్ష పా’ యని సవ
రించితి.

ఇందు మూడవచుట్టు ‘కృష్ణరాయకృతి’ యనియును నాటవచుట్టు ‘సంది
తిచుక్కువి’ యనియు వచ్చునట్లు కృతిపతిపేరును గవిపేరును బొందింపఁబడియున్నవి.

ద్వ్యక్ష రి

క. మనమున ననుమానము నూ

నను నీనామ మనుమనుమననమును నేమ

మును మాన నన్ను మన్నన

మను మను నానామునీనమానానూనా.

97

(వ్యా) నానామునీనమానానూనా—నానా—సకల; మునీన—మునిశ్రేష్ఠుల
యొక్క; మాన—ప్రమాణములకు; అనూనా—అధికుఁడా; (అనఁగా ఋషులకందఱ

మను సప్రమేయమైననుహిమ కలవాడనుట; మనమునకొనునస్సనందు; అనుమానముకొనందేహమును; ఊనను—పెట్టను; ‘సంశయాత్మా వినశ్యతి’ అని భగవద్గీత; నీవాను మను—నీశేరనెడ; మను—చుంత్రముయొక్క; మననమును—ధ్యానమును; నేనుమ్మునకొనియమముతో; మానకొనదలను; నన్నుకొనట్టియేకాంతభక్తుడ నగునన్ను; మన్ననకొన్రీతితో; మనమును—మనుమా + అను—జీవింపు మని చెప్పుము; అనగా ననుగ్రహింపుమా యనుట.

ఇది ద్వ్యక్షరకందము.

ద్వికంద క్రౌంచపద వృత్తిము

అంకురితశ్రీసంగభుజాంకా హరిహాయమణిమదహరతనువర్ణా

సంకటకృద్దైత్యశయశంకాజనననిజచరిత శయభృతశంఖా

పంకజనాభా భంజితపంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా

శంకరభావా కిసలయసంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా. 98

(వ్యా) అంకురిత...భుజాంకా—అంకురిత—మొలచిన; శ్రీ—లక్ష్మీయొక్క; సంగ—కూడికలని; భుజాంక—భుజచిహ్నము గలవాడా; అనగా లక్ష్మీదేవితోడి సంగముచే శుభశేఖలు భుజములయందుఁ గలవాడా యని భావము. శ్రీసంగ—సంపదయొక్క కూడికగల యనియు నర్థము చెప్పవచ్చును. హరి...తనువర్ణా—హరిహాయమణి—ఇంద్రనీలమణులయొక్క; మద—గర్వమును; హర—పోగొట్టు; తనువర్ణా—దేహకాంతిగలవాడా; అనగా నీలవర్ణముగల శరీరకాంతిగలవాడా యని భావము; సంకట.....చరిత—సంకటకృత్—కష్టములను గలిగించెడు; దైత్య—రాక్షసులయొక్క; ఆశయ—కోరికలకు; శంకాజనన—సందేహమును బుట్టించు; నిజచరిత—స్వకీయవృత్తాంతము గలవాడా; అనగా రాక్షసుల యాటోపమును బోగొట్టు నడిగడి గలవాడాయనుట; శయ—హస్తమునందు; గృత—ధరింపబడిన; శంఖా—శంఖము కలవాడా; పంకజనాభా—తమ్మిబొడ్డు కలవాడా; భంజితపంకా—భంజిత—పోగొట్టబడిన; పంకా—పాపముకలవాడా; పరమపురుష—పురుషోత్తముడా; భవపరిభవనామా—భవ—సంసారమును; పరిభవ—తిరస్కరించెడు; నామా—నేరు కలవాడా; అనగాఁ గృష్ణుని దివ్యనామమును వచించినంతమాత్రముననే జనులపాపములు నశించునని భావము.

హరి ర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః

అనిష్ఠయాపి సంస్పృష్టో దహత్యేవహి పావకః.

శంకరభావా—శివుఁడుభావమునందుఁ గలవాఁడా; (శివునిధ్యానించువాఁడనుట); కిసలయ...పదయుగ—కిసలయ—చిగుళ్లతో; సంకాశ—సమానమైన; పదయుగ—పాదములు గలవాఁడా; కలశ...శయనా—కలశశరనిధి—క్షీరసముద్రమునందు; (శరనిధి—జలనిధి); శయనా—పవ్వళించువాఁడా.

ఇది ద్వికందక్రౌంచపదవృత్తము.

క్రౌంచపదవృత్తలక్షణము:—

ప్రతిపాదమునకు భ మ స భ న న న య గణములును బదునొకండుయక్షరమును బందొమ్మిదవ యక్షరమును యతిస్థానములును గలది. ఇందు రెండుకందపద్యము లిమిడియున్నవి. రెండేసిపాదము లొక్కొక్క కందపద్యముగాఁ జనువననును. ఇట్లు రచించుట గర్భకవిత్వ మనఁబడును.

భుజంగ ప్రయాత గర్భ స్రగ్వీణి

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛకాంతీ రమా

వాస వంశస్వరవ్యక్తవేదక్రమా

రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా

వాసవాదిస్తుతవ్యక్తనామా నమః.

99

(వ్యా) వాసుదేవా—వాసుదేవుని పుత్రుఁడా; ఘనస్వచ్ఛకాంతీ—ఘన—మేఘమువంటిది; స్వచ్ఛ—శుద్ధమైన; కాంతీ—కాంతికలవాఁడా; రమావాస—లక్ష్మీదేవికి నివాసస్థానమా; వంశ...క్రమా—వంశ—పిల్లనగ్రోవియొక్క; స్వర—వాదముచేత; వ్యక్త—స్పష్టమైన; (తెలియఁబఱుపఁబడిన); వేదక్రమా—వేదములయొక్క వరుస కలవాఁడా; అనగా నద్దేవుని పిల్లనగ్రోవిస్వరములు వేదతుల్యములై యొప్పు నని భావము; రాసలాస్య.....ద్యమా—రాసలాస్య—రాసక్రీడయను నర్తనవిశేషముయొక్క; ప్రకార—విధమునందు; ప్రవీణ—చతురమైన; ఉద్యమా—ప్రయత్నముగలవాఁడా; (అతిచతురముగా రాసక్రీడలు సలుపువాఁడా యని భావము); వాస.....నామా—వాసవాది—ఇంద్రుఁడు మొదలగువారిచేత; స్తుత—సాగడఁబడిన; వ్యక్త—స్పష్టమైన; నామ—నామధేయము కలవాఁడా; నమః—నమస్కారము.

ఇది భుజంగప్రయాతగర్భ స్రవ్యణి.

స్రవ్యణీవృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు రగణములును సప్తమాతృరము యతిస్థానమును గలది.

భుజంగప్రయాతవృత్తలక్షణము—

ప్రతిపాదమునకు నాలుగు యగణములును సప్తమాతృరము యతిస్థానమును గలది.

(నమో యనుపదము మొదలుగాఁ జదివిన భుజంగప్రయాత మగును.)

క. అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ

గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూటీ

జనతావల్లభుఁడును మి

త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్.

100

(వ్యా) చిత్రగతులన్ — నానాప్రకారములుగా; కొనియాడి — స్తుతించి; ముతి యనఁగా గుణసంకీర్తనము, కేవల భగవన్నామోచ్చారణంబును స్తుతియందుఁ జేయును.

(వి) ఇచ్చట విష్ణునామసంకీర్తనమహిమముంగూర్చి యించుక లిఖింపఁ బడుచున్నది:—

హరి నామసంకీర్తనము సర్వపాపహరంబనియు సర్వశుభప్రదాయకం బనియుఁ బురాణములు వక్కాణించుచున్నవి.

‘ధ్యాయస్మృతే యజన్యజ్ఞే స్త్రీతాయాంద్వాపరేఽర్చయన్’

యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలా సంకీర్త్యకేకేవమ్

—అని విష్ణుపురాణము.

మఱియుఁ బురాణవచనములు:—

ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చ కర్మసు

ప్రాయశ్చిత్తం హి సర్వస్య దుష్కృతసేవ్యతీ వై శ్రుతిః

అతిపాతకయంత్రోఽపి ధ్యాయ స్మిమిష మచ్యుతేష్వే

భూయ స్తపస్వీభవతి సంక్తిపావనపావనః

హరి ర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః

అనిచ్చయాపి సంస్ఫుప్తో దహత్యేవ హి పావకః

జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోవాపి వాసుదేవస్య కీర్తనాత్
తత్సర్వం విలయంయాతి తోయస్థం లవణం యథా
హరే ర్నామైవనామైవ నామైవ మమజీవనం
కతా నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ వాస్త్యేవ గతి రన్యథా
స్తుత్వా విష్ణుం వాసుదేవం విషాపో జాయతే సరః
విష్ణోస్సంపూజనాన్నిత్యం సర్వపాపం ప్రణశ్యతి

హరినామసంకీర్తనధ్యాననమస్కారాదులు హింసాదిరహితముగాఁ జేసినచే ఫల
బంతముగు. ఆట్లు చేయువాఁడే వైష్ణవుఁడు.

‘నచలతి నిజవర్ణధర్మతోయ, స్సమమతిరాత్మసుహృద్విపక్షపక్షే
నహరతి నచహంతి కించిదుచ్చైః, స్థితమనసం తమవేహి విష్ణుభక్తమ్’
‘విమలమతి రమత్సరః ప్రశాంత, శృచిచరితోఽఖిలసత్త్వమిత్రభూతః
ప్రియహితవచనో స్తమానమాయో, వసతిసదాహృది తస్య వాసుదేవః’

—అని భాగవతమున వైష్ణవలక్షణము చెప్పఁబడినది.

హరిసమర్పనము సర్వకామప్రదం బనుటకు మఱియుఁ గొన్ని పురాణవచన
లుదాహరింపఁబడుచున్నవి:—

‘యం యం కామ మభిధ్యాయే త్తం త మాప్నోత్యసంశయమ్
సర్వాన్ కామా నవాప్నోతి సమారాధ్య జగద్గురుమ్’
అవశేనాపి య న్నామ్ని కీర్తితే సర్వపాతకైః
పుమాన్విముచ్యతే సద్యః సింహత్రస్తై ర్మృగై రివ
సకృత్స్మృతోఽపి గోవిందో నృణాం జన్మశతైః కృతమ్
పాపరాశిం దహత్యాశు తూలరాశి మివానలః
ఏకోఽపి కృష్ణస్య కృతప్రణామో
దశశ్వమేధావభృథేన తుల్యః
దశశ్వమేధీ పునరేతి జన్మ
కృష్ణప్రణామీ న పునర్భవాయ’

కాపుననే మహాభారతమునందుఁ గడపట

‘ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి నిచార్య చ పునఃపునః
ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణ స్సదా’

అని భగవంతుఁ డగు వ్యాసుఁడు నుడివి యమ్మహేతిహాసమును ముగించెను.

చ. నిజపురి కేగుదెంచి ధరణీధరుఁ డప్పడు భోజరాజు
 ర్మజకురునాథముఖ్యమహిమండలనాథులఁ దక్కుగల్గు బ
 ధ్ధజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యవిభూషణాంబర
 వ్రజము లొనంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసైకలోలుఁ డై. 101

సుగమము.

క. తలిరులతుండఁ జనుకులు జల
 జల వడియఁగఁ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి ను
 న్నొలపమున విరియుపరువపుఁ
 దొలు మొగడలవలపుదెలుపు తోఁటలలోనక. 102

(వ్యా) కలిరులతుండఁ—చిగుళ్ళ కొనలనుండి; చినుకులు—జలబిందువులు; జల
 జలక—జలజలమని; వడియఁగక—రాలఁగా; తడిసి; మెలఁగు—సంచరించు; చలికరువలి—
 చల్లని మలయమారుతముయొక్క; నున్నొలపమునక—స్పృదుప్రసరణముచేత; విరియు—
 వికసించుచున్న; పరువపు—ప్రాయము గల; తొలు మొగడల—మొదట వేసిన మొగ్గలయొ
 క్క; వలపు—పరిమళమును; తెలుపు—ప్రకటించు; తోఁటలలోనక—ఆరామములందునా.

ఈ వాక్యమునకు 105 వ పద్యమునందలి 'యొలలాడుచుండె' నను క్రియా
 పదముతో నన్వయము.

ఈ పద్య మంతయు నచ్చ తెలుఁగుపదములతోడను సర్వలఘువులతోడను మనో
 హరముగాఁ గూర్పఁబడినది.

అలంకారము—వృత్తిని ప్రాసము.

కావ్యగుణములు: ప్రసాదము—నూఢుర్యము—సౌకుమార్యము.

క. దరదళదంబుజముకుళో
 దరదళమిళదళికులచ్చదప్రహతిసర
 త్సరసరజోధూనరపరి
 సరసరసీతీరకుంజనదనస్థలులక. 103

(వ్యా) దర—కొంచెముగా; దళత్—వికసించిన; అంబుజముకుళ—తామర మొగ్గల
 యొక్క; ఉదరదళ—నడుచేఁగులయందు; మిత—కూడుకొనిన; అళికుల—తుమ్మెదల

కూటువలయొక్క; ఛద-తొక్కలయొక్క; ప్రహతి-తాఁకుడులచేత (కొట్టుటచేత); సరత్-జాటుచున్న; సరస-రసవంతమైన; రజః-పరాగముచేత; భూసర-బూజిప వర్ణముగా నైన; పరిసర-చుట్టుప్రక్కలనుండు; సరసీతీర-కొలఁకులగట్టులంబిలి; కుంజ సదనస్థులకొ-పొదరింపిప్రదేశములందును. ఇది యొకపేసమాసము.

ఈ వాక్యమునకును 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా పదముతో నన్వయము. ఇది కేవలసంస్కృతపదములతో మనోజ్ఞముగా రచింపఁబడినది.

అలంకారములు కావ్యగుణములు పైయట్లు; యమకమును నరయునది.

క. మరకతగోమేదకపు

వ్యూరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముక్తా

హరినీలవజ్రకురువిం

దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలక్ష్.

104

(వ్యా) విద్రుమ-పగడము; విదూరసంభవ-నై దూర్యము; కురువింద-కెంపు; కృతకభూమిధర-కృతకాద్రులయొక్క; కందరలక్ష్-గుహలయందు.

ఈ వాక్యమునకును 105 వ పద్యమునందలి 'యోలలాడుచుండె' నను క్రియా పదముతో నన్వయము.

నీ. భోజకన్యాసర్పిదాజహంసము నత్య

భామాశుకీకేళిపంజరంబు

జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబు క్తా

ళిందీసరోజినీందిందిరంబు

భద్రాకలాపినీప్రావృడంబుదము స్తు

దంతారసాలలతాపికంబు

మిత్రవిందావనీచైత్రాగమము లక్ష

ణాహారయష్టికానాయకంబు

తే. ఘోడశనహస్రకామినీస్తోమధేను

కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర

మనఁగ సౌఖ్యంబునిధి నోలలాడుచుండె

గృష్ణుఁ డఖిలావనైకవర్తిష్ఠుఁ డగుచు.

105

(వ్యా) భోజకన్యా—రుక్మిణీయనెడు; సరిత్—నదికి; రాజహంసము—రాయం
చయగువాఁడును; సత్యభామా—సత్యభామయనెడు; శుకీ—ఆడుచిలుకకు; కేళిపంజ
రంబు—క్రీడించు గూఁడగువాఁడును; జాంబవతీ—జాంబవతియనెడు; నిశా—రాత్రికి;
చంద్రోదయంబు — చంద్రోదయమగువాఁడును; కాళిందీ—కాళింది యనెడు; సరో
జినీ—తమ్మిఠీగఱకు; ఇందిందిరంబు—తుమ్మెదయగువాఁడును; భద్రా—భద్ర యనెడు;
కలాపినీ — ఆడునెమిలికి; ప్రావృడంబునము — వర్షాకాలపు మేఘ మగువాఁడును;
సుదంతా—సుదంతయనెడు; రసాలలతా—తియ్యమామిడితీగఱకు (చెట్టునకు); పికంబు—
కోయిలయగువాఁడును; మిత్రవింద—మిత్రవింద యనెడు; వనీ—వనమునకు; చైత్రాగ
మము—వసంతునిరాకయగువాఁడును; లతా—లతా యనెడు; హరయష్టికా—ముత్యాల
హరమునకు; (యష్టి—కొయ్య; కొయ్యవలెఁ బొడవు గానుండుటవలన హరయష్టియని పేరు);
నాయకంబు—నాయక మణియగువాఁడును; పోడతే.....వారణేంద్రము—పోడతేసహస్ర-
పదాక్షువేపుచైన; కామినీ—వలపు గల యువతులయొక్క; స్తోమ—గుంపు లనెడు; ధేనుకా—
అడేనుగలతోడ; కరిణీ ధేనుకా వణాయని యమరుఁడు; రిరంసా—రంతుమ్ + ఇచ్ఛా;
సన్నంతము) క్రీడింపవలయునని యిచ్చగలిగిన; మదోత్కట—చుదాతిరేకము గల; వారణేం
ద్రము—గజేంద్ర మగువాఁడును; అనగఁ—అనునట్లు; కృష్ణుఁడు; అఖిలా.....
డగుచుకొ—అఖిల—ఎల్ల వారిని; అవన—రక్షించుటయందు; ఏక—ముఖ్యముగా; వర్తి
ష్ణుఁడగుచుకొ—వర్తించుస్వభావము కలవాఁడై; సౌఖ్యాంబునిధి—సుఖసాగరమునందు;
ఓలలాడుచుండె—తేలియాడుచుండెను; వినోదముగా విహరించుచుండెను. అనగా
నిరవధికానందమును జెందుచుండె నని భావము.

అలంకారము. రూపకాంతర్గతరూపకము.

వర్తిష్ణ వనుటకు నుదాహరణము—

నిరాకరిష్ణా వర్తిష్ణా వర్తిష్ణా పరితోగణమ్

ఉత్పత్తిష్ణా సహిష్ణాచ చేరతుః ఖరదూషణౌ.

—అని భట్టికావ్యము—సర్గము 5.

సీ. కౌశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ

సూత్రుఁ డార్వేలపవిత్రకులుఁడు

నందిసింగామాత్యునకును దిమ్మొంబకుఁ

దనయుండు సకలవిద్యావివేక

చతురుండు మలయమారుతకప్పింద్రునకు మే

నల్లుండు కృష్ణరాయక్షితీశ

కరుణానమాలబద్ధఘనచతురంతయా
నమహోగ్రహారసన్మానయుతుండు

తే. తిమ్మయార్యుండు శివపరాధీనమతి య
ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
హరణ మనుకావ్య మొనరించె సంధిభాష
నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

106

(వ్యా) మలయమారుతకపింద్రునకుఁ—మలయమారుతుఁ డను కవిసరునకు;
మేనల్లుఁడు — భాగినేయుఁడు; కృష్ణరాయ.....యతుఁడు—కృష్ణరాయశ్రీతీశ—
కృష్ణరాయమహీపతియొక్క; కరుణా — దయవలన; సమాలబ్ధ—పొందఁబడిన; ఘన—
గొప్పవియగు; చతురంతయాన—పల్ల కీలు; మహోగ్రహార—గొప్పయగ్రహములు;(అనెడు)
సన్మాన—బహుమతులతో;యతుఁడు—కూడినవాఁడు; అగ్రహారశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి—
అగ్ర—బ్రాహ్మణభోజనమునకై; హార—రాజులు తమభూములనుండి హరించిన (అనఁగా
వేర్పఱచిన) భూమి.

ఈ యగ్రహార నామ మెద్దియో మనకుఁ దెలియరాకున్నది.

తిమ్మయార్యుండు—తిమ్మయ యనుపేరుగల పూజ్యుఁడు; శివపరాధీనమతి—శివుని
యందు వశమైనమనస్సు గలవాఁడు; (శివభక్తుఁ డనుట); ‘శివపరాధీనమతి’ యని పాఠాం
తరము. దానికి పరమశివునిచరణములయం దధీనమైన మనస్సు కలవాఁడని యర్థము.

అఘోరశివగురుశిష్యుండు—అఘోరశివాచార్యులనెడివారికి శిష్యుఁడు; ఆదివా
కరతారాసుధాకరముగఁ—సూర్యుఁడు చంద్రుఁడు నక్షత్రములును నున్నంతకాలము;
శాశ్వతముగా నుండునట్లు; ఆంధ్రభాషక — తెలుఁగుభాషయందు; పారిజాతహరణ మను
కావ్య మొనరించె, అని యన్వయము.

శా. ఏకచ్ఛత్రిత సర్వభూతల నృసింహేంద్రక్షమాభృత్తపః
పాకద్యోశితరూప మాక్తికతులభారప్రదానోన్నతా
కోకస్తన్యసమాత్రుసన్నిభ హరితూలంకపోద్యద్యశ
శ్రీకర్ణాటమహీశ వైరికరిరాట్సింహప్రతాపోదయా.

107

(వ్యా) ఏకచ్ఛత్రిత — ఏకచ్ఛత్రముగలదిగాఁ జేయఁబడిన—అనఁగా నేకచ్ఛ
త్రాధిపత్యమునకు లోబడిన; సర్వభూతల—సమస్తభూమండలములు గలవాఁడా; ఏక

చ్చతాధిపతియనుట); నృసింహ...రూప—నృసింహేంద్రతుమాభ్యుత్—నరసింహరాజయొక్క; తపఃపాక—తపస్సుపండుటచే; ద్యోతిత—ప్రకాశించుచున్న; రూప—రూపము గలవాడ; (నరసింహరాజయొక్క కుమారుడనుట); మాక్తిక...ప్రదానోన్నతా—మాక్తిక—ముత్యములయొక్క; తులాభారప్రదాన—తులాభారమును దానము చేయుటచే; ఉన్నతా—మహనీయుడ; కోక.....సన్నిభ—కోక స్తనీ—ననితలకు; (చక్రవాకములవంటి వట్టువలగు స్తనములు గలది); అసమాస్త్రసన్నిభ—మన్మథునితో సమానమైనవాడ; హరిత్—మహీశ—హరిత్—దిక్కులందు; కూలంకష—ఒరయుచున్న; (వ్యాపించుచున్న); ఉద్యత్—అతిశయించుచున్న; యశశ్శ్రీ—కీర్తిసంపదలుకల్గిన; కర్ణాటమహీశ—కర్ణాటదేశాధిపతి; వైరి...దయా—వైరి—శత్రులనెడు; కరిరాట్—గజశ్రేష్ఠములకు; సింహప్రతాపాదయా—సింహపరాక్రమస్ఫూర్తి కలవాడ.

ఈ పద్యమునందు స్ఫురించు ధ్వనులు వివరింపఁబడుచున్నవి:—

‘మాక్తికతులాభార ప్రదానోన్నతా’—అనుటచే సత్యభామ పుణ్యకవ్రతము నాచరించినపుడు కృష్ణసహితంబుగాఁ గల్పద్రుమమును నారదమహర్షికి దానమిచ్చిన కథ స్ఫురించెడు.

‘వైరికరిరాట్సింహప్రతాపాదయా’—అనుటచే గృష్ణుడు శత్రుత్వముం బాటించుచు దనతో యుద్ధముచేసిన దేవేంద్రుని జయించి విజయముఁ గాంచిన విషయము స్ఫురించెడు.

క. భువనవిజయాఖ్యనంస

న్నవరత్నవిభావ్రభాతనలినాప్త రమా

ధవచరణకమలనేవా

ప్రవణమతీ వీరరుద్రపర్వతవశ్రీ.

108.

(వ్యా) భువన...నలినాప్త—భువనవిజయమును పేరు గల; సంసత్—సభయందలి; నవరత్నవిభా—నవరత్నములయొక్క కాంతులకు; ప్రభాతనలినాప్త—బాలనూర్యుడ; బాలనూర్యాతపము మణులను శోభింపఁజేయు స్వభావము గలది కావున రత్నపరీక్ష చేయువారు నూర్యోదయసమయమునందు రత్నగుణములఁ బరీక్షింతురు.

అనఁగా బాలనూర్యుడు రత్నమును బ్రకాశింపఁజేయునట్లు కృష్ణరాయమహారాజు భువనవిజయ మను పేరు గల తనకొలుపుకూటమునందలి సభాసదుల మనంబులను వికసింపఁజేయువాడని భావము; రమా.....మతీ—రమాధవ—విష్ణువుయొక్క; చరణ

కమల—పాదారవిందములను; నేవా—భజించుటయందు; ప్రపణ—చతురమైన; మతీ—బుద్ధి కలవాడా; (విష్ణుభక్తుడని భావము); పీఠ.....వజ్రీ—పీఠరుద్ర — పీఠరుద్రుడనెడు; పర్యత—కొండకు; వజ్రీ—దేవేంద్రుడగువాడా.

‘భువనవిజయాఖ్యసంసత్’—అనుటచేఁ గృష్ణుఁడు సర్వలోకములను జయించి సర్వోత్కృష్టుఁడై పర్తించుట నూచితము.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.

చిత్తజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణుసమవైభవవిశేషా
విత్తరమణామరగవీతరణిభూజలదవిశ్రుతకరాంబురుహ గోష్ఠీ
నృత్తమణిరంగతల నీతిమనురాజనిభ నిర్భరదయారసపయోధీ
మత్తగజయూధమదమగ్నసుఖతాళిరవమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ.

109

(వ్యా) చిత్తజ.....విశేషా—చిత్తజభిత్—పరమశివునియొక్క; అంఘ్రి యుగ — పాదద్వంద్వములను; చింతనకళా — ధ్యానించువిద్యచేత; ఆధిగత—సాంద్ర బడిన; జిష్ణుసమ—ఇంద్రునికి సమానమైన; వైభవవిశేషా—భోగాతిశయము గలవాడా; విత్త.....కరాంబురుహ—విత్తరమణ—మణిరుండ; అమరగవీ — కామధేనువు; తరణిభూ—(నూర్పునికొడుకగు) కర్ణుడు; జలద—మేఘము; (వీరివలె); విశ్రుత—ప్రసిద్ధమైన; కరాంబురుహ—కరకమలములు గలవాడా; అనగా వారివలె హేరాళముగ దానము చేయువాడాయని భావము; గోష్ఠీ.....రంగతల—గోష్ఠీ—సభలయొక్క (విద్వాంసుల సభలయొక్క); నృత్త—నర్తనమునకు; మణిరంగతల—రత్నమయమైన నాట్యస్థలమైనవాడా; అనగా విద్వాంసు లితని నాశ్రయించి యిహనిత్యో సరశసల్లాపక్రీడలు గావించుచుందురని భావము; నీతిమనురాజనిభ—నీతి—ధర్మములవిషయమై; మనురాజనిభ — మనురాజుతో సమానమైనవాడా; నిర్భరదయారసపయోధీ—నిర్భర—అధికమగు; దయారస—కరుణారసమునకు; పయోధీ—సముద్రమువంటివాడా; మత్త.....మంగళమహాశ్రీ—మత్తగజయూధ—మదపుటేనుగుల గుంపులయొక్క; మద—చుదజలమునందు; మగ్న—మునిగినవై; సుఖిత—సుఖించుచున్న; అశీ—తుమ్మెదలయొక్క; రవ—శబ్దములచేత; మాన్య—సాగడెదగిన; గృహ—భవనముయొక్క; మంగళ—శుభమైన; మహాశ్రీ—గొప్పసంపద కలవాడా.

అనగాఁ గృష్ణ దేవరాయల గృహమునందు మదపుఁజేసుఁగులు కట్టఁబడియున్న వనియు వానిమదజలమునకై మధుకరనికరములు ముసరుచు సొంపుగ యుంకారములు నేయుచు సొగియుచుండుననియు నది సకలసంపదలచే విలసిల్లుచు నెప్పుడును మంగళములతోఁ జెలువారుచుండు ననియు భావము.

ఇందలి ధ్వనులు వినరింపఁబడుచున్నవి:—

‘చి త్రజభిదంఘ్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణుసమవైభవవిశేషా’ — అనుటచేఁ బరమశివవరణస్మరణంబుచేయు భక్తులకు వాసవసమభోగములు చేకూఱు నని ధ్వని స్ఫురించెడు.

‘నిర్భరదమూరసపయోధీ’—అనుటచేఁ గృష్ణస్వామి శరణాగతుఁడైన యింద్రుని తప్పులుమన్నించి కల్పవృక్షమును దీసికొనుమనిచెప్పి తన యపారకృపారసంబును బ్రకటికరించెనను ధ్వని స్ఫురించెడు.

‘మత్తగజయూధమదమగ్న సుఖితాళిరవమాన్య గృహమంగళమహాశ్రీ’—అనుట చే సత్యభామయుఁ గృష్ణుఁడను గృతకృత్యులై యవాప్తసకలకాములై వారును నెల్ల వారును దమ గృహంబులు సకలమంగళములతో నెల్లసిరులతో నొప్పార నిరంతర సుఖానుభవంబుల జొక్కుచు నలరారుచుండిరని ధ్వని స్ఫురించుచున్నది.

(వి) ‘చి త్రజభిదంఘ్రియుగ.....విశేషా’—

దీనిచేఁ గృష్ణరాయమహారాజు వైష్ణవమతావలంబియైనను శివద్వేషము బొత్తిగా లేనివాఁ డగుటయేకాక శంభుసేవాతత్పరుఁడనియుఁ దెలియవచ్చెడు. కావుననే య మృషీపాలుఁడు విరూపాక్షము శ్రీకాళహస్తి చిదంబరము రామేశ్వరము మున్నగు సుప్రసిద్ధ మహాశివక్షేత్రములలోని దేవాలయములలో గోపురనిర్మాణము నైవేద్య దీపారాధనాదికైంకర్యములు నిరంతరముగా జరుగుటకై భూదానములు మొదలగు ననేక కైంకర్యములుచేసెను. ఆ వృత్తాంతము లిందుఁ గానంబడు శిలాశాసనములవలనను దామ్రశాసనములవలనను దెలియవచ్చుచున్నవి.

ఈవృత్తము మంగళమహాశ్రీ యనుపేరు కలది. ప్రతిపాదమునకు భ జ స న భ జ స న గ గ గణములును దొమ్మిది పదునేడవయత్కరములు యతిస్థానములును గలది. ఈవృత్తము పేరును దీనికడపటఁ గవి సొందుపఱచియుండుట చమత్కరము.

ఇదియుంగాక గ్రంథాంతమునందును మంగళమునేయుట శుభప్రదము కావున మంగళమహాశ్రీయను పదములఁ బయోగించి యిచట సరసకవికులతలకుం డగు తిమ్మ

నార్యుడు తనకును గృతీశ్వరునకును జదువరులకును శుభంబు లొదవునటులు మంగళము చేసియున్నాడు.

దీనికిఁ బ్రమాణము:—

‘అంతేకావ్యస్య నిత్యత్వా త్కుర్యా దాశిష ముత్తమామ్
సర్వత్ర వ్యాప్తయే విద్యా న్నాయకేచ్ఛానురూపిణీమ్’

—అని సారస్వతాలంకారము.

‘మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే
వీరపురుషా జ్ఞాయామ్మత్పురుషాణిచ భవంతి అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తాలోభవంతి’

—అని పాతంజలమహాభాష్యము.

ఈ కావ్యమునందు మొదటను గడపటను శ్రీకారము నెలకొలుపఁబడియుండుటచే నిది శ్రీకారసంపుటిత మనంబడును. సర్వశుభప్రదము.

శ్రీ కృష్ణార్పణ మస్తు.

ఓం త త్సత్.

గ ద్య ము

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభినంది

నందిసింగయామాత్యపుత్రి కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ

తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణం

బను మహాప్రబంధంబునందుఁ

బం చ మా శ్యా న ము.

సంపూర్ణము.

ఆ. ధరణిఁ బారిజాతహరణంబుచేఁ గల్గు
 సహృదయులకుఁ జాలసంతసంబు
 కరమునరసమైన పరిమళోల్లాసంబు
 గదుర మదులు సొగియుఁగాదె మిగుల.

క. కృత్రిక ర్తను గృతిపతిని
 గృతిని గృతివివృతికరుని గృతిపాఠకులం
 గృతివివృతిని గృతసుకృతులఁ
 గృతకృతులఁజేసి మనువు కృపతోఁ గృష్టా.

క. శ్రీపద్మాసత్యాధవ
 నీపాదయుగంబుఁ గొలుతు నిచ్చలు నన్నుం
 జేపట్టి కరుణఁ బ్రోవుము
 నాపాలిటి పారిజాతనగమయి కృష్టా.

వ్యాఖ్యాతృగద్యము

ఇది శ్రీపరమేశ్వరీసనాథ నిరంతరభజన నాగపూడ్డిగామాభిజన
 భారద్వాజగోత్ర సామగ్రదాహ్యయణసూత్ర పవిత్రచరిత్ర
 యజ్ఞేశ్వరార్యపుత్రి సూక్తిపరితోషితార్య కుష్పస్వా
 మ్యార్యప్రణీతం బైన పారిజాతాపహరణ
 మహాకావ్యవ్యాఖ్యావికాసం బగు
 పరిమళోల్లాసంబునందుఁ
 బంచమాశ్వాసము.

(శ్రీ)

పారిజాతాపహరణకావ్యమునందలి

పద్యముల యకారాద్యనుక్రమణిక

— 0 —

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసంఖ్య	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసంఖ్య
అంశురిత్రస్త్రీసంగ	344	5	అనలుం డంజలి	178	3
అంగన కనుంగును	164	2	అనలుఁడు రెండు	293	5
అంగ సుగంధముల్	274	4	అన విని మానినీ	70	1
అంతకుమున్న	176	3	అన విని వేటు	50	1
అంతట నొక్కనాఁడు	30	1	అనవుడు సత్యభామ	320	5
అంతటఁ బారిజాత	62	1	అని కొనియాడి	209	3
అంతలోనన	49	1	అని కై నం బతి	91	2
అంతిపురమున	90	2	అని చిత్రగతుల	346	5
అందఱలోన	46	1	అనినం గైటభ	238	4
అంబరచారి	239	4	అని నాకపుర	170	2
అంబుధరజాల	145	2	అని పలికిన	263	4
అకట య దేమియో	48	1	అని పలికి శౌరి	91	2
అచ్చరపువ్వుబోండ్లు	166	2	అనిపలుకునంబుడ	75	1
అచ్చరలేమ	292	5	అని పౌలోమి	264	4
అటు లైనను	91	2	అనిమిషపుర	186	3
అట్టియెడ	319	5	అని యనుమానించుచు	60	1
అడ్డిగనయంతలో	44	1	అని యిట్లు	37	1
అతనికి సత్యభామయు	88	2	అని యివ్వధంబునకొ	141	2
అతులమహానుభావ	51	1	అని వగల	56	1
అమలితౌపకీన	307	5	అని వినయంబు	92	2
అస్త్రఱిం దస్త్రఱంబు	266	4	అని సత్యభామ	48	1
అదిలి మొఱంగి	92	2	అనుచుం గాంతలు	243	4
అదియును నామర	209	3	అనుచు నారదుఁ డాడిన	46	1

పద్యములు	పద్య సంఖ్య	అక్షర సంఖ్య	పద్యములు	పద్య సంఖ్య	అక్షర సంఖ్య
అనుచు బియాంస	229	3	58 అవతంసిత	251	4
అనుటయు సంత	144	2	76 అవధరింపుము.....గంగన		
అపు డాబద్ధ	265	4	64 గంగా	175	3
అపుడు జగత్ప్రీతి	246	4	24 అవధరింపుము.....దైవ		
అపుడు రుక్మిణి	84	1	46 వైశ్యంబు	281	5
అపుడు విరించి	332	5	88 అవధరింపుము.....పారి		
అప్పుడు తాంబూలంబులు	90	2	21 జాతంబు	81	2
అప్పుడు శౌరి	179	3	11 అవధరింపుము.....వన		
అభ్యుదయపరంపరా	27	1	34 విహారంబు	232	4
అమరవిభుండు దూరమున	176	3	4 అనె దివ్యర్షి	165	2
అమరవిభుండునేరి	209	3	40 అసురహరు	315	5
అమరహితంబు	283	5	7 అసుహృదసు	24	1
అమరారాతి	283	4	3 ఆకమలాయతాక్షి	282	5
అమరులబోనపుట్టిక	103	2	41 ఆకుసుమంబు	49	1
అమరు లమృతంబు	102	2	40 ఆతపగ్ధాని	246	4
అమృతం బాసన	108	2	47 ఆదమజాపహర్త	177	3
అమ్మా యేమని	48	1	75 ఆదరమున	187	3
ఆరదము నెక్కి	59	1	104 ఆననసీమ	275	4
ఆరవిందానన	194	3	35 ఆనరసమహి	12	1
ఆర్చిష్టత్రైతిమ	229	3	59 ఆనలినాయతాక్షు	114	2
ఆర్వారోహణ	276	4	87 ఆమహిజాతము	303	5
ఆలకలు నాసికా	253	4	38 ఆమాటల్వీని	263	4
అలఁదినచందనంబు	180	3	12 ఆయత తేజముత్	92	2
అలనాఁటినన్ను	295	5	27 ఆయతఘృష్ట	159	2
ఆలఘణిభోగ	16	1	20 ఆయమృతంశు	8	1
అలరుంబోడలు	45	1	64 ఆయుధగర్భితంబు	275	4
అలికులరావముత్	47	1	72 ఆయెడ సిద్ధ	179	3
అలికులవేణి	183	3	17 ఆరణభోజను	50	1
అలీనీలాలక	44	1	60 ఆరమణీలూమమది	74	1
అలుకం గంస	295	5	28 ఆరమణీలూమముల	28	1
అలుకఁబలంబ	195	3	36 ఆరాత్రి సత్య	258	4
అలుఁగులదట్టమై	294	5	25 ఆరామప్రియ	218	3

పద్యములు	పద్య సంఖ్య	అక్షర సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పద్య సంఖ్య	అక్షర సంఖ్య	పద్య సంఖ్య
ఆరీతి న్నియమించి	313	5	60	ఏక స్మృతిక	351	5	107
ఆవిహ గావరంసము	144	2	77	ఏడుకరంబులక	272	4	78
ఆసర సీరుహాక్షి	53	1	92	ఏణీశాబవిలోలనేత్ర	160	2	91
ఇం కిటు నిన్ను	71	1	126	ఏతద్వస్తు	313	5	61
ఇంచినవేడ్క	82	2	6	ఏమేమీ కలహాశ	51	1	83
ఇందునిభాస్య	64	1	115	ఏయేవేళల	28	1	40
ఇచ్చి కయిగొని	332	5	89	ఏచంవిధ	21	1	25
ఇట్లనియె	90	2	23	ఒకభృంగంబు	94	2	33
ఇతని కితండ	296	5	29	ఒకయెడఁ జక్రవాక	245	4	22
ఇది భోజాత్మజ	39	1	54	ఓచెలి శౌరికిచ్చె	53	1	90
ఇనకరతాప	247	4	26	ఓ ర్పొకయింత	63	1	112
ఇన్ని గినంబులుకొ...గడు	52	1	88	ఓలలితేంద్రనీల	74	1	135
ఇన్ని దినంబులుకొ.....నల				కంపనలీల	84	2	9
సత్య	45	1	65	కడఁకనేదలి	106	2	45
ఇనుదెసఁ జూడ	93	2	31	కనకగిరింద్ర	303	5	43
ఇరుగ్రేవల	145	2	78	కనకపంజర	60	1	106
ఇవ్వధంబున	306	5	53	కనకమహీధరేంద్రు	167	2	97
ఇవ్వధమున	323	5	84	కనఁ దిలకంబు	237	4	10
ఈచందమున	332	5	91	కని నెఱ్ఱొమున	300	5	36
ఈతరుశాఖల	235	4	6	కని సత్యరమణి	189	3	25
ఈనయగారపు	71	1	125	కనుఁగనఁ బన్ననవ్వు	39	1	55
ఈపగిది స్మరారి	238	4	13	కనుఁగనఁ మాన్పడంగ	245	4	21
ఈపగిదిన్నతాజితి	58	1	102	కనుఁగొంటే సకలేందు	162	2	92
ఈలలితాంగి	61	1	109	కనుఁగొన వేడ్కలక	187	3	22
ఈసునఁ బుట్టి	74	1	133	కనుపట్టె నొకచోట	221	3	46
ఉదయాద్రి	19	1	23	కనులదళాతుని	146	2	81
ఉన్నతిసాధ	182	3	15	కమలాప్తాన్న మదంశు	138	2	69
ఉర్విశమాధి	8	1	8	కమలినీజృంభిక	135	2	67
ఉవిద యెవ్వతె	73	1	131	కమ్మకసురి	133	2	64
ఎంతకు లేడు	49	1	80	కలకంఠకంతి	43	1	57
ఎలదేటు ద్రిమ	238	4	14	కలకాల మొక్క	54	1	93
ఎవ్వనివిజయంబు	10	1	12	కలలోన నైన	54	1	94

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్యములు
కలికినిడువారు	85	2	గిరితటము	291	5	15
కాంచి చేరంగ	247	4	గురివెండఁ జైత్రు	223	3	48
కామినీమాన	112	2	గొనయంబు నెక్క	268	4	71
కారణము లేక	268	4	ఘనకుర	249	4	30
కార్కొన్న కటికి	98	2	ఘనదోర్దండ	193	3	84
కాళియ భేది	182	3	ఘనసాంధ్యరాగ	256	4	45
కినిసి బిడొజ్జ	296	5	ఘోరముగ మించు	295	5	26
కిన్నరకంఠి	158	2	చండతర	278	4	91
కుంత లేశ్వరుడు	12	1	చండనూల	271	4	77
కులమును రూపము	29	1	చండన హరినందన	219	3	43
కులమనుధా	298	5	చక్కనిదాన	45	1	66
కువలయనేత్ర	309	5	చక్రనర్తి	15	1	19
కువలయపత్రనేత్రకనుఁ			చని గారుత్మత	89	2	18
గొంటివె	147	2	చనుఁగవ ప్రేకము	247	4	25
కువలయపత్రనేత్ర నెత్తి			చనుదెంచి యమ్మరారికి	48	1	76
గొప్పున	44	1	చనుదెంచె గలహ	88	2	16
కృతకాద్రి	54	1	చరమాద్రి	129	2	59
కైరలి చీకటి	101	2	చిత్తజభిదంఘ్రి	353	5	109
కేళిగతి మోఱ	83	2	చిత్రాకృత్యభినంది	342	5	96
కొండఱ మంతనంబులను	61	1	చిలుక లేరు	96	2	35
కొమ్మ వేగిర	239	4	చిలుకలు వాడి	226	3	54
కొలకొల మంచు	139	2	చుక్కలరాణి	285	5	10
కోణపరంపరా	264	4	చూడుము నన్ను	293	5	21
కోదండద్రోణునకు	24	1	చూడ్పిక్రి ప్రేకమై	315	5	67
కోపనపదహతి	69	1	చెంద్రకపూవన్నె	85	2	12
కౌశికగోత్ర	350	5	చెలువ ల్లాందఱు	84	2	11
ఖగకులనాథు	146	2	చోద్య మప్పుడు	286	5	11
గంధర్వోరగ	302	5	జడిగొని	177	3	5
గట్టివచ్చేతలుకొ	71	1	జనమేజయ	27	1	35
గతి ముచ్చిలంగ	270	4	జయ గోవింద	128	2	56
గరుడుని తొక్క	261	4	జలకం బాడి	86	2	14
గరితశృంఖల	267	4	జలజాక్షి యిది	42	1	58

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షాంశం.	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షాంశం.
జలజాతాసన	66	1	తామసవృత్తి	8	1
జలదవితాన	339	5	తారకాధీశు	110	2
జలరుహనాభు	261	4	తిగిచి శరాసన	282	5
జలరుహనేత్రు	185	3	తిరుమలదేవీ	172	2
జలరుహపత్రనేత్ర ముని	318	5	తూర్కంజల్లని	244	4
జలరుహపత్రనేత్రుడు	254	4	తెల తెలవాట	307	5
జలరుహ!మిత్రు	130	2	తోడలపైఁ జూచిన	188	3
జీర్ణపర్ణద్రు	148	2	తోడవులు పుచ్చి	248	4
డాసి పురోహరి	268	4	తోలుమలజాతి	108	2
తక్కినదిశా	179	3	త్రిపురస్త్రీల	195	3
తగునె యదుప్రవీర	262	4	త్వరితాధరితానిల	278	4
తనదలతాగ్రము	4	1	దనుజవిరోధి	185	3
తనదుకోడండ్ర	72	1	దయమానాక్షి	76	1
తనపాదుజలము	235	4	దరదళదంబుజ	348	5
తనమనోన్మల్లభు	251	4	దరమాలన్నయనంబు	132	2
తనమృదుగీతికా	6	1	దానవభేది	316	5
తనశృంగార	47	1	దానవవైరి	251	4
తనుఁగనుఁ బ్రామి	228	3	దారుణభంగి	276	4
తనుతరమధ్య	332	5	దినదిన మట్లు	309	5
తనువున నంధకారపు	93	2	దినపరిణామ	106	2
తరుణి యీతరు	234	4	దినరా జత్తటి	254	4
తఱిగొని యంత	298	5	దినవారిరాణి	95	2
తలలు వీడంగ	301	5	ద్రోవనియుక్	318	5
తల వాంచి మగుడ	62	1	ద్వారకవైకుంఠ	37	1
తలీరామగుత్తి	223	3	ధనకనక	313	5
తలీరామబోడి	82	2	ధన మిచ్చి	56	1
తలీరామమెఱుంగు	227	3	ధరియించిన	46	1
తలీరులతుద	348	5	ధారవోసి	323	5
తళతళని	145	2	ధీరశయనీయ	333	5
తానలై పారిజాత	264	4	నందప్రియ	226	3
తామరదోయిలో	84	2	నగముల నదుల	315	5
తామరలవేటు	250	4	నతినేనె	146	2

పద్యములు	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పద్య సంఖ్య	పద్య సంఖ్య
ననుభవదీయ	70	1	123 పలుకులందేసె	65	1
నను నని నేయ	269	4	74 పలుదెఱంగు	51	1
నను నాకశ్యప	193	3	33 పాటలగంధి	66	1
నను నెవ్వతి	73	1	132 పాదపనూతనాంబు	227	3
నలకూబర	274	4	83 పునరాగతుడగు	292	5
నలినాపుండు	127	2	54 పురబహిర్ద్వార	303	5
నవచంద్రాలిక	320	5	78 పూసుకొనిమేలు	53	1
నాగమాంబా	172	2	106 పెకలియజొండ	192	3
నాగాంబికా	23	1	27 పెరిగినహార	252	4
నామొగమోలు	53	1	89 సొందుగబెచ్చిమాబ్బి	104	2
నారదుండు	314	5	63 సొరింబొరినెగయు	267	4
నావినిసత్య	262	4	57 పొలఁతులైగిట	3	1
నావుడుశౌరికి	35	1	48 ప్రతివర్ష	77	1
నావుడుసత్య	237	4	11 ప్రసృతివిలోననా	78	1
నిగమాంత	324	5	87 ప్రాణవిభు	305	5
నిజపురికేగు	348	5	101 ప్రామినుకులదొంగ	36	1
నిర్భగ్నశృంగుండై	286	5	12 ప్రామినుకులపూజోడుల	83	2
నీయసుజన్మజ్జక	265	4	65 ప్రోడతనంబులు	250	4
నెఱులందడి	254	4	40 బలిదనుడేంద్రు	322	5
నెలకొనికృష్ణరాయ	18	1	22 బలివిధ్వంసి	253	4
నెలకొనిదేసవి	45	1	63 బాణద్విజ్ఞాథి	277	4
పట్టందలంచెనేని	269	4	72 బాహుసంభృత	272	4
పడఁతీనీమధు	65	1	119 బాహుసాధక్రీడ	20	1
పతంగవిభుండు	170	2	102 బిసరుసాపత్ర	57	1
పత్తినినైవిహరింప	91	2	24 బెడిదమగు	244	4
పత్తిప్రాణసదృశ	55	1	96 బెర నెన్నెన	304	5
పరమముని	321	5	80 భద్రేభంబుల	317	5
పరమాచార	309	5	59 భిన్నానురాగ్ర	283	5
పరికింపరు	52	1	87 భీమాకారులు	273	4
పరిపంథి	26	1	33 భుగ్నభూకుటి	298	5
పరిమళము	44	1	59 భువనవిజయాఖ్య	352	5
పరువంబుగాంగ	224	3	51 భోజకన్యా	349	5

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్య సంఖ్య
మంచునఁదోగిన	133	2	63	మునియేమిసేయు	52	1	86
మకరఘోర	274	4	81	మునుకొనికొండపీటి	18	1	21
మగమీల	40	1	56	మురచుర్దునుఁ దివ్యధమున	147	2	84
మదవతియొకతె	184	3	18	మురహరబల	294	5	24
మదవతీకర	317	5	70	మేనిమిరి	189	3	26
వదినొక్కొంచుక	291	5	17	మేల్కనుముదేవ	128	2	58
మనమరయందలంచి	64	1	116	మేళవించినవి	323	5	86
మనమునననుమాన	343	5	97	మొగుడుఁదమ్ముల	258	4	49
మనమలమాటలక	65	1	118	మొనసినదీపికా	97	2	36
మరకతగోమేదక	349	5	104	యత్తులుపీఠలో	163	2	93
మరలకజన్య	168	2	99	యదుతిలక	197	3	38
మరుదంభోరుహ	248	4	29	యదువృష్టి	314	5	64
మరుద్వృధా	231	3	61	యాదవత్స్యమున	13	1	17
మరుదీశద్వీప	256	4	46	యామవతీకళత్రు	100	2	38
మఱియునమ్మగు	88	5	13	యామినీసమయాను	135	2	67
మఱియురుక్మిణి	28	1	38	రంభామహారోజ	219	3	44
మలయసమీరణ	224	3	50	రక్కసిమగువల	37	1	50
మలయానిల	223	3	47	రాజులనెత్తుటక	9	1	10
మహిభృశ్శేది	220	3	45	రాజువీడెత్తి	135	2	66
మాత్సర్యసున	86	2	15	రాధాతనయా	22	1	26
మానంబెతోడవు	72	1	129	ఊంగనుమోత	291	5	16
మానవతి యిట్లు	64	1	114	లెమ్ముసుకేంద్ర	302	5	39
మానసనేగ	270	4	75	సంపదబొంచి	150	2	87
మానినిదీని	234	4	5	వచ్చితిమింక	282	5	3
మాసినచీర	57	1	99	వచ్చినమునిపతి	33	1	45
మిన్నందినేగ	49	1	77	వచ్చియరదంబు	59	1	105
మిన్నుననుండి	143	2	73	వజ్రంబునకు	141	2	72
ముగిలవట్టి	301	5	38	పదలిననీవి	244	4	18
మునినాకిచ్చిన	58	1	103	వనజశ్రీధన	257	4	47
మునిపతియానతిక	321	5	79	వనితకుచ	63	1	113
మునిపతిరాక	143	2	74	వనితయొక్కర్తు	181	3	13
మునిపతివచ్చి	72	1	128	వనితాజనతా	26	1	32

పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పుట సంఖ్య	అక్షరసం.	పద్య సంఖ్య
వరభక్తిదేవకీ	305	5	49	వేల్పుజిగురాకు	255	4	43
వలిపముగట్టి	114	2	52	వేల్పుమాని	293	5	23
వలిమలయల్లువాడు	6	1	6	వైంధ్యద్వీప	25	1	31
వామనేత్రా	89	2	20	వైతాళికులప్పుడు	127	2	55
వామలోచన	75	1	136	వైతకలోచిత	316	5	69
వారణయానలు	249	4	31	శతధారాజాయ	299	5	35
వారణరాజ	236	4	8	శతధిక్రోడ	128	2	57
వారలలోదిప్పొంబ	13	1	15	శాకపాకంబుల	89	2	19
వారింజూచి	178	3	8	శాశ్వతవిజయ	10	1	11
వారిలోపల	47	1	70	శౌరియిదె	260	4	52
వాలముతాశున	190	3	28	శ్రీమదికిక్	1	1	1
వాసవుతోడి	302	5	42	శ్రీమహితకేహ	175	3	1
వాసుదేవా	345	5	99	శ్రీరంగేశ్వర	14	1	18
వికచాబ్జనేత్ర	320	5	76	శ్రీలంకలంగ	168	2	98
విదళితకాళింగ	230	3	60	శ్రీలంకలంగ	341	5	95
విదళితదైత్య	338	5	93	శ్రీలంకలంగ	281	5	1
విననయ్యెక్	134	2	65	శ్రీవేంకటగిరి	233	4	1
విననేర్చిరి	304	5	47	శ్రీపదన	81	2	1
వినయంబు	39	1	53	సంతసమంది	143	2	75
వినుడుసురేశ్వరు	262	4	58	సకలసురైక	260	4	51
వినుమింతుల్	236	4	9	సటలిట	192	3	32
విగహులమై	110	2	49	సతులంబ	305	5	51
విరివిగానొకవేళ	306	5	52	సతులంబ	318	5	74
విలయోల్బుణ	191	3	30	సతులంబ	323	5	85
విస్మయముగ	304	5	48	సతులంబ	82	2	4
వీరుడవోదు	299	5	34	సమయకృత్యంబు	312	5	82
వీరశ్రీనరసింహ	13	1	16	సమయకృత్యంబు	105	2	43
వెండియుండుహిన	226	2	53	సమయాభీర	132	2	62
వెండియునప్పసిండి	150	2	88	సమయార్థము	171	2	104
వెడవెడకన్ను	58	1	101	సరసపుట్టు	5	1	4
వేడుకనీకె	183	3	16	సరసబిసవిసర	171	2	103
వేల్పుగట్టు	255	4	44	సరసాబాపము	82	2	3

పద్యములు	పుట సంఖ్య	ప్రశ్నానసం.	పద్య సంఖ్య	పద్యములు	పుట సంఖ్య	ప్రశ్నానసం.	పద్య సంఖ్య
సరసిజన్మేత్ర	226	3	53	సామ్యనశ్చదై	302	5	40
సరిగమపదని	30	1	44	హరివర కాసురుక	28	1	37
సర్వమొనర్తు	189	3	27	హరిబాణ	283	5	8
సర్వతోముఖ	284	5	9	హరియపుషు	250	4	50
సామర్థ దళిత	23	1	28	హరియిట్లు	29	1	41
సారంగాక్షుల	169	2	100	హరిచంశకధ	27	1	36
సురనికరంబు	191	3	29	హరిహరయంత్రాగ్రహా			
సురలోకాభిమత	260	4	53	జ్వలితుడై	290	5	14
సురపీఠాదౌకండు	269	4	73	హరిహరయంత్రాగ్రహా	276	4	86
సురసంయమి	24	1	47	హేమధరాధరంబు	276	4	88
నై నికుల్లె	292	5	18	హేమనిభగ్రాతి	307	5	54

Dr. B. VEERABHADRACHARI
DONATED BY
Andhra Pradesh Sahitya Akademi

(శ్రీ)

పారిజాతాపహరణములోని

తప్పిపుల పట్టి

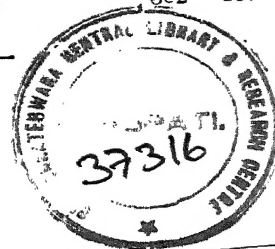
తెప్ప	ఒప్ప	పుట పద్యం పంక్తి		
సరస	నరస	1	1	11
వసు	వస్తు	2	1	2
గ్రంథాధిని	గ్రంథాదిని	3	,,	1
మాగ్ధ్యంబు	మాగ్ధ్యంబు	4	2	10
రుక్మిణీదేవి	రుక్మిణీదేవి	4	,,	19
పద్యార్థము	పద్యార్థము	8	8	16
గాఁపు	గాఁపు	10	12	14
పోడమ	పోడశ	12	13	16
పరపంధి	పరిపంధి	13	15	5
బృందావన	బృందావన	16	19	10
అకల్పము	ఆకల్పము	16	19	16
తర్నము	రత్నము	17	20	15
పడఁతులను	పడఁతిని	18	22	24
సరసాధిప	నరసాధిప	26	33	18
బట్టువాడని	బట్టువాఁడని	38	52	7
జ్ఞప్తికి	జ్ఞప్తికి	39	53	10
పారిజాతవిత్తీరితః	పారిజాతేతిశబ్దితః	44	58	5
అడిగిత	అడిగిన	44	61	24
ఆని	ఆని	46	66	3
79	69	46	,,	26
ఆననము	ఆననము	49	79	20
సత్యబామ	సత్యభామ	50	80	4

తప్పు	ఒప్పు	పుట పద్యం పంక్తి		
ల్ల టియించి	ల్లు టియించి	53	89	1
నవ్వులకైన	నవ్వులకైన	54	94	8
వెఱచునో	వెఱచునో	54	,,	9
స్మరించు	స్మరించు	55	95	6
ప్రత్యేకము	ప్రత్యేకము	56	98	21
అనగా	అనగా	57	99	13
శమజెంది	శ్రమజెంది	57	,,	16
దారుకుని	దారుకుని	59	105	21
వాపద	నాపద	63	112	17
బున	బున	63	113	24
యచటను	యచటను	64	115	23
నాడఁ	నాడఁ	68	121	7
బొరయలుయు	బొరయటయు	69	,,	2
సాంగీకృతో	సాంగీకృతో	69	,,	17
శైశవావస్థ	శైశవావస్థ	72	127	5
మల్పత్వ	మల్పత్వ	75	135	2
స్త్రీలింగము	స్త్రీలింగము	76	138	19
గ్రంథముల	గ్రంథముల	78	140	16
కీల్కాల్పి	కీల్కాల్పి	86	14	9
విశ్రాంత	విశ్రాంతి	87	15	11
వెఱ్ఱి	వెఱ్ఱి	94	33	19
గాల్కొనిన	గాల్కొనిన	95	34	10
వెడక	డవిక	95	34	23
కాల్కొనిన-సందడించిన	కాల్కొనిన-ప్రజ్వరిల్లిన	95	34	23
దోతక	దోతక	100	38	26
మనమబుర్రము	మనమఁ బూర్వము	101	39	13
తాపితము	తాపితము	102	,,	25
నగనగా	నగనగా	104	42	28
పదములను	పదమును	107	45	7
ననుస్మృతుని	మనుస్మృతుని	107	,,	22

అష్టా	ఒష్టా	పుట్ట పద్యం పంక్తి		
కణచునయు	కణచునవియు	112	49	5
నిండంగ్రోలి	నిండంగ్రోలి	112	,,	10
అసత్తుడైన	అసత్తుడైన	114	51	9
వారును	వారును	115	52	6
నగుపదము	ననుపదము	118	53	18
మెఱుయుచు	మెఱుయుచు	121	,,	11
బొడమె	బొలిచె	127	54	5
పొడమె-పుట్టెను	పొలిచె-ప్రకాశించెను	127	54	15
చుకోర	చుకోరక	129	59	6
నించు	నించి	133	64	26
సింహాసన	సింహాసన	141	71	9
గరుత్మంతు	గరుత్మంతు	142	72	28
మదియ	మదీయ	143	75	25
తెక తెక	తెక తెక	151	88	3
పూసికొని	పూసికొని;	153	88	30
బడలి;	బడలి	,,	,,	,,
రంధ్రములందు క్తమును	రంధ్రములందు రక్తమును	155	88	24
బెబ్బులును	బెబ్బులులును	156	88	5
బొల్లి మోర	బొల్లి మోర	,,	,,	10
పాంథులక	పాంథులక	160	90	18
కామధేవునకు	కామధేవునకు	165	96	28
ఉక్లేష	ఉక్లేష	177	5	15
యచము	యచయచము	185	19	16
తెఱుంగు	తెఱుంగు	186	20	3
యన్యూరాగము	యన్యూరాగము	,,	21	13
హృదయంబు	హృదయంబు,	,,	,,	18
అనతార	అనతార	190	28	13
శృంగార	శృంగార	192	32	26
అంశ్రు	అంశ్రు	193	33	9
మట్టవే	మట్టవే	,,	,,	13

రెవ్యూ	ఒప్ప	పుట పద్యం పంక్తి
190 పుటసంఖ్య	196	196
పురోహిత	పురోహిత	196 37 9
పితము	పితము	200 38 22
బాలందరము	బాలందరము	201 ,, 27
ప్రదిపాది	ప్రతిపాది	202 ,, 18
సహస్రనామము	సహస్రనామస్తోత్రము	202 ,, 23
శివానలంబు	శీవానిలంబు	204 ,, 26
ధణి	ధణి	205 ,, 15
మైందనా	మైందనా	,, ,, 20
యోగపూజ	యోగపూజ	206 ,, 27
ఖండబంధం	ఖండఖండం	207 ,, 2
ననినానా	ననినానా	211 41 28
లాస్య	లాస్య	212 ,, 28
వాదుకా	వాదుకా	213 ,, 27
పట్టుచే	పట్టుచే	215 ,, 23
అనగా	అనగా	,, ,, 26
మొదలగు	మొదలు	216 41 2
పుష్పము	పుష్పము	,, ,, 7
పాశదర	పాశధర	217 ,, 6
క్రీష్ణ	క్రీష్ణ	221 45 1
సరిసిజ	సరిసిజ	226 53 14
వర్ణూరు	వర్ణూరు	,, ,, 20
65	56	228 56 2
హస్తలంబు	హస్తలంబున	229 58 15
ప్రకాశించు	ప్రకాశించు	,, ,, 19
ప్రబంధంబునందు	ప్రబంధంబునందు	232 గద్యము 5
ద్వితీయా	ద్వితీయా	,, ,, 6
ద్వితీయా	ద్వితీయా	,, ,, 14
తిలక	తిలక	236 9 21
కులసతియు	కులసతియు	247 27 23

తెప్ప	ఒప్ప	పుట పద్యం సం_క్తి
సంధాన	సంధాన	259 49 11
మేతూ	మేతూ	260 52 23
భయానకరపము	భయానకరపము	274 81 9
చిధితి	చిధితి	281 1 11
సమాహమును గలవాదను	సమాహముగలవాదను	283 13 20
యసాక్షులు	యసాక్షులు	289 13 26, 27
ధ్యులు	సాధ్యులు	,, ,, 27
కపోడలమండలీ	కపోలమండలీ	292 18 9
క్రమమును	క్రమమును	293 21 8
ప్రయోగింపఁ	ప్రయోగింపఁగా	293 21 12
సృష్టశ్రవుండు	సృష్టశ్రవుండు	295 30 25
గణములను	గణములను	300 35 13
నర్తండు	నర్తకుడు	302 40 12
సులభైక	సులభైక	314 62 3
స్నానమొనర్చి	స్నానమొనర్చి	316 68 15
ద్రోనదియు స్సభాద్ర	ద్రోనదియు స్సభాద్ర	318 72 5
అనవుడు	అనవుడు	320 77 17
ప్రాశోక్తి	ప్రాశోక్తి	321 78 6
మారనిభాను	మారనిభాను	333 92 5
పదసా	పదసా (శివార్థము)	338 93 ,,
కలవాడా	కలవాడా	340 94 23
తిస్థిరా	తిస్థిరా	342 95 4
సత్తారాధ్య	సత్తారాధ్య (శివార్థము)	342 96 ,,
చునచును	చునచును	344 97 5
శింకాజనన	శంకాజనన	344 98 20
ఏక	(ఏక	351 107 27
వినిరింపఁబడు	వినిరింపఁబడు	352 107 11

Salmon *Chrysomelid* *Stethus*

Stethus, *Stethus*, *Stethus*

Stethus, *Stethus*, *Stethus*

Stethus, *Stethus*, *Stethus*